І. Й. Бойко

Органи влади і право в Галичині у складі Польського Королівства (1349–1569 рр.)

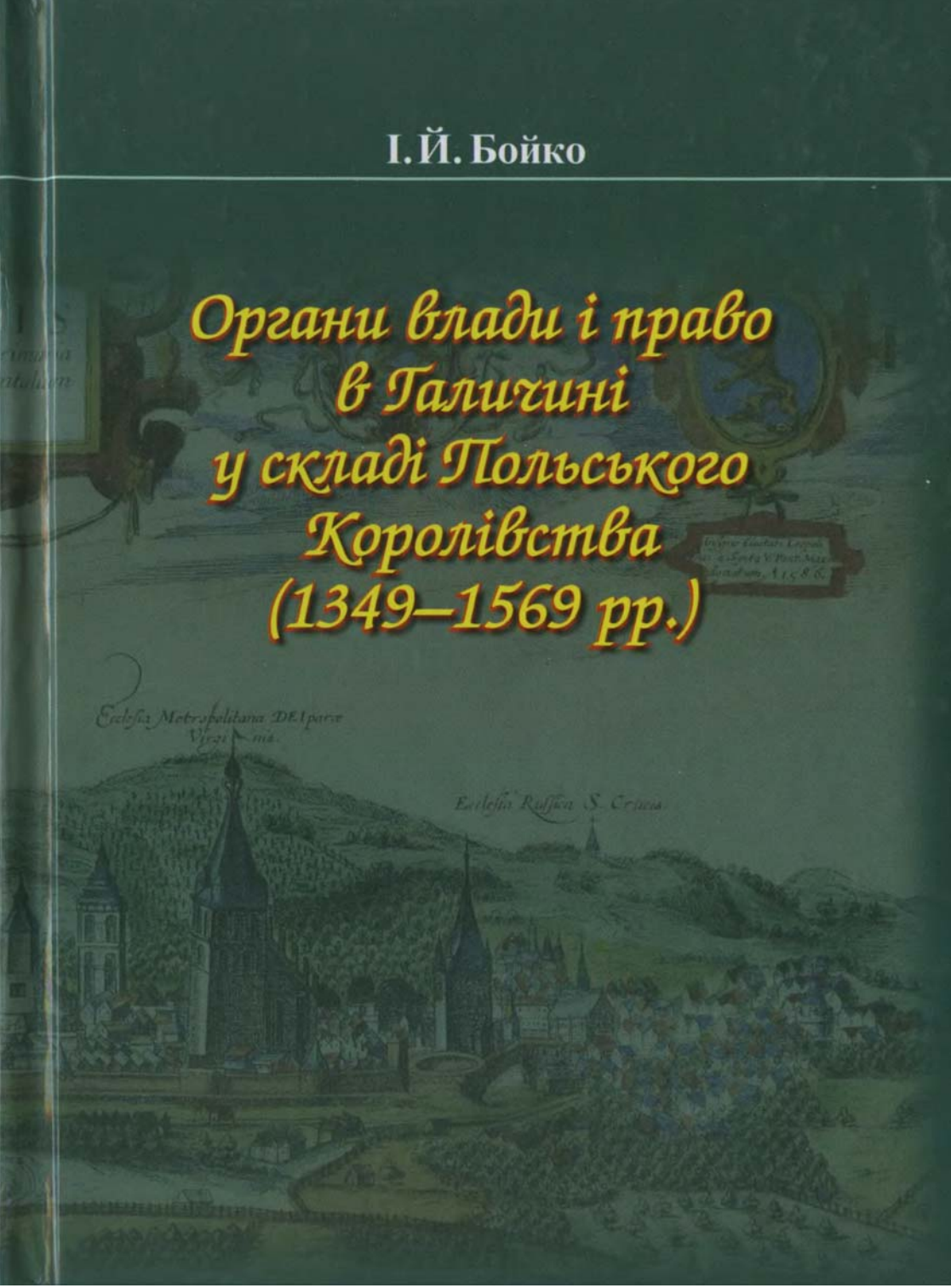

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

І. Й. Бойко

Органи влади і право в Галичині у складі Польського Королівства (1349–1569 рр.)

Монографія

Львів
Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка
2009

УДК 340:352/353(477.83/.83"1349/1569"
ББК Х9(4УКР31)301.011.12
Б-77

Рекомендовано до друку Вченою Радою
Львівського національного університету імені Івана Франка.
(протокол № 4/6 від 1 липня 2009 р.)

Рецензенти:

М. І. Козюбра – д-р юрид. наук, проф., завідувач кафедри загальнотеоретичних та державно-правових наук Національного університету "Києво-Могилянська академія";

М. В. Никифорак – д-р юрид. наук, проф., завідувач кафедри теорії та історії держави і права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;

О. В. Тимощук – д-р юрид. наук, проф., декан юридичного факультету Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

О. М. Сухий – д-р істор. наук, проф. Львівського національного університету імені Івана Франка

Бойко І.Й.

Б-77 Органи влади і право в Галичині у складі Польського Королівства (1349–1569 рр.) : монографія / І. Й. Бойко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 628 с.

ISBN 978-966-613-695-7

У монографії вперше в українській правничій літературі здійснено комплексне історико-правове дослідження формування та функціонування державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині в складі Польського Королівства (1349–1569 рр.). На основі історико-правових джерел проаналізовано передумови та наслідки інкорпорації значної частини земель Галицько-Волинської держави Польщею у середині XIV ст. та розкрито особливості організації публічної влади у Галичині в складі Польського Королівства (1349–1569 рр.). Показано особливості соціально-правового становища населення у Галичині, охарактеризовано основні джерела й інститути права, які діяли у краї в період його перебування у складі Польського Королівства.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів історичних та юридичних факультетів вищих навчальних закладів, усіх, хто цікавиться історією держави та права України.

УДК 340:352/353(477.83/.83"1349/1569"
ББК Х9(4УКР31)301.011.12

© Бойко І.Й., 2009
© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2009

ISBN 978-966-613-695-7

Дорогим батькам -
Софії Степанівні та Йосипові Тимофійовичу -
присвячую

ВСТУП

У сучасних умовах розвитку національної юридичної науки значна увага приділяється поглибленому та неупередженому вивченню праводержавницької спадщини українського народу. Важливе завдання покладається на історію держави і права України, що має стійкі тенденції пізнання зародження, утвердження і розвитку державно-правових інститутів на українських землях, змістом яких було й залишається відображення їхньої історії з позиції українського державознавства. Значний інтерес у цьому сенсі становить науковий аналіз процесів утвердження та розвитку державно-правових і самоврядних інститутів на українських землях, який дає змогу глибше зрозуміти специфіку державно-правового розвитку українського народу, відновити систему правових відносин, що характеризують самобутність правової системи України, показати тяглість української історичної традиції та з'ясувати закономірності й забезпечити наступність розвитку національного права, яке має власне історичне коріння.

На сучасному етапі вагоме значення належить дослідженню особливостей формування та функціонування державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині в складі Польського Королівства (1349–1569 рр.), яке набуло синтетичного

характеру і конкретизувалося в розширенні предметної та джерельної основи дослідження, застосуванні нового пізнавального інструментарію. Це проблема не лише науки історії держави і права України, а й загальноюридична, соціальна та політична. Річ у тому, що Україна, проголосивши державність на межі другого та третього тисячоліть, постала перед своєрідною проблемою вибору: де знаходиться українське коріння та де формується українське майбутнє? Уряд України декларує інтеграційно-європейські наміри, але виникає питання, чи справді за своїм розвитком у різних сферах сучасного буття українська правова традиція має спільне коріння з країнами Європи?

Відповіді на ці й інші запитання варто шукати, насамперед, у власній історії, відновленні та розвитку власних державницьких традицій, у розкритті власного історичного коду, з'ясуванні своєї етнічної самобутності, ідентичності, неповторності, а також упевненості у власних інтелектуальних і творчих силах.

Упродовж багатьох століть окремі частини України входили до складу різних держав. Політика, яку проводили поневолювачі українських земель, переважно негативно позначалася на етносвідомості українського народу. Специфікою Галичини й інших західноукраїнських земель була довготривала відірваність від основної частини українських земель – Наддніпрянської України і перебування у складі іноземних держав. Для історичного обґрунтування анексії українських земель правлячі кола окупаційних держав поширювали всілякі псевдонаукові концепції про "неукраїнський характер" західних земель України, "незрілість українського народу до самостійного життя", навіть заперечували саме існування української нації. Ці концепції стосувалися всіх частин західноукраїнських земель (Галичини, Волині, Закарпаття та Буковини). Особливо важких випробувань зазнала Галичина.

Галичина – це споконвічна українська територія, яка входила до складу Київської Русі, а від 1199 р. – складова утвореної

Галицько-Волинської держави, що продовжила українські державотворчі традиції. Проте через відсутність князівської єдності, свавілля заможного боярства, татаро-монгольського нашестя Галицько-Волинська держава послабшала, а 1349 р. унаслідок загарбницької політики польського короля Казимира III припинила існування. Галичина стала частиною володінь Польського Королівства. Загалом у XIV ст. історичні події розвивалися для України несприятливо. На її землях, зокрема в Галичині, розпочався період глибокого економічного, політичного та культурного занепаду. Приєднання Галичини до складу Польського Королівства перервало процеси українського державотворення, можливість збереження власної держави на багато століть. Сповільнення розвитку українського політичного, економічного, релігійного життя, духовності та культури торкнулося всіх верств тогочасного українського суспільства, поставило під сумнів у часи найглибшої кризи саме існування українського народу.

Усебічне висвітлення ролі та значення Галичини у збереженні етнічної ідентичності, відродженні й поширенні державницької ідеї в конкретних історичних умовах, вивільнення від ідеологічних і догматичних стереотипів уявляється необхідним і має вагоме значення для розвитку сучасної української історико-правової науки. Дослідження цієї проблеми сприяє також забезпеченню плюралістичних підходів до розгляду маловивчених періодів історії держави і права України, для вироблення новітньої концепції українського державотворення.

Монографічне дослідження спрямоване на обґрунтування ідеї про те, що в період перебування у складі Польського Королівства Галичина як споконвічна українська територія, населена переважно українцями, завдяки своїй самобутності не втратила етнічної ідентичності. До змістовних ознак цієї ідентичності належать: територія, мова, звичаї, традиції, мораль, культура, побут, економічний уклад, свідомість, менталітет, історичне минуле, спільна мета, ідеали тощо. Галицькі ук-

раїнці – складова українського народу в тому вигляді, в якому його можна спостерігати в сучасних умовах, – сформувалися внаслідок безперервного етнонаціонального розвитку. Одним з головних елементів етнонаціонального розвитку України, її етнічної ідентичності була правова традиція. Це пов'язано з визначальним ціннісним значенням права у суспільстві, адже воно увесь час супроводжує людину та суспільство загалом, регулює найважливіші суспільні відносини, виховує суспільство та ін. Важливу роль у збереженні етнічної ідентичності, зокрема галицьких українців, відіграла історична територія Галичини, що охоплювала у досліджуваний період частину земель колишньої Галицько-Волинської держави.

Певне значення для збереження української етнічної ідентичності в Галичині у складі Польського Королівства мали економічні чинники. Зокрема, основне місце в економіці Галичини посідало сільське господарство з давніми традиціями. Воно досягло, як для того часу, високого рівня розвитку.

Визначенню етнічної ідентичності Галичини значну увагу приділяло галицьке православне духовенство. Воно підтримувало почуття етнічної ідентичності галицьких українців, сприяло збереженню самоврядних інститутів у регіоні.

До надзвичайно важливого чинника існування та збереження етнічної ідентичності галицьких українців належала староукраїнська "руська" мова.

Вагомими були, як уже зазначалося, культурні особливості: традиції, звичаї, побут та інші об'єктивні чинники. Важко переоцінити і значення суб'єктивних факторів, зокрема етнічної обізнаності, етнічних почуттів, етнічної свідомості тощо.

Суттєве значення для етнічної ідентифікації галицьких українців мали державно-правові традиції, котрі вони успадкували від Галицько-Волинської держави, – прагнення до власної державності, демократичності у формуванні самоврядних інституцій, здійсненні судочинства та ін.

Галицькі українці, володіючи культурно-національними та державотворчими традиціями ще від часів Київської Русі, Галицько-Волинської держави і проживаючи у Центрально-Східному регіоні Європи, зазнали впливів її прогресивних культурних, економічних, правових традицій. Це започаткувало стійкий контакт українського етносу зі загальноєвропейськими соціально-економічними та політико-правовими досягненнями, які формувалися у XIV–XVI ст. Проте неоднозначну роль у цьому процесі відіграло те, що формування і діяльність державно-правових інститутів у Галичині, коли вона потрапила до складу Польського Королівства, відбувалися під ідеологічним впливом католицизму як домінуючої релігії, що сповідувалася панівною польською верхівкою. Галицькі українці, завдяки волелюбності й патріотизму та закликові своєї православної церкви, зберегли себе від повної асиміляції, а Галичина стала в майбутньому важливим політико-ідеологічним центром для всієї України.

Історико-правове дослідження органів влади та права у Галичині в складі Польського Королівства дасть змогу нагромадити початкову емпіричну базу даних, спираючись на яку сучасні вчені-правознавці, політики і державні діячі можуть створити оптимальну модель державно-правових і самоврядних інститутів з урахуванням помилок та досягнень, які мали місце у минулому.

Автор пропонованої монографії зробив спробу комплексно проаналізувати особливості створення та функціонування органів влади і права у Галичині в складі Польського Королівства. Вона є підсумком тривалих авторських студій, що поступово сформували світоглядні, методологічні, фактологічні складники наукової позиції. Дослідник осмислює і трактує державно-правові й самоврядні інститути як основу державно-правового розвитку суспільства, котрі утворюються в конкретних історичних умовах і надають сталості та визначеності суспільним процесам. Їх вивчення в Україні потребує

критичності, тобто осмислення та переосмислення історичних фактів і процесів.

Ґрунтовних спроб історико-правового дослідження цього процесу дотепер фактично не було, хоча необхідність у них очевидна і з погляду пізнання становлення та розвитку державно-правових, самоврядних інститутів, зокрема в Галичині, й із погляду використання отриманих результатів у процесах державотворення та правотворчості в сучасній Україні. Саме ці міркування визначили актуальність теми монографії та зумовили її вибір.

Під час написання монографії автор використав праці багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, значну увагу приділив характеристиці історіографії проблеми. У процесі роботи були залучені також розвідки українських істориків, різних за глибиною, змістом, напрямами, ідеологією й обсягом досліджень проблем, що стосувалися окремих аспектів соціально-економічного та політичного становища Галичини у складі Польського Королівства. З-поміж найвагоміших досліджень цих проблем – праці М.Грушевського, І.Крип'якевича, Н.Полонської-Василенко, Н.Яковенко, Я.Ісаєвича, П.Толочка, М.Котляра, Л.Войтовича, Л.Зашкільняка, Р.Шуста, М.Капраля, Р.Дашкевича, О.Сухого, М.Крикуна, А.Заяця, О.Заяця, Ю.Зазуляка та ін.

Під час написання монографії використовувалися дослідження радянських істориків права, в тому числі С.Юшкова, О.Софроненко, К.Ліванцева.

Окремі проблеми розвитку деяких аспектів формування державно-правових інститутів у Галичині в складі Польського Королівства обґрунтовували польські вчені Ю.Рафач, Р.Губе, С.Кутжеба, О.Бальцер, П.Домбковський, Ю.Серадзький, Ю.Бардах, Б.Лєснодорський, М.Пієтрчак, М.Калляс та ін.

Теоретичним й історико-методологічним підґрунтям монографії стали також праці таких сучасних відомих учених у галузі історії та теорії держави і права: Т.Андрусяка,

В.Бабкіна, В.Гончаренка, В.Журавського, М. Кобилецького, М. Козюбри, О.Копиленка, В.Кульчицького, В.Лемака, Л.Луць, В.Макарчука, О.Мироненка, М.Никифорака, О.Петришина, П.Рабіновича, А.Рогожина, В.Рум'янцева, І.Сафронової, О.Святоцького, О.Скакун, М.Страхова, В.Тація, О.Тимощука, Б.Тищика, І.Усенка, Ю.Шемшученка, О.Ярмиша та ін.

Складність історико-методологічних аспектів дослідження вимагає ретельного опрацювання значної кількості джерел: привілеїв, універсалів, едиктів, статутів польських королів, рішень вального сейму Польського Королівства і сеймиків Руського воєводства, рішень судово-адміністративних установ у Галичині в досліджуваний період, опублікованих та неопублікованих матеріалів і документів, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у Львові, у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В.Стефаника, а також публікацій джерелознавчого характеру, здійснених Б. Зиморовичем, М.Капралем, О.Купчинським, Р.Дашкевичем, В.Інкіним, Ю.Зазуляком, М.Ковальським.

Хронологічні межі монографії охоплюють 1349–1569 рр. У 1349 р. польський король Казимир III приєднав Галичину до складу Польського Королівства (спроби захоплення Галицьких земель польським королем робилися і раніше (1340 р.), але були короткотривалими). У 1569 р. була підписана Люблінська унія, згідно з якою Польське Королівство і Велике князівство Литовське створили єдину державу – Річ Посполиту, а отже, Польща, а в її складі й Галичина вступили в новий етап державно-правового розвитку, що тривав до 1772 р., коли Галичина була приєднана до складу Австрії.

Територіальні межі монографічного дослідження. Термін "Галичина" у цьому дослідженні використовується як умовна назва Галицької Русі (XII – перша половина XIV ст.), однієї з етнічних українських земель, розташованої в басейні рік

Сяну, Дністра та Західного Бугу. Ця історична українська територія охоплювала землі, котрі впродовж 1349–1370 рр. перебували під владою польського короля Казимира III; у 1370–1387 рр. – під владою угорського короля Людовика; з 1387 р. до 1569 р. – у складі Польського Королівства, відтак з 1569 р. – у складі Речі Посполитої (до 1772 р.). У досліджуваний період Галичина охоплювала територію сучасних Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей України та Підкарпатського й частини Малопольського і Люблінського воєводств Республіки Польща. Від 1349 р. до 1434 р. в офіційних документах Галичина йменувалася як Руське Королівство (Королівство Русі), а з 1434 р. до 1569 р. – Руське та Белзьке (з 1462 р.) воєводства як адміністративно-територіальні одиниці Польського Королівства.

Методологію дослідження визначають засоби і прийоми наукового пізнання: філософські, загальнонаукові та спеціально-наукові. Засадничим є діалектичний метод, поєднуваний з методом філософського плюралізму (діалогу). В умовах методологічного плюралізму це дало змогу уникнути монополізації права на істину лише одного методу наукового пізнання, розкрити досліджувані процеси об'єктивно, повно та всебічно. Це дало право авторові монографічного дослідження викласти своє бачення чи хоч би сформувати власне ставлення до проблем, визначених у дослідженні. Найадекватнішим подібному розумінню об'єкта і предмета історико-правового пізнання є цивілізаційний підхід до аналізу історико-правової дійсності, який дав змогу зосередитись на об'єктивному та всебічному вивченні характерних рис і елементів окремих явищ історико-правової дійсності, до яких належать питання формування та функціонування органів влади і права у Галичині в складі Польського Королівства (1349–1569 рр.).

Використання загальнонаукових методів – системного, структурного, функціонального – допомогло розкрити основні політико-правові й соціально-економічні чинники, що вплину-

ли на формування та функціонування органів влади і права в Галичині у складі Польського Королівства. Використання таких спеціально-наукових методів, як історико-правовий, формально-юридичний, порівняльно-правовий, хронологічно-проблемний та інших, дало змогу проаналізувати сутність і значення реалізації адміністративно-правової автономії Руського Королівства (1349–1434 рр.) і впровадження польського державного ладу та права у Руському воєводстві (1434–1569 рр.).

Завдяки використанню комплексу сучасних методів, авторові вдалося висунути й обґрунтувати гіпотезу, відповідно до якої галицькі українці, дотримуючись своїх історичних, культурних традицій, сформували в умовах перебування в складі Польського Королівства адміністративно-правові й самоврядні інститути, котрі автономно функціонували у Галичині до остаточної інкорпорації краю (1434 р.), яку за особливостями можна назвати "галицькою моделлю".

Комплексність дослідження зумовила характеристику низки політичних соціально-економічних і правових відносин у Галичині в складі Польського Королівства з метою висвітлення процесів творення та функціонування державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині в складі Польського Королівства, який заслуговує на увагу з погляду теорії і практики як новий напрям у національних дослідженнях проблем державно-правового розвитку в Центрально-Східній Європі в період Середньовіччя.

Запропонована праця не претендує на вичерпне і всебічне висвітлення проблемних питань історії держави та права України. Вона є лише складовою частиною процесу дослідження історії державно-правового розвитку України, який розпочався з проголошенням Україною незалежності, коли новітня методологія й об'єктивний аналіз історико-правових джерел заклали міцне підґрунтя для вивчення особливостей формування та діяльності державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині, в тому числі в складі Польського Ко-

ролівства. Автор далекий від думки, що положення і висновки, викладені в монографії, будуть беззаперечно сприйняті й допоможуть вирішити більшість існуючих проблем з формування та функціонування державно-правових і самоврядних інститутів України в контексті сучасних процесів державотворення. Адже історико-правова проблема – це лише складне теоретичне питання, яке потребує вирішення, а не фактичне його вирішення. Однак сподіваємось, що це історико-правове дослідження привнесе у правничу науку нові ідеї та положення, нові підходи у розв'язанні актуальних наукових проблем науки історії держави і права України.

Якщо пропонована праця слугуватиме поштовхом і своєрідним стимулом для проведення подальших наукових досліджень у науці історії держави і права України, автор вважатиме своє завдання виконаним.

Ідеєю написання монографії та її втілення у життя автор завдячує знаним науковцям, авторитетним професорам Володимирові Семеновичу Кульчицькому та Борисові Йосиповичу Тищику, які чи не найбільше прислужилися в сучасній історико-правовій науці своїми дослідженнями проблем державно-правового розвитку України.

Автор висловлює щиру вдячність провідним науковцям за цінні зауваження та допомогу в роботі над монографією: Володимирові Дмитровичу Бабкіну, Володимирові Дмитровичу Гончаренку, Миколі Івановичу Козюбрі, Людмилі Андріївні Луць, Михайлові Васильовичу Никифораку, Василеві Тимофійовичу Нору, Петрові Мойсейовичу Рабіновичу, Ользі Федорівні Скакун, Олександрові Валентиновичу Тимощуку, Ігореві Борисовичу Усенку, Олександрові Назаровичу Ярмишу.

Автор вдячний колективу кафедри історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету імені Івана Франка за допомогу та доброзичливі рекомендації під час написання монографії.

Розділ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

Історико-правові дослідження – важлива сфера наукового пізнання закономірностей і специфіки розвитку суспільства. Найчастіше увагу вчених привертають питання держави і права на різних етапах розвитку. Такі розвідки дають змогу об'єктивно вивчити процес виникнення й утвердження окремих державно-правових та самоврядних інститутів і зробити важливі пропозиції, спрямовані на їх удосконалення в майбутньому.

У сучасних умовах актуальним є дослідження процесів державотворення на українських землях у минулому, зокрема детальнішого вивчення потребує еволюція правового статусу тих земель, які складають територію України, в тому числі Галичини.

Значний інтерес до історико-правового минулого цього регіону виник після проголошення державної незалежності України. Адже саме Галичина завжди була "Українським П'ємонтом", де активно розвивалися давні традиції власної державності й політичної незалежності. Тут послідовно обґрунтовувалося історичне право українського народу на самостійне існування та культурно-політичний розвиток. Прогалини у вивченні історії правового статусу Галичини в складі іноземних держав, зокрема Польського Королівства, зумовлені поширенням деякими шовіністично налаштованими польськими дослідниками заперечення про українську приналежність Галичини.

У радянський період дослідники приділяли більше уваги так званій класовій боротьбі, яка, на їх думку, була головним чинником розвитку держави та права. Однак в історико-правовій науці тієї доби майже не досліджувалось українське право, оскільки вважалось, що воно було таким самим, як і в російського народу. Ще в царській Росії українське право іменувалось часто "західно-руським", "литовсько-руським" тощо. Окрім того, в радянській історико-правовій науці галицька тематика через ідеологічну заангажованість дослідників стосовно

оцінки розвитку національної історії, права, освіти, культури призвела до вилучення з історії та наукового обігу важливої частини досвіду формування та функціонування державно-правових і самоврядних інститутів, зокрема в Галичині у складі Польського Королівства (1349–1569 рр.). Зазначені процеси історико-правова література розглядала неоднозначно.

Історичні й археологічні дослідження, дані нумізматики, геральдики в поєднанні з письмовими джерелами середньовічного періоду в сучасних умовах дають змогу об'єктивно розглянути й переосмислити широке коло історико-правових питань, пов'язаних із формуванням та функціонуванням державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині в складі Польського Королівства. Оскільки ця проблема дотепер не розглядалася як самостійний об'єкт історико-правового дослідження (зазвичай нею цікавилися історики – і то фрагментарно), багато її аспектів залишилося нерозкритими. До сих пір у науковій літературі не вивчалося питання про правові основи формування апарату управління Галичиною в складі Польського Королівства (1349–1569 рр.). Недостатньо повно й всебічно охарактеризовано еволюцію соціально-правового становища різних верств населення Галичини, особливості діяльності місцевого самоврядування та проникнення в регіон європейських правових традицій і тенденцій. Не повністю досліджена судова система, що функціонувала в Галичині, не піддавалися ґрунтовному аналізу джерела, характерні риси й особливості чинного права у Галичині в складі Польського Королівства (1349–1569 рр.).

Наукова література історичного та юридичного характеру, в якій розкрито окремі питання формування та функціонування державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині в складі Польського Королівства, створювалася впродовж трьох періодів: дореволюційного, радянського і сучасного.

Перші відомості про державно-правові інститути, що існували на території України, простежуються в працях Геродота, римських і арабських істориків, вітчизняних літописах,

в описах українських земель, зроблених іноземними мандрівниками та вітчизняними авторами, і, зрештою, в історичних наукових працях українських, російських, німецьких, австрійських, польських та інших вчених. Уся безцінна культурна спадщина становить своєрідну передісторію, підґрунтя власне історико-правового дослідження у вузькому розумінні теми цієї монографії.

Перші узагальнюючі розвідки, присвячені історії Галичини, вийшли у світ наприкінці XVIII ст. Приєднання Галичини до складу Австрійської держави в 1772 р. спонукало австрійських істориків Л.Гебгарда, Р.Гоппе та Й.Енгеля написати огляди історії Галицько-Волинської держави.

У першій половині XIX ст. інтерес до середньовічної історії виник серед уродженців Галичини, котрі почали розробляти окремі питання історії Галицького князівства. Польський історик-краєзнавець Ф.Сярчинський опублікував нариси історії Перемишльського та Белзького князівств. М.Гарасевич досліджував історію церкви й етнічні відносини у Галичині[1].

Перші спроби науково дослідити історію Галицько-Волинської держави здійснив Д.Зубрицький (1787–1862 рр.)[2], архіваріус Львова і співробітник Ставропігійського інституту. Маючи доступ до архівних матеріалів, він першим розглянув питання про автентичність грамот князя Лева, поставив під сумнів первинність маґдебурзького привілею короля Казимира III м. Львову і критично проаналізував деякі інші джерела.

Д.Зубрицький гостро полемізував з польськими колегами стосовно характеру військових походів короля Казимира III до Галичини, які він справедливо вважав окупаційними. Головна

---

[1] Костик М. В. Історія княжого Галича / М. В. Костик. – Галич : Національний заповідник "Давній Галич", 2001. – С. 8–9.

[2] Zubrycki D. Kronika miasta Lwowa / D. Zubrycki. – Lwów : Nakł. autora, 1844. – 492 s.

заслуга дослідника полягає в залученні до історичного обігу значної кількості маловідомих письмових документальних джерел. У 1837 р. він опублікував "Нариси історії руського народу в Галичині (988–1340 рр.)", а у 1844 р. – "Хроніку міста Львова", де висвітлив початок історії міста. У 2002 р. її перевидали українською мовою львівські історики (переклав з польської І.Сварник; наукові коментарі –М.Капраля)[3].

Ґрунтовно досліджував середньовічну Галичину І.Шараневич[4] (1829–1901 рр.) – професор історії Львівського університету. На думку І.Крип'якевича, він був "одним з найкращих знавців джерел з історії Галичини періоду феодалізму"[5]. У своїх працях І.Шараневич на основі літописних й архівних джерел висвітлив передумови захоплення Польщею земель Галицько-Волинської держави у XIV ст.

Зі спеціальних досліджень проблем суспільного устрою Галичини XIV–XV ст. вирізняється праця українського історика І.Линниченка (1857–1926 рр.)[6], в якій охарактеризовано особливості суспільного устрою в Галичині у складі Польщі впродовж XIV–XV ст.

Суспільно-політичні аспекти історії Галичини в українській історіографії докладно висвітлено у багатотомному дослідженні з історії України, авторство якого належить видатному українському історику М.Грушевському (1866–1934 рр.). Він

---

[3] Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Денис Зубрицький / пер. з польськ. І. Сварника ; коментарі М. Капраля ; ред. О. Шишки. – Львів : Центр Європи, 2002. – 602 с.

[4] Шараневич И. Стародавний Львов (от рока 1250–1350) / Исидор Шараневич. – Львов, 1861. – 122 с.

[5] Крип'якевич І. П. Джерела з історії Галичини періоду феодалізму (до 1772 рр.). Огляд публікацій / І. П. Крип'якевич. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1962. – С.8.

[6] Линниченко І. Суспільні верстви Галицької Русі XIV–XV в. / Іван Линниченко. – Львів, 1899.

одним з перших розглянув проблему входження Галичини до складу Польського Королівства, охарактеризував у загальних рисах організацію управління Галичиною в XIV–XVI ст.[7]

Аналізуючи історичні, історико-правові дослідження джерел права, які діяли у Галичині впродовж XIV–XV ст., ми значну увагу приділили вивченню передумов поширення маґдебурзького права в Галичині, його особливостям. Певний інтерес викликає праця відомого українського дослідника Ф. Тарановського, де проаналізовано книги міського права юристів П. Щербича і Б. Гроїцького та їх використання на українських землях, зокрема у XIV–XV ст.[8]

Поступово вітчизняні історики переходять від аналізу галицької історії загалом до розробки окремих її питань. Вивченням періоду перебування Галицьких земель у складі середньовічної Польщі займалися такі вчені, як Б.Дідицький[9], В.Милькович[10], І.Філевич[11] та ін. Їх праці вийшли наприкінці 80-х на початку 90-х років XIX ст., де з використанням тогочасних документальних матеріалів (зокрема, актів Ватиканського архіву) відображено зовнішньополітичну діяльність польської шляхти стосовно захоплення Галицької Русі.

Аналіз української дореволюційної історіографії з досліджуваної проблеми засвідчує, що вчені акцентували на політич-

---

[7] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – Т. 4 : XIV–XVI віки – відносини політичні. – 544 с. ; 1994. – Т. 5 : Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. – 704 с.

[8] Тарановский Ф. Обзор памятников маґдебургского права западнорусских городов литовской эпохи / Федор Тарановский. – Варшава, 1897. – 186 с.

[9] Дедицкий А. Летопись Руси от 1340 до 1387 г. / А. Дедицкий. – Львов, 1887. – 216 с.

10 Милькович В. Студия критична над историей русько-польской / В. Милькович. – Львов, 1893. – Ч. 1.

[11] Филевич И. Борьба Польши и Литвы-Руси за Галицко-Владимирское наследие / И. Филевич. – С. -Пб., 1890. – 233 с.

ній, соціально-економічній і культурній історії Галичини, лише побіжно згадуючи польські органи управління й особливості їх функціонування на українських землях.

Значний внесок у вивчення проблем організації управління Галичиною у складі Польського Королівства зробили польські вчені, котрі здебільшого тенденційно висвітлювали соціально-економічний, політичний і правовий статус Галичини як провінції Польського Королівства. З-поміж них вирізняються праці К.Стадницького, К.Гожицького, Е.Брайтера[12], А.Чоловського[13], С.Кутжеби[14], Я.Птасьніка[15], К.Корані[16].

Центром наукової роботи польських учених у Галичині стала бібліотека ім. Оссолінських, заснована 1817 р. у Львові, що згодом отримала назву Наукового закладу ім. Оссолінських.

---

[12] Stadnicki K. Synowie Gedymina / Kazimierz Stadnicki. – Lwów, 1853. – T. 2 : Lubart, xiążę wołyński. – 272, XXXIV s. ; Gorzycki K. Połączenie Rusi Czerwonej z Polską przez Kazimierza Wielkiego. – Lwów, 1889. – 111 s. ; Breiter E. Władysław książę opolski, palatyn węgierski i wielkorządca Rusi i Polski, pan na Wieluniu, Dobrzynim i Kujawach. Zarys biograficzny / Ernest Breiter. – Lwów, 1889. – VIII+ 239 s.

[13] Czołowski A. Pogląd na organizacyę i działalność dawnych władz miejskich do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów, 1896. – S. XXIII–LXXXIV. ; його ж : Obraz dziejowy Lwowa / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów, 1896. – S. III–XX.

[14] Kutrzeba S. Historja źródeł dawnego prawa polskiego / Stanisław Kutrzeba. – Lwów ; Warszawa ; Kraków, 1925. – T. 1. – 286 s. ; – T. 2. – 462 s. ; його ж : Dawne polskie prawo sądowe w zarysie / Stanisław Kutrzeba. – Lwów ; Warszawa; Kraków, 1927. – 126 s.

[15] Ptaśnik J. Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce / Jan Ptaśnik. – Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 1934. – 511 s. ; його ж : Walka o demokratyzacje Lwowa od XVI–XVIII wieku / Jan Ptaśnik // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1925. – R.39. – Z. 2. – S. 228–248.

[16] Koranyi K. Joannes Cervus Tucholiensis i jego dzieła (z dziejów praw obcych literatury prawniczej w Polsce) / Karol Koranyi // Przewodnik Historyczno-Prawny. – Lwów, 1930. – S. 17–26.

До відомих польських учених, які досліджували окремі питання суспільно-політичного розвитку галицьких міст, належав К.Стадницький. Він опублікував низку архівних матеріалів у працях "O wsiach t. z. wołoskich na północnym stoku Karpat" (Lwów, 1848–1853); "Materialy do historji miast galicyjskich" (DGL, 1856); "Ziemia lwowska za rządów polskich w XIV i XV w." (Lwów, 1863) та ін.

У другій половині XVIII ст. друкованим органом, що публікував архівні матеріали, був "Dodatek tygodniowy "Gazety Lwowskiej" (1850–1862 рр.), відтак – "Dodatek miesięczny" (1867–1872 рр.). У цьому виданні містились документи Архіву гродських і земських актів за редакцією Ф. Волинського. Це були переважно матеріали про феодальне землеволодіння й історію міст і сіл Галичини XIV–XVIII ст.

У науковому обігу початку XIX ст. помітна роль належала працям польського історика та громадського діяча Й.Лелевеля (1786–1861 рр.)[17]. Він досліджував законодавство Казимира III. Серед польських істориків права XIX ст. варто також назвати В.Мацієвського[18] – автора багатотомної "Historya prawodawstw slowiańskich" (перше видання – 4 т., 1832–1835 рр.) і М.Бобжинського[19], праці якого тривалий час зберегли статус найпопулярніших підручників з історії держави та права Польщі, де частково розглядався правовий статус Галичини.

Окремі питання організації управління Львова за Казимира III (1333–1370 рр.) висвітлював польський дослідник

---

[17] Lelewel J. Początkowe prawodawstwo polskie cywilne i kryminalne do czasów jagiellońskich / Joachim Lelewel. – Warszawa, 1828. – 403 s.

[18] Maciejewski W. Historya prawodawstw slowiańskich / Wacław Maciejewski. – Warszawa. – 1856. – T. 1. – 401 s.

[19] Bobrzyński M. O dawnym prawie polskim, jego nauce i umiejętnym badaniu / Michał Bobrzyński. – Warszawa, 1874. – 87 s. ; його ж : O ustawodawstwie Nieszawskim Kazimierza Jagiellończyka / Michał Bobrzyński. – Kraków, 1873. – 169 s.

А. Чоловський (1865–1944 рр.). Він зазначав, що судова влада в місті належала до компетенції війта і лавників. Під їх юрисдикцію підпадало головно населення німецької та польської національності, а інші національності – вірмени, русини, євреї – користувалися власними правами. Проте вони одночасно могли звертатися за захистом до місцевих органів влади[20].

Польський історик права С. Кутжеба (1876–1946 рр.) ґрунтовно проаналізував джерела міського права, що діяло в містах Польського Королівства. Міське німецьке право дослідник класифікував, поділяючи його на маґдебурзьке, хелмінське, любецьке[21]. Відмінність між ними полягала у впливі місцевого звичаєвого права, практиці тлумачення та застосування правових норм під час розгляду судових справ.

Поглиблено вивчав міське право Польського Королівства Я. Птасьнік (1876–1930 рр.), значну увагу приділивши вивченню повноважень органів місцевого самоврядування галицьких міст і містечок на основі маґдебурзького права та територіальних особливостей застосування маґдебурського права. Він також проаналізував правовий статус війта, колегії 40 мужів[22].

Певну цінність мають дослідження джерел міського права польського історика держави та права К. Коранього (1897–1964 рр.), який вважав, що "Саксонське Зерцало", зокрема його перша частина "Земське право", мало поширене практичне застосування в окремих містах Польського Королівства[23]. Учений досліджував також формування та функціонування

---

[20] Czołowski A. Obraz dziejowy Lwowa / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów, 1896. – S. III–XX. – S. 5.

[21] Kutrzeba S. Historja źródeł dawnego prawa polskiego / Stanisław Kutrzeba. – Lwów ; Warszawa ; Kraków, 1925. – T.2. – S.199.

[22] Ptaśnik J. Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce / Jan Ptaśnik. – Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1934. – S.44–123.

[23] Koranyi K. Powszechna historia prawa / Karol Koranyi. – Warszawa : PWN, 1976. – S.149.

кримінального права Польського Королівства, в тому числі інститут покарання за злочини[24].

Окремі аспекти історії міського самоврядування, зокрема компетенції лавничого суду Львова, висвітлено в працях Ф. Яворського. З-поміж його наукових досліджень вирізняється розвідка про історію будівлі ратуші у Львові – місця засідання органів судової влади та самоврядування міста. Разом з А. Чоловським дослідник підготував до друку і видав "Лавничу книгу Львова"[25], яка містить відомості про особливості судочинства за маґдебурзьким правом м. Львова після інкорпорації Галичини в склад Польського Королівства.

Історик В. Лозинський, вивчаючи історію Львова XVI–XVII ст., зосередив увагу на дослідженні міщанських і шляхетських родів, що брали участь у здійсненні адміністративної влади у Львові й інших галицьких містах[26].

Праці польських науковців Ф.Яворського[27], В.Лозинського[28], С.Кутжеби[29] та Л.Харевічової[30] присвячені аналізу соціально-економічних відносин у Галичині в XIV–XV ст., характеристиці організації управління Галичиною під владою Казимира III упродовж 1349–1370 рр.

---

[24] Koranyi K. Powszechna historia prawa / Karol Koranyi. – Warszawa : PWN, 1976. – S. 166.

[25] Księga ławnicza miejska (1441–1448) / wyd. A Czołowski, F. Jaworski. – Lwów, Drukarnia W. A. Szyjkowskiego, 1905. – 361 s. (= Pomniki dziejowe Lwowa. – T. 4).

[26] Łoziński W. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku / Władysław Łoziński. – Lwów, 1890. – 307 s.

[27] Jaworski F. Nobilitacja miasta Lwowa / Franciszek Jaworski. – Warszawa, 1909. – 59 s. (= Biblioteka lwowska. –T. 4).

[28] Łoziński W. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku / Władytsław Łoziński. – Lwów, 1890. – 307 s.

[29] Kutrzeba S. Historya ustroju Polski w zarysie / Stanisław Kutrzeba. – Lwów: Księgarnia Polska Polonieckiego, 1920. – T. l. – 214 s.

[30] Charewiczowa Ł. Handel średniowiecznego Lwowa / Łucja Charewiczowa. – Lwów : Wyd-wo zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1925. – 156 s.

"Історія міста Львова" Ф. Паппе збагатила історичну літературу відомостями про структуру та порядок формування ради міста Львова, лави і колегії 40 мужів, що має безперечну наукову цінність[31].

Помітним внеском у вивчення правового регулювання і здійснення судочинства в Галичині XV–XVII ст. стали дослідження Б.Ленґніха[32], Т.Островського[33], Я.Бандтке[34], Р.Губе,[35] С.Естрейхера[36], Я.Падоха[37], В.Майселя[38] та ін.

Значна увага приділяється вивченню впливу римського права на розвиток права Польського Королівства. Найвагомішими є праці польського вченого Т. Островського, який доводив, що цивільне (приватне) та кримінальне право рецептувало низку положень з римського права. З огляду на

---

[31] Papée F. Historia miasta Lwowa / Fryderyk Papée. – Lwów, 1894. – 212 s.

[32] Lengnich G. Prawo pospolite królestwa Polskiego / Gottfried Lengnicz. – Kraków, 1836. – 544 s.

[33] Ostrowski T. Prawo cywilne narodu Polskiego / Teodor Ostrowski. – Warszawa, 1787. – T. 1–3. – 391 s.

[34] Bandtkie J. Historya prawa polskiego / Jan Bandtkie . – Warszawa : Drukarnia Banku Polskiego, 1850. – 728 s.

[35] Hube R. Prawo polskie w wieku trzynastym / Romuald Hube. – Warszawa, 1874. – 271 s.

[36] Estreicher S. Historia prawa karnego. Historia procesu cywilnego i karnego / Stanisław Estreicher. – Kraków [b.r.w.]. – 140 s.

[37] Падох Я. Нарис історії українського карного права / Ярослав Падох. – Мюнхен : Молоде життя, 1951. –128 с. ; його ж : Суди й судовий процес Старої України / Ярослав Падох. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто ; Львів, 1990. – 129 с.

[38] Maisel W. Sądownictwo miasta Poznania do końca XVI wieku / Witold Maisel. – Poznań, 1961. – 325 s. ; його ж : Archeologia prawna Polski / Witold Maisel. – Warszawa–Poznań : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1982. – 365 s. ; його ж: Archeologia prawna Europy / Witold Maisel. – Warszawa ; Poznań : Państwowe: Wyd-wo naukowe, 1989. – 372 s. ; його ж : Prawo karne w statutach miast polskich do końca XVIII wieku / Witold Maisel // Czasopismo Prawno-Historyczne. – T. XXVI – Z. 2 – 1974. – S. 99 – 117. ; його ж : Dawne polskie prawo karne miejskie od połowy XV do połowy XVIII wieku / Witold Maisel // Odbitka z Historii państwa i prawa Polski. – Warszawa ; Toruń, 1966. – T. 2. – S. 343–361.

це, Т.Островський поділяв злочини на публічні й приватні. У праці "Цивільне право польського народу" автор обґрунтовував, що кожен злочин посягає на державну владу чи урядову особу або загальновизнані права людей[39]. Публічними злочинами Т.Островський називав заворушення проти польського короля та зраду вітчизни, чужолозтво, умисне вбивство, позбавлення життя через отруту, батьковбивство, фальшування публічних документів або грошей, розбої та грабежі щодо державних осіб, розкрадання державної скарбниці, захоплення в неволю вільних людей, присвоювання податків Речі Посполитої, незаконне підвищення цін на збіжжя, пошкодження державного майна[40].

Питання судоустрою та джерела права Польського Королівства XIV–XVIII ст. досліджував Я.-В. Бандтке, професор римського та польського права Варшавського університету. Всі суди вчений поділяв на суди першої інстанції (шляхетські, змішані, міські, сільські, єврейські), суди другої інстанції (реляційні, асесорські, референдарські) й найвищі суди (сеймові, трибунальські, комісійні)[41].

Викликають інтерес праці польського історика права, професора Варшавського, а згодом Петербурзького університету Р. Губе, який у своїх працях акцентував на правотворчій діяльності польського короля Казимира III та висвітленні розвитку права Польського Королівства[42]. Основну увагу вчений зосереджував на характеристиці галузей права та судової системи Польського Королівства.

Серед польських дослідників значний внесок у вивчення історії держави і права Польщі, а також окремих питань ор-

---

[39] Ostrowski T. Prawo cywilne narodu Polskiego / Teodor Ostrowski. – Warszawa, 1787. – T. 1. – S.305.

[40] Там само.. – S.308.

[41] Bandtkie J. Historya prawa polskiego / Jan Bandtkie . – Warszawa : Drukarnia Banku Polskiego, 1850. – S.656–657.

[42] Hube R. Prawo polskie w wieku trzynastym / Romuald Hube. – Warszawa, 1874. – 271 s.

ганізації управління Галичиною у складі Польського Королівства (1349–1569 рр.) зробив австрійсько-польський історик права О.-М. Бальцер (1858–1933 рр.). Він належить до найавторитетніших польських учених початку XX ст., оскільки був доктором права і філософії, членом Польської академії наук, дійсним членом НТШ у Львові, членом низки зарубіжних академій наук, працював у Львівському університеті: професор (з 1880 р.), декан юридичного факультету (1892–1893 рр., 1913–1914 рр.), ректор університету (1895–1896 рр.). Був також директором Крайового архіву гродських і земських актів у Львові[43]. Найвідомішою працею О. Бальцера була тритомна монографія "Польське Королівство 1295–1370 рр.". У багатьох працях учений ґрунтовно висвітлював проблему литовсько-польської унії, внаслідок якої значна частина українських земель опинилася у складі Польщі, та ін. Основною заслугою О. Бальцера було також видання правових пам'яток давнього польського права, що поширювало чинність у Галичині, зокрема в період Польського Королівства[44].

---

[43] Погорілко В. Ф. Публічна влада / В. Ф. Погорілко // Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 2003. – Т. 5 : П–С. – С. 196.

[44] Balzer O. Historya ustroju Polski : przegląd wykładów uniwersyteckich / Oswald Balzer. – Lwów ; Warszawa, 1922. – 38 s. ; його ж : Historya ustroju Austryi w zarysie / Oswald Balzer. – Lwów : Ks. Jakubowski, 1908. – VII, 512 s. ; його ж : Królestwo Polskie / Oswald Balzer. – Lwów, 1919. – T. 2 ; його ж : O niemcach w Polsce / Oswald Balzer // Kwartalnik historyczny. – Lwów, 1911. – T. 25. – S. 429–454 ; його ж : O prawnéj i bezrpawniej ucieczce zbrodniarzów według statutów Kazimierza Wielkiego / Oswald Balzer. – Kraków, 1882. – 45 s. ; його ж: : Porządek sądów i spraw prawa ormiańskiego z r.1604 / Oswald Balzer. – Lwów, 1912. – 64 s. (= Studya nad historyą prawa Polskiego. T. 5. – Z. 1). ; його ж : Sądownictwo ormiańskie w średniowecznym Lwowie / Oswald Balzer. – Lwów, 1909. – 188 s. (= Studya nad historyą prawa Polskiego. – T. 4. – Z. 1). ; його ж : Statut ormiański w zatwierdzeniu Zygmunta I z r. 1519 / Oswald Balzer // – Lwów, 1910. – 290 s. (= Studya nad historyą prawa Polskiego. – T. 4. – Z. 2. ; його ж : Studya nad prawem polskiem / Oswald Balzer. – Poznań, 1889. – VIII, 349 s.

Помітне значення у вивченні проблем формування та функціонування польського права у Галичині, в тому числі впродовж 1434–1569 рр., мають праці українського та польського історика права П. Домбковського (1877–1960 рр.). Ця постать неординарна: один із найвидатніших польських і українських учених-правників у галузі історії держави не лише у Польщі, а й за її межами кінця XIX – першої половини XX ст., професор Львівського університету з 1910 р., організатор науки, вихователь польської й української студентської молоді, відомий архіваріус, видавець наукової та навчальної літератури, автор близько 300 наукових праць, з-поміж яких чимало відомих і використовуваних дотепер у Польщі, Україні й інших країнах монографій і підручників, декан юридичного факультету Львівського університету (1920–1921, 1925–1926 та 1944–1946 рр.)[45]. Досліджував проблеми історії польського права, зокрема приватного, що діяло у Галичині (1434–1569 рр.)[46].

Отже, дослідження польських учених мають важливе значення, передусім з огляду на зібраний фактичний матеріал. Майже всі вони стосуються загальних або конкретних проблем адміністративно-територіального поділу Польського Королівства і, зокрема, Галичини. Питання, пов'язані безпосередньо з

[45] Тищик Б. Пшемислав Домбковський – видатний історик права (До 130-річчя від дня народження / Борис Тищик // Вісн. Львівс. ун-ту.Серія юридична. – Львів, 2007. – Вип. 44. – С.14.

[46] Dąbkowski P. Litkup w prawie polskiem sredniowiecznem / Przemysław Dąbkowski // Przegląd Historyczny. – Warszawa, 1907. – T. 5. – Z. 3. – S. 377–383 ; його ж : Prawo prywatne polskie / Przemysław Dąbkowski. – Lwów, 1910. – T. 1. – XXII, 602 s. – [Prace Naukowe Towarzystwa Naukowego we Lwówie. Dział historyczno-filologiczny]. його ж : Wołosi i prawo wołoskie w dawnej Polsce / Przemysław Dąbkowski // Studia historyczne ku czci Stanislawa Kutrzeby. – Krakow, 1938. – T. 1. – S. 105-118 ; його ж : Zaginione księgi sądowe wojewodztwa ruskiego i bełskiego / Przemysław Dąbkowski // Studya nad historyą prawa polskiego wydawane pod redakcyą Oswalda Balzera. – Lwów, 1921. – T. 8. – Z. 1. – 112 s. ; його ж : Ziemia sanocka w XV stuleciu / Przemysław Dąbkowski. – Cz. 2. – Lwów, 1931. – T. 12. – 134 s. [Wschód. Wyd-wo do dziejów i kultury ziem wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej pod redakcją Przemystawa Dąbkowskiego] ; його ж : Migracje wołoskie na ziemiach polskich / Przemysław Dąbkowski // Pamiętnik V powszechnego zjazdu historyków polskich w Warszawie 28 listopada do 4 grudnia 1930 r. – Lwów : Nakładem Polskiego Towarzystwa Historycznego, 1930. – T. I : Referaty. – S. 135-152 ; його ж : W sprawie skupu solectw w Polsce w XV i XVI w. (Rutkowski Jan. Skup solectw w Polsce w XVI w. Pozn. Tow. Przyj. Nauk. Prace Kom. hist. – Poznan, 1921. – T. I. – Z. 1. – S. 26) / Przemysław Dąbkowski // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1924. – Rocznik XXXVIII. – S. 1-28.

формуванням управлінського апарату в Галичині, розглянуті ними в загальних рисах.

Новий період історіографії української Галичини розпочався зі входження Західної України до Української РСР у 1939 р. Однак у радянський період аналіз розвитку форм адміністративного управління, організації та діяльності судових органів, самоврядування, джерел права не входив до актуальних завдань. Найвагомішими вважалися питання історії революційного руху, економічної та соціальної історії краю. Навіть у таких фундаментальних колективних працях, як "Нарис з історії України", "Торжество історичної справедливості", історико-правові аспекти подані стисло.

Із представників радянської історичної науки проблеми галицької історії XIV–XVI ст. одним з перших почав вивчати К.Гуслистий, який у 1939 р. опублікував працю "Нарис з історії України"[47], детально описуючи історичні події входження Галичини до складу Польського Королівства у XIV ст.

З 50-х років XX ст. розпочалося систематичне вивчення історії Галичини. Львівськими вченими були висвітлені насамперед основні етапи галицької історії, а також зібрано деякі документи та матеріали, що відображали етапи розвитку головного міста Галичини – Львова[48].

Суспільно-економічне та політичне становище галицьких українців у період Польського Королівства фрагментарно висвітлили М.Голубець[49], А.Копистянський[50]. Певний інтерес викликають праці Г.Гербільського[51]. Автор, намагаючись простежити основні тенденції у суспільному устрої Галичини XIV–XV ст., зосередив увагу на економічному розвитку тогочасного Львова.

---

[47] Гуслистий К. Нариси з історії України. – Вип. 2 : Україна під литовським пануванням і захоплення її Польщею (з 1569 р.) / Костянтин Гуслистий. – К. : Вид-во АН УРСР, 1939. – 194 с.

[48] История Львова / ред. кол. В. В. Секретарюк и др. – К., 1984. – 415 с.

[49] Голубець М. Історія Львова від найдавніших часів / М. Голубець. – Львів, 1925. – 219 с ; його ж : За український Львів / М. Голубець. – Львів, 1927. – 36 с.

[50] Копистянський А. Історія Русі / А. Копистянський. – Львів, 1931–1932. – Ч.1/2.

[51] Гербільський Г. Ю. До історії Львова в добу феодалізму (XIII–XVIII ст.) / Г. Ю. Гербільський // Доповіді та повідомлення [Львівського державного університету ім. І. Франка]. – 1955. – Вип. 5. – Ч. 1.

Фрагментарно висвітлено основні етапи перебування Галичини в складі Польщі до 1569 р. у відповідних розділах двох колективних праць з історії Львова[52]. Зауважимо: хоча вони мають оглядовий характер, але все-таки торкаються багатьох історико-правових проблем.

З-поміж праць українських істориків вирізняються праці авторитетного вченого М.Котляра[53], який, зокрема, висвітлив передумови приєднання Галицьких земель Польщею у XIV ст.

Першою комплексною працею з історії держави та права Польщі XIII–XIV ст. стала праця радянського вченого К.Ліванцева[54]. Він розглянув основні державні інститути, органи державного управління Польщі, особливості польського права, а також основні аспекти суспільного ладу Польщі того часу. Ще одна праця К.Ліванцева присвячена особливостям формування польської станово-представницької монархії, центральним органам управління цієї монархії. У аспекті вивчення історії держави і права середньовічної Польщі тут можна також фрагментарно ознайомитися із державним ладом і правом, який поширювався, зокрема, і в Галичині.

Серед польських досліджень цієї тематики радянського періоду, автори яких приділяли увагу розвиткові державно-правових інститутів Польщі, варто назвати розвідки професорів

---

[52] Історія Львова : Короткий нарис. – Львів: Львів. ун-т ім. Івана Франка, 1956. – 295 с.

[53] Котляр М. Ф. Галицька Русь у другій половині XIV – першій чверті XV ст. – К., 1968. – 143 с. ; його ж : Галицько-Волинська Русь / М. Ф. Котляр. – К. : Альтернативи, 1998. – 336 с. ; його ж : Данило Галицький / Микола Котляр. – К., 2002. – 328 с.

[54] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинград. ун-т, 1958. – 159 с. ; його ж : Сословно-представительная монархия в Польше, ее сущность и особенности (вторая половина XIV – конец XVI вв.) / К. Е. Ливанцев. – Л., 1968. – 80 с.

Ю.Бардаха, Б.Лєснодорського, М.Пієтрчака[55], М.Калласа[56]. У цих працях автори характеризували державно-правову систему Польського Королівства, що поширювалася і на Галичину. Основний недолік праці – аналіз низки проблем з марксистських позицій і, відповідно, зображення державно-правових інститутів як знарядь захисту інтересів панівних верств.

Загалом стан історико-правових досліджень Галичини у радянський період не можна вважати задовільним. Їх значна активізація пов'язана з проголошенням незалежності України та становленням демократичної Української держави.

Значним доробком вітчизняної історичної науки, що сприяє вивченню правового статусу окремих соціальних груп Галичини у складі середньовічної Польщі, стало видання львівським істориком М.Капралем збірок привілеїв громади м.Львова та привілеїв національних громад цього міста (XIV–XVIII ст.)[57]. У виданнях зібрані правові документи і матеріали, які розкривають певні аспекти стосовно формування органів українського, вірменського, єврейського самоврядування у Галичині, в тому числі в XIV–XVI ст.

Чи не єдиною ґрунтовною узагальнюючою працею в сучасній історичній літературі з історії Польщі є видання сучасних львівських істориків Л.Зашкільняка та М.Крикуна[58], в якому показано історію Польщі від найдавніших часів і до сучасності. Детально проаналізовано польсько-українські політичні відносини у період Польського Королівства.

---

[55] Бардах Ю. История государства и права Польши / Юліуш Бардах, Богуслав Леснодорский, Міхал Пиетрчак. – М., 1980. – 559 с.

[56] Kallas M. Historia ustroju Polski X–XX w. / Marian Kallas. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 2003.

[57] Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 2000. – 576 с ; Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 1998. – 640 с.

[58] Зашкільняк Л. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів / Леонід Зашкільняк, Микола Крикун. – Львів : ЛНУ, 2002. – 752 с.

Цінними є також праці сучасних українських істориків Н.Яковенко[59], М.Крикуна[60], В.Інкіна[61], Р.Шуста[62], Ю.Зазуляка[63],

---

[59] Яковенко Н. Нарис історії Середньовічної та ранньої України / Н. Яковенко. – К., 2005. – 584 с. ; її ж: Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Наталя Яковенко. – К. : Критика, 2005. – 582 с. ; її ж: Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. / Наталя Яковенко. – К., 2000. – С. 113–131 ; її ж: Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. / Наталя Яковенко. – К., 2002.– 416 с.

[60] Крикун М. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV–XVIII ст. Кордони воєводств у світлі джерел / Микола Крикун. – К., 1993. – 186 с. ; його ж : Земські уряди на українських землях у XV–XVIII століттях / Микола Крикун // ЗНТШ. – 1994. – Т. 228 : Праці іст.-філософ. секції / ред. О. Купчинський. – С. 65–122 ; його ж : Поширення польського адміністративно–територіального устрою на українських землях / Микола Крикун // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 1990. – Вип. 42. – С. 24–32.

[61] Инкин В. Ф. Волость (краина) и вече (собор) на Галиции в XVI–XVIII вв. / В. Ф. Инкин // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1970 г. – Рига, 1977. – С. 72–79 ; його ж : Гонение следа в галицкой общинной практике XV–XVIII вв. (материал для обьяснения 77-й статьи Пространной Правды) / В. Ф. Инкин // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1985 год. – М. : Наука, 1986. – С. 131–140 ; його ж : Дворище и лан в королевских имениях Галичины в XV–XVIII вв. / В. Ф. Инкин // Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР. – М. : Наука, 1974. – Сб. 8 / Отв. ред. А. М Анфимов. – С. 27–41 ; його ж : Статьи Русской Правды о мести в свете обычной практики галицких общинных судов по актам XVI–XVIII вв. / В. Ф. Инкин // Вестн. Москов. ун-та. – 1990. – № 1. – С. 72–85. – (Серия 8 : История) ; його ж: Інститут співприсяжництва та громадські сільські суди в галицькій звичаєвій практиці XVI–XVIII ст. порівняно з Руською Правдою / Василь Інкін // Україна модерна. – Львів, 1996. – Ч. 1. – С. 18–41 ; його ж : Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Миколи Крикуна. – Львів : Добра справа, 2004. – I–XX+I–420+XXI–CII с. ; його ж : Історична оцінка панщинно-фільваркової системи феодального господарства Польщі / В. Ф. Інкін // Проблеми слов'янознавства : республ. міжвідомч. наук. зб. – Львів, 1982. – Вип. 26 : Історія зарубіжних слов'янських народів / відп. ред. В. П. Чугайов. – С. 58–67 ; його ж : Сільські суди німецького права в Галичині XVI–XVIII ст. / В. Ф. Інкін // Вісн. Львів. ун-ту. Серія історична. – Львів : Вища шк., 1984. – Вип. 20 : З історії стародавності і Середньовіччя / відп. ред. Ю. М. Гроссман. – С. 34–40.

[62] Шуст Р. Карбування та розповсюдження фальшивої монети на територіях Руського воєводства в XV–XVII ст. / Роман Шуст, Андрій Шлапінський // Вісник Львівського національного університету. Серія історична. – 2002. – Вип. 37. – Ч. 1. – С. 95–102. ; Шуст Р. Львівський монетний двір у середині XVII ст. : функціонування та типологізація продукції / Роман Шуст, Андрій Шлапінський // Вісн. Львів.ун-ту. – Серія історична. – Львів, 1998. – Вип. 33. – С. 66–79.

[63] Зазуляк Ю. Шляхи легітимізації прав на земельну власність серед руської шляхти в середині XV ст. / Юрій Зазуляк // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С.86–94.

О.Купчинського[64] та інших, де висвітлено історичні аспекти соціально-економічного і політичного становища Галицьких земель у період Польського Королівства.

Помітний внесок у вивчення історії держави та права Польщі зробив сучасний авторитетний український учений-правознавець, професор Львівського університету імені Івана Франка Б.Тищик, всебічно проаналізувавши становлення і функціонування центральних і місцевих органів влади й управління Польського Королівства, які діяли в Галичині у XIV–XVI ст.[65]

Питання, пов'язані з поширенням маґдебурзького права у Галичині XIV–XVI ст., досліджували М.Кобилецький[66], В.Кіселичник[67] та ін.

---

[64] Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть / Олег Купчинський. – Львів : НТШ, 2004. – 1286 с.

[65] Тищик Б. Й. Історія держави і права Середньовічної Польщі (X ст. – 1795 р.) / Б. Й. Тищик. – Львів, 2003. – 128 с.

[66] Кобилецький М., Бартоломій Гроїцький та його дослідження маґдебурзького права / Микола Кобилецький // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юридична. – Вип. 44. – Львів, 2007. – С. 90–96 ; його ж : Маґдебурзьке право в селах Галичини / Микола Кобилецький // Право України. – 2003. – № 8. – С. 120–124 ; його ж : Маґдебурзьке право у місті Теребовля / Микола Кобилецький // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юридична – 2004. – Вип. 39. – С.116–119 ; його ж : Самоврядування у місті Самборі за маґдебурзьким правом / Микола Кобилецький // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юридична. – 2002. – Вип. 37. – С. 93–99 ; його ж : Суди маґдебурзького права у селах Галичини // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали IX регіон. наук.-практ. конф. (13–14 лют. 2003 р.) / Микола Кобилецький. – Львів, 2003. – С. 79–81 ; його ж : Маґдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.) : історико-правове дослідження / Микола Кобилецький. – Львів : ПАІС, 2008. – 406 с.

[67] Кіселичник В. П. Поширення маґдебурзького права в Україні, його роль і значення / В. П. Кіселичник // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юридична. – 1996. – Вип. 33. – С. 68 – 71 ; його ж : Львівське міське право: поняття, джерела, періодизація та зміст / Василь Кіселичник // Вісн. Львівсього. ун-ту. Серія юридична. – 2004. – Вип. 39. – С. 102–109 ; його ж : Міське право та самоврядування громади Львова (друга половина XIX – початок XX століття) : монографія / Василь Кіселичник. – Львів : ЛЬВДУВС ; Край, 2008. – 352 с.

Значним внеском у дослідження галицької історії є монографія В. Кульчицького, Б. Тищика, І. Бойка "Галицько-Волинська держава (1199–1349 рр."[68], у якій висвітлено актуальні державно-правові проблеми з історії Галицько-Волинської держави: соціально-політичні передумови й процеси її виникнення, суспільний устрій, державний лад, охарактеризовано основні джерела та характерні риси права, а також розкрито причини захоплення Галицько-Волинської держави Польщею, її історичне значення у багатовіковому процесі становлення української державності.

У сучасній історико-правовій науці проблеми творення й функціонування державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині в складі Польського Королівства частково висвітлюють у підручниках з історії держави і права України В.Кульчицький, Б.Тищик, В.Гончаренко, Л.Зайцев, О.Кузьминець, В.Калиновський, І.Чайковський, О.Копиленко, П.Музиченко, М.Страхов, І.Усенко, В.Чехович, О.Ярмиш, П.Захарченко, І.Терлюк та ін. Однак, незважаючи на низку історико-правових досліджень, проблеми формування та діяльності державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині в складі Польського Королівства вивчені недостатньо. Тому цілком виправдана необхідність переосмислити напрацювання багатьох дослідників галицької історії, всебічно й об'єктивно охарактеризувати історико-правові особливості приєднання Галичини Польщею у 1349 р. і дослідити характерні риси формування та функціонування державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині в складі Польщі (1349–1569 рр.), а також об'єктивно оцінити наслідки приєднання Української Галичини до Польського Королівства. Крім цього, в окремих статтях, посібниках і монографіях по-різному подаються одні й ті самі історичні факти, неоднаково інтерпретуються історико-правові дані та процеси. Ймовірно, це пов'язано з

[68] Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів : Бібльос, 2006. – 280 с.

тим, що деякі дослідники запозичували відомості у попередників, не вдаючись до перевірки їх за першоджерелами.

Широко представлена у контексті теми монографічного дослідження сучасна польська література. Серед значної кількості наукових праць необхідно зазначити праці Т. Мацієвського[69], М.Щанєцького[70], К.Суйки-Зелінської[71], С.Плази[72] та ін. Певний інтерес становить розвідка сучасного польського науковця Є.Клочовського[73], що, до речі, вийшла друком українською мовою, з перекладом сучасного українського історика Н.Яковенко. Польський учений детально проаналізував процес формування Польського Королівства, входження до його складу захоплених територій. Частково розглядаються також передумови приєднання Галичини до складу Польщі 1349 р.

Отже, аналіз вітчизняної та зарубіжної наукової літератури підтверджує, що в українській науці історії держави та права самостійна комплексна наукова проблема формування та функціонування державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині в складі Польського Королівства (1349–1569 рр.) до цього часу ґрунтовно не досліджена і комплексно опрацьовується вперше.

Джерельною базою нашого монографічного дослідження є привілеї, універсали, едикти, статути польських королів, рішення та конституції вальних сеймів Польського Королівства і сеймиків Руського воєводства, рішення судових органів у Галичині в досліджуваний період; побачили світ й рукописні

---

[69] Maciejewski T. Historia ustroju i prawa sądowego Polski / Tadeusz Maciejewski. – Warszawa : Wyd-wo C. H. Beck, 2008. – 469 s.

[70] Sczaniecki M. Powszechna historia państwa i prawa / M. Sczaniecki. – Wydanie IX. – Warszawa, 2007. – 560 s.

[71] Sójka-Zielińska K. Historia Prawa / K. Sójka-Zielińska ; wyd.12. – Warszawa, 2008. – 405 s.

[72] Płaza S. Historia prawa w Polsce na tle porównawczym / Stanisław Płaza. – Cz. 1. – Kraków, 2002. – 630 s.

[73] Клочовський Є. Історія Польщі до кінця XV століття : пер. Н. Яковенко / Є. Клочовський. – Люблін, 2005. – 238 с.

неопубліковані матеріали, які зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у Львові, а також у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України.

Основу монографічного дослідження становлять також праці джерелознавчого характеру, зокрема Д.Зубрицького[74], Б.Зиморовича[75], М.Капраля[76], О.Купчинського[77], Я.Дашкевича[78], В.Інкіна[79] та ін.[80].

---

[74] Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Денис Зубрицький / пер. з польськ. І. Сварника ; коментарі М. Капраля ; ред. О. Шишки. – Львів : Центр Європи, 2002. – 602 с.

[75] Zimorowicz B. Historia miasta Lwowa królestw Galicyi i Lodomeryi stolicy. Z opisaniem dokładnem okolic i potrójnego obłężenia / Bartłomiej Zimorowicz / tłum. M. Piwocki. – Lwów, 1833. – 508 s.

[76] Капраль М. Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст. (історико-джерелознавчий огляд) / Мирон Капраль // Привілеї міста Львова : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 1998. – Т. 1. – С. 7–25. – (Львівські історичні пам'ятки) ; його ж : Привілеї національних громад міста Львова XIV–XVIII ст. (історико-джерелознавчий огляд) // Привілеї національних громад міста Львова XIV–XVIII ст. : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 2000. – С. 5–37 ; його ж : Привілеї та статути ремісничих цехів і купецьких корпорацій Львова XV–XVIII ст. (історико-правовий аналіз) / Мирон Капраль // Економічні привілеї міста Львова XV–XVIII ст. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 2007. – С. V–LI ; його ж : Привілей 1356 року як повторне надання Магдебурзького права для міста Львова / Мирон Капраль // Львів : місто – суспільство – культура. – Львів, 1999. – Т. 3. – С 11–21. – (Вісник Львівського університету. Серія історична : Спецвипуск).

[77] Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть / Олег Купчинський. – Львів : НТШ, 2004. – 1286 с.

[78] Дашкевич Я. Армянское самоуправление во Львове в 60-80-х гг. (Протоколы армянского совета старейшин как исторический источник) / Ярослав Дашкевич // Banber Matenadarani = Вестник Матенадарана. – Yerevan,1969. – № 9. – С. 213–240.

[79] Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Миколи Крикуна. – Львів : Добра справа, 2004. – I–XX+I–420+XXI–CII с.

[80] Акти села Одрехова / упоряд. І. М. Керницький, О. А. Купчинський. – К., 1970. – 260 с. ; Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – 676 с.

Окремі аспекти дослідження проблеми розкриваються в "Повісті минулих літ"[81], Київському[82] та Галицько-Волинському літописах[83].

Цінним джерелом для вивчення досліджуваної теми є збірники історичних джерел польської історичної науки, які видавалися у другій половині XIX ст. у Львові під назвою "Monumenta Poloniae historica". У них вміщувалися нормативні джерела та праці або витяги з праць давніх польських хроністів та істориків[84].

Серед цих збірників виділяється "Volumina legum"[85] – книга законів: зведення польських законодавчих актів XIV–XVIII ст. – постанов-конституцій сеймів у десяти томах. Перші вісім томів містять акти з 1347 до 1780 р., зведені католицьким чернечим орденом піарів у Варшаві 1732–1783 рр. У контексті нашого дослідження інтерес викликає перший том Volumina prima, який охопив акти ab anno 1347 – ad annum 1550. Усі документи в ньому написані латинською мовою.

Чимало цінної для дослідження інформації міститься в іншому польському серійному виданні "Zródła dziejowe". Двадцять другий том цієї серії вийшов у 1896 р. і мав назву "Україна"[86].

Особливе значення для дослідження правового статусу Галичини (XIV–XVI ст.) має багатотомне видання "Akta grodskie i

---

[81] Повесть временных лет. – М. : Изд-во Ан СССР, 1950.

[82] Літопис Руський за Іпатським списком / пер. Леонід Махновець. – К., 1989. – 591 с.

[83] Галицько-Волинський літопис. – Львів, 1994.

[84] Макарчук С. А. Джерелознавство історії України : навч. посіб. / С. А. Макарчук. – Львів : Світ, 2008. – С.96.

[85] Volumina Legum. – Warszawa, 1732–1782. – Т.1–8 ; – 1888. – Т.9, 1952. – Т.10.

[86] Макарчук С. А. Джерелознавство історії України : навч. посіб. / С. А. Макарчук. – Львів : Світ, 2008. – С.96.

ziemskie z czasów Rzeczpospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowe"[87].

Окремі видання з досліджуваної теми можна почерпнути з польських хронік, зокрема "Хроніки польської" Галла Анонімa[88], "Хроніки поляків" Вінценті Кадлубека[89], "Хроніки" Яна Длугоша[90] та ін.

Цінний матеріал з історії діяльності судових органів у Галичині досліджуваного періоду міститься у Центральному державному історичному архіві України у м.Львові. Основна кількість матеріалів зосереджена у фондах 9, 14, 15, 52, 131 цього архіву, в яких збережені судові книги гродських і земських судів Руського воєводства.

---

[87] Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie – Lwów : 1 związkowa drukarnia, 1868–1939. – T.1–24.

[88] Хроника Галла Анонима // Щавелева Н. И. Польские латиноязычные средневековые источники : тексты, перевод, комментарий. – М., 1990. – С. 40–75.

[89] Хроника магистра Винценти Кадлубека // Щавелева Н. И. Польские латиноязычные средневековые источники : тексты, перевод, комментарий. – М., 1990. – С. 76–140.

[90] Długosz J. Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. – Warszawa, 1961–1965. – Ks. 1–11.

Розділ 2

ПОЛІТИЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРИЄДНАННЯ ГАЛИЧИНИ ДО СКЛАДУ ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛІВСТВА

2.1. Соціально–політичний розвиток Галичини в складі Київської Русі та Галицько–Волинської держави

Галичина (Галицькі землі; сучасні Івано-Франківська, Львівська і Тернопільська області) внаслідок вигідного географічного розташування та сприятливих умов проживання з давніх-давен перебувала на шляхах переміщення різних етносів. Перші сліди життєдіяльності людей на цій території датуються епохою кам'яного віку – палеоліту. Це засвідчують археологічні дослідження у 25 місцевостях Галичини. Так, на Івано-Франківщині налічується 1500 пам'яток археології, з-поміж них – 300 пам'яток доби палеоліту, 225 – неолітичних стоянок, 300 – трипільської культури, 115 – доби бронзи тощо. Існування тут слов'янських племен підтверджують чисельні давньоримські, давньогрецькі, арабські, візантійські історики, хроністи I–VI ст. н.е. Пліній Старший згадував про розселення на територіях Північних Карпат венедів. Пізніші автори, зокрема Йордан, Прокопій Кесарійський[91*], Маврикій Стратег детальніше локалізували ареал проживання слов'янських племінних союзів[92]. Так, склавіни поселялися на північ від Дунаю і до Дністра та Вісли, анти – на схід від Дністра до Дніпра[93]. Більшість пізніших дослідників, у тому числі сучасних, вважають тих та інших окремими етнографічними слов'янськими групами. Такої думки дотримувався і видатний український історик

[91*] Прокопій Кесарійський (VI ст. н.е.) – видатний візантійський історик, автор "Історії війн Юстиніана" (8 книг) ; радник візантійського полководця Велізарія. Слов'янськими він називав племена, які мешкали на Волині, а антами – у Подніпров'ї.

[92] Хрестоматія з історії України РСР. З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. / за ред. І. О. Гуржія. – К. : Рад. шк., 1959. – С.19–21.

[93] Див. : Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – Т. 1 : До року 1340. – С.166–167.

М. Грушевський. Він вважав, що анти й склавіни були давніми слов'янськими етносами, котрі згодом "утворили етнографічну цілість", яку тепер "звемо українською"[94].

Упродовж VIII–IX ст. відбувалися активні процеси розселення слов'янських племен. Невдовзі зоною їх проживання стали величезні простори від Вісли до Дніпра. У другій половині I тис. з-поміж них виділилися окремі племена, які згадуються у давньоруських літописах. Наприклад, у верхів'ях Дніпра та Західної Двіни і далі на схід – аж до Волги – жили кривичі й ільменські словени. Їхньою столицею був Новгород, що згодом став головним містом Північної Русі. Праворуч Дніпра, у басейні р. Прип'ять, розселилися деревляни; ліворуч у басейні р. Сож, – радимичі; ще далі на схід і північ – в'ятичі (у басейні р. Оки). Території в середній течії Дніпра зайняли поляни, основним осередком яких став Київ. Саме ці землі – між Дніпром, Ірпінем і Россю – М.Грушевський називав "Руссю властивою... центром історичного життя нашого народу і вихідною країною його імени". І далі: власне "під іменем Руси Київщина протиставляється... північним та східним землям.., Волині, Галичині"[95].

На схід від полян, ліворуч Дніпра, південніше від радимичів, поселились сіверяни. Зоною їх розселення стали землі у басейнах Десни і Сули. Активними були міграційні процеси в південному напрямку – в басейні Дону, але "натиск печенігів, а потім половців, – на думку М.Грушевського, – ослабив цю колонізацію і примусив переважну частину людності вибратися далі на північ"[96].

До східнослов'янських племен належали уличі, котрі займали територію південніше від місця проживання полян, а

---

[94] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – Т. 1 : До року 1340. – С. 176.

[95] Там само. – С.190–191.

[96] Там само. – С. 196.

також тиверці, котрі проживали у Північному Причорномор'ї – головно між Дністром і Дунаєм[97].

У "Повісті минулих літ", найдавнішому літописі, укладеному в Києві на початку XII ст., згадується про племена дулібів, що поселились західніше від деревлян, переважно в басейні Західного Бугу[98]. Вони в IV–V ст. вели осілий спосіб життя, займалися головно землеробством та скотарством. Територія розселення дулібів охоплювала землі від північних схилів Карпатських гір аж до Полісся. Літопис зазначав, що за візантійського імператора Іраклія (VII ст.) обри[99] вели війну зі слов'янськими племенами і, підкоривши дулібів, поводилися з ними дуже жорстоко, запрягаючи їхніх жінок замість коней або волів[100]. Однак невдовзі дуліби повстали і зуміли визволитися з-під панування обрів. Літописець так закінчував опис їхнього життя: "... і пороша вси, і не остова ні один обрин, і є притча в Русі і до сего дня – погибоша, аки обри"[101]. З цього випливає, що слов'яни, можливо разом з візантійцями, зуміли вигнати (або й винищити) обрів – аварів, бо в історичних хроніках вони більше не згадуються.

Як засвідчують історичні матеріали, вже у VI–VII ст. дуліби мали свою політичну організацію, але конкретні відомості про її діяльність украй обмежені. Невідомі навіть чіткі межі розселення й автентична назва їх племінного центру. Пізніше дуліби також згадуються спорадично, скажімо, як учасники походу князя

---

[97] Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів: Біблос, 2006. – С.9.

[98] Повесть временных лет. – М. : Изд-во Ан СССР, 1950. – С.13–14.

[99]? Обри, або авари – кочові тюркські племена, що прийшли зі сходу і в другій половині VI ст. оселились на Середньодунайській низовині, звідки нападали на Візантію та слов'ян.

[100] Софроненко К. А. Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси XI–XIII вв. / К. А. Софроненко. – М. : Юрид. лит., 1955. – С. 9.

[101] Повесть временных лет. – М. : Изд-во Ан СССР, 1950. – С.14.

Олега на Візантію у 907 р.[102] До речі, етноніми "дуліби" ще й досі збереглися в топонімії: села Дуліби у Львівській, Волинській, Рівненській, Тернопільській областях, а також у Білорусі. Значне поширення цієї назви впродовж багатьох століть може слугувати доказом могутності цього племінного союзу.

На думку радянського історика Б.Рибакова, руська державність зароджувалася у середовищі Дулібського союзу племен. У VI ст. цей союз розбили авари разом з його стародавнім племінним центром, який свого часу консолідував усі західні і східні племінні об'єднання слов'ян – Волинь. Однак з плином часу суспільне життя у цьому регіоні налагодилося, а колишній політичний центр Волинь було змінено на новий – Володимир-Волинський. У той час на території Галичини слов'янські племена (білі хорвати, уличі та тиверці) сформували державно-політичне об'єднання, що візантійські джерела іменують як Велика, чи Біла Хорватія. Цей племінний союз існував до 993 р., коли його приєднав до Київської Русі Володимир Великий[103]. Радянський історик П.Третьяков наголошував: у цей час слов'яни Дністра мали власні торговельно-економічні центри. У VI ст. племена Прикарпаття та Подністров'я значно впливали на державно-правовий розвиток Східної Європи[104].

Окрім дулібів у літописі згадуються ще два племінних союзи, котрі розселилися на західноукраїнських землях, – бужан і волинян: "бужани, бо сидять по Бугу, опісля ж волиняни"; "дуліби ж жили по Бугу, де тепер волиняни"[105]. Назва "бужа-

---

[102] Третьяков П.Н. Восточнословянские племена / П.Н. Третьяков ; 2-е изд. – М. : Изд-во Академии Наук СССР, 1953. – С.223.

[103] Ідзьо В. Українська держава в IX–XIII століттях / Володимир Ідзьо. – Львів : Сполом, 2004. – С.4.

[104] Третьяков П.Н. Восточнословянские племена / П.Н. Третьяков ; 2-е изд. – М. : Изд-во Академии Наук СССР, 1953. – С.223–224.

[105] Софроненко К. А. Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси XI–XIII вв. / К. А. Софроненко. – М. : Юрид. лит., 1955. – С. 10.

ни" походить від зони розселення цього племені – басейну р. Західний Буг. Відома дослідниця, вчений-правознавець К.Софроненко вважала, що це були ті самі дуліби, котрі "просувалися вздовж берегів Бугу, освоювали незаселені землі, які прилягали до річних шляхів і отримали назву бужани". Інакше цю назву пояснював М. Грушевський, допускаючи, що вона, радше, походить "не від Буга, а від міста Бужська як політичного центра"[106]. Він мав на увазі теперішній районний центр м. Буськ, розташований за 50 км на схід від Львова. Припущення обох дослідників не є бездоганним. Адже і сама назва міста могла походити від назви ріки, адже Бужськ (Буськ) розташований на берегах р. Західний Буг[107]. На наш погляд, походження етноніма "бужани" від назви ріки переконливіше. Крім того, в околицях Буська дотепер збереглися назви сіл Побужани, Верхньобужани та ін.

До етнічних слов'янських груп, котрі проживали на захід від Києва і згадуються в "Повісті минулих літ", належали волиняни. Зауважимо, що автор Літопису згадував про них як про своїх сучасників: "Дуліби же жили по Бугу, де нині волиняни". Вивчення всього комплексу джерел дає підстави стверджувати: це ще одна самоназва нащадків тих самих дулібів, які розселилися в басейні Західного Бугу. Поява ж назви "волиняни" пов'язана з виникненням при впадінні р. Гучви у Західний Буг міста, що отримало назву "Волинь" (чи "Велинь") і стало їхнім політичним центром. Це місто описано в давніх хроніках. Арабський мандрівник, історик і географ аль-Массуді (X ст.), згадуючи про волинян, стверджував: "Між ними (слов'янськими народами) є тільки один, при якому влада була

[106] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – Т. 1 : До року 1340. – С. 207.

[107] Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів : Бібльос, 2006. – С.10.

споконвіку. Його володар називався Маджак. Цей народ називався валінана, і йому слідували здавна інші слов'янські племена та їхні царі його слухали... Цей народ є одним з слов'янських народів найчистішої крові, його шанували високо між їхніми народами, і він міг покликатися на давні заслуги між ними"[108]. Все це дає підстави стверджувати, що волиняни були давнім слов'янським племенем. З цього приводу М.Грушевський писав: "У всіх тих назвах маємо імена дрібних округів, і вони часом могли існувати разом, наприклад, назва Бужан могла прикладатися до південно-західної частини дулібської землі, країни верхнього Буга, а назва Волинян до північної частини, країни середнього та нижнього Буга"[109]. Можна стверджувати, що це припущення переконливіше.

На думку відомого українського історика І.Крип'якевича, дуліби, бужани, волиняни – це три племінні групи, котрі жили на одній території, але у різні часи[110]. До надбужанських племен дехто з дослідників зараховував ще плем'я лучан. Детальніших джерельних даних про них не існує, хоча згодом їхній центр – м. Луцьк згадується як столиця Луцького удільного князівства[111].

Низка дослідників, зокрема М.Грушевський і його учні (серед них – І.Крип'якевич та ін.), до давніх надбужанських племен відносять також жителів Червенської землі. Більшість

---

[108] Крип'якевич І. П. Галицько–Волинське князівство / І. П. Крип'якевич. – 2-ге вид., із змін. і доп. ; Ін-ут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; відп. ред. Я.Ісаєвич. – Львів, 1999. – С. 58.

[109] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – Т. 1 : До року 1340. – С. 209.

[110] Крип'якевич І. П. Галицько–Волинське князівство / І. П. Крип'якевич. – 2-ге вид., із змін. і доп. ; Ін-ут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; відп. ред. Я. Ісаєвич. – Львів, 1999. – С. 57.

[111] Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів : Бібльос, 2006. – С.11.

істориків дотримуються думки, що місто Червень розташовувалося на території історичної Волині. М.Грушевський вказував на пізніше поселення Чермно, південніше Грубешова (тепер це територія Польщі). Червняни згадуються й на сторінках Іпатіївського літопису XII ст. Історичні джерела подають мало відомостей про території басейну Сяну та верхнього Дністра. Їх вивчення дає змогу припустити, що частково ця територія могла входити до зони розселення давньоруських племен уличів і тиверців. Віддавна вони замешкували землі в басейні нижньої течії Дніпра. Під натиском кочових племен – хозарів, печенігів, торків, а відтак – половців вони переселилися на території в басейнах Південного Бугу та Дністра, а згодом ще далі – до Дунаю. Чисельність племінних союзів засвідчують писемні джерела. "Було їх безліч, – пише про них літописець, – і городи їх є дотепер". Згадує про уличів візантійський імператор Константин Порфирородний. Він локалізував територію їх розселення і стверджує: їхні поселення наближались до кордонів Візантії, а сусідами цих слов'янських племен були печеніги[112]. Авторитетні українські дослідники М.Грушевський та І.Крип'якевич припускали, що поселення уличів і тиверців на півночі сягали аж до Поділля та Південної Галичини.

На захід і південь від дулібів, у тому числі в Карпатських горах, "сиділо" плем'я білих хорватів. Окремі давньоукраїнські літописи й стародавні угорські хроніки, доповнюючи одні одних, засвідчують, що наприкінці IX ст. уже існувало місто Галич, яке вони вважають центром племінного об'єднання білих хорватів. Хорватські князі брали активну участь у політичному житті тогочасної Центральної Європи. Вони тривалий час зберігали політичну та релігійну автономію стосовно влади київських князів і сусідніх королівств[113].

---

[112] Крип'якевич І. П. Галицько–Волинське князівство / І. П. Крип'якевич. – 2-ге вид., із змін. і доп. ; Ін-ут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; відп. ред. Я. Ісаєвич. – Львів, 1999. – С. 59.

[113] Костик М. В. Історія княжого Галича / М. В. Костик. – Галич : Національний заповідник "Давній Галич", 2001. – С.3.

З виникненням міських поселень і перетворенням їх на політичні центри організацій племінних союзів головним осередком підкарпатського району став Галич. Він вирізнявся з-поміж інших міст і незабаром став стольним градом Галицьких земель. Інші відомі міста – Звенигород, Перемишль, Теребовля – були столицями удільних князівств, якими управляли представники княжого роду Ростиславичів[114].

Упродовж I тис. н.е. поступово здійснювалася колонізація східнослов'янськими племенами прикордонних південних, північних і західних земель, що тривалий час залишалися незаселеними та малонаселеними. Значно повільніше цей процес відбувався на східному й особливо на південно-східному напрямку. Адже саме звідси наступали кочові племена, котрі переселялися з Приуралля, Центральної та Середньої Азії, Північного Ірану та Кавказу. Найбільш усталеним став західний кордон. Давньоукраїнське поселення, досягнувши річок Віслок, верхнього Сяну в районі нинішніх польських міст Кросно, Ряшів, Люблін та інших, зазнавали тут спочатку невеликої, а потім щораз інтенсивнішої польської та німецької колонізації. М. Грушевський наводить історичні факти: ще в XVI ст. Люблін (до речі, як і Жешув – Ряшів) "був одним з визначних вогнищ православ'я і уважався... руським містом", а Б.Хмельницький "відгрожувавсь загнати "ляхів" за Віслу, що тут має значити етнографічну польську границю"[115].

Відомості про історичний розвиток майбутніх західноукраїнських земель VII–X ст., що містяться у вітчизняних та іноземних історичних джерелах, дають змогу відтворити картину суспільного життя у цьому регіоні. З розвитком осілого

---

[114] Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство / І. П. Крип'якевич. – 2-ге вид., із змін. і доп. ; Ін-ут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; відп. ред. Я. Ісаєвич. – Львів, 1999. – С. 61.

[115] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – Т. 1 : До року 1340. – С. 217-218.

життя родоплемінні зв'язки ставали слабкішими, і поза межами патріархальної родини відчуття кровного споріднення все більше обмежувалося і перетворювалося лише на певне моральне поняття, без жодних реальних наслідків. Поступово почали домінувати інтереси територіальної близькості, сусідства, територіальної й економічної солідарності членів громади. Відбувалося поєднання принципів громадського співжиття з індивідуальними інтересами. Така еволюція від родоплемінних відносин до територіальних суспільно-економічних, тобто перехід від родової до сусідської територіальної громади, був довготривалим і складним, оскільки сусідсько-територіальні стосунки розвивались переважно на основі кровних родинних відносин, причому в кожному конкретному випадку враховувались певні місцеві особливості. На перших порах кровні родичі поселялися здебільшого неподалік, щоби зберегти тісні зв'язки між собою. З часом вони зростали і за рахунок природного поширення роду, і через адаптацію до свого середовища осіб, котрі не були кровними родичами. Саме так виникали нові родини, що разом творили сусідську громаду, сусідство[116]. Ці громади були характерними для різних слов'янських народів і мали власні назви: у сербів – "задруга", поляків – "ополє" тощо.

З розпадом родової общини, заміни її сусідською, зі збільшенням окремих сімей вести спільно сільське господарство стало надзвичайно важко, а його розширення в межах громади вичерпалися. Все це впливало на утворення форми власності на засоби та знаряддя виробництва. Від спільної родової власності відбувався перехід до сімейної власності, а відтак – до приватної.

З великої патріархальної родини спочатку виділялися сім'ї, що осідали окремо, часто неподалік одна від одної й

[116] Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів : Бібльос, 2006. – С.14.

розпочинали самостійне ведення господарства, причому вони користувалися спільними землями, котрі через певний час ставали "своїми". Як підтверджує вивчення різноманітних джерел, це був загальнослов'янський звичай. З плином часу виникли багатолюдні села, що пов'язано, на нашу думку, з нестачею вільних земель. Лише у прикарпатських районах і дотепер зберігся звичай поселятися окремими дворищами, які стоять посередині своїх ґрунтів, подалі від сусідів.

Про цей звичай антів і слов'ян писали й візантійські історики, зазначаючи, що вони "живуть розкиданими й відокремленими поселеннями, селились далеко один від одного". Ліси, води, сіножаті на тривалий час залишались спільною власністю всієї громади. Громада обирала старійшин, котрі управляли нею, дбали про порядок, вирішували дрібні справи і суперечки, а для більших збиралися загальні збори чоловічого населення громади – віча. Такі громади збірник норм староруського права "Руська правда"[117*] потім назве "верв"[118?]. Громада колективно відповідала за своїх членів.

Згодом у центрі кількох менших громад (чи однієї більшої) споруджували укріплені городи чи городища, оточені ровом, валом, частоколом. Городи служили захистом від набігів ворогів, а у мирний час були осередками ремесла й торгівлі. Потім на їх основі виникали більші або менші міста й містечка, які стали політичними, культурними і торговельними центрами не лише певних громад, а й більших околиць і регіонів. Саме тут селилося щораз більше людей, тут громада приймала рі-

---

[117*] "Руська правда" – збірник норм староукраїнського права XI–XII ст. Дійшла до нас у списках XIII–XVIII ст. (їх відомо близько 300), які мають три редакції : Коротку, Поширену, Скорочену. Кожна з них відображає етапи розвитку державно-правових інститутів Київської Русі. Найдавнішою вважається Коротка редакція, яка складається з "Правди Ярослава", або "Найдавнішої правди", "Статуту Ярославовичів", або "Правди Ярославовичів", "Покону вірного" й "Уроку Мостникам".

[118?] Цей термін походить від слов'янського слова "вірьовка" – мотузка ; нею вимірювали ту ділянку землі, на якій жили члени верві.

шення в усіх важливих справах, обов'язкових для виконання всіма зацікавленими особами. Такими центрами-осередками на західноукраїнських землях стали Перемишль, Червен, Галич, Звенигород та ін.

У VII–IX ст. етнічні групи та племена були вже не примітивними родоплемінними союзами, а своєрідними політичними організаціями – протодержавними численними союзами. Зокрема, такою організованою силою були дуліби. У VII ст., за свідченнями давніх істориків, вони сформували свій племінний союз, до складу якого входило близько 200–300 поселень. Аналогічні державні об'єднання створили також й інші племенні союзи.

З виникненням і становленням державності східнослов'янські племена, котрі проживали на українських землях, на основі еволюційного розвитку сформували давньоукраїнську етнічну спільноту. Найдавнішими і найбільшими осередками її історичного життя були від VI ст. середнє Подністров'я, Побужжя та Прикарпаття – "стародавня Русь", бо, власне, тоді поширилося використання етноніма "Русь", який мав давнє місцеве коріння й особливо глибоко вкорінився у суспільній свідомості та політичному житті народів Західної Русі. Саме тому з'явились назви "Червона Русь", "Галицька Русь", "Волинська Русь" та ін.[119]

Літописні повідомлення про східнослов'янські племена IX–X ст. засвідчують важливі етнічні зміни, що відбувалися в їх середовищі водночас із процесами політичної консолідації. Вислови "Руские гради", "мы от народа Руского", "Русин", які містяться в тексті договорів Київської Русі з Візантією 907–911 рр., підтверджують усвідомлення етнічної єдності всіх давньоукраїнських племен. Інтеграційні процеси відбулися насампе-

[119] Греков Б. В. Древнейшие судьбы Западной Украины / Б. Греков // Новый мир. – 1939. – № 10/11. – С.249 ; Софроненко К. А. Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси XI–XIII вв. / К. А. Софроненко. – М. : Юрид. лит., 1955. – С. 14–15.

ред унаслідок підсилення мовної спільності. Діалекти зливались у мову єдиної народності, зрозумілу населенню всієї Київської Русі. Не випадково літописець у 898 р. вважав за можливе наголосити: "А словенский язык и Руский одно есть". Мовною основою давніх українців стала говірка полян-русів[120].

Незважаючи на довготривалу, інколи гостру дискусію, дослідники дотепер не мають одностайної думки про походження та дефініцію назви "Русь"[121].

У VIII ст. візантійські й арабські джерела для позначення населення, яке проживало на українських землях, почали використовувати назву "Русь".

Могутньому племені русів вдалося підкорити інші слов'янські племена та обкласти їх даниною. Показовою для розуміння відмінностей між русами й іншими слов'янами є розповідь візантійського імператора Костянтина Порфирородного. Він повідомляв, що кожного року восени і взимку руси збирали данину зі слов'ян.

У І ст. до н.е., коли Юлій Цезар оволодів Галією, він завоював кельтське плем'я, яке називало себе рутинами. Розгромлене плем'я рутинів розділилося на дві частини. Одна з них поселилася на Прикарпатті, де злилася зі слов'янами, передавши їм свою назву. Авторитетний правознавець, професор П.Музиченко допускає, що населення Галичини – нащадки цього народу, бо в пізніші часи в офіційних документах вона іменувалася Рутенією[122].

Назва "Русь" утворилася внаслідок процесу формування українського етноніма на ґрунті етногенези кількох великих і давніх народів, що жили в добу розселення слов'ян.

---

[120] Українська народність : нариси соціально-економічної та етнополітичної історії / В. Й. Борженко, В. А. Смолій, Г. Я. Сергієнко [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1990. – С.63.

[121] Шип Н. А. Дискусія про термін "Русь" / Н. А. Шип // УІЖ. – 2002. – № 6. – С. 92–107.

[122] Музиченко П. Історія держави і права України : навч. посіб / Петро Музиченко. – 6-те вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2007. – С.25.

Приблизно від VI ст. термін "Русь" застосовувався переважно до Київського князівства. "Поїхати на Русь" – означало поїхати на Київщину. Термін "Русь" не поширився на північні (власне, російські) землі навіть тоді, коли Київська Русь об'єднала їх в єдиній державі. Значно пізніше, у другій половині XIV ст., цей термін присвоїла собі Московська держава. Тривалий час термін "Русь" використовувався в Західній Україні. У топоніміці Закарпаття та Прикарпаття існує 24 назви, пов'язані з цим терміном. Населення Закарпатської України дотепер називає себе "русинами"[123].

Держава, яка утворилася на землях заселення племенними союзами східних слов'ян, отримала назву "Русь", "Руська земля". До неї увійшли території Київщини, Чернігівщини, Переяславщини (землі полян, сіверян, древлян). З другої половини XII ст. для означення цього регіону дедалі частіше вживався термін "Україна", "Вкраїна". Походить він від слів "край", "окраїна", "земля" і поширюється на територію, що була основою держави Київська Русь X–XII ст. Уперше цей термін зафіксовано в Київському літописі під 1187 р. для позначення Переяславського князівства. Назву ж "Київська Русь" ввели історики.

Київська держава виникла, ймовірніше, не внаслідок мирного об'єднання східнослов'янських племен, а через насильницьке об'єднання навколо одного політичного центру – племені полян[124].

Звістка про полян у літописі востаннє вносилася у 944 р., а про древлян – у 990 р. Ці племена – прямі нащадки антів – перебували на значно вищому рівні розвитку, ніж інші східнослов'янські племена[125].

---

[123] Музиченко П. Історія держави і права України : навч. посіб / Петро Музиченко. – 6-те вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2007. – С.26.

[124] Павлюк С. Про походження українського народу / Степан Павлюк // Науковий збірник Українського Вільного Університету. – Мюнхен ; Львів, 1995. – Т. 17. – С.25.

[125] Третьяков П.Н. Восточнословянские племена / П.Н. Третьяков ; 2-е изд. – М. : Изд. Академии Наук СССР, 1953. – С.249.

Російський учений О.Шахматов вважав, що анти були предками всього східного слов'янства[126]. Чеський дослідник Л.Нідерле та російський археолог А. Спіцин вбачали в антах лише південну групу східних слов'ян[127]. Найближчим до істини був М.Грушевський, який вважав антів предками насамперед українського народу[128].

У Київській Русі сформувалися всі ознаки існування українського народу. Етнічна спільнота русинів-українців перетворилася вже у родоплемінну державну спільноту, утвердилася в Київській Русі, сформувала свій автохтонний культурний код, не піддалася асиміляції протягом численних століть української бездержавності.

Нація як специфічний стан об'єднання людей формувалася за своїми стадіями становлення: плем'я, народ, нація. В основу кожної з них покладені певні компоненти: самоусвідомлення себе як спільноти, сприйняття своєї самоназви, загальна спільність культури, віросповідання, психологічна спорідненість, господарсько-виробничі зв'язки й обжита, освоєна територія – етнічна територія. Самоусвідомлення себе як нації передбачає не тільки етнокультурну спільність, а й розширює завдання політичної та соціальної сфер[129].

Самосвідомість передбачає також появу самоназви людського угруповання – основного компонента у процесі формування народу, в якій виявляється психологічна сумісність, родинна здруженість, визнання єдиного предка. Під час консолідації та об'єднання близькоспоріднених східнослов'янських племен

---

[126] Шахматов А. А. Древнейшие судьбы русского племени / Алексей Шахматов. – Петроград, 1919. – С.12.

[127] Спицын А. А. Русская историческая география / Александр Спицын. – Петроград, 1917. – С.18.

[128] Грушевский М. Киевская Русь / М. Грушевский. – Т.1. – СП.-б., 1911. – С.209.

[129] Павлюк С. Про походження українського народу / Степан Павлюк // Науковий збірник Українського Вільного Університету. – Мюнхен ; Львів, 1995. – Т. 17. – С.26.

у державу Київську Русь, що перейняла назву "полян-русів", тривало існування локальних родоплемінних самоназв: древляни, волиняни, білі хорвати та ін. Згодом їх у собі уніфікував етнонім "русич", "руський"[130].

У IX ст. між ранньодержавними політичними утвореннями, котрі виникли на території Західної Русі, та київськими князями встановилися тісні економічні, політичні й культурні відносини, побудовані на засадах сюзеренітету – васалітету або визнання зверхності, підпорядкування. Так, дуліби та хорвати від часів правління Олега платили київським князям данину, а уличі й тиверці, за твердженням літописця, були зобов'язані мати на вимогу київських князів "імеще рать" – виставляти військо. Коли 907 р. Олег здійснив похід на Візантію, то поруч з полянами участь у цій військовій операції взяли "і словени, і чудь, і кривичі, і деревляни, і радимичі, і хорвати, і дуліби, і тиверці", бо всі вони "є союзники – всі звуться Велика Скіфія"[131].

Літописець наголошував, що між усіма східнослов'янськими державними племінними утвореннями, починаючи від північних – чуді, кривичів і закінчуючи південно-західними – уличами, тиверцями, хорватами, вже на початку X ст. існував тісний союз. Їхнім загальнодержавним центром, осередком став Київ, а верховним правителем – київський князь. Тобто поступово формувалося державне утворення князівств, що виникли на основі племінних союзів усієї Великої Скіфії, яка отримала нову назву – "Русь" і з середини X ст. почала виступати як єдина держава – Київська Русь[132].

---

[130] Павлюк С. Про походження українського народу / Степан Павлюк // Науковий збірник Українського Вільного Університету. – Мюнхен ; Львів, 1995. – Т. 17. – С.26–27.

[131] Летопись по Лаврентиевскому списку. – СП.-б., 1872. – С.5–13.

[132] Див. : Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – Т. 1 : До року 1340. – С. 410-415.

За часів правління київських князів Олега (882–912 рр.) та Ігоря, що поступово об'єднували навколо Києва східнослов'янські племена, Київська Русь не змогла остаточно приєднати західноукраїнські землі, оскільки існували територіальна віддаленість і політичні впливи родоплемінної знаті та сусідніх західноєвропейських держав. Прикладом цього може слугувати процес підпорядкування племінного союзу деревлян, котрі вперто захищали свій суверенітет, апогеєм чого стало повстання 945 р. Лише після остаточного підкорення деревлян, за панування княгині Ольги (945–964 рр.) та Святослава (964–972 рр.), посилилися зв'язки Київської держави з Волинню та Галичиною.

Наприкінці X ст. Галицька земля сформувалася як удільне князівство, що 981 р. увійшло до складу Київської Русі. Близькість Галичини до країн Центральної та Західної Європи і Візантії сприяла її інтенсивному економічному й культурному розвитку. Тут швидко зростали міста, що ставали відомими центрами ремесла та торгівлі, зокрема Перемишль, Звенигород, Теребовля, Галич. Усі вони були потужними оборонними комплексами. Особливо важливим стратегічним центром став Галич. Побудований поряд з великою річкою у вигідному стратегічному місці, сприятливому для розвитку ремісництва, на торговельному шляху, що з'єднував Київську Русь із Заходом, Галич розвивався особливо швидкими темпами[133].

Для Київської держави Галицькі землі мали вагоме, насамперед економічне значення. Це було пов'язано з розробкою тут соляних покладів. На ті часи солі належала надзвичайно важлива роль у житті людей. Нерідко від неї залежала політична стратегія держави. У літописах згадується виробництво солі в околицях Коломиї, Старої Солі та в інших місцях. Через Галицькі землі пролягали важливі торгові шляхи, що зв'язували Руські землі з іноземними державами, в тому чис-

[133] Костик М. В. Історія княжого Галича / М. В. Костик. – Галич : Нац. заповідник "Давній Галич", 2001. – С.3.

лі: з Києва через Волинь і Червен до Польщі та Німеччини; через Теребовлю, Звенигород та Перемишль до Угорщини й далі на Галичину. Саме тому і Київська Русь, і її західні сусіди Угорщина та Польща прагнули утримати контроль над цим стратегічним регіоном[134].

За твердженням І. Крип'якевича, першим з київських князів здійснив похід на західноукраїнські землі Святослав. Дата походу невідома, але, на думку дослідника, це могло відбутися приблизно 964 р., оскільки, за хронологією "Повісті минулих літ", тоді й розпочалися військові походи молодого ще князя у сусідні країни. Спочатку передбачалося зміцнити західний кордон[135].

Ймовірно, саме в той час Святослав, після остаточного підкорення деревлян, зайняв Волинь і Надбужжя[136]. На ці землі, можливо, претендувала і Польща, з якою у молодого київського князя виник конфлікт. Щоправда, докладніших відомостей про його боротьбу з Польщею чи боротьбу між волинськими і прикарпатськими племенами з польськими немає. Племінні території обох сторін були відокремлені широкою смугою первісних пущ, і це дещо утруднювало безпосередні воєнні конфлікти.

У той період верховним князем Польщі став Мєшко І (960 р.), якому вдалося об'єднати більшість польських племен і за якого в Польщі 966 р. було запроваджено християнство. Політичне становище молодої держави було нестабільним. Їй загрожували чеські князі Пржемиславовичі, котрі заволоділи Малопольщею з Краковом і Силезією, а також німецькі фео-

---

[134] Копитко А. Д. Зовнішньоекономічні зв'язки Галицької і Волинської земель (кінець X – перша половина XIV ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 "Історія України" / А. Д. Копитко. – Львів, 2003. – С.19.

[135] Крип'якевич І. П. Галицько–Волинське князівство / І. П. Крип'якевич. – 2-е вид., із змін. і доп. ; Ін-ут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; відп. ред. Я. Ісаєвич. – Львів, 1999. – С.61–62.

[136] Там само. – С.62–63.

дали[137]. Все це сприяло наростанню конфліктів з потужною Руською державою.

Мєшко I, унаслідок конфліктів з німецькими імператорами Оттоном II і Оттоном III, змушений був визнати над собою верховну владу Священної Римської імперії і став її данником. Ймовірно, саме завдяки цьому йому вдалося перемогти чеського князя Болеслава II, повернути до складу Польської держави Малопольщу та Силезію і завершити об'єднання в єдину державу земель, населених польським етносом[138].

Похід князя Святослава до західних кордонів держави міг бути спровокований навіть незначним інцидентом під час установлення межі кордону або процесу збору данини, як це часто траплялося в ті часи. Зміцнивши західні кордони держави, Святослав зосередив зусилля на організації воєнних походів на схід і південь. Війни з Хазарським каганатом та у Болгарії в кінцевому підсумку закінчилися стратегічною невдачею, а сам князь загинув 972 р. у сутичці з печенігами. Князем Київським став син Святослава Ярополк, древлянськими землями управляв Олег, а в Новгороді княжив Володимир[139].

Послаблення великокнязівської влади Київської Русі після смерті Святослава використали польські правителі: здійснивши військовий похід, вони ввели західні уділи до складу Польщі, захопили Перемишль і Червенські міста Давньоруської держави. Через розбрат синів Святослава – Ярополка, Олега та Володимира – суттєво послабилися зв'язки між окремими частинами Русі, а племена ятвягів, в'ятичів, хорватів й інші взагалі перестали визнавати зверхність київського князя.

---

[137] Див. : Зашкільняк Л. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів / Леонід Зашкільняк, Микола Крикун. – Львів : ЛНУ, 2002. – С. 20-21.

[138] Зашкільняк Л. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів / Леонід Зашкільняк, Микола Крикун. – Львів : ЛНУ, 2002. – С. 21.

[139] Толочко П. Київська Русь / Петро Толочко. – К. : Абрис, 1996. – С. 66.

За Володимира (980–1015 рр.) було насамперед відновлено єдність Руської держави і зміцнено військово-політичну могутність. Так, у 981 р. він здійснив вдалий похід на західноукраїнські землі, повернувши до складу Київської Русі Перемишль, Червен та інші міста. Невдовзі (близько 993 р.) князь вирушив у похід на хорватів, маючи на меті забезпечити територію Прикарпаття зі сторони Угорщини. Тоді ж було збудовано потужну оборонну лінію в Карпатах. У наступні роки, завдяки воєнним перемогам Володимира Великого, ятвяги, радимичі й інші племінні союзи визнали його зверхність[140]. Це в свою чергу спричинило руйнування та зникнення старих племінних розмежувань і формування великої території Давньоруської держави. У X ст. вона простягалася від південних берегів Ладозького й Онезького озер до середньої течії Дніпра, а на заході та південному заході – до Карпат, Пруту й пониззя Дунаю[141].

Найважливіші зовнішні завдання Володимир Великий вбачав у зміцненні західних кордонів Київської Русі, тому був змушений здійснити низку "глибоких походів" у Польщу (після 992 р.), якою у той час правив Болеслав Хоробрий. Підтвердженням цього слугує Галицько-Волинський літопис. Його автор згадує: жоден "інший князь не входив у землю лядську так глибоко, окрім Володимира Великого, який охрестив землю"[142]. Військова могутність київського князя змусила польських правителів перейти до мирного вирішен-

[140] Див. : Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – Т. 1 : До року 1340. – С. 485-489.

[141] Історія держави і права України : підруч. – у 2 т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина. – Т. 1 / кол. авт. : В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. – К. : Ін Юре, 2000. – С. 48.

[142] Цит. за : Крип'якевич І. П. Галицько–Волинське князівство / І. П. Крип'якевич. – 2-ге вид., із змін. і доп. ; Ін-ут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; відп. ред. Я. Ісаєвич. – Львів, 1999. – С. 64.

ня прикордонних конфліктів. Запорукою дружніх зв'язків став шлюб доньки Болеслава Хороброго та сина Володимира Святославовича – Святополка. Відтоді волинські й галицькі волості продовжували тривалий час залишатись у складі Давньоруської держави. Приєднавши знову західні землі до своєї держави, Володимир подбав про те, щоб налагодити відносини з Київською Руссю. Оскільки старі родоплемінні адміністративно-територіальні центри – Волинь, Червен, Буськ та інші не відповідали тодішнім завданням і, навіть маючи давні традиції самостійності, могли перешкоджати розвиткові централізованого державного життя, він вирішив створити нові політичні центри[143]. Саме тому було засновано іншу столицю волинських земель – м. Володимир і розбудовано давній Перемишль – політичний осередок галицького уділу. З цим було пов'язане й запровадження нової форми управління віддаленими від Києва удільними князівствами. Зокрема, Володимир передав Волинську землю в управління синам: Борису, а згодом – Всеволодові. Управителями – князями інших земель – він також призначив синів. Уперше таку систему управління започаткував князь Святослав Ігорович, а його наступники зобов'язувалися її дотримуватись. Сини Великого Князя київського отримали удільні князівства, визнаючи верховенство батька. Те, що удільним князем тієї чи іншої землі був син київського князя, міцніше пов'язувало цю землю з Києвом, протидіяло місцевому сепаратизмові. Водночас така система управління зміцнювала місцеву адміністрацію, підносила її значення, значною мірою унеможливлювала конкурентну боротьбу за місцевий князівський стіл.

Важливою подією в Київській Русі стало заснування Володимиром єпископської кафедри в новій столиці Волинських земель. У такий спосіб місто стало і духовним центром краю.

---

[143] Брайчевський М. Ю. Адміністративна реформа Володимира Святого (Оцінка проблеми за літописною статтею 988 р.) / М. Ю. Брайчевський // ЗНТШ. – 1993. – Т. 225. – С. 147–166.

Звістка про це та про призначення першим єпископом о. Стефана у 992 р. збереглася у давньоруських літописах і, як вважав І. Крип'якевич, пізніші писемні пам'ятки підтверджують її автентичність[144].

Державницька заслуга Володимира полягала також у тому, що він ужив заходів для зміцнення прикордонного з Польщею Забужжя. Одним з кроків у цьому напрямі було заснування на лівобережжі Бугу м. Всеволод (тепер – с. Старгород Сокальського району Львівської області). Саме воно стало адміністративним і політичним осередком цих територій.

Однак союз з Польщею не був тривким. У 1013 р. Болеславу вдалося створити коаліцію, залучивши до неї німців і печенігів. Військо союзників вирушило походом на Русь з метою захисту зятя Болеслава – Святополка, який "готував повстання проти батька", за що Володимир його ув'язнив[145]. Цей похід мав на меті не лише впорядкування "родинного" конфлікту, а й корисливі військово-політичні цілі: територіальні здобутки, захоплення матеріальних цінностей, полонених тощо.

Після смерті Володимира Святославовича (1015 р.) між його синами розгорнулася боротьба за великокнязівський трон. Спочатку Київ захопив Святополк, який перебував у Вишгороді й першим дізнався про смерть батька. За непідтвердженими літописними переказами, саме він наказав повбивати своїх братів – Бориса, Гліба і Святослава, в яких вбачав потенційних претендентів на батьківський престол. Причому останнього з них вбивці догнали і вбили аж у Карпатах, біля м. Сколе (нині Львівська область), де, за легендою, є його могила, що збереглася дотепер.

---

[144] Крип'якевич І. П. Галицько–Волинське князівство / І. П. Крип'якевич. – 2-ге вид., із змін. і доп. ; Ін-ут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; відп. ред. Я. Ісаєвич. – Львів, 1999. – С. 65.

[145] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – Т. 1 : До року 1340. – С. 494.

Підступність і жорстокість, однак, не допомогли Святополку закріпитися на київському троні, у боротьбу за який рішуче вступив старший син Володимира Ярослав, що князював у Новгороді. Ще за життя батька він відмовився визнавати зверхність Києва і припинив сплачувати данину. Для приборкання непокірного сина Володимир Великий готував військовий похід, але в розпалі цієї підготовки помер.

У битві під Любечем війська Святополка було розбито. На допомогу йому прийшов тесть – Болеслав I Хоробрий, який з великим військом вирушив на Русь. Розпочалася жорстока міжусобна війна. Зазнавши поразки на Бузі, Ярослав змушений був повернутися до Новгорода. Київ на короткий час захопили польські війська, знову посадивши на княжий трон Святополка.

Використавши свою перемогу, Болеслав Хоробрий захопив Червенські міста і частину Прикарпаття з Перемишлем. Щоправда, з Києва польські війська, котрі нещадно грабували руське населення, незабаром були вигнані – проти них піднялось народне повстання. Болеслав був змушений повернутись з військом до Польщі, однак польські війська утримали владу над західноруськими уділами.

Позбавлений союзника, Святополк у 1019 р. на р. Альті під Переяславом був розбитий Ярославом[146]. Останній остаточно утвердився на київському престолі, а Святополк покинув Русь і незабаром помер у Силезії.

Роки княжіння Ярослава Володимировича, прозваного Мудрим (1019-1054 рр.), стали періодом подальшого піднесення Русі, зростання її міжнародного авторитету, розвитку ремесел і торгівлі, розширення соціально-правового статусу церкви (в тому числі 1037 р. був збудований знаменитий Софійський собор), розвитку освіти і культури.

---

[146] Див. : Толочко П. Київська Русь / Петро Толочко. – К. : Абрис, 1996. – С. 74.

У період правління Ярослав Мудрий розширив кордони Київської Русі: від Чорного моря та пониззя Дунаю на півдні аж до Фінської затоки на півночі, від Закарпаття на заході до верхів'їв Волги та Дону на сході[147]. Йому вдалося завершити справу Володимира Великого: на сході Європи сформувалася велика слов'янська держава з могутньою армією, високим рівнем культури, широкими економічними та політичими зв'язками зі світом. За допомогою династичних шлюбів Ярослав Мудрий зміцнив стосунки з провідними європейськими державами. Для підтримання миру на північних кордонах він щороку відправляв ворогам по 300 гривень срібла. Ця плата була радше символічною, але забезпечувала мир з ворогами і захист північних земель.

Велику увагу Ярослав Мудрий приділяв внутрішньодержавним проблемам Русі. За його князювання держава досягла значного розвитку, перебуваючи на одному рівні з найвпливовішими країнами середньовічної Європи. Розширилися межі її столиці – Києва. Були насипані нові оборонні вали (за одним із них прокладена сучасна вулиця Ярославів Вал), збудовано Золоті ворота, Лядську браму, Жидівські ворота, Георгіївський, Ірининський і Софійські собори. Було засновано м. Юріїв (сучасне – Тарту), Корсунь, Гюргів (Біла Церква), розбудовано Чернігів, Переяслав, Володимир, Турів.

За князювання Ярослав Мудрий доклав багато зусиль для централізації князівської влади навколо Києва та зміцнення держави, здійснив вдалі походи проти печінігів і назавжди відкинув їх від кордонів Руських земель. Він відвоював у Польщі галицькі міста. Це принесло Русі могутність й інтенсивний розвиток у всіх сферах політичного та культурного життя[148].

Західні землі Русі залишалися під владою Польщі ще 12 років. Це сталося внаслідок того, що Ярослав у перші роки

---

[147] Кульчицький В. Історія держави і права України : підручник / Володимир Кульчицький, Борис Тищик. – К.: Ін Юре : 2007. – С.33.

[148] Толочко П. Ярослав Мудрий / Петро Толочко. – К., 2002. – С. 101–104.

правління був змушений насамперед зміцнити південні та східні кордони держави. Для цього він спорудив оборонну лінію вздовж р. Рось для захисту Києва від печенігів. У 1030–1031 рр. Ярослав здійснив два походи проти поляків і повернув до складу Київської Русі спочатку Белз, а невдовзі й Червенські міста. Про володіння Перемишлем літопис нічого не згадує, але з пізніших подій випливає, що цей важливий адміністративно-політичний осередок також було повернено до складу Київської держави. У той період Польська держава значно ослабла, розпочались народні заворушення, тривала боротьба за престол, а зі Заходу на неї наступала Німеччина; загострились стосунки з Чехією[149]. Польща вступила в період феодальної роздробленості. Слабкі польські князі не мали змоги продовжувати агресивну політику щодо Київської Русі. У 1034 р. польський трон посів князь Казимир (1034–1058 рр.), який налагодив дружні зв'язки з Ярославом Мудрим. Сам він одружився зі сестрою Ярослава Мудрого – Марією Доброгневою, а син Ярослава Ізяслав узяв за дружину сестру Казимира Гертруду-Олисаву. Ці шлюбні зв'язки стали своєрідною ратифікацією договору, укладеного Ярославом і Казимиром, згідно з яким Русь зобов'язувалася надавати військову допомогу Польщі, а Казимир – повернути руських військовополонених, захоплених ще Болеславом, і відмовитись від претензій на Червенські міста[150].

Завдяки мирним взаємовідносинам між Руссю та Польщею західні землі Київської держави, що постійно зазнавали нападів польських князів, були визнані частиною Київської Русі.

Політична ситуація на західних межах Київської Русі знову загострилися під час міжусобної війни поміж синами Ярослава Мудрого, який помер 1054 р. у Вишгороді й похований у

---

[149] Докл див. : Kallas M. Historia ustroju Polski X–XX w. / Marian Kallas. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 2003. – С.10–12.

[150] Головко А. Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. / А. Б. Головко. – К., 1988. – С.42–47.

Софійському соборі. Згідно з тогочасними правовими нормами, київський престол посів його старший син – Ізяслав Ярославович (1054–1076 рр., з перервами). До складу його володінь належали також Волинські та Галицькі землі. Згідно з прижиттєвим заповітом Ярослава Мудрого, Чернігівська земля відійшла до іншого його сина – Святослава, а третій син – Всеволод – отримав у володіння переяславський престол. Двом наймолодшим синам – Ігорю та В'ячеславові було надано відповідно Володимир (на Волині) й Смоленськ. У 1057 р., після смерті В'ячеслава та переходу Ігоря до Смоленська, Волинь була приєднана до великокняжого домену, а в 1060 р., після смерті Ігоря, така ж доля спіткала Смоленщину. В зв'язку з цим в історичній літературі впродовж тривалого часу панувала думка, що своїм заповітом Ярослав Мудрий, по суті, започаткував процеси феодального роздроблення Київської Русі, оскільки цим правовим актом утверджувались в окремих удільних князівствах рівноправні князі. Академік П. Толочко вважав, що аналіз заповіту не давав підстав для такого висновку, адже ці князі не були рівноправними і незалежними володарями окремих "держав" чи "напівдержав", як це іноді стверджувалося. Більше того, Ярослав наголошував: старшим з-поміж них залишається київський князь Ізяслав, що мав підтримувати лад серед усіх князів. Тобто "заповіт Ярослава не вніс нічого нового до політико-адміністративної структури Русі й не він започаткував міжкнязівські протиріччя"[151]. Однак, попри бажання наймогутнішого з київських князів, надалі вже ніколи не вдалося утримати такої централізації й авторитету центральної, великокнязівської влади, як це було у другій чверті XI ст. Щоправда, на думку академіка Б. Грекова, три старших брати уклали між собою союз, утворили тріумвірат і в такий спосіб підтримували мир та єдність величезної території Східної Європи[152], хоча це тривало недовго.

[151] Толочко П. Київська Русь / Петро Толочко. – К. : Абрис, 1996. – С. 81.
[152] Греков Б. Д. Киевская Русь / Б. Д. Греков. – М., 1953. – С. 490.

Традиційно дещо відокремлено трималася Полоцька земля, якою правив Всеслав Полоцький, представник окремої гілки роду Рюриковичів, що походила від сина Володимира Великого Ізяслава. Але за спроби відокремитися від Києва у 1067 р. три брати Ярославичі спільно організували військовий похід і завдали Всеславу поразки, ув'язнивши його з синами[153].

Поява на межах Київської Русі кочових племен половців (1055 р.) спричинила низку військово-політичних потрясінь. У битві (1068 р.) на р. Альті об'єднане військо Ярославичів зазнало жорстокої поразки, і половці захопили Переяславщину, підійшли до Києва. Населення столиці вимагало в Ізяслава зброї, коней, вирішивши боронити місто до кінця. Однак князь це не зробив, побоюючись, що незадоволені кияни, які звинувачували його в поразці, можуть повернути зброю проти нього. Побоювання князя справдилися, й Ізяслав був змушений разом з братом Всеволодом втекти з міста. Після втечі Ізяслава кияни проголосили володарем звільненого з в'язниці князя Всеслава, хоча дуже швидко переконалися, наскільки невдалим виявився їх вибір. Всеслав, за майже вісім місяців правління, нічим себе не виявив. Він навіть не виступив проти половців, котрих розбив на р. Снов син Ярослава Святослав Чернігівський.

Після вигнання з Києва Ізяслав прибув у Польщу до князя Болеслава II Сміливого (коронувався 1076 р. королем Польщі), з яким його пов'язували близькі родинні зв'язки (тітка Болеслава була дружиною Ізяслава, а мати польського князя – сестрою Ярослава Мудрого). Військо Болеслава разом з Ізяславом вирушило на Київ, оскільки, як засвідчують окремі джерела, Ізяслав обіцяв віддати Польщі Червенські міста. Польські хроніки стверджують, що під час походу (1069 р.), а потім і другого (1077 р.) Болеслав захопив Червенські міста і Перемишль.

---

[153] Алексеев Л.В. Полоцкая земля / Л.В. Алексеев // Древнерусские княжества. – М., 1975. – С.217–230.

Але ця займанщина, на думку І. Крип'якевича, "не була тривкою і в 1080-х рр. за невідомих умов Перемишль знову перейшов до земель Київської держави"[154]. Це сталося за панування нового київського князя Святослава Ярославовича (1073–1076 рр.), який разом з братом Всеволодом вигнав нерішучого Ізяслава з Києва. Святослав домігся визнання першості всіма князями Русі, встановив тісні дипломатичні контакти з Візантією, Німеччиною, Польщею, Угорщиною й іншими сусідами. Військово-політичну могутність великих князів київських було відновлено[155].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що від середини X ст. західноукраїнські землі постійно перебували в складі Київської Русі. Тут сформувалося два уділи – волинський та галицький, які належали до великокнязівських володінь і підпорядковувались безпосередньо київським князям, причому волинські землі разом зі стольним городом Володимиром були більше пов'язані з Києвом. Київські князі призначали до Володимира намісників, зазвичай своїх синів. Віддалені галицькі уділи, в політичному житті котрих важлива роль належала заможному боярству, вважалися "окраїнними". Саме тому княжа влада тут була слабкішою. Серед політично-адміністративних центрів Галицьких земель у давньоруських літописах найдавніше фігурує Перемишль. Він "виступає як головний, найдавніший центр пізнішої Галичини, – зазначав М. Грушевський. – Дуже можливо, що він уважався давніше загальним центром для цілого Прикарпаття". І далі Грушевський писав про "відгомін боротьби Руси з Польщею за Галичину в XI ст., про котру не знаходимо докладних вістей в наших джерелах", але все-таки "за Володимира руська політична границя тяглася аж

---

[154] Див.: Крип'якевич І. П. Галицько–Волинське князівство / І. П. Крип'якевич. – 2-ге вид., із змін. і доп. ; Ін-ут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; відп. ред. Я. Ісаєвич. – Львів, 1999. – С. 66.

[155] Войтович Л. Княжа доба на Русі : портрети еліти / Леонтій Войтович. – Біла Церква, 2006. – С.312–314.

по Краків". Коли ж Краків "зв'язано тісніше з Польською державою, поляки починають сягати й по чисто Руські землі, де існувала збита руська колонізація"[156].

Хоч у Києві після смерті Ярослава Мудрого відбувалися часті зміни князів, проте вони намагалися здійснювати політику, спрямовану на утримування єдності всіх земель Київської Русі, в тому числі західних, що особливо гостро потерпали від нападів агресивних сусідів – польських та угорських володарів. Одночасно київські князі намагалися не допустити розвитку відцентрованих тенденцій окремих уділів і протистояли їх спробам виокремитися в самостійні князівства. Особливе значення для Київської держави мало Галицьке князівство – багатолюдна, густонаселена земля зі значною кількістю міст, великим рівнем розвитку ремесел і торгівлі, через яку пролягали важливі торгові шляхи в країни Південної, Центральної та Західної Європи.

Для Галичини належність до Київської Русі теж мала велике значення. Дедалі тіснішими ставали зв'язки західноукраїнських земель з політичними та культурними осередками інших земель Руської держави. Їхні правителі мали змогу брати активну участь у вирішенні загальнодержавних політичних проблем. Це підносило рівень суспільно-політичного розвитку західних земель і не дозволяло замкнутися у колі місцевих інтересів.

Тісні зв'язки зі стольним Києвом забезпечували захист Галицької землі від агресії польських князів та угорських королів. Найвидатніші київські князі – Володимир Святославович і Ярослав Володимирович – особливого значення надавали організації захисту західного порубіжжя. У ті часи вперше на західних окраїнах, у тому числі в Галичині, було прийнято вживати назву "Русь", "руський".

---

[156] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1992. – Т. 2 : XII–XIII вік. – С. 407– 408.

На початку XI ст. Галицькі та Волинські землі було об'єднано в адміністративний округ, який Володимир Великий надав в управління своїм синам – спочатку Борисові, потім Всеволодові Володимировичу. Пізніше цей уділ перейшов під безпосереднє володіння київського князя. У часи існування тріумвірату Галицькі землі були передані в управління внукові Ярослава Мудрого – Ростиславові Володимировичу, батько якого – старший син Ярослава Мудрого, передчасно помер. Ставши ізгоєм – князем без уділу, Ростислав з доброї волі братів його батька отримав владу на цій території. Однак незабаром його було усунено з Галичини і переведено в далеку Тмутаракань, а Галицькі землі перейшли до Ізяслава Ярославовича та його сина Ярополка. Саме вони опікувалися неповнолітніми синами Ростислава – Рюриком, Володарем[157*] і Васильком. Ставши повнолітніми, юні Ростиславичі втекли від Ярополка і висловили київському князю Всеволодові Ярославовичу (1078–1093 рр.) претензії щодо "отчого володіння" – Галичини та Волині. Не чекаючи рішення Всеволода, вони, зібравши військо, вигнали Ярополка Ізяславича з Володимира. Але невдовзі Всеволод повернув Ярополкові Володимир, закріпивши за Ростиславичами Галичину. Це сталося близько 1084 р.[158] Галицькі землі було розподілено поміж трьома братами. Рюрик почав правити у Перемишлі, Василько – в Теребовлі, Володар – у Звенигороді. Військово-політичне становище цих невеликих князівств було складним. Не визнаючи втрати Прикарпаття, Ярополк у 1087 р. спробував війною

[157*] Володар Ростиславович (? – 1126 рр.) – князь перемишльський (1092–1124 рр.), син тмутараканського князя Ростислава. Разом з братом Васильком боровся за незалежність Галичини від Великого Князя київського. У 1097 р. на Рожному полі брати Ростиславовичі перемогли військо київського князя Святополка.

[158] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1992. – Т. 2 : XII–XIII вік. – С. 408- 409.

вибити Ростиславичів, але зазнав поразки і його вбили під час облоги Звенигорода. Після смерті Ярополка Волинь у володіння отримав один з молодших Рюриковичів – Давид Ігоревич. Нестабільною залишалась і ситуація на зовнішніх кордонах Галичини, постійно виникала конфронтація з поляками та угорцями, "для котрих (поляків. – *І.Б.*) з відлученням сих волостей зростала принада щось здобути на сій Україні, – зазначав М.Грушевський. – ...Простягала руку на Галичину Угорщина, опанувавши закарпатську Русь"[159].

Проте енергійні Ростиславичі зуміли захистити свої володіння від зазіхань та небезпеки і внутрішніх, і зовнішніх недругів. Щоправда, у процесі боротьби волинський князь Давид зумів після Любецького з'їзду князів 1097 р. віроломно захопити Василька й осліпити його. За кривду брата жорстоко помстився Володар Ростиславович. Йому вдалося розгромити військо Давида, який намагався насильно відібрати уділ Василька. У відповідь брати вирушили в похід на Волинь і сплюндрували значну її частину, зокрема м. Всеволож та його околиці.

У квітні 1093 р. помер київський князь Всеволод Ярославович. Престол міг посісти його син Володимир Мономах, але вирішив відмовитись на користь двоюрідного брата – Святополка Ізяславича, старшого з-поміж Рюриковичів (згідно з порядком спадкування великокнязівського престолу, він був законним спадкоємцем), а сам почав правити у Переяславі.

Інтрига Давида Ігоровича, спрямована проти Ростиславичів, у тому числі осліплення Василька, яка мала на меті позбавити їх володінь, накликала біду на нього самого. Святополк Ізяславович, вважаючи Волинь своєю вотчиною, забрав її в Давида. Такою ж вотчиною по батькові (Ізяславові) та братові (Ярополкові) він вважав і Прикарпаття (Галичину). Через це

---

[159] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1992. – Т. 2 : XII–XIII вік. – С. 409.

він розпочав війну з Ростиславичами. Останні зустріли його "на пограничу" і розбили на так званому Рожному полі (Львівщина, біля с. Рожнів Бродівського району). Намагаючись забезпечити собі перемогу, Святополк скерував сина Ярослава до угорського короля Коломана зі завданням переконати його вирушити в похід проти Володаря та Василька (Рюрик помер 1092 р.). Угорський король, маючи власні плани щодо Галицьких земель, справді вирушив з великим військом проти галицьких князів. Перед загрозою поразки і втрати володінь Володар запросив на допомогу половців, що "вже перед тим почали топтати стежку в Угорщину". Угорське військо у завзятій битві на р. Вігор біля Перемишля було вщент розбите, переможці здобули великі трофеї, багато полонених[160].

Битва, яка відбулася 1099 р., звільнила землі Рюриковичів від зазіхань волинських князів. "Війна 1099 р. забезпечила галицьку династію на ціле століття від всяких претензій від східних границь, – зауважував М. Грушевський. – ... Перемишльська битва ослабила також і угорські апетити на Галичину... Але історія з Ярополком, Давидом, Святополком научила Ростиславичів не звірятися сьому: відтепер фронт їх політики все звернений на схід, і вони всякими способами запобігають зміцненню волинських князів, аби вони не схотіли прилучити до Волині Галичини по давнішній традиції тої злуки". Однак Ростиславичі, "тримаючись з противниками волинських князів", всіляко намагались "не дати Волині опинитися в сильних руках київських князів, аби не стала підставою претензій їх до Галичини"[161].

Здійснюючи цю політику, Ростиславичі підтримували Володимира Мономаха, сина Великого князя київського Всеволода, коли справа дійшла до його конфлікту з Ярославом

---

[160] Літопис Руський за Іпатським списком / пер. Леонід Махновець. – К., 1989. – С.153.

[161] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1992. – Т. 2 : XII–XIII вік. – С. 413.

Святополковичем, сином колишнього київського князя Святослава Ізяславовича (помер 1113 р.), що княжив у Володимирі. Об'єднане військо цих князів у 1117 р. разом з дружинами Володимира Мономаха вирушили в похід проти Ярослава, який був змушений просити миру і дати обіцянку надалі не порушувати засад васальної залежності (Володимир Мономах на той час – у 1113 р. – став великим князем київським)[162]. Однак пізніше, коли Мономах вигнав з Володимира Ярослава і ввів Волинь безпосередньо до великокнязівського домену, Ростиславичі у війні 1123 р. вирушили в похід уже як союзники Ярослава – здобувати Володимир для нього[163].

Виявляли Ростиславичі інтерес і до південних земель – Подунав'я. З цією метою вони нав'язали тісні контакти з Візантією: дочка Володаря Ростиславовича вийшла заміж за сина імператора Олексія Комнина, а Василько Ростиславович планував захистити свої південні землі, котрі межували з половецькими степами, заселивши їх дунайськими болгарами, та поселити на кордонах племена берендеїв, печенігів і торків, перетворивши їх на союзників[164]. Зміцнюючи кордони князівства, теребовлянський князь будував там укріплення, закладав поселення і міста. Вірогідно, саме з його іменем можна зв'язати заснування міст Васильків (тепер Чортківського району Тернопільської області) та м. Василів (тепер Чернівецької області).

Стосовно ситуації на західних кордонах, то вона впродовж усього часу теж була неспокійною. Загроза існувала і від поляків, і від угорців. З великими зусиллями Ростиславичам вдало-

---

[162] Толочко П. Київська Русь / Петро Толочко. – К. : Абрис, 1996. – С. 93–94.

[163] Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів : Бібльос, 2006. – С.31.

[164] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1992. – Т. 2 : XII–XIII вік. – С. 411.

ся тут навести лад. Для цього вони здійснили низку успішних військових походів на Захід[165]. Так, у 1092 р. Василько в союзі з половцями воював проти Польщі, вважаючи боротьбу з Польщею одним з основних завдань свого життя. Про це згадує літописець зі слів самого Василька: "І подумав я про Лядську землю: наступлю я на неї за літо й за зиму, знищу Лядську землю й обороню землю Руську". Польські князі також вважали Василька небезпечним ворогом, Свідченням цього є те, що князь Давид, осліпивши теребовлянського князя й утримуючи його в ув'язненні, збирався "віддати його ляхам". Його наміри були цілком реальними, бо сам Василько обґрунтував: "Я бо Ляхам багато зробив лиха, і ще хотів зробити – помститися за Руську землю"[166].

Постійне протистояння Русі й Польщі (під впливом реалій галицького життя) було зафіксоване й у літописному письменстві. Причини цього прояснив М.Грушевський: "Воно утворилося, очевидно, під впливом тієї боротьби за пограничні... мішані русько-польські марки, ...які тяглися аж по Краків... й західні руські землі"[167].

Осліплення Василька унеможливлювало реалізацію його войовничих намірів щодо Польщі. Організацією оборони прикордонних меж займався перемишльський князь Володар Ростиславович. Він часто здійснював походи проти польських князів. Інколи вони були невдалими, а під час одного з них князь Володар, потрапивши у засідку, попав у полон (1122 р.). Сталося це через зраду поляка Петра Власта (Петрка), який упродовж тривалого часу перебував на службі у Володаря. Цей

---

[165] Головко А. Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. / А. Б. Головко. – К., 1988. – С.61–62.

[166] Літопис Руський за Іпатським списком / пер. Леонід Махновець. – К., 1989. – С.151.

[167] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1992. – Т. 2 : XII–XIII вік. – С. 407, 414.

епізод мав великий розголос і описувався в руській і польській літературі[168]. Згодом король Болеслав відпустив Володаря за великий викуп – 20 тисяч гривень (1 гривня – приблизно 160 г срібла), який і сплатив Василько[169].

Після смерті Рюрика (1092 р.) його брати, Володар і Василько, як уже згадувалось, поділили між собою вотчину, дотримуючись цього поділу аж до смерті (1124 р.) і не зазіхаючи на володіння один одного. Отже, Володар "тримав" Перемишль і Звенигород, тобто Надсяння, Побужжя та Верхнє Подністров'я, а Василько – Галич і Теребовлю, тобто Середнє Подністров'я й Пониззя. Брати жили у злагоді, чого, на жаль, не можна сказати про більшість інших князів Київської Русі, котрі постійно ворогували, здійснювали походи один проти одного, грабували володіння один одного, руйнуючи економіку, вбиваючи і беручи в полон населення, послаблюючи могутність Київської держави.

Володар і Василько добре розуміли небезпеку від степових орд, що постійно нападали і плюндрували землі Київської Русі. Вони вважали за необхідне нещадно боротися з ними. Василько так говорив з цього приводу: "... Задумував я проситися у Святополка і у Володимира на половців: піду на половців – або здобуду собі славу, або голову свою положу за Руську землю"[170]. Водночас у процесі міжусобних воєн і боротьби з поляками й угорцями галицькі князі були змушені користуватися допомогою степовиків, оскільки власних військ їм не вистачало. Так, після згаданого розгрому угорських військ під Перемишлем 1099 р. Київський літопис згадує про втрати

---

[168] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1992. – Т. 2 : XII–XIII вік. – С. 415, 573.

[169] Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів : Бібльос, 2006. – С.33.

[170] Літопис Руський за Іпатським списком / пер. Леонід Махновець. – К., 1989. – С.151.

чужинців – 40 тис. воїнів. Очевидно, ця цифра перебільшена, але, безсумнівно, угорська армія складалася з кількадесяти тисяч воїнів, і власними силами Володар та Василько не могли подолати таку величезну силу.

Те ж стосується і війн з поляками: окрім частих взаємних походів для здобуття здобичі та полонених, іноді організовувалися більші, серйозніші виступи: лінія кордону між Польщею та Перемишльським князівством не була точно визначена, отже, кожна сторона мала на меті оволодіти більшою територією, важливішими місцями, а якщо це швидше зробив противник, – то витіснити його, знищити оборонні осередки. Польський хроніст Ян Длугош (XV ст.) зазначав, що князь Володар часто непокоїв поляків нападами з Перемишля, і на це король Болеслав скаржився Володимирові Мономаху й іншим князям[171].

У 1124 р. обидва Ростиславичі, Володар і Василько, померли. Їхнє виважене, чітке й узгоджене правління мало дуже важливе значення не лише для цього краю, а й для всієї Київської держави. М. Грушевський писав: "Рядом завзятих, більш або менш щасливих війн оборонено самостійність Галицької землі від Волині, від Польщі й Угорщини. Важність боротьби з Польщею й Угорщиною, з національного й культурно-історичного погляду, сама собою ясна, але ... й боротьба з Волинню була не позбавлена сеї ваги, хоч на перший погляд може виглядати на просту усобицю. Важно було, аби Галичина вийшла з ролі київської прищіпки, якою була так довго Волинь, аби вона стала метою для своєї династії, яка б цілим рядом літ, з покоління в покоління, подбала про забезпечення сеї загроженої позиції, що могла бути легко занедбана в ролі київської провінції, серед завірюх, що абсорбували увагу київського правительства. Завдяки діяльності перших

[171] Крип'якевич І. П. Галицько–Волинське князівство / І. П. Крип'якевич. – 2-ге вид., із змін. і доп. ; Ін-ут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; відп. ред. Я. Ісаєвич. – Львів, 1999. – С. 71.

Ростиславичів, ця галицька програма була осягнена. Забезпечено існування галицької держави й галицької династії; колонізацією розширено її терен і тим помножено сили для боротьби; заложена основа для більшого значіння сеї далекої руської волости, і треба було тільки, аби в дальшій генерації знайшовся чоловік, щоб потрафив використати вже зроблене і дальше повести Галичину по вказаній дорозі"[172]. До цих слів патріарха українських істориків не варто нічого додавати. Роль і значення князювання в Галицьких землях перших Ростиславичів названі чітко і всеохоплююче.

Після смерті Ростиславичів Галицькі землі було переділено, адже обидва князі мали по двоє синів. Володар – Ростислава та Володимира (Володимирка), а Василько – Ігоря (Івана) й Ростислава (Григорія). Відповідно й Галицька земля, згідно з існуючою на Русі традицією спадкування, повинна розподілятись на чотири князівства. Отже, Ростислав Володаревич отримав Перемишль, Володимир Володаревич – Звенигород. Сини Василька успадкували: Ігор (Іван) – Галич, а Ростислав (Григорій) – Теребовлю. Галицька земля знову виявилася роздробленою на невеликі уділи.

Спочатку спадкоємці Володаря та Василька, за традицією батьків, жили мирно, не ворогували. Вони навіть організували спільний похід проти поляків. Галицьке військо отримало дрібні перемоги на прикордонні й швидко повернулося додому[173].

Проте згода між молодшим поколінням Ростиславичів тривала недовго. Як засвідчують відомі українські дослідники (М. Грушевський, І. Крип'якевич та ін.), винуватцем міжусо-

---

[172] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1992. – Т. 2 : XII–XIII вік. – С. 416–417.

[173] Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів : Бібльос, 2006. – С.35.

биць став Володимир, або Володимирко[174*]. Літописи описують його талановитим і заповзятим. Він з великою енергією здійснював свою основну мету – об'єднання та зміцнення Галицького князівства, оскільки добре розумів небезпеку подальшого дроблення Галицької землі на невеликі, отже, слабкі території. За твердженням М.Грушевського, "... небезпека була у тім, що не всі князі сього покоління, здається, дорівнювали своїм батькам здібностями. Принаймні, повний брак відомостей про яку-небудь діяльність Васильковичів, їх зовсім незначне становище в політиці могло б вказувати на те, що сі діти не дорівнювали батькові". Щоправда, дослідник одразу застерігається: "Се мовчання може бути й просто припадкове, бо про галицьких князів і Галичину ми маємо незвичайно бідні звістки"[175]. Невдовзі, у 1126 р., між Володимирком і Ростиславом Володаревичами розпочалася міжусобна війна: брати пустошили волості один одного. Ростислава підтримували обидва Васильковичі. Крім того, у боротьбу, за скаргою Ростислава на сваволю Володимира, втрутився й київський князь Мстислав Володимирович (він правив з 1125 до 1132 р., і йому востаннє вдалося утримати єдність Київської Русі). Те, що винуватцем конфлікту був Володимирко, стверджує й академік П.Толочко, зазначаючи: молодого перемишльського князя "не задовольняла роль другорядного князя землі, і він почав... війну, ...попередньо заручившись підтримкою

[174*] Володимир (Володимирко) Володаревич (1104–1152 рр.) – галицький князь, син Володаря Ростиславовича. Став звенигородським князем у 1124 р., після чого взяв під свою владу удільних князів і бояр. У 1141 р. об'єднав Звенигородське, Галицьке, Перемишльське і Теребовлянське князівства в єдине Галицьке князівство з центром у м.Галич. У 1149 р. підтримував Юрія Довгорукого у боротьбі проти київського князя Ізяслава Мстиславовича.

[175] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1992. – Т. 2 : XII–XIII вік. – С. 418.

угорців"[176], з королем яких перебував у родинних стосунках (його дружиною була дочка угорського короля).

Київський князь Мстислав Володимирович виступив ініціатором мирних переговорів між братами. Вони відбулися у Щирці, але завершилися невдачею – ворогуючі сторони так і не змогли домовитися зі спірних питань.

Військові дії розпочалися знову. Війська Ростислава взяли в облогу Звенигород, і Володимирко з дружиною, до якого ще не надійшла допомога з Угорщини, змушений був покинути свої володіння і втікати до тестя. Лише перед загрозою втрати уділу він повернувся на Батьківщину: припинив ворожнечу з братом[177]. Однак Володимирко не відрікся від своїх політичних амбіцій і помислів. Цьому сприяли об'єктивні причини: незабаром померли (чи може загинули) його суперники – брат Ростислав (у 30-х роках XII ст.), двоюрідні брати Ростислав (Григорій), а потім й Ігор (Іван). У 1141 р., скориставшись смертю родичів, Володимирко переніс столицю всього об'єднаного Галицького князівства до Галича, оскільки це місто розташовувалось у центрі князівства, далеко від кордонів, і йому не загрожували несподівані набіги сусідів[178]. Цим він суттєво відрізнявся від Перемишля, який був дуже близько від польського кордону, Звенигорода, розміщеного неподалік від волинського, Теребовлі (Теребовль) – поблизу південних степів з їх агресивними кочовими племенами. Окрім цього, Галич вважався значним економічним і торговельним центром, осередком надзвичайно важливого для всіх Руських земель солеварного району, через нього пролягали міжнародні торгові шляхи. Особливо цінним було те, що Галич

---

[176] Толочко П. Київська Русь / Петро Толочко. – К. : Абрис, 1996. – С. 97.

[177] Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь / М. Ф. Котляр. – К. : Альтернативи, 1998. – С.119–120.

[178] Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів : Бібльос, 2006. – С.36.

розташовувався над судноплавною р. Дністер, яка зв'язувала Прикарпаття з країнами Балканського півострова та басейну Чорного моря[179].

Щоб здійснити свої централістські заходи, Володимирко діяв дуже рішуче, безоглядно, міг навіть порушувати ним же узгоджені договори й умови. Основною силою він вважав свою військову дружину та бояр. Проте у Галичі князь зіткнувся з опозицією. Скажімо, коли у 1145 р. Володимирко поїхав на тривалий час на лови, галичани надіслали гінців до Івана Ростиславовича у Звенигород і привели його на князювання до Галича. Причини цього виступу літописець не пояснює. Ймовірно, Володимирком була незадоволена передусім частина міської верхівки, яка до цього часу контролювала все міське господарство, промисли і торгівлю, а новий князь став обмежувати її привілеї, забираючи основну частину доходів для себе, наближених бояр і дружини. І. Крип'якевич вважав, що кандидатуру Івана могло підтримати й незаможне населення міста, серед якого князь користувався популярністю[180].

Іван Ростиславович відважився на такий крок і виступив проти Володимирка через те, що його не задовольняла роль другорядного князя невеликого удільного князівства. Прогнавши Володимирка, озброєні галицькі городяни майже три тижні обороняли місто і чинили опір військам Володимирка. Зрештою, Іван Ростиславович змушений був утекти з Галича і подався на Волинь до ворога Володимирка – Всеволода.

Здобувши місто, Володимирко нещадно розправився з опозицією. Літопис згадує: "Багато людей порубав, а інших покарав лихою карою"[181]. Тоді ж, скориставшись нагодою,

---

[179] Давня історія України : у 3-х т. Т. 3 : Слов'яно-руська доба / відп. ред. П. П. Толочко. – К., 2000. – С.370.

[180] Крип'якевич І. П. Галицько–Волинське князівство / І. П. Крип'якевич. – 2-ге вид., із змін. і доп. ; Ін-ут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; відп. ред. Я. Ісаєвич. – Львів, 1999. – С. 73.

[181] Літопис Руський за Іпатським списком / пер. Леонід Махновець. – К., 1989. – С.197.

він приєднав до своїх володінь Іванову волость – Звенигородщину. Внаслідок цього всі Галицькі землі були об'єднані в одне князівство, а Іван став безземельним князем, прозваним Берладником[182*]. На думку М.Грушевського, Іван, вірогідно, згодом став князем Придунайських земель, населення яких звалось берладниками[183]. Однак і з цих далеких волостей його вигнав Володимирко (можливо, між ними відбулась ще одна велика битва). Через це Берладник змушений був перейти під опіку київського князя Святослава Ольговича (його попередній покровитель – Великий князь Всеволод – на той час помер).

Нещадна розправа з повсталими галичанами не минула без наслідків і для князя. М. Грушевський вважав: "В сім повстанню та в суворих репресіях можна шукати початків того відчуження князя від громади та зросту впливів його дружини – бояр коштом політичного життя громади, які себе так прикро дали знати в пізніших часах"[184].

Зовнішньополітичне становище Галицького князівства, незважаючи на успішну централізаторську політику Володимира, залишалося, як і за перших Ростиславичів, складним. Воно було оточене сусідніми руськими удільними князівствами й іноземними державами: з півночі – Волинським князівством, зі сходу – Київським, з південного сходу – кочовими племенами половців, торків та іншими, з південного заходу – Угорщиною, а зі заходу – Польщею. Наголосимо, що всі сусідні державні утворення стосовно Галицького князівства були вороже налаштовані, часто воювали з ним, маючи на меті здобути здобич

[182*] Іван Ростиславович Берладник (? – 1162 рр.) – звенигородський князь. У 1144 р. зайняв Галич, намагався відібрати Галицьке князівство у свого дядька Володимира Володаревича. Зазнавши поразки, переїхав у м.Берладь (нині територія Румунії).

[183] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1992. – Т. 2 : XII–XIII вік. – С. 421.

[184] Там само. – С. 423.

і територіальні уділи. Перебуваючи в такому оточенні, Володимирко (та й інші галицькі князі) мав здійснювати дуже виважену, продуману політику, постійно шукати надійних союзників. Зміцнивши своє становище в галицьких волостях, він дотримувався мирної політики. Лише на початку правління князь вирушав у походи проти Польщі, згодом припинив їх, і лише у 1142 р. взяв участь у спільному поході руських князів на захист польського короля Владислава II, який запросив їх воювати проти його ворогів[185]. Невідомі військові походи Володимирка проти Угорщини. Він підтримував дружні відносини з київськими князями, використовуючи їхню військову допомогу для захисту від зазіхання волинських князів, небезпечних для Галичини, разом з київським князем Всеволодом здійснював походи проти волинського князя Ізяслава. Однак згодом стосунки між союзниками зіпсувалися. Це трапилося тоді, коли волинський престол, за допомогою Всеволода, посів його син. Всеволод уклав союз із польськими князями – старшими синами польського короля Болеслава Кривоустого – і почав вимагати від Володимирка, щоб той визнав його верховну владу – "поклонився йому". Обурений Володимирко відмовився це зробити[186]. У відповідь Всеволод 1144 р. організував великий похід князів проти галицького князя: окрім київських військ, виступили волинські, чернігівські, переяславські, туровські, смоленські дружини; надіслали допомогу й польські князі. Всеволод скерував одного з князів до половців, аби вони організували військовий похід на пониззя Галицьких земель. Володимирко отримав допомогу лише від угорського короля Гейзи. Сили були нерівні, київський князь обложив

[185] Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів : Бібльос, 2006. – С.38.

[186] Крип'якевич І. П. Галицько–Волинське князівство / І. П. Крип'якевич. – 2-ге вид., із змін. і доп. ; Ін-ут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; відп. ред. Я. Ісаєвич. – Львів, 1999. – С. 74.

Звенигород, половці здобули кілька міст на Пониззі. За цих умов Володимирко змушений був розпочати мирні переговори і "поклонитися" Всеволодові, сплативши йому також велику контрибуцію – 1400 гривень срібла[187], щоби повернути контроль над містами галицького Пониззя.

Відвернувши загрозу, Володимирко, однак, надалі не виявляв належної покори великому князю Всеволодові. Відтак зайняв місто Прилук на прикордонні зі землями київського князя. Тому Всеволод у 1146 р. знову організував похід проти галицького князя, залучивши інших князів, половців і допоміжне польське військо, яке надав його союзник і родич польський князь Владислава II[188].

Військова кампанія розпочалась облогою міста Звенигорода. Звенигородці, налякані великим військом Всеволода і пам'ятаючи про свого князя Івана Ростиславовича, який перебував тепер під опікою Всеволода, готові були здати місто. Однак назначений Володимирком воєвода Іван, що очолював оборону міста, покарав "на смерть" кілька очільників бунту і на належному рівні організував оборону міста. Всеволод не зміг його здобути і відступив. Інших великих битв під час військової кампанії не відбулося, і незабаром Всеволод, який тяжко хворів, повернувся до Києва. У 1146 р. він помер[189]. Після цього розпочалася довголітня міжусобна боротьба за київський престол, на який претендували волинський князь Ізяслав Мстиславович і засновник суздальської династії Юрій Довгорукий.

---

[187] Літопис Руський за Іпатським списком / пер. Леонід Махновець. – К., 1989. – С.196–197.

[188] Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів : Бібльос, 2006. – С.39.

[189] Літопис Руський за Іпатським списком / пер. Леонід Махновець. – К., 1989. – С.198–199.

Володимирко, не бажаючи зміцнення сусіда Ізяслава (об'єднавши Київські та Волинські землі, він був би надто могутнім; окрім цього, його підтримував новий польський король Болеслав Кучерявий), став союзником Юрія Довгорукого.

Відносини з Польщею за весь час панування Володимира залишалися напруженими, хоч держави не вели активних військових дій. Зіпсувалися стосунки з Угорщиною. Тривалий час угорські королі (Стефан II, Бела Сліпий і спочатку – Гейза) підтримували Володимирка, вони взаємно допомагали один одному під час воєн. Однак після одруження Гейзи із сестрою Ізяслава Мстиславовича, "король, – як зазначав М. Грушевський, – сильно заприязнився з Ізяславом"[190]. Через це Володимирко втратив важливого союзника. Крім цього, Ізяслав закріпив за собою київський великокнязівський престол, чого побоювався Володимирко. Намагаючись виправити ситуацію, галицький князь намагався знайти союзника у Візантії, де тоді правив імператор Мануїл I Комнин. Візантійський імператор вороже ставився до Угорщини, з королем якої (Гейзою) мав збройні конфлікти, й охоче уклав союзну угоду з Володимирком. Зрештою, галицько-візантійські стосунки не були для галицьких князів новиною (згадаймо правління Василька, шлюб дочки Володаря із сином імператора Олексія Комнина та ін.)[191]. Отже, союз Володимирка з Візантією, з одного боку, став лише продовженням традиції давнішніх відносин.

З іншого боку, Володимирко зміцнив відносини з Юрієм Довгоруким, підтримуючи один одного. Для зміцнення цього союзу Володимирко одружив сина Ярослава з донькою Юрія – Ольгою. "Він не жалував труду, аби висадити Юрія на

---

[190] Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь / М. Ф. Котляр. – К. : Альтернативи, 1998. – С.259.

[191] Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів : Бібльос, 2006. – С.40.

київський стіл"[192]. З цією метою Володимирко декілька разів здійснював походи проти Ізяслава. Угорський король, який обіцяв Ізяславу тримати Володимирка під контролем, не міг цього зробити, бо ворогував з Візантією. Під час цих походів Володимирко зайняв Шумськ, Тихомль, Вигошів, міста на Погорині – межові території між Київщиною та Волинню. Ці землі й міста він намагався приєднати до свого князівства.

Володимирко, однак, був успішним дипломатом: коли Юрій, вигнавши 1149 р. Ізяслава з Києва, вирушив на Волинь, намагаючись позбавити того й Волині, то Володимирко, з метою недопущення надто великого зміцнення Юрія, запропонував свої послуги посередника, щоби не відбирати в Ізяслава Волині. Однак це не поліпшило стосунків між волинськими та галицькими князями. У 1150 р. Ізяслав знову домовився з угорським королем Гейзою про спільний похід проти Володимирка. Гейза рушив на Галичину, здобув м. Сянок і спустошив околиці Перемишля. Військо Ізяслава наближалося до Галичини з північного сходу. Не маючи змоги протистояти обом відразу, Володимирко відкупився від угорців багатими дарунками. Відтак Гейза, спустошивши низку галицьких волостей, повернувся до Угорщини. Довідавшись про це, Ізяслав, реально оцінюючи власні сили й не сподіваючись перемогти галичан, також повернувся назад. Союзники домовилися поновити спільний похід проти Володимирка у наступному році[193].

Використовуючи сприятливу військово-політичну ситуацію, Ізяслав, не гаючи часу, вирушив походом проти Юрія Довгорукого. Доки Володимирко зумів мобілізувати сили і прийшов йому на допомогу, суздальського князя було вигнано з Києва, і

---

[192] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1992. – Т. 2 : XII–XIII вік. – С. 429.

[193] Літопис Руський за Іпатським списком / пер. Леонід Махновець. – К., 1989. – С.234–235.

1151 р. Ізяслав знову посів київський престол. Зміцнивши своє становище, Ізяслав не полишав думки остаточно розгромити Володимирка і зайняти його територію – Галицьке князівство (існувала думка, щоби поділити його між собою та Гейзою)[194].

Навесні 1152 р. союзники виступили у похід. Над Володимирком нависла серйозна загроза – повністю втратити своє князівство. Ізяслав зібрав велике військо: київську дружину, війська залежних князів, волинські полки, степовиків – чорних клобуків та ін. Розпочали воєнні дії й угорці. Гейза вступив на територію Галицького князівства першим, і Володимирко з військом вирушили проти нього, сподіваючись розбити ще до прибуття армії Ізяслава. Битва відбулась неподалік р. Сян і закінчилась для галицьких дружин невдало: вони мусили відступити за Сян і зосередитися на обороні переправ через річку. Намагаючись використати сприятливу ситуацію, Ізяслав, покинувши піше військо, вирушив із кіннотою на допомогу Гейзі. У зв'язку з цим Володимирко відступив до Перемишля, використавши перевірений спосіб, – дипломатичні переговори з угорським королем, пригадавши йому важливі послуги галицького князя, надані батькові Гейзи. Володимирко, вдаючи важкопораненого, присягався Гейзі й Ізяславу покоритися, бути їм вірним союзником і повернути київському князеві захоплену південну Погорину волость. Гейза, у свою чергу, обіцяв Ізяславу, який не довіряв Володимиркові, що, у випадку порушення ним присяги, Гейза відбере у нього князівство[195]. Підозри Ізяслава справдилися. Володимирко насправді не мав наміру стати союзником Ізяслава, а посадників, скерованих у городи Погориної волості київським князем, прогнав. У відповідь на нагадування послів Ізяслава про його присягу на хресті св. Стефана, галицький володар

[194] Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів : Бібльос, 2006. – С.41.

[195] Там само. – С.41.

заявив посланцеві Ізяслава, що це була вимушена присяга, а сам він хоче помститися Ізяславові за походи угорців на його володіння. Проте несподівано, відразу ж після завершення переговорів, на початку 1153 р. Володимирко, розбитий паралічем, помер. Його раптова смерть дуже вразила сучасників. Її тлумачили як Божу кару за недотримання присяги на Хресті та богохульство[196].

Отже, державотворча діяльність Володимира (Володимирка) Володаревича засвідчувала, що саме він був справжнім творцем Галицького князівства, об'єднавши розрізнені уділи, захистивши його своєю дипломатичною діяльністю від зазіхань ворогів, а відтак передавши синові Ярославу. Про це наголошував М. Грушевський: "Оборотний і вирахуваний, безоглядний і цинічний, Володимирко зручно йшов до могутності і сили, помагаючи собі лисячим хвостом там, де не міг узяти вовчим зубом, і привів Галичину до важного значіння в руській політичній системі, і навіть не тільки в ній. Він-то збудував силу й славу Галичини, котру потім з такою повагою заступав його син Ярослав, збираючи овочі батькової праці й оборотності"[197].

Після смерті Володимирка галицький престол посів його син Ярослав (1153–1187 рр.). Названий у "Слові о полку Ігоревім" Осмомислом[198*], він мудрою та далекоглядною діяльністю продовжував політику батька. Спочатку Ярослав Володимирович опирався на боярство та дружину, котрі віддячували йому своєю відданістю. Однак невдовзі Ярослав почав здійснювати відмінну від батька політику, насамперед зовнішню.

---

[196] Котляр Н. Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. / Н. Ф. Котляр. – К., 1985. – С.84–85.

[197] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1992. – Т. 2 : XII–XIII вік. – С. 434- 435.

[198*] Ярослав Володимирович Осмомисл (? – 1187 рр.) – князь галицький від 1153 р., син Володимира (Володимирка) Володаревича. Уперше згадується в літописі 1150 р. У 1158–1161 рр. Ярослав боровся проти київського князя Ізяслава Давидовича.

Завдяки характеру молодого князя, вона вирізнялася "спокійною силою і повагою" (за часів батька була "цинічно-безоглядною"). Вірогідно, цьому сприяли, крім особистих якостей Ярослава, ще й об'єктивні обставини: Галицьке князівство стало достатньо сильним, його військово-політичне становище залишалося стабільним і централізованим, сусіди не наважувалися нападали на нього[199]. Усе це сприяло інтенсивному розвиткові економічного життя. Зростала кількість населення, розвивалися ремесла і промисли, процвітала торгівля – внутрішня та зовнішня, формувалася урбаністична мережа, вдосконалювалася система торговельних шляхів тощо.

Ярослав посів престол у часи, коли були розірвані відносини з київським князем Ізяславом Мстиславовичем і Галицькому князівству загрожував новий похід об'єднаних військ антигалицької коаліції. Вражений несподіваною смертю батька, Ярослав спершу був готовий визнати претензії Ізяслава і підкоритися йому. Через посланця князя Ізяслава – боярина Петра Бориславича, який перебував тоді в Галичині, – Ярослав передав великому князеві київському визнання зверхності Києва, навіть просив бути його другим батьком, а сам галицький князь зобов'язався повернути спірні волості та їздити "при його (Ізяславові. – *І.Б.*) стремені з усіма своїми полками"[200].

Ярослав Осмомисл успадкував від батька значні грошові кошти та велике військо, і Галицьке князівство вже тоді було одним з наймогутніших на Русі. Виявляючи покору Ізяславові, просячи його вважати Ярослава своїм сином і помічником, Ярослав був зобов'язаний розірвати дружні стосунки, що підтримував його батько, зі суздальським князем Юрієм Довгоруким. Однак молодий князь не зробив цього, водночас докладаючи всіх зусиль, щоб зробити союзником угорського

---

[199] Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів : Бібльос, 2006. – С.42.

[200] Літопис Руський за Іпатським списком / пер. Леонід Махновець. – К., 1989. – С.258.

короля Гейзу. Завдяки значним зусиллям, йому це вдалося, і король надалі зобов'язався не надавати військової допомоги Ізяславу під час воєнних дій київського князя з Ярославом.

Заявляючи покірність Ізяславу, Ярослав зобов'язався повернути йому міста та волості південної Погорини та Бужеськ, захоплені Володимирком Володаревичем. На це передусім і сподівався Ізяслав. Однак Ярослав під впливом свого оточення не віддав цих земель, тому Ізяслав на початку 1154 р. знову вирушив походом на Галичину. На берегах Серету відбулась велика битва. Сили були нерівні, оскільки Ізяславові, здібному й енергійному полководцеві, допомагали війська інших руських князів-васалів. Залучив він і орду чорних клобуків[201].

Характерно, що, передбачаючи можливість поразки, галицькі воєначальники та бояри запропонували Ярославу не брати безпосередньої участі в битві: "Ти молодий, відійди і за нами наглядай – твій батько кормив і любив нас, і ми хочемо за честь твого батька і за твою голови свої покласти... А хто з нас буде живий, прибіжимо до тебе і зачинимося в городі з тобою"[202].

Битва була завзятою. На одному фланзі галичани розбили волинян, і ті почали втікати, але на другому Ізяслав завдав великих втрат галицьким полкам, оточивши їх і взявши багатьох у полон.

Після битви союзники Ізяслава вирушили на свої землі, а сам він з військом не наважився довго перебувати в Галичині й відступив, учинивши "нелюдську річ": наказав повбивати декілька тисяч галицьких полонених, окрім "луччих людей" бояр, за яких сподівався отримати значний викуп. Від цього "великий плач пішов по всій землі Галицькій"[203].

---

[201] Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів : Бібльос, 2006. – С.43.

[202] Літопис Руський за Іпатським списком / пер. Леонід Махновець. – К., 1989. – С.259.

[203] Там само. – С.260.

У 1154 р. Ізяслав помер. Між князями розпочалася боротьба за Київ. Волинське князівство розділилося на окремі князівства, що усунуло загрозу подальшої війни з Галицьким князівством.

Зв'язки Ярослава з Угорщиною складалися добре, налагодилися відносини і з поляками. Це засвідчує укладення у 1158 р. мирної угоди з польським князем[204]. Відновив Ярослав добрі стосунки і з суздальськими князями, допомагаючи їм у міжусобних війнах. Юрій Довгорукий, окрім того, посів після смерті Ізяслава київський престол, і Ярослав отримав сильного союзника (до речі, Ярослав був одружений з донькою Юрія – Ольгою)[205].

Незабаром Юрій помер (1157 р.), і Київ опанував чернігівський князь Ізяслав Давидович. Він надав притулок Іванові Ростиславовичу (Берладнику) – претендентові на свій уділ у Галицькому князівстві, двоюрідному братові Ярослава. На вимогу Ярослава видати йому Берладника, Ізяслав відмовив, і обидві сторони почали готуватися до війни. Ярославові Осмомислу вдалося створити антикиївську коаліцію, до складу якої ввійшли смоленські, волинські та чернігівські князі.

Іван Берладник, найнявши половців, вирушив походом на Придунайські землі, що номінально належали Візантії, зайняв їх, "розложився в по дунайських городах", захоплюючи купецькі судна галицьких купців і рибалок. Заохочений тимчасовими успіхами, у 1159 р. він пішов вздовж р. Прут на галицьке Пониззя, однак не зміг здобути м. Ушицю, яку завзято боронив галицький гарнізон. У зв'язку з цим Іван був

---

[204] Грабовецький В. В. Столиця Ростиславовичів і Романовичів у міждержавних відносинах XII–XIII століття (до 1100-річчя заснування Галича) / В. В. Грабовецький // Вісник Прикарпатського ун-ту. Серія історична. – Івано-Франківськ, 1998. – С.5.

[205] Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів : Бібльос, 2006. – С.44.

змушений відступити на Подунав'я, а незабаром – повернутись до Києва під захист Ізяслава. Князь мав певну підтримку Галицьких земель, де на той час зміцніла опозиція щодо Ярослава, а її представники – бояри – запрошували Івана до Галича. Заохочений цим, Іван збирався спільно з Ізяславом у новий похід у Галичину. Готуючи його, великий князь київський планував посадити на галицький престол відданого Івана, однак він не знайшов для цього союзників, а власних військ у нього не вистачало. У 1161 р. Івана Ростиславовича отруїли, і похід не відбувся[206].

Тепер уже сам Ярослав почав готувати похід на Київ, проти Ізяслава, залучивши до нього нових союзників – волинських князів. Війна закінчилася вигнанням Ізяслава з Києва. Київський престол посів (1158 р.) князь Ростислав (до 1167 р.). Ярослав уклав з ним союз, якому залишався вірним до кінця і підтримував великого князя київського в різних конфліктах, допомагаючи своїми полками.

За Ростислава князівські міжусобиці дещо затихли, і він зосередив основну увагу на боротьбі з половцями, які значно активізували напади на Русь. Гарантом цієї стабільності став могутній галицький володар. Його полки здійснювали походи проти половців. Сам князь Ярослав особисто не брав участі у війнах. Він обґрунтовував це необхідністю постійно перебувати в Галичині, оточеній недоброзичливими сусідами. Не остання роль у цьому належала тій обставині, що в галицьких уділах існувала потужна боярська опозиція, яка вичікувала слушної нагоди позбавити Ярослава престолу[207].

Щоб захистити свої південні землі та вільне судноплавство Дністром і Дунаєм аж до Чорного моря від небезпеки, Ярос-

---

[206] Пашуто В. Т. Вешняя политика Древней Руси / В. Т. Пашуто. – М., 1968. – С.115–116 ; Литаврин Г. Г. Византия и славяне / Г. Г. Литаврин. – СПб., 1999. – С.507.

[207] Войтович Л. Княжа доба на Русі : портрети еліти / Леонтій Войтович. – Біла Церква, 2006. – С.344.

лав збудував у Пониззі низку опорних пунктів. Він спрямував військо, яке очистило гирла Дністра та Дунаю від усіляких розбишацьких ватаг, у тому числі "берладників", котрих там зібрав ще Іван Берладник, і збудував у Пониззі потужну фортецю – Новий Галич (нині – м. Галац у Румунії). Управителем цих земель було призначено боярина Яромира. Він став посадником і підпорядковувався безпосередньо галицькому князеві[208].

Авторитет і влада князя Ярослава у внутрішньо- та зовнішньополітичному житті Галицького князівства зростали, що яскраво відображено у "Слові о полку Ігоревім"[209]. Ярослав Осмомисл налагодив широкі дипломатичні зв'язки, передусім з Візантією, з якою було укладено військовий союз і торговельну угоду. У Галичі тривалий час гостював майбутній візантійський імператор Андроник Комнін. Він брав участь у засіданнях боярської ради, був радником князя й одержав за це кілька міст "на своє утримання"[210].

З Польщею конфліктів у Ярослава не виникало. Зберігалися добрі відносини й з Угорщиною. Після смерті угорського короля Гейзи (1161 р.) новий молодий король Стефан III, продовжуючи боротьбу з Візантією, почав шукати союзу з Ярославом. Планувалось навіть одруження Стефана з дочкою Ярослава, але цього не допустив візантійський імператор Еммануїл, не бажаючи союзу Галичини й Угорщини.

Ярослав Осмомисл підтримував відносини і з Німецькою імперією, що засвідчує такий важливий факт: у 1165 р. Ярослав визнав ленну залежність від німецького імператора Фрідріха

---

[208] Лотоцький А. Княжа слава / А. Лотоцький. – Львів : "Каменяр", 1991. – С. 159–160.

[209] "Слово о полку Ігоревім". – К. : Радянська школа, 1989. – С. 35.

[210] Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів : Бібльос, 2006. – С.46.

І Барбаросси[211]. Якщо це насправді мало місце (а причин цієї події автор не подає), то такий вчинок Ярослава важко зрозуміти, адже на той час імператори Священної Римської імперії не перебували в зеніті могутності – їхні зусилля спрямовувались на організацію хрестових походів проти мусульман, а Галицькі землі розташовувались далеко і не зазнавали впливу німецьких володарів.

Ярослав Осмомисл всіляко дбав про розвиток економіки Галицького князівства, південні кордони якого тепер сягнули Чорного моря. Розвиток ремесел, формування товарно-грошового господарства, вдосконалення аграрних зв'язків, торгівлі, відсутність воєнної загрози на території князівства – все це збагачувало Галицьку землю, князівську скарбницю, давало князю достатні ресурси для утримання сильного війська та здійснення активної закордонної політики.

Столиця держави – Галич – став великим економічним, культурним і торговельним осередком. У ньому можна було зустріти купців зі Сходу та Заходу, тут перехрещувалися впливи Візантії й Західної Європи. Саме місто було добре укріплене, забудоване кам'яними та дерев'яними будинками, палацами, храмами й іншими господарськими спорудами[212]. Ярослав заклав тут єпископську кафедру, яку очолив єпископ Косма[213].

Однак у внутрішньому політичному житті Галицького князівства простежувались певні негаразди. Ще за Володимирка тут сформувалися соціально-політичні умови, відмінні від інших земель України-Руси. Великого значення, зокрема, набуло боярство, що брало витоки з колишньої родоплемінної

---

[211] Полонська-Василенко Н. Історія України / Н. Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1992. – Т.1.– С.165.

[212] Щапов Я. Н. Государство и церков в Древней Руси X–XIII вв. / Я. Н. Щапов. – М., 1989. – С.50–51.

[213] Ауліх В. Княжий Галич / Вітольд Ауліх // Галичина та Волинь у добу Середньовіччя. – Львів, 2001. – С. 146–147.

верхівки та військової дружини і дедалі більше перетворювалося на родову та земельну аристократію. З-поміж бояр було багато заможних людей, котрі, за зразком західноєвропейських феодалів, мешкали в укріплених замках і мали великі маєтності, що дало їм змогу утримувати численні військові дружини.

Зміцнення боярства дослідники пояснюють тим, що в Галичині впродовж чотирьох поколінь правили представники однієї князівської династії, а отже, "не було припливу дружин і знаті чужого походження, і представники тих самих боярських родин посідали незмінно високі пости. Не було внутрішніх переворотів, внаслідок яких одних бояр заступали інші"[214].

Тривалий час проблеми з галицьким боярством мав Ярослав Осмомисл. Причиною цього було особисте, приватне життя князя. Незабаром після одруження ускладнилося його життя з Ольгою (дочкою суздальського князя Юрія Довгорукого). Від цього шлюбу у них народився син Володимир. Проте згодом князь зав'язав стосунки з Настасією з боярської родини Чагрів, котрі мали половецьке походження. З нею в Ярослава народився син Олег. Довідавшись про це, Ольга покинула чоловіка та з сином і кількома наближеними боярами виїхала до Польщі, потім – на Волинь[215].

Родинні негаразди галицького князя спричинили наростання політичної нестабільності в князівстві. Проти Ярослава активізувалась боярська опозиція: старе боярство не хотіло допустити посилення впливів Чагрів та їх прихильників. У 1170 р. боярській верхівці вдалося взяти під свій контроль і на певний час ізолювати князя Ярослава. Тоді ж було схоплено

---

[214] Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів : Бібльос, 2006. – С.47.

[215] Майоров А. В. Галицко-Волынская Русь / А. В. Майоров. – СПб., 2001. – С.241–264 ; Рапов О. М. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XII в. / Олег Рапов. – М., 1977. – С.176.

Настасію. Її спалили на вогнищі, а всіх Чагрів та їх прихильників повбивали. Ярослав був змушений впорядкувати свої стосунки зі законною дружиною, а також зобов'язувався не чинити жодних репресій щодо бояр-опозиціонерів.

Це був перший конфлікт між знатним галицьким боярством і князем. Він закінчився перемогою бояр. З цього приводу М.Грушевський наголошував: "Князь проявив повну безпорадність перед боярською самоволею у внутрішніх відносинах". Він також вважав, що "приклад цієї історії чисто політичний, і що боярство тільки використовувало родинні обставини Ярослава...", бо "в дальших родинних пригодах Ярослава боярство вже не бере участи: вони вже йому не були потрібні"[216]. Невдовзі Ольга зі сином Володимиром удруге покинула Галич і подалася до князя Ярослава Луцького. Звідти вона переїхала до Владимира на Клязьмі, де панували її родичі Андрій Боголюбський і Всеволод Велике Гніздо. Через деякий час Володимир Ярославович, помирившись із батьком, повернувся до Галича[217].

Від цього часу розпочалися найуспішніші роки правління Ярослава Галицьким князівством. Зокрема, під його контроль потрапили міста у пониззі Дунаю, суттєво розширились кордони князівства. Однак у 1187 р., перебуваючи на полюванні, князь дуже застудився і захворів, ймовірно, на запалення легенів. У віці приблизно 55-56 років 1 жовтня 1187 р. він помер (точна дата його народження невідома). Поховали його у галицькій кафедральній церкві св. Богородиці[218*]. Помира-

---

[216] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1992. – Т. 2 : XII–XIII вік. – С. 443- 444.

[217] Войтович Л. Княжа доба на Русі : портрети еліти / Леонтій Войтович. – Біла Церква, 2006. – С.344.

[218*] Поховання князя Ярослава Осмомисла віднайшов відомий український археолог Я.Пастернак під час дослідження у с.Крилос Галицького району Івано-Франківської області у 30-х рр. XX ст. Детальніше про це див. :

ючи, він розділив Галицьке князівство між синами: важливіший (князівський галицький престол) передав синові Олегу, а перемишльський престол – Володимирові. Значну частину майна князь наказав роздати церкві, монастирям, убогим галичанам[219].

Пункт Ярославового заповіту – передати галицький стіл Олегові – не було виконано. Незадоволене боярство "скоїло великий заколот на Галицькій землі". Олега було прогнано, і одноосібним галицьким князем став Володимир, що виявився нікчемним князем". Він нехтував боярською радою, "не любив думи з своїми мужами, вів розгульне життя"[220].

У 1189 р. Олег, вигнаний боярами, відправився у пошуках союзників до Польщі – до короля Казимира Справедливого. Наслідком домовленостей став похід польських військ проти Володимира Ярославовича, і хоч його підтримали волинські князі Роман та Всеволод, він був змушений "уступитися з Галича, і Олега осаджено тут наново"[221]. Проте його правління не було тривалим. Невдовзі його отруїли, і Володимир знову безперешкодно повернувся до Галича, ставши одноосібним правителем князівства. Він одразу "віддячив" полякам за допомогу Олегові, вчинивши у відповідь похід на Польщу[222].

Незважаючи на труднощі з вокняжінням у Галичі, Володимир не виправдав сподівань боярства, надалі не прислухаючись до його "порад" і не надаючи його представникам

Горбенко С.О. Ярослав Осмомисл. Реконструкція антропологічна та історична. – Львів-Винники, 1996.

[219] Тихомиров М. Ю. Древняя Русь / М. Ю. Тихомиров. – М., 1975. – С.33–34.

[220] Крип'якевич І. П. Галицько–Волинське князівство / І. П. Крип'якевич. – 2-е вид., із змін. і доп. ; Ін-ут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; відп. ред. Я. Ісаєвич. – Львів, 1999. – С.79.

[221] Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів : Бібльос, 2006. – С.50.

[222] Там само. – С.50.

очікуваних привілеїв, маєтків. Тоді боярська верхівка прийняла рішення знову використати давній перевірений метод, утрутившись в особисте життя князя. Вигідним приводом для цього стало його співжиття з якоюсь "попадею". Водночас впливова частина опозиційного боярства почала проводити інтенсивні переговори з володимирським (волинським) князем Романом Мстиславичем, який віддавна спостерігав за галицькими справами. Роман переконував бунтівне боярство вигнати Володимира і покликати його на галицький княжий престол[223].

За цих умов Володимир Ярославович вирішив шукати допомоги за кордоном. З родиною та прихильними боярами він утік під опіку угорського короля Бели III, який погодився допомогти йому, причому маючи на увазі передусім власні інтереси.

Скориставшись політичною ситуацією, залишений Володимиром галицький престол тут же посів князь Роман Мстиславич з Володимира (Волинського). Новий князь був настільки впевнений у своєму міцному становищі у Галичі, що віддав Володимирську волость брату Всеволодові[224].

Ці обставини розпочали активне втручання іноземних держав у державно-політичне життя Галицької держави. Відбувалося це і за "запрошенням" галицьких князів або боярства, і без нього. Першим кроком у цій практиці стало "запрошення" у 1188 р. угорців Володимиром Ярославовичем. Чисельні угорські загони безперешкодно зайняли Галич, а Роман Мстиславич разом з прихильниками повернувся назад на Волинь, захопивши ще й рештки колись багатої державної скарбниці галицьких Ростиславичів[225].

---

[223] Головко О. Ю. Князь Роман Мстиславич та його доба / О. Ю. Головко. – К., 2001. – С.105–106.

[224] Літопис Руський за Іпатським списком / пер. Леонід Махновець. – К., 1989. – С.346–347.

[225] Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів :

Побачивши повну безпорадність галицької еліти, її прохолодне ставлення до Володимира, який черговий раз вокняжився у Галичі, угорський король, що особисто очолював цю збройну акцію, змінив плани. Князь Володимир був ув'язнений. Своїм намісником у Галичі угорський король зробив сина Андрія (1189 р.). Для підтримання нового правителя король залишив значну угорську залогу[226]. Тоді ж Володимира було переведено з Угорщини, де його утримували в ув'язненні. Разом з ним забрали й заручників (родичів найбільших могутніх галицьких бояр), у вірності котрих угорці не були впевнені.

Спочатку галицькі бояри були задоволені таким перебігом подій, адже влада в державі належала їм, оскільки молодий королевич Андрій та його оточення було чужинецьким, не знало місцевих звичаїв. Невдовзі угорці почали поводитись як завойовники у підкореному краї. Особливо гостро виступило проти них православне духовенство, а київський митрополит Матвій закликав руських князів вирушити для визволення Галицького князівства "від чужоплемінників". Декотрі галицькі бояри, усвідомлюючи загрозу іноземного загарбання краю, почали звертатися до різних князів за допомогою. Лише незначна частина можновладців усе ще підтримувала угорського короля[227].

Саме тоді вдруге, як уже згадувалося, вирушив збройним походом на Галичину Роман Мстиславич, якого військовими силами підтримав його тесть київський князь Рюрик. Однак надії Романа на велику прихильність галичан не справдились. Коли його передовий полк волинян перейшов галицький кордон і зайняв прикордонний Плісниськ, угорське військо разом

Бібльос, 2006. – С.51.

[226] Літопис Руський за Іпатським списком / пер. Леонід Махновець. – К., 1989. – С.347.

[227] Котляр Н. Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. / Н. Ф. Котляр. – К., 1985. – С.86–87 ; його ж : Данило Галицький / Микола Котляр. – К., 2002. – С.42–43.

з дружинами галицьких бояр витіснило його звідти. Нестабільним було становище Романа Мстиславича й у Волинських землях. З великими труднощами, заручившись підтримкою князя Рюрика, а також і короля Польщі Мєшка Старого, він повернув собі Володимир. На цьому, як писав М.Грушевський, "Романова одіссея скінчилася" [228].

Наступні події історії Галичини розвивалися інтенсивніше. Ув'язненому в Угорщині галицькому князеві Володимиру Ярославовичу вдалося втекти із в'язниці, таємно перебратися до Німеччини, де тоді правив імператор Фрідріх I Барбаросса. Саме його васалом проголосив себе галицький князь, обіцявши сплачувати щорічну данину в розмірі 2 тис. гривень срібла. У відповідь Фрідріх доручив іншому своєму васалові – краківському князеві Казимиру II – надати збройну допомогу Володимирові та повернути йому Галицьке князівство[229]. У цій ситуації угорці без боротьби покинули Галичину, і Володимир, майже безперешкодно, знову посів батьківський престол. Події 1187–1189 рр. мали надзвичайно важливе значення для подальшої долі Галичини. Відтоді до офіційного титулу угорських королів було введено формулювання "*Rex Galiciae et Lodomeriae*" ("Король Галичини та Волині"). Цим угорські монархи наголошували на своєму "праві" володіти названими землями. Згодом, у XIII, XIV, XVIII ст., Угорщина неодноразово зверталася до цього історичного факту і вимагала передання під своє панування Галицько-Волинських земель, посилаючись на так зване історичне право.

Намагаючись забезпечити панування у Галичині, Володимир Ярославович "піддався під протекцію" дядька Всеволо-

---

[228] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1992. – Т. 2 : XII–XIII вік. – С. 450.

[229] Майоров А. В. Галицко-Волынская Русь / А. В. Майоров. – СПб., 2001. – С.292–293.

да Велике Гніздо, який користувався "великим впливом між українськими князями і вислав своїх послів до всіх князів, до короля угорського і в Польщу, повідомляючи про свою протекцію над Володимиром"[230]. Всеволод мав також свої далекоглядні плани. Йому був необхідний вірний союзник на західних межах Руської держави.

Галицьке населення, в тому числі значна частина боярства, зазнавши угорського панування, з радістю привітали Володимира. Надалі йому вдалося повноцінно правити князівством (упродовж десятиліття) достатньо спокійно, аж до 1199 р., коли він помер. Оскільки законних спадкоємців Володимир не мав, а два його сини від незаконного шлюбу проживали в Угорщині, то з його смертю припинилась династія Ростиславичів, яка князювала в Галичині понад 100 років (з 1084 р.).

У 1199 р. Галичем оволодів енергійний волинський князь Роман Мстиславич. Він об'єднав Галицьке та Волинське князівства в єдину Галицько-Волинську державу[231], яка стала спадкоємницею Київської Русі, продовжила державотворчі традиції на українських землях. У різні періоди до неї входили Галицьке, Перемиське, Звенигородське, Теребовлянське, Володимирське, Луцьке, Белзьке, Холмське й інші князівства. У 1203 р. Роман Мстиславич поширив свій вплив на Київ. У Галицько-Волинській державі були розвинуті землеробство, рибальство, бджільництво. Значного рівня розвитку досягли ремесла – залізоробне, ковальське, гончарне, ювілірне тощо. Наприкінці XIII ст. держава об'єднувала понад 80 міст. Найбільшого розвитку вона досягла за князя Данила Романовича – Данила Галицького (1238–1264 рр.), коли охопила велику

[230] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1992. – Т. 2 : XII–XIII вік. – С. 453.

[231] Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів : Бібльос, 2006. – С.65.

частину земель колишньої Київської Русі. У цей час були реформовані військо і державний апарат, приборкане непокірне галицьке боярство. Данило Романович вів успішні війни проти польських, литовських, угорських, німецьких завойовників, зміцнив західні кордони своєї держави, намагався створити європейську коаліцію проти Золотої Орди. Галицько-Волинська держава мала значний вплив у тогочасній Європі: вона як і Київська Русь, була активним учасником тогочасного міжнародного життя. Упродовж кількох століть існування Київської Русі та Галицько-Волинської держави спостерігався суттєвий вплив на розвиток європейської цивілізації. Розташовані в східній частині Європи, Київська Русь і Галицько-Волинська держава мали налагоджені різноманітні зв'язки з Візантією, південними слов'янами, країнами Західної Європи й арабського Сходу. Роль Київської Русі, а відтак – Галицько-Волинської держави в тогочасному світі визначалися переважно її розташуванням на шляху "з варягів у греки" та від Києва через Львів, Краків і Прагу до Південної Німеччини, до м. Регенсбурга на Дунаї. Особливе значення мало торговельне партнерство руських земель із Візантією і країнами Західної Європи.

Як Київська Русь, так і Галицько-Волинська держава постійно перебували у вирі політичних подій. Значну політичну роль Русі в тогочасній Європі підтверджують династичні шлюби руських князів. Виявом міжнародного авторитету Галицько-Волинської держави було коронування князя Данила Романовича. Ця подія засвідчувала європейську орієнтацію зовнішньої політики Галицько-Волинської держави, котра як і Київська Русь, була своєрідним щитом для захисту народів Центральної та Західної Європи від нападів кочових народів.

Поступальний рух Галицько-Волинської держави був перерваний у середині XIII ст. вторгненням монголо-татар. У другій половині XIII – перших десятиріччях XIV ст. держава

зазнала потужних ударів кочівників, захищаючи Західну та Центральну Європу від руйнівної навали[232]. Однак часті спустошливі татарські набіги, князівські міжусобиці, проблеми економічного характеру послабили могутність Галицько-Волинської держави, і цим скористались сусідні держави, котрі зазнали незрівнянно менших руйнувань від татарського лихоліття. У першій половині XIV ст. на зруйнованих татарами землях Галицько-Волинської держави розпочався період глибокого політичного, економічного та культурного занепаду. В цій ситуації вони стали об'єктом зазіхань кількох сусідніх держав: Польського Королівства, Великого князівства Литовського, Угорського Королівства, Золотої Орди, володарів котрих приваблювали багаті землі Галицько-Волинської держави.

У XIV ст. українські землі були завойовані сусідніми державами, а розчленована між ними українська людність позбавлялась можливості жити у власній державі. Над українським населенням нависла реальна загроза асиміляції сусідніми народами, держави яких здійснювали політику експансії стосовно України.

До складу Польського Королівства у 1349 р. відійшла Галичина, а 1366 р. – частина Західної Волині. Землі Північної Буковини, в минулому складової частини Галицько-Волинської держави, перебували під владою Угорщини. У 1359 р. ця територія стала залежною від Молдавії. У середині XVI ст. Північна Буковина разом з Молдавією опинилася під владою султанської Туреччини.

Закарпаття як складова Київської Русі та Галицько-Волинської держави від XIII ст. попадала під владу Угорщини, а з 1526 р. Закарпаття разом з Угорщиною відійшло до складу Австрії.

Основна частина політично роз'єднаних українських земель опинилась під владою Великого князівства Литовського.

---

[232] Греков Б. Д., Золотая орда и ее падение / Б. Д. Греков, Я. Ю. Якубовский. – М. : Богородский Печатник, 1998. – 368 с.

У середині XIV ст. до складу Литви були приєднані Волинь, Східне Поділля, Київщина, Чернігово-Сіверщина.

Політична, економічна, культурна й етнічна роз'єднаність українських земель у складі іноземних держав мала вкрай негативне значення, оскільки унеможливлювала існування Української держави, функціонування українського права, економіки, культури.

2.2. Захоплення Галичини Польським Королівством та його наслідки

Однією з сусідніх держав, яка першою намагалася встановити панування над ослабленими землями Галицько-Волинської держави, була Польща. Ця держава з'явилась на європейській карті дещо пізніше, ніж Чехія, Київська Русь, Болгарія. Віддалені від тогочасних світових центрів (Риму, Константинополя та ін.), захищені від агресії Німеччини землями полабських слов'ян, а від половців – Київською Руссю, Візантією, Болгарією та Чехією, польські землі не мали зовнішньої загрози і стимулу до створення своєї державності. Однак процес централізації, консолідації польських слов'янських племен, зумовлений насамперед соціально-економічними та політичними чинниками, все-таки відбувався.

Офіційно прийнято, що Польська держава утворилася за часів панування Мєшка I у 60-х роках X ст. (правив до 992 р.). Саме він вважається засновником династії П'ястів. Сформувавши численну військову дружину, цей князь здійснив завойовницькі походи проти сусідніх племен і держав. Близько 990 р. до Польської держави були приєднані Силезія і Західне Помор'я, а син Мєшка польський князь Болеслав Хоробрий став прави-

телем Малої Польщі у 999 р., розширивши кордони Польщі на півдні до Карпат, на заході – до Одри та Наси[233].

Від XI ст. почала використовуватися назва "Польща" ("Polonia") для визначення нової європейської країни, населенням котрої були поляки. Як і в багатьох тогочасних державах, наприкінці XII – в XIII ст. у Польщі розпочався період феодальної роздробленості, характерний послабленням військово-політичної могутності держави, що призвело до значних територіальних втрат[234].

Більшість польських істориків вважають, що феодальна роздробленість держави розпочалася у 1138 р., коли помер король Болеслав Кривоустий[235*], який поділив країну між нащадками[236]. Доречно провести паралель із подіями в історії Київської Русі. Саме такий крок зробив Ярослав Мудрий у 1054 р. Проте з кінця XIII ст. у Польщі відновився процес об'єднання, посилилися централізаційні тенденції. Саме тоді окремі правителі заручились підтримкою певних соціально-політичних сил, зацікавлених у відновленні єдності країни. Після коронації Пшемислава II (1295 р.) і Владислава Локетка (1320 р.) польські й українські дослідники (Ю.Бардах, Б.Леснодорський, М.Пієтрчак, К.Ліванцев, Є.Клочовський, А.Віняж, Б.Тищик, М.Крикун та ін.) вважають період феодальної роздробленості закінченим. Почалася кристалізація Польського Королівства, яке стало однією з великих держав тогочасної Європи.

Формою правління у цій державі була станово-представницька монархія, для якої характерно те, що глава держави

---

[233] Тымовский М. История Польши / М. Тымовский, Я. Кеневич, Е. Хольцер / пер. с польск. – М. : Изд-во "Весь мир", 2004. – С.26.

[234] Historia Polski. – Warszawa. – 1957. – T. 1. – Cz. 1. – S.546–548.

[235*] Болеслав Кривоустий (1086–1138 рр.). У 1106 р. став польським князем. Отримав у спадщину Силезію та Малу Польщу, домігся у боротьбі зі старшим братом Збігневом і його союзником німецьким імператором Генріхом V об'єднання під своєю владою всієї Польщі.

[236] Winiarz A. O sejmach w Polsce / Alojzy Winiarz. – Lwów, 1901. – S.6.

(король), не маючи ще в своєму розпорядженні достатньо сильних державних структур, змушений був спиратися на виборні представницькі органи – центральні й місцеві, які виражали інтереси панівних станів.

Польське Королівство на початку XIV ст. охоплювало достатньо велику територію. До нього належали Великопольща, Малопольща, а також Серадська і Ленчицька землі, частково – Куявія. За межами Польського Королівства перебували Західне Помор'я та Любуська земля, приєднана до складу німецької Бранденбурзької марки, і захоплене хрестоносцями Гданське Помор'я, Силезія, що потрапила в ленну залежність до чеських королів, як і Плоцьке князівство. Війна з Чехією не принесла Польщі жодних територіальних змін. Унаслідок укладання мирного договору 1348 р. Польща була змушена визнати, що Силезія є частиною чеських володінь. У 1320 р. Польське Королівство займало територію близько 106 тис. км^2. Столицею країни було м. Краків[237].

Територіальні втрати Польської держави на заході та півночі спрямували агресивність Польщі на схід. Уклавши союз з Угорщиною, польський король Казимир III мав намір здійснити військовий похід на Галицько-Волинську державу, яка була ослаблена міжусобицями, без сильної князівської влади. Ініціаторами агресії проти Галицько-Волинських земель були можновладці-магнати Малопольщі (так називали південну Польщу), зацікавлені у встановленні контролю над трансєвропейським торговельним шляхом, який через Краків, а далі – через Володимир, Львів і Галич пролягав до Причорномор'я, насамперед до генуезьких колоній Криму[238]. Захоплення Польщею Галицьких земель мало забезпечити значне збільшення доходів польських можновладців, насамперед за рахунок мит і податків від купців.

---

[237] Тищик Б. Й. Історія держави і права Середньовічної Польщі (X ст. – 1795 р.) / Б. Й. Тищик. – Львів, 2003. – С.21.

[238] Історія Львова : у 3 т. 1256–1772 / за ред. Я. Ісаєвича, М. Литвина, Ф. Стеблія. – Львів : Центр Європи, 2006. – Т. 1. – С.63–64.

Приводом до вторгнення Польщі на землі Галицько-Волинської держави стала загадкова смерть у квітні 1340 р. галицько-волинського князя Юрія II Болеслава[239*]. Його отруїли бояри-змовники, котрі були незадоволені внутрішньою та зовнішньою політикою князя, зокрема тим, що він оточив себе католиками і намагався змінити "закон та віру" в Галицько-Волинській державі. Більшість авторів середньовічних хронік розповідають, що Юрій II Болеслав запрошував у державу іноземних колоністів, передусім, німців, а також католицьких священиків, ченців, пропагував католицизм. Очевидно, що західноєвропейська орієнтація князя Юрія II Болеслава, іноземця за походженням і вихованням, спричинила невдоволення українського населення. Це й зуміли обернути на свою користь бояри[240]. Юрій II Болеслав не мав спадкоємців, що віддавна "турбувало" правителів сусідніх держав. Ще у 1338 р. король Польщі Казмир III Великий (1333–1370 рр.) підписав Вишеградський договір з угорським королем Карлом Робертом Анжуйським (1308–1342 рр.), за яким Карл Роберт уступав свої претензії на Галичину Казимирові з умовою: якщо у того не буде спадкоємців-чоловіків, то він заповість Галичину Людовикові (Лайошу) – сину Карла і сестри Казимира III Єлизавети[241]. Відповідно до Вишеградської домовленості, а також, вико-

---

[239*] Юрій II Болеслав – син мазовецького князя Тройдена I, який, ставши галицько-волинським князем, отримав після охрещення за православним обрядом ім'я Юрій II. Матір Юрія II Тройденовича Марія (сестра загиблих братів Андрія та Лева II) була донькою галицько-волинського короля Юрія I Львовича. Саме це слугувало правовою підставою для його посадження на престол Галицько-Волинської держави. Див. : Бєняк Я. Вигаснення галицько-волинської княжої династії / Януш Бєняк // Галичина та Волинь у добу Середньовіччя : До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. – Львів, 2001. – С. 79–85.

[240] Терлецький О. Політичні події на Галицькій Русі в р. 1340 по смерті Болеслава Юрія II / Омелян Терлецький // ЗНТШ. – 1886. – Кн. 4. – Т. 12. – С.1–26.

[241] Wyrozumski J. Dzieje Polski piastowskiej (VIII wiek – 1370) / Jerzy Wyrozumski. – Kraków, 1999. – T. 2. – S.376–377.

риставши загибель князя Юрія II Болеслава, польський король Казимир III уже в квітні 1340 р. здійснив перший похід на землі Галицько-Волинської держави[242]. Польсько-угорські війська оволоділи кількома замками, в тому числі Львівським, але захопити увесь край не змогли й змушені були відступити. Водночас угорський король скерував військо до Галичини, але воно, зустрівши патріотичний опір українського населення, також повернулося назад[243].

Експансія Польщі відбувалася під прикриттям гасла захисту католиків. Захопивши Львів та пограбувавши княжу скарбницю на Високому замку, польський король Казимир III готував розширення агресії з метою оволодіння іншими українськими землями. У відповідь на зухвалі завойовницькі дії польського короля місцеве українське населення розпочало повстання, яке очолив боярин Д.Дедько. Галицькі бояри підтримали Дедька, оскільки не бажали підпорядковуватися владі польського короля Казимира III. Галичани запросили на допомогу татар, котрі спустошили територію Польщі аж до Вісли[244]. У 1340 р. між Казимиром III і Дедьком було підписано договір про взаємне дотримання нейтралітету.

Після нападу польського короля Казимира III на Галичину в 1340 р. було завдано значного удару єдності Галицько-Волинської держави. У Галичині правителем став боярин Д.Дедько, а волинське боярство, почавши шукати іншого правителя, зупинилося на кандидатурі Любарта (Дмитра) Гедиміновича, який вважався спадкоємцем Юрія II Болеслава. Обираючи Любарта, волинське боярство розраховувало

---

[242] Зашкільняк Л. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів / Леонід Зашкільняк, Микола Крикун. – Львів : ЛНУ, 2002. – С.73.

[243] Історія Української РСР : у 8 т. Т. 1 : Первіснообщинний лад і розвиток феодалізму (з найдавніших часів до середини XVII ст.). Кн. 2 : Розвиток феодалізму. Наростання антифеодальної боротьби (Друга половина XIII – перша половина XVII ст.) / ред. кол. В. О. Голобуцький, С. З. Заремба, Я. Д. Ісаєвич, П. В. Михайлина. – К., 1979. – С.22.

[244] Kronika Jana z Czarnkowa / tłum. J. Żerbiłło. – Kraków, 2001. – S.14.

на підтримку Литви у боротьбі з татарами та польськими й угорськими феодалами[245].

Унаслідок цього на певний час на території Галицько-Волинської держави виникли два адміністративні центри – Волинське князівство, очолене князем литовського походження Любартом (Дмитром) Гедиміновичем[246*], і олігархічна боярська автономна республіка в Галичині: її репрезентував "управитель і староста Руської землі" Дмитро Дедько[247], який одночасно визнав залежність і від Любарта Гедиміновича, і від Людовика Угорського.

Д.Дедько здійснював активну внутрішню та зовнішню політику, дбав про зміцнення політичного й економічного авторитету Галичини, проводив дипломатичні переговори з сусідніми державами (Польське Королівство, Угорське Королівство, татари, Литва). Однак передчасна смерть Д.Дедька 1349 р. перекреслила реалізацію державотворчих планів.

Зміни у правлінні Галичиною стали приводом для активізації боротьби Польщі, Угорщини та Литви за спадщину Галицько-Волинської держави. У 1341 р. Казимир III, намагаючись реанімувати спробу захоплення Галичини, домігся від Папи Римського допомоги для боротьби з "русинами"[248], а впродовж 1343–1345 рр. відвоював Сяноцьку та Перемишльську

---

[245] Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского / Феликс Шабульдо. – К., 1987. – С.37–40.

[246*] Любарт Гедимінович (православне ім'я Дмитро) (? – 1384 р.) – князь литовський, молодший син Гедиміна. Після смерті Юрія II бояри проголосили Любарта галицько-волинським князем. Любарт вів тривалу боротьбу проти Польщі й Угорщини. З допомогою великого князя литовського Кейстута Любарт заволодів Волинською, Холмською та Белзькою землями. Під час князювання Любарта в Луцьку була споруджена фортеця, яка мала назву Замок Любарта.

[247] Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского / Феликс Шабульдо. – К., 1987. – С.37–40.

[248] Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.) : зб. док. і матер. – К., 1988. – С.35.

землі, уклавши перед тим з Любартом угоду про ненапад[249]. Восени 1349 р. Казимир III, забезпечивши для себе нейтралітет Угорщини і частково – Золотої Орди, вдруге здійснив військовий похід на Галицько-Волинську державу, здобув у 1349 р. Львів, Белз, Берестя, Володимир, присвоївши собі титул "пана Руської землі"[250].

Захоплений зненацька, Любарт потрапив в облогу в Луцьку, але утримав місто. У 1350 р. волинське військо з допомогою Литви повернуло більшу частину Волині. Галичина залишалась під владою Польщі. Це стало основною причиною припинення існування Галицько-Волинської держави, яка займала більшу частину української етнографічної території в середині XIV ст.[251] Упродовж існування Галицько-Волинської держави українці досягнули значних успіхів щодо власного державотворення. Межуючи з розвиненими європейськими державами, вони зазнавали позитивних прогресивних, культурних, економічних, правових впливів. Ідеологічним підґрунтям експансії Польського Королівства стало поширення католицизму на Схід. Тенденційно налаштовані польські дослідники вважали, що польський король проголосив себе "щитом християнства", а завойовницький напад називав хрестовим походом проти язичників-литовців і схизматиків[252*]-українців[253].

Однак це не відповідало історичній правді, адже українці Галицько-Волинської держави, успадкувавши культурні,

---

[249] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – Т. 4 : XIV–XVI віки – відносини політичні. – С.11.

[250] Kronika Jana z Czarnkowa / tłum. J. Żerbiłło. – Kraków, 2001. – S.17.

[251] Костик М. В. Історія княжого Галича / М. В. Костик. – Галич : Національний заповідник "Давній Галич", 2001. – С.91.

[252*] Схизма (грец. schisma, досл. – розкол) – таким словом позначаються будь-які церковні розколи та суперечки. Католики називали схизматиками православних за те, що вони, мовляв, порушили церковну єдність і не визнавали влади Папи Римського.

[253] Abraham W. Początki arcybiskupstwa łacińskiego we Lwowe / Władysław Abraham. – Lwów, 1909. – S.40–43.

правові й інші традиції високорозвинутої Київської Русі, мали великий авторитет у тогочасній Європі. Як у Київській Русі, так і в Галицько-Волинській державі прийняття й розвиток християнства сприяло зростанню міжнародного авторитету цих держав. Утвердження християнської віри допомагало налагодженню та розширенню плідних, насамперед династичних зв'язків, заснованих на принципі рівноправності з багатьма західноєвропейськими країнами. Це підтверджують тісні контакти зі Скандинавськими країнами, Німеччиною, Польщею, Римом. Так, після християнізації Русь була навіть тісніше пов'язана зі Заходом, аніж з Візантією, що засвідчують численні шлюбні угоди династії Рюриковичів. Упродовж X–XIII ст. було укладено 83 шлюби з представниками західноєвропейських родин, а з членами візантійських династій – лише 12[254]. Окрім того, під впливом християнства на етнічних українських землях Київської Русі й Галицько-Волинської держави поступово відбувалася докорінна зміна світобачення та світосприйняття староукраїнського населення (певною мірою пом'якшувалися стосунки між людьми, засуджено звичай кровної помсти, поліпшилося ставлення до бідних, зокрема холопів тощо). Християнство заклало якісно нові підвалини в культурній сфері, сприяло розвитку писемності, літератури, архітектури та мистецтва. Церква стала своєрідним центром, в якому органічно синтезувалися витвори майстрів різних культурних сфер – архітектури, живопису, музики, культури, літератури тощо.

Отже, Галичина й інші українські землі, котрі стали об'єктом нападу польського короля Казимира III як "захисника християнства", не відповідали дійсності, позаяк на українських землях ще у XI–XIII ст. було досягнуто значних успіхів, спрямованих на утвердження та розвиток християнс-

[254] Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кін. IX – поч. XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль : історико-генеалогічне дослідження / Леонтій Войтович. – Львів, 2000. – С.371–386.

тва. Насправді ж польських завойовників цікавили багаті на корисні копалини українські землі.

Проте становище польського короля в Галичині не було стійким, адже місцеве населення вороже ставилось до польської влади. Крім цього, протиборство з Литвою змушувало поляків просити підтримки в Угорщині. У 1350 р. Казимир III підписав союзний договір з угорським королем Людовиком. За умовами цього договору, Людовик і його брат Стефан поступалися на користь Казимира III "дідичними правами" на Руське Королівство (Галичину) з тим, що коли у польського короля не буде сина, то разом з Польщею Галичина перейде до Людовика, а якщо Казимир III матиме спадкоємця, то угорський король і його наступники зможуть викупити у нього Галицьку землю за 100 тис. флоринтів[255].

Унаслідок укладення цього договору Польща отримала військову допомогу від Угорщини у війні проти Литви в 1351–1352 рр. Військове протистояння між Польщею та Литвою завершилось восени 1352 р. перемир'ям, за яким Галичина залишилась за Казимиром III, а литовські князі закріпили за собою Волинь і Берестейську землю.

У 1366 р. після тривалого збройного протистояння, під час якого Польщу підтримувала Угорщина, а Литву – місцеве українське населення, польський король завдав литовсько-руським силам рішучого удару. Після цього нападу Польща остаточно закріпила за собою Галичину й західну частину Волині. Інша частина Волині залишалася за литовцями[256]. Унаслідок експансії Казимира III до Польщі було приєднано майже

[255] Історія Української РСР : у 8 т. Т. 1 : Первіснообщинний лад і розвиток феодалізму (з найдавніших часів до середини XVII ст.). Кн. 2 : Розвиток феодалізму. Наростання антифеодальної боротьби (Друга половина XIII – перша половина XVII ст.) / ред. кол. В. О. Голобуцький, С. 3. Заремба, Я. Д. Ісаєвич, П. В. Михайлина. – К., 1979. –С.23.

[256] Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского / Феликс Шабульдо. – К., 1987. – С.50.

52 тис. км^2 із населенням понад 200 тис. осіб, що суттєво збільшило територію Польської держави майже в 1,5 разу[257].

Боротьба між Казимиром III, який захопив Галицькі землі, та литовськими князями, котрі укріпилися у волинських уділах, тривала з перемінним успіхом. На ведення війни королю доводилося позичати гроші від вищого католицького духовенства. Водночас для того, щоб зламати опір місцевого українського населення, конфісковувались землі руських князів і бояр, що не хотіли миритись із втратою незалежності Галицько-Волинської держави і не визнавали зверхності польського короля. На давні традиції самостійного існування Галицько-Волинської держави змушений був зважати і Казимир III. У королівських привілеях упродовж 1349–1370 рр. використовувався термін "Королівство Русі" ("*Regnum Russiae*"). Тоді ж Казимир титулював себе не лише королем Польщі, а й королем Русі[258]. Крім того, польський король карбував окрему монету для Руського Королівства[259]. Це мало свої передумови. По-перше, Галицько-Волинська держава за час існування, завдяки своєму авторитету на міжнародній арені, часто за давньою традицією вважалася Королівством. Початком використання назви Галицько-Волинського Королівства вважається 1253 р., в якому вперше глава Галицько-Волинської держави князь Данило Романович (Галицький) був коронований у Дорогочині папським послом Опізо. Ця подія засвідчувала європейську орієнтацію зовнішньої політики Галицько-Волинської держави. По-друге,

---

[257] Тищик Б. Й. Суспільно-політичний лад і право України у складі Литовської держави та Речі Посполитої / Б. Й. Тищик, О. А. Вівчаренко. – Івано-Франківськ, 1996. – С.5.

[258] Котляр М. Ф. Галицька Русь у другій половині XIV – першій чверті XV ст. – К., 1968. – С.26.

[259] Крижанівський А. Хронологія діяльності Львівського монентного двору XIV–XV ст. / Андрій Крижанівський // До джерел. На пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Київ ; Львів, 2004. – Т. 1. – С.667; його ж : Львівський монетний двір у XIV–XV століттях / Андрій Крижановський. – Львів, 2007. – С.45–46.

в деяких офіційних документах галицько-волинських князів початку XIV ст. замість назви Галицько-Волинське князівство вживалася назва "Королівство Русь" ("*Regnum Rusiae*"). Наприклад, Юрій Львович титулував себе "Король Русі, князь Лодомерії). Це підтверджує запис на його маєстатичній печатці. Тому цілком правильною є думка академіка Я.Ісаєвича про те, що поняття "Королівство Русь" було ідентичне поняттю "Королівство Галичина". Як уже зазначалося, "королем Русі" титулював себе і король Польщі Казимир III у перші роки після захоплення Галичини Польщею, оскільки прагнув розглядати польське панування у Галичині як персональну унію двох своїх Королівств: Польського та Руського[260]. Проте під впливом польських магнатів він згодом погодився на приєднання Галичини до Польського Королівства.

"*Corona Regni*" – латиномовний термін, який означав форму правління середньовічних держав Європи, тобто монархію, використовувався під час визначення певної держави, а також прив'язувався до влади короля у ній. Цей термін стосувався Англії, Франції, Польщі, Чехії, Італії, Німеччини. Особливості *Corona Regni* в Польському Королівстві мали специфіку, яка була близькою до Угорщини[261].

У Польщі термін "*Corona Regni*" сформувався дещо пізніше, ніж в інших державах, що можна пояснити довготривалою феодальною роздробленістю. Король вважався *dominus*, тобто пангосподар, або правитель. Згідно з принципами *Corona Regni*, за монархом (тим, який мав корону) владні повноваження зберігалися довічно, були невідчужуваними. На думку польського історика права О.Бальцера, термін "*Corona Regni*" рецептувався в Польщі водночас із інкорпорацією Галичини, оскільки був принципом, за яким відбувалося таке об'єднання. Польський

---

[260] Енциклопедія історії України : у 5 т. / ред. : В. А. Смолій (голова) та ін. – Т. 2 : Г–Д. – К. : Наукова думка, 2004. – С.31.

[261] Grzybowski K. "Corona Regni" a "Corona Regni Poloniae" / K. Grzybowski // Czasopismo Prawno-Historyczne. – T. 9. – Z. 2. – Poznań, 1957. – S.299–300.

дослідник К.Гжибовський вважав, що термін "*Corona Regni*" застосовувався стосовно влади та форми правління, а "regnum" – щодо території, тому після анексії Галичини *Corona Regni* охоплювала *Regnum Poloniae* та *Regnum Russiae*, тобто дві різні етнічні території, об'єднані в одній державі[262].

Державна влада польського короля Казимира III вважалась *Maiestas*, тобто отримана від Бога. Згідно з принципом *Maiestas*, влада короля прирівнювалась до влади давньоримського імператора, що засвідчує ранні початки рецепції римського права в Польському Королівстві. Як зазначав К.Гжибовський, абсолютна влада польського короля Казимира III була виявом запозичення імператорських традицій Стародавнього Риму[263].

В українській і польській історичній та історико-правовій літературі не існує одностайності стосовно назви української території, захопленої польським королем у 1349 р. Одні дослідники називають цю територію "Червона Русь", інші – "Галицька Русь", ще інші – "Галичина". Термін "Галичина" у тексті використовується як умовна назва Галицької Русі, однієї з етнічних українських земель, розташованої в басейні рік Сяну, Дністра та Західного Бугу. Ця історична українська територія охоплювала землі, що впродовж 1349–1370 рр. перебували під владою польського короля Казимира III; 1370–1387 рр. – під владою угорських феодалів; від 1387 р. до 1569 р. – у складі Польського Королівства; з 1569 р. – у складі Речі Посполитої (до 1772 р.). Вона охоплювала територію сучасних Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей України та Підкарпатського і частини Малопольського й Люблінського воєводств Республіки Польща.

Спочатку, за часів Київської держави, Галицьку Русь називали Червенською – від м. Червена, столиці Червенських земель, що згадується у руських літописах від кінця X ст. Од-

[262] Grzybowski K. "Corona Regni" a "Corona Regni Poloniae" / K. Grzybowski // Czasopismo Prawno-Historyczne. – T. 9. – Z. 2. – Poznań, 1957. – S.311–313.

[263] Там само. – S.317–318.

нак після зникнення Червена[264*] з політичної карти руських земель центральним містом Червоної Русі став Перемишль, а згодом – Галич[265**]. За назвою останнього, її стали йменувати Галицькою. У письмових джерелах та історичній літературі паралельно вживаються обидві назви, але частіше – остання[266]. У історико-правовій літературі більшість учених-правознавців стосовно земель Галицької Русі умовно використовують термін "Галичина". Однак, проаналізувавши історичні письмові джерела, можна стверджувати: Галицька Русь (Галичина) від 1349 р. до 1434 р. в офіційних документах іменувалася "Руське Королівство" ("Королівство Русі"), а з 1434 р. до 1569 р. – Руське та Белзьке (з 1462 р.) воєводства як адміністративно-територіальні одиниці Польського Королівства.

У вітчизняній літературі серед дослідників дискутувалося питання щодо умов приєднання захоплених Галицьких земель до Польського Королівства. На думку польського історика Ю.Серадзького, Казимир III ініціював укладення унії двох рівноправних Королівств (Польського Королівства та Галицької Русі), об'єднаних особою короля, але пізніше перемогла тенденція до інкорпорації, беззастережного введення Руської землі (*terra Russia*) до Польського Королівства як його складової частини[267]. Проте не всі дослідники дотримувалися

[264*] Червен – місто у Волинській землі, центр удільного князівства на лівобережжі р.Гучви. Нині – городище біля с.Чермно Тимовецької гміни Замойського воєводства Республіки Польща.

[265**] У літературі немає єдиної думки про його походження. Найправдоподібніше, походження назви "Галич" від грецького слова "гальс", яке означає сіль. Це припущення підтверджується тим, що в Галицькій землі були соляні джерела, а в самому Галичі містилися склади солі, якою галицькі купці торгували з іншими країнами. Уперше згадується в угорських джерелах 896 р., а в Іпатіївському літописі – у 1113 р. Тепер – районний центр Івано-Франківської області.

[266] Котляр М. Ф. Галицька Русь у другій половині XIV – першій чверті XV ст. – К., 1968. – С.14.

[267] Історія Львова : у 3 т. 1256–1772 / за ред. Я. Ісаєвича, М. Литвина,

такого погляду. Одним з перших полеміку з Ю.Серадзьким розпочав відомий польський дослідник Я.Башкевич. Він зазначав: тенденції до такої унії хоча й існували, але були дуже слабкими порівняно з інкорпораційними тенденціями[268]. Уживаний і в угорських, і в польських актах та хроніках термін "Руське Королівство" засвідчував: політичні еліти добре усвідомлювали, що повільно і нелегко завойовані Польщею Галицькі землі – не частина Польського Королівства, а цілком відмінні від нього в етнічному й культурному сенсі території. У польській хроніці Яна з Чарнкова, укладеній у середині XIV ст., наголошувалося, що після нападу на Руське Королівство Казимир "повернувся до себе" (*ad propria*), до Польського Королівства[269]. У другій половині XV ст. відомий український учений, ректор Болонського університету Юрій з Дрогобича вважав Русь (тобто Галичину) не частиною Польщі, а рівноправним з нею краєм[270].

На думку польського історика Я.Домбровського, король Казимир III планував розширити територію Польського Королівства на Захід, а не на Схід. Стосовно руських земель, він мав на меті передусім економічне захоплення, а не політичне[271].

Лист Казимира III до константинопольського патріарха Філотея містить такі слова: "від сина твого Казимира, короля землі Ляхії і Малої Русі"[272]. У листі король мовить про себе: "а потім я, король Ляхії, зайняв у володіння землю Русі"[273]. Він

Ф. Стеблія. – Львів : Центр Європи, 2006. – Т. 1. – С.66.

[268] Barzkiewicz J. Polska czasów Kazimierza Wielkiego / J. Barzkiewicz // Kwartalnik Historyczny. – 1960. – № 1. – S. 170–172.

[269] Kronika Jana z Czarnkowa / tłum. J. Żerbiłło. – Kraków, 2001. – S.14.

[270] Sieradzki J. Regnum Russial / Józef Sieradzki // Kwartalnik Historyczny. – 1958. – № 2. – S.505–507.

[271] Dąbrowski J. Ostatnie lata Ludwika Wielkiego 1370–1382 / Jan Dąbrowski. – Kraków, 1918. – S.114.

[272] Balzer O. Królestwo Polskie / Oswald Balzer. – Lwów, 1919. – T. 2. – S.426–438.

[273] Sieradzki J. Regnum Russial / Józef Sieradzki // Kwartalnik Historyczny. – 1958. – № 2. – S.501–502.

обґрунтовував військові походи 1340 і 1349 рр. тим, що колишній галицько-волинський князь Юрій II був його родичем по батьківській лінії. Проте це не давало підстав Казимирові III нехтувати волевиявленням галицького населення, яке виступало проти його влади на своїй території.

Серед дослідників найбільшу дискусію спричинило з'ясування природи зв'язків українських земель із польськими за часів Казимира III. Представник львівської історико-правничої школи С.Кентжиньський вважав: підставою такого об'єднання стала угода між Казимиром III Великим і Юрієм II Болеславом. О.Бальцер дотримувався погляду, що між Галичиною та Польщею існували давні політичні зв'язки. На його думку, Галицько-Волинська Русь задовго до 1349 р. перебувала в політичній орбіті Польської Корони. Він допускав існування особистої угоди між двома монархами. Б.Пашкевич підтримував обидва погляди, тобто те, що органічний зв'язок (відсутність суттєвих відмінностей у суспільному та державному ладі українських і польських земель) спричинив укладання угоди про їх об'єднання[274]. На нашу думку, надання польським королем Казимиром III адміністративно-правової автономії Руському Королівству (Галичині) зумовлене великою за обсягом територією і кількістю населення, на якій було досягнуто значного рівня організації адміністративно-правового ладу. Це виявилося і в організації управління в Галичині, правових джерелах, які пройшли етап кодифікації ("Руська правда"), застосуванні збірників маґдебурзького права та ін. Тому польський король Казимир III змушений був зважати на ці особливості, які відрізняли Галичину (Руське Королівство) від Польського Королівства, і намагався здійснити низку заходів, зокрема вдосконалити організацію управління, систематизувати польське право для того, аби Польське Королівство значно перевищувало за рівнем розвитку приєднані території.

---

[274] Там само. – S.505.

Політика стосовно *Regnum Russiae* була особливою, відмінною від тієї, яку здійснювала тогочасна польська влада щодо інших, власне польських земель. Проаналізувавши весь комплекс джерел, можна висловити свої міркування:

1. Казимир III називав себе і королем Польщі, й королем Русі. Галичина мала статус своєрідної територіальної адміністративно-правової автономії, яка виявлялася в тому, що у Галицьких землях продовжували функціонувати адміністративно-правові інститути вже неіснуючої Галицько-Волинської держави.

2. Польське право не впроваджувалося і не діяло в період існування *Regnum Russiae*. Натомість продовжувала діяти правова система Галицько-Волинської держави, а сама територія була доменом короля.

3. Польський король здійснював колонізаторську економічну політику стосовно Галицьких земель, яка полягала у використанні природних ресурсів на користь Польського Королівства. Казимир III поступово впроваджував заходи на користь польської шляхти і магнатів, оскільки для цього в Галичині були сприятливі економічні й природні умови та вигідні торговельні шляхи.

4. Казимир III поряд із своєю монограмою (літерою "*К*" і гербом Польського Королівства – білим орлом на червоному тлі) у геральдиці використовував зображення золотого лева – символу королів Галицько-Волинської держави. Отже, навіть цей атрибут української державності був збережений упродовж 1349–1370 рр.

5. Галичина, хоч і мала за часів існування *Regnum Russiae* автономний адміністративно-правовий статус, але не була і не могла бути "державою в державі". Польське Королівство поступово поширювало на неї власний адміністративний апарат і право, здійснювало через нього управління, розпочало колонізацію поляками та німцями.

Значні зміни в політико-правовому статусі Галичини відбулися 1370 р., коли після смерті Казимира III, унаслідок ди-

настичної угоди 1350 р., вона перейшла під владу угорського короля Людовика Угорського (Анжуйського). Посівши польський трон і тим самим оволодівши Галичиною, яку захопив його попередник Казимир III, Людовик Угорський вважав Галичину насамперед угорським, а не польським володінням. Цю юридичну колізію угорські феодали почали використовувати для утвердження свого панування в Галичині[275]. Окрім цього, Людовик Руське Королівство називав окремим автономним державним утворенням, об'єднаним персональною унією з іншими володіннями угорської династії[276]. У 1372 р. Людовик, бажаючи здобути симпатії польських феодалів, а також приховати від польських феодалів наміри стосовно Галичини, передав її в управління Владиславові, онімеченому князю Опольського князівства в Силезії, який походив з бічної гілки династії П'ястів і був небожем Казимира III[277].

Владислав Опольський (1325/1330 – 1401 рр.) тривалий час перебував при дворі імператора Карла IV, потім став палатином – найвищим достойником Угорського Королівства[278]. Його вважали васалом угорського короля, але титулував він себе "господарем Руської землі, вічним дідичем і самодержцем"[279]. У 1377 р., унаслідок військового походу Людовика проти холмсько-белзького князя Юрія Наримунтовича, влада Владислава поширилась також на територію Холмщини. Однак невдов-

[275] Історія Української РСР : у 8 т. Т. 1 : Первіснообщинний лад і розвиток феодалізму (з найдавніших часів до середини XVII ст.). Кн. 2 : Розвиток феодалізму. Наростання антифеодальної боротьби (Друга половина XIII – перша половина XVII ст.) / ред. кол. В. О. Голобуцький., С. З. Заремба, Я. Д. Ісаєвич, П. В. Михайлина. – К., 1979. – С.24.

[276] Dąbrowski J. Ostatnie lata Ludwika Wielkiego 1370–1382 / Jan Dąbrowski. – Kraków, 1918. – S.293.

[277] Słownik władców polskich. – Poznań, 1997. – S.410–412.

[278] Юсяк П. Оточення князя Владислава Опольчика в період його правління на Русі (1372–1379) / Павел Юсяк // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1999. – № 34. – С.81–90.

[279] Pieradzka K. Monarchia stanowa w Polsce XIV w. w walce z feudałami, a działalność księcia Władyslawa Opolskiego / Krystyna Pieradzka // Sprawordania z posiedzeń Wydziału Akademii Umiejętności w Krakowie. – Kraków, 1951. – T.5. – S.674.

зі, призначивши Владислава Опольського своїм намісником у Польщі, Людовик змушений був замінити йому Галичину на Добжинську землю в Польщі, щоб уникнути об'єднання правління Польщею та Галичиною[280]. У грудні 1378 р. Владислав Опольський видав грамоту, звільнивши урядовців і населення Галичини від даної йому присяги, і передав владу намісникові короля Людовика Угорського. Останній адміністративну владу в Львові та всьому Королівстві Русі передав угорським воєводам і старостам. Доказом переходу Львова й Галичини безпосередньо до Угорського Королівства було карбування у Львові срібних монет з ініціалом "L" та іменем короля Людовика Угорського – *Lodvici R. Ungarie*[281]. У 1382 р. Людовик Угорський помер, і трон Угорського Королівства посіла його старша дочка Марія. Вона передала управління старості Руського Королівства – колишньому бану Хорватії та Далмації Емеріку Пебеку[282]. Одночасно вагомі зміни відбувалися в Польщі, яка дистанціонувалася від Угорщини. У жовтні 1384 р. польський престол посіла молодша донька Людовика – Ядвіга[283*], яку польські магнати вирішили одружити з князем Литовським Ягайлом (Йягайлою)[284**].

Тому від 1379 р. до 1385 р. Галичиною та Холмщиною управляли безпосередньо угорські урядовці. Лише в 1385 р. ці

---

[280] Breiter E. Władysław książę opolski, palatyn węgierski i wielkorządca Rusi i Polski, pan na Wieluniu, Dobrzynim i Kujawach. Zarys biograficzny / Ernest Breiter. – Lwów, 1889. – S.95–96.

[281] Крижанівський А. Львівський монетний двір у XIV–XV століттях / Андрій Крижановський. – Львів, 2007. – С.74–80.

[282] Історія Львова : у 3 т. 1256–1772 / за ред. Я. Ісаєвича, М. Литвина, Ф. Стеблія. – Львів : Центр Європи, 2006. – Т. 1. – С.69.

[283*] Ядвіга (1374–1399 рр.) – польська королева з 1384 р., молодша дочка короля Угорщини та Польщі Людовика (Лайоша) Великого.

[284**] Ягайло (1350–1434 рр.) – Великий Князь литовський (1377–1392 рр. з перервами), король польський під іменем Владислава II Ягайла (з 1386 р.), засновник династії Ягеллонів.

землі знову на короткий час перейшли в "довічне володіння" Владислава Опольського[285].

Отже, політична ситуація в Галичині складалася не на користь Польського Королівства. Адже цей край, вийшовши у 1372 р. з-під влади Польщі, залишався у складі Угорщини, з чим польські можновладці не могли змиритися. У 1386 р. розпочалася міжусобна боротьба, яку розпочали угорські магнати проти королеви Марії. Це, в свою чергу, похитнуло позиції угорських урядовців у Галицьких землях. Скориставшись такою ситуацією, тут знову почав володарювати Владислав Опольський, який продовжував використовувати титул "князь і володар Русі"[286]. Однак польські можновладці не могли відмовитися від володіння Галичиною. На початку лютого 1387 р. польське військо вирушило на Львів. Владислав Опольський 6 лютого 1387 р. звернувся до галицького населення зі закликом зберігати вірність, обіцяючи не призначати угорських урядовців до управління в Королівській Русі без згоди підданих. Не маючи достатніх сил для захоплення Львова, Ядвіга з військом зупинилися у Городку, здійснивши переговори з львів'янами, і видала грамоту шляхті та духовенству Перемишльської землі, називаючи себе спадкоємницею Русі. Відтак 8 березня у Львові була підписана нова грамота про підтвердження прав міської верхівки столиці Галичини. Не отримавши допомоги від Угорщини, Владислав Опольський 17 квітня 1387 р. "всі свої землі і замки в Угорщині, а також і Руську землю, якою мав володіти пожиттєво, передав чеському королю Вацлаву "як опікуну на той час угорських королів", з умовою повернути ці землі угорським королям, як тільки вони цього побажають[287].

---

[285] Sroka S. W sprawie daty objęcia Rusi przez Władysława Opolczyka / Stanisław Sroka // Rocznik Przemyski. – 1993/1994. – T.29/30. – S.309–310.

[286] Там само.– S.303–310.

[287] Історія Львова : у 3 т. 1256–1772 / за ред. Я. Ісаєвича, М. Литвина, Ф. Стеблія. – Львів : Центр Європи, 2006. – Т. 1. – С.70.

У Перемишлі та Львові польську королеву почали підтримувати багаті німецькі купці. Щоправда, польському війську, незважаючи на допомогу литовських загонів, не вдалося здобути штурмом старовинної столиці краю – Галича. Однак після переговорів воєвода Бенедикт віддав місто полякам, отримавши за це підтвердження своїх прав на власні земельні маєтки в Галичині. Місцеве українське населення не було організоване, не мало власного політичного керівництва, тому його опір не зміг відвернути окупації краю. Отже, восени 1387 р. Галичину, а також західну частину колишнього Володимирського князівства (Холмщину) знову захопила Польща.

Після цього Угорщина неодноразово заявляла дипломатичні протести. За польсько-угорськими угодами 1412, 1415 і 1423 рр., остаточне розв'язання питання про Галичину відкладалось. В одному з листів Ягайло заявляв, що вважає обов'язком повернути спірні землі Угорщині у встановлений угодами термін, але згодом ці обіцянки були забуті. Галичина залишилась під польською владою, хоч угорські королі продовжували титулувати себе "королями Галичини і Володимирії"[288]. Цей титул монархія Габсбургів використала для обґрунтування "прав" на передання їй Галичини у 1772 р., що не відповідало історичній правді й порушувало право на самовизначення галицьких українців.

Одруження польської королеви Ядвіги з литовським князем Ягайлом (прийняв ім'я *Владислав II*) привело до унії Польщі з Литвою, укладеної 14 серпня 1385 р. у м. Крево (нині територія Білорусі). Умови польсько-литовської унії суперечили інтересам Великого князівства Литовського. Так, Ягайло разом з братами Скіргайлом, Корибутом, Вітовтом[289*] і Лугвеном були зобов'язані виконати такі умови:

– прийняти католицтво й охрестити все литовське населення;

---

[288] Dessewffy A. De jure sacrae regni Hungariae coronae in terras Russiae rubrae. – Pest, 1831. – P.14.

[289*] Вітовт (1350–1430 рр.) – великий князь Литви (1392–1430 рр.).

– використовувати свою скарбницю на потреби Польського Королівства;

– заплатити 200 тис. флоринів Вільгельмові австрійському за його відмову від шлюбу з Ядвігою;

– повернути Польщі землі, захоплені в неї будь-ким, будь-коли і, головно, "на віки вічні приєднати до Польщі свої литовські й руські землі"[290].

Згадані умови польсько-литовської угоди 1385 р. яскраво відобразили прагнення польських магнатів та шляхти ліквідувати литовсько-руську державність і заволодіти іншими українськими землями.

Ягайло не виконав усіх умов Кревської унії, оскільки не мав змоги цього зробити. Формально (після 1385 р.) Польща і Литва стали однією державою, але фактично цього не відбулося, адже Литва залишалася міцною та життєздатною державою, а литовська знать почувала себе впевненою, щоб відстояти свою політичну незалежність. Литовська й українсько-білоруська опозиція полякам згуртувалась навколо кузена Ягайла – князя Вітовта, який змусив короля Ягайла визнати за ним фактичну владу над Великим князівством Литовським. Декілька разів Вітовт намагався розірвати договірні відносини з Польським Королівством, проголосити знову незалежність Великого князівства Литовського[291].

У 1398 р. Вітовт, уклавши з Тевтонським орденом угоду, фактично розірвав договірні стосунки з Польщею[292]. Однак

---

[290] Гуслистий К. Нариси з історії України. – Вип. 2 : Україна під литовським пануванням і захоплення її Польщею (з 1569 р.) / Костянтин Гуслистий. – К. : Вид-во АН УРСР, 1939. – С.36–37 ; Гудавичюс Э. История Литвы с древних времен до 1569 года / Э. Гудавичюс. – М., 2005. – Т. 1. – С.186 ; Гісторыя Беларусі. Т. 2 : Беларусь у перыяд Вялікага княства Літоўскага. – Мінск : Современная школа ; Экоперспектива, 2008. – С.107.

[291] Пресняков А. Е. Лекции по истории – Т. 2 : Западня Русь и Литовско-Русское государство / А. Е. Пресняков. – М., 1939. – С.88.

[292] Чубатий М. Державно-правове становище українських земель Литовської держави під кінець XIV в. / Микола Чубатий // ЗНТШ. – Т. 134/135. – Львів, 1924. –С.80–81.

нищівна поразка, яку він зазнав від татар 1399 р., перекреслила його державотворчі плани. Вітовт змушений був дати клятву на вірність Ягайлові та Польському Королівству. Така ситуація спричинила укладання нової Віленської угоди. Це відбулося 18 січня 1401 р. у столиці Литви м. Вільно. Її найважливіші положення стосувались державного ладу Польського Королівства, який складався з:

1. "Корони", тобто території Польського Королівства, у тому числі й Галичини.

2. Руських земель, що перебували у складі Литви. За унією 1401 р., вони переходили під владу Польщі, але правив ними Вітовт.

3. Литовського князівства, підпорядкованого безпосередньо Вітовту, а опосередковано – польському королю[293].

Незважаючи на згадані унії, Литва та Польща не об'єдналися. Найяскравіше це відображалось у міжнародних відносинах, коли напрями зовнішньої політики Польщі та Литви деколи суттєво відрізнялись[294].

У другій половині XIV ст. Польща активізувала діяльність, спрямовану на посилення політичного впливу на Литву. Однак участь у переможній битві під Грюнвальдом 1410 р. суттєво зміцнила політичні позиції та міжнародну значущість Великого князівства Литовського. Король Ягайло і польська шляхта[295*] змушені були піти на компроміс із великим князем литовським Вітовтом.

У м. Городлі 2 жовтня 1413 р. між польським королем Ягайлом Владиславом і Вітовтом було укладено нову унію, яка стала новим етапом регламентації поділу суспільства за

---

[293] Wisner H. Unia. Sceny z przeszłosci Polski i Litwy / Henryk Wisner. – Warszawa, 1988. – S.55.

[294] Kutrzeba S. Charakter prawny związku Litwy z Polską 1385–1569 / Stanisław Kutrzeba. – Lwów,1935.– S.5–7.

[295*]Етимологію слова "шляхта" пов'язують з німецьким "*geschlecht*", що перекладається як "рід, покоління, походження".

релігійною ознакою. Згідно з нею, Польща змушена була визнати право на існування політично незалежного Великого князівства Литовського. Українські землі після смерті Вітовта не повинні були переходити під владу польського короля (це свого часу передбачала Віленська угода 1401 р.), а мали залишатися в складі Литовської держави. Великого князя Литви повинна була обирати литовська шляхта за згодою польського короля і магнатів. Поляки, у свою чергу, зобов'язувалися обирати короля за згодою литовських феодалів. Унія 1413 р. запровадила спільні польсько-литовські сейми та з'їзди шляхти для вирішення загальнодержавних справ[296].

Однак Польща лише змінила тактику здійснення зовнішньої політики. Багаторічні намагання через зовнішній вплив розширити сферу польського впливу на литовські території поступилися спробі розв'язати цю проблему іншим способом – через литовську еліту. Саме тому однією з умов Городельської унії було зрівняння у правах шляхти католицького віросповідання Королівства Польського та Великого князівства Литовського. Унія 1413 р. була юридично оформлена у декількох грамотах (привілеях). Першу грамоту отримали литовські феодали. Згідно з нею, 47 феодалів-католиків Великого князівства Литовського отримали герби польської шляхти, тобто польські магнати прийняли їх до свого гербового братства. Відповідно до найважливішого документа, що увійшов в історію як Городельський привілей 1413 р., король Ягайло і князь Вітовт зобов'язувалися призначити на державні посади литовських феодалів-католиків, котрі прийняли польські герби, і дозволити їм вільно розпоряджатися власністю у своїх володіннях, підтверджуючи права на спадщину та вотчинне володіння, а також видання доньок без попередньої згоди великого князя[297].

---

[296] Дашкевич Н. Заметки по истории Литовско-Русского государства / Николай Дашкевич. – К., 1885. – С.110.

[297] Zbiór praw Litewskich od roku 1389 do roku 1529. Tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563 / wyd. A. T. Działyński. – Poznań, 1841. – S. 7-20.

Городельський привілей 1413 р. позбавив "схизматиків" (православних) та інших "невірних" прав і вольностей польської шляхти. Ці права зберігалися лише за тими знатними русинами, котрі перейшли в католицтво й отримали герб. У привілеї 1413 р. визначалося, що "вольностями, привілеями й милостинями лише ті пани й шляхтичі землі литовської можуть користуватися, яким зброя і герби шляхтичів Королівства Польського надані, й шанувальники християнської релігії, римській церкві підвладні, не схизматики або інші невірні"[298].

Городельська унія 1413 р. зміцнила права та привілеї католицької церкви на території Великого князівства Литовського. Натомість православна знать усувалася від участі в державній раді й не могла офіційно обійняти вищі державні посади (воєвод, каштелянів, членів державної ради), хоча в практиці життя бували й винятки[299]. Визначаючи Велике князівство Литовське незалежною державою, управління якої здійснювалося на умовах персональної унії з номінальною суверенною владою польського короля, унія 1413 р. сприяла загостренню соціальних та національних суперечностей, що виникли на релігійному ґрунті. Між українськими православними князями і боярами, з одного боку, та литовськими католицькими – з іншого, було спровоковано соціальний та релігійний конфлікт, що значно полегшило польським феодалам здійснювати політику асиміляції на українських землях.

Офіційно обмежувальна ст. 9 Городельської унії 1413 р. залишалася чинною на території Польського Королівства та Великого князівства Литовського аж до 1563 р., коли ко-

---

[298] Zbiór praw Litewskich od roku 1389 do roku 1529. Tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563 / wyd. A. T. Działyński. – Poznań, 1841. – S. 15-16.

[299] Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна / Наталя Яковенко. – К., 2008. – С.37–38.

ролівською постановою обмеження щодо некатоликів були скасовані[300].

Відповідно до положень Городельського привілею 1413 р. Литва після смерті Вітовта не мала права сама обрати собі нового князя. Як уже зазначалося, шляхтичі Литви наділялись правами і привілеями, котрі мала польська шляхта, окрім тих, що не належали до католицької віри. По смерті Ягайла та Вітовта син Ягайла Казимир IV[301*] був одночасно королем польським і великим князем литовським. Титул великого князя Литви та короля Польщі присутні в усіх актах, підписаних Казимиром IV. Після цього короля всі інші польські королі аж до Сигізмунда II мали титул литовського князя, тобто керували одночасно обома державами. Був задіяний механізм так званої персональної унії, коли одна особа була зверхником двох держав[302].

У 1434 р. було створено Руське воєводство. Воно складалося із п'яти земель – Львівської, Галицької, Перемишльської, Сяноцької та Холмської. Центром його стало м. Львів. Воно належало до найбільших за розміром українських воєводств у складі Польського Королівства, оскільки в той час займало 59 тис. км^2. Для порівняння: Белзьке воєводство займало 161 кв.миль, Холмська земля – 18 тис. км^2. З утвердженням Польського Королівства у Галичині воєводський устрій поширився й на інші українські землі. Упродовж 1434–1447 рр. остаточно утворилося Подільське воєводство з цен-

---

[300] Ульяновський В. Історія церкви та релігійної думки в Україні. Кн. 1 : Середина XV – кінець XVI : навч. посіб. / Василь Ульяновський : у 3 кн. Кн. 1. – К. : Либідь, 1994. – С.109.

[301*] Казимир IV Ягеллончик (1427–1492 рр.) – Великий Князь Литовський (з 1440 р.) і король польський (з 1447 р.). У 1447 р. видав привілей, який розширив права та вольності шляхти. У 1452 р. перетворив Луцьке, а в 1471 р. Київське князівство на литовські провінції. Казимир IV жорстоко розправився з повстанням під проводом І.Мухи в 1490–1492 рр.

[302] Антонович В. Очерк истории Великого княжества Литовского до половины XV ст. / Владимир Антонович. – К., 1878. – Вып.1. – С.2.

тром у Кам'янці-Подільському, яке межувало з Руським воєводством. Спочатку воно складалося із семи, а з 1565 р. – з трьох повітів: Кам'янецького, Летичівського та Червоногородського. Воєводство займало частину західної території сучасної Вінницької, південну частину Хмельницької та Тернопільської областей[303].

У 1462 р. польський уряд створив Белзьке воєводство з центром у Белзі, до якого входили повіти: Бузький, Белзький, Городліський, Грабовецький і Любачівський[304].

У адміністративному відношенні чотири землі Руського воєводства та Белзька земля в XV ст. поділилися на окремі повіти. Львівська земля мала шість повітів з центром у Львові, Жидачеві, Глинянах, Олеську, Городку та Щирці. Перемишльська земля охоплювала десять повітів: Перемишльський, Дрогобицький, Ярославський, Лежайський, Ланцуцький, Мостиський, Пшеворський, Ряшівський, Самбірський і Стрийський. Галицька земля складалася з шести повітів: Галицький, Червоногородський, Коломийський, Коропецький, Снятинський і Теребовлянський. У Сяноцькій землі було лише три повіти: Сяноцький, Динівський і Ліський. Усього в Руському воєводстві налічувалося 25 повітів. Белзьке воєводство складалося з однієї землі – Белзької, яка поділялася на п'ять повітів із центрами у містах Белз, Сокаль, Буськ, Лопатин та Любачів[305].

У XVI ст. кількість повітів зменшилася майже наполовину. Львівській землі належало лише два повіти – Львівський і Жидачівський, Галицькій – три: Галицький, Коломийський і Теребовлянський, Перемишльській – чотири: Перемишль-

---

[303] Крикун М. Поширення польського адміністративно–територіального устрою на українських землях / Микола Крикун // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 1990. – Вип. 42. – С.24–32.

[304] Swieżawski A. Ziemia bełska. Zarys dziejów politycznych do poku 1462 / Aleksander Swieżawski. – Częstochowa, 1990. – S.207.

[305] Dąbkowski P. Podział administacyjny województwa Ruskiego i Bełzkiego w XV wieku / Przemysław Dąbkowski. – Lwów, 1939. – S.6–7.

ський, Дрогобицький, Самбірський і Стрийський. У Сяноцькій землі залишився лише Сяноцький повіт. Белзька земля мала чотири повіти: Белзький, Сокальський, Любачівський і Буський[306].

Адміністративні межі земель та повітів формувались часто за старими історичними традиціями поділів давніх князівств і волостей. Їх центрами зазвичай ставали старі адміністративні осередки або найкраще економічно розвинуті міста. Територія Галицьких земель була густозаселена. За підрахунками П.Домбковського, у XV ст. тут знаходилося 1882 населені пункти[307].

У XV ст. на території Руського та Белзького воєводств виникло 153 міста, з них – 14 королівські й 38 – шляхетські[308]. Згодом на цих територіях відбулися значні урбанізаційні процеси. У XVI ст. налічувалось 92 міст, з них 16 були королівськими[309].

Політико-правові наслідки інкорпорації Галичини Польським Королівством – неоднозначні й суперечливі. Негативним стало те, що Галичина у складі Польського Королівства була роз'єднаною з українськими землями, які перебували у складі інших держав. Особливість організації управління Галичиною в складі Польського Королівства полягала в тому, що формування і функціонування адміністративного апарату з 1434 до 1569 рр. здійснювалося виключно силами польської влади. Польська держава здійснювала в Галичині відверту

---

[306] Janeczek A. Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo Bełskie od schyłku XIV do początku XVII w. / Andrzej Janeczek – Warszawa, 1993. – S.21–34.

[307] Dąbkowski P. Podział administacyjny województwa Ruskiego i Bełzkiego w XV wieku / Przemysław Dąbkowski. – Lwów, 1939. – S.188.

[308] Кісь Я. Виникнення і розташування міст на території Руського і Белзького воєводств від XIV до середини XVII ст. / Я. Кісь // Архіви України. – 1968. – № 1(87). – С.35–36.

[309] Szczygieł R. Lokacje miast w Polsce XVI wieku / Ryszard Szczygieł. – Lublin, 1989. – S. 59–72.

колонізаторську політику. Українське населення Галичини, зазнаючи порушень соціальних, національних, релігійних прав, змушене було підпорядковуватися введенню чужого польського права[310]. Католицька шляхта повсюдно витісняла православних українців зі сфери адміністративного управління, виробництва, освіти, культури. Це сприяло полонізації галицького населення, поглибленню кризи української духовності та культури в XIV–XV ст. До негативних наслідків інкорпорації Галичини Польським Королівством відносимо також неможливість розвитку процесів українського державотворення, збереження власної національної держави.

Водночас Польське Королівство часто було посередником у культурних зв'язках українського народу з народами західноєвропейських країн, йому належала роль "моста між Україною і "справжнім Заходом" – території, через яку в Україну проникали "ідеї гуманізму та реформації"[311]. Вплив цих зв'язків на розвиток української культури був зумовлений головно тими прогресивними гуманістичними й освітніми тенденціями, які знаменували розквіт Відродження в Європі. Це привело до того, що "замість повороту до Візантії Україна обернулась обличчям на Захід"[312].

Приєднання Галичини до Польського Королівства, а з 1569 р. – й інших українських земель, разом з Великим князівством Литовським, змусило українців адаптуватися до тієї системи управління, яка існувала на заході Європи. Саме "усвідомлення своїх прав, відповідальності й обов'язку перед законом було визначальним у громадянській свідомості суспільства"[313].

---

[310] Чубатий М. Огляд історії українського права / Микола Чубатий // Історія держави та державного права. – Мюнхен ; Київ, 1994. – С.80.

[311] Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. / Наталя Яковенко. – К., 2002. – С.378–379.

[312] Чижевський Д. Історія української літератури. Від початків до доби реалізму / Дмитро Чижевський. – К., 2001. – С.238.

[313] Іванченко Р.П. Історія без міфів : Бесіди з історії Української державності / Р.П. Іванченко. – К, 1996. – С.80–81.

Таке суспільство мало поєднати культуру українського населення зі західною політичною та правовою культурою. Однак відхилення від цієї моделі державної поведінки та відмова Польщі від релігійної толерантності, вияви національної неприязні до українців наприкінці XVI – першій половині XVII ст. "стали фатальними для майбутнього Польщі"[314].

У другій половині XV – на початку XVI ст. розпочалися процеси централізації, посилився вплив Польщі та прогресувало послаблення Литви. Тривале протистояння з Московським царством, спустошливі напади татар, безперервна боротьба за великокнязівський престол послаблювали Велике князівство Литовське. Лівонська війна ще більше ускладнила становище Литви, що звернулася за допомогою до Польщі.

На сеймі, який відбувся 10 січня – 12 серпня 1569 р. у м. Любліні, було прийнято рішення про об'єднання Польського Королівства та Великого князівства Литовського в єдину державу – Річ Посполиту. В такий спосіб здійснилися задуми польської шляхти, котрі вона намагалася втілити у життя ще Кревською унією 1385 р. Як уже згадувалося, від цієї унії було укладено чимало міждержавних угод, але справжнього об'єднання двох держав на середину XVI ст. ще не відбулося. Така ситуація не влаштовувала польську шляхту, що прагнула розширити свої земельні володіння, передусім за рахунок українських земель. Однак литовці наполегливо відстоювали державну самостійність Великого князівства Литовського. Їхнє відношення до союзу з Польським Королівством змінила Лівонська війна. Вона виснажила матеріальні ресурси країни і вплинула на позицію шляхти, в якої не було іншого виходу зі скрутного становища, окрім унії з Польщею. Такі настрої панували і в середовищі української шляхти, хоча й з інших причин: населення Волині та Підляшшя сподівалося, що унія перекреслить постійні прикордонні конфлікти. Однак панівна

[314] Бандурко А. М. Этнопсихология / А. М. Бандурко, В. А. Друзь. – Х. : Изд-во Ун-та внутренних дел. – 2000. – С. 195.

верхівка Литви не бажала втрачати своєї одноосібної влади і все ще негативно сприймала ідею унії[315].

Литовські депутати 5 березня 1569 р. виступили з протестом стосовно розгляду питання про унію між двома державами. Усупереч опору групи впливових литовських депутатів унію підписано 1 липня 1569 р. у Любліні. Згідно з її умовами, Велике князівство Литовське та Польське Королівство об'єднувалися в єдину федеративну державу – Річ Посполиту. Щоправда, Литовське князівство і після об'єднання зберігало певну автономію, хоча його територія зменшувалась наполовину. Напередодні проголошення Люблінської унії до Польського Королівства було "приєднано" Підляшське, Волинське, Брацлавське та Київське воєводства. Депутати від цих земель мали прибути до Любліна і, присягнувши Польщі, увійти до складу сейму. Обґрунтовуючи це "приєднання" українських земель, польська шляхта висунула теорію, відповідно до якої Київська Русь мала належати Польському Королівству. Польська шляхта посилалась на "історичні права", що, мовляв, виникли внаслідок походів Болеслава І і закінчились провалом польських загарбників укріпитись у Києві[316]. Додатком до цієї теорії поляки висунули тезу про "права" поляків на українські землі, які нібито добровільно увійшли до складу Польського Королівства. Проте це не зовсім було так. Адже політична ситуація на українських землях залишалася вкрай складною. Тогочасна українська еліта намагалася об'єднати українські землі, домогтися значних політичних прав тощо. Згодом українська шляхта отримала-таки можливість оприлюднити свої вимоги на сеймі. Весь потенціал політичних мрій звівся до прохання

---

[315] Яковенко Н. Здобутки і втрати Люблінської унії / Наталя Яковенко // Київська старовина. – 1993. – № 3.– С.77–85.

[316] Ісаєвич Я. Д. Загарбання земель Галицько-Волинського князівства іноземними державами / Я. Д. Ісаєвич // Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі. – Львів, 1968 – С.81.

збереження станових привілеїв, руської мови в офіційному діловодстві, свободи віросповідання. Інертність української шляхти на Люблінському сеймі вдало пояснив американський історик Я.Пеленський. Він зазначав, що саме історична ситуація поставила шляхту українських земель "перед необхідністю вибору між ягеллонською Польщею та Московською Руссю. Польща була країною з достатньо прогресивним конституційним устроєм, обмеженою королівською владою, гарантованими політичними свободами та становими привілеями, відносною релігійною толерантністю, самобутньою ренесансною культурою, що не могло не приваблювати суспільну еліту. Оцінюючи цей вибір з погляду сучасності, варто визнати його продуманим, реалістичним і навіть мудрим"[317].

Отже, більшість українських земель опинилася у складі Речі Посполитої. Хоч Люблінська унія знищила в Україні залишки атрибутів державних традицій і адміністративно-правової автономії, які збереглися від часів Галицько-Волинської держави, а відтак – Литовсько-Руської держави, позитивним було те, що Річ Посполита об'єднала майже всі українські землі, до цього розділені між Литвою та Польщею. Це мало сприяти розвитку всього українського етносу на єдиній політичній, економічній і культурній основі. Було скасовано кордони, котрі відділяли західноукраїнські землі від східних. Усе українське населення перебувало в однакових соціально-політичних умовах, що сприяло національній консолідації.

Утворення Речі Посполитої спричинило позитивний вплив Польщі на культуру, зокрема, українського народу. Плідні контакти виявлялись у різних сферах традиційної народної культури, в літературі, книгодрукуванні, впливали на суспільно-політичну думку, правотворчість. Цілком справедливого висновку дійшов одеський правознавець П.Музиченко,

---

[317] Цит за : Історія України : нове бачення : у 2 т. / за ред. В. А. Смолія. – К., 1995. – Т. 1. – С.141–142.

зауважуючи: "Але не треба забувати, що польська культура, шляхетська ідеологія, польська модель державного і суспільного ладу, задовольняли, перш за все, інтереси української панівної верхівки"[318]. Водночас полонізація української шляхти звужувала соціальну сферу поширення української мови, традицій, звичаїв тощо.

Дискусійні питання про ідеологічне обґрунтування претензій поляків на Галичину. Деякі польські дослідники відстоювали думку про історичні права поляків на українські землі, зокрема на Галичину.

Для обґрунтування своїх прав на давньоруську спадщину в Польщі було розроблено кілька теорій. Однією з перших було твердження "Хроніки польської" Галла Аноніма (1113–1117 рр.), що з 1018 р. "Русь надовго стала данницею Польщі", тобто Русь з того часу належала Польщі, й процес цей був тривалим. Підставою для такого висновку вважали факт захоплення Києва польським королем Болеславом Хоробрим, який підтримав зятя Святополка Окаянного у боротьбі з Ярославом Мудрим у 1018 р. Так було насправді, але в битві на р. Альті (1019 р.) Ярослав розбив супротивників. Святополк утік до тестя, де зник безслідно. Престол у Києві посів Ярослав і правив з 1019 до 1054 рр.[319]

Польський політичний діяч XIII ст., краківський єпископ Вінцентій Кадлубек[320*] і краківський канонік Мартин Кромер розвинули теорії попередника "про підвладність Південної Русі Польщі". Оригінал "Хроніки поляків" В. Кадлубека (латинською мовою) неодноразово видавався у XIX ст., зокрема у відомій

---

[318] Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. Т. 3 : Статут Великого князівства Литовського 1588 р. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса : Юрид. літ., 2004. – С.4.

[319] Уривалкін О. М. Історія України (середина XIII – середина XVII ст.): навч. посіб. / О. М. Уривалкін – К. : Кондор, 2005. – С.81.

[320*] Кадлубек Вінцентій (бл. 1150–1223 рр.) – польський хроніст, автор "Хроніки поляків". У питаннях історії Русі, Галицько-Волинської держави часто вдавався до домислів і перекручень.

серії "Monumenta Poloniae Historica"[321]. Переклад цієї пам'ятки польською мовою здійснили у 1974 р. польські дослідники К. Абдарович та Б. Кюрбіс[322]. Крім цього, остання написала до нього докладний вступ і склала коментарі. У 1990 р. російська дослідниця Н. Щавельова підготувала російською мовою переклад відомостей про Русь з "Хроніки поляків" В. Кадлубека[323]. У "Хроніці поляків" В.Кадлубек звеличував роль католицької церкви, а польський народ романтично відносив до числа античних, виступав проти феодальної роздробленості. При зображенні відносин Польщі з Руссю праця В.Кадлубека не позбавлена домислів і перекручень, виправдання польських претензій на Руські землі. Зокрема, тут є відомості про Романа Мстиславича, яких немає в руських літописах[324]. Аналіз тексту "Хроніки поляків" В. Кадлубека наводить на думку, що не всі обставини польсько-українських відносин XI–XII ст. були йому відомі. Це одна з причин певних неточностей в його хроніці.

Певні відомості про західноукраїнські землі подані у працях Мартина Кромера. "Хроніка" М. Кромера, видана 1554 р., надала тогочасним польським політикам "аргументи", що підтверджували їхні права на давньоруські землі. Щоправда, на Віленському сеймі 1559 р. литовці розкритикували працю Кромера, "назвавши її непристойною хронікою". Однак це не завадило полякам використати її на Люблінському сеймі (1569 р.), де вони заявили: "всі київські княжата були васалами короля та Корони", а Київщина і в минулому сплачувала

---

[321] Magistri Vincenti Chronican Polonorun / ed. A.Biclowski / Manumenta Poloniae Historica. – Lwów, 1872. – T.2.

[322] Mistrz Wincenty tzw. Kadłubek. Kronika Polska / tłum., oprac. B. Kürbis. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1992. – 256 s.

[323] Хроника магистра Винценти Кадлубека // Щавелева Н. И. Польские латиноязычные средневековые источники : тесты, перевод, комментарий. – М., 1990. – С.76–85.

[324] Макарчук С. А. Джерелознавство історії України : навч. посіб. / С. А. Макарчук. – Львів : Світ, 2008. – С.86.

данину Польському Королівству. Поляки посилались на "найдавніші літописи, в яких йдеться про те, що це місто (Київ) було тричі здобуте польськими королями"[325].

За легендою, викладеною польським хроністом Яном Длугошем (1415–1480 рр.) у XV ст., польська шляхта генетично походить від сарматів (тобто іраномовного населення степів від р. Тобол до р. Дунай III ст. до н.е. – IV ст. н.е.). У польській літературі під сарматами розуміли римлян[326].

Ще 1526 р. у Польщі була висунута теорія, що Київ – це ворота держави Ягеллонів. На основі цього культивувалася теорія, за якою Русь здавна належала Польщі: "Вся Руська земля в давні часи була завойована, частково добровільно підкорилася або була успадкована від різних ленних княжат"[327]. Ці домисли та перекручення не відповідають історичній правді, оскільки Київська Русь у другій половині IX–X ст. була могутньою європейською державою і мала великий авторитет на міжнародній арені, а Польща як держава тоді лише завершувала своє формування. Окрім цього, Київська Русь у X ст. позитивно впливала на політичне життя окремих народів і держав Західної Європи, у тому числі новоствореної Польської держави (сформувалася у 60-х роках X ст. за князя Мєшка I). Існування сильної Київської Русі врятувало багато європейських держав, у тому числі й Польщу, від нападу кочових завойовницьких племен, що давало їм змогу мирно розвиватися.

У період феодальної роздробленості в Польщі галицько-волинський князь Данило Галицький (з 1253 р. – король) неодноразово виступав арбітром у суперечках польських князів за владу[328]. Український історик М.Котляр наголошував, що

---

[325] Уривалкін О. М. Історія України (середина XIII – середина XVII ст.) : навч. посіб. / О. М. Уривалкін – К. : Кондор, 2005. – С.82.

[326] Długosz J. Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. – Warszawa, 1961–1965. – Ks. 3–4. – S.129–132.

[327] Там само. – S.83.

[328] Ідзьо В. Українська держава в IX–XIII століттях / Володимир Ідзьо. – Львів : Сполом, 2004. – С.375.

в 60-х роках XIII ст. місцем постійних зустрічей українських і польських володарів було м. Тарнів, де вони обговорювали умови спільних взаємовідносин з Литовським і Ятвязьким князівствами[329]. Це засвідчує спільні дипломатичні українсько-польські відносини на певних історичних етапах розвитку.

У 1850 р. була опублікована праця А.Жолтовського, де була зроблена спроба виправдати походи Казимира III у Галичину 1340 і 1349 рр.[330] У цьому "виправдуванні – обґрунтуванні" висловлено припущення: "Казимира призначив своїм спадкоємцем галицько-волинський князь Юрій Болеслав", а "польський король право на спадщину останнього галицько-волинського князя Юрія отримав через обмін від Юрієвого брата Земовита III"[331]. Ці твердження цілком безпідставні, оскільки населення Галичини чинило збройний опір польському королю.

Деякі польські дослідники обґрунтовували впродовж багатьох століть анексію Галичини у 1349 р. історичною місією Польської держави, яка полягала в тому, що вона в такий спосіб захищала Європу від татарських орд і несла свою культуру в "дикі, безлюдні степи України, здобуті кров'ю її синів".

Видатний український письменник, учений, громадський і політичний діяч І.Франко (1856–1916 рр.) переконливо розкрив ілюзорність "ідеї культурного апостольства" Польщі на Сході, зокрема в Галичині. Політики, котрі підтримували цю фальшиву ідею, були зовсім засліплені, не розуміючи того, що

---

[329] Котляр Н. Ф. Дипломатия Галицко-Волынской Руси в XIII в. / Н. Ф. Котляр // Восточная Европа в исторической ретроспективе : Сб. ст. – М., 1999. – С.123–125.

[330] Żółtowski A. Border of Europe : a study of the Polish eastern provinces / Adam Żółtowski. – London : Hollis & Carter, 1950. – S.10–17.

[331] Ісаєвич Я. Д. Загарбання земель Галицько-Волинського князівства іноземними державами / Я. Д. Ісаєвич // Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі. – Львів, 1968 – С.75.

справжня місія Польщі була на Заході, а не на Сході[332]. Однак ця "концепція" була вигадкою польських шовіністів і не відповідала історичній правді: "Історичні факти аж надто ясно свідчать, що місія Польщі лежала зовсім не тут, на Сході, що впрочім, і та місія ніколи не сповнялася і що, отже, робити собі з неї право до реставрації історичної Польщі нема найменшої підстави"[333]. Реальна місія Польщі, яку вона виконала на Сході, – місія анексії, передусім українських земель, усієї Литовської держави, а "місія культурного апостольства" Польщі на Сході, – вигадане штучне прикриття ідеї "історичної Польщі", оправдання тої ж колишньої анексії України й виправдання права на її відновлення[334].

Військові походи польського короля Казимира III на землі Галицько-Волинської держави були загарбницькими і спричинили захоплення західноукраїнських територій. Волевиявлення населення Галицько-Волинської держави не враховувалося, що призводило до народного збройного опору галицьких українців польським окупантам.

Берестейська церковна унія 1596 р. та її наслідки для України. Водночас із політичним захопленням та економічним закабаленням українського населення Річчю Посполитою відбувалося релігійне й культурне поневолення. Польські магнати і шляхта разом з католицьким духовенством намагалися поширити вплив на провідні верстви українського народу, його еліту, опольщити українське селянство та міщанство, послабити значення православної церкви[335].

---

[332] Пашук А. Й. Філософський світогляд Івана Франка / Андрій Пашук. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – С.114.

[333] Франко І. Наш погляд на польське питання // Іван Франко. Зібрання творів : у 50 т. ; редкол. : Є. Кирилюк (голова) [та ін.]. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 207.

[334] Пашук А. Й Філософський світогляд Івана Франка / Андрій Пашук. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – С.280.

[335] Тищик Б. Й. Суспільно-політичний лад і право України у складі Литовської держави та Речі Посполитої / Б. Й. Тищик, О. А. Вівчаренко. – Івано-Франківськ, 1996. – С.14.

Між католицьким і православним духовенством у XIV–XV ст. тривали гострі дискусії, суперечки, в які втягувалися і миряни. Церковні незгоди негативно позначалися на суспільному житті багатьох країн тогочасної Європи та Близького Сходу. Зокрема, на українських землях у зв'язку з постійними міжконфесійними конфронтаціями послаблювалась згуртованість українців, деградувала етнічна самосвідомість тощо. Тому частина церковних діячів виступала за припинення незгод і примирення церков через унію (об'єднання). Ідея унії католицької та православної церков мала своїх прихильників і на українських землях, де православ'я занепадало: поширювалися єресі (нові трактування вчення православної церкви), обмежувалася освіта, занепадала моральність духовенства та ін. Від унії очікувалося досягнення єдності віри та згоди всіх християн, зрівняння прав православних із католиками в державі, доступ української шляхти та єпископів до польського Сенату – вищої палати парламенту, хоча польський король, урядовці, єзуїти-католики прагнули внаслідок релігійної єдності тісніше прив'язати Україну до Польщі й у подальшому полонізувати (ополячити) українське населення. Недарма в останній день роботи з'їзду в Любліні 1569 р. король Сигізмунд II Август сказав: "Тепер, коли на з'їзді затверджена політична унія, я хочу подумати про відновлення єдності віри, релігійної єдності, тобто панування єдиної римської церкви"[336].

Ініціаторами укладання церковної унії з Римом стали православні єпископи: львівський Гедеон Балабан, луцький Кирило Терлецький, пінський Леонтій Пельчинський, холмський Діонісій Збируйський. У червні 1590 р. на нараді в Белзі вони підписали грамоту про згоду визнати зверхність Папи Римського. Про своє рішення єпископи повідомили польського короля. Вони, очевидно, крім власних інтересів, мали на меті

[336] Ульяновський В. Історія церкви та релігійної думки в Україні. Кн. 1 : Середина XV – кінець XVI : навч. посіб. / Василь Ульяновський : у 3 кн. Кн. 1. – К. : Либідь, 1994. – С.120.

оздоровити церковну атмосферу, сподіваючись, що високоавторитетна й добре організована католицька церква запровадить серед православних порядок і дисципліну, а вступивши в унію, православні отримають рівність у Речі Посполитій (ніхто з них не буде зазнавати зневаги та дискримінації)[337].

Підготовка до укладання унії відбувалася в умовах суворої конспірації. До справи об'єднання церков долучилися київський митрополит Михайло Рогоза, єпископи: Володимирський Іпатій Потій та луцький Кирило Терлецький. Світський лідер православного табору князь К.Острозький пропонував канонічно рівноправне об'єднання двох церков із гарантією збереження православного обряду, порозуміння зі східними патріархами, московським царем і молдовським господарем[338].

У грудні 1595 р. єпископи К. Терлецький та І. Потій розробили план і деталі переходу православних єпархій під владу Папи Римського. На останньому перед унією синоді 1 червня 1595 р. київський митрополит М.Рогоза, єпископи володимирський І.Потій, луцький К.Терлецький, пінський Л.Пельчицький, архімандрит І.Гоголь підписали умови унії (33 артикули "Статей унії") для подання Папі Римському та королю Речі Посполитої. Через два тижні ієрархи підписали послання до Папи, висловивши згоду на укладення унії[339].

Таємні методи, які використовували прихильники унії, зумовили гострий опір князя Костянтина Острозького та його однодумців, котрі висували ідею рівноправного й одночасного об'єднання всіх християнських церков. Почалися друкуватися

---

[337] Великий А. Г. ЧСВВ. З літопису християнської України / А. Г. Великий. – Львів ; Рим : Місіонер, 1999. – Кн. 4. – С.22.

[338] Тимошенко Л. В. Берестейська унія 1596 р. : навч. посіб. / Леонід Тимошенко. – Дрогобич : Коло, 2004. – С.9–10.

[339] Тищик Б. До питання про Берестейську церковну унію та її наслідки (до 140-річчя прийняття) / Борис Тищик, Костянтин Марисюк // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Вип. 44. – Львів, 2007. – С.130–131.

і поширюватися відозви проти унії. Позицію князя підтримали церковні братства, насамперед Львівське Ставропігійське[340]. К.Острозький зумів залучити на свій бік львівського єпископа Г. Балабана та перемишльського єпископа М. Копистенського, котрі виступили із заявою про необхідність розгляду питання стосовно унії церковним собором за участю всього духовенства, шляхти та представників від братств[341].

У вересні 1595 р. король Сигізмунд III (1587–1632 рр.) видав універсал, в якому повідомив підданих про об'єднання православних у Речі Посполитій з католицькою церквою та відрядження єпископів І.Потія та К.Терлецького до Риму. На аудієнції в Папи Климента VIII єпископи присягнули на вірність Папі, а він дав офіційну згоду на унію. Однак Папа Римський розглядав унію не як об'єднання церков, а лише як факт "повернення народу руського до Римської церкви", причому збереження східних церковних обрядів допускалося за умови, "якщо вони не суперечать католицькій вірі"[342].

У м. Бересті (Білорусь) 6 жовтня 1596 р. на церковному Соборі католиків і православних – прихильників унії – було схвалено рішення: православну та католицьку церкви об'єднати під верховенством Папи Римського; православні повинні визнати католицьке твердження про походження Святого Духа від Бога Отця і Бога Сина та запровадити індульгенції (грамоти) про відпущення гріхів і новий календар; у православній церкві зберігати старі обряди і вважати дійсним слов'янський переклад Святого Письма. Від самого початку роботи церковного Собору його учасники поділилися на прихильників

---

[340] Гудзяк Б. Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. – Львів, 2000. – С.289–290.

[341] Крижанівський О. П., Плохій С. М. Історія церкви та релігійної думки : навч. посіб. : у 3 кн. – Кн. 3 : Кінець XVI – середина XIX століть / О. П. Крижанівський, С. М. Плохій. – К. : Либідь, 1994. – С.33–41.

[342] Головні Артикули Берестейської унії до Папи і до короля, що їх підготувала Єрархія Київської Митрополії від 1/11 червня 1995 р. / Основні документи Берестейської унії. – Львів : Свічадо, 1996. – С.53–54.

і противників об'єднання з Римом. Це стало причиною скликання окремого Собору православного духовенства і мирян, що відбувався тоді ж у Бересті, який відхилив умови унії. Громадський рух на українських землях проти уніатства очолив князь Костянтин Острозький, який раніше виступав за єдність церков, а не підпорядкування православної церкви католицькій. Окрім нього, в опозиції до унії були єпископи Г.Балабан і М.Копистенський, представник константинопольського патріарха протосинкел Никифор, значна частина української православної шляхти та об'єднане в братства українське міщанство. За об'єднання з Римом виступали київський митрополит М.Рогоза, п'ять єпископів із семи прибулих, частина духовенства та шляхти. Отже, відбувалися два паралельних Собори. Уніатський Собор проголосив публічно унію з католицькою церквою, на що православний відповів протестом. Король Речі Посполитої затвердив рішення першого. Він оголосив унію обов'язковою для православного духовенства і всіх віруючих Речі Посполитої, зокрема і для українського населення. Це рішення ввійшло в історію як Берестейська церковна унія, а рішення другого Собору оголошено нечинним. Берестейська церковна унія 1596 р. визнала зверхність Папи Римського як первоієрарха всієї християнської церкви, основні догмати католицької церкви. Однак в уніатській церкві зберігалися східний обряд, церковно-слов'янська літургійна мова, право на заміщення митрополичої та єпископських кафедр, користування старим (юліанським) календарем, право нижчого духовенства одружуватися тощо[343].

У такий спосіб Берестейська церковна унія, крім двох церков – православної та католицької, створила третю – уніатсь-

[343] Чехович В. А. Брестська церковна унія 1596 р. / В. А. Чехович // Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К., 1998. – Т. 1 : А–Г. – С.274.

ку, або греко-католицьку[344?]. Влада Речі Посполитої визнала уніатську церкву єдиною правильною і законною українською церквою. Православна церква і релігія почали зазнавати ще більших обмежень і порушень. Духовенство, яке виступало проти унії, страждало від гоніння: його позбавляли духовних посад і віддавали уніатам. Монастирі, що залишалися вірними православ'ю, втрачали права на маєтки. Українці переживали період гострих релігійних конфліктів. Стосовно греко-католицької церкви, то вона не була визнана поляками рівноправною з католицькою. Римо-католики і надалі не вважали (у зв'язку з іншою національністю) уніатів повноцінними громадянами Речі Посполитої. Унійна церква не захотіла відмовлятися від рідної української мови, звичаїв, українських традицій, хоча католицька всіляко намагалася її поглинути. Між цими церквами постійно тривали суперечки, зростала ворожнеча. Незважаючи на звернення Папи Римського, шляхта не допустила уніатських єпископів у сенат. Однак Уніатська церква, всупереч сподіванням польського уряду, не стала знаряддям на шляху полонізації та латинізації українців, зокрема в Галичині, а навпаки, постійно захищала споконвічні права та самобутність українського народу.

[344?] Українська греко-католицька церква (далі – УГКЦ) є найбільшою східною католицькою церквою. Вона належить до групи церков візантійського обряду, які перебувають у повному сопричасті з римським архієреєм і визнають його духовну та юрисдикційну владу. До УГКЦ вживаються інші назви : унійна церква, греко-католицька церква, Українська католицька церква візантійського обряду, Київська католицька церква. Назву "греко-католицька церква" запровадила австрійська імператриця Марія Тереза у 1774 р. для того, щоб відрізнити її від римо-католицької та вірменської католицької церков, які функціонували в Галичині в складі Австрії (з 1772 р.), а відтак – Австро-Угорщині (з 1867 р.)

Українська греко-католицька церква є спадкоємницею і має єпископське наступництво від Київської церкви, що постала внаслідок християнізації Київської Русі й офіційного запровадження у 988 р. християнства в його східному (візантійсько-слов'янському) обряді як державної релігії Київської Русі князем Володимиром Великим.

Отже, Брестська церковна унія розмежувала суспільні верстви на українських землях, спричинила гострі кризові явища не лише в церковно-релігійній сфері, а й у всьому суспільно-політичному житті України, зміцнила позиції польської шляхти на українських землях, сприяла розколу України на Східну та Західну. Водночас спричинене нею міжнародне протистояння об'єктивно зумовило зростання національної свідомості українського населення, яке переважно сприйняло уніатську церкву як "панську" та "польську" релігію. Це привело до активізації визвольного руху, який освячувався православною церквою, що була визнана незаконною та зазнавала гоніння на землях Речі Посполитої. Згодом поширення цієї релігійної конфесії на українських землях стало однією з причин гострої боротьби українців за свої громадянські та політичні права, яка на перших етапах мала стихійний характер, а з 1648–1657 рр. тривала Визвольна війна українського народу, що завершилась відновленням Української козацько-гетьманської держави – Війська Запорозького.

2.3. Інкорпорація Галичини Польським Королівством та зміни у суспільно–правовому статусі галицького населення

Упродовж першої половини XIV–XV ст. у країнах Центрально-Східної Європи, в тому числі й у Польському Королівстві та Галицько-Волинській Русі, відбувався процес формування станового ладу, характерного для середньовічного суспільства. Його особливістю було те, що соціально-правові відносини розвивалися у напрямі творення замкнутих соціальних груп-станів, які проникали на українські землі, передусім у Галичину із Заходу через Польське Королівство. Проте окремі елементи станового ладу зароджувалися і розвивалися ще у

Галицькому князівстві. Елементи цього устрою фіксуємо з періоду Київської Русі, а завершився він формуванням станового ладу лише в XVI ст., коли більша частина українських земель була приєднана до складу Польської Корони.

У історичній літературі неоднозначно використовуються поняття "стани" та "класи", що характеризують як процес формування і функціонування станового ладу, так і правовий статус окремих станів, котрі існували у Галицьких землях, що перебували в складі Польського Королівства. Без з'ясування сутності цих історичних категорій складно зрозуміти формування та функціонування процесу станового ладу на цих територіях. Стани – це великі соціальні групи (або верстви населення), які формувалися на підставі привілеїв королів і відрізнялися від інших соціальних груп за правовим статусом (прав і обов'язків)[345]. Стосовно суспільних класів, то це також великі соціальні групи, котрі відрізнялися один від одного соціально-економічними критеріями, зокрема відношенням до права власності на засоби виробництва (у середньовічному суспільстві – це земля), місцем у суспільно-політичній структурі суспільства, виробництві та способом набуття власності тощо. В окремих випадках понятійні характеристики станів і класів можуть збігатися. Наприклад, у феодальному суспільстві в розрізі майнових прав селянство можна розглядати як стан і, водночас, як клас. Однак є й інші приклади. Скажімо, шляхта і духовенство за соціально-економічними характеристиками, насамперед за відношенням до прав власності на знаряддя та засоби виробництва, належало до єдиного феодального класу. Ці два привілейованих стани володіли землею, а часто – селянами у подібних або й на ідентичних засадах, що відобразились у феодальному праві. Однак за правовим статусом – це два різні стани.

У перші десятиріччя після приєднання Польщею Галичини на цих землях (в умовах військово-політичної неста-

---

[345] Курицын В. М. Концепция истории государства и права : науч. изд. / В. М. Курицын. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – С.20.

більності) діючі джерела права визначали і підтверджували суспільний лад, що сформувався та функціонував ще за княжих часів. Від 1349 р. до 1387 р. населення цих земель складалось з двох основних соціальних груп: панівної верхівки, до складу якої належали представники князівської династії, верхівка боярства, міщанства (багаті купці й ремісники), церковна ієрархія та нижчої верстви, до якої (за відношенням до засобів виробництва) відносилися селяни, незаможне міське населення. Поступово до верхівки станової організації суспільства почали зараховувати лише боярство. Термін "боярин" почав означати відповідне звання (чин), приналежність до панівної соціальної групи. Більшість з них походила з родового галицького боярства. Саме з їхнього середовища удільні князі призначали державних урядовців – воєвод, тіунів, двірських та інших посадових осіб усіх рівнів.

Поступово правовий статус населення у Королівстві Русі, що перебувала в складі Польського Королівства, почав формуватися з урахуванням процесів, притаманних країнам центрально-східноєвропейського регіону. На території колишньої Галицько-Волинської держави активно відбувався процес трансформації станової організації суспільства. Підставою для цього було надання польським королем, як главою держави, окремим соціальним групам населення юридично визнаних привілеїв. Поділ на стани, що формально існував і враховував особливості етнічного та релігійного складу населення, започаткував ще одну площину суспільної диференціації, став важливим чинником у процесі самовизначення людини, усвідомлення нею свого місця в структурі суспільства.

Спочатку відмінності між станами у правовому статусі були незначними і майже непомітними, норми звичаєвого, а згодом і кодифікованого права давали змогу безперешкодно переходити від одного стану до іншого. Відтак право переходу було обмежене і, врешті-решт, стало неможливим. Стани, особливо привілейовані, перетворилися на замкнуті соціальні групи. Соціальне та правове становище представників феодального

стану в Галичині дедалі частіше почало визначатися розмірами їхньої земельної власності.

На формування станів суттєво впливали процеси, пов'язані зі завершенням суспільного розподілу праці. Упродовж XIV–XV ст. у Галичині, яка поступово інкорпоровувалася у склад Польського Королівства, переважно сформувалися такі політично активні суспільні стани та соціальні групи населення: магнати, шляхта, духовенство, міщани, селяни. Невдовзі кожен стан "відгородився" від інших особливими правами, привілеями, повинностями й обов'язками. Аналіз правових джерел Польського Королівства засвідчує, що суспільний лад Польського Королівства характеризувався поступовим зростанням розмежування шляхетського стану та селянства. На Галицькі землі польські королі поступово впроваджували чуже для українського народу польське право. З цього приводу І.Франко наголошував, що "панами в краю (у Галичині. – *І.Б.*) були поляки, і вони підлягали польському праву. По містах оселилися німці на "німецькім" праві. В горах і по Підгір'ю були, здається, ще від русинських часів села, осаджені на "волоськім" праві, а головна часть людності – русини – підлягали руському праву. Жиди судилися своїм правом, вірмени – своїм, – одним словом – була правдива вавілонська змішанина правових порядків"[346].

Розглянемо правові основи формування кожного стану в Галичині у період перебування її в Польському Королівстві.

Галицьке боярство. На верхівці соціальної структури Польського Королівства, як і інших середньовічних держав, перебував військово-службовий стан (шляхта). До нього належали представники різних соціальних груп, що були зобов'язані нести військову службу на суверена (польського короля) і мали

[346] Франко І. Панщина та її існування 1848 р. // Іван Франко. Зібрання творів : у 50 т. ; редкол. : Є. Кирилюк (голова) [та ін.]. – К. : Наук. Думка, 1976. – 1986. – Т. 47. – С.24.

матеріально утримувати себе та своїх слуг під час військових походів, отримуючи за це право на користування відповідним землеволодінням. Правову основу їхнього статусу визначали спочатку грамоти галицько-волинських князів, "Руська правда", а відтак – привілеї польських королів. Окрім цього, до 1434 р. "бояри-рицарі" Галичини вважалися особистими "слугами" польського короля. Це накладало на їхнє землеволодіння суттєві обмеження. Зокрема, під загрозою конфіскації маєтку вони були зобов'язані мешкати у власних селах, особисто виконуючи кінну службу на виклик короля, а коли маєток був більшим – ще й виставляючи на кожний військовий похід певне число озброєних вояків. Галицькі бояри не мали права без дозволу польського короля чи його намісників продавати або дарувати свою землю[347]. На них було покладено роботи з ремонту й укріплення замків, направи мостів, іноді сплати певних натуральних податків ("вівсяної данини", "збіжжям"). Галицькі бояри підлягали судовій юрисдикції королівських намісників – каштелянів, які управляли більшими оборонними замками у Перемишлі, Галичі, Сяноку, Холмі. Управління збройними загонами дрібніших адміністративно-територіальних округів (волостей) здійснювали місцеві "городові воєводи", що підпорядковувалися згаданим каштелянам. Така система підпорядкування була успадкована з давньоруських часів, де функції городових воєвод виконували тисяцькі, підпорядковані князеві-правителю. Цілком правильно вважає Н. Яковенко, що "форми залежності галицьких бояр від польського короля до 1434 р. пояснюються не лише специфікою влади над територією, здобутою "правом меча", але й не меншою мірою – консервацією місцевих порядків"[348].

---

[347] Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Наталя Яковенко. – К. : Критика, 2005. – С.114.

[348] Там само. – С. 114–115.

У процесі асиміляції галицького боярства (шляхти) в польському середовищі Галичини їхній правовий статус визначали Єдлненський привілей 1430 р., Нешавський 1454 р. і Пьотрківський 1496 р. статути.

Шляхта посідала панівне місце в економічному та політичному житті Польського Королівства. Формування цього привілейованого стану в Польському Королівстві тривало упродовж XIV–XVI ст. За цей час відбувся перехід від соціально-неоднорідної, юридично невизначеної, відкритої верстви населення до консолідованого, чітко окресленого законодавчо, майже замкнутого, привілейованого стану. Із середини XIV ст. його місце і роль у соціальній структурі визначалися, насамперед, знатністю походження та наявністю чималої кількості земельної власності. Згодом це було санкціоновано у Статутах Казимира III. За виникнення певних сумнівів під час зарахування до шляхетського стану передбачалось подання додаткових доказів (надані під присягою покази свідків-шляхтичів – від трьох до шести, залежно від регіону)[349].

До шляхетського стану в колишніх землях Галицько-Волинської держави в складі Польського Королівства (від 1434 р. – Руське воєводство) належали: можновладці – магнати (найзаможніші землевласники, зазвичай володіли не менш як 10 селами), а також середні та дрібнопомісні землевласники.

У другій половині XIV – на початку XV ст. польські королі, прагнучи зміцнити становище у Королівстві Русі, видавали привілеї, з допомогою яких всіляко підтримували переселенців-католиків, роздавали польським та силезьким магнатам і шляхті великі маєтності у Галицьких землях. Своєрідним стрижнем верхівки шляхетського стану в Галичині були польські роди (Мальштинські, Одровонжі, Бучацькі та ін.)[350]. З міс-

---

[349] Тищик Б. Й. Історія держави і права Середньовічної Польщі (X ст. – 1795 р.) / Б. Й. Тищик. – Львів, 2003. – С.22.

[350] Ісаєвич Я. Д. Загарбання земель Галицько-Волинського князівства іноземними державами / Я. Д. Ісаєвич // Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі. – Львів, 1968 – С.82.

цевих українських феодалів, нащадків боярських родів, одні втратили свої землі внаслідок конфіскації, інші були змушені складати присягу на вірність польському королю.

Найвпливовішими серед представників шляхетського стану були магнати. Їх панування ґрунтувалося на значних земельних володіннях і політичному статусі, що вони наслідували. Магнати обіймали найважливіші посади і в державному апараті Польського Королівства, і на місцях у воєводствах. Вони визначали напрями внутрішньої та зовнішньої політики держави. Саме з їхнього середовища призначалися найвищі державні посадові особи: воєводи, каштеляни, старости, котрі вони старалися навіть передавати у спадщину. Окремі магнати формували свої військові загони і виводили їх на війну під власними хоругвами, за що їм надавалося почесне звання "панів хоругових"[351].

Важливе місце в структурі тогочасного галицького суспільства посідала дрібна шляхта. Свій родовід ця верства шляхетського стану, що налічувала тисячі родин, вела від колишніх вихідців з дрібного боярства, а також із заможних селян або міщан, котрі за військову службу отримали статус шляхти та право володіння земельними наділами. У Галичині XIV–XV ст. сформувалася середня шляхта, представники якої володіли одним або декількома селами. Саме вона, відповідно до Нешавських статутів 1454 р., згодом вирішально впливала на органи місцевого шляхетського самоврядування. У неї нерідко не було підданих селян, вона сама обробляла землю або взагалі її не мала і через це не обіймала посад у земських урядах. На суд її викликали усним, а не письмовим розпорядженням. Однак якщо такий шляхтич ставав власником землі, то отримував усі шляхетські привілеї.

---

[351] Історія держави і права України : підручник. – у 2 т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина. – Т. 1 / кол. авт. : В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. – К. : Ін Юре, 2000. – С.134.

Незважаючи на те, що польська шляхта не становила однорідної суспільної верстви, а окремі її представники були небагатими, в суспільстві середньовічної Польщі виникла величезна соціальна прірва між різними станами. Ця глибока і чітка відмінність найяскравіше відображалась у співвідношенні правових статусів шляхти та селян. Натомість у Великому князівстві Литовському правова і майнова нерівність між суспільними станами була значно меншою. У Литовсько-Руській державі навіть існувала проміжна соціальна ланка між шляхтою та селянством. Цю ланку становили "путні бояри", або "панцерні слуги". Путними їх називали тому, що вони несли "путну" (подорожну) службу кур'єрів, гінців великого князя на професійних засадах, здійснювали будівництво та ремонт фортечних укріплень. Ця соціальна група поповнювалась за рахунок зубожілих бояр і вихідців із заможної частини селянства. Після ухвалення акта Люблінської унії (1569 р.) вони отримали рівний правовий статус із панами та шляхтою[352].

Упродовж другої половини XIV і XV ст. на західноукраїнських землях спостерігалося безперервне збільшення великого феодального землеволодіння. Основними джерелами зростання шляхетських земельних володінь були захоплення земель громад, купівля-продаж земельних маєтків, освоєння незаселених земель і земельні надання польських королів. Завдяки наданню галицькій шляхті чисельних привілеїв, колись громадські землі змінювали свій статус і з категорії умовних землеволодінь, що надавались за умови виконання військової повинності, перетворювались на її приватну власність, яку можна було передавати у спадщину, продавати, дарувати та ін. Згідно з тогочасними правовими нормами, шляхта володіла землями у двох формах: *бенефіціальній* (пожиттєвій) – доки

[352] Леонтович Ф. Правоспособность Литовско-Русской шляхты / Ф. Леонтович // Журнал министерства народного просвещения. – Спб., 1908. – Июнь. – С.272–275.

виконувала службу на користь короля, і *ленній* (спадковій) – з правом передання своїх володінь у спадщину[353].

Варто звернути увагу на те, що Віслицький статут 1347 р. розрізняв поняття "шляхта" і "рицар". Цей висновок випливає з герменевтичного аналізу статей цього нормативно-правового акта[354]. Польський дослідник Р.Губе намагався роз'яснити таку ситуацію. На його думку, під терміном "шляхтич" розумілася особа, яка мала шляхетне походження, тобто шляхетних предків. Натомість "рицарем" вважалася особа, якій цей титул надав король. Така процедура в Польському Королівстві називалася "креація".

Відповідно до Віслицького статуту 1347 р., рицарі поділялися на три види:

– militias famoci – шляхтичі, котрим було присвоєно звання "рицар", тому до цієї категорії осіб терміни "шляхтич" і "рицар" були тотожними;

– scartabelli – міщани, яких король іменував на рицарів;

– селяни, котрим присвоїли звання "рицаря" за військові подвиги[355].

Отже, необхідно розмежовувати рицарів як військових від шляхти та землевласників, але зі зазначенням взаємозв'язку між цими поняттями.

У другій половині XV ст. надання шляхті Галицьких земель в умовне володіння стало звичним явищем у Руському воєводстві. Регіональною особливістю було те, що воно здійснювалося не лише польським королем, а й представниками

---

[353] Історія держави і права України : підручник. – у 2 т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина. – Т. 1 / кол. авт. : В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. – К. : Ін Юре, 2000. – С.133.

[354] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S.1–66.

[355] Hube R. Prawo polskie w XIV wieku : Sądy ich praktuka i stosunki prawa spoleczeństwa w Polsce ku schylkowi XIV wieku trzynastym / Romuald Hube. – Warszawa, 1886. – S.108.

місцевої адміністрації – воєводами та старостами. Отримавши величезні земельні володіння, польська шляхта намагалася закріпити права на них з допомогою привілеїв. Найважливішими тут були Кошицький привілей Людовика Угорського (1374 р.) та Єдлненський привілей Владислава II Ягайла (1430 р.)[356].

У XV ст. в Польському Королівстві відбулося зростання економіки, яке зумовило зміни в політико-правовій системі та привело до вдосконалення функціонування апарату державної влади. Нові явища в економічному житті, перехід до фільваркового господарства, розвиток внутрішньої та зовнішньої торгівлі сприяли виникненню окремих політичних напрямів у шляхетському суспільному русі. Особливо активною тут була середня та дрібна шляхта, яка вимагала усунення від влади можновладців-магнатів, котрі узурпували владу в державі й завдяки впливові на короля зосередили всю повноту влади. Унаслідок переваги серед послів на вальному сеймі їм вдалося домогтися королівських привілеїв, що розширили би правовий статус дрібної та середньої шляхти, забезпечили її економічний розвиток. Суспільна верства феодалів на Галицьких землях, як і у всьому Польському Королівстві, була соціально неоднорідною. У довготривалому гострому протистоянні магнатів і шляхти вагомим був вплив духовенства, котре підтримало магнатів. У XV–XVI ст. саме ці суперечності зумовили утворення сейму.

У першій половині XV ст. загалом сформувалась суспільна група, яка за Владислава II Ягайла (1385–1434 рр.) фактично єдиноначально правила в державі. До неї належали магнати, з-поміж яких наймогутнішими були малопольські можновладці, що перебували під впливом краківського єпископа З.Олесницького. Створена ним система державної влади та суспільного устрою Польського Королівства проіснувала до реформаційних змін 1454–1455 рр. Польський дослідник

---

[356] Jus Polonicum codicibus veteribus manuscriptis et editionibus / ed. J. W. Bandtkie. – Varsoviae, 1831. – P. 184–186.

В.Кноппек визначив чотири фактори, на яких така форма правління ґрунтувалась:

1. Потужна матеріальна база для великих феодальних земельних володінь магнатів.

2. Союз світських магнатів із духовними.

3. Зайняття магнатами найвищих державних посад.

4. Домінуючий вплив на надвірну королівську раду[357].

До кінця XV ст. магнатам вдалося зосередити всю владу в державі. Намагаючись якомога більше обмежити владу короля, можновладці прагнули встановити контроль навіть над зовнішньополітичними функціями держави. Управління королівською радою відкривало перед ними необмежені можливості. Магнати використовували цей орган як юридичний механізм обмеження прав інших соціальних станів – селян, міщан і шляхти. Це стало можливим завдяки тому, що королівська рада була наділена не лише виконавчою, а й законодавчою владою. Саме тому їм вдалося домогтися схвалення певних законів, спрямованих на обмеження влади короля. За панування неповнолітнього Владислава III Варненчика (1434–1444 рр.) влада та свавілля магнатів досягли апогею. У протистоянні з королем польські магнати нерідко заручались підтримкою магнатів Угорщини та Папи Римського. Вагомим чинником у цьому політичному протистоянні стало вкрай складне фінансове становище Польського Королівства. У XV ст. державна скарбниця пустувала, королівські маєтки розорювались, податки сплачувались нерегулярно. Обмаль було в країні залежних від короля збройних формувань. Саме тому магнатське всевладдя змусило короля шукати підтримки в середовищі середньої та дрібної шляхти. Крім того, активно розвивались міста, які також фінансово підтримали короля. Для противаги керованої магнатами королівської ради Казимир IV Ягеллончик зміцнив повноваження загальнодержавного, так званого вального сейму, генеральних і повітових земських сеймиків,

[357] Knoppek W. Zmiany w ukladzie sil politycznych w Polsce w drugiej polowie XV wieku i ich związek z genezą dwuizbowego sejmu // Czasopismo Prawno-Historyczne. – T. 7. – Z. 2. – Poznań, 1955. – S.62–64.

надав шляхті значні права. Після здійснення цих заходів магнати втратили визначальний вплив у Польському Королівстві[358].

Перший загальнодержавний привілей[359*] для шляхти видав король Казимир III у 1355 р. Потім на з'їзді шляхти у м. Кошице (нині Словаччина) 1374 р.[360] король Людовик Угорський (Анжуйський) видав генеральний привілей, уперше адресований усій шляхті, згідно з яким шляхетські маєтки звільнялися від повинностей за винятком обов'язку сплачувати поземельний податок у розмірі 2 грошів щорічно від кожного шляхетського лану землі (1 лан – 25 га; підтвердження верховенства королівської влади на землю). Привілей передбачав обов'язок викупу королем шляхтича з полону, ліквідував обов'язок шляхти брати участь у побудові фортець, інженерних оборонних споруд тощо. Одночасно шляхті надано право обіймати посади воєвод, каштелянів, суддів, підкоморіїв та ін.[361]

Від цього часу розширення прав і привілеїв шляхти відбувалося регулярно, особливо активно – у XV ст. Так, за Червенським привілеєм 1422 р., який шляхта змусила короля видати під час "посполитого рушення" проти хрестоносців, король зобов'язався надалі не конфісковувати і не відбирати

---

[358] Knoppek W. Zmiany w ukladzie sil politycznych w Polsce w drugiej polowie XV wieku i ich związek z genezą dwuizbowego sejmu // Czasopismo Prawno-Historyczne. – T. 7. – Z. 2. – Poznań, 1955. – S.65.

[359*] Привілей (лат. *privilegium privus* – особливий і *lex* – закон) – виняткове право, перевага. Видавався у письмовій формі й адресувався групам осіб або навіть станам. Привілеї поділялися на пожалувані, пільгові й охоронні. Пожалувані видавалися під час наділів землі, наданні шляхетського титулу, посадових призначень тощо. Пільгові привілеї звільняли від сплати податків, підсудності та ін. Охоронні – якщо порушувались особисті чи майнові права шляхти. Діяли ще земські привілеї, де йшлося про взаємовідносини шляхти з іншими верствами населення або державними урядовцями.

[360] Кутшеба С. Очерк истории общественно-государственного строя Польши / Станислав Кутшеба / пер. с польс. ; под ред. И. В. Ястребова. – СПб. : изд. А. С. Суворика, 1907. – С.61.

[361] Jus Polonicum codicibus veteribus manuscriptis et editionibus / ed. J. W. Bandtkie. – Varsaviae, 1831. – P. 185.

землі шляхти без судового рішення. Встановлювалось, що суди будуть діяти згідно з писаним правом і ніхто не зможе одночасно обіймати посади урядів, земського судді та повітового (земського) старости [362].

У 1430 р. король Владислав II Ягайло видав Єдлненський привілей, який гарантував недоторканність особи шляхтича, чию провину не доведено судом. Виняток було встановлено стосовно "чотирьох старостинських артикулів", зокрема звинувачень у тяжких кримінальних злочинах – підпалі, згвалтуванні, розбої на дорозі, нападі на шляхетський дім. Стосовно останнього злочину, то такого правопорушника можна було затримати на місці вчинення злочину чи за наявності свідків. Привілей 1430 р. забороняв конфіскацію шляхетських маєтків без санкції суду[363].

У 1433 р. король Владислав II Ягайло у Кракові видав привілей, який гарантував шляхтичам особисту недоторканність. Подальше розширення привілеїв шляхти зумовлювалося її економічними можливостями у зв'язку з розвитком фільваркової системи господарства.

Суттєве розширення шляхетських прав відбулося у листопаді 1454 р. Тоді молодший син Владислава II Ягайла Казимир IV (1427–1492 рр.) надав шляхті нові привілеї. Причиною їх надання була складна політична ситуація в Польському Королівстві – війна з Тевтонським орденом. Перший привілей було видано під Цереквіцею (в Куявії) під впливом зібраного великопольського шляхетського ополчення, учасники якого заявили, що вони не вирушать у похід до того часу, поки король не піде на поступки з окремих питань. Відмовитися від організації походу Казимир IV не міг, тому змушений був погодитися з висунутими шляхтою ультимативними вимогами.

---

[362] Jus Polonicum codicibus veteribus manuscriptis et editionibus / ed. J. W. Bandtkie. – Varsaviae, 1831. – P. 221–223.

[363] Kutrzeba S. Przywilej jedlneński z r.1430 i nadanie prawa polskiego Rusi / Stanisław Kutrzeba. – Kraków, 1911. – S.10.

Головною в Цереквіцькому привілеї була обіцянка короля не вдаватися до змін у державному ладі Польського Королівства і не розпочинати війни без відома загальношляхетського з'їзду[364].

Після видання Цереквіцького привілею похід великопольської шляхти на чолі з королем відбувся, але закінчився поразкою. На з'їзд шляхти під Нєшаву прибула також озброєна малопольська шляхта. Вона зажадала від короля тих самих поступок, на які він погодився стосовно великопольської шляхти, й оголосила, що в похід не вирушить, доки король не задовольнить її вимоги. У складній ситуації Казимир IV видав під Нєшавою два схожі за змістом привілеї, іменовані статутами, – один для Великопольщі, інший для Малопольщі. В основу їх було покладено Цереквіцький привілей, який король скасував під тиском малопольської шляхти. В обидва статути ввійшов пункт про врахування королем згоди земських сеймиків на нововведення в державний лад. Стосовно пункту про посполите рушення, то він був введений лише у великопольський статут. Малопольська шляхта отримала його у 1456 р.[365]

У першій половині XV ст. у Галичині продовжувало зростати велике феодальне землеволодіння. В умовах панування натурального господарства земля становила головний засіб належного життєвого рівня шляхти, яка отримувала її за обов'язок військової служби, тому польські королі активно роздавали шляхті земельні наділи. Водночас для зміцнення свого становища у Галичині польські королі підтверджували права місцевих феодалів на землю і наділяли їх новими маєтками. Однак галицька шляхта мала менші привілеї порівняно з польськими шляхтичами. Так, на відміну від польських, галицькі шляхтичі разом зі своїми селянами повинні були безко-

---

[364] Бардах Ю. История государства и права Польши / Юлиуш Бардах, Богуслав Леснодорский, Михал Пиетрчак. – М., 1980. – С.94.

[365] Jus Polonicum codicibus veteribus manuscriptis et editionibus / ed. J. W. Bandtkie. – Varsoviae, 1831. – P. 267.

штовно брати участь у військових походах польського короля. Крім того, галицька шляхта сплачувала у польську скарбницю значні грошові та натуральні податки, була зобов'язана ремонтувати власними силами королівські замки. Зрештою, у Галичині ще не існувало шляхетського самоврядування, яким уже широко користувалася шляхта в Польщі[366]. Це спричинило протести галицької шляхти. Спроби задовольнити вимоги галицької шляхти було зроблено у 1425, 1430 і 1434 рр., коли окремими привілеями на територію Галицьких земель в інтересах шляхти було поширено інститути польського права. Врешті, у 1496 р. було видано Пьотрківський статут, що остаточно зрівняв галицьку шляхту з польською[367].

У другій половині XV ст. Польське Королівство вступило в епоху "шляхетської демократії" з притаманною їй моделлю станово-представницької монархії, для котрої характерними були слабкість королівської влади, децентралізація, широкі права та привілеї шляхти.

Як і більшість країн тогочасної Європи, Польське Королівство постало перед проблемою централізації адміністративної системи і створення ефективного державного апарату. Проте якщо в інших країнах Західної та Центральної Європи королівська влада в боротьбі за централізацію могла опертися на зростаючий вплив міст і міщан, то у Польщі міщанство перебувало фактично поза політикою, і питання про централізацію розв'язувалося лише в межах відносин між королем і шляхтою[368].

---

[366] Історія держави і права України : підручник. – у 2 т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина. – Т. 1 / кол. авт. : В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. – К. : Ін Юре, 2000. – С.136.

[367] Крикун М. Поширення польського адміністративно–територіального устрою на українських землях / Микола Крикун // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 1990. – Вип. 42. – С.25–26.

[368] История государства и права славянских народов : учеб. пособ. / авт.-сост. И. Н. Кузнецов. – М., 2004. – С.302.

У першій половині XVI ст. у Польському Королівстві, в тому числі й на західноукраїнських землях, шляхта стала впливовою організованою політичною силою та становила майже 8–10 % населення (середній показник в Західній Європі – 1–2 %), а у Галичині – 2,5 %[369]. Якщо в першій половині XIV ст. вона ще не могла оформитися в самостійну політичну силу, то упродовж першої половини XVI ст. уже виступала на політичній арені як суперник і навіть противник можновладців-магнатів. Шляхта отримала право обирати на повітових і воєводських сеймиках послів на загальнодержавний сейм. Цей станово-представницький орган став ареною гострої політичної боротьби між шляхтою і магнатами. Король перебував ніби над "полем боротьби" і міг сподіватися на допомогу шляхти в намаганні зміцнити центральну державну владу. Так, король Казимир IV у ст. 5 Нешавських статутів 1454 р. звільнив шляхту від усіх податків на власну користь, за винятком податку 2 гроші з лану, а також пообіцяв ніколи інших податків не встановлювати[370]. Однак шляхта, підтримуючи короля, боялася абсолютистських настроїв, тому не могла стати повністю його союзником.

З ініціативи шляхти в першій половині XVI ст. поширився екзекуційний (лат. *exsecutio* – виконання, покарання) рух. Таку назву отримав шляхетський рух за ініціативу здійснення державних реформ, спрямованих на зміцнення адміністрації, фінансів, армії, відсторонення від влади магнатів і посилення політичного впливу шляхти в державі. Передбачалось, що виконання королівських привілеїв повинно забезпечити країні добробут ще й завдяки поверненню незаконно захоплених шляхтою королівських (державних) маєтків[371].

---

[369] Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна / Наталя Яковенко. – К., 2008. – С.293.

[370] Jus Polonicum codicibus veteribus manuscriptis et editionibus / ed. J. W. Bandtkie. – Varsoviae, 1831. – P. 267.

[371] Chłapowski K. Realizacja reform egzekucji dóbr (1563–1665). Sprawa zastawów królewszczyzn małopolskich / Krzysztof Chłapowski. – Warzawa, 1984. – C.11–23.

Порівнюючи соціально-політичне й економічне становище українського боярства в Литві та шляхти у Польщі, можна простежити певні особливості. У Польському Королівстві галицькі бояри спочатку перебували в складнішому становищі, ніж польські магнати та шляхта. Унаслідок їх боротьби за свої права статус галицького боярства поступово зрівнювався з привілейованим станом польської шляхти. Так, у Єдлненському привілеї 1430 р. йому гарантувався весь комплекс прав, яким користувалися польські магнати та шляхта. Цей нормативно-правовий акт скасував чинність правових норм та інститутів Галицько-Волинської держави. І це зовсім не випадковий збіг обставин, адже разом з процесом уніфікації правового статусу феодально-привілейованих станів Польського Королівства відбувався процес асиміляції галицького боярства. Запровадження 1434 р. у Галичині норм польського права й адміністративно-територіального устрою, створення Руського воєводства завершило процес інкорпорації частини земель Галицько-Волинської держави (Королівства Русі) до складу Польської Корони.

Однак у Великому князівстві Литовському українське боярство було впливовішим, користувалось ширшим обсягом прав, аніж галицьке. Після приєднання українських земель Литвою воно перейшло на службу до великого князя литовського. Дослідження українського історика Наталії Яковенко підтверджують, що українська еліта аж до початку XVIII ст. ще діяла як "живий соціальний організм", виразник інтересів Русі-України, "стабільний консервант звичаїв і традицій"[372].

Отже, формування та функціонування шляхетського стану в Польському Королівстві, зокрема в Галичині (1349–1569 рр.) відбувалися під впливом процесів, притаманних середньовічній Європі. В соціальній сфері Галицьких земель активно формується станова організація суспільства на підставі юридично визнаних привілеїв. Поділ на стани започаткував

[372] Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Наталя Яковенко. – К. : Критика, 2005. – С. 113–120.

ще одну площину суспільного розшарування, став важливим чинником у процесі самовизначення людини, усвідомлення свого місця в структурі тогочасного суспільства.

Православне духовенство. Утвердження християнства на українських землях у його східному, православно-візантійському варіанті зумовило майбутнє протистояння і конфлікти між православними українцями та їхніми західними сусідами – католиками – поляками і литовцями.

Православна церква в Галицько-Волинській державі була важливим чинником державотворчих, національно-консолідуючих процесів. "Церковні люди" в Галицько-Волинській державі не підлягали світському (княжому чи громадському) суду, за необхідності їх судив суд єпископа. Загалом православне духовенство продовжувало поділятися на дві категорії: біле (парафіяльні священики, котрі не давали обітниці безшлюбності) та чорне (ченці, вищі духовні ієрархи). Галицькі українці, втративши власну державність, сприймали церкву не лише як духовного наставника, а й як гаранта збереження етнічної самобутності й осередок громадського самоврядного життя. Цей період вдало характеризував український історик М.Чубатий: "По упадку самостійної державної організації українців в половині XIV ст. християнська церква заступила українському народу колишню державну владу та стала одинокою установою, репрезентуючи цілий нарід"[373]. У 1349 р., коли польський король Казимир III приєднав Галичину до Польщі, її людність жадала, щоб у старожитній вірі ніхто перешкод ніколи не чинив[374]. У перші роки функціонування адміністративно-правової автономії Галичини у складі Польського Королівства православна церква була не лише духовною наставницею народу, а й відігравала політичну роль, будучи символом історич-

---

[373] Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні / Микола Чубатий. – Рим ; Нью-Йорк, 1965.– Т. 1.– С.–2.

[374] Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви : в 4. т. Т. 1. – Репринтне видання / Іван Власовський. – К., 1998. – С.124.

ної пам'яті народу та важливою ознакою української етнічної ідентичності. Боротьба Польського Королівства у Галичині за панування в церковній сфері призвела до того, що поступово "руська" віра зіткнулася з привілейованою польською народністю і державною католицькою церквою. Католицька церква поступово утверджується, значною мірою – коштом православної церкви. Її підтримувала держава, зокрема, звільнивши від податків. Католицькі владики брали участь в управлінні державою. Українська народність, мова, культура, писемність і традиційна православна церква на державному рівні почали вважатися другорядними[375]. У письмових джерелах XV ст. є протиставлення: "Це християнин, а не русин"[376]. Навертаючи в католицтво православних галичан, їх хрестили вдруге, прирівнюючи до "поган" (язичників), що засвідчувало зневажливе ставлення до православної церкви у Галичині. Православні галицькі українці обмежувались в економічних, політичних і культурних правах, зокрема їх змушували платити податки на користь католицької церкви, перешкоджали будувати нові церкви, обмежували богослужіння. Православним міщанам утруднювали доступ до цехів, органів міського самоврядування[377]. Це підтверджується низкою прикладів. Так, у Руському воєводстві в XVI ст. польські королі або шляхта нерідко забороняли будівництво православних церков у таких галицьких

---

[375] Ульяновський В. Історія церкви та релігійної думки в Україні. Кн. 1 : Середина XV – кінець XVI : навч. посіб. / Василь Ульяновський : у 3 кн. Кн. 1. – К. : Либідь, 1994. – С.3.

[376] Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów : 1 związkowa drukarnia, 1889. – T. 14 : Najdawniejsze zapiski sądów lwowskich 1440–1456 / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – S.256–257.

[377] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1994. – Т. 5 : Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. – С.237–249.

містах, як Самбір, Дрогобич, Городок та ін.[378] У Сяноцькій землі польська шляхта не дозволяла українським селянам-кріпакам відвідувати православні церкви[379].

Порушення прав галицьких українців виявлялося також у тому, що непоодинокими були випадки, коли польські королі перешкоджали їм обирати своїх одновірців (православних міщан) на посади до міського уряду. Так, у 1510 і 1541 рр. король видав два привілеї, якими наказав обирати до міського уряду в Буську лише католиків[380]. Ці й інші приклади[381] засвідчують існування національної нерівноправності та соціальної несправедливості щодо українського населення.

Релігійне протистояння у Галичині зумовило спротив православних підданих, що вимагали від свого суверена – польського короля Казимира III та його наступників радикальних заходів стосовно правового забезпечення становища православ'я (піклування про Галицьку митрополію, яка активно діяла у 1303–1347 рр. під керівництвом православного митрополита).

На думку окремих дослідників (А.Павлова, М.Тихомирова), Галицька митрополія була заснована близько 1303 р.[382] Її ут-

---

[378] Ісаєвич Я. Д. Загарбання земель Галицько-Волинського князівства іноземними державами / Я. Д. Ісаєвич // Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі. – Львів, 1968 – С.96.

[379] Добрянский А. История епископов трех соединенных епархий, Перемышльской, Самборской и Сяноцкой / Антоний Добрянский. – Львов, 1893. – С.50–51.

[380] Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana / Michael Baliński, Tymoteusz Lipiński. – Warszawa, 1846. – T. 2 . – S.1185.

[381] Horn M. Rzemiosło miejskie województwa bełskiego w pierwszej połowie XVII wieku. Zagadnienie kryzysu gospodarczego Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII w. / Maurycy Horn. – Wrocław, 1966. – S.233.

[382] Павлов А. С. О начале Галицкой и Литовской митрополии и о первых тамошних митрополитах по византийским документальным источникам XIV в. / А. С. Павлов. // Русское собрание. – 1894.– № 5; Тихомиров Н. Д. Галицкая митрополия / Н. Д. Тихомиров.– СПб., 1895. – 189+VII с.

ворення пов'язане з наслідками монгольської навали і розпадом Київської Русі, після чого релігійне життя у Києві починало занепадати. І хоч кафедра київських митрополитів формально ще залишалася у зруйнованому монголами Києві, але фактично вони перебували спочатку у Володимирі-на-Клязмі (1299 р.), а потім – у Москві (1325 р.). Після переїзду київського митрополита до Північно-Східної Русі, Галицько-Волинська держава за князювання Юрія Львовича (1301–1308 рр.) домагалася від Костянтинопольського патріархату створення окремої Галицької митрополії (у складі Галицької, Луцької, Володимирської, Перемишльської, Холмської та Туровської єпархій). Першим галицьким митрополитом став грек Нифонт (1303–1305 рр.), висвячений патріархом Афанасієм, а його наступником – митрополит Петро Ратенський, якого висвятив константинопольський патріарх на митрополита "Київського та всієї Русі". Через конфлікт з князем Юрієм Львовичем він переїхав у 1308 р. до московського князя Івана Калити (спочатку до Володимира, а пізніше – до Москви)[383]. Це спонукало галицько-володимирських володарів домагатися призначення нового духовного зверхника, і у 1331 р. на Галицьку митрополію було висвячено Гавриїла.

Однак у 1347 р., напередодні загибелі Галицько-Волинської держави, константинопольський патріарх Іоанн Кантакузин "золотою буллою" скасував Галицьку митрополію, а всі руські єпархії знову було підпорядковано Київському митрополитові, який мав осідок у Москві[384].

З метою отримати прихильність галицького населення польський король Казимир III у 1370 р. звернувся до константинопольського патріарха Філофея з проханням відновити Галицьку митрополію, мотивуючи, що "від віків Галич був знаний усіма країнами як митрополія, митрополичий стіл тут був

[383] Голубинский Е. Е. История русской церкви / Е. Е. Голубинский. – М., 1997. – Т. 2. – С.102–105.

[384] Мейендорф И. Византия и Московская Русь / Иоан Мейендорф. – Париж, 1990. – С.330–336.

з віку-віків"[385]. Казимир III, який панував у Галичині, шукав підтримки серед місцевих православних, а тому ставився до православної релігії толерантно, тим паче, що в його політичного опонента, литовського князя, на той час був свій православний митрополит. У листі до патріарха король застосував навіть шантаж. Зокрема, Казимир писав, що новий митрополит уже обраний – єпископ Антоній, а також продовжував: "Поставте Антонія митрополитом, щоб не зник і не пропав закон руський. А якщо не буде Божого і Вашого благословення на цього чоловіка, то потім не жалійтеся на нас: прийдеться хрестити русинів на латинську віру"[386].

Патріарший Собор у 1371 р. задовольнив прохання польського короля Казимира III. Було відновлено Галицьку митрополію, й Антонія поставлено митрополитом Галицьким. Однак після його смерті (близько 1389–1391 рр.) митрополича кафедра знову перестала існувати. Важливі наслідки для православної церкви на Руських землях мала Кревська унія (1385 р.), наслідком якої став шлюб великого князя литовського Ягайла з польською королевою Ядвігою. Ставши польським королем, останній перейшов з православ'я у католицизм і зобов'язався поширювати католицтво на литовські, білоруські й українські землі[387]. Через це потреба домагатися окремої православної митрополії для Галичини, яку Ягайло 1387 р. остаточно приєднав до католицької Польщі, відпала.

Після приєднання Галичини до складу Польського Королівства привілейоване становище отримала католицька церква. Католицьке духовенство одержало від польських королів чисельні привілеї, права та пільги, які нерідко збігалися з правами шляхти, але, на відміну від неї, не могли передаватись

---

[385] Карташев А. В. Очерки истории Русской Церкви : в 2 т. / А. В. Карташев. – М. : Наука, 1991. – Т. 1. – С.626–628.

[386] Там само. – С.628.

[387] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1994. – Т. 5 : Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. – С.508–512.

у спадщину. Для католицьких священиків і єпископів вищою судовою інстанцією були судові інстанції римської курії.

Польські правителі всіляко сприяли створенню католицької церковної ієрархії в Галичині. Від 1350 р. польський король Казимир III неодноразово звертався до Риму з проханням заснувати в Галичині католицьку митрополію (архієпископство). Папа Римський Григорій XI спеціально видав 13 лютого 1375 р. буллу "Debitum pastoralis officii", яка стала основним документом стосовно створення римо-католицького архієпископства з центром у Галичі[388]. Згодом (1415 р.) воно було перенесено до Львова, що вважався другим за політичним значенням містом у Польському Королівстві[389]. У німецькому місті Констанц 1417 р. відбувся церковний Собор, де титул примаса Польщі закріпився за гнезненським архієпископом[390]. Другим за значенням серед польської католицької ієрархії став львівський архієпископ. Йому були підпорядковані Перемишльське, Холмське, Володимиро-Луцьке, Кам'янецьке єпископства. Опорними пунктами католицизму в Галичині стали також домініканські[391*] та францисканські[392*] монастирі-кляштори[393].

---

[388] Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis vaticanis / A. Theiner. – Roma, 1860. – T. 1. – N 826.

[389] Ульяновський В. Історія церкви та релігійної думки в Україні. Кн. 1 : Середина XV – кінець XVI : навч. посіб. / Василь Ульяновський : у 3 кн. Кн. 1. – К. : Либідь, 1994. – С.84.

[390] Kłoczowski J. Zarys dziejów Kosciola Katolickiego w Polsce / Jerzy Kłoczowski, Lidia Müllerowa, Jan Skarbek. – Kraków, 1986. – S.62–63.

[391*] Домініканці – орден католицької церкви, який заснував св. Домінік і затвердив Папа Гонорій III у 1216 р. Від XIII розгорнув активну місіонерську діяльність. Монастир домініканців під Києвом засновано у 1233 р.

[392*] Францисканці – чернечий орден, який заснував у 1209 р. в Італії св. Франциск Ассизький з релігійного братства мінoритів, утвореного для проповіді євангельських істин, – бідності, любові до ближніх тощо. Виник у Польщі у 1237 р. Разом з домініканцями брали участь в інквізаційних процесах. Від 1256 р. отримали право викладати в університетах.

[393] Abraham W. Powstanie organizacyi Kościoła Łacińskiego na Rusi / Władysław Abraham. – Lwów, 1904. – T. 1. – S.252–254.

Католицька церква поступово перетворювалася на найбільшого землевласника в Галичині. Правове становище католицького духовенства зазначають джерела права, що діяли в Галичині. Так, ст. 140 Повного зводу статутів Казимира Великого передбачала кримінальну відповідальність за оголення меча чи ножа в присутності архієпископа у вигляді штрафу в розмірі "сімдесяти"[394*]; за нецензурні висловлювання в його присутності – штраф "п'ятнадцять"; за обкрадення архієпископа – тілесне покарання у вигляді "вуха"[395]. Католики намагалися прищепити зневагу та зверхнє ставлення до православних "схизматиків" (відступників, розкольників). Систематичне переслідування польською шляхтою і магнатами православних українців відбувалося трьома способами: а) нищенням церковно-національних цінностей і святощів минулого; б) пониженням престижу церкви; в) прищепленням почуття сорому в зв'язку з приналежністю до неї. Цю атаку польської шляхти, яку офіційно підтримувала королівська адміністрація, проводили монахи різних орденів, поширених на українських землях[396]. Здійснювалась також політика ополячення й окатоличення української шляхти, котру не допускали до урядових посад, не надавали привілеїв. Православні єпископи не мали права брати участь у засіданнях польського сейму. Полонізація православного населення Галичини супроводжувалась різними насильствами місцевої польської влади та католицького кліру. Королівська адміністрація сприяла занепаду православних парафій, монастирів. У складних політичних умовах Галицька православна митрополія на початку XV ст. припинила існування і стала намісництвом Київської митрополії, яка відтоді

[394*] "Сімдесять" дорівнювало 14 гривням.

[395] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S. 154.

[396] Чорний М. Діяльність домініканського ордену в Центрально-Східній Європі в XIII – першій половині XIV ст. / Модест Чорний // Наукові зошити історичного факультету Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка. – Львів, 2000. – Вип. 3. – С.191–198.

почала титулуватися "Митрополит Києва і Галича"[397]. Такі зміни призвели до того, що православне духовенство втратило свої позиції, а католицьке стало панівною ідеологічною силою в Галичині. З одного боку, ці процеси сприяли поширенню європейської культури та цивілізації в Галичині, а з іншого – зумовили подальшу полонізацію української еліти, хоча більшість галицького населення й надалі залишалося переважно православним.

У 1407 р. польський король Владислав II Ягайло видав привілей перемишльському єпископу Афанасієві та всім його наступникам, в якому зазначив: "Від різних же інших належних королю прав, виплат і повинностей ми повністю звільняємо всіх владик, їх підданих, священиків і духовних осіб по всій Руській землі, а праводавство серед духівництва, яке здавна належало до церковного суду згаданого владики, ми скріплюємо й записуємо навіки-віків на розгляд церковного суду влади греко-руської віри і одного зі священиків, щоб вони вершили правосуддя й порядок згідно з церковним правом, звичаєм і обрядами"[398]. Отже, XV ст. у Галичині політична влада Польського Королівства визнала за православним духовенством право на здійснення церковного судочинства, а також у незначній мірі обмежувала його правовий статус. Наголосимо також, що аналіз цього документа доводить хибність радянської історико-правової традиції стосовно абсолютної дискримінації галицького православного духовенства польською владою у 1349–1569 рр.

Глибоко позначалася на духовній культурі народу специфічна ситуація в релігійній сфері, що склалася на українських землях у XV–XVI ст. Безперервне протистояння като-

---

[397] Стахів М. Християнська церква в Україні (988–1596 р.) / М. Стахів. – Стемфорд, 1985. – С.180–195.

[398] Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть / Олег Купчинський. – Львів : НТШ, 2004. – С.810.

лицтва та православ'я зумовило укладання Берестейської унії (1596 р.) й утворення уніатської церкви, що загострило релігійні й національні конфлікти. Однак релігійне протистояння мало не лише негативні наслідки. Намагаючись укріпити власні позиції, протидіючі сторони дбали про розвиток освіти, поширення свого впливу через розбудову шкіл. Релігійна полеміка стимулювала думку, сприяла розвитку культури дискусії та ін.

Реальні потреби господарського й культурного життя, поширення ідей гуманізму, намагання представників різних релігійних конфесій розширити соціальну базу спричинили якісні зміни у сфері освіти. У XV–XVI ст. поряд з традиційними школами при храмах і монастирях виникали протестантські та католицькі школи, що привело до підвищення освітнього рівня, особливо в середовищі української шляхти та міщанства. Намагаючись протидіяти поширенню чужих впливів, православне духовенство створювало свої освітні заклади. Найпоширенішими серед них були братські школи (Львів 1584 р., Київ 1615 р. та ін.), а в 1576 р. було засновано славнозвісну Острозьку Академію.

Князівсько-шляхетська еліта підтримувала православну церкву. Колишні бояри Галицько-Волинської держави часто були покровителями (патронами) монастирів і храмів. Вони заповідали православним церквам гроші, коштовності, книги, навіть маєтки. Боярсько-шляхетська православна верства Галичини в умовах окупації Польського Королівства залишалася носієм і виразником державницьких традицій українського народу. Вона зберігала та передавала поколінням історичну пам'ять про Київську Русь і Галицько-Волинську державу.

Отже, в XV – першій половині XVI ст. у Галичині відбулися позитивні зрушення в соціально-культурній сфері, пов'язані з поширенням ідей гуманізму, реформації й інших європейських культурних цінностей.

Міське населення. Захоплення Галичини позначилося на становищі українських міст і містечок. Посилився наплив польських та німецьких колоністів, котрі отримували привілеї польських королів, що надавали їм значні політичні й соціально-економічні права і переваги. Збільшення обсягу прав колоністів відбувалося внаслідок обмеження прав корінного українського населення[399]. Німецька колонізація у Галичині почалася ще в XIII ст., коли німці-колоністи осідали в містах Галицько-Волинської держави. Їх кількість збільшилася, коли для заселення спустошених татарами земель і ліквідації наслідків військових поразок не вистачало власних людських ресурсів. Галицько-Волинський князь Данило Галицький і його наступники всіляко заохочували німців переїжджати на українські землі, надаючи їм певні переваги для заняття господарською діяльністю. Німці з Силезії, Саксонії та Рейну були основними переселенцями до західноукраїнських міст. Автор Галицько-Волинського літопису так описував це явище: "Німці йшли вдень і вночі, купці і ремісники, бо власне їх найбільше бракувало"[400]. Після приєднання Галицьких земель до складу Польського Королівства німецьким поселенцям належала важлива роль в організації та розвитку ремесла в галицьких містах. Масштаби переселення німців у Галичині засвідчує той факт, що впродовж XIV–XVI ст. вони становили значну частку населення галицьких міст (наприклад, у м. Львові в першій чверті XV ст. – близько 70 % мешканців). На другу половину того ж століття їх поменшало – до 30 %, на початку XVI ст. – 14 %, а на середину XVI ст. – 8 %[401]. На думку Н.Яковенко, це

[399] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1994. – Т. 5 : Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. – С.227–229.

[400] Полное собрание русских летописей. – Т. 2 : Ипатьевская литопись. – М., 1962. – С.843.

[401] Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Наталя Яковенко. – К. : Критика, 2005. – С.124.

не означало, що вони покинули місто: завдяки спільній релігії та змішаним шлюбам німці як християни-католики розчинилися у польській спільноті, а точніше – спільноті асимільованих німців. За підрахунками львівського історика М.Капраля, на початку XV ст. кількість німецьких іммігрантів до Львова сягало 70 %, а наприкінці XVI ст. асимільована німецька спільнота становила понад 60 % жителів Львова[402].

Привілейовані польські й німецькі поселенці швидко змусили поступитися позиціями заможне львівське купецтво та ремісничу верхівку українського походження, котрі до захоплення Галичини Польщею домінували у місті. Корінним населенням Львова були українці (їх у той час називали русинами). У момент надання місту маґдебурзького права (1356 р.) вони згадуються серед "національних меншостей" – татар, вірменів і сарацинів[403]. Корінних мешканців Львова, Сянока, Перемишля, Холма, Самбора, Теребовлі й багатьох інших українських міст обмежували у праві займатися торгівлею (крім роздрібної), їм було закрито доступ до певних ремісничих корпорацій тощо. Українцям заборонялося поселятися у центральних привілейованих районах міст. Основна частина українського міщанства мешкала зазвичай поза міськими мурами, в передмістях. У львівському середмісті українці жили лише у межах невеликого кварталу на вулиці Руській і в навколишніх провулках, а на інших вулицях вони мали право жити лише як піднаймачі[404].

Від початку XV ст. у Польщі спостерігалася низка явищ, що С.Гродзінський трактував як кризу феодального ладу: переміщення селян і дрібної шляхти до міст; різке зростання

---

[402] Капраль М. Національні громади Львова XVI–XVIII ст. Соціально-правові взаємини / Мирон Капраль. – Львів, 2003. – С.260–266.

[403] Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 2000. – С.27.

[404] История Львова / ред. кол. В. В. Секретарюк и др. – К., 1984. – С.35.

цін на продукцію, виготовлену в містах, а також зростання попиту на сільськогосподарську продукцію, унаслідок чого відбувався процес розвитку пансько-фільваркового господарства, обмежувалися права селян, здійснювалося їх закріпачення[405]. Посилилися процеси асиміляції окремих родів української земельної шляхти з польськими родами через укладання шлюбів між собою. Водночас дрібна і середня шляхта стала в опозицію стосовно цього процесу, що яскраво простежується у змінах системи права Польського Королівства.

Шляхта, володіючи значним адміністративним ресурсом (під її неухильним впливом перебували вальний сейм, генеральні й земські сеймики, а також інші органи влади), встановлювала юридичні обмеження розвитку міст і правового статусу міщанства та інших станів. Привілеї польських королів 1421 р., 1474 р. і 1496 р. забороняли обіймати вищі церковні посади особам, котрі не належали до шляхетського стану. Було видано привілеї (1496, 1538 і 1543 рр.), відповідно до яких міщани обмежувались у праві набуття земельної власності поза містом[406]. Привілеї польських королів 1505 і 1550 рр. забороняли шляхті займатись міщанськими заняттям (ремеслом, торгівлею тощо) під загрозою втрати прав шляхетства[407]. Пік протистояння між шляхтою та міщанством припав на кінець XV – початок XVI ст. Ця боротьба супроводжувалася обмеженням свободи селян і поширенням фільваркової форми господарювання, а також формуванням шляхетської демократії, яка продовжила свій розвиток у Речі Посполитій[408].

Відчутним обмеженням прав міщанства була остання стаття Вартського статуту 1423 р. Цієї думки дотримувались

---

[405] Grodzinski S. Stosunek szlachty do cechów w swietle statutu warckiego // Czasopismo Prawno-Historyczne. – T. 6. – Z. 2. – Warszawa, 1954. – S.132.

[406] Volumina legum. – Petersburg, 1859. – T. 1. – P. 124, 259.

[407] Там само. – P. 139.

[408] Grodzinski S. Stosunek szlachty do cechów w swietle statutu warckiego // Czasopismo Prawno-Historyczne. – T. 6. – Z. 2. – Warszawa, 1954. – S.178.

польські дослідники Ф.Паппе, О.Бальцер, С.Кутжеба, а також С.Гродзінський[409].

Дослідники відзначають становий характер Віслицького статуту 1347 р. стосовно врегулювання цивільно-правових відносин між різними суспільними групами. Так, міщанин, який доводив у суді, що шляхтич купив у нього товар у кредит, повинен був надати як доказ не лише боргову розписку, а й представити свідків[410]. Ця норма була передбачена у ст. 41 Віслицького статуту[411].

Великі міста Галичини користувалися правом складу. Відомий польський учений М.Бобжинський вважав, що спочатку право складу допомагало міщанам розвивати економіку, хоча унеможливлювало конкуренцію, а місто встановлювало ціни і для товарів своїх торговців, і для іноземних купців. Шляхта вимагала скасування привілеїв, котрі перешкоджали свободі торгівлі та вільній конкуренції. Вона хотіла, щоби воєводи визначали такси товарів. Ці вимоги були настільки сильними, що міста в боротьбі зі шляхтою могли розраховувати лише на одного захисника – польського короля[412].

Однак жодні заходи шляхти не могли ні зупинити розвиток міст, ні ліквідувати цехи, оскільки розвиток товарно-грошових відносин, торгівлі, ремісництва, лихварства був невпинним, зокрема у другій половині XV ст.[413]

---

[409] Grodzinski S. Stosunek szlachty do cechów w swietle statutu warckiego // Czasopismo Prawno-Historyczne. – T. 6. – Z. 2. – Warszawa, 1954. – S.190.

[410] Hube R. Prawo polskie w XIV wieku : Sądy ich praktuka i stosunki prawa spoleczeństwa w Polsce ku schylkowi XIV wieku trzynastym / Romuald Hube. – Warszawa, 1886. – S.110.

[411] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S. 19.

[412] Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie / Michał Bobrzyński. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987. – S.346.

[413] Grodzinski S. Stosunek szlachty do cechów w swietle statutu warckiego // Czasopismo Prawno-Historyczne. – T. 6. – Z. 2. – Warszawa, 1954. – S.190.

За соціально-майновим становищем мешканців міст можна поділити на три категорії. На вищому рівні соціальної структури міського населення Галичини перебували найзаможніша польська та німецька купецько-лихварська і реміснича верхівка, заможні магістратські урядовці, які становили міський патріціат. До другої категорії входили повноправні міщани: особи, котрі займалися різними промислами, майстри – власники майстерень, – міське поспільство – бюргерство, а до третьої – міські низи – плебс: дрібні торговці, незаможні ремісники й ті, що розорилися, підмайстри, учні, слуги, наймити, позацехові ремісники ("партачі")[414].

З-поміж заможного міщанства вирізнялись вірменські крамарі та ремісники, які мешкали у містах ще з часів Данила Галицького[415]. Значна частина вірмен проживала у Львові, Кам'янці-Подільському, Самборі, Теребовлі, Белзі, Галичі, Снятині, Ярославі[416*], Язлівці, Жовкві. Наприкінці 1350 р. вірменська громада Львова розпочала будівництво власного кафедрального храму – Успіння Богородиці, а 1361 р. католікос (глава вірменської християнської церкви[417**]) висвятив львівського вірменського єпископа Кіркора на архієпископа трьох парафій – Львова, Володимира та Луцька[418].

Упродовж XIV–XVI ст. вірменам належала важлива роль в економічному розвитку галицьких міст. Вони займались торгівлею, різними видами ремісничого виробництва. Вірменські

---

[414] Сас П. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. / Петр Сас. – К. : Наук. думка, 1989. – С.27–29.

[415] Бойко І. Й. Правове становище вірменської громади міста Львова (XIV–XVIII ст.) / І. Й. Бойко // Держава і право : зб. наук. пр. – К., 2002. – Вип. 17. – С.32–33. (Юридичні і політичні науки).

[416*] Ярославль – місто у Галицькій землі на лівобережжі р. Сян. Нині – м.Ярослав, центр гміни Перемишльського воєводства у Республіці Польща.

[417**] У Вірменії християнство стало державною релігією 301 р.

[418] Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Наталя Яковенко. – К. : Критика, 2005. – С.125.

купці домінували у торгівлі зі східними країнами – Туреччиною, Іраном, Балканськими країнами. Вірменська колонія Львова мала тісні економічні зв'язки з Кримом, зокрема з Кафою. Це засвідчує чимало записів у львівських міських книгах того періоду. Так, 1386 р. вірменин Лазар із Кафи заявляв у львівському суді, що львівські вірмени Іванес і Амур заплатили йому борг за шовк. Львівський вірменин 1388 р. Капчарис на суді зобов'язувався заплатити вірменину з Кафи борг – 30 злотих[419]. Подібні записи у львівських міських книгах підтверджують тісні економічні зв'язки львівських вірмен із вірменами Кафи й інших країн Сходу[420].

Припинення існування Галицько-Волинської держави у 1349 р. і захоплення Галичини польським королем майже не вплинуло на соціально-правове становище вірмен, котрі мешкали переважно у містах Галичини. Вірменські купці й за умов польського володарювання зберігали провідні позиції в торгівлі зі Сходом. Польські власті від часів Казимира III прихильно ставилися до вірменського населення, зокрема до львівських купців, і надавали вірменській громаді Львова різні привілеї. Наступники Казимира III – Людовик, Ядвіга, Владислав II Ягайло й інші польські королі – підтверджували привілеями права вірменського населення Львова[421], інших галицьких міст. Український історик М.Котляр небезпідставно стверджував, що багаті вірменські купці за надані їм привілеї матеріально підтримували польських королів, у яких завжди був дефіцит готівки[422]. Саме тому

---

[419] Крипякевич И. П. К вопросу о начале армянской колонии во Львове / И. П. Крипякевич // Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. – К., 1965. – С.124.

[420] Pomniki dziejówe Lwówa. – T.1.– № 571.

[421] Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 2000. – С.121.

[422] Котляр Н. Ф. Армяне в экономике средневекового Львова (XIV–XV вв.) / Н. Ф. Котляр // Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. – Ереван, 1971. – С. 203.

Казимир III привілеєм від 17 червня 1356 р. надав, зокрема і вірменським поселенцям, право самоврядування. Грамота проголошувала: м. Львову надається маґдебурзьке (німецьке) право, "а для інших народів, що живуть у цьому місті, а саме: вірменам, євреям, сарацинам, русинам та іншим будь-якого стану чи становища з особливої нашої ласки дозволяємо користуватися відповідно до їх звичаїв, зберігати необмеженими їхні права, надаючи одночасно їм можливості, щоб будь-які кримінальні справи, які виникнуть між ними і іншими, вирішувати за маґдебурзьким правом і при війті відповідно до їхніх прохань. А якщо відмовлятимуться за маґдебурзьким правом, яким вищезгадане місто повинно користуватися, тоді вказані нації – вірмени, євреї, сарацини, татари, русини і всі інші нації, які є в цьому місті, мають можливість поставити і вирішувати будь-яке питання на суді своєї нації, але під головуванням міського війта"[423]. Аналіз цього привілею дає право стверджувати, що національні громади, які проживали у межах міста, в судових справах все-таки залежали від міської управи, тобто судилися або на підставі маґдебурзького, або на підставі національного права у відокремлених змішаних судах, де суддями були представники їхніх громад, а головою – війт як представник міської громади.

У Львові й інших галицьких містах вірмени, відповідно до згаданого привілею Казимира III, мали відокремлену юридичну громаду, яку очолювали вірменський війт і рада старійшин. Окремі історичні джерела засвідчують, що у 1368 р. львівські вірмени мали війта Абрагама, з 1368 р. – війта Богдана, впродовж 1434–1441 рр. – війта Якуба та ін.[424] Повноваження вірменського війта поширювались лише на львівських вірмен і вірмен, що мешкали у передмісті. Юрисдикція війта не

[423] Історія Львова в документах і матеріалах : зб. док. і мат. / упоряд. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич, О. А. Купчинський та ін. ; відп. ред. М. В. Брик. – К. : Наук. думка, 1986. – С.16.

[424] Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 2000. – С.121.

поширювалася на вірмен, що прийняли католицьку віру, а також тих, які за власною волею судилися за маґдебурзьким правом у міських судах Львова[425]. На думку І.Линниченка, вірмени мали двох війтів – у місті та передмісті[426]. Львівські вірмени мали також свою церковну організацію, очолювану вірменським єпископом.

Окрему соціальну групу в Галичині становило єврейське населення, правовий статус якого визначали королівські привілеї. Польський король після встановлення влади в Галичині з економічних інтересів був зацікавлений у переселенні євреїв на Польські й Галицькі землі. Казимир III надавав привілеї євреям на право займатися ремеслом, торгівлею, сприяв їхньому поселенню у Галичині тощо. Проти еміграції євреїв у Галичину виступали німецькі та польські купці, в тому числі львівський і перемишльський патриціат. Вони вважали прибулих євреїв конкурентами і робили все можливе, щоб обмежити їх еміграцію[427]. Крім того, переселенням євреїв було незадоволене католицьке духовенство. Це, в свою чергу, призвело до загострення соціальних суперечностей. Для уникнення конфліктів католицької церкви, шляхти та купецької верхівки у містах Казимир III у 1364 р. надав привілеї всім євреям Польського Королівства, гарантувавши їм свободу дотримання релігійних культів, право й участь у господарському житті країни, а 1367 р. – євреям Малопольщі, в тому числі євреям Галичини та Холмщини[428], які визначали їх правовий статус.

---

[425] Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 2000. – С.121.

[426] Линниченко І. Суспільні верстви Галицької Русі XIV–XV в. / І. Линниченко. – Львів, 1899. – С.229.

[427] Zakrzewski A. Wizerunek Żyda w propagandzie antysemickiej do końca XVIII w. / Andrzej Zakrzewski // Tolerancja. – Częstochowa, 1995. – T. 2. – S.191–216.

[428] Kiryk F. Skupiska żydowskie w miastach małopolskich / Feliks Kiryk, Franciszek Leśniak. – Przemysl, 1991. – S.12–14 ; Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 2000. – С.381–385.

Ці привілеї підтвердили король Казимир Ягеллончик у 1453 р. і Сигізмунд І Старий привілеєм 1507 р. У 1539 р. король передав юрисдикцію над євреями, котрі проживали в містах і помістях, шляхті й магнатам. Відтоді опіка короля поширювалась лише на євреїв, які проживали у володіннях короля, так званих королівських євреїв. На початку XVI ст. євреї отримали привілеї для своїх громад (кагалів). Єврейські кагали (громади) наприкінці XV – початку XVI ст. стали численними завдяки інтенсивному переселенню до Польського Королівства, зокрема Галичини. Єврейська громада мала свою внутрішню організацію, що складалася з власних виборних чиновників для різних справ громади (керівників – *raschim*, наглядачів міри і ваг – *memunim*). Нагляд за єврейськими кагалами здійснювали воєводи[429].

На західноукраїнські землі євреї вперше прибули у X–XI ст. Письмові джерела засвідчують, що в XI ст. єврейські поселення існували в Галичі й Володимирі. Значна група євреїв переселилась у Галицько-Волинську державу за князя Данила Галицького, а відтак – у Львів за сина Данила – Лева І (1264–1301 рр.)[430]. Згодом євреї поселилися в інших галицьких містах, зокрема у Галичі, Перемишлі, Сянку, Снятині та ін.

Перша звістка про єврейських поселенців у Перемишлі датується 1466 р. Польський король Сигізмунд II Август[431*]

---

[429] Кутшеба С. Очерк истории общественно-государственного строя Польши / Станислав Кутшеба / пер. с польс. ; под ред. И. В. Ястребова. – СПб. : изд. А. С. Суворика, 1907. – С.83.

[430] Бойко І. Й. До питання про правові основи виникнення єврейських поселень в період Галицько-Волинського князівства // Матеріали IV звітної науково-практичної конференції професорсько-викладацького та курсантського (студентського) складу Кримського юридичного інституту Національного університету внутрішніх справ : у 2 ч. – Сімферополь : Доля, 2002. – Ч. 1. – С.156.

[431*] Сигізмунд II Август (1520–1572 рр.) – представник династії Ягеллонів. Став польським королем у 1530 р., а від 1548 р. – Великий Князь литовський. За час його правління була утворена Річ Посполита, а українські та білоруські феодали – зрівняні в правах з литовськими і польськими.

29 березня 1559 р. надав спеціальний привілей для єврейської громади Перемишля[432]. Наприкінці XV ст. у Галичині євреї мешкали в 19 королівських і 4 приватних містах[433].

У Львові були дві єврейські громади – на Підзамчі та в середмісті. За прикладом Західної Європи, євреї вважались підданими особисто короля. Від нього і його представників залежало право євреїв поселятися чи ні у його володіннях. Євреї зобов'язані були сплачувати різні повинності. Від часів Казимира III євреї користувалися протекцією королівського двору, зацікавленого у переселенні до країни грошовитих людей, котрі іноді виступали головними кредиторами самих королів[434].

Євреї брали активну участь у господарському житті, налагоджували торгові зв'язки в межах Польського Королівства та поза ним. Наприкінці XIV – у XV ст. євреї інтенсивно здійснювали торгівлю з містами Причорномор'я, Туреччиною, Кримським ханством, Угорщиною та ін. Центром цієї торгівлі було м. Львів, яке мало право складу[435]. Це означало, що товари, привезені з інших країн, повинні були продаватися насамперед на місцевому ринку за тими цінами, які встановлювалися на львівському ринку, часто зі згоди представників короля. Якщо привезені до Львова товари не були продані, їх можна було перевозити на інші ринки, найчастіше – на Захід. Через Львів пролягали торгові шляхи зі Сходу на Захід, а зі Заходу – на Схід[436].

---

[432] Schorr M. Żydzi w Przemyślu do końca XVIII wieku / Mojżesz Schorr. – Lwów, 1903. – S.1–2.

[433] Horn M. Rzemiosło miejskie województwa bełskiego w pierwszej połowie XVII wieku. Zagadnienie kryzysu gospodarczego Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII w. / Maurycy Hórn. – Wrocław, 1966. – S.7.

[434] Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Наталя Яковенко. – К. : Критика, 2005. – С.126.

[435] Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 1998. – С.42–43.

[436] Charewiczowa Ł. Handel średniowiecznego Lwowa / Łucja Charewiczowa. – Lwów : Wyd-wo zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1925. – S.46–48 ; Хонигсман Я. С. Євреи Украины (краткий очерк истории) / Я. С. Хонигсман, А. Я. Найман. – К., 1992. – Ч. 1. – С.22.

Упродовж XV – першої половини XVI ст. у Галичині інтенсивно розвивалися ремесло і торгівля. Це приводило до зростання кількості міського населення. Головним торговим містом регіону, центром ремісничого виробництва був Львів. Львівські ремісники не лише обслуговували місцевий ринок, а й виробляли товари на експорт. Давні традиції розвитку львівського ремесла засвідчує згадка про існування львівського цеху шевців від 15 серпня 1386 р., видана старостою Руської землі Андрієвим[437]. Ремісники в галицьких містах об'єднувалися в професійні об'єднання – цехи. Внутрішнє життя цехів і поведінку їхніх членів регулювали цехові статути. Привілеї й інші акти, на основі яких були засновані цехи у містах Галичини, містять відомості про структуру цехової організації, її самоврядування, права й обов'язки його членів. Цехові організації мали свій внутрішній суд, що розглядав справи про порушення членами цеху виробничо-технічних і торгових правил, цехової дисципліни (неявка на роботу без поважних причин, висміювання іншого майстра та вихвалянням своєї роботи) тощо[438].

Правове становище міського населення Галичини залежало від майнової приналежності міст (королівське, приватновласницьке) та правового статусу (привілейоване, непривілейоване). У найтяжчому становищі перебували мешканці приватновласницьких міст. Міщани, що займалися землеробством, платили чинш[439*], розмір якого постійно зростав. Окрім того, міщани міст, котрі були власністю світських і духовних

[437] Капраль М. Привілеї та статути ремісничих цехів і купецьких корпорацій Львова XV–XVIII ст. (історико-правовий аналіз) / Мирон Капраль // Економічні привілеї міста Львова XV–XVIII ст. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 2007. – С.XIII.

[438] Кісь Я. Промисловість Львова у період феодалізму (XIII–XIX ст.) / Я. Кісь. – Львів, 1968. – С.75–76.

[439*] Чинш (старопол. *czynsz*, від лат. *census* – податок) – регулярний податок натурою або грошима, який платили шляхті чи державі позбавлені земельної власності особисто вільні чиншові селяни та міщани за користування орними й іншими земельними угіддями.

феодалів, зобов'язувались виконувати на користь власника численні та важкі повинності: косити сіно, збирати хліб, возити дрова, а також сплачувати всілякі податки – в'їзні, весільну куницю та ін. Міщани приватновласницьких міст не мали права без згоди міської адміністрації залишати місто.

Мешканці великокнязівських і королівських міст та містечок виконували загальнодержавні повинності, а також ті, що встановлювали для них старости й управителі, – будували, ремонтували і підтримували у належному стані замкові споруди, мости, дороги, формували "посполите рушення", забезпечували замкову та польову варту.

Міщани галицьких міст і містечок хоча й користувалися маґдебурзьким правом, але виконували і загальнодержавні повинності, й ті, які встановлювалися міською владою, – утримання міської адміністрації, постоїв королівських військ, сплата грошових податків[440].

Магдебурзьке право значно полегшувало залежність міщан від держави й шляхти (іноді польські королі видавали грамоти на маґдебурзьке право і приватновласницьким містам на прохання їхніх власників), а відтак об'єктивно сприяли розвиткові міст. Однак на українських землях маґдебурзьке право, на відміну від країн Західної Європи, не повністю звільняло міщан від феодальної залежності, воно іноді взаємодіяло з нормами українського звичаєвого права. Крім того, у більшості українських міст польська влада дозволяла користуватися маґдебурзьким правом лише католикам, а православне населення, тобто українське міщанство, істотно обмежувалося у правах на торгівлю, ремесло, участь в установах міського самоврядування[441].

---

[440] Томашівський С. Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі / Степан Томашівський // ЗНТШ. – Львів, 1897. – Т. 19. – С.60.

[441] Антонович В. Исследование о городах в Юго-Западной России по актах 1432–1798 (Предисловие к первому тому V части Юго-Западной России / Владимир Антонович. – К., 1870 . – С.164–167.

Отже, формування та функціонування правового статусу міського населення у Галичині в складі Польського Королівства відбувалися відповідно до європейських традицій. Цьому сприяло застосування і розвиток нових форм міського самоврядування згідно з маґдебурзьким правом. Міському населенню Галичини стають притаманні демократизм, менша орієнтація на центральну владу, бажання будувати спільне життя на основі правових норм тощо. Маґдебурзьке право сприяло формуванню на українських землях засад громадянського суспільства[442].

Сільське населення. Селянство поступово консолідувалося в єдиний стан і становило в XIV ст. 80 % усього населення в Галичині. Правовий статус галицьких селян XIV–XV ст. залежав від правового становища сіл. У Галичині (Руському Королівстві) в перші десятиліття її перебування під владою польського короля Казимира III існували "села, особливістю яких була значна строкатість правового становища селянства і воно "сиділо" на руському, польському, менше на волоському і зовсім рідко – на німецькому праві"[443].

Галицьке селянство здебільшого користувалось руським правом, яке передбачало існування селянської громади. Упродовж 1349–1434 рр. у галицьких селах формувалися і продовжували функціонувати самоврядні традиції, що виникли ще за часів Київської Русі та Галицько-Волинської держави. До складу села входило п'ять-десять однородинних господарств (димів-дворищ). Сільським господарством займалася велика родина. Декілька дворищ творили громаду, яка обирала

[442] Гошко Т. Нариси з історії маґдебурзького права в Україні (XIV – початок XVII ст.) / Тетяна Гошко. – Львів : Афіша, 2002. – С.67–75.

[443] Козій А. М. Зміни в юридичному становищі селян Речі Посполитої в другій половині XVI–XVII ст. (на прикладі Хомської землі) / А. М. Козій // Проблеми слов'янознавства. Історія зарубіжних слов'янських народів : респуб. міжвідомчий наук. зб. – Львів, 1982. – Вип. 26. – С.103.

керівника та старійшину (тивуна, отамана та ін.). Сільська громада мала спільні ліси, пасовиська, рибні озера, контролювала адміністрацію і суд, платила данину, утримувала церкву і священика. Декілька громад утворювали волость на чолі з отаманом. Його обирала вся громада (віче або копа). На таких вічах відбувалися й сільські суди – так звані копні суди[444]. Селяни, перебуваючи на "руському праві", мали право виходу за умови, що кількість вихідців не перевищить встановлену норму і двір та орна земля будуть залишені в повному порядку, а селяни дотримуватимуться одного строку виходу на рік (на Різдво) і сплачуватимуть "поклон, великоруське пожиле"[445]. На розшук селянина-втікача панові давався рік. Після закінчення цього терміну селянин, домовившись із своїм колишнім феодалом про оплату штрафу і річного чиншу, вважався вільним. У випадку невиконання цих вимог селянин повертався на попереднє місце. У XIV ст. в Галичину переселилась значна кількість селян. Так, "повно осілий селянин, що сидів на руському праві й користувався волею", перш ніж піти, повинен був відслужити своєму панові стільки років, скільки користувався пільгою. Селянин, який "сидів на місцевому праві", мав право піти без виконання згаданих правил за умови провини свого пана (відлучення пана від церкви, позбавлення селянського маєтку тощо)[446].

У гірських районах Галичини функціонували села, в котрих регулювання суспільних відносин відбулося на основі волоського права. Волоське (звичаєве) право поширювалося на вільних

---

[444] Історія українського селянства. – К., 2006. – Т. 1. – С.88–89.

[445] Греков Б. Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII века / Б. Греков. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1946. – С.343–349.

[446] Козій А. М. Зміни в юридичному становищі селян Речі Посполитої в другій половині XVI–XVII ст. (на прикладі Хомської землі) / А. М. Козій // Проблеми слов'янознавства. Історія зарубіжних слов'янських народів : респуб. міжвідомчий наук. зб. – Львів, 1982. – Вип. 26. – С.101–107.

селян, регулювало всі сторони життя волоського села, зокрема земельні відносини, судовий розгляд справ та ін.[447] Селяни, котрі "сиділи" на волоському праві, також знали громаду. Характер поселень на волоському праві зумовлювався передусім оброчною формою використання залежного селянства. Піддані селяни виконували натуральні повинності. Наприклад, на початку XVI ст. у Холмському старостві на волоському праві було три села. Волоські селяни не відробляли панщини, не сплачували повинностей. До їх обов'язків належало гонити на продаж панську худобу (с. Вереща) або ходити з сітями на лови (с. Косін). З кожної великої рогатої худоби вони давали скарбові півгроша, а з малої – шеляг, з овець – кожну двадцяту. Таке становище волоських селян вважалося невигідним для скарбу; рекомендувалося перевести с. Вереща на чинш, як це вже було зроблено зі сіл Кости і Воля Косінська[448].

Села німецького права виникли у Галичині впродовж XIV–XVст. Осадник-війт сплачував власнику землі певну суму грошей і тим набував право створити село. У ньому він ставав спадковим війтом зі своєю землею, частиною чиншу та судових оплат[449]. На відміну від руського та польського права німецьке право не було пов'язане з общинним ладом. Селянин, який

---

[447] Гончаренко В. Д. Волоське право / В. Д. Гончаренко // Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 1 : А–Г. – С.512.

[448] Козій А. М. Зміни в юридичному становищі селян Речі Посполитої в другій половині XVI–XVII ст. (на прикладі Холмської землі) / А. М. Козій // Проблеми слов'янознавства. Історія зарубіжних слов'янських народів : респуб. міжвідомчий наук. зб. – Львів, 1982. – Вип. 26. – С.104.

[449] Інкін В. Ф. Сільські суди німецького права в Галичині XVI–XVIII ст. / В. Ф. Інкін // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів : Вища шк., 1984. – Вип. 20 : З історії стародавності і Середньовіччя / відп. ред. Ю. М. Гроссман. – С.34–40.

"сидів на німецькому праві", мав право виходу в будь-який час року, але лише за умови заміни себе рівноцінним[450].

Поряд з руським правом у Галичині поширеним було й польське право. У питаннях про правове становище селян істотних відмінностей між ними не існувало. Села на польському праві, як і на руському, жили громадами. З метою переселення поляків у Галичину їм надавалися пільги. Різнорідні та не регульовані будь-якими нормами повинності й податки замінювались визначеним натуральним чиншом, розміри якого залежали від величини наділу. Натуральна (і частково – грошова) рента у Польському Королівстві XIV – XV ст., зокрема в Галичині, стали панівними формами використання праці залежного селянства.

У XVI ст. на польському праві, як і на руському, селяни мали право виходу: раз на рік (на Різдво) полишити свого пана. Польське право відрізнялося від руського лише деталями виходу. Селянин, який "сидів на польському праві", мав право піти від феодала за умови, якщо він сплатив усі податки або знайшов собі рівноцінну роботу[451].

У цей час галицькі селяни поділяються на три групи: вільні селяни, або кметі (чиншові, службові); напіввільні селяни (каланні, ординці); невільні, або кріпаки.

Вільні селяни (кметі) мали власні землі. Слово "кметь" вказувало на господаря – члена сільської громади. Чиншові селяни зобов'язані були працювати на пана зі своєю худобою (у XIV–XV ст. – вісім-десять днів на рік, потім у другій половині

---

[450] Греков Б. Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII века / Б. Греков. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1946. – С.349.

[451] Козій А. М. Зміни в юридичному становищі селян Речі Посполитої в другій половині XVI–XVII ст. (на прикладі Хомської землі) / А. М. Козій // Проблеми слов'янознавства. Історія зарубіжних слов'янських народів : респуб. міжвідомчий наук. зб. – Львів, 1982. – Вип. 26. – С.103.

XVI – першій половині XVII – два-чотири дні на тиждень). Окрім того, галицькі селяни повинні були сплачувати грошові та натуральні податки. До грошових податків належали виплати на користь церкви (десятина) та Польської держави. Селяни виконували також натуральну ренту збіжжям, медом, худобою, а також відробітком повинності на користь держави – підвідне, ремонт мостів, доріг, сторожування тощо[452].

Вільні селяни у Польському Королівстві, зокрема і в Галичині, поступово почали втрачати свої права, в тому числі права власності на землю, право переходу. В середині XV ст. у церковних і королівських володіннях за селянами ще зберігалося право на захист від пана: перші – в єпископських, другі – в асесорських, а згодом референдарських судах[453]. У тому ж XV ст. польські селяни певною мірою ще користувались свободою, наприклад, селянин мав право залишити село, переїхати в інше, але за дуже обтяжливих умов (у певні дні року, обов'язково повідомляючи про це свого пана, лише за згоди останнього, обробивши свій земельний наділ, сплативши пану "роторне")[454]. Однак в окремих галицьких селах цей процес не набув інтенсивного характеру, адже навіть у XVI ст. селяни були суб'єктами права власності на землю. Так, 15 серпня 1559 р. у с. Одрехів селянин Л.Голдшів купив у селянина Федора та його синів землю[455]. Галицька шляхта стосовно права переходу селян застосовувала польську практику. Остаточно вона була прийнята 1434 р. – у рік запровадження в Галичині польського права. Згідно з польсь-

---

[452] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – Т. 4 : XIV–XVI віки – відносини політичні. – С.138.

[453] Разумовская Л. В. Очерки по истории польских крестьян в XV–XVI вв. / Л. В. Разумовская. – М., 1968. – 271–272.

[454] Zysiak Z. Sądownictwo królewskie w sprawach chłopskich do polowy XVI w. / Z. Zysiak // Czasopismo Prawno-Historyczne, 1956. – Z.2. – S.125.

[455] Акти села Одрехова / упоряд. І. М. Керницький, О. А. Купчинський. – К., 1970. – С.46–47.

ким законодавством, селянин мав право покинути село лише на Різдво, попередивши пана заздалегідь і виконавши низку вимог: він повинен був упорядкувати господарство, знайти панові заміну за себе, повернути всі борги, позичений інвентар, дати копу грошів (60 празьких грошів), міру пшениці, дві колоди вівса, чотири руські калачі, четверо курей, віз сіна та віз дерева[456]. У випадку невиконання цих зобов'язань селянин вважався біглим і підлягав безстроковому розшуку органами державної влади та примусовому поверненню до власника: "У випадку, коли селянин залишав село всупереч закону, пан мав право повернути його назад як втікача, мав навіть право забрати все його рухоме майно"[457].

Окремими привілеями і статутами польської влади встановлювалася відповідальність за самовільний вихід кметя від господаря без його відома. За це передбачався грошовий штраф селянам-втікачам, а також штраф на міста, які приймали таких селян[458]. Такі умови практично унеможливлювали вихід селянина, і він ставав кріпаком.

У Галичині до напіввільних (залежних) селян належали:

– *каланні люди*: селяни, котрі не мали права виходу від свого господаря, але певні права в них були, зокрема свідчити в суді, мати особисте майно, не платити податків;

– *ординці*[459] – селяни, що працювали на королівських угід-

---

[456] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1994. – Т. 5 : Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. – С.165.

[457] Kutrzeba S. Historia ustroju Polski. Korona / Stanisław Kutrzeba. – Poznań, 2001. – S.125.

[458] Похилевич Д. Л. Право крестьян Белоруссии, Литвы и Украины на землю и выход в XV–XVI вв. / Д. Л. Похилевич // Вопросы истории. – 1973. – № 12. – С.65.

[459] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1994.

дях і перебували під опікою короля. Одним з важливих завдань, яке покладалося на ординських селян, була охорона кордонів Польського Королівства від нападів Золотої Орди. Ординці мали право мати особисте майно, займатися власним господарством. Ординські села мали право на самоврядування. В актах XV ст. у Галичині ординськими селами були: Германів, Солонка, Жеравці біля Львова, Хохнів і Хоростівці під Галичем[460] та ін.;

– *сотенні люди*: селяни, котрі мешкали поблизу замків і фортець. Їхнє завдання полягало у забезпеченні замків і фортець ремісничими виробами. Вони не сплачували податків. У судових справах на них поширювалася юрисдикція гродського (замкового) суду.

Особливістю статусу напіввільних людей у Галичині XIV–XVI ст. було формування тільки для цього регіону так званих ординців. Не існує чітких історичних даних про їхнє походження. У Галичині ординці проживали лише у Львівській і Галицькій землях[461]. Селами, в яких мешкали ординці, управляли тивуни та ватамани. Це села руського права, що безпосередньо підпорядковувались королю. У Львівській землі до цих сіл належали: Борщовичі, Гай, Германів, Ортасів, Подвірче, Собнів, Солонка, Велике Поле, Задвір'я, Жиравка, Миклашів[462]. На думку М.Грушевського, "ординцями" називали осіб,

– Т. 5 : Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. – С.145.

[460] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1994. – Т. 5 : Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. – С.145.

[461] Hejnosz W. Jus Ruthenicale. Przeżytki dawnego ustroju społecznego na Rusi Halickiej w XV w. / Wojciech Hejnosz. – Lwów, 1928. – S.75. (= Studya nad historyą prawa polskiego. – 1928. – T. 12. – № 1).

[462] Там само. – S.61–84. (= Studya nad historyą prawa polskiego. – 1928. – T. 12. – № 1).

які захищали Галичину від нападів татар. Однак у письмових документах XV ст. щодо селян сіл Германова, Подвірче, Солонки не лише вживається термін "ординець" або "каланні", а й "орда" для визначення відповідного села[463].

Проте виникає сумнів, що "ордою" називали б осіб, котрі від неї захищали кордони Польського Королівства. Як відомо, у XIII ст. Галицько-Волинська держава зазнала системних нападів татар, а король Данило змушений був навіть їздити до золотоординського хана за ярликом. Татарське військо захопило більшість земель Галицько-Волинської держави, але невдовзі вони були змушені відступити на Схід. Тому хан Золотої Орди призначив кількох своїх намісників, які проживали у галицько-волинських селах. Можна допустити, що здебільшого вони складалися саме з татар. Отже, назва "орда" позначала татарські села, розташовані зазвичай у Галичині.

Після асиміляції татар у середовищі галицького селянства нащадки татар-завойовників належали до найактивніших захисників руського (українського) права, а в період Польського Королівства охороняли кордони від нападу завойовників.

До третьої групи галицького селянства відносились закріпачені селяни. З розвитком панщинської системи польський сейм закріплював особисте підданство селян, законодавчо обмежував можливості їх переходу з місця на місце. Наступ шляхти на свободу селян у різних регіонах Польського Королівства відбувався неоднаково і в різний час. У 1402 р. Вартський статут на загальнодержавному рівні встановив, що "останній на лісовій ділянці селянин, який отримав пільговий строк, не може йти з цього місця, поки не викорчує цього

[463] Там само. – S.76–77. (= Studya nad historyą prawa polskiego. – 1928. – T. 12. – № 1).

лісу під поле, не виконає всього, що належиться, згідно з земським правом або звичаєм"[464]. З цього випливало, що селянин без дозволу свого пана не мав права змінити місце перебування, а пан за допомогою державної влади самовільно мав право розшукувати втікача.

У XV ст. прикріплення селян до землі відбувалося значно інтенсивніше: "селянин почав перетворюватися на невільника, і його закріплення до землі ставало нормою"[465]. Основний наступ на селян здійснювала шляхта. Згідно з сеймовими рішеннями Польського Королівства (*lauda*), шляхтич мав право змушувати до праці формально вільних людей (люзних, збіглих, волоцюг, жебраків), що осідали в маєтках магнатів і шляхти. Через високі податки, контроль на основі "свідоцтва відходу" шляхта змушувала селян переходити у підданство, тобто під владу пана ("*powzdanie*")[466].

Селяни мали право переходити тільки в межах свого права: з волоського на волоське, руського на руське, польського на польське. Це був один із способів обмежити права переходів, який полягав у тому, щоб зменшити можливі умови, пов'язані з надією селянина на поліпшення свого становища[467]. Незважаючи на строкатість правового становища галицьких сіл у складі Польського Королівства, в своїх основних рисах воно мало чим відрізнялося, оскільки наступ шляхти на права селян, розвиток фільваркового господарства, завершення процесу закріпачення селян відбувалося незалежно від установлених правових особливостей.

---

[464] Volumina legum. – Petersburg, 1859. – T. 1. – S.35.

[465] Hejnosz W. Przypisanie chłopów do ziemi // Pierwsza konferencia metodołogiczna historyków polskich / Wojciech Hejnosz. – Warszawa, 1925. – T. 1. – S.313.

[466] Bardach J. Historia ustroju i prawa polskiego / Juliusz Bardach, Bogusław Leśnodorski, Michał Pietrzak. –Warszawa : Lexis Nexis, 2005. – S.209–210.

[467] Греков Б. Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII века / Б. Греков. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1946. – С.349.

Упродовж XV–XVI ст. правові відмінності між цими категоріями селян поступово нівелювалися, оскільки польська шляхта з усіх однаково почала вимагати виконання феодальних повинностей. Так формувався єдиний стан кріпаків, а різні права (руські, польські, німецькі, волоські) трансформувались в одне – кріпосне право. Наприклад, Пьотрківський статут 1496 р. обмежував кількість селян, які могли б піти зі села, до одного на рік. Окрім того, від пана залежала доля селянських синів, адже лише один із декількох синів мав право піти від батька зі села на службу чи вчитися ремеслу в місті. Інші сини повинні були залишитися в маєтку. Якщо у кметя був тільки один син, він був змушений залишитися вдома[468]. Згідно з Пьотрківським статутом 1496 р., селянин, який збирався відійти, повинен був отримати письмовий дозвіл від пана про вихід. Певний інтерес викликала друга частина цього статуту, відповідно до якої накладався штраф на того пана, що не хотів відпустити і одного передбаченого законом кметя[469]. З цього випливало: наприкінці XV ст. багато хто зі шляхти вважав своїх кметів кріпаками, прикріпленими до їхніх земельних володінь.

В умовах розвитку товарно-грошових відносин і панування панщинно-фільваркового господарства у Польському Королівстві, в тому числі в Галичині, шляхта була зацікавлена у використанні дешевої селянської праці, зокрема в період інтенсивних сільськогосподарських робіт. Тому вона перешкоджала переходу сільської молоді до міст. Щоб знизити ціну на робочу силу, Пьотрківський сейм 1496 р. заборонив приймати на роботи у містах найманців – вихідців з села на більший термін, аніж тиждень. Особливо це стосувалося тих

[468] Volumina legum. – Petersburg, 1859. – T. 1. – S.119.
[469] Там само. – S.122.

селян, котрі не мали свідоцтва від свого пана, яке дозволяло їм залишати село[470].

На початку XV ст. польська влада продовжувала обмежувати вихід селян. У 1501, 1510, 1511 рр. сейм Польського Королівства видав конституції, якими було заборонено відхід із села більше одного селянського господаря на рік і обмежено до однієї молодої особи чоловічої статі вихід із села впродовж року в місто для навчання ремеслам, шкільного навчання і служби. Крім цього, встановлювалось зобов'язання забезпечувати таких селян відповідними письмовими свідоцтвами їхніх панів[471]. Завершальним етапом у цьому процесі став Торунський статут, прийнятий у 1520 р. Він офіційно ввів примусову панщину в розмірі як мінімум одного дня на тиждень. Ця норма значно завищена в шляхетських і духовних селах, де на практиці було по 3–5 днів панщини на тиждень, причому селянам почали доводити обсяги робіт[472]. Отже, перехід селян з одного місця на інше став недоцільним.

Разом із панщиною в Галичині розвивалось домініальне судочинство. У 1518 р. рішенням вального сейму селянам заборонялось оскаржувати рішення домініальних судів[473]. На невільних людей у Галичині до 1434 р. поширювалося "руське право". На думку І.Франка, воно було корисним, оскільки давало громадянам значні права на самоврядування. Але "руське право" було невигідне для шляхти, тому "від 1435 р., коли в Червоній Русі заведено польське право і польські суди, до кінця XV віку число осель на німецькім праві все збільшується, поки в кінці зовсім не пропали невеликі рештки староруського

[470] Volumina legum. – Petersburg, 1859. – T. 1. – S.125–126.

[471] Зашкільняк Л. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів / Леонід Зашкільняк, Микола Крикун. – Львів : ЛНУ, 2002. – С.79.

[472] Volumina legum. – Petersburg, 1859. – T. 1. – S.179.

[473] Maciejewski T. Historia ustroju i prawa sądowego Polski / Tadeusz Maciejewski. – Warszawa : Wyd-wo C. H. Beck, 2008. – S.46–47.

вічевого порядку по селах і не запанувало обік панщизнених тягарів також панське (домініальне) судівництво"[474].

Соціальна прірва між селянством і шляхтою призводила до загострення суспільних конфліктів. Вони найчастіше виявлялися у втечах невільних селян, здебільшого у міста і за кордон. Численні рішення земських сеймиків, спрямовані на протидію втечам селян, доводять, що ці факти в Польському Королівстві були звичним соціальним явищем. Серед загальнодержавних нормативно-правових актів Польського Королівства, котрі протидіяли втечам селян, особливо важливим був Статут короля Олександра (1501–1506 рр.) 1503 р., який надавав право кожному шляхтичеві затримувати селян, що намагалися утекти за кордон. У 1538 р. рішенням вального сейму в судових справах про втечі селян було скасовано давність як умову їх закриття[475]. Невдовзі Варшавська конституція 1573 р. ще раз закріпила широкі судові повноваження землевласника, що мав право "на свій розсуд" покарати неслухняного підданого[476].

Отже, у XV–XVI ст. відбулося формування структури середньовічного суспільства, властивого феодальному ладу і періоду становлення Польського Королівства. Польські королі та центральна влада створили для себе надійну опору в особі привілейованих соціальних груп і поступово здійснювали політику закріпачення селян.

Правове становище всіх категорій селян на Галицьких землях у складі Польського Королівства характеризувалося політичним безправ'ям і неповною цивільною правоздатністю.

---

[474] Франко І. Панщина та її існування 1848 р. // Іван Франко. Зібрання творів : у 50 т. ; редкол. : Є. Кирилюк (голова) [та ін.]. – К. : Наук. Думка, 1976. – 1986. – Т. 47. – С.26.

[475] Bardach J. Historia ustroju i prawa polskiego / Juliusz Bardach, Bogusław Leśnodorski, Michał Pietrzak. –Warszawa : Lexis Nexis, 2005. – S.206.

[476] Volumina legum. – Petersburg, 1859. – T. 2. – S.124.

Так, селяни ставали людьми, повністю залежними від землевласника – пана, підневільними, кріпаками, а їхнє правове становище мало чим відрізнялося від рабського. Селянське самоврядування у Галичині також було суттєво обмежене, а згодом зведене до мінімуму. Шляхта отримала змогу втручатися навіть в особисте життя галицьких селян: давати чи не давати дозвіл на шлюб, похорон (беручи за дозвіл плату), примушували селян користуватися лише панськими млинами та шинками, які часто здавали в оренду євреям, та ін.

Розділ 3

СИСТЕМА ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У ГАЛИЧИНІ В СКЛАДІ ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛІВСТВА

3.1. Вищі органи державної влади Польського Королівства та їх роль у формуванні правового статусу Галичини

Проблемам влади в суспільстві присвячено значну кількість науково-публіцистичної літератури. Це цілком зрозуміло, оскільки влада і відношення до неї громадян слугують важливим індикатором того, в якому напрямі розвиваються суспільство та держава. У філософській і політологічній літературі влада характеризується найчастіше "як суспільне відношення команди-підпорядкування", "спосіб організувати поведінку класів, станів"[477].

У загальному розумінні влада – це відносини залежності між людьми, в котрих одні можуть здійснювати свою волю, нав'язуючи її іншим. Тому влада – це цілеспрямований вплив тих, хто має владу (суб'єкт влади), на тих, на кого ця влада спрямована (об'єкт влади). Владні відносини виявляються лише у тому випадку, якщо суб'єкт і об'єкт перебувають у відносинах панування й підкорення. Оскільки влада в суспільстві поширена на людей і має на меті регулювання відносин між людьми, то її називають соціальною. Влада має багато різновидів: батьківська, релігійна, економічна, політична, державна та ін.

Влада як соціальне явище є предметом наукового дослідження і в юридичній науці, де існують різноманітні визначення влади. Зокрема, влада – це 1) відносини між людьми, коли одні командують, а інші підпорядковуються; 2) здатність досягти мети; 3) спроможність соціально-політичної системи забезпечувати виконання прийнятих нею рішень; 4) спосіб самоорганізації людської спільноти, заснованої на розподілі функції управління та виконання; 5) можливість і здатність

[477] Тихомиров Ю. А. Публичное право : учеб. / Ю. А. Тихомиров. – М.: Изд-во БЕК, 1995. – С.82.

здійснювати свою волю. Влада завжди передбачає взаємодію її суб'єктів, що ґрунтується на підлеглості одного іншим. З усіх видів влади за їх суб'єктами найвпливовішою у суспільному процесі є державна влада, яка здійснюється спеціально створеними для цього державними органами[478].

Влада найконцентрованіше виражає сутність організованого соціального впливу, що виявляється і як державне управління, і як самоврядування. У останньому випадку особливо чітко простежується "публічність" самоорганізації та самодіяльності членів суспільства. Влада має публічний характер.

У юридичній літературі публічна влада трактується як суспільно-політична влада. Її основними видами є: 1) влада народу як безпосереднє народовладдя, безпосередня демократія (вибори, референдум тощо.); 2) державна влада – законодавча, виконавча, судова; 3) місцеве самоврядування – місцева публічна влада, що здійснюється територіальними громадами, представницькими органами місцевого самоврядування, виконавчими органами та ін.[479]

Публічна влада функціонує і виражає себе через інститути. Інститут – це структурований спосіб здійснення функцій влади. Є три головних інститути влади, які співіснують, взаємодіють і дають картину "буття влади"[480]: представницька демократія; безпосередня демократія; професійність. Звідси – класифікація і державних органів, й інших способів реалізації функцій влади. Тому, розглядаючи формування та функціонування державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині в цей період, необхідно проаналізувати вищі та

---

[478] Горбатенко В.П. Влада / Юридична енциклопедія : В 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 1998. – Т.1: А–Г. – С.489–490.

[479] Погорілко В. Ф. Публічна влада / В. Ф. Погорілко // Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 2003. – Т. 5 : П–С. – С.196.

[480] Тихомиров Ю. А. Публичное право : учеб. / Ю. А. Тихомиров. – М.: Изд-во БЕК, 1995. – С.91.

місцеві органи польської влади, дія яких поширювалася, зокрема, і в Галичині.

Державно-правова система Польського Королівства сформувалася під відповідним впливом західноєвропейської традиції. У XIV ст. Польська держава згадується у письмових джерелах як Корона Королівства Польського. Корону пов'язували не з особою володаря, а з державною організацією. За такого сприйняття влада набула публічно-правового характеру. Тоді почала поширюватися традиція називати державу *res publica* (лат. – публічна, суспільна, громадська справа, польською – *rzeczpospolita*). Корона означала суверенність держави та цілісність її території. Це добре простежується в період вступу на престол Людовика Угорського (Анжуйського), який зобов'язувався: "... ми будемо зберігати Корону нашого Королівства цілою та непорушною і не будемо ані відривати від неї, ані зменшувати жодних земель чи її частин, навпаки, будемо її збільшувати і здобувати для неї нові землі"[481]. Коронація короля відбувалася у Кракові за чітко визначеними правилами, встановленими гнєзненським архієпископом. Від коронації починалося правління монарха. Першим його актом було загальне підтвердження прав, які вперше впроваджувалися в життя з часу "елекції"[482].

У Польському Королівстві найвищими органами державної влади були король, королівська рада і сейм[483].

Король. Наприкінці XIII ст., після порівняно недовгого періоду феодальної роздробленості (XII–XIII ст.), у Польщі завершувалася боротьба за об'єднання польських земель.

---

[481] Клочовський Є. Історія Польщі до кінця XV століття : пер. Н. Яковенко / Є. Клочовський. – Люблін, 2005. – С.124–125.

[482] Кутшеба С. Очерк истории общественно-государственного строя Польши / Станислав Кутшеба / пер. с польс. ; под ред. И. В. Ястребова. – СПб. : изд. А. С. Суворика, 1907. – С.98.

[483] Історія держави і права України : підручник. – у 2 т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина. – Т. 1 / кол. авт. : В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. – К. : Ін Юре, 2000. – С.157.

Підтвердженням цього у 1320 р. стала коронація Владислава Локетка. Він іменувався королем і паном усіх польських земель єдиного та неподільного Королівства Польщі (Regnum Poloniae), який здійснював владу з "Божої ласки"[484]. Однак у 1327 р. виникла династична проблема. Вона полягала в тому, що єдиний син Владислава I Локетка Казимир у 17-річному віці тяжко захворів. Тоді Владислав I Локеток запевнив угорського короля Карла Роберта: польський трон перейде до нього і до тієї лінії Анжуйської династії, яка в особі Карла Роберта була започаткована в Угорщині (1301 р.) у випадку, коли Казимир помре і Владислав I Локетка не залишить після себе сина. Підставою для цього рішення стало те, що угорський король Карл Роберт був одружений з дочкою польського короля Ельжбетою і мав від цього шлюбу сина Людовика[485].

Після смерті Владислава I Локетка (1333 р.) польський трон посів його син – 23-річний Казимир III Великий (1333–1370 рр.). На думку декотрих учених, основною заслугою Казимира III стала його послідовна внутрішня політика, яка сприяла інтеграції Польської держави і суспільства[486]. З прийняттям Віслицького статуту 1347 р. (його назва пов'язана з місцем видання цього акта) було зроблено важливий крок у кодифікації права Польського Королівства. Казимир III завершив процеси об'єднання та централізації польських земель, сформував міцну і централізовану систему управління, в центрі якої постали королівська канцелярія й королівська рада, а на місцях представниками центральної влади були старости, незалежні від місцевої знаті й усім зобов'язані королю. Крім цього, Казимир III заклав фундамент могутньої станової монархії.

---

[484] Тищик Б. Й. Історія держави і права Середньовічної Польщі (X ст. – 1795 р.) / Б. Й. Тищик. – Львів, 2003. – С.30.

[485] Зашкільняк Л. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів / Леонід Зашкільняк, Микола Крикун. – Львів : ЛНУ, 2002. – С.88.

[486] История государства и права славянских народов : учеб. пособ. / авт.-сост. И. Н. Кузнецов. – М., 2004. – С.296.

Влада короля практично нічим не обмежувалася. Специфічна польська модель "шляхетської демократії" за Казимира III ще не сформувалась[487]. Назрівала також друга проблема наступництва польського престолу. В 1338 р., у зв'язку з відсутністю у Казимира III чоловічого потомства, під час зустрічі у Вишеграді Казимира III і Карла Роберта було підтверджено умови договору 1327 р.[488]

Особливо гостро постало питання про успадкування польського трону в процесі польсько-угорського походу на Литву 1351 р. Річ у тому, що Казимир III під час походу тяжко захворів і був на крок від смерті. Тоді польська шляхта під Любліном присягнула на вірність угорському королю Людовикові Угорському, котрий брав участь у цьому поході, як своєму правителю на випадок смерті Казимира III. Людовик Угорський брав зобов'язання правити в Польщі особисто, а не з Угорщини, не призначати старостами-намісниками іноземців, відшкодувати рицарям-шляхті їхні витрати і втрати під час закордонних походів. Істотним доповненням до них стали зобов'язання Людовика Угорського, що містив виданий ним ще за Казимира III у Буді 1355 р. привілей для рицарства, костелу і міст Польського Королівства. Відповідно до цього привілею, Людовик обіцяв: посівши престол, він не вводитиме нових податків, дотримуватиметься всіх прав, здобутих станами до того часу; скасує стації – обов'язок безплатного утримання населенням краю його двору під час їхніх поїздок по країні. За це польські пани, котрі були ініціаторами Будського привілею 1355 р., визнали його права та права його можливого чоловічого потомства на польський престол[489].

---

[487] Kutrzeba S. Historia ustroju Polski. Korona / Stanisław Kutrzeba. – Poznań, 2001. – S.77–78.

[488] Paszkiewiecz H. Polityka ruska Kazimierza Wielkiego / Henryk Paszkiewiecz. – Kraków, 2002. – S.40–41.

[489] Wybór tekstów źródłowych z historii państwa i prawa polskiego / oprac. J. Sawicki. – Warszawa, 1952. – T. 1. – Cz. 1. – S.68–69.

Політична ситуація у Польському Королівстві надалі залишалася складною. Незадоволений видачею Будського привілею і беручи до уваги відсутність чоловічого потомства у себе і Людовика, Казимир III став схилятися до думки, аби передати престол після своєї смерті внукові Казькові – синові своєї дочки Ельжбети та західнопоморського князя Богуслава V. З цією метою король у 1368 р. усиновив Казька і передав йому Куявію, Добжинську, Сєразьку та Ленчицьку землі й чотири гроди. Проте план Казимира III не збувся. У 1370 р. він помер, що знаменувало припинення по чоловічій лінії правлячої династії П'ястів у Польському Королівстві[490]. Польський трон перейшов до його племінника – Людовика Угорського Анжуйського (1326–1382 рр.). Першим його кроком було скасування частини заповіту Казимира III стосовно надання володінь Казькові; йому Людовик залишив лише як лен Добжинську землю та чотири згадані гроди.

Маючи дочок, Людовик Угорський сподівався забезпечити успадкування престолу однією з них, а це суперечило традиції, яка ніколи до цього на польських землях не порушувалася. Щоб домогтися свого, потрібно було отримати згоду польських станів. Тому 1374 р. король Людовик Угорський скликав у східнословацькому місті Кошицях з'їзд шляхти. На ньому шляхта дала згоду, аби спадкоємницею престолу стала одна з дочок Людовика. За це польська шляхта і духовенство отримали від короля Кошицький привілей, який був важливим етапом у подальшому формуванні шляхетського стану, становленні його як суб'єкта державної політики. У 1382 р. Людовик помер, а це спричинило нову кризу вищої державної влади. Польська знать виступила проти переходу корони до спадкоємниці, старшої дочки Людовика Марії, адже її наречений був Карл IV Люксембургський, володар Бранденбургу. Це суперечило польським інтересам у Помор'ї. Для забезпечення виходу зі

[490] Зашкільняк Л. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів / Леонід Зашкільняк, Микола Крикун. – Львів : ЛНУ, 2002. – С.89.

складної ситуації у 1384 р. на польський трон обрали 11-літню дочку Людовика – Ядвігу (1384–1399 рр.). Оскільки правління жінки було для Польського Королівства явищем незвичним, її зразу ж одружили з великим князем литовським Ягайлом. У Креві 1385 р. була укладена польсько-литовська унія, започаткувавши майбутнє об'єднання двох держав.

Ягайло за католицьким обрядом на феодальному з'їзді у Любліні був обраний королем Польщі під іменем Владислав II (1386–1434 рр.). Він започаткував нову династію – Ягеллонів і очолив об'єднане слов'янське військо у знаменитій Грюнвальдській битві з хрестоносцями 1410 р. Король Владислав II Ягайло 30 вересня 1388 р. урочисто склав присягу, що він не віддасть нікому влади над Львовом і Львівською землею, збереже їх для себе, дружини Ядвіги, своїх дітей і Польського Королівства[491]. Згідно зі середньовічними польськими традиціями, кожного разу після виборів польського короля відбувалася його коронація. Королю вручали знаки королівської влади: корону, скіпетр, державу, меч і перстень. Окрім присяги літургійного характеру, королі присягали, що вони дотримуватимуться всіх попередніх законів і звичаїв, привілеїв шляхти і міст, докладатимуть зусиль до повернення втрачених земель і охоронятимуть кордони держави. Починаючи від Владислава III (сина Ягайла), королі спеціальним документом підтверджували права та привілеї станів. У випадку, коли король не дотримувався би взятих зобов'язань, стани мали право відмовити йому в послушності[492].

Від часу правління Владислава Локетка місцем коронації був Краків. Загалом усю церемонію коронування здійснював

---

[491] Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972.– С.34.

[492] Кутшеба С. Очерк истории общественно-государственного строя Польши / Станислав Кутшеба / пер. с польс. ; под ред. И. В. Ястребова. – СПб. : изд. А. С. Суворика, 1907. – С.98.

архієпископ. Коронація польських королів, від коронації Владислава III, відбувалась за чеським зразком[493].

Польський король як глава держави формально мав усю повноту вищої державної влади, але фактично її суттєво обмежували станові органи. Обмеження виникали на підставі станових привілеїв, передусім наданих шляхті. Це були своєрідні договірні відносини щодо зобов'язань короля та станів. Такі зобов'язання все більше обмежували владу короля і розширювали права шляхти. Насамперед привілейовані стани (магнати, шляхетство) домоглись співучасті у здійсненні верховної влади, в зв'язку з чим обмежувались законодавчі, судові, адміністративні та військові повноваження короля[494].

Король, влада якого обмежувалась діяльністю магнатів, був змушений видавати привілеї на користь шляхти, часто остерігаючись невдоволень і навіть бунту шляхти. Поступово король у Польщі перестав бути єдиним джерелом законодавчої влади. Із середини XV ст. основну частину правотворчості здійснювали вальний сейм і земські сеймики. Попри ці обмеження, в XIV–XV ст. влада короля, який здійснював виконавчу владу в Польському Королівстві, була все-таки широкою.

Законодавче обмеження свободи короля у призначенні земських чиновників санкціонував Владислав II Ягайло. Від того часу посадових осіб на місцевому рівні призначав король за поданням шляхетської ради відповідної землі[495]. Отже, земські урядники почали виражати та захищати інтереси місцевої шляхти. Утвердилось правило, що король їх призначав пожиттєво (за винятком старости). Це також послаблювало королівську владу.

---

[493] Szczur S. Historia Polski. Średniowiecze / Stanisław Szczur. – Kraków : Wyd-wo Literackie, 2002. – S.545.

[494] Бардах Ю. История государства и права Польши / Юлиуш Бардах, Богуслав Леснодорский, Михал Пиетрчак. – М., 1980. – С. 103.

[495] Bardach J. Historia ustroju i prawa polskiego / Juliusz Bardach, Bogusław Leśnodorski, Michał Pietrzak. –Warszawa : Lexis Nexis, 2005. – S.103.

Найдовше зберігались повноваження короля у сфері адміністративного управління. Він був главою всієї державної адміністрації[496], а його намісники-старости здійснювали королівську політику в усіх регіонах Польського Королівства. Резиденцією короля стало м. Краків. Свобода вибору придворних урядників давала змогу королю призначити відданих людей. Важливим фактором впливу на урядове можновладство було право короля розпоряджатися королівськими маєтками.

Спочатку король вважався найвищим джерелом справедливості – найвищим суддею. Володіючи судовою владою, він мав право розглядати будь-яку справу, а низка найважливіших справ була лише його прерогативою. Відтак у зв'язку зі зростанням ролі та значення земських судів, котрі формально вважалися королівськими, а насправді – шляхетськими, були обмежені й судові повноваження польських королів.

Польський король як законодавець мав право видавати нормативні акти, що називались *статутами, універсалами, едиктами, привілеями*[497]. Фактично він видавав їх не особисто, а за згодою та співучастю королівської ради й станових органів. Самостійне судівництво король зберіг лише стосовно міст і євреїв[498]. Польський король і його представники мали виключне право щодо євреїв, зокрема поселяти у їх володіннях або не поселяти[499].

Польський король був головнокомандувачем військами під час походів. Однак польські королі рідко брали участь у

---

[496] Кутшеба С. Очерк истории общественно-государственного строя Польши / Станислав Кутшеба / пер. с польс. ; под ред. И. В. Ястребова. – СПб. : изд. А. С. Суворика, 1907. – С.99.

[497] Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранньоновий час) : навч. посіб. / за ред. проф. Б. Й.Тищика. – Львів : Світ, 2006. – С.463.

[498] Тищик Б. Й. Історія держави і права Середньовічної Польщі (X ст. – 1795 р.) / Б. Й. Тищик. – Львів, 2003. – С.32.

[499] Kutrzeba S. Historia ustroju Polski. Korona / Stanisław Kutrzeba. – Poznań, 2001. – S.107–108.

таких походах, їх здебільшого заступали коронний, польний гетьмани й інші військові командири.

Король володів правом зовнішніх відносин з іншими державами, здійснював відповідну міжнародну політику, мав право укладати міжнародні угоди. Однак і тут поруч з королем часто виступали представники привілейованих станів, котрі підтверджували зобов'язання короля виданням особливих документів (гарантій).

Потужним ударом по абсолютистських тенденціях королівської влади став Радомський привілей 1505 р., відомий також як сеймова конституція "Nihil novi"[500]. Цей нормативно-правовий акт фактично підпорядковував короля закону та сейму. Польський король Сигізмунд I Старий і королева Бона Сфорца всіляко намагалися оминути встановлені правила. З цією метою вони коронували в 1530 р. свого сина Сигізмунда II Августа, незважаючи на те, що Сигізмунд I був іще живий. Крім того, його дружина Бона Сфорца скуповували великі ділянки землі, збільшуючи королівський домен. Наслідком цих інтриг стало повстання польської шляхти в 1537 р., яке завершилося для неї цілком успішно. Король був змушений піти на певні компроміси, а шляхта значно утвердила свої позиції в 1538 р. на засіданнях вального сейму в Пьотркові та Кракові.

На початку правління Сигізмунд II Август, підтриманий польсько-литовською олігархією, перебував також у ворожих відносинах зі шляхтою. Переломним моментом його правління стало засідання вального сейму в м. Пьотркові 1562 р., де він визнав себе речником шляхетських інтересів[501].

Королівська рада. Державне управління Польським Королівством одночасно із королем здійснювала ко-

---

[500] Volumina legum. – Petersburg, 1859. – T. 1. – P.137.

[501] Maciejewski T. Historia ustroju i prawa sądowego Polski / Tadeusz Maciejewski. – Warszawa : Wyd-wo C. H. Beck, 2008. – S.50–51.

ролівська рада. Вона почала формуватися ще з початку утворення Польщі як держави і вважалася дорадчим органом при королю. Її членів призначав король. Від середини XV ст. королівська рада стала постійно діючим органом державної влади. Визначилися ієрархія посад та офіційний її склад, до якого входили: королівський (коронний) канцлер і його заступник – підканцлер, коронний маршалок, який керував королівським двором, здійснював нагляд, чинив суд над придворними, і його заступник – надвірний маршалок, коронний підскарбій – охоронець королівської скарбниці та його заступник – надвірний підскарбій. Окрім них до складу королівської ради належали воєводи, каштеляни, католицькі архієпископи, єпископи. У такому складі рада називалася *великою*, або *найвищою*. Іноді король скликав нечисленну, таємну раду з вузького кола осіб для розв'язання найважливіших державних питань[502].

Королівська рада Польського Королівства спільно з монархом вирішувала нагальні справи державного управління. Формально король не був зв'язаний рішеннями, але фактично зважав на її думку, зокрема щодо закордонної політики, воєнних дій, укладання миру, призначення урядовців, укладення шлюбів у королівській родині. Члени ради приймали рішення про карбування монети, разом з королем становили королівський суд.

Склад і компетенція королівської ради не були визначені в жодному нормативно-правовому акті Польського Королівства. За часів Казимира III королівська рада мала формальний характер, але з приходом династії Ягеллонів вона здобула реальну та велику владу. До її складу входили найважливіші посадові особи Польського Королівства: канцлер, підканцлер, воєводи, каштеляни, маршалок і підскарбій, окрім того – керівники римо-католицького духовенства, в тому числі архієпископ гнезненський і єпископ краківський[503].

---

[502] Kutrzeba S. Historia ustroju Polski. Korona / Stanisław Kutrzeba. – Poznań, 2001. – S.113–114.

[503] Szczur S. Historia Polski. Średniowiecze / Stanisław Szczur. – Kraków : Wyd-wo Literackie, 2002. – S.545.

Порівнюючи правовий статус панів-ради сусіднього Великого князівства Литовського та королівської ради Польського Королівства, можна стверджувати, що компетенція панів-ради у Великому князівстві Литовському була ширшою, ніж компетенція королівської ради в Польському Королівстві. У 1492 р. пани-рада домоглися прийняття особливого привілею, згідно з яким влада великого князя законодавчо обмежувалась нею. Князь Литви повинен був скликати наради з панами-радою для вирішення питання про делегування послів в іноземні держави, прийняття і скасування законів, призначення та звільнення найважливіших посадових осіб, призначення начальників українських замків, використання коштів державної казни. Князь Великого князівства Литовського приймав також рішення щодо найважливіших судових справ спільно з панами-радою. За привілеєм 1492 р., для розв'язання цих питань потрібно було спільне рішення князя і панів-ради[504].

Вальний сейм. У період становлення та розвитку станово-представницької монархії в Польщі відбувалася істотна зміна функцій і організації віч (народних зборів). Вона привела до виникнення станових зібрань. Народні віча з XIII ст. перестали скликатись, оскільки їх замінили періодичні (щорічно скликувані) з'їзди урядників з участю князів. Вони називались "колоквіуми" (лат. *colloguium* – співбесіда) і скликались за землями або групами земель. Окрім урядників у них брали участь єпископи та комеси-можновладці. Тут приймалися найважливіші державні рішення.

У останні десятиліття XIV ст. скликались і загальнодержавні з'їзди (їх у польській літературі іноді називають "передпарламентські органи"). Основним їх завданням було розв'язання проблеми про встановлення розміру і видів податків. Виникнення цих органів сучасні польські дослідники пов'язують із процесом політичної емансипації шляхти, а також віддзер-

[504] Korczak L. Litewska Rada Wielkoksiązęca w XV wieku / Lidia Korczak. – Kraków, 1998. – S.22.

каленням своєрідної політичної угоди між королем, вищим урядництвом-можновладством і середньою шляхтою. Участь шляхти, представників міст і катедральних капітул та вищого духовенства у цих з'їздах-колоквіумах привела до визначення їх згодом як сеймів, тобто всезагальних з'їздів. Так, після 1320 р. Владислав I Локетек скликав чотири такі загальнодержавні з'їзди. За Казимира III вони відбувалися рідко, оскільки король здійснював політику одноособового управління державою[505].

У першій половині XV ст. активну діяльність розпочали провінційні з'їзди – окремо для Малої Польщі й окремо – для Великої Польщі та Куявії. На них разом із чиновниками та можновладцями почала щораз частіше збиратися шляхта (причому в немалій кількості), запрошувались також представники міст і капітул. Саме тоді до них почали вживати назву *сеймів*, тобто всезагальних зборів (лат. *conventio, parlamentum*)[506].

Усезагальний сейм називали вальним, тобто об'єднаним, спільним, єдиним. Польські дослідники вважають, що перший вальний сейм був скликаний наприкінці XIV ст., після смерті короля Людовика Угорського (1382 р.), у період так званого безкоролівства (1384 р., як уже згадувалось, польський престол посіла дочка Людовика Угорського Ядвіга). Починаючи з часів Владислава II Ягайла сейми скликалися регулярніше, зазвичай раз або двічі на рік. Збирався сейм у королівському замку в Пьотркові, іноді – у Кракові, Торуні чи Бидгощі. Сейм мав право приймати рішення і за відсутності короля, який згодом їх затверджував. Найважливіша роль у нарадах сейму належала світським і духовним можновладцям. Іноді масово прибувала на засідання й шляхта, оскільки кожен

[505] Тищик Б. Й. Історія держави і права Середньовічної Польщі (X ст. – 1795 р.) / Б. Й. Тищик. – Львів, 2003. – С.37.

[506] Бардах Ю. История государства и права Польши / Юлиуш Бардах, Богуслав Леснодорский, Михал Пиетрчак. – М., 1980. – С.105.

шляхтич (спочатку, поки сейм не розділився на дві палати) мав право особистої участі у роботі сейму[507].

У м. Хенціни 26 травня 1381 р. відбувся з'їзд єпископів і найвпливовіших феодалів. На ньому були прийняті нові норми права та узгоджено дії у війні з Тевтонським орденом. Цей з'їзд мав важливе державно-політичне значення, оскільки започаткував низку подібних з'їздів, котрі потім, на думку польського дослідника К.Пресєвського, переросли у сейми та сеймики[508].

У 1468 р. Казимир IV вирішив виплатити своїм воїнам платню за війну в Пруссії. Для цього потрібні були податки. Тому він скликав з'їзд малопольської шляхти у Віслиці, на якому намагався прийняти це рішення. З'їзд у Віслиці в 1468 р. відмовив у прийнятті проекту, мотивуючи це тим, що таке важливе рішення може прийняти лише загальнодержавний з'їзд. Однак Казимир IV не бажав створювати настільки сильний орган державної влади, який міг знівелювати його вплив у державі, тому скликав великопольську шляхту до м. Кола. Великопольський з'їзд теж відмовив у прийнятті цього рішення на тій самій підставі, що й малопольський. Тим часом війна у Пруссії була на межі поразки Польщі, адже рицарі, яким король не платив, могли в будь-який момент покинути поле бою. Усвідомлюючи можливість поразки, Казимир IV у 1468 р. скликав у Пьотркові вальний сейм. Король наказав сеймикам призначити від кожного воєводства чи землі по двох делегатів зі середовища шляхти. Ці делегати разом з урядниками становили склад вального сейму 1468 р. Подія в Пьотркові мала важливе державно-правове значення для Польського Королівства. Уперше до найвищого колегіального органу було обрано представників з усіх "кутків" королівства.

---

[507] Baczkowski K. Dzieje Polski późnośredniowiecznej (1370–1506) / Krysztof Baczkowski. – Kraków, 1999. – S. 170–171.

[508] Presiowski I. Krótka wiadomość o sejmach i sejmikach przedsejmowych w dawnej Polsce / Idzi Presiowski. – Kraków, 1861. – S.11.

Шляхта використала цю подію як правовий прецедент, тому її участь у розв'язанні найважливіших державних питань стала неминучою у всіх наступних етапах історії Польського Королівства. Наприкінці XV ст. вплив шляхти у вальному сеймі постійно зростав. Король Ян I Ольбрахт (1492–1501 рр.) побоювався того, що вони позбавлять його влади, перетворять посаду короля лише на символ без важливих державних повноважень. Але перешкоджати також не міг, оскільки це було занадто ризиковано. На початку XVI ст. король Олександр (1501–1506 рр.), брат і наступник Яна Ольбрахта, поклявся своїм ім'ям та ім'ям наступників, що права шляхетських представників у вальному сеймі без їх згоди обмежуватись не будуть[509].

Сейм був обмежений у терміні засідань. Після шести тижнів праці, прийнявши або не прийнявши рішення, сейм розпускали і посли роз'їжджались. Посли на сейм, котрі обирались місцевими сеймиками, отримували від них настанови, які повинні були обов'язково виконувати під час засідань. Це суттєво ускладнювало роботу сейму, оскільки інструкції рідко збігалися, а без загальної згоди рішення не вважалось прийнятим. Протест хоча б одного делегата – знамените *liberum veto* (ним так пишалась польська шляхта) – часто зводив нанівець усі зусилля вального сейму схвалити важливе державне рішення[510].

Порівнюючи сейм Польського Королівства з аналогічними органами влади інших держав тогочасної Європи цього історичного періоду, польський дослідник М.Кареєв вважав, що у нього вирізнялися дві відмінні ознаки: по-перше, представлена виключно шляхта, тобто одна суспільна верства (в інших державах Європи до вищих представницьких органів

[509] Presiowski I. Krótka wiadomość o sejmach i sejmikach przedsejmowych w dawnej Polsce / Idzi Presiowski. – Kraków, 1861. – S.11

[510] Kriegseisen W. Sejm Rzeczypospolitej szlacheckiej (do roku 1763) : geneza i kryzys władzy ustawodawczej / Wojciech Kriegseisen. – Warszawa, 1995. – S.12–14.

влади входило декілька станів); по-друге, сейм, будучи *de jure* представницьким органом однієї держави, став *de facto* міжнародним конгресом представників земель, де проживали різні народи, нації й етнічні групи. Перша ознака вказувала на те, що шляхта перетворила представницький орган на механізм власного одноосібного панування як суспільної групи. Це завдавало шкоди не лише іншим верствам суспільства, а й державі загалом. Друга ознака – міжнародний характер сейму – створила можливість виникнути і розвинутись згубному принципу *liberum veto*. Він дозволяв одному делегату своєю незгодою відхилити будь-яку ухвалу сейму. Коли стало зрозуміло, що король не в змозі протистояти сейму, боротьба за політичну владу в державі розпочалася між вальним сеймом і сеймиками[511].

Від кінця XIV ст. у Польщі відбувались час від часу локальні та вальні з'їзди рицарства. Локальні з'їзди були попередниками сеймиків, а вальні – зібраннями, котрі мали загальний представницький характер[512].

Польський дослідник Р. Губе дійшов висновку на основі згаданих подій, що вальні з'їзди репрезентували стан рицарства через обраних дигнітаріїв або добровільних прибулих на з'їзд осіб. На з'їзд скликалась вся шляхта, тому всі рицарі мали взяти участь у ньому. Однак такий обов'язок був не юридичного характеру, а лише морального. Дигнітарії постійно брали участь у з'їздах, а інші шляхтичі могли бути присутніми, а могли й не бути, головно це залежало від їхнього особистого волевиявлення. Вважалось, що всі присутні на з'їзді виражали не лише свою думку, а й думку відсутніх шляхтичів[513].

---

[511] Kareew N. Zarys historyczny Sejmu Polskiego / Nikołaj Kareev.– Warszawa, 1893.– S.8-9.

[512] Там само. – S.68-69

[513] Hube R. Statuta nieszawskie z 1454 roku / Romuald Hube. – Warszawa, 1885. – S.21.

З'їзди шляхти від кінця XIV ст. – першої половини XV ст. не мали засад представництва, тому їх важко назвати репрезентаційними. Формування представницьких засад почалось у 1382 р. на з'їзді малопольської шляхти у Віслиці, де брали участь представники великопольської шляхти[514].

На думку німецького вченого Хюппе, з'їзд шляхти в Новому Корчові 1404 р. складався з послів шляхти. Крім того, він стверджував, що цими представниками були нижчі урядовці. Виразний представницький характер мали з'їзди 1424, 1433 і 1434 рр. (рицарство, наприклад, – по два представники від кожного "герба"). Однак представництво "гербів" було, радше, явищем винятковим. З 1453 р. делегати з'їзду представляють уже воєводства, а не "герби", а також збираються окремо від дигнітаріїв[515].

У Нешавських статутах 1454 р. відображалась автономність окремих земель, у тому числі й Галичини. Це особливо виявилось під час видання польським королем Казимиром Ягеллончиком Судебника від 29 лютого 1492 р., у якому він іменувався: "король Польщі та земель Краківської, Сандомирської, Сєрадзької, Ленчицької, Куявської, Великий князь Литовський, Поморський, Руський і Прусський"[516]. Це є свідченням того, що деякі території Польського Королівства мали автономний правовий статус, безсумнівно, серед них була й Галичина (Руське воєводство).

Після одержання значних політичних прав, за Нешавським статутом, шляхта мала змогу створити свої офіційні органи влади, за допомогою яких вона б лобіювала власні інтереси.

---

[514] Kareew N. Zarys historyczny Sejmu Polskiego / Nikołaj Kareev.– Warszawa, 1893.– S.69–70

[515] Bobrzynski M. O ustawodawstwie Nieszawskim Kazimierza Jagiellończyka / Michał Bobrzyński. – Kraków, 1873. – S.36–37.

[516] Zbiór praw Litewskich od roku 1389 do roku 1529. Tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563 / wyd. A. T. Działyński. – Poznań, 1841.– S.36–37.

Відомий польський хроніст Ян Длугош подав інформацію, що в 1455 р. були вперше скликані партикулярні сеймики земель, відтак – створені генеральні сеймики, котрі обрали своїх представників на вальний сейм, а король збирав їх разом, що зазвичай відбувалось у Пьоткрові. Тому, як зауважував М.Кареєв, не варто вважати зібрання вального сейму в XVI ст. продовженням колишніх з'їздів баронів, прелатів і рицарів, адже сеймики формували вальний сейм, а не шляхта безпосередньо й хаотично, як раніше[517].

Перший вальний сейм відбувся у 1493 р.[518] На думку польського вченого М.Бобжинського, цей сейм був тільки великим конгресом, оскільки кожен делегат репрезентував лише свою землю, крім того, його діяльність обмежувалась інструкцією сеймику, який його обирав. Він також заперечив те, що первинним був сейм, а не сеймики, котрі, за даними окремих дослідників, утворились аж у 1505 р.[519] Спочатку вальний сейм був лише місцем, де на підставі статутів сеймиків формувався єдиний загальнодержавний статут. Це підтверджують податкові універсали вальних сеймів 1493 і 1499 рр. У податковому універсалі 1496 р. міститься фраза "за згодою всіх земель". Звідси М. Бобжинський виводить ще один висновок: "На вальному сеймі голосували не депутати, а сеймики через них"[520].

У 1496 р. на засіданнях вального сейму король підтвердив Нешавські статути, проте Ян I Ольбрахт мав на меті підпорядкування сеймиків вальному сейму. З висновками О.Бобжинського не погоджувався інший польський дослід-

---

[517] Kareew N. Zarys historyczny Sejmu Polskiego / Nikołaj Kareev.– Warszawa, 1893.– S.72–73.

[518] Historia sejmu polskiego. – Warszawa, 1984. – T. 1 : Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej / pod red. J. Michalskiego, oprac. : J. Bardach, W. Czapliński, J. Michalski, A. Sucheni-Grabowska, W. Uruszcza. – S.48.

[519] Bobrzyński M. O ustawodawstwie Nieszawskim Kazimierza Jagiellończyka / Michał Bobrzyński. – Kraków, 1873. – S.167.

[520] Bobrzyński M. Sejmy za Olbrachta i Aleksandra // Ejusdem. Szkice i studia historyczne / Michał Bobrzyński. – Kraków, 1922. – T. 1. – S. 13.

ник – Й. Шуйський. Він вважав, що король Ян Ольбрахт мав намір здійснювати владу без поділу повноважень із сеймом[521]. Однак цей задум Яна І Ольбрахта не був реалізований. Його наступник король Олександр ухвалив у 1505 р. Радомський привілей, проголошуючи принцип прийняття кожного рішення за згодою короля, сенату послів земських. Польський історик Й.Шуйський навіть звинувачував палату послів у тому, що вони перешкоджали королю Сигізмундові І Старому (1506–1548 рр.) у справі внутрішнього об'єднання Польського Королівства[522].

Завдяки створенню вального сейму, Польське Королівство опинилось на шляху унітарності, хоча цілком унітарною державою їй не вдалось стати. Рівень самоврядування її складових частин, зокрема Руського воєводства з 1434 р., надавав Польському Королівству певних ознак федеративності. Сеймики продовжували своїми інструкціями обмежувати діяльність делегатів, тому палата послів не мала необхідних свобод і монолітності. Для визначення повноважень посла на вальний сейм існував латинський термін "*limitata potestas*", тобто "відмірена влада". Сеймики не довіряли послам і не давали їм змоги змінювати ті вказівки, якими вони були обмежені. Тому король Сигізмунд І неодноразово звертався до генеральних сеймиків з вимогою скерувати на вальний сейм послів з необмеженою владою[523].

Радомський привілей 1505 р. повинен був запровадити певні зміни у відносинах між сеймиками та сеймом, перетворюючи сеймики на зібрання, де висували кандидатів на вальний сейм. Однак Нешавські статути 1454 р. і підтвердження їх

---

[521] Szujski J. Historii polskiej ksiąg dwanaście / Józef Szujski. – Warszawa, 1880. – S.149.

[522] Там само. – S.157.

[523] Kareew N. Zarys historyczny Sejmu Polskiego / Nikołaj Kareev.– Warszawa, 1893.– S.76–77.

у 1496 р. не були скасовані, а відверто суперечили Радомському привілею 1505 р. Завдяки цій правовій колізії сеймики зберегли політичну незалежність і від короля, і від вального сейму.

Правління Сигізмунда II Августа (1548–1572 рр.) було епохою поширення в Польському Королівстві ідей Реформації. Значна частина впливової та найбагатшої шляхти прийняла протестантську релігію. Вона мала численне представництво в палаті послів вального сейму. З приходом нової релігійної ідеології істотних змін зазнала політична ідеологія. Посли перестали дотримуватись інструкцій сеймиків. Незважаючи на те, що продовжували встановлюватись обмеження, заможні й впливові шляхтичі-протестанти на них не зважали. Палата послів стала незалежною від сеймиків, а вальний сейм перейшов у нову фазу розвитку вищого представницького органу державної влади. Сеймики за правління Сигізмунда II Августа, усвідомлюючи свою політичну слабкість, перестали обмежувати повноваження делегатів. Зростання влади вального сейму було настільки сильним і динамічним, що спричинило тривогу в короля. У 1550 р. виник політичний конфлікт між палатою послів і королем Сигізмундом II Августом. Він вирішив використати дрібну шляхту в цьому протистоянні, але помилився. Посли вального сейму змогли підбурити шляхту проти короля і магнатів, після чого їх влада лише зросла[524].

До компетенції вального сейму належали такі питання, як організація управління, закордонних справ, оголошення війни й укладення миру. Крім цього, сейм вирішував питання про встановлення і розміри податків, на ньому обирали короля, що, на відміну від багатьох європейських країн, сприяло значному зростанню ролі сейму в Польському Королівстві. Сейм приймав найважливіші закони та рішення, затверджував

[524] Kareew N. Zarys historyczny Sejmu Polskiego / Nikołaj Kareev.– Warszawa, 1893.– S.78–80.

королівські привілеї; представники сейму були присутніми під час підписання міжнародних угод[525].

Окрім вального сейму діяли також провінційні сеймики, окремо, як уже згадувалось, для Великопольщі та Малопольщі. Характерною була альтернативність: відповідну справу чи питання мав право розглянути і вальний сейм, і провінційний. Ця альтернативність була особливістю розвитку тогочасного польського парламентаризму.

Деякі королі охочіше скликали провінційні сейми, ніж вальний, оскільки мали тут вагоміший вплив на прийняття рішень. Окрім цього, у засіданнях сеймів значно активнішу участь брала середня і дрібна шляхта, від котрої король часто мав підтримку у політичній боротьбі з магнатами, надаючи їй за це різні привілеї. Власне, активна участь цієї шляхти іноді була вирішальною під час прийняття рішень[526].

У XIV–XV ст. у Польському Королівстві здійснювалася централізація державної влади, що вимагала реорганізації адміністративного апарату. Поступово формувались уряди, сфера діяльності яких охопила всю державу. Це відбувалося переважно через розширення сфери діяльності придворних урядів краківського (столичного) уділу.

Уряди (органи та посади) поділялись на *центральні* й *місцеві (локальні)*. До центральних, котрі, в свою чергу, поділялись на *коронні* та *придворні*, належали: канцлер, підканцлер, підскарбій і маршалки.

З утворенням Польського Королівства зросла роль єдиної на всю країну королівської канцелярії. Очолювали її канцлер і підканцлер. Формальна відмінність між ними полягала в тому, що канцлер скріплював державні документи великою державною печаткою, а підканцлер – малою (юридична зна-

---

[525] Зашкільняк Л. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів / Леонід Зашкільняк, Микола Крикун. – Львів : ЛНУ, 2002. – С.91.

[526] Тищик Б. Й. Історія держави і права Середньовічної Польщі (X ст. – 1795 р.) / Б. Й. Тищик. – Львів, 2003. – С.38.

чущість їх була однаковою). Чіткого розмежування функцій між цими урядовцями не існувало. Вони були рівноправні, обидва здійснювали дипломатичне листування. У канцелярії зберігалися всі акти стосовно державного управління, привілеї та королівські пожалування.

Податки у Польському Королівстві спочатку призначав король, а від кінця XV ст. – ухвалював вальний сейм. Коронний підскарбій здійснював нагляд за реєстрами державних прибутків і видатків. Збирання податків з населення було доручено поборцям, а збирання мит у прикордонних містах та в містах – митникам[527]. Найпоширенішими податками у Руському воєводстві були: побір (визнавав різні роди податків), подимне – податок від двору, ланове – від лану (близько 20 га), шеляжне – від алкогольних напоїв, шос – від будинків у містах, рогове – від худоби, пресолка – від продажі солі, стація – від утримання війська, поголовне – від євреїв та ін.[528]

У Польському Королівстві було створено *центральний скарб* (казна), яким управляв коронний підскарбій, у XV ст. – уряд придворного підскарбія, що був заступником підскарбія коронного. До скарбу надходили грошові доходи держави, трофеї, звідси здійснювали державні виплати. З-поміж доходів, котрі надходили до казни, вирізняли звичайні й надзвичайні. Джерелами звичайних доходів вважалися:

– майно, яке спочатку королі надавали шляхті, а згодом воно переходило до "головних управителів", зокрема Руського воєводства;

– соляні копи ("жупи"), розташовані у Галичині;

– митні збори та мита, збір котрих часто змінювався;

– лановий податок, тобто 2 гроші з лана, які платила шляхта, відповідно до Кошицького привілею 1374 р., і духовенство зі свого майна;

---

[527] Крип'якевич І. П. Джерела з історії Галичини періоду феодалізму (до 1772 рр.). Огляд публікацій / І. П. Крип'якевич. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1962. – С.28.

[528] Там само. – С.28–29.

– олькушська "ольбора" – збір 1/10 олова та срібла з рудників, розробкою яких займалися "гварки";

– придворний податок, сплачувався з 1564 р. королівськими містами замість доставки підвод для королівських посланців;

– постійний податок (*stacyjne*), сплачували окремі монастирі, пізніше – міста і євреї замість "стацій" (постою), тобто утримання короля в дорозі;

– коронаційний податок, що сплачували королівські міста у випадку коронації короля чи королеви;

– дохід від карбування монети;

– "апати" й іншого виду платежі, які передавалися в користь Папи Римського, що іноді перераховувалися до королівського скарбу[529].

Надзвичайними доходами визнавалися такі податки:

– "побор" (*pobór*) – по суті, "лановий податок", який збирався у більших розмірах. Його сплачували поланно, у XV ст. – по 12 грошів з лана, відтак його розмір зріс до 30 грошів. "Побори" сплачували ще з водних і повітряних млинів, пилорам, ткацьких майстерень тощо;

– "шос" (*szos*). Спочатку – міський податок, який сплачували міщани на користь міст, з будинків та рухомого майна. У випадку призначення "побору" зі шляхти міста спочатку платили звичайну певну грошову суму. Однак у першій половині XV ст. держава через "побор" стягувала з міст (замість сукупної грошової суми) цей самий "шос". Поступово "шос" із міського податку перетворюється на державний податок з міст;

– "циза" (акциз), або чопове (*czopowe* – питтєвий збір) – непрямий податок з напоїв (пива, вина, меду, а згодом – горілки). Він був установлений у другій половині XV ст.;

---

[529] Кутшеба С. Очерк истории общественно-государственного строя Польши / Станислав Кутшеба / пер. с польс. ; под ред. И. В. Ястребова. – СПб. : изд. А. С. Суворика, 1907. – С.125–126.

– поголовний податок (*poglówne*) – установлений один раз у 1520 р. за встановленою таксою зі всього єврейського населення держави;

– "кварта" (*kwarta*) – установлена і введена сеймом у 1562–1563 рр. Ця четверта, а фактично п'ята частина доходів передавалася у державний скарб тими, хто мав королівські маєтки або як староства чи оренди або "голого пожиттєвого володіння"[530]. З цього випливає, що в Польському Королівстві формувалася єдина податкова система, необхідна для успішного функціонування держави. Було зроблено значний крок до централізації податкової служби, але цей процес не був завершений до 1569 р., коли утворилася Річ Посполита.

Підскарбії контролювали діяльність монетного двору, зберігали архів короля та держави, здійснювали фінансові підрахунки.

У середині XIV ст. сформувався уряд *маршалка двору*, незабаром перейменований на коронного маршалка. Від початку XV ст. його заступником став *маршалок придворний*, до функцій якого належали управління двором, контроль і суд над придворними[531].

Отже, захоплення й утримання Польським Королівством Галичини унеможливлювало продовження української державності, розвиток українського права, культури тощо. Галичина була насильно введена до Польщі внаслідок військового походу 1349 р. з метою розширення території Польського Королівства. Відтак обґрунтування польських прав стосовно Галичини були фікцією, оскільки не мали під собою жодних об'єктивних історичних та правових підстав. Землі, отримані Польщею внаслідок військового походу 1349 р., були штучно

---

[530] Кутшеба С. Очерк истории общественно-государственного строя Польши / Станислав Кутшеба / пер. с польс. ; под ред. И. В. Ястребова. – СПб. : изд. А. С. Суворика, 1907. – С.126–127.

[531] Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. – Kórnik, 1992. – S.75.

об'єднані в одну адміністративну одиницю – Руське Королівство, а з 1434 р. – Руське воєводство з центром у Львові. Адміністративно-територіальний устрій у Галичині був організований на зразок існуючого у землях Польського Королівства, що давало польському урядові змогу здійснювати ефективне управління володіннями,віддаленими від Кракова.

3.2. Місцеві органи державної влади Польського Королівства в механізмі управління Галичиною та їхня компетенція

У 1349 р. Галичина увійшла до складу Польщі спочатку як особисте володіння Казимира III. У грамотах Казимир III називав себе не лише королем Польщі, а й "Руської землі господарем і спадковим володарем"[532].

Галичина, хоч і перетворилася на вотчину ("посідання") Казимира III, спочатку мала територіальну адміністративно-правову автономію, що на основі польських королів передбачала право самостійно вирішувати питання місцевого значення. Польський король Казимир III, надавши статус адміністративно-правової автономії Руському Королівству, тим самим змушений був враховувати інтереси галицьких українців, котрі компактно проживали на певній території. Надання автономії польським королем відображало державно-правові традиції колишньої Галицько-Волинської держави, що історично функціонувала, зокрема у Галичині. Захопивши Галичину, поляки зіткнулися з високорозвинутою адміністративно-правовою системою колишньої Галицько-Волинської держави. Тому в перші десятиріччя після захоплення Галичини польським королем у ній діяли суспільно-політичний лад і

[532] Sieradzki J. Regnum Russial / Józef Sieradzki // Kwartalnik Historyczny. – 1958. – № 2. – S.506–507.

право, котрі сформувалися ще за часів Галицько-Волинської держави. Окремими волостями та воєводствами по-старому управляли українські воєводи, яким були підпорядковані сотські, десятники, тивуни (тіуни). Разом з тивунами вони засідали в судах: за окремими судами, писарями ще до середини XV ст. зберігалася назва дяка. Згодом польські старости з'явилися в провінційних центрах, а представники старої адміністрації, уступаючи їм місце, стали нижчими урядниками. Воєводи почали керувати сільськими волостями або працювати заступниками старост, котрих призначали самі старости[533]. Тивуни ставали сільськими старостами, десятниками, ще меншими сільськими службовцями[534]. Офіційні документи складалися тогочасною староукраїнською мовою. Збереглася, наприклад, грамота львівського воєводи Я.Блотишевського 1370 р., написана тогочасною українською мовою[535]. Тивуни, здійснюючи судочинство у галицьких волостях, керувалися місцевим, руським (українським), а не польським правом. Територія Руського Королівства поділялася на волості, що відповідало адміністративно-територіальному поділу Галицько-Волинської держави.

На Галичину, котра у документах 1350–1434 рр. називалась "Руське Королівство", не поширювалось польське право, яке уніфікувало політичне та господарське життя Польського Королівства, зокрема встановлювало єдність монетних одиниць на всіх польських землях[536]. Одним з виявів територіальної адміністративно-правової автономії Галичини була спе-

---

[533] Гошко Ю. Звичаєве право населення Українських Карпат і Прикарпаття XIV–XIX ст. / Юрій Гошко. – Львів : Ін-т народознав. НАН України, 1995. – С.20.

[534] Украинский народ в его прошлом и настоящем. – СПб, 1914. – Т.1. – С.162–163.

[535] Розов В. Українські грамоти / В. Розов. – К., 1928. – С.18.

[536] Котляр М. Ф. Галицька Русь у другій половині XIV – першій чверті XV ст. – К., 1968. – С.55.

ціальна монета – руський півгрош. На думку львівського дослідника А.Крижанівського, карбування руських півгрошів Казимира III розпочалося між 1351–1354 рр. На аверсі руські півгроші мали зображення герба Галичини та міста Львова – лева, що стоїть на задніх лапах, зверненого праворуч (геральдично, тобто ліворуч від глядача); навколо нього, поміж крапковими обідками, напис: "*Moneta doi Ruczie K*" – "Монета господаря (*doi* – скорочення від *domini*) Русі Казимира". Лише на галицьких півгрошах Казимира III слово "*Ruczie*" написано через "с", що дає змогу безпомилково виявляти випадки використання його штемпелів для карбування пізніших руських монет. На реверсі монет в оточенні чотирьох з'єднаних дуг стоїть ініціал короля, літера "К" під короною; навколо, у кратковому обідку, легенда: "*Regis Polonie*" (тобто "Короля Польщі")[537]. "Руського Королівства" – мідні динарії з ініціалом "К" і зображенням корони та срібні напівгроші з таким самим ініціалом зі зображенням лева – герба Львова та Галицької Русі – з написом латинською мовою "Монета володаря Русі Казимира"[538].

Однак наступ на адміністративно-правову автономію Галичини розпочався уже в роки правління Казимира III і виявився у заселенні окупованих Руських земель іноземними колоністами: поляками, німцями, чехами та в призначенні у Львові й Саноку своїх представників (старост)[539]. У той час найвищим правителем у Галичині від імені польського короля був староста[540].

---

[537] Крижанівський А. Львівський монетний двір у XIV–XV століттях / Андрій Крижановський. – Львів, 2007. – С.46–48.

[538] Котляр М. Ф. Галицька Русь у другій половині XIV – першій чверті XV ст. – К., 1968. – С.55.

[539] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1994. – Т. 5 : Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. – С.307–308.

[540] Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Денис Зубрицький / пер. з польськ. І. Сварника ; коментарі М. Карпаля ; ред. О. Шишки. – Львів :

Як уже зазначалося, після смерті польського короля Казимира III (1370 р.) Галичина, згідно з умовами польсько-угорської угоди 1339 р., перейшла під владу короля Угорщини Людовика Угорського (Анжуйського). Він одночасно став королем Польського Королівства, проте Руське Королівство вважав окремим державним утворенням, сполученим персональною унією з іншими володіннями угорської династії. Людовик Анжуйський тримав також у галицьких містах угорські гарнізони і послідовно призначав замість руських урядовців угорських.

У 1372 р. Людовик передав Руське Королівство (Галичину) своєму родичу Владиславові, онімеченому князеві Опольському, князівства Силезії. Владислав Опольський (Опольчик) вважався васалом угорського короля, але намагався стати спадковим монархом Галичини[541]. Він титулував себе "господарем Руської землі, вічним господарем і самодержавцем".

Володарювання Владислава Опольського у Галичині (1372–1378 рр.) належить до дискусійних питань в історико-правовій літературі. Зокрема, не існує спільної думки стосовно того, на яких засадах здійснював владу в Галичині князь Владислав. Одні дослідники були готовими визнати його повновладним князем, що володів Галицькою Руссю на вотчинних правах (М.Грушевський, наприклад, вбачав у ньому останнього незалежного галицького правителя). Інші вважали Владислава королівським намісником, князівський титул якого давав йому підстави називати себе князем і господарем Русі. Приводом для суперечливих тверджень істориків стали нечисленні документи 1372–1378 рр., у котрих Владислав іменувався князем ("*dux Russiae*"), господарем Русі ("*dominus*

Центр Європи, 2002. – С.34.

[541] Pieradzka K. Monarchia stanowa w Polsce XIV w. w walce z feudałami, a działalność księcia Władyslawa Opolskiego / Krystyna Pieradzka // Sprawordania z posiedzeń Wydziału Akademii Umiejętności w Krakowie. – Kraków, 1951. – T.5. – S.674–676.

Russiae") або й спадковим володарем, дідичем ("*dominus et heres*" – формула необмеженої влади, яку звичайно застосовували королі, зокрема, щодо Галицьких земель – Казимир III)[542].

Через малочисельність історичних джерел складно безпосередньо пов'язати різні формулювання титулу Владислава з хронологією його правління в Галичині 1372–1378 рр., позаяк у різних документах він називав себе всіма трьома переліченими титулами. У період Середньовіччя титулам надавали значної вагомості. Цілком обґрунтована думка Д.Зуб, яка вважає, що правовий статус Владислава Опольського у Галичині характеризувався дуалізмом влади. З одного боку, князь Опольський і Велюнський, друга після короля особа Угорсько-польської держави, навряд чи міг розглядатися королівською адміністрацією як звичайний намісник Галицької Русі. З іншого – Владислав залишався васалом короля, тому не мав права офіційно називати себе необмеженим господарем Русі ("*dominus et heres*")[543]. Допускаємо, що влада його мала обмежений характер.

Це випливає з аналізу двох надань короля Людовика (сам привілей про приналежність Галицької Русі Владиславу не зберігся). Привілей з 1372 р. сповіщав урядовців королівства про те, що князь Владислав отримав від Людовика Галицьку Русь для управління та збереження на вічні часи ("*perpetue contulerimus gubernandum et convervandum*"). Цей документ свідчить про князя Опольського як про королівського намісника. Наданням 1378 р. Людовик оголосив: "Узяв Руську землю у князя Опольського", яку той зберігав. Характер влади Владислава на Русі засвідчує і те, що в 1375 р., коли на Русі засновували католицькі єпископства, відповідного листа до Папи Григорія XI підписав не лише Владислав, а й король Людовик – його сюзерен.

---

[542] Зуб Д. Ю. Нариси з історії золотарства Галичини / Д. Ю. Зуб. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – С.134.

[543] Крижанівський А. Львівський монетний двір у XIV–XV століттях / Андрій Крижановський. – Львів, 2007. – С.46–48.

Окрім цього, певних висновків можна дійти після аналізу монетного обігу за правління Владислава Опольського. Цілком слушною видається думка стосовно обігу монет у Галичині за цього князя. Її переконливо обґрунтувала львівська дослідниця Д.Зуб, яка вважає, що на аверсі руських півгрошів Владислава Опольського, як і Казимира III, розміщено герб Галицької Русі – лев, на реверсі – ініціали Владислава, літера "*W*" (або ініціали короля Людовика, "*L*") у традиційному для руських монет обідку з чотирьох з'єднаних дуг. Типи монет цієї емісії розрізняються за змістом і розміщенням легенд. Відповідно до цієї формальної ознаки, шість типів руських півгрошів Владислава Опольського можна звести до трьох груп.

1. Монети двоіменні, в легендах котрих, окрім імені князя Владислава, зазначено ім'я його сюзерена, короля Людовика. На аверсі монет цієї групи, тобто навколо лева, нанесено легенду "*Wladislaus dux*" ("Князь Владислав"), на реверсі – ініціал Людовика, літера "*L*" під короною і напис: "*Lodvici R Ungarie*", тобто "Людовика, короля (*R* – скорочено *Regis*) Угорщини". До цієї групи формально можна було б зарахувати й монети, на аверсі яких написано: "*Moneta doi ruczie K*", а на реверсі – стандартна легенда "*Wladislaus dux*". Однак тут був застосований старий штемпель, на обох боках уміщено однакові написи.

2. Монети Владислава, на обох боках яких – однакові написи: або "*Wladislaus dux*", або "*Moneta Russie*".

3. Монети, легенди котрих містять ім'я князя Владислава ("*Wladislaus dux*") і вказівку на їхню приналежність до цієї території ("*Moneta Russie*"). На одних монетах ім'я князя було на аверсі навколо герба, найменування території – на реверсі навколо ініціала "*W*"[544]. На інших ці написи розміщено навпаки, тобто ім'я князя викарбувано на реверсі, а назва території – на

[544] Podhorodecki L. Dzieje Lwówa / Leszek Podhorodecki. – Warszawa, 1993. – S.25.

аверсі. Останній тип найчастіше траплявся серед галицьких півгрошів князя Владислава Опольського[545].

У Галичині Владислав Опольський здійснював широкі адміністративні повноваження. Він карбував у Львові власну монету, стягував податки, за його наказом військо вирушало в походи. Мав власний двір і канцелярію, використовував княжу "маєстатичну" печатку. Він упорядкував та уніфікував адміністрацію у Галичині. У всіх галицьких містах гроди (замки) отримали своїх каштелянів і навіть бурграфів (комендантів замку). Завдяки цьому збільшилося число урядів, на які князь призначав осіб із власного оточення, або представників місцевої політичної еліти, з котрою він прагнув мати тісні відносини[546].

За правління Владислава Опольського всі урядові посади у Галичині обіймали силезійці – особи, що походили з рідного краю Опольського (їм князь найбільше довіряв). Проте в Галичині він не міг обійтися без місцевих руських людей, котрі б знали мову корінного українського населення. У його дворі працювали русини, які вели канцелярську документацію українською мовою (Костко, дяк Болестрашицький, син попа Василя, колишній писар Казимира III)[547]. Особливе місце в управлінні належало старостам. Перелік руських старост, призначених Владиславом, починається з Оттона з Пільчі – він очолював староство з 1351–1369 рр. У письмових джерелах згадуються інші львівські старости, в тому числі Абрагам на Парякові (1352–1358 рр.), Ян Кміта герба Шренява (1368–1371 рр.), Віктор (1375–1371 рр.) Ян Рядло (1377–1378 рр.), Сцібор Андреашко (1379 р.), Гумпрехт (1380 р.), Януш (1382 р.), Ян Гарковський (1387–1393 рр.), Ян Тарновський герба Лєліва (1395–1401 рр.), Іво де Обихув (1407 р.),

---

[545] Зуб Д. Ю. Нариси з історії золотарства Галичини / Д. Ю. Зуб. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – С.134.

[546] Юсяк П. Оточення князя Владислава Опольчика в період його правління на Русі (1372–1379) / Павел Юсяк // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1999. – № 34. – С.82, 84.

[547] Там само. – С.85, 87.

Флоріан з Коритніум (1407–1411 рр.) Ян з Обихува (1411–1420 рр.), Пйотр з Мельштина (1421–1422 рр.), Ститек з Гарнува (1422 р.), Монзін де Дамброва (1428–1433 рр.), Вінценти Шамотульський (1433–1440 рр.), Рафаїл із Танува (1440–1441 рр.), Пйотр Одровонж (1441–1450 рр.), Анджей Ондровонж (1450–1464 рр.), Рафаїл Ярославський (1464–1477 рр.), Ситко Ярославський (1477–1495 рр.), Анджей з Олєсніци (1495–1496 рр.), Миколай з Тянічина (1496–1997 рр.), Збігнев з Генчина (1497 р. серпень–грудень), Миколай Креса з Пабаліу (з березня 1498 р.), Пйотр Милишковський (з березня 1499 р.), Станіслав з Ходча (до травня 1501 р.), Гербурт Одновський (1514–1555 рр.), Зигмунт з Бібрки (1555–1559 рр.)[548].

У 1379–1385 рр. Руське Королівство перебувало під владою угорських урядовців: 1386–1387 рр. у Галичині знову володарював Владислав Опольський. У 1387 р. польська королева Ядвіга, дружина Владислава II Ягайла – наступниця Анжуйської династії (її батьком, як уже згадувалося, був Людовик Угорський) – здійснила військовий похід у Галичину й остаточно утвердила в ній польську владу[549].

Від 1387 р. до 1430 р. окремими округами Галичини управляли королівські намісники – старости, яким належали адміністративні, судові та військові повноваження[550]. Опольський князь Владислав обіцяв у 1387 р. жителям Галичини відшкодувати всі видатки за час можливого військового походу королеви Ядвіги на Галичину та зобов'язувався у майбутньому не надавати без їх відома й волі жодному угорцеві

---

[548] Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku. Spisy. – Wrocław, 1987. – S.148–152.

[549] Зашкільняк Л. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів / Леонід Зашкільняк, Микола Крикун. – Львів : ЛНУ, 2002. – С.73.

[550] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1994. – Т. 5 : Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. – С.311.

старостів на Руських землях[551]. З 1387 р. Галичина зберігала назву "Руська земля", або "Руське Королівство". Крім старости, який управляв Галичиною, старости були в Перемишлі та Сяноку. В інших українських містах, зокрема в Белзі, Ярославі, Галичі, Любачеві[552*] та Львові, замість воєвод призначали каштелянів.

У 1434 р. привілеєм польського короля Владислава II у Галичині було скасовано "руське право", а натомість введено польське право і запроваджено такий державний лад, як і в усьому Польському Королівстві. Після цього в офіційному вжитку зберігалися лише незначні пережитки правових норм Галицько-Волинської держави, хоч більшість українського населення, насамперед українське селянство, продовжувало й надалі застосовувати українське звичаєве право[553].

Привілеями польського короля 1425, 1430, 1434 рр. на галицьку шляхту було поширено польське право. Як уже зазначалося, водночас із введенням польського права змінювалася й система управління. Після поширення польського права документація в урядових органах, гродських (замкових) і земських судах у Галичині велася латинською мовою, а з XVI ст. – і польською. Українська мова застосовувалася впродовж XV–XVI ст. лише під час складання актів суто місцевого значення. Однак чимало норм, інститутів "руського права" продовжувало зберігатися в адміністративній практиці й судо-

---

[551] Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – С.59.

[552*] Любачів – місто у Галицькій землі на правобережжі р. Любачівки (Любачувки, права притока р.Сяну), біля лівобережжя устя Солотви. Нині – м.Любачув, центр гміни Перемишльського воєводства у Республіці Польща.

[553] Hejnosz W. Jus Ruthenicale. Przeżytki dawnego ustroju społecznego na Rusi Halickiej w XV w. / Wojciech Hejnosz. – Lwów, 1928. – S.25–27. (= Studya nad historyą prawa polskiego. – 1928. – T. 12. – № 1).

чинстві сільських громад, а також подекуди – в шляхетських та гродських судах[554].

Як уже згадувалося, у 1434 р. усі Східногалицькі землі польський уряд об'єднав і створив Руське воєводство з адміністративним центром у Львові[555]. Водночас в адміністративному сенсі Галичина була поділена на чотири області-землі: Львівську, Галицьку, Перемишльську та Сяноцьку, які входили в одне Руське воєводство. У XVI ст. до його складу була приєднана Холмщина. Окрім того діяло Белзьке воєводство.

На початку XVI ст. у Польському Королівстві вводяться зміни в адміністративний поділ. Воєводства і староства, що існували раніше, поділяються на новостворені адміністративні одиниці – повіти, котрі були неоднаковими стосовно кількості населених пунктів. Наприклад, Галицька земля складалася з таких повітів: Галицький – 247 населених пунктів, Червоноградський – 14, Коломийський – 52, Коропецький – 11, Снятинський – 25, Теребовлянський – 46[556].

Одночасно з уведенням нового адміністративного поділу в Польському Королівстві виникла необхідність організувати управління великими земельними володіннями колишніх галицьких князів та осіб, котрі, не бажаючи миритися з польською окупацією, залишили Галичину. Ці землі перейшли у власність польського короля і називалися королівщинами. Загальна площа королівських маєтків у тогочасній Галичині становила третину всієї території Польського Королівства[557].

---

[554] Инкин В. Ф. Гонение следа в галицкой общинной практике XV–XVIII вв. (материал для обяснения 77-й статьи Пространной Правды) / В. Ф. Инкин // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1985 год. – М. : Наука, 1986. – С.131–140.

[555] Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku. Spisy. – Wrocław, 1987. – S.8–10.

[556] Dąbkowski P. Podział administacyjny województwa Ruskiego i Bełzkiego w XV wieku / Przemysław Dąbkowski. – Lwów, 1939. – S.139.

[557] Гошко Ю. Звичаєве право населення українських Карпат і Прикарпаття XIV–XIX ст. / Юрій Гошко. – Львів : Ін-т народознав. НАН України, 1995. – С.22.

Територіальне управління в Польському Королівстві здійснювали місцеві урядники, які поділялися на земських і гродських. Найвищими земськими урядниками були воєводи та каштеляни. Ці посадовці існували і в Галичині з 1434 р. Воєвод призначав польський король з кандидатів, котрих пропонувала місцева шляхта. Воєвода очолював місцеве (воєводське) ополчення, був головою воєводського колегіального органу – панів-ради, виконував судові функції, здійснював нагляд за міською адміністрацією, контролював систему цін та ін.

У науковій історико-правовій літературі сформувався усталений погляд, що більшість судових повноважень воєводи після прийняття Статутів Казимира Великого перейшли до земських судів, а в сфері правосуддя воєводи лише здійснювали судочинство стосовно єврейського населення, виконуючи також функцію нагляду за возним.

Після реформ судової системи Польського Королівства у Галичині воєвода втратив майже всі судові функції. Повноцінні воєводські суди збереглися після судових реформ лише на тих землях Польського Королівства, де мешкала велика кількість зубожілої та неупривілейованої шляхти, а саме – на Мазовші та в Люблінському воєводстві[558].

Каштелянів також призначав король за рекомендацією місцевої шляхти. Каштелян мав такі повноваження: фінансові (збір податків із населення), судові (здійснював судочинство), адміністративні (управління), військові (організація війська у своєму окрузі). На території Руського воєводства діяло чотири каштелянства: Львівське, Галицьке, Перемишльське та Сяноцьке. Однак з поширенням феодальних імунітетів каштеляни втратили більшість фінансових і судових повноважень[559]. Спо-

[558] Mazurkiewicz J. W sprawe sądów wojewodzkich w czasach popiastowskich / Józef Mazurkiewicz // Czasopismo Prawno-Historyczne. – Warszawa, 1966. – T. 18. – Z. 2. – S.272.

[559] Góralski Z. Urzędy i godności w dawnej Polsce / Zbigniew Góralski. – Warszawa, 1988. – S. 71–73.

чатку всі каштеляни входили до складу королівської ради, але з середини XV ст. – лише каштеляни воєводств.

Важливим земським урядником був підкоморій (у кожному воєводстві), до компетенції якого найперше належало вирішення земельних суперечок. До нижчих земських урядовців належали посади стольника, підстольника, чашника, підчашного, ловчого і мечника[560]. Переважно це були почесні посади. Виняток становила посада хорунжого. Він виконував військові функції, а також мав обов'язок особисто брати участь у вічевому суді; військового, що відповідав за безпеку відповідної території (землі).

У структурі державного апарату Польського Королівства існувала група так званих судових урядників. До них належали підсудок, земський писар і возний. Їх також призначав король із кандидатів, рекомендованих шляхтою (крім возних, їх призначали воєводи). Король призначав урядників пожиттєво. На вимогу шляхти він мав право їх звільняти і призначити інших.

У зв'язку з тим, що воєводи та каштеляни були представниками шляхти, захищали переважно їхні інтереси, король установив для управління провінціями інститут старост. Вони вважалися намісниками короля, уповноважені дбати про його інтереси на місцях. Польські королі призначали старост на власний розсуд, їх називали "королівською рукою" (*brachium regale*).

Правовий інститут старост був організований у Польському Королівстві вперше в період правління Владислава II з наданням статусу заступників короля[561]. Тоді їх було троє: малопольський, великопольський і куявський. Коли трон посіла династія П'ястів, потреба у заступниках короля відпала. Змі-

---

[560] Góralski Z. Urzędy i godności w dawnej Polsce / Zbigniew Góralski. – Warszawa, 1988. – S. 188–207.

[561] Kutrzeba S. Starostowie ich początki i rozwój w XIV wieku / Stanisław Kutrzeba. – Kraków, 1903. – S.92.

нився і правовий статус старост – вони стали представниками виконавчої влади короля. Додалось ще два старости: руський (здійснював виконавчу владу в Галичині) та прусський. Цим старостам, яких називали генеральними, підпорядковувались повітові старости. На старост покладалися такі функції: виконання розпоряджень короля, правоохоронна діяльність (поліційні функції), кримінальне судочинство, частково цивільне провадження, управління королівським майном[562].

Дещо іншої позиції стосовно історії та значення правового інституту старост дотримувався польський дослідник А. Вейнерт. Він вважав, що цей інститут сформувався в Польщі за правління Болеслава Хороброго. Цей король завоював великі за обсягом території. Разом зі збільшенням розмірів держави зростала кількість замків – військових, економічних і політичних центрів. Окрім того, активними темпами споруджувалися нові замки, що особливо відображалось у прикордонних зонах. Керівниками цих замків король призначав своїх представників – старост. Він призначав військових для оборони замку та кілька найближчих сіл для продовольчого й економічного забезпечення. Замок разом із селами, що забезпечували його утримання (було встановлено спеціальний податок на збіжжя та харчі), називали "староство". Король часто відвідував ці адміністративні центри, наглядав за добросовісністю старост, а також здійснював судочинство[563].

Назва посадової особи "староста" виникла, на думку А. Вейнерта, унаслідок поєднання двох слів: "сто" (у замку зазвичай було сто солдатів) і "рота" (у Середньовіччі так називали військовий гарнізон)"[564].

---

[562] Balzer O. Historya ustroju Polski : przegląd wykładów uniwersyteckich / Oswald Balzer. – Lwów ; Warszawa, 1922. – S.20.

[563] Wejnert A. O starostwach w Polsce do końca XVIII wieku. – Warszawa, 1877. – S.5-6.

[564] Там само. – S.8-9.

Науковець Т.Чацький вважав, що староста був виключно економом, тобто управителем майна. Водночас цей дослідник наголошував на його не дуже вагомому значенні в адміністративному апараті. А.Вейнерт категорично заперечував такий погляд[565], вважаючи, що староста виконував насамперед військові функції, тобто очолював оборону замку. Крім того, цей урядовець здійснював адміністративні функції, займався організацією матеріального забезпечення замку. А. Вейнерт висловлював припущення: за відсутності короля в замку староста самостійно здійснював судочинство, і це стало початком зародження старостинських, а згодом – гродських судів[566]. Так, на одній із актових книг був запис: "Містить акти протестацій з часу управління староством Львівським шляхетного Матея Горецького, хорунжого Познанського полку, королівського земського нотарія, на той час судового секретаря у вищеназваному старостві, після смерті ясновельможного Миколая Одновського з Фельштина, воєводи краківського і старости цього міста. Діялося у львівському Нижньому замку у вівторок після дня св.Йоанна Хрестителя року Божого 1555"[567].

Як відомо, територія Польського Королівства поділялась на землі світських і духовних феодалів та землі, що були безпосередньою власністю короля. Староства утворювались саме на землях короля. А.Вейнерт виділяв такі підстави утворення староств:

– у зв'язку зі завоюванням сусідньої землі;

– через приєднання до Корони певних територій (наприклад, 1526 р. у Мазовші);

– унаслідок добровільного піддання під протекторат Польщі, наприклад, усі замки Пруссії в 1454 р. і всі замки Курляндії та Семигалії у 1561 р.;

---

[565] Wejnert A. O starostwach w Polsce do końca XVIII wieku. – Warszawa, 1877. – S.5.

[566] Там само. – S.9-11.

[567] ЦДІА України у м.Львові, ф.9 (Львівський гродський суд), оп.1, спр.32, арк.1.

– через заміну земель духовних і світських феодалів на землі короля;

– у зв'язку з конфіскацією феодальної земельної власності за державну зраду. Так утворились староства: Одолановське в 1381 р.; Рабштинське у 1439 р.; Бервальдське у 1477 р. і Кщоновське в 1351 р.[568]

Від часів Болеслава Хороброго сформувався правовий звичай: старостою мав право стати лише поляк шляхетського походження. Цю вимогу скасував Кошицький привілей 1374 р., що надавав королю право призначати на посаду старости не лише поляків, а й будь-кого за його вільним вибором. Така норма була прийнята з ініціативи короля Людовика, угорця за національністю, тому для нього було вигідно призначати старостами угорців. Цікаво, що це найяскравіше відобразилось у Галичині. Відібравши 1377 р. в Опольського князя Владислава в Галичині всі його замки, король Людовик призначив у них старостами угорців. Зайняття іноземцями значної кількості адміністративних посад Польського Королівства не задовольняло польських магнатів і шляхту, тому вони намагались цьому протистояти. Насамперед вони домоглися того, що Владислав II Ягайло у 1433 р. установив правову норму, за якою старостою мав право стати тільки заслужений і осілий поляк. Король Сигізмунд Август передбачив у 1550 р. ще жорсткіші вимоги для зайняття посади старости. Цю посаду могли обійняти лише представники родової польської шляхти, тобто вони повинні бути тільки шляхтичами щонайменше у третьому поколінні. Виняток становили особи, котрим у дипломі про надання шляхетства король надавав право бути старостою[569]. "У 1555 р. в присутності шляхетних Миколая Гінека з Унева, підстарости львівського, Яна Гербурта з Фельштина, підскарбія львівського, Петра Барзи, королівського

[568] Wejnert A. O starostwach w Polsce do końca XVIII wieku. – Warszawa, 1877. – S.23-25.

[569] Там само. – S.40-41.

придворного, Кристофера Васічинського, Яна Свірського, львівського земського возного, обачного Яна Заборського та інших, гідних довір'я, внесено королівську грамоту Сигізмунда Августа з дорученням (мандатом) Матею Горецькому, хорунжому познанському, підписану та скріплену печаткою його королівської величності у присутності вищеназваних (...) такого змісту: "Сигізмунд Август, з Божої ласки король Польський, великий князь Литовський, Руський, Пруський, Мазовецький і т.д., володар і дідич шляхетному і удостоєному нашої довіри Миколаєві Гінеку з Унєва, нашому львівському підстарості або його заступникам, нашому королівському нотарію після смерті ясновельможного Миколая Одновського з Фельштина, воєводи краківського і старости нашого львівського. Щоб не розсипалася наша Львівська земля і добро, яке до неї належать, бажаючи їх зміцнити... доручаємо шляхетним Матею Горецькому, хорунжому познанському, нашому придворному після смерті того ж ясновельможного Миколая Одновського... прийняти володіння цим містом і цілим староством з нашої належної довіри та ласки"[570].

Дослідник А.Вейнерт називав такі підстави втрати права обіймати посаду старости:

– закінчення терміну, на який його призначив король;

– у випадку, коли замковий (гродський) староста неналежно здійснював судочинство;

– у випадку, коли пограничний староста неналежно організував охорону державного кордону;

– втрата відповідності тим вимогам, які висувались до старости: заслуга, шляхетство, наявність маєтку тощо;

– невиконання або неналежне виконання старостою своїх службових обов'язків;

– вчинення старостою державної зради чи зради королю;

---

[570] ЦДІА України у м.Львові, ф.9 (Львівський гродський суд), оп.1, спр.32, арк.1–2.

– оголошення щодо старости інфамії[571].

У 1347 р. король Казимир III видав привілей, відповідно до якого старости отримали повноваження судити бурграфів і їхніх намісників. У 1423 р. привілеєм короля Владислава II Ягайла старости мали право вирішувати кримінальні справи про розбій, зґвалтування, підпал чужого дому. Цю норму було підтверджено привілеями у 1454 і 1496 рр. У 1496 р. їм було надано право заарештовувати кметів у містах, розглядати справи про шкоду, заподіяну найманими солдатами. У 1520 р. король Сигізмунд I Старий видав привілей, згідно з яким старостам було надано право карати смертю бургомістра і райців, котрі засуджували до смертної кари шляхтича без попереднього узгодження з королем. Відповідно до привілею короля Сигізмунда II Августа 1563 р., старости мали право призначати покарання за порушення громадського порядку в судах, на ярмарках або в сеймиках[572].

Старости поділялися на генеральних і звичайних. Перші очолювали найбільші провінції (великопольський генеральний староста, подільський, краківський та руський). Старости – представники короля – здійснювали функцію управління, судочинства й фінансову[573]. У 1396 р. генеральний староста, воєвода калішський і архієпископ гнезненський Доброгост вирішував спір між громадянами міст Львова та Кракова: мешканці Львова не пускали краківчан по дорозі на Золоту Орду, з чим громада Кракова не погоджувалась. Краківчани свідчили, що за часів Казимира III вони вільно користувались цією дорогою, тому зараз мають на це право на підставі звичаю. Від кінця XIV ст. король почав призначати старост замкових (гродських) – для управління замками (гродами) і

[571] Wejnert A. O starostwach w Polsce do końca XVIII wieku. – Warszawa, 1877. – S.44-45.

[572] Там само. – S.49-50.

[573] Тищик Б. Й. Історія держави і права Середньовічної Польщі (X ст. – 1795 р.) / Б. Й. Тищик. – Львів, 2003. – С.35.

прилеглими територіями. Управителів замків також називали гродськими (замковими) старостами. У зв'язку з тим, що межі староств часто змінювались, кількість їх у різний час була неоднаковою. Наприкінці XVI на початку XVII ст. на території Руського воєводства налічувалося вісім староств: Львівське, Жидачівське, Перемишльське, Сяноцьке, Галицьке, Теребовлянське, Холмське та Красноставське.

Попри те, що адміністративний апарат Польського Королівства був уведений на території Руського воєводства лише після привілею короля Владислава II Ягайла 1434 р., окремі його елементи впроваджувалися і в 1349–1434 рр. Окрім старост, котрі вважалися намісниками короля та здійснювали широке коло повноважень, у Галичині з XV ст. почали функціонувати й інші земські урядники. У документальних джерелах 22 липня 1421 р. міститься згадка про перемишльського підкоморія Добеслава Одровонжа. У 1429 р. польський король присвоїв йому звання генерального руського підкоморія. У 1428 р. сяноцький суддя в документації позначався "суддею земським"[574].

Після трансформації Галичини у Руське воєводство на підставі привілею Владислава II Ягайла 1434 р. почав формуватися місцевий апарат управління: каштеляни, підкоморії, хорунжі, підстолії, стольники, підчашії та мечники. Місцеві суди складалися із земських суддів, підсудка та писаря. Посада войського була не лише в кожній з чотирьох земель Руського воєводства, а й у деяких повітах – Жидачівському, Снятинському та Теребовлянському[575]. Отже, окремі посадові особи не були новими для Галичини, оскільки функціонували на цій території ще в часи Галицько-Волинської держави (мечник, стольник, ловчий та ін.).

---

[574] Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku. Spisy. – Wrocław, 1987. – S.220, 286.

[575] Wilamowski M. Powstanie i początki hierarchii urzędów ziemskich województwa ruskiego i Podola / Maciej Wilamowski // Roczniki Historyczne. – R. 64. – Warszawa, 1998. – S.108–109.

Після інкорпорації Галичини Польське Королівство поширило на її територію свій адміністративний апарат, скасувавши адміністративно-правові інститути Галицько-Волинської держави. Значно сприятливіше склалася ситуація в сфері державного управління на українських землях, які перебували в складі Великого князівства Литовського.

Литовці фактично зберегли давньоруську систему управління – удільні князівства, в яких, однак, руська князівська династія змінилась литовською. На межі XIV–XV ст. знову зросло значення Києва як адміністративного, культурного та релігійного центру в Середній Наддніпрянщині. Йому належала помітна роль у розкладі політичних сил на території всієї Східної Європи. Відомо, що в Києві почали карбувати власну монету. Історик М.Брайчевський навіть вважав за можливе називати час правління в Києві Володимира Ольгердовича, його сина Олелька й онука Симеона – другим Українським Королівством (1362–1471 рр.).

Структура адміністрації литовського князя формувалася та функціонувала на основі руських державних традицій. Литовці запозичили український досвід військової організації, спорудження фортець, а також систему оподаткування[576].

Отже, апарат управління Польського Королівства був нечисленним, з обмеженою компетенцією, недостатньо централізованим. Це пояснюється слабкістю польської державної влади, її неупередженостю до інтересів галицької шляхти і духовенства, оскільки основні адміністративні, поліційні, судові та військові функції стосовно основної частини галицького населення – селян і міщан – виконувала польська шляхта. До того ж у цей період Польська держава захопила багато сусідніх, непольських земель, де непольське, некатолицьке населення підлягало соціальній, політичній, релігійній і мовній дискримінації. Після інкорпорації Галичини Польським

[576] Терлюк І. Історія держави і права України (Доновітній час) / Іван Терлюк. – К. : Атіка, 2006. – С.90.

Королівством усі органи державної влади у Галичині, котрі існували до того, були замінені на польські органи. Поширилась чинність польського права. Це, з одного боку, призвело до негативних наслідків, зокрема до скасування українських державних інститутів, правових норм, створених у Галицько-Волинській державі, та полонізації галицького населення. З іншого – через Польське Королівство відбувалася, хоч і опосередковано, "європеїзація" Галичини. Вона зазнавала впливу західних традицій, у тому числі правових тенденцій розвитку й опосередкованої рецепції римського права. Крім правових впливів, у Галичині поширювалися європейські культурні традиції.

3.3. Судові органи: організація та діяльність у Галичині

3.3.1. Державні суди

У Галичині 1434 р. не лише було введено польську адміністрацію і поділ на воєводства, а й запроваджено 1435 р. станові шляхетські суди – земські, гродські та підкоморські.

У ранньосередньовічній Польщі судами першої інстанції були суди гродових комісів, котрі управляли гродовими округами, з яких складались провінції Польського Королівства. У XII ст. гродові округи стали каштеляніями, а їх управителі – каштелянами. Каштеляни виконували поряд із судовими військові, фінансові, господарські, поліційні функції, а також здійснювали судочинство з допомогою асесорів (місцевих феодалів) і гродового судді, який інколи заміняв каштеляна у судовому процесі.

Каштелянський суд вирішував справи шляхти, вільних і феодально залежних людей. Предметна підсудність цього органу охоплювала цивільні та кримінальні справи. Допоміжні

функції при каштелянському суді належали коморнику. Він викликав учасників процесу в суд і виконував його рішення.

Особливим різновидом каштелянських судів був торговий суд, який здійснював судочинство на торгу. Деколи на засіданнях цього суду каштеляна замінював торговий суддя.

Упродовж XIV ст. каштелянські суди занепали у зв'язку з формуванням інших судів (старостинських, міських) і були ліквідовані у 1454 р.[577]

У 1435 р. у Польському Королівстві відбулася судова реформа. Згідно з її положеннями, у судову систему держави вводились земські, гродські та підкоморські суди. У Великому князівстві Литовському аналогічна реформа відбулася у 1564–1566 рр. Старостинські та воєводські суди змінили земські, гродські та підкормські суди. Це засвідчувало, що судова система Польського Королівства значно випереджала в розвитку судову систему Великого князівства Литовського.

Певні особливості судової організації були у Галичині. Як уже зазначалося, Руське воєводство складалося з чотирьох земель: Львівської, Перемишльської, Галицької та Сяноцької. У XVI ст. до складу Руського воєводства увійшла п'ята земля – Холмська. Кожна з них мала власних суддів, підсуддів, писарів. Землі Руського воєводства поділялись на повіти. Лише Сяноцька мала один суд у м. Сянок, інші – зазвичай по два повіти. Львівська земля поділялась на Львівський і Жидачівський повіти. Перемишльська земля складалася з Перемишльського та Переворського повітів. До 1567 р. Галицька земля мала три повіти: Галицький, Теребовлянський і Коломийський. На сеймі 1567 р. Коломийський повіт було відокремлено від Галицької землі. Холмська земля розмежовувалась на Холмський і Красноставський повіти. Від часу поширення у Галичині польського права судові засідання у повітах Русько-

[577] Płaza S. Historia prawa w Polsce na tle porównawczym / Stanisław Płaza. – Cz. 1. – Kraków, 2002. – S 493.

го воєводства відбувались раз на місяць. У 1523 р. кількість засідань зменшилась до шести на рік[578].

У 1530 р. король Сигізмунд I видав привілей про передання Самбірського повіту під юрисдикцію Перемишльських гродського та земського судів[579].

Земські суди сформувалися у воєводствах (землях) унаслідок реформування судів, існуючих раніше в провінціях. Кожне воєводство (земля) мало свій земський суд. У свою чергу, він складався зі судді, підсудка, писаря та підписка. Засідання суду відбувалося у заздалегідь визначений термін, який називався *рочками*. Члени земського суду систематично об'їжджали територію воєводства, збираючись у певних містах для розгляду справ. Як наслідок – виникли так звані судові повіти. Земський суд був колегіальним, виборним органом. Кандидатів на суддів і підсудків рекомендували королю земські сеймики, вони ж обирали асесорів (лат. *assessor*, досл. – *засідатель*)[580].

Оскільки кандидатів на посади судді, підсудка та писаря земського суду обирали сеймики, вони й репрезентували інтереси шляхти і були вихідцями з цього суспільного стану. Серед чотирьох обраних сеймиком кандидатів король призначав одного на посаду судді, повноваження якого тривали довічно. Перед кандидатами в судді земського суду не висувалося жодних вимог стосовно освіти чи юридичної практики. Єдиним, що йому було потрібно, – довіра шляхти, яка його обирала. Від 1422 р. суддею земського суду було заборонено призначати старосту[581].

---

[578] Kutrzeba S. Studyja do historii sądownictwa w Polsce / Stanisław Kutrzeba. – Seryja 1. – Lwów, 1901. – S.95–96.

[579] ЦДІА України у м.Львові, ф.856 (Самбірська економія), оп.1, спр.1, арк.112.

[580] Крикун М. Земські уряди на українських землях у XV–XVIII століттях / Микола Крикун // ЗНТШ. – 1994. – Т. 228 : Праці іст.-філософ. секції / ред. О. Купчинський. – С.65.

[581] Płaza S. Historia prawa w Polsce na tle porównawczym / Stanisław Płaza. – Cz. 1. – Kraków, 2002. – – S.535.

Земський суд розглядав справи в присутності п'яти-шести асесорів-шляхтичів, котрі прибували на сесії ("рочки"). Спочатку сесії земських судів відбувалися кожних два тижні, а відповідно до привілею польського короля з 1425 р. – кожних чотири тижні. Після прийняття у 1454 р. Нешавських статутів земські суди, згідно з їх нормами, проводили щорічно по чотири сесії[582] – почергово у різних землях. Тому в земський суд могли звертатися не лише мешканці цієї території чи повіту, а й сусідніх[583].

До підсудності земського суду належали всі цивільні справи осілої (місцевої) шляхти: майнові спори, справи про спадщину, грошові спори, за винятком справ, переданих гродським або підкоморським судам, чи тих, які виносились безпосередньо на вічевий (сеймиковий) суд. Канцелярія земського суду користувалась правом "вічності". Воно полягало в тому, що вписаний канцелярією в актову книгу земського суду документ отримував юридичну чинність[584].

У Руському воєводстві діяли Львівський, Жидачівський, Галицький, Перемишльський, Сяноцький, Теребовлянський, Коломийський, Краснотавський і Холмський земські суди.

У Галичині земські суди припинили діяльність 1783 р. унаслідок судової реформи, яка відбулася в Австрійській імперії. Їх компетенція перейшла до створених 1784 р. у Галичині шляхетських судів.

Гродські суди. Кримінальні справи шляхти розглядали гродські, або старостинські, суди як державні суди першої інстанції. *Гродський суд* сформувався у Польському Королівстві

---

[582] Maciejewski T. Historia ustroju i prawa sądowego Polski / Tadeusz Maciejewski. – Warszawa : Wyd-wo C. H. Beck, 2008. – S.39.

[583] Учреждения Западной Украины до воссоединения ее в едином Украинском Советском Социалистическом государстве : справочник. – Львов: Львовский гос. ун-т., 1955. – С.30.

[584] Ковальский Н. П. Источниковедение истории Украины XVI – первой половины XVII в. / Н. П. Ковальский. – Днепропетровск, 1979. – Ч. 1 : Обзор основных отечественных собраний архивных источников. – С.30.

через еволюцію судових повноважень старост у XIV ст. Іноді він так і йменувався – "старостинський суд".

Гродський суд зазвичай створювали в кожному повіті, хоча іноді діяли гродські суди, які обслуговували кілька повітів. Так, у Переворському, Перемишльському та Коломийському повітах Руського воєводства гродських судів не було створено. Гродський суд декілька років діяв у Стрию та Самборі[585].

До підсудності гродського суду належали розгляд кримінальних справ міщан, осілої шляхти про підпал, грабіж на дорозі, напад на дім, зґвалтування та ін.[586] У зв'язку з тим, що гродські суди засідали постійно, крім свят і неділь, а земські суди – декілька разів на рік, гродські суди поступово перейняли також і частину підсудності стосовно цивільних справ.

З другої половини XIV ст. у Галичині в складі Польського Королівства було запроваджено обов'язкове ведення актових книг судів із записами приватних документів.

Порядок ведення актових книг при судах введено у Галичині в 1434 р., після поширення польського права зі всіма притаманними йому формами й умовами укладення актів, яке ґрунтувалося на тих самих принципах, що й в інших країнах середньовічної Європи, зумовленими впливом римського права. Подібно, як і в інших країнах тогочасної Європи, нотаріальні функції у Галичині в складі Польського Королівства виконували канцелярії судів. Польський дослідник Я.Бандке вважав, що практика ведення актових книг була започаткована ще за Казимира III[587]. Отже, канцелярії вели актові книги. Вписані писарем суду в актові книги документи – заповіт, до-

---

[585] Купчинський О. Земські та гродські судово-адміністративні документальні фонди Львова / Олег Купчинський. – К., 1998. – С.15–16.

[586] Koranyi K. W sprawie genezy czterech artykółów starościńskich) / Karol Koranyi // Sprawozdania Towarzywstwa Naukowego we Lwowe. – T. 11. – 1911. – S.11–22.

[587] Bandtkie-Sterzynski J.W. O notaryacie dawnijeszym i nowszym w Polsce / Jan Wincenty Bandtkie-Sterzynski // Pamiętnik Warszawski, 1815. – T. 3. – S.331.

говір, закладна – набували юридичної сили і на випадок виникнення в майбутньому спору були основними, неспростовними доказами[588]. Спочатку повноваження писаря обмежувались лише записами під час судових рішень і вироків, а згодом, з економічним розвитком суспільства, з поділом актів на спірні й безспірні, з необхідністю записів останніх для надання їм публічної вірогідності, виникла потреба в розширенні компетенції писарів та в постійному їх урядуванні[589]. При гродських судах існувала постійно діюча канцелярія, яка посвідчувала офіційні документи, приватні договори тощо. Однак зареєстровані гродським судом документи необхідно було засвідчити ще й у земському суді. Від XVI ст. гродські суди отримали також право "вічності". З того часу документи набували юридичної чинності після посвідчення їх у гродському суді. Найдавніші гродські та земські книги, що вели у Галичині в складі Польського Королівства, зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м.Львові й датуються 1402, 1428, 1471 рр. (Львівські, Жидачівські, Белзькі, Буські й інші актові книги).

У Польському Королівстві XVI ст. відбувалося розмежування повноважень гродського суду (*inolicium*) і гродського уряду (*officium*). Гродський суд розглядав передусім справи кримінальні, а гродський уряд поступово перебрав у свою підвідомчість справи, які розглядали земські суди[590].

Гродські суди отримали назву від того, що засідали в гродах (замках). Їх очолювали старости, від чого ці суди часто називали гродськими, або старостинськими судами. Кожні шість тижнів гродський суд засідав під головуванням старости (роки

---

[588] Niemirowski A. Wykład notariatu dziejowy i porównawczy. Część szczególna / Adam Niemirowski. – Warszawa : Drukarnia K. Kówalewskiego, 1876. – S.214.

[589] Ясінська Л. Розвиток нотаріальної діяльності в Україні XIV–XVII ст. / Ліліона Ясінська // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 1996. – Вип. 43. – С.109.

[590] Płaza S. Historia prawa w Polsce na tle porównawczym / Stanisław Płaza. – Cz. 1. – Kraków, 2002. – S.556.

старостинські) або підстарости для вирішення кримінальних справ, а кожні два тижні – під головуванням заступника старости суду розглядав менш важливі кримінальні й цивільні справи. За відсутності старости його обов'язки виконував польський земський урядник – воєвода. Старостам і суддям допомагали писарі, які вели гродські книги, де записувалися вироки, винесені у справах, угоди, заяви приватних осіб[591]. Іноді їх правовий статус визначали привілеї польських королів. Так, 31 березня 1554 р. польський король Сигізмунд II Август своїм декретом застерігав Перемишльського старосту Спитка Йордана, щоби гродські книги після смерті посередника старости Петра Кміти були відкритими для людей та на підставі заяв громадян надавалися витяги з них[592].

У Руському воєводстві діяли Галицький, Жидачівський, Львівський, Перемишльський, Сяноцький, Теребовлянський гродські суди. Вони припинили діяльність 1783 р. у зв'язку з судовою реформою, здійсненою австрійським урядом[593].

У другій половині XIV ст. у Польському Королівстві почав формуватися підкоморський суд. Його становлення і розвиток спричинили конфліктні питання, котрі виникали в процесі землекористування. Спочатку для вирішення земельних питань на місце межових спорів надсилалися уповноважені двору, котрі виступали від імені володаря. З розвитком освоєння земель виникала необхідність в інституті постійного уповноваженого. У Польському Королівстві в такій ролі почав виступати підкоморій – придворний, до повноважень якого спочатку належала охорона королівської особи і нагляд за

---

[591] Łosowski J. Kancelaria grodzka Chełmska od XV do XVIII wieku / Janusz Łosowski. – Lublin, 2004. – S.73–85.

[592] Dąbkowski P. Uwagi o urządzeniu ksiąg sądowych w dawnej Polsce / Przemysław Dąbkowski.– Lwów, 1918. – S.27.

[593] Исаевич Я. Д. Гродские и земские акты – важнейший источник по истории аграрных отношений в Речи Посполитой в XIV–XVIII вв. / Я. Д. Исаевич // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. – Рига, 1961. – С.90–91.

особистими помешканнями польського короля та його скарбницею ("коморою")[594]. Перші акти, де підкоморій від імені короля виступав у ролі межового (іноді в літературі вживається *граничного*) судді, походили з малопольських територій і датуються 1362 і 1381 рр.[595], хоч Вислицький статут 1347 р. у низці статей передбачав норму про оплату праці підкоморію за здійснення межування залежно від кількості розмежованих ґрунтів і витрачених на це днів[596].

Керував підкоморським судом підкоморій або його заступник (коморник). Суд займався розмежуванням землі на підставі рішення земського суду. Акт розмежування здійснювався в присутності свідків і "людей добрих"[597].

Специфічною ознакою підкоморського суду було те, що він не мав власного приміщення, засідаючи завжди безпосередньо на місці суперечки. Символи судочинства підкоморіїв (лопата для насипання межових пагорбів-копців, а також шнур для вимірювання землі) підтверджували, що первісно межовий суддя брав особисту участь у розмежуванні. Доказом такого припущення була і форма оплати за це, встановлена Вислицьким статутом 1347 р., – дві сокири, дві лопати та згадані грошові винагороди[598].

Заступав підкоморія у здійсненні межового судочинства коморник, якого призначав особисто підкоморій. Коморник

---

[594] Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) ; АН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні та ін. ; відп. ред. В. В. Німчук. – К. : Наук. Думка, 1991. – С.8.

[595] Kutrzeba S. Sądy grodzkie i ziemskie w wiekach średnich / Stanisław Kutrzeba. – Kraków, 1901. – S.337–338.

[596] Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) ; АН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні та ін. ; відп. ред. В. В. Німчук. – К. : Наук. Думка, 1991. – С.8.

[597] Łaguna S. O prawie grocnicznem polskiem / Stosław Łaguna. – Warszawa, 1875. – S.15–16.

[598] Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) відп. ред. В. В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1991. – С.10.

не належав до земських урядників, але мав бути осілим на даній території. Коморники за письмовим дорученням підкоморія мали право здійснювати і самостійне судочинство, оформляючи навіть власні книги. Крім підкоморія та коморника у межовому судочинстві бали участь мірники, підкоморський писар і копачі.

У Галичині, в складі Польського Королівства, підкоморські суди були організовані після 1434 р. Однак перший "підкоморій Руської землі" (Михайло Градкович) згадується вже 1422 р., що засвідчує поступове впровадження польськими властями своїх державних інститутів у Галичині[599].

У зв'язку з численними порушеннями публічного порядку, ще в XIII ст. у Польщі було сформовано *суд юстиціарія* (оправці). Їх статус регулювали найважливіші акти Польської держави: Вісліцький статут (1347 р.), Краківський статут 1386 р.), Пьотрківський статут (1388 р.), Єдлненський привілей 1430 р. У привілеї 1357 р., виданому Казимиром III, міститься заборона юстиціаріям судити людей, котрі проживали в архієпископстві Гнезненському[600]. З Пьотрківського статуту 1388 р. випливало, що король призначав одного юстиціарія на одну землю. Юстиціарій був королівським урядником, а не земським, який здійснював судочинства від імені короля. У XV ст. значення цих чиновників істотно зменшилось. Вони стали в адміністративному сенсі залежними від старост. Наприклад, у правових актах Ленчицької землі в 1399 р. юстиціарія було названо урядником гродським старостинським[601]. Це був королівський урядовець, який виявляв і затримував небезпечних злочинців (незалежно від станової приналежності), а відтак здійснював суд над ними. Оправці діяли у Руському

---

[599] Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku. Spisy. – Wrocław, 1987. – S.131.

[600] Abraham W. O justycjarjuszach w Polsce w XIV i XV wieku / Władysław Abraham. – Kraków, 1885. – S.16–17.

[601] Там само. – S.19.

воєводстві. Проти цього незабаром виступила шляхта, вимагаючи від короля скасувати таку посаду. Польський король Владислав II Ягайло 1386 р. дав таку обіцянку, але не поспішав із виконанням. Лише в XV ст. юстиціарія було позбавлено права здійснювати суд – він став поліційним урядником при старості. Затримавши злочинця, провівши слідство, юстиціарій передавав його до суду старости. Наприкінці XV ст. інститут юстиціарія було скасовано[602]. Однак ці посадові особи в окремих випадках діяли в штаті суду навіть у XVI ст. Скажімо, про оправця (юстиціарія) згадується 1576 р. в актових книгах Галицького гродського суду[603].

Від 1434 до 1569 р. вищою судовою та єдиною апеляційною інстанцією виступали королівські суди. Польський король Олександр 8 березня 1504 р. відклав, наприклад, до найближчого засідання королівського суду спір львівських і краківських купців про право торгівлі з іноземними купцями у Львові. Королівські суди досягли найвищого розвитку з приходом у 1506 р. до влади короля Сигізмунда I Старого. На їх засіданні король здійснював судочинство або самостійно, або за допомогою уповноважених ним можновладців. До королівських судів належали:

1. Надвірний власний королівський трибунал. На ньому король особисто розглядав справи. Вів вважався джерелом найвищої справедливості. Йому були підсудні всі справи, що стосувалися порушення шляхетських прав і привілеїв, а також справи, які король бажав узяти до свого провадження. Польський король судив там, де перебував: якщо у своїй резиденції (в Кракові), то такий суд називався "придворний" (за участю асесорів); якщо ж приїжджав до якоїсь землі, то місцеві суди відразу ж призупиняли діяльність, усі судді з'їжджалися туди,

[602] Тищик Б. Й. Історія держави і права Середньовічної Польщі (X ст. – 1795 р.) / Б. Й. Тищик. – Львів, 2003. – С.45.

[603] ЦДІА України у м.Львові, ф.5 (Галицький гродський суд), оп.1, спр.93, арк.287.

де перебував польський король. Позиція короля стосовно судової справи відігравала важливе, іноді вирішальне значення під час постановлення вироку зі справи.

Власний королівський трибунал складався з чотирьох суб'єктів: короля, асесора, земства і референдарів. Безсумнівно, найважливіша роль відводилась польському королю. Йому належало вирішальне слово, він проголошував вирок, учасники судового процесу звертались до нього з клопотаннями. З цього, проте, не варто доходити висновоку, що польський король головував на судовому засіданні, адже ця функція належала судді. Роль короля у цьому суді вважалася визначальною, а три інші елементи були допоміжними. Їх процесуальна діяльність спрямовувалась на те, щоби королю було легше винести вирок. Король мав безпосередній вплив на формування складу власного (надвірного) королівського трибуналу.

Участь асесорів у власному королівському суді передбачав Статут Казимира III. Проте це не було новелою правової системи Польського Королівства. Задовго до прийняття Статуту Казимира III асесори брали участь у засіданнях надвірного (власного) королівського суду, яка регламентувалася звичаєвим правом. Асесорів власного королівського суду призначав король. У своєму виборі глава держави не був обмежений законом, зокрема Статутом 1538 р., що забороняв участь духовенства у світських судах, тому мав право делегувати і світських, і духовних осіб. Окрім цього, участь священнослужителів як асесорів у королівських судах була обов'язковою, адже у підсудність власного королівського трибуналу входили справи, що стосувались духовенства чи ґрунтувались на канонічному праві. Серед світських асесорів були коронні підканцлер і підскарбій, земські воєвода, каштелян та ін. У окремих справах як асесори брали участь земські судді[604].

---

[604] Grużewski B. Sądownictwo królewskie w pierwszej połowie rządów Zygmunta Starego / Bolesław Grużewski. – Lwów : Drukarnia Wł. Łozińskiego, 1906. – S.6–17.

Цікаво, що Статут 1505 р. використовував терміни-синоніми "асесор" і "сенатор"[605]. Асесори не вирішували справи по суті, а давали рекомендації королю з юридичних питань, щоби він прийняв рішення, яке б відповідало вимогам закону. Ні статут Казимира III, ні жоден інший нормативний акт Польського Королівства не передбачав точної кількості асесорів у складі власного королівського суду. Їх кількість залежала від волевиявлення короля. Траплялись випадки, коли в засіданні власного королівського суду брав участь лише один асесор[606].

У першій половині XVI ст. у практику польського судочинства увійшла апеляція (лат. *appellatio* – звернення). Ця форма оскарження судових рішень до суду вищої інституції, що має право переглянути справу, була встановлена у Польському Королівстві 1523 р. окремим привілеєм. Від того часу до королівського суду почали надходити звернення з оскарженнями рішень нижчих судів. Унаслідок цього кількість справ у королівському суді значно зросла. У 1578 р. замість королівського суду було утворено іншу найвищу судову інстанцію – Коронний трибунал, який поширював юрисдикцію, зокрема і на Руське воєводство. Коронний трибунал був вищою апеляційною інстанцією, що складався з 33 членів – 27 представників від шляхти і 6 – від духовенства. Продовжував розглядати справи і король, але вже не одноособово чи разом з асесорами, а спільно з верхньою палатою сейму – сенатом, у зв'язку з чим суд став називатися сеймовим.

2. Королівський сеймовий суд засідав у період роботи сейму. На ньому головував польський король. До підсудності сеймового суду належали злочини проти держави, посадові злочини, образа короля та ін.

---

[605] Grużewski B. Sądownictwo królewskie w pierwszej połowie rządów Zygmunta Starego / Bolesław Grużewski. – Lwów : Drukarnia Wł. Łozińskiego, 1906. – S.19.

[606] Там само. – S.21.

Складним є питання про тривалість роботи цього суду. Як відомо, в 1538 р. він відбувався кожної середи та п'ятниці, а 1578 р. було встановлено, що його засідання починались через тиждень після виборів сенаторів – тричі на тиждень (у середу, п'ятницю та суботу)[607].

Сеймовий королівський суд вимагав обов'язкової участі короля, тому прибуття його на сейм породжувало відкриття судового провадження, а його вихід із сейму спричинював зупинення розгляду справи. Вироки, котрі постановляв королівський суд державного сейму, вважалися рішеннями короля, що засвідчували відповідні записи у них. Цей орган судочинства мав у Польському Королівстві важливе політичне значення. На початку XVI ст. його авторитет у державі став дуже великим. Він вважався вищим органом у системі судочинства, у тому числі й над власним королівським судом. Асесори, які входили до складу королівського суду державного сейму, повинні були належати до сенату. Історичні джерела не називають кількості асесорів у цьому суді, але їх число було вищим, аніж у власному й асесорському королівських судах. На відміну від власного (надвірного) суду, асесори не подавали рекомендацій королю, а діяли з ним ледь не на рівних умовах. У суді державного сейму було два референдарі. Наголосимо, що Статут 1538 р. дещо обмежив право короля призначати асесорів у цей суд. Статут висунув перед королем вимогу про обов'язкове призначення в асесори одного-двох мазовецьких сенаторів[608].

Обов'язкова участь польського короля в суді державного сейму не означала примусовість його присутності на всіх судових засіданнях. Зазвичай принцип обов'язкової участі короля реалізувався через його процесуальну співпрацю зі сенатом на

---

[607] Rafacz J. Dawny proces polski / Józef Rafacz. – Warszawa. 1929.– S.27.

[608] Grużewski B. Sądownictwo królewskie w pierwszej połowie rządów Zygmunta Starego / Bolesław Grużewski. – Lwów : Drukarnia Wł. Łozińskiego, 1906. – S.66–72.

загальних нарадах сейму. Король Сигізмунд Август у 1563 р. видав привілей і взяв на себе зобов'язання, що на найближчій сесії сейму він пробуде доти, доки не вирішаться всі судові справи[609]. Вищість сеймового суду серед усіх королівських судів сприяла зростанню в державі значення самого сейму. Суд державного сейму був також апеляційною інстанцією. Статут 1507 р. надавав йому право переглядати і у випадку необхідності скасовувати рішення власного королівського суду в справах про купівлю майна короля. Сторона, не згідна з рішенням королівського суду асесорів у справі, мала право оскаржити це рішення до суду державного сейму. Сумнівні, прострочені та занадто складні цивільні справи, котрі розглядались власним чи асесорським королівськими судами стосовно права власності, повинні були направлятись на розгляд суду державного сейму[610]. Така норма пояснювалась тим, що найкваліфікованіші юристи країни брали участь у цьому суді.

3. Королівський суд асесорів розглядав справи, які стосувалися населення міст, розташованих у королівщинах. Судочинство здійснював коронний канцлер, що розглядав справи, котрі надходили в апеляційному порядку з магістратських судів міст, які володіли маґдебурзьким правом.

Ще одним суб'єктом власного (надвірного) королівського суду було земство з представників шляхти та місцевих чиновників. Серед земства, що брало участь у власному королівському суді, історичні джерела згадують суддю, писаря, їх заступників, коморників та ін. Середньовічне польське законодавство покладало на земство важливе завдання: провадження по справі у власному королівському трибуналі. Представники земства безпосередньо контактували з учасниками процесу, розглядали справу та вивчали її в усіх деталях. Де-

[609] Rafacz J. Dawny proces polski / Józef Rafacz. – Warszawa. 1929.– S.27.

[610] Grużewski B. Sądownictwo królewskie w pierwszej połowie rządów Zygmunta Starego / Bolesław Grużewski. – Lwów : Drukarnia Wł. Łozińskiego, 1906. – S.74–79.

крети короля Сигізмунда I конкретизували сферу процесуальної діяльності свідків, перегляд документів зі справи. Статут 1454 р. покладав обов'язок зачитування документів, наданих сторонами як докази до писаря, тобто одного з представників земства у власному королівському трибуналі. Він зачитував їх уголос на судовому засіданні для короля й асесорів. Статус представників земства у суді був однаковим. Суддя і підсудок стояли над писарем і коморниками, котрі не мали самостійності в судовому процесі, а лише виконували розпорядження судді та підсудка[611].

Статут вального сейму 1507 р. увів референдарів (лат. *refereus* – який доповідає) до складу власного (надвірного) королівського трибуналу. Це були консультанти з юридичних питань. Без них не могло відбутись жодного його засідання, і на них покладався обов'язок полегшення виконання королем судової функції. Основне завдання референдарів полягало у вивченні змісту судового позову (скарги), яка надійшла до власного королівського суду. Після цього вони вирішували питання про доцільність прийняття або ж неприйняття цього позову (скарги) до розгляду власного королівського трибуналу. Референдарі у випадку прийняття судом позову (скарги) викладали перед королем зміст спору, що значно прискорювало розгляд судової справи. Статут 1507 р. передбачав участь у власному королівському суді двох референдарів: світського та духовного. Світський референдар мусив бути знавцем у галузі юридичного права Польського Королівства, а духовний референдар – спеціалістом у галузі канонічного права[612].

Королівський суд асесорів не вважався самостійним правовим інститутом, а заміщав за потреби власного (надвірного) королівського суду. Жоден суб'єкт правовідносин не звертався

---

[611] Grużewski B. Sądownictwo królewskie w pierwszej połowie rządów Zygmunta Starego / Bolesław Grużewski. – Lwów : Drukarnia Wł. Łozińskiego, 1906. – S.25–31.

[612] Там само. – S.40–47.

до королівського суду асесорів із позовом. Компетенція цього органу здійснювалась у випадку, коли встановлювалась необхідність перегляду ним рішень і вироків інших інстанцій, а також у випадку направлення справи до нього на розгляд самим королем. Це пояснювалось тим, що у власного королівського суду часто траплялись випадки перевантаження справами. Щоб вирішити такі питання та розвантажити цей найвищий трибунал держави, король скеровував окремі справи на розгляд королівського суду асесорів. Статут Казимира III покладав на цей орган допоміжну функцію королівського судочинства. Це не означало, що королівський суд асесорів не мав суттєвого значення у судовій системі Польського Королівства. Більше того, історична практика засвідчувала: він розглядав справ більше, ніж власний (надвірний) королівський суд. До складу королівського суду асесорів входили два елементи: асесори та земство. Це зазначено в Статуті Казимира III. Розгляд у процесі спірних питань здійснювало земство. Сфера його процесуальних повноважень була такою ж, як і у власному королівському суді. Зважаючи на те, що в королівському суді асесорів не було референдарів, підготовкою судового засідання займалось земство[613].

Рішення суду приймали асесори. Перед його прийняттям вони радились між собою. У цій нараді брали участь також представники земства, роль яких на цій стадії полягала у роз'ясненні асесорами сутності відповідних доказів і юридичних питань. Це допомагало асесорам ефективніше аргументувати власну позицію зі справи і на нараді. Кількість асесорів у королівському асесорському суді була регламентованою. Статут Казимира III передбачав, що асесорів у цьому органі повинно бути від чотирьох до шести[614].

---

[613] Grużewski B. Sądownictwo królewskie w pierwszej połowie rządów Zygmunta Starego / Bolesław Grużewski. – Lwów : Drukarnia Wł. Łozińskiego, 1906. – S.52–56.

[614] Там само. – S.58–59.

У першій половині XVI ст. спостерігається повільний занепад інституту асесорства. Середньовічне польське суспільство перестало довіряти королівському суду асесорів. Сторони не виконували його рішення. Такі факти фіксуються з 1510 р. Це було зумовлено неналежністю та юридичною неграмотністю асесорів, котрі рідко прислухались до представників земства (фахівців у галузі права), керуючись під час вирішення справи не законом, а власною суб'єктивною думкою[615].

4. Суд референдаріїв. Розглядав скарги селян королівщин. Проте цей судовий орган був організований нечітко, з процедурою складною та повільною. Тому не на належному рівні здійснював судочинство. Це призвело до того, що селяни до нього зверталися рідко[616]. На думку польського історика І.Барановського, референдарський суд виник не внаслідок видання законодавчого акта, а еволюційно, тобто на основі правового звичаю. Суд референдарів почав працювати з 1507 р., але цей рік не можна вважати датою його створення. Польський дослідник Ю.Матушевський вважав, що цей суд виник невдовзі після формування інституту референдарів, тобто приблизно в 1521 р.[617] Натомість Б. Гружевський називав іншу дату виникнення референдарського суду – 1512 р.[618], хоча додав: між 1507 р. і 1538 р. цей орган перебував у процесі формування.

---

[615] Grużewski B. Sądownictwo królewskie w pierwszej połowie rządów Zygmunta Starego / Bolesław Grużewski. – Lwów : Drukarnia Wł. Łozińskiego, 1906. – S.61.

[616] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1994. – Т. 5 : Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. – С.152.

[617] Matuszewski J. W sprawie genezy sądu referendarskiego / Jacek Matuszewski // Czasopismo Prawno-Historyczne. – T. 4. – Z. 2. – Warszawa, 1954. – S.352–353.

[618] Grużewski B. Sądownictwo królewskie w pierwszej połowie rządów Zygmunta Starego / Bolesław Grużewski. – Lwów : Drukarnia Wł. Łozińskiego, 1906. – S.48.

Ю.Рафач зауважував: референдарському суду були підсудні скарги селян королівських сіл на їх адміністраторів[619]. Ю.Матушевський не вважав таку підсудність можливою, оскільки референдарський суд належав до вищих (королівських) судів і розглядав лише справи шляхти[620].

Спочатку референдарій тільки реферував рішення королівського суду, стисло, в письмовій формі викладав його зміст, а відтак мав повноваження здійснювати судочинство.

Відомий факт, що першим референдарієм, який видав рішення польською мовою, був магнат С.Оссовський. Це відбулось 1569 р., а до того часу рішення референдарського суду приймались латинською мовою. Референдарі, котрі змінили Оссовського – Фірлей, Тарновський і Тиліцький, – також приймали рішення польською мовою. Згодом це стало правовим звичаєм для всього референдаріату[621].

5. Суд великого маршалка розглядав справи про порушення правопорядку та спокою у столиці Польського Королівства (Кракові).

6. Комісарський суд був судовим органом уповноважених королем осіб, спеціально призначених для розгляду конкретної справи. До компетенції комісарського суду належали найскладніші справи: спори між станами про привілеї та права; скарги на урядовців; тяжкі злочини проти держави й короля, державної влади і суду; фінансові злочини; справи, з яких осілому шляхтичу загрожувала смертна кара, втрата честі або конфіскація майна; справи стосовно королівських маєтків, регалій і прибутків.

---

[619] Grużewski B. Sądownictwo królewskie w pierwszej połowie rządów Zygmunta Starego / Bolesław Grużewski. – Lwów : Drukarnia Wł. Łozińskiego, 1906. – S.48.

[620] Rafacz J. Dawny proces polski / Józef Rafacz. – Warszawa. 1929.– S.38–39.

[621] Mazurkiewicz J. W sprawe sądów wojewodzkich w czasach popiastowskich / Józef Mazurkiewicz // Czasopismo Prawno-Historyczne. – Warszawa, 1966. – T. 18. – Z. 2. – S.358.

До вищих судів належав також вічевий суд – один на воєводство, своєрідний правонаступник колишнього князівського суду на вічевих зборах. Вічевий суд збирався у кожному воєводстві щорічно 3 рази (з 1454 р. – раз) на так звані великі рочки. Розглядав найважливіші та найскладніші справи – цивільні, кримінальні, а також справи проти урядовців. Головував на цьому суді у Руському воєводстві воєвода. Асесорами були вищі земські урядники. У засіданні цього суду брали участь земський суддя, підсудок, писар. Вічевий суд припинив існування у другій половині XV ст., коли після видання Нешавських привілеїв зросло значення середньої шляхти та земських сеймиків. Власне, до цих сеймиків перейшла компетенція вічевого суду. Під головуванням воєводи справи тут розглядали вищі земські (не королівські) урядники, суддя, підсудок у присутності та під контролем зібраної на сеймик шляхти[622].

Formula processus 1523 р. визначила, що рішення земського суду може бути оскаржене до вічевого суду або сеймового суду. Це залежало від того, який з них роботу почне швидше. У випадку відкликання рішення вічевого суду справу повинен був розглянути сеймовий суд[623].

З утворенням вального сейму з'явились також судові функції у нього – як першої й апеляційної інстанції (зокрема, на рішення сеймикових судів).

У період розвитку польської станово-представницької монархії відбулися певні зміни у системі судів і судочинстві духовних судів. Першою інстанцією для духовних судів були суди єпископа, другою – архієпископа, третьою – суд Папи Римського у Ватикані. Духовні суди розглядали справи світських осіб за злочини проти церкви та протиправні дії священиків. Одночасно виникли і щораз важливішими ставали синодальні суди. Судочинство у них здійснювали єпископи

---

[622] Учреждения Западной Украины до воссоединения ее в едином Украинском Советском Социалистическом государстве : справочник. – Львов : Львовский гос. ун-т., 1955. – С.31.

[623] Rafacz J. Dawny proces polski / Józef Rafacz. – Warszawa. 1929. – S.25.

під час візитацій до дієцезій. Синодальні суди розглядали справи духовенства, а також світських осіб про порушення засад християнської віри, шлюбно-сімейних справ, несплату церковної десятини. Сфера підсудності духовних судів щодо світських осіб значною мірою залежала від ставлення короля до костелу загалом. Скажімо, Казимир III намагався в цьому аспекті обмежити компетенцію судів, встановивши у Статуті 1359 р., що світські особи підлягають компетенції духовних судів лише у справах віри і десятини[624].

Отже, на початку перебування Галичини у складі Польського Королівства діяли суди, котрі функціонували в період Київської Русі та у Галицько-Волинській державі. Однак згодом у Галичині поширилися польські суди, які мали становий характер і остаточно не були відокремлені від адміністративних органів.

3.3.2. Міські суди

Більшість галицьких міст у складі Польського Королівства XIV–XVI ст. отримали маґдебурзьке право, або, як його інакше називали, "німецьке право". Судочинство у галицьких містах і містечках здійснював лавничий суд, який складався з лавників на чолі з війтом. Чисельність лавників – від 4–6 до 12 – залежала від величини міста. Відповідно до норм маґдебурзького права, повноваження війта визначалися тим, що "війт ні перед ким іншим, тільки перед нами, тобто магістратом, і не інакше, як лише правом німецьким повинен відповідати тоді, коли буде запрошений до нас нашим листом. Війт уповноважений те наше місто в головних справах судити, карати, стинати і на кіл саджати, і топити, як на те право німецьке маґдебурзьке вказує"[625].

---

[624] Тищик Б. Й. Історія держави і права Середньовічної Польщі (X ст. – 1795 р.) / Б. Й. Тищик. – Львів, 2003. – С.46.

[625] Компан О. Міста України в другій половині XVII ст. / О. Компан. – К. : Академія наук УРСР, 1963. – С.118.

Судочинство здійснювала також міська рада, іноді – спільно з лавою, тоді суд називався радно-лавничим. Суд міської ради розглядав як перша інстанція публічні й приватні справи міського населення[626]. Інакше він називався "бурграфський великий суд" *(indicium magnum burgrabie)*[627]. У Маґдебурзі він відбувався за участю бурграфа або провінційного війта як представника найвищої судової влади: у Кракові функції бурграфа виконував найстарший бургомістр, а у Львові й інших українських містах з повним маґдебурзьким правом ці повноваження виконував війт. У Львові війт мав титул бурграфа. Великий бурграфський суд вимагав присутності війта. У випадку, якщо ж він з певних причин не міг бути присутнім на засіданні суду, то його функції виконувала особа, котру він особисто призначав. Найчастіше ним був лендвійт (віце-війт). Суд відбувався тричі на рік: у день Святої Агати (5 лютого), третього дня після свята Івана Хрестителя (27 червня); в день Святого Мартина (18 листопада). День відкриття великого бурграфського суду оголошували за два тижні наперед, а учасників возні повідомляли не пізніше ніж за три дні. Засідання суду тривало день, за винятком справ сторін, захист яких не мав можливості ознайомитися із ними впродовж трьох днів[628]. У Львові цей суд розглядав приватні спори, що виникали із договірних зобов'язань, публічні спори стосовно дотримання місцевих звичаїв, рішень міських органів влади та правових актів, виданих королем[629]. У малих містах бурграфський суд

---

[626] Тищик Б. Й. Історія держави і права Середньовічної Польщі (X ст. – 1795 р.) / Б. Й. Тищик. – Львів, 2003. – С.47.

[627] Groicki B. Porządek sądow i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej / B. Groicki ; red. odpowiedz. oraz wstęp i objaśnienia Karola Koranyiego. Przekład tekstów Lacinskich Jakuba Sawickiego. Oprac. red. tekstu Krystyny Orłowskiej. – Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze, 1953. – S.53.

[628] Кобилецький М. Маґдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.) : історико-правове дослідження / Микола Кобилецький. – Львів : ПАІС, 2008. – С.260.

[629] Groicki B. Porządek sądow i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej / B. Groicki ; red. odpowiedz. oraz wstęp i objaśnienia Karola Koranyiego. Przekład tekstów Lacinskich Jakuba Sawickiego. Oprac. red. tekstu Krystyny Orłowskiej. – Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze, 1953. – S. 60.

відбувався за обов'язкової участі всіх дорослих чоловіків міста, в якому розглядалися питання дотримання громадського правопорядку, підтримання добрих звичаїв і поведінки, а також приймав рішення з конкретних цивільних та кримінальних справ[630]. У складних випадках міста Польського Королівства, у тому числі й галицькі, зверталися із запитом до суду м. Маґдебурга. Однак це суперечило політиці Польського Королівства, оскільки вважалося порушенням суверенітету. Тому польський король Казимир III у 1356 р. окремим привілеєм заснував Вищий суд німецького права у Кракові як суд апеляційної інстанції та ленний суд для війтів і солтисів з королівських маєтків Малопольщі[631]. Тривалий час ведеться дискусія в польській історико-правовій літературі щодо дати видання згаданого привілею про створення Вищого суду німецького права у Кракові, де згадується 1361, 1365 та 1368 рр.[632] Проте більшість польських науковців вважають, що цей суд було створено 1356 р.[633] Вищий суд німецького права у Кракові давав роз'яснення про правильне застосування законодавства Польського Королівства. Його рішення, як і рішення інших судів "німецького права", можна було оскаржити до "королівського суду шести міст". Цей суд складався з королівських комісарів – по два від шести міст – Кракова, Казімієжа, Бохні, Велички, Нового Сонча, Олькут. Його засідання відбувалися тричі на рік у Краківській ратуші[634].

---

[630] Кобилецький М. Маґдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.) : історико-правове дослідження / Микола Кобилецький. – Львів : ПАІС, 2008. – С.260–261.

[631] Bardach J. Historia ustroju i prawa polskiego / Juliusz Bardach, Bogusław Leśnodorski, Michał Pietrzak. –Warszawa : Lexis Nexis, 2005. – S.122.

[632] Jus Supremum Magdeburgense Castri Cracoviensis 1356–1794 / Ludwik Łysiak. – Frankfurt am Main : Klostermann, 1990. – S.23.

[633] Там само. – S.24–25.

[634] Тищик Б. Й. Історія держави і права Середньовічної Польщі (X ст. – 1795 р.) / Б. Й. Тищик. – Львів, 2003. – С.47.

Відповідно до маґдебурзького права, кримінальні справи міщан розглядала лава. Вона разом з війтом формувала війтівсько-лавничий суд міста[635], який поділявся на види: війтівський гайний (поточний) і гайний гарячий (нагальний) кримінальний[636].

Війтівський суд – це одноособовий суд війта. Він розглядав спори щодо боргових зобов'язань, заподіяння легких тілесних ушкоджень, образи словом чи діями. Його засідання відбувалися щодня в приміщенні ратуші чи війтівському будинку в післяобідній час, від третьої до сьомої години або довше, коли було багато справ[637]. Апеляції на його рішення розглядали райці.

Гайний суд – суд до підсудності якого належали спадкові справи та справи про захист особистих немайнових прав. Його засідання відбувалися тричі на тиждень: понеділок, четвер і суботу. Справи розглядалися колегіально в складі головуючого судді – війта та не менше двох лавників[638].

Гайний гостинний суд вирішував справи між міщанами Львова та гостями (іноземцями) міста. Під гостями розуміли осіб, котрі проживали за межами міста на такій відстані, що за день не могли пішки добратись до міського суду[639]. Суд засідав у ратуші щоденно. Цей суд був колегіальним. До його складу входили головуючий – війт та не менше трьох лавників.

---

[635] У історико-правничій літературі цей суд згадується під різними назвами. Див : Maisel W. Sądownictwo miasta Poznania do końca XVI wieku / W. Maisel . – Poznań, 1961. – S. 72-73.

[636] Czołowski A. Pogląd na organizacyę i działalność dawnych władz miejskich do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów, 1896. – S. XXIII–LXXXIV. – S. 26.

[637] Львівська національна бібліотека імені Василя Стефаника НАН України. Відділ рукописів, ф. 4, оп. 1, спр. 1360, арк. 24.

[638] Groicki B. Porządek sądow i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej / B. Groicki ; red. odpowiedz. oraz wstęp i objaśnienia Karola Koranyiego. Przekład tekstów Lacinskich Jakuba Sawickiego. Oprac. red. tekstu Krystyny Orłowskiej. – Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze, 1953. – S.74–76.

[639] Там само. – S. 76–78.

Гайний гарячий суд вирішував кримінальні справи, в яких злочинець був затриманий на місці вчинення злочину. Справи розглядали війт разом із лавниками. Якщо дії були кваліфіковані як замах на вбивство, крадіжку, грабіж, підпал або інші протиправні діяння, спрямовані на порушення громадського порядку, тоді розгляд справи відбувався не пізніше 24 год. з моменту вчинення злочину, причому затриманий не міг передаватися на поруки, засідання суду не могло переноситися на інший термін, судове рішення не передбачало апеляційного оскарження[640].Такий вирок підлягав негайному виконанню. Цілком слушною є думка М. Кобилецького, що цей суд був дієвим у боротьбі з найпоширенішою категорією кримінальних злочинів у тогочасних містах України[641].

Головою війтівсько-лавничого суду міста був війт. У львівських судових книгах він, наприклад, згадується як *advocatus, wójt*. Початково посада війта була спадковою. Джерела фіксують згадки про війта Бертольда та його спадкоємців на цій посаді від кінця XIII ст. і першої половини XIV ст.[642]

Згідно з привілеєм польського короля Казимира III від 17 червня 1356 р., війт отримав усю повноту судових повноважень над львівськими міщанами[643]. До 1378 р., коли м. Львів викупило війтівство в короля, він виконував усі судові й адміністративні функції. Тоді було встановлено, що війта обирають з-поміж себе райці, 1/3 судових прибутків надхо-

---

[640] Кобилецький М. Маґдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.) : історико-правове дослідження / Микола Кобилецький. – Львів : ПАІС, 2008. – С.262.

[641] Там само. – С.262–263.

[642] Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Денис Зубрицький / пер. з польськ. І. Сварника ; коментарі М. Карпаля ; ред. О. Шишки. – Львів : Центр Європи, 2002. – С. 33.

[643] Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 1998. – Док. 1. – С 33.

дило місту, а 2/3 – королю[644]. Однак цей привілей не набув законної сили[645], тому в 1388 р. його підтвердив Владислав II Ягайло, а 1541 р. Сигізмунд I Старий[646]. Щодо обрання війта, ці нормативні акти не виконувались – до 1590 р. його обирали з лавників. Війт одночасно був головою війтівсько-лавничого суду та, разом із бургомістром, – бургграфського[647].

Війт приступав до виконання своїх обов'язків після складання присяги. Згідно з текстом присяги львівських війтів початку XVI ст., особи, обрані на цю посаду, присягали на вірність польському королю, раді міста і міщанам Львова[648].

До судових повноважень війта належало розглядати справи й виносити вироки відповідно до чинних правових норм, на допитах і судових слідствах не бути упередженим до осіб, котрих звинувачували у вчиненні злочину, призначати захисників жінкам, дітям, особам з обмеженою дієздатністю, надати змогу обвинуваченому подавати докази невинуватості, бути присутнім на допитах обвинуваченого і даванні показань свідків, під час застосування до підозрюваного тортур, разом з вірменськими старійшинами розглядати судові справи між вірменами та виносити вироки[649]. Спори між вірменами про маєтки та нерухомі речі (будинки, ділянки), насильства в місті й поза містом, вбивства та

---

[644] Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 1998. – Док. 6. – С. 42.

[645] Czołowski A. Pogląd na organizacyę i działalność dawnych władz miejskich do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów, 1896. – S. XXIII–LXXXIV. – S. 23.

[646] Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 1998. – Док. 12. – С. 52, док. 112. – С. 248.

[647] Ptaśnik J. Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce / Jan Ptaśnik. – Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 1934. – S. 53.

[648] ЦДІА України у м.Львові, ф.52 (Магістрат м. Львова), оп. 2, спр. 650, арк. 5–6.

[649] Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 2000. – Док. 48. – С.146, док. 49. – С.149, док. 53. – С.158, док 59. – С.172–173, док. 64. – С.182–183, док. 65. – С.185, док. 67. – С.219.

криваві рани і синці, крадіжки розглядав війт разом з лавниками міста. Він мав неухильно дотримуватися норм маґдебурзького права, сеймових конституцій, ухвал ради міста. Вироки війт виносив після затвердження лавниками: "Панове дають на це право, а я погоджуюся з ними"[650].

Важлива роль під час здійснення судочинства у Польському Королівстві, зокрема в Руському воєводстві, належала присяжним (*officium dominorun juris fidelium* – обов'язок вірних господарів права). Основним обов'язком присяжних була участь у судових засіданнях. За неприбуття на засідання винний сплачував штраф – 8 шелягів. Систематичне порушення обов'язків призводило до втрати посади та громадянства міста. У 1444 р. у структурі військово-лавничого суду було створено уряд присяжних, до складу якого входили війт, два лавники і писар. Цей уряд здійснював введення у володіння власника належного йому майна, вимірювання земельних ділянок, поділ майна між спадкоємцями, оприлюднення заповітів, оцінку рухомого й нерухомого майна[651].

Лавники допомагали війтові готувати тексти вироків. У суді, крім складання юдикатів, вони брали участь у допитах обвинувачених, огляді місця події, були присутні під час виконання вироків. Присутність двох лавників була обов'язкова в процесі складання заповітів. Так, у 1555 р., "на вимогу Анни вдови й інших спадкоємців покійного Мартина Ганеля, радника львівського, вписано до актів текст мандата на паперовій грамоті з титулом і печаткою короля такого змісту. Сигізмунд Август (титулатура) доручає бургомістру і радним, війтові та

[650] Groicki B. Porządek sądow i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej / B. Groicki ; red. odpowiedz. oraz wstęp i objaśnienia Karola Koranyiego. Przekład tekstów Lacinskich Jakuba Sawickiego. Oprac. red. tekstu Krystyny Orłowskiej. – Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze, 1953. – S. 18.

[651] Кобилецький М. Маґдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.) : історико-правове дослідження / Микола Кобилецький. – Львів : ПАІС, 2008. – С.199.

лавникам Львова представити Анні вдові та іншим спадкоємцям Мартина Ганеля витяг з рішень вашого суду, оформлений належним чином. Дано в Перемишлі, 15 червня року Божого 1555 на 26 рік нашого правління"[652]. Новообрані лавники виконували функції скарбників лави[653].

У містах Галичини, котрі функціонували на основі наданого польським королем маґдебурзького права, існувала канцелярія, якою керував писар. Після надання привілею 1356 р. у Львові було створено міську канцелярію на чолі з писарем. Перша згадка про львівського міського писаря Григорія датується 1359 р. У документах писар згадується під назвами *notarius scabinorum, notarius judicii et scabinorum,* а в німецькомовних текстах – *scheppenschreiber*[654] .

Після складання присяги писар приступав до виконання посадових обов'язків: був присутнім на всіх засіданнях лавників і лавничого суду, вів протоколи допитів та судових засідань, реєстрував у лавничих книгах скарги потерпілих, покази свідків, висновки експертів та ін. Разом з війтом та двома лавниками він мав брати участь у допитах обвинувачених, записувати їх покази, складав заповіти, представляв інтереси міста в королівських судах, перед королем і шляхетськими урядами. Крім складання процесуальних документів до компетенції писаря належали видача і завірення копій судових документів, складання текстів цивільних угод. За виконувану роботу писар отримував зарплату з бюджету міста[655].

Важливе місце серед урядових осіб, котрі забезпечували належне функціонування міського лавничого суду, посідав возний. У судових книгах ця посада називалася по-різному:

---

[652] ЦДІА України у м.Львові, ф.9 (Львівський гродський суд), оп.1, спр.32, арк.4–5.

[653] Там само. – ф.52 (Магістрат м. Львова), оп. 2, спр. 266, арк. 437.

[654] AGZ. – Lwów, 1872. – T. III. Nr.7. – S.22–23.

[655] Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 1998. – Док. 31.– С. 93.

bedetius juris, woźny, nuntius, minister, famulus, servus sługa, butel. Кандидатуру на цю посаду раді міста пропонували війт із лавниками, вона ж її затверджувала. Щоб отримати посаду возного, особа мала бути громадянином міста, мати у власності нерухоме майно, досягнути віку – 21 року. Возний приступав до виконання посадових обов'язків після складання присяги, що відбувалося щорічно перед кожним новообраним складом магістрату[656]. До повноважень возного належало: забезпечення прибуття сторін процесу на судове засідання, затримання й арешт підозрюваних і обвинувачених у вчиненні злочину. Разом із війтом і лавниками він мав право здійснювати обшуки в приватних будинках, відбирати показання у потерпілих, конфісковувати знаряддя вчинення злочину, а також предмети, на яких залишилися сліди злочину. Для належного виконання своїх обов'язків йому дозволялося носити і застосовувати зброю. Як представник судової влади, покликаної захищати інтереси всіх, хто перебував під її юрисдикцією, возний у кримінальних справах виступав публічним обвинувачувачем, давав свідчення. Його показання прирівнювалися до показів двох свідків[657].

До організації міського суду та судочинства вводили також ката, якого називали "майстром справедливості", "мало добрим", "екзекутором" чи просто "майстром"[658]. Перша письмова згадка про цю посаду, зокрема у Львові, належить до початку XV ст.[659] Завданням ката було служити справедливості та захи-

---

[656] Groicki B. Porządek sądow i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej / B. Groicki ; red. odpowiedz. oraz wstęp i objaśnienia Karola Koranyiego. Przekład tekstów Lacinskich Jakuba Sawickiego. Oprac. red. tekstu Krystyny Orłowskiej. – Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze, 1953. – S. 41.

[657] ЦДІА України у м.Львові, ф.52 (Магістрат м. Львова), оп. 2, спр. 109, арк.522–523.

[658] Там само. – оп. 2, спр. 749, арк. 8, 11, 13, 27, 37, 49, 61, 105, 113, 321,737.

[659] Мельник Б. Вулицями старого Львова / Борис Мельник.– [3-тє вид., зі змінами]. – Львів : Світ, 2006. – С. 51. (Серія : Історичні місця України).

щати суспільство від "засилля погані", "щоб зло не ширилося на світі"[660]. Правознавці XV–XVIII ст. стверджували: кат, виконуючи судові рішення, не мав гріха ні перед Богом, ні перед людьми, бо є Божим слугою і робить все в ім'я справедливості. Однак, незважаючи на таке теологічне виправдання, кат і члени його родини були позбавлені права участі в громадському житті міста. Цехові статути забороняли ремісникам укладати з ними будь-які цивільно-правові угоди[661]. Навіть у церкві (костелі) "пану мало доброму" було виділено окреме від інших місце.

Правовий статус катів був чітко визначений польським законодавством. Вони перебували під правовим захистом польського короля та місцевих органів влади. Він безпосередньо підпорядковувався війтові[662]. Разом із синдиком, писарем, сторожовою вартою, війтівськими слугами міський кат числився у штаті магістрату і за виконувану роботу отримував платню.

Офіційними мовами діловодства у міських судах Галичини в складі Польського Королівства була латинська та польська.

Отже, функціонування органів міського судочинства у Галичині в складі Польського Королівства засвідчувало сформовану в той час систему міського судочинства, яка зазнавала позитивного впливу європейських правових традицій, зокрема маґдебурзького права. У Галичині застосування маґдебурзького права в містах і містечках мало свої особливості через істотну питому вагу в ньому місцевого звичаєвого права. У той час відбувалося формування інституту підсудності щодо розгляду кримінальних та цивільних справ, окремих слідчих і судових дій.

---

[660] Groicki B. Porządek sądow i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej / B. Groicki ; red. odpowiedz. oraz wstęp i objaśnienia Karola Koranyiego. Przekład tekstów Lacinskich Jakuba Sawickiego. Oprac. red. tekstu Krystyny Orłowskiej. – Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze, 1953. – S. 45.

[661] Zaremska H. Niegodne rzemiosło. Kat w społeczeństwie Polski XV–XVI w. / Hanna Zaremska – Warszawa : PWN, 1986. – S. 107.

[662] Maisel W. Sądownictwo miasta Poznania do końca XVI wieku / W. Maisel . – Poznań, 1961. – S. 232.

Судове самоврядування національних громад XIV–XV ст. у Галичині. Як уже згадувалося, національним громадам Львова й іншим галицьким містам і містечкам було надано певні привілеї стосовно права на самоврядування, в тому числі, зокрема, судового. І найповніше цим привілеєм скористалися вірменські громади, котрі функціонували у Галичині, зокрема у Бродах, Кутах, Львові, Язлівці, Самборі, Снятині, Перемишлі, Сяноку та ін. Від XIV до XVII ст. у Галичині виникло понад 20 вірменських поселень[663]. Найбільшим за чисельністю поселенням та економічним і культурним потенціалом з усіх вірменських поселень Галичини XIV–XVII ст. була вірменська громада міста Львова. Вона вирізнялась тим, що перед польською владою львівська вірменська громада неодноразово виступала від імені інших вірменських громад Галичини[664].

Після надання Львову маґдебурзького права у 1356 р., вірмени поряд з іншими народами, які проживали у місті, отримали право судитися у власному суді. Це стало правовою основою для діяльності вірменського суду. Привілей князя Владислава Опольського 1378 р. надав вірменській громаді право судитися під головуванням власного війта. Повноваження вірменського суду в вірменських громадах міст Галичини було визначено у привілеях польських королів у 1444, 1474, 1482, 1483, 1489 рр. тощо[665].

До складу вірменського суду входило від 5 до 13 осіб: війт і 4–6 або 12 засідателів, котрі мали знати вірменське право і вирізнялися чесністю. Крім війта обирався його заступник, а також нотаріус (секретар суду), в обов'язки якого входило також тлумачення змісту правових норм.

---

[663] Грабовецкий В. В. Армянские поселения на западноукраинских землях / В. В. Грабовецкий // Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. – Ереван, 1971. – С.92.

[664] Дашкевич Я. Давній Львів у вірменських та вірменсько-кипчацьких джерелах / Ярослав Дашкевич // Україна в минулому. – Київ ; Львів, 1992. – Вип. 1. – С.7–13.

[665] Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 2000. – С.169–173.

Головуючим у вірменському суді виступав вірменський війт. Посада вірменського війта, на думку Я.Дашкевича, О.Бальцера, М.Кобилецького та інших дослідників, існувала ще в період Галицько-Волинської держави. Вірменські війти згадуються у документах львівських радників і лавників упродовж XIV–XV ст. Зокрема, у 1368 р. йдеться про війта Абрагама, 1378 р., – війта Богдана, 1411 р. – війта Миколу, а 1434–1441 рр. – війта Якуба[666].

Головою вірменського суду був вірменський війт. Окрім повноважень у галузі судочинства до обов'язків вірменського війта належало посвідчення юридичних фактів: заповітів, укладання мирових угод, вирішення дрібних правових спорів та ін. Подібні повноваження виконували і старші вірменської нації (вірменські лавники). Старійшини вірменської нації виступали посередниками між вірменською громадою і жителями міста, міською владою, органами державної влади та ін. Повноваження вірменських лавників були аналогічними повноваженням, котрими володіли львівські міські лавники. Вони розглядали справи і виносили рішення, які оголошував війт.

Під час здійснення судочинства виникали проблеми із розмежування компетенції між війтівсько-лавничими судами та вірменським судом. Це спричиняло конфлікти між міською владою і вірменською громадою, що було вирішено на користь міської влади декретом короля Казимира Ягеллончика у 1469 р.[667] Ним було ліквідовано посаду вірменського війта, який діяв з початку XIV ст., а його повноваження передавались міському війту. За старійшинами вірменської нації збереглися функції присяжних. Справи у вірменському суді продовжували розглядатися на основі вірменського права. Королівський декрет 1476 р. визначив порядок судочинства у вірменському

[666] Akta Grodskie i Ziemskie. – Lwów, 1872. – T.3. – S. 249–276.

[667] Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.): зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 2000. – Т.2. – С.145–147.

суді. Він надав право вірменам на власний розсуд судитися у війтівсько-лавничих судах, а спір між вірменською лавою й міською владою мав розглядатися у королівському суді[668]. Королівськими ординаціями 1510 та 1518 рр. було проведено розподіл кримінальних і цивільних справ між війтівсько-лавничим судами та вірменським судом. До повноважень міських судів належали найважливіші справи за участю вірмен, що стосувались: вбивств, зґвалтувань; крадіжок; повторного заподіяння тяжких тілесних ушкоджень; спадкові справи та ін.[669] Цей перелік був доповнений декретом короля Сигізмунда I у 1523 р. справами про розбої, покарання, котрі передбачали смертну кару або позбавлення честі, та цивільними справами відносно нерухомості вірмен[670]. Апеляційним судом другої інстанції для справ за участю вірмен був королівський суд. Справи на рішення міських війтівсько-лавничих судів розглядались у королівському суді на основі маґдебурзького права. Сторона, яка програла спір, оплачувала всі судові витрати.

Під час здійснення судочинства у вірменських громадах Галичини керувалися старовірменським правом, тобто Судебником Мхітара Гоша (1130–1213 рр.), складеного у 1184 р. і перевезеного з Вірменії на українські землі. Судебник складався з вступу (11 глав), церковних канонів (124 статті) й світських законів (130 статей)[671]. Джерелами Судебника слугували старовірменське звичаєве право, назване Гошем "природним законом"; закони інших народів (зокрема Грузії), що або діяли, або були відомі у Вірменії до Гоша, Старий і Новий Завіти, канонічне право й ін. Основним же джерелом було вірменське звичаєве право.

---

[668] Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.): зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 2000. – Т.2. – С.147–150.

[669] Там само. – С.169–172.

[670] Там само. – С.169–173, 179–183.

[671] Армянский судебник Мхитара Гоша / [пер. с древнеармян. А. А. Паповяна ; ред, вступ ст. и прим. П.М. Арутюняна. – Ереван : Изд-во АН Армянской ССР, 1954. – 269 с.

У процесі здійснення судочинства іноді виникали суперечності щодо правильності тлумачення норм вірменського права, складених малозрозумілою для королівської та міської влади Львова вірменською і вірмено-кипчацькою мовами (так називалася мова львівських вірмен). Окрім того, виникали нові економічні відносини, котрі потребували правового регулювання. Унаслідок проведеної відповідної роботи 5 березня 1519 р. Сигізмунд I затвердив Статут львівських вірмен (Statuta Juris Armenici)[672]. Декотрі вчені в історико-правовій літературі називають його скорочено – Вірменський статут, або Статут польських вірмен. Статут складався з двох частин: до першої входило 10 статей, до другої – 124[673]. Головним джерелом Статуту був Судебник М.Гоша.

Оскільки Вірменський статут стосувався переважно норм матеріального права, у другій половині XVI ст. було складено "Порядок судів і справ вірменського права". Назва "Порядок..." відповідала назві праці Б. Гроїцького 1562 р. "Порядок судів і справ міських права маґдебурзького", і він здебільшого регулював норми процесуального права. "Порядок судів і справ вірменського права" офіційно не затвердили, і він, на думку професора В. Кульчицького, був своєрідним навчальним посібником для вірменських судів на території тогочасного Польського Королівства[674]. На відміну від Вірменського статуту, "Порядок..." мав менший зв'язок з вірменським правом.

Структурно "Порядок судів і справ вірменського права" містив передмову, 11 розділів і 132 статті. Розділ I мав назву "Про поступки перед паном війтом і перед двома стар-

---

[672] Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 2000. – Т.2. – С.189.

[673] Balzer O. Statut ormiański w zatwierdzeniu Zygmunta I z r. 1519 / Oswald Balzer // – Lwów, 1910. – 290 s. (= Studya nad historyą prawa Polskiego. T. 4. – Z. 2.

[674] Кульчицкий В. Правосудие в армянских поселениях на территории Галиции (XIV–XVIII вв.) / Владимир Кульчицкий // Правоведение. – 1974. – № 2. – С.117.

шими вірменами". У II розділі йшлося про судочинство у виложених судах, IV – "Про апеляцію", V – "Про присягу", VI – "Про поручительство" та ін. Розділ XVIII "Про заповіти" відносився до матеріального права, інші – до процесуального. Заповіти членів вірменської громади зберігались у вірменському суді й записувались до спеціальних книг приватних заповітів. Якщо помирав чоловік і він не мав рідного брата, який би був опікуном його дітей та не залишив заповіту, тоді опікуном дітей ставала жінка. Якщо діти були повнолітні, то майно поділялось порівну між жінкою та дітьми.

Вірменський суд засідав кожного третього вівторка щомісяця за участі не менше чотирьох лавників. Суд не відбувався під час вірменських і католицьких релігійних свят. Про початок суду та про сторони процесу жителів вірменського кварталу голосно повідомляли спеціальні судові службовці – "підвійські". Перед початком суду війт і два лавники були присутні у вірменській церкві, де присягали сторони процесу. Батько мав право представляти у суді інтереси дітей, чоловік – дружини, брат – брата, товариш – товариша та ін. Але якщо вони визнавались винними, то представники несли повну юридичну відповідальність. Церковний вірменський суд відбувався кожного понеділка, четверга та суботи за винятком релігійних свят, днів народження і коронації польських королів.

Термін розгляду справ чітко не регламентувався, за винятком справ гостей (купців, котрі прибували до міста), для яких встановлювався чотириденний термін. Рішення суду мало назву декрету, і їх виконання входило до компетенції суду.

Кримінальні справи порушувались за заявою потерпілого, а цивільні – на основі позовної заяви. Відповідальність наступала з 15-річного віку. За вбивство передбачалась головщина у розмірі 365 злотих. Розмір головщини за вбивство заможної особи збільшувався, а за вбивство бідняка зменшувався на третину. До вбивства прирівнювалось і неналежне лікування лікарем хворого, унаслідок чого він помирав. Лікар також

сплачував головщину. Від головщини лікар звільнявся у випадку, коли хворий не виконував його рекомендацій стосовно лікування. Вірменський статут 1519 р. передбачав відповідальність і за навмисне, і за ненавмисне вбивство. Особливістю судочинства було поєднання цивільних і кримінальних справ. Майно від боржника до нового власника переходило на основі норм звичаєвого вірменського права. Під час вилучення будинку в боржника новий господар на кухні запалював вогонь, що підтверджувало перехід до нього права власності. Боржник мав сплатити борг упродовж трьох тижнів – грішми або майном. У випадку, коли особа не змогла сплатити борг у названий термін, він підлягав арешту до погашення боргу. Борг могли сплатити й інші особи[675].

Судочинство вірменської громади на основі власного права й окремого вірменського суду відбувалось до 1784 р. Воно було пов'язане зі скасуванням маґдебурзького права 1786 р. у Галичині та реорганізацією Австрією міського самоврядування. Фактично самоврядування вірменської громади у галузі судочинства в м. Львові здійснювалося до 1790 р.

3.3.3. Сільські суди

У 1434 р., після інкорпорації Галичини в склад Польського Королівства, докорінно змінилися суспільно-політичні та правові відносини, зокрема й у галицьких селах.

Організація земських судів у Польському Королівстві як шляхетських спричинила від середини XV ст. обмеження, а у XVI ст. – скасування права селян на позови до шляхтичів. У зв'язку з дією права переходу селян в окремих землях існували навіть спеціальні судові строки, упродовж яких розглядали спори між шляхтою та селянами. Іноді селян навіть судили

[675] Balzer O. Porządek sądów i spraw prawa ormiańskiego z r.1604 / Oswald Balzer. – Lwów, 1912. – 64 s. (= Studya nad historyą prawa Polskiego. T. 5. – Z. 1). – S.12.

в земському суді, куди звертався шляхтич. Однак з XV ст. у Польському Королівстві ця практика перестала існувати. Справи селян розглядали лише селянські суди.

У селах Галичини "на німецькому праві" XIV–XVI ст. суд здійснювали солтис і лавники. Апеляції на їх рішення спрямовувались до власника села. У випадку частих конфліктів між солтисом і власником села Вартський статут 1423 р. надавав останньому право продати посаду (вона купувалась і передавалась у спадок) іншій особі, найчастіше тій, яку називав пан[676].

Судочинство вважалося найважливішою функцією солтиса чи війта, що зазначалось у всіх королівських привілеях. Судова влада солтиса (війта) поширювалась на всіх жителів села та його територію. Це підтверджували привілеї для с.Малковичі (1408 р.), сіл Горожани і Підвисоке (1464 р.) та ін. До юрисдикції солтиса належали всі цивільні й кримінальні справи відповідного села. У випадку вчинення правопорушення жителями села за межами населеного пункту вони підлягали юрисдикції гродських судів. Зокрема, Віцент Лапка зі с. Гонятич обвинувачував через гродський суд селян із с. Вербіж за самовільне захоплення його землі[677]. До юрисдикції гродських судів відносились злочини, вчинені на міжміських і загальнодержавних шляхах. Жителі села, котрі володіли німецьким правом, не підлягали юрисдикції солтисько-лавничого суду лише у випадку вчинення злочину проти особи іншого права або стану та вчинення злочину за межами свого села. Власник с.Малехова 1453 р. через свого прокуратора (за німецьким правом прокуратор виконував функції адвоката) звернувся до гродського суду зі скаргою на солтиса та 24 селян

---

[676] Тищик Б. Й. Історія держави і права Середньовічної Польщі (X ст. – 1795 р.) / Б. Й. Тищик. – Львів, 2003. – С.46.

[677] Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów : 1 związkowa drukarnia, 1889. – T. 14 : Najdawniejsze zapiski sądów lwowskich 1440–1456 / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – S.794.

із с. Збоїська за самовільне захоплення спірної землі[678]. У цих випадках солтис мав право брати участь у судовому засіданні як асесор. У документах XV ст. у судових засіданнях асесорами були солтиси сіл Сокільник, Лесньович[679] (1456 р.), Пікулович (1452 р.), Зимної Води (1492 р.), Зубри (1443 р.) та ін.[680]

Після реформи апеляційного судочинства Казимира III 1356 р. було створено Вищий суд німецького права у Кракові. Апеляційним судом другої інстанції, за привілеєм короля Владислава II Ягайла 1444 р., для українських міст і містечок стала Львівська міська рада[681]. Вона розглядала апеляції на рішення війтівсько-лавничих судів у королівських містечках. Для приватних сіл апеляційною інстанцією мав право бути і власник села. Здебільшого апеляція надходила до ленних судів[682]. Власник мав право розглядати її у тому випадку, коли він володів лише одним містечком, а жителі оскаржували рішення солтиса або війта. Найчастіше апеляція надходила до окремого суду, який створювали у центрі маєтків шляхтича. У селах Самбірської економії, що перебували у власності короля, апеляційні суди розташовувались у селах Чуква та Нагуєвичі. Зміни в апеляційному провадженні відбувалися після ліквідації спадкових війтів і солтисів.

Окрім ведення судочинства до повноважень війтів і солтисів належали адміністративні й поліцейські функції. Коло

---

[678] Кобилецький М. Маґдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.) : історико-правове дослідження / Микола Кобилецький. – Львів : ПАІС, 2008. – С.294.

[679] Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów : 1 związkowa drukarnia, 1889. – T. 14 : Najdawniejsze zapiski sądów lwowskich 1440–1456 / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – S.180.

[680] Там само. – S.279.

[681] Там само. wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1875. – T. 5. – S.137.

[682] Кобилецький М. Маґдебурзьке право в селах Галичини / Микола Кобилецький // Право України. – 2003. – № 8. – С.123.

цих повноважень встановлювалось у локаційних привілеях. Солтиси розподіляли земельні ділянки, займалися заселенням села, збирали податки, контролювали правопорядок. Адміністративні функції солтис виконував самостійно або з допомогою спеціальних службовців. До найважливіших функцій солтиса належали збирання податків і зборів на користь держави та власника села за допомогою спеціально визначених осіб – "поборців". Перед збиранням податків солтис і двоє селян-"поборців" складали присягу. Обов'язком солтиса була також охорона лісів, що прилягали до села.

У селах Галичини "на польському праві" XIV–XVI ст. діяли так звані гайні суди, в яких судив власник села або призначений ним урядник разом з присяжними (їх зазвичай підбирав той самий пан). Апелювати на рішення цих судів можна було до власника села.

Селами переважно управляли їхні власники. Коли феодал отримував від короля судовий імунітет (право на здійснення судочинства), він ставав судовою інстанцією у своєму селі. Сфера його судової компетенції залежала від того, яким був імунітет (повний чи частковий). У гайному суді судочинство здійснював або самостійно феодал, або його службовці. Крім того, власник інколи призначав серед своїх підданих селян-присяжних, котрі також брали участь у здійсненні судочинства. Під час вирішення судових справ гайні суди у Галичині спочатку застосовували польське звичаєве право[683]. Цілком можливо, що в Галичині під владою Польського Королівства гайні суди використовували також українське звичаєве право.

У селах Галичини "на українському (руському) праві" в XIV–XVI ст. діяли копні суди. Це суд сільської громади, що сформувався ще в Київській Русі, а відтак діяв у Галицько-Волинській державі[684]. Їх називали "вервні суди" (від назви

[683] Płaza S. Historia prawa w Polsce na tle porównawczym / Stanisław Płaza. – Cz. 1. – Kraków, 2002. – S.512–513.

[684] Российское законодательство X–XX веков. – М., 1984. – Т. 1. – С.69.

сільської громади – *верв*). У Галичині в складі Польського Королівства на основі вервних судів сформувалися зборові, або копні, суди.

У історико-правовій літературі не існує одностайності стосовно діяльності копних судів у Галичині в період з XIV до XVIII ст. Тому необхідно детальніше дослідити це питання. Польський учений Я.Адамус заявляв, що термін "копа" у Галичині, як і в усьому Польському Королівстві, ніколи не вживався[685]. Цей висновок дещо передчасний, оскільки збереглось занадто мало документів, які б дали змогу його підтвердити чи спростувати. У селах українського (руського) права Галичини не велася документація, а саме в ній цей термін, за законами логіки, мав би використовуватись. Третій статут Великого князівства Литовського 1588 р. містив згадку, що копи відбувались здавна на Русі. Через зіставлення цих повідомлень І.Черкаський дійшов висновку, що копи здавна існували в цих місцевостях[686]. З цією думкою можна погодитись, оскільки копні суди діяли в Польському Королівстві, але виключно на етнічних українських землях, що перебували в його складі, – Галичині, Поділлі, Холмщині та Підляшші. В акті Берестейського підкоморського суду від 24 березня 1586 р., де описано межі одного маєтку, зазначалось: "Отдоль простим трибом знаки-натеси положені аж до дубу і врочища Побий-Коня, где ся на копи люди з Корони і Литви сходити звикли"[687]. Цей акт підтверджує гіпотезу, що копні суди діяли і на тих українських землях, які перебували в складі Великого князівства Литовського, і на тих, які належали Польському Королівству.

---

[685] Adamus J. Zastaw w prawie litewskiem XV i XVI wieku / Jan Adamus. – Lwów, 1925. – S.112.

[686] Черкаський І. Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI–XVIII вв. / Іринарх Черкаський // Праці комісії для виучування історії західноруського та вкраїнського права. – К., 1928 – Вип. 4/5. – С.56.

[687] Яковлів А. Околиці (округи) копних судів XVI–XVIII вв. на Україні / Андрій Яковлів // Життя і право. – Львів, 1929. – Ч. 1. – С.14.

Центральна влада Польського Королівства упродовж перших років управління Галичиною зберегла більшість державних органів, утворених за часів Галицько-Волинської держави. Як уже згадувалося, з 1387 до 1430 рр. окремими округами Галичини управляли королівські намісники – старости, котрі підпорядковувались генеральному старості. Старости здійснювали адміністративні, судові й військові повноваження[688].

Отже, суди старост стали першими польськими судами в Галичині (до 1435 р. вони були тут ще й єдиними польськими судами). Збережена судова система Галицько-Волинської держави продовжувала функціонувати з 1349 до 1434 рр.

Якої ж трансформації зазнали вервні суди в Галичині після її входження під владу польського короля Казимира III у 1349 р.? Польське Королівство не поспішало запроваджувати на цій території своє право, тому українські правові звичаї продовжували бути визначальними в суспільному та правовому житті Галичини. За таких умов виникла потреба у функціонуванні органу, який би забезпечив юридичну дію українських звичаєво-правових норм. Вервні суди, котрі виконували цю функцію в Галицько-Волинській державі, вже не могли її реалізовувати в другій половині XIV ст. Українські територіальні громади набували нових форм розвитку. Змінювались соціально-економічні та політичні відносини у Галичині та правова свідомість галичан під значним впливом європейських тенденцій, які поширювалися через Польське Королівство. Отже, громадські суди перейшли на новий етап державно-правової еволюції, набули нових ознак: тісніший юридичний зв'язок з державою, суто сільський характер, утвердження християнства як світоглядної основи діяльності копних судів тощо. Вер-

[688] Бойко І. Історико-правові аспекти приєднання Галичини до складу середньовічної Польщі у XIV ст. / Ігор Бойко // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XII регіональної наук.-практ. конф. (9–10 лютого 2006 р.) – Львів, 2006. – С.75.

ви (у територіальному розумінні) трансформувались у копні округи, що зумовлювалось установленням чіткіших меж між селами. Подібні процеси відбувались у XIV ст. на всій етнічній українській території.

Підсумовуючи, доходимо висновку: у Галичині в XIV ст., як і на інших українських землях, утворились копні суди, тобто демократичні суди сільких громад, що керувались українським звичаєвим правом.

Копний суд здійснювали копні мужі, обрані відповідною сільською громадою. Їх кількість становила 10–20 осіб, хоча вона могла бути й іншою. Копний суд засідав у визначених місцевими звичаями місцях – "коповищах". До компетенції копного суду входили різноманітні кримінальні та цивільні справи. Коли на території сільської громади виявляли злочин, група уповноважених громадою осіб проводила попереднє розслідування, яке охоплювало комплекс заходів, спрямованих на з'ясування обставин справи. Цей етап копного судочинства мав назву "гаряча копа". Подальшим етапом був судовий розгляд – "велика копа". У розгляді справи в копному суді брали участь копні судді, учасники процесу та громада. Копне судочинство завершувалось "завитою копою", на якій копний суд виносив рішення та його виконував[689].

У первинному вигляді, тобто в XIV ст., ці органи громадського судочинства мало відрізнялись від копних судів інших українських регіонів, але з часом вони настільки видозмінились, що важко їх ототожнювати. Найсуттєвіші особливості галицьких копних судів такі:

– термін "копа" для позначення галицьких копних судів був рідкістю, натомість вживався термін "громада", а інколи за зразком сіл волоського права, – "збір";

---

[689] Учреждения Западной Украины до воссоединения ее в едином Украинском Советском Социалистическом государстве : справочник. – Львов : Львовский гос. ун-т., 1955. – С.32.

– відсутність "права меча", тобто права виконувати свої рішення;

– акцентування на примирних процедурах та укладенні мирових угод;

– копний округ зазвичай мав одне село, а не декілька;

– склад копного суду в Галичині становив не 10–20 копних суддів, а сім;

– у Галичині копні суди здійснювали судочинство виключно щодо селян;

– під впливом рецепції німецького права в сусідніх селах у селах українського (руського) права процесуальна дія копного судочинства "присяжна копа" змінила назву на "руги";

– діяльність копних судів у Галичині ніколи не була санкціонована в жодному з нормативно-правовому актів Польського Королівства. Такі особливості галицькі копні суди мали не відразу. Цьому передували події, котрі вирішально впливали на стан розвитку всього регіону. Галичина з кожним роком інтенсивніше інкорпорувалась до складу Польського Королівства, що супроводжувалось цілеспрямованою політикою центральної польської влади.

У 30-х роках XV ст. правова система Польського Королівства поширила дію на територію Галичини. Процес упровадження польського права розпочався 4 березня 1430 р., коли король Владислав II Ягайло видав привілей у м.Єдлен, яким гарантував галицькому духовенству та боярству їхні права[690]. У ст.18 Єдлненського привілею зазначалось про впровадження в Галичині польського права. Проте ця норма фактично не діяла. З метою надання їй практичного значення вона також була вміщена у Краківському привілеї 1433 р. Однак і це не дало їй змоги набути реального застосування: позиції українського права в Галичині були занадто міцними, щоб усунути його

[690] Kutrzeba S. Przywilej jedlneński z r.1430 i nadanie prawa polskiego Rusi / Stanisław Kutrzeba. – Kraków, 1911. – S.3.

за допомогою однієї статті в законі. Тому польський король Владислав III у липні 1434 р. прийняв окремий нормативно-правовий акт[691].

Копні суди в Галичині діяли лише в селах українського (руського) права. Зазвичай вони функціонували в королівщинах, тобто селах, котрі належали безпосередньо королю[692].

Села українського права в Галичині очолювали тівуни[693]. У XV ст. більшість сіл Галичини діяли "на руському праві"[694]. Влада Польського Королівства негативно ставилась до цього правового режиму, активно запроваджуючи замість нього польське, німецьке та волоське. Так, у 1423 р. польський король Владислав II Ягайло перевів с.Вербіж Щирецького повіту Руського воєводства з українського права на німецьке право та призначив у ньому війтом єврея Волчка[695].

Від XV ст. у селах українського (руського) права поширюється кріпосницька система[696]. Цей та низка інших чинників заохочували галицькі села активніше набувати німецького чи волоського права, де суспільно-економічні й політичні умови були кращі. Однак в українського права залишався на-

---

[691] Kutrzeba S. Przywilej jedlneński z r.1430 i nadanie prawa polskiego Rusi / Stanisław Kutrzeba. – Kraków, 1911. – S.15.

[692] Історія держави і права України : підруч. / кер. авт. кол. : А. С Чайковський ; В. І. Батрименко, Л. О. Зайцев, О. Л. Копиленко та ін. ; за ред. А. С. Чайковського. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – С.145.

[693] Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Миколи Крикуна. – Львів : Добра справа, 2004. – С.164.

[694] Линниченко И. Черты из истории сословий в Юго-Западной Галицкой Руси XIV–XV в. / Иван Линниченко. – М., 1894. – С.115.

[695] Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 рр. / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – С.59.

[696] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1994. – Т. 5 : Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. – С.155.

бутий століттями суспільний авторитет. У 1444 р. заступник львівського єпископа позивався у львівський гродський суд на кількох селян-утікачів зі с.Ставчани. На судовому засіданні вони не визнали своєї вини, оскільки їх феодал забрав у них двори та поля, а також хотів перевести їх село на німецьке право. Вони ж звикли керуватись правом українським, бо були королівськими ловцями "зі стародавна, з діда й прадіда"[697]. Сільські громади українського (руського) права, переведені в адміністративному порядку на німецьке чи польське, не мирились із втратою своїх судових повноважень. Вони домагались повернення колишніх звичаїв, ігнорували суд війта, а деколи таємно здійснювали копне судочинство[698].

У с. Добра Сяноцької землі місцеві селяни позивались до королівського суду на старосту В.Міховського, який судив їх своїм судом і призначив покарання за невиконання феодальних повинностей. Вони не визнавали над собою судової влади старости. В іншій справі цього ж села, після чого сяноцький воєвода забрав у місцевих жителів корову, вони позивались на нього у королівський суд, що передав на розгляд цю справу старості. Селяни Доброї відмовились визнавати над собою його судову владу[699]. Наведені факти дають змогу переконатись у значному авторитеті, яким користувались українське звичаєве право та копні суди у Галичині під владою Польського Королівства. Галицькі селяни, перебуваючи в складному соціально-економічному становищі, були готові відчайдушно

---

[697] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1994. – Т. 5 : Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. – С.138.

[698] Інкін В. Інститут співприсяжництва та громадські сільські суди в галицькій звичаєвій практиці XVI–XVIII ст. порівняно з Руською Правдою / Василь Інкін // Україна модерна. – Львів, 1996. – Ч. 1. – С.19.

[699] Hejnosz W. Jus Ruthenicale. Przeżytki dawnego ustroju społecznego na Rusi Halickiej w XV w. / Wojciech Hejnosz. – Lwów, 1928. – C.29–30. (= Studya nad historyą prawa polskiego. – 1928. – T. 12. – № 1).

боротись за право самостійно здійснювати судочинство на громадських зібраннях – копних судах відповідно до українського звичаєвого права.

У Перемишльській землі – найзахіднішій частині Галичини – нівелювання українського (руського) права відбувалось найактивніше. Уже наприкінці XV ст. на цій території залишились лічені села українського (руського) права. З-поміж них – Батичі, Малковичі, Негребка, Седліска, Торки, Витошинці та ін. [700]

У XVI ст. на території Галичини найбільше сіл українського (руського) права залишалось у північній частині Озиминської волості та сусідніх з нею селах Дрогобицького староства[701].

Скорочення кількості сіл українського права в Галичині, а з ними – і копних судів набуло швидких темпів після Люблінської унії 1569 р. та утворення Речі Посполитої, яка здійснювала ще жорсткішу політику стосовно українського населення в Галичині, аніж Польське Королівство. Серед усіх суспільних станів тогочасної Галичини найбільше від цього потерпало українське селянство. Варшавська конфедерація 1573 р. підтвердила право власників на домініальний суд щодо своїх підданих. У королівських володіннях судові справи селян розглядали старости, вироки котрих можна було оскаржити до королівського суду[702].

Державні й домініальні суди лише поступово узурпували повноваження громадських (копних) судів, використовуючи механізми громадської самоорганізації у сфері судочинства. Часто функції державних і домініальних судів зводились до

---

[700] Hejnosz W. Jus Ruthenicale. Przeżytki dawnego ustroju społecznego na Rusi Halickiej w XV w. / Wojciech Hejnosz. – Lwów, 1928. – C.51–53. (= Studya nad historyą prawa polskiego. – 1928. – T. 12. – № 1).

[701] Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Миколи Крикуна. – Львів : Добра справа, 2004. – Львів, 2004. – С.164.

[702] Тищик Б. Й. Історія держави і права Середньовічної Польщі (X ст. – 1795 р.) / Б. Й. Тищик. – Львів, 2003. – С.70.

нагляду за копним судочинством, санкціонуванння рішень копного суду, а також їх виконання.

Кожен учасник копного суду, якщо він користувався довірою сусідів і мав добру пам'ять, був потенційним гарантом непорушності копного декрету (рішення копного суду). За усної форми копного судочинства роль таких свідків була особливою: це – не випадковий свідок, а представник громади у гродському суді[703].

Про що йдеться? Після скасування в Галичині правової системи Галицько-Волинської держави протистояння між польськими чиновниками та галицькими громадами українського (руського) права з кожним роком ставали жорсткішими, а колізії між українським звичаєвим, польським і маґдебурзьким правом – проблемнішими. Так, у 1543 р. Микола Одновський з Фельштина, каштелян перемишльський і львівський, староста Руських земель, зазначав: "Заявляємо змістом цього документа усім, кому необхідно, що через хворобу нашого львівського підстарости ми вибрали і делегували шляхетного Мартина Самполінського до розв'язань суперечки між шляхетним Станіславом, який спирається на (маґдебурзьке) право, і шляхетною Малгожатою, дочкою покійного Войцеха Зачинського, законною дружиною шляхетного Матея Карпінського, яка спирається на звичаєве право, згідно з приналежністю її прибутків, як про це записано у львівських гродських актах..."[704]

Нормативно-правові акти Польського Королівства не вирішували цієї складної ситуації. Проте колапсу сільського судочинства в Галичині не відбулось, оскільки польське й українське право на її території знайшли ефективні шляхи

[703] Інкін В. Інститут співприсяжництва та громадські сільські суди в галицькій звичаєвій практиці XVI–XVIII ст. порівняно з Руською Правдою / Василь Інкін // Україна модерна. – Львів, 1996. – Ч. 1. – С.19–22.

[704] ЦДІА України у м.Львові, ф.9 (Львівський гродський суд), оп.1, спр.20, арк.297.

взаємодії. Старости співпрацювали з тіунами, а гродські суди – з копними. Копні суди, офіційно нелегалізовані польською владою, продовжували вирішувати судові справи в селах українського (руського) права. Щоправда, вони були позбавлені права самостійно виконувати свої рішення. Для їх виконання існував спеціальний механізм. Після вирішення судової справи копні судді направлялись у гродський суд, на засіданні якого офіційно засвідчували своє рішення. З формального погляду, це відбувалось на судовому розгляді цієї справи в гродському суді, де копні судді набували процесуального статусу свідків – "співприсяжників". Вони присягали від імені громади (копного суду) про прийняте нею рішення. Після присяги гродський суд негайно приймав своє рішення, яке зазвичай відповідало рішенню громади. Отже, формальний порядок судочинства, передбачений польськими законами, був дотриманий, але водночас зберігалось право територіальної громади на вирішення судових справ згідно з українським звичаєвим правом, тобто через копне судочинство.

Співпраця у правоохоронній сфері між гродськими судами та галицькими громадами мала широке застосування. Так, у селах, розташованих біля міст, гродські суди обирали з-поміж мешканців судових службовців (*servitores*) або сервіторів. Вони виконували різні допоміжні судові функції[705].

Тіун очолював громаду українського (руського) права в Галичині, а також головував на засіданні копного суду. Громада с. Орове платила "тіунщизну" "за суди, бо самі судяться". Решту судової колегії становили копні судді в кількості не більше семи. Їх обирали жителі відповідного села, надаючи їм судових повноважень. Копних суддів у Галичині часто називали присяжними, оскільки вони мали не лише вирішити судову справу від імені громади, а й підтвердити власне рі-

[705] Hejnosz W. Jus Ruthenicale. Przeżytki dawnego ustroju społecznego na Rusi Halickiej w XV w. / Wojciech Hejnosz. – Lwów, 1928. – C.15. (= Studya nad historyą prawa polskiego. – 1928. – T. 12. – № 1).

шення спільною присягою в гродському суді. Так, 1679 р. у с. Березниця Самбірського староства громадських суддів називали саме "присяжними". На засіданні галицьких копних судів також була присутня сільська громада. Інколи траплялись випадки неузгоджених дій між тіунами й іншими учасниками копного суду. Напркилад, у 1608 р. королівські комісари зробили зауваження тіунам Мединицького ключа Дрогобицького староства за те, що вони видавали возному людей, котрих громада (копний суд) звільнила від присяги як ні в чому не підозрюваних[706].

Отже, копні суди діяли в Галичині у XIV–XVIII ст. і були ефективними органами судочинства. Проте в жодному випадку не можна стверджувати, що зовсім позбавлений логіки погляд польського вченого першої половини XX ст. Я.Адамуса, який заявляв: термін "копа" у Галичині ніколи не вживався[707]. Справді, знайти пряму документальну згадку про копний суд у цьому регіоні надзвичайно складно. Хоча це й не дивно, оскільки в архівних матеріалах, першоджерелах термін "копний суд" в інших українських регіонах також майже не використовувався. Натомість цей орган зазвичай фіксувався в середньовічних документах під терміном "копа". Навіть статути Великого князівства Литовського, котрі були офіційними нормативно-правовими актами, надавали явну перевагу терміна "копа", а не "копний суд", який завжди був передусім науковим терміном. Видатний український історик, письменник і громадський діяч П.Куліш стверджував: слова "громада" і "копа" означали одне й те саме поняття. Для аргументації

[706] Інкін В. Інститут співприсяжництва та громадські сільські суди в галицькій звичаєвій практиці XVI–XVIII ст. порівняно з Руською Правдою / Василь Інкін // Україна модерна. – Львів, 1996. – Ч. 1. – С.20.

[707] Adamus J. Zastaw w prawie litewskiem XV i XVI wieku / Jan Adamus. – Lwów, 1925. – S.212.

цієї думки він зауважив: "Громадити і копити, себто складати в копи, є одне й те саме"[708].

У Галичині XIV–XVIII ст. для визначення судових органів сільських громад українського (руського) права здебільшого вживався термін "громада", звідси – "громадський суд". Інколи, також за зразком сіл волоського права, копні суди сіл руського права називали "зборовими", адже для населення Галичини притаманніше слово "збирати", а не "копити", тому – "збір", а не "копа"[709]. Копа (як термін) для позначення галицьких сільських судів характерна у XIV–XVI ст. Натомість у XVII–XVIII ст. цей термін був рідкістю, проте це зовсім не означало, що в той період у Галичині не діяли копні суди. Не можна також забувати окремих важливих фактів, які в цих роздумах мають вирішальне значення: документація в Галичині під владою Речі Посполитої здійснювалась латинською та польською мовами, в котрих не могло бути терміна "копа", а в селах українського (руського) права документація переважно не велася.

У документах XIV–XVIII ст. галицька громада українського (руського) права деколи фіксувалась під терміном "людство", а в латиномовних джерелах – "*comunitas*". Очевидно, ці терміни, як і "громада", були аналогами "копи". Так, один з актів с.Добра Сяноцької землі розповідав про вирішення місцевою громадою (*comunitas*) судового спору між кількома селянами про право власності на земельні ділянки[710].

---

[708] Цит. за : Падох Я. Ґрунтове судочинство на Лівобережній Україні у другій половині XVII–XVIII ст. / Ярослав Падох // Антологія української юридичної думки : у 6 т. Т. 3. / редкол. Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – К. : Юридична книга, 2003. – С.538.

[709] Костицький М. Відновне правосуддя в контексті правової політики в Україні [Електронний ресурс] / Михайло Костицький // Режим доступу : www.scourt.gov.ua. – Назва з екрану.

[710] Hejnosz W. Jus Ruthenicale. Przeżytki dawnego ustroju społecznego na Rusi Halickiej w XV w. / Wojciech Hejnosz. – Lwów, 1928. – C.32. (= Studya nad historyą prawa polskiego. – 1928. – T. 12. – № 1).

Отже, у досліджуваний період простежуються певні розбіжності між копними судами Галичини й інших українських регіонів, однак це не дозволяє стверджувати, що копні суди в Галичині не існували. Мабуть, найсуттєвішою відмінністю галицьких копних судів була термінологічна. Безперечно, термінологія копних судів мала специфіку залежно від регіону: в Галичині – громада, тіун; на Правобережжі – копа, староста; на Лівобережжі – копа, отаман. Незважаючи на складність категоріально-понятійного апарату, всіх їх необхідно об'єднати спільним терміном – "копний суд", оскільки походження, мета і суть цих органів була спільною.

Термін "громада" у Галичині означав громадське зібрання, в тому числі з метою здійснення судочинства, спадкових землеволодільців і платників феодальної ренти. Члени територіальної громади у XIV–XVIII ст. називались у своєму середовищі "люди", "сусіди", "господарі". Термін "мужі" мав специфічне значення та використовувався лише у сфері судочинства. "Добрі люди" були наділені особливою повагою в громаді, оскільки володіли досконалими знаннями українського звичаєвого права та забезпечували виконання його правових приписів[711].

Як і копні суди Галичини, так і порядок здійснення копного судочинства у цьому регіоні мали особливості порівняно з іншими українськими землями.

На відміну від сіл волоського та німецького права у галицьких громадах руського права не велось запису судових актів. Це сприяло консервації архаїчних процесуальних форм, розрахованих на збереження правової інформації, корисної для її подальшого усного відтворення під час проведення наступних засідань копного суду[712].

---

[711] Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Миколи Крикуна. – Львів : Добра справа, 2004. – С.170.

[712] Там само. – С.224.

У кримінальних справах галицькі громади українського (руського) права, об'єднані круговою порукою, виступали єдиним суб'єктом, у повному складі брали участь у розшуках та видачі злочинців державному судочинству[713]. Галицька звичаєва практика знала сільські сходи, котрі мали на меті проведення слідчих дій: гоніння сліду, зводу, трясіння та ін.[714] Очевидно, це була "гаряча копа", тобто стадія попереднього розслідування копним судом кримінальної справи.

Гоніння сліду в Галичині під владою Речі Посполитої активно застосовувалось у селах руського, а інколи й волоського права. Галицький селянин М.Сивків із с.Заліктя у 1659 р. заявляв: "Коли я зволав на свою громаду, щоб на слід виходили і допомогли знайти мого шкідника, пішли зі мною і відвели слід до самого Зджанського кордону". Відсутність члена територіальної громади на гарячій копі без поважних причин тягнула за собою обвинувачення його копним судом у вчиненні злочину[715].

У Галичині присяжна копа часто позначалась терміном "руги". Український історик В.Інкін з упевненістю заявляв, що руги не були запозиченням з німецького права, а з'явились задовго до використання цього терміна. Як і в присяжній копі інших українських земель, у Галичині участь усіх голів родин територіальної громади в ругах була обов'язковою. За порушення цієї звичаєво-правової норми особу підозрювали у вчиненні злочину. Для проведення ругів (присяжної копи) була необхідною наявність правових підстав: навмисне "затирання сліду" громадою, як у 1612 р. в с. Яблінка (Самбірське староство), або часті випадки крадіжок у селі, як 1651 р. у с.Сушиця (Самбірське староство)[716].

---

[713] Інкін В. Інститут співприсяжництва та громадські сільські суди в галицькій звичаєвій практиці XVI–XVIII ст. порівняно з Руською Правдою / Василь Інкін // Україна модерна. – Львів, 1996. – Ч. 1. – С.21.

[714] Там само. – С.220.

[715] Там само. – С.223.

[716] Там само.. – С. 18–41.

Трясіння (обшук) анулювало руги. Якщо ж воно було проведено несвоєчасно, руги його заміняли. Правовою підставою для трясіння, як і для ругів, у галицьких селах була невідведена підозра. У 1652 р. сушицька громада висловила підозру стосовно биличан з приводу того, що в їх селі переховувались злодії, оскільки сліди злочину часто вели на їхню територію. Биличани запропонували сушицьким селянам трясти (обшукувати) їх село[717].

Судовий розгляд (велика копа) в галицьких копних судах розпочинався зі скликання громади. Якщо громада була невелика, її скликали криком. У 1677 р. громада с.Стронна, наприклад, була скликана звуком дзвону[718].

Громадські (копні) суди в Галичині розглядали кримінальні й цивільні справи: про вбивства, тілесні ушкодження та побої, отруєння худоби, розкрадання, порушення майнових справ і цивільно-правових угод, земельні спори, родинні чвари та ін. [719]

У практиці копних судів Галичини спрощувався цивільний процес, в якому вирішальне значення належало речовому доказу – письмовому документу, що стає особливо помітно від кінця XVII ст. [720]

Якщо галицький копний суд розглядав земельний спір і жодна сторона не могла довести свою правоту належною кількістю доказів, можна було вдатись до особливого виду ордалій. На краю спірної земельної ділянки збирались учасники копного суду. Той, хто зголосився провести цю процесуальну дію, викопував скибу землі зі спірної ділянки. Склавши при-

[717] Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Миколи Крикуна. – Львів : Добра справа, 2004. – С.221.

[718] Там само. – С.223.

[719] Там само. – С.226.

[720] Інкін В. Інститут співприсяжництва та громадські сільські суди в галицькій звичаєвій практиці XVI–XVIII ст. порівняно з Руською Правдою / Василь Інкін // Україна модерна. – Львів, 1996. – Ч. 1. – С.23–24.

сягу в своїй правоті, він закликав у свідки землю, а потім клав викопану скибу землі собі на голову та швидко проходив по лінії, яку вважав справедливою межею. Учасники копного суду з увагою й острахом стежили за ним, будучи переконані, що "свята земля" покарає його раптовою смертю, коли він допустився неправди[721].

Копні суди в Галичині не мали права виконувати прийняті ними рішення, тому в копному судочинстві цього регіону надавалось значно більшого значення примирним процедурам і мировим угодам порівняно з іншими українськими землями.

Під час розгляду справи у копному суді поширеною практикою були примирні процедури між сторонами. Існували певні вимоги до процедури примирення учасників копного процесу. Українське звичаєве право категорично забороняло потерпілому самому, без відома громади, миритися з тими людьми, котрі заподіяли йому шкоду чи травму. В таких випадках карали обох. Заборонялись і самоуправство, помста, тобто самовільне, без рішення громади та копного суду, покарання винного. Особлива специфіка копного суду – примирення, поєднання. Потерпілий міг віддати винного до суду або помиритися з ним, навіть коли його мали засудити до смерті[722].

Копним судам галицьких громад українського (руського) права надавались повноваження прийняття вироку в кримінальних справах про винність чи невинність підсудного. Обвинувальний або виправдовувальний вирок копного суду мав значення беззаперечного доказу, але вважався дійсним, якщо це рішення підтримала вся громада. Коли ж серед учасників копного суду не було одностайності (так трапилося 1677 р. у

---

[721] Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Миколи Крикуна. – Львів : Добра справа, 2004. – С.226.

[722] Костицький М. Відновне правосуддя в контексті правової політики в Україні [Електронний ресурс] / Михайло Костицький // Режим доступу : www.scourt.gov.ua. – Назва з екрану.

с.Яблінка Самбірського староства та 1651 р. у с. Кобилянська Воля цього ж староства), тоді підсудного передавали в замкову в'язницю для подальшого розслідування[723].

Для виконання своїх рішень галицькі копні суди не мали права застосовувати примус. У справах невеликого значення сторони зазвичай погоджувались із рішенням громади, тому воно підлягало негайному виконанню. Коли ж такої згоди не досягали, сторона процесу могла оскаржити рішення копного суду в гродському суді. Якщо копний суд у Галичині вирішував справу, яка мала суттєве значення, то рішення з цієї справи виконувалось після його затвердження гродським судом. Це здійснювалось через співприсяжництво – інститут процесуального права Польського Королівства та Речі Посполитої[724].

Цей інститут діяв у галузі процесуального права більшості середньовічних європейських держав. За формальною правовою природою співприсяга була доказом, що полягав у підтвердженні розповіді сторони справи іншими особами (співприсяжниками), тобто співприсяга сторонніх осіб надавала більшого значення присязі самої сторони[725]. У Галичині XIV–XVIII ст. співприсяжники часто зафіксовані в судових актах під назвами "околиця", "тутошні люди", "старожили", "старці" та ін.[726] Отже, ці терміни застосовували також для визначення копних суддів. Це невипадковий збіг.

Галицька звичаєва практика засвідчила використання поряд зі співприсяжництвом певної форми роти, якою громада, виступаючи воєдино, захищала громадський інтерес. Громада українського права доручала виконання співприсяги так

---

[723] Інкін В. Інститут співприсяжництва та громадські сільські суди в галицькій звичаєвій практиці XVI–XVIII ст. порівняно з Руською Правдою / Василь Інкін // Україна модерна. – Львів, 1996. – Ч. 1. – С.24.

[724] Там само. – С.26.

[725] Prochaska A. Przysięga w postępowaniu dowodowym narodów slowiańskich / Antoni Prochaska // Czasopismo Prawno-Historyczne. – T. 12. – Z. 1. – Poznań, 1960. – S. 37.

[726] Там само. – S. 41.

званим мужам (копним суддям). Інколи гродський суд допускав до співприсяги не всіх копних суддів, котрі вирішили цю справу, а деяких з них або взагалі інших осіб, але обов'язково тих, що брали участь у розгляді цієї справи копним судом. В.Інкін зазначав: "Важко назвати цих мужів співприсяжниками, бо вони становлять частину цілого (громади) й уособлюють його"[727]. Траплялись випадки, коли рішення копного суду підтверджувала в гродському суді ледь не вся громада у повному складі. Відомо, що до цього час від часу вдавалась громада (*communitas*) с.Добра Сяноцької землі, яка в гродських судових актах фіксувалась також під терміном "людство"[728].

У XVIII ст. копні суди в Галичині, як і на інших українських землях, поступово занепадали. До особливостей цього процесу належить загальна деградація сільського судочинства у XVIII ст. на території Галичини під владою Речі Посполитої. Стихійний процес уніфікації різних правових режимів сіл призвів до синтезу польського, українського, німецького та волоського права на рівні сільського самоврядування та судочинства. Копні, зборові, лавничі й інші суди втрачали відмінності, а разом з ними свої повноваження, адже цей процес супроводжувався погіршенням правового становища галицького селянства. Уже в XVII ст. термін "війт" почав перетворюватись на загальний термін для визначення сільського голови всіх галицьких сіл незалежно від їх правового режиму[729].

Отже, копні суди у XVIII ст. на території Галичини припинили існування, хоча не остаточно, оскільки навіть у

---

[727] Інкін В. Інститут співприсяжництва та громадські сільські суди в галицькій звичаєвій практиці XVI–XVIII ст. порівняно з Руською Правдою / Василь Інкін // Україна модерна. – Львів, 1996. – Ч. 1. – С.28.

[728] Hejnosz W. Jus Ruthenicale. Przeźytki dawnego ustroju społecznego na Rusi Halickiej w XV w. / Wojciech Hejnosz. – Lwów, 1928. – C.32. (= Studya nad historyą prawa polskiego. – 1928. – T. 12. – № 1).

[729] Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Миколи Крикуна. – Львів : Добра справа, 2004. – С.164.

XIX ст. трапляються поодинокі згадки про їхню діяльність у цьому регіоні.

Організація судової влади у селах волоського права. Уже від XIV ст. на Підкарпатті розпочалася волоська колонізація, набувши особливого розмаху в XV–XVI ст.[730] У галицьких селах, котрі функціонували "на волоському праві", спори у громаді вирішували на зборовому суді старійшини села в присутності всіх мешканців[731]. На думку авторитетного дослідника волоського права В. Інкіна, на формування порядку здійснення судочинства відповідно до волоського права значно вплинуло руське (українське) звичаєве право[732].

Організація діяльності судів у селах волоського права значною мірою залежала від адміністративного устрою, адже у XIV–XV ст. судова влада не відділялася від адміністративної. Визначити систему судочинства у селах волоського права можна, порівнюючи її з тогочасним адміністративним устроєм. Зокрема, декілька сіл волоського права об'єднувалися у крайни, волості тощо. Відтак утворювався адміністративний і одночасно судовий округ. У кожному волоському селі функціонувала своя громада. Її очолював князь (кнез). Іноді застосовували терміни, характерніші для українського звичаєвого права ("тивун", "ватаман") і німецького права ("війт", "солтис"). Адміністративний округ очолював крайник, воєвода[733].

У селах волоського права Карпат і Прикарпаття діяли сільські суди, до складу яких входили голова сільської грома-

---

[730] Явор Г. Волоське осадництво на теренах Розточчя у пізньому середньовіччі / Гжегож Явор // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35/36. – С.58–75.

[731] Dąbkowski P. Wołosi i prawo wołoskie w dawnej Polsce / Przemysław Dąbkowski // Studia historyczne ku czci Stanislawa Kutrzeby. – Krakow, 1938. – T. 1. – S.106–107.

[732] Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Миколи Крикуна. – Львів : Добра справа, 2004. – С.164.

[733] Jawor G. Osady prawa wołoskiego i ich mieszkańcy na Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu / Gregorz Jawor . – Lublin, 2000. – S.140–142.

ди разом з громадою та з участю вибраних на певний строк присяжних (їх кількість не перевищувала семи осіб). Це був суд першої інстанції відповідного села[734].

Компетенція сільського суду волоського права була чітко визначена. Такий суд розглядав цивільні й кримінальні справи, окрім тих, які передбачали смертну кару[735]. Це, зокрема, питання опіки, поділу майна між членами сім'ї, мирові угоди, крадіжки майна, заподіяння тілесних ушкоджень тощо.

Наступною судовою інстанцією були окружні сільські суди волоського права. Вони функціонували на територіях, де волоські села розташовувалися групами й утворювали певні сільські округи (країни, ключі та ін.).

Громади сіл волоського права, котрі входили до складу одного сільського округу, раз або двічі на рік збиралися разом на оружні суди – "збори". На останніх вирішувалися питання, що стосувалися населення відповідного округу (господарські, цивільні, фінансові й ін.), а також здійснювалося судочинство.

Склад зборового суду кожного зі судових округів міг мати певні відмінності[736]. Судді обиралися перед початком судового засідання. До складу суду могли входити окружний сільський адміністратор, голови сільських громад, інші повноважні особи.

Професор Львівського університету П. Домбковський, характеризуючи склад зборового суду волоського права, зазначав, що такий суд складався із семи членів, в тому числі з трьох кнезів, один з яких був головуючим суду. Названий

---

[734] Шандра Р. Суд і судочинство за волоським правом на західноукраїнських землях у XIII–XVIII ст. / Роман Шандра // Право України. – 2008. – № 6. – С.153–154.

[735] Гошко Ю. Звичаєве право населення українських Карпат і Прикарпаття XIV–XIX ст. / Юрій Гошко. – Львів : Ін-т народознав. НАН України, 1995. – С.68.

[736] Там само. – С.64.

суд був колегіальний, усі процесуальні дії здійснювали судді спільно[737].

Зборові суди відбувались у кожній крайні двічі або раз на рік. Вони тривали декілька днів, і на них обов'язковою була присутність усіх мешканців сіл. У випадку їхньої неявки могли бути застосовані санкції у вигляді штрафів, які могли накладати на всю громаду.

До компетенції зборових судів належали вирішення майнових спорів, сплата повинностей, ведення попереднього слідства тощо[738]. На зборових судах розглядали взаємні претензії та скарги селян, а також кримінальні справи[739]. У достатньо обмеженій формі зборові суди проіснували до 1774 р.[740], і їх замінили австрійські суди.

У кримінальних справах громада була пов'язана колективною відповідальністю. Вона у повному складі брала участь у розшуках та видачі злочинця уряду[741].

Громади волоських сіл володіли виключним правом приймати рішення про винність або невинність особи в кримінальних справах. Таке рішення мало силу незаперечного доказу та вважалось дійсним, якщо виражало одностайну думку всієї громади. За відсутності одностайності підозрюваного віддавали у замкову в'язницю для подальшого розслідування. Якщо беззаперечних доказів вини особи не було подано, судді кримінального суду знову зверталися до громади для винесення

---

[737] Dąbkowski P. Wołosi i prawo wołoskie w dawnej Polsce / Przemysław Dąbkowski // Studia historyczne ku czci Stanislawa Kutrzeby. – Krakow, 1938. – T. 1. – S.105–118.

[738] Гошко Ю. Звичаєве право населення українських Карпат і Прикарпаття XIV–XIX ст. / Юрій Гошко. – Львів : Ін-т народознав. НАН України, 1995. – С.91.

[739] Там само. – С.41.

[740] Там само. – С.42.

[741] Інкін В. Інститут співприсяжництва та громадські сільські суди в галицькій звичаєвій практиці XVI–XVIII ст. порівняно з Руською Правдою / Василь Інкін // Україна модерна. – Львів, 1996. – Ч. 1. – С.34.

рішення про його винність (*konwinkacya*) або ж звільнення із в'язниці, причому громада брала до уваги попередню поведінку такої особи. Якщо в минулому вона не вчиняла жодних проступків і не існувало доказів учинення нею злочину, члени громади присягали, й особу звільняли[742].

За дрібні крадіжки зборові суди сіл волоського права, на відміну від сіл німецького права (котрі застосовували фізичне покарання), карали головно грошовими стягненнями[743]. У випадку вчинення тяжчого злочину могли застосовувати таке покарання, як вигнання з громади[744].

За помилкового звинувачення особи громада брала таку особу на поруки. Поручителі зобов'язувались доставити звинуваченого на суд і відповідати за його втечу[745]. Взяти особу на поруки могли і громада, й окремі її члени[746]. Інколи зборовий суд доручав обвинувачуваній особі самостійно знаходити свідків, які б могли присягнути на її користь[747].

Волоське право знало інститут співприсяжництва. У випадку судового позову відповідач мав право виправдатися, представивши свідків, котрі складали присягу стосовно його невинуватості. Однак друга сторона могла спростувати свідчення співприсяжників, виставивши подвійну кількість свідків, готових скласти присягу (допустиме число співприсяжників не повинне було перевищувати 48 осіб). У кримінальних справах громада села волоського права зобов'язувалась "гнати слід", тобто колективно розшукувати "злодіїв" або "розбійників",

---

[742] Інкін В. Інститут співприсяжництва та громадські сільські суди в галицькій звичаєвій практиці XVI–XVIII ст. порівняно з Руською Правдою / Василь Інкін // Україна модерна. – Львів, 1996. – Ч. 1. – С.20–28.

[743] Гошко Ю. Звичаєве право населення українських Карпат і Прикарпаття XIV–XIX ст. / Юрій Гошко. – Львів : Ін-т народознав. НАН України, 1995. – С.142.

[744] Там само. – С.139.

[745] Там само. – С.95.

[746] Там само. – С.96.

[747] Там само. – С.139.

виявлених на території сільської громади. Коли переслідуваний утікав на територію іншої громади, то мешканці першої повинні були лише "голосними криками" повідомити сусідів, що до них перебіг злочинець, і переслідування продовжували вже члени сусідньої громади. Коли громада губила слід утікача, то вона несла відповідальність за його злочин (наприклад, за вбивство передбачався штраф, який називався "душогубиною", а коли вбивця не був виявлений, то "душогубину" платило все село). Судові штрафи були настільки високими, що мало хто з селян мав змогу їх виплатити[748].

Отже, в початковий період перебування Галичини під владою польського короля діяли суди, створені ще в період Київської Русі та Галицько-Волинської держави. Однак згодом, унаслідок інкорпорації Галичини в складі Польського Королівства, поширилися польські суди, які мали становий характер і остаточно не були відокремлені від адміністративних органів.

3.4. Самоврядування у Галичині

3.4.1. Шляхетські сеймики та їх повноваження

Місцеве самоврядування належить до давніх українських традицій, а його історичний розвиток має декілька етапів. Першою історичною формою самоврядування на українських землях була суспільна громада давніх слов'ян. Розвинутий самоврядний устрій мала Київська Русь, а відтак – її спадкоємниця – Галицько-Волинська держава.

За час існування української державності IX–XIII ст. було сформовано й утверджено власні демократичні традиції міс-

[748] Гончаренко В. Д. Волоське право / В. Д. Гончаренко // Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 1 : А–Г. – С. 512–513.

кого устрою. Це пов'язано, насамперед, із поширенням на українських землях, зокрема за Галицько-Волинської держави, маґдебурзького права, яке створило нову юридичну основу для розвитку самоврядування.

У XIV ст., коли Галичина була приєднана до складу Польського Королівства, розвинуті українські політико-правові традиції місцевого самоврядування зазнали певних змін. Зокрема, на Галичину поступово поширюються польські інститути місцевого самоврядування.

У першій половині XIV ст. у Польському Королівстві почала розвиватися політична децентралізація, яка супроводжувалася зростанням ролі сеймиків – зібрань шляхти для вирішення господарсько-фінансових, військових й адміністративних справ даної землі або повіту. Сеймики скликались також для виборів послів (депутатів) на вальний сейм і рекомендації кандидатів на земські посади.

Як уже згадувалося, сеймики в Польському Королівстві почали формуватися за Владислава II Ягайла. Посівши трон, цей король підтвердив перед шляхтою всі привілеї, надані їй Людовиком Угорським, який перед ним правив державою. Насамперед ці привілеї стосувались фінансової політики Польського Королівства. Згодом засновник династії Ягеллонів усвідомив, що такі податкові пільги спричиняють виникнення в державі економічної кризи, порушують її економічну безпеку. Якщо б це продовжилось, через кілька років казна стала б зовсім порожньою. Тому податкові пільги шляхти необхідно було скасувати. Однак король Владислав II Ягайло (за національністю литовець) не мав реальної абсолютної державної влади, щоби здійснити самому такі категоричні заходи, а приймав рішення спільно з усією шляхтою. Було недоцільно збирати всіх рицарів Королівства в одному місці для наради. Владислав II Ягайло організував кілька з'їздів шляхти у різних регіонах країни, що й отримали назву "сеймики".

За часів правління Владислава II Ягайла сеймики організувались у такий спосіб: три окремі сеймики для Ленчицької, Куявської та Сєрадзької земель; спільний сеймик для Познанського та Калішського воєводств; спільний сеймик для Краківського, Люблінського й Сандомирського воєводств; окремий сеймик Руського воєводства, який засідав у Судовій Вишні. Компетенція цих перших польських сеймиків не зводилась лише до введення в дію нових податків. Вона була значно ширшою й охоплювала: обрання та направлення кандидатів королю для затвердження земських чиновників; підписання між шляхтичами домовленостей про взаємовидачу кметів-утікачів; обговорення розміру десятин та інших питань. У ті часи визначення десятин спричиняли жваву дискусію між духовенством і шляхтою. Вони неодноразово ставали предметом обговорення на сеймиках[749]. Ці сеймики вважалися, з одного боку, основною інституцією шляхетського самоврядування в землях, а з іншого – головною реальною формою участі шляхти в державно-політичному житті країни.

Значення сеймиків особливо зросло після 1454 р.[750] У 1454 р. під час війни з Тевтонським орденом шляхта домоглася Цереквіцького привілею від короля Казимира IV Ягеллончика. За ним король був зобов'язаний обговорювати разом зі шляхтою загальнодержавні питання і не розпочинати війну без відома загальношляхетського з'їзду. Однак після невдалих військових дій польського війська король у тому ж 1454 р. на вимогу малопольської шляхти видав під Нєшавою два схожі за змістом привілеї, звані статутами: один – для Великопольщі, другий – для Малопольщі. В основу їх покладено Цереквіцький привілей, який король скасував під впливом малопольської шляхти. В обидвох статутах передбачалась

[749] Winiarz A. O sejmach w Polsce / Alojzy Winiarz. – Lwów, 1901. – S.12–14.

[750] Chodynicki H. Sejmiki ziem ruskich w wieku XV / Henryk Chodynicki // Studya nad historyą prawa polskiego wydawane pod redakcyą Oswalda Balzera. – Lwów : Nakładem Towarzystwa dla popierania nauki polskiej, 1906. – T. 3. – Z. 1. – S.34–36.

стаття про врахування королем згоди земських сеймиків на нововведення в державний лад Польського Королівства[751]. Унаслідок видання цих нормативних актів земські сеймики стали важливими органами шляхетського самоврядування у воєводствах. Отже, Нешавський статут 1454 р. остаточно встановив сеймиковий контроль над законодавчою владою Польського Королівства.

Право на скликання домоглися для себе сеймики Руського воєводства[752]. У Галичині після 1454 р. було створено Генеральний (провінційний) сеймик у Львові, який поширював компетенцію на всю територію Руського воєводства[753]. Крім того, діяли чотири земські сеймики у головних містах Руського воєводства: Львові, Перемишлі, Галичі, Сяноку[754].

Подібна система сеймиків була запроваджена в усьому Польському Королівстві. Казимир IV, якого переконав протест шляхти в 1422 р. під Цереквіцьком у тому, що для зміцнення влади в державі необхідні злагода і порозуміння з рицарством, здійснював реформування системи самоврядування з метою отримання підтримки шляхти. Він мусив у законодавчому порядку визнати, що без згоди земських сеймиків король не мав права ні обмежувати прав шляхти, ні залучати її до військових дій. За правління Казимира IV сеймики скликались щорічно. Тринадцятилітня війна з Тевтонським орденом потребувала значних фінансових ресурсів і в зв'язку з цим – нових податків, дозвіл на які повинні були надати всі земські сеймики. Король

---

[751] Зашкільняк Л. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів / Леонід Зашкільняк, Микола Крикун. – Львів : ЛНУ, 2002. – С.90.

[752] Sreniowski S. Organizacja sejmiku halickiego / Stanisław Sreniowski. – Lwów, 1938. S.56–65. (= Studya nad historyą prawa polskiego. – T. 16. – Zesz. 3).

[753] Kallas M. Historia ustroju Polski X–XX w. / Marian Kallas. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 2003. – S.54.

[754] Chodynicki H. Sejmiki ziem ruskich w wieku XV / Henryk Chodynicki // Studya nad historyą prawa polskiego wydawane pod redakcyą Oswalda Balzera. – Lwów : Nakładem Towarzystwa dla popierania nauki polskiej, 1906. – T. 3. – Z. 1. – S.6.

складав проект рішення про оподаткування, потім об'їжджав з ним земські сеймики всієї держави, адже у випадку його відсутності на засіданні вони зазвичай відхиляли такий проект. Казимир IV витрачав багато зусиль для цього, тому вирішив згаданий порядок змінити – не через видачу нормативного акта, а завдяки правовому звичаю. Шляхта кількох сусідніх земель давала вказівки обраним на їх землях сеймиках делегатам. Ці делегати, виражаючи інтереси своєї землі, збирались на спільній нараді, яка була названа генеральним сеймиком. Так у Польському Королівстві з'явився регіональний рівень місцевого самоврядування. На всю територію держави діяли три генеральні сеймики, що було зручно для короля: малопольський (засідав у Корчині), великопольський (відбувався в Колі) та руський (засідав переважно у Судовій Вишні)[755].

Унаслідок створення 1493 р. двопалатного вального сейму Польського Королівства у державі зросла роль місцевих сеймиків, котрі делегували своїх депутатів і давали їм інструкції. Крім того, сеймики наділялись правом законодавчої ініціативи[756].

Спочатку на засіданнях сеймиків головував воєвода або каштелян. Однак згодом, у зв'язку з "екзекуційним" рухом у Польському Королівстві, центральне місце в сеймикових зібраннях посів інститут сеймикового голови – маршалка. Можна погодитися з львівським істориком О.Вінниченком, дослідником діяльності сеймиків у Галичині, що виникнення інституту маршалка припадає на період перед 1572 р., а його діяльність була незалежною від воєвод і каштелянів[757].

---

[755] Winiarz A. O sejmach w Polsce / Alojzy Winiarz. – Lwów, 1901. – S.15–18.

[756] Maciejewski T. Historia ustroju i prawa sądowego Polski / Tadeusz Maciejewski. – Warszawa : Wyd-wo C. H. Beck, 2008. – S.56.

[757] Вінниченко О. Інститут сеймикового маршалка в Руському і Белзькому воєводствах останньої чверті XVI – першої половини XVII ст. / Олексій Вінниченко // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 1999. – Вип. 34. – С.109.

Інститут сеймиків належав до важливих органів самоврядування шляхти. Він характерний для всього Польського Королівства. Час його зародження викликає дискусію в науковому середовищі. Серед дослідників цього періоду історії Польщі переважає погляд, що сеймики виникли на межі XIV і XV ст. (спочатку у Великопольщі), хоча організацію дехто пов'язує з прийняттям у 1454 р. Нешавських статутів. Ця дискусія виникала у зв'язку з тим, що сеймики спочатку створювалися на окремих територіях стихійно, в процесі боротьби шляхти за політичні права[758].

У Великому князівстві Литовському діяв подібний правовий інститут – місцеві (повітові) сеймики. Вони мали значно менше влади, ніж польські сеймики. Причиною такої відмінності доцільно вважати той факт, що польська шляхта була впливовішою в Польському Королівстві, ніж литовська шляхта, яка отримала значно більше королівських привілеїв у Великому князівстві Литовському. Тому шляхетське місцеве самоврядування в Галичині у складі Польського Королівства досягнуло вищого розвитку, ніж на тих українських землях, котрі перебували під владою Литви.

Воєводи і старости земель Великого князівства Литовського найважливіші питання місцевого значення повинні були вирішувати на місцевих сеймиках, які складались із місцевих єпископів, князів, панів і шляхти. У Полоцьку та Вітебську в місцевих сеймах певний час брали участь навіть представники міщанства. Таке представництво для сеймиків Польського Королівства було нехарактерне[759].

Стосовно правової природи сеймиків зауважимо: вони були органами місцевого самоврядування, а не органами адміністрації. У Польському Королівстві від XIV ст. до 1493 р.

---

[758] Kallas M. Historia ustroju Polski X–XX w. / Marian Kallas. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 2003. – S.53.

[759] Юшков С. В. История государства и права СССР / Серафим Юшков. – Ч. 1. – М., 1961. – С.206.

діяла трирівнева система представницьких органів: вальний сейм, провінційні (генеральні) сеймики та земські сеймики[760]. Кожен рівень не підпорядковувався вищому. Отже, сеймики отримали незалежний правовий статус і широку компетенцію. Найвдаліше визначив сеймик польський учений В.Кріекхізен: "Сеймик був добровільним зібранням членів привілейованого стану (шляхти) певної землі, воєводства чи провінції та здійснював подвійну функцію: виступав базовим інститутом шляхетського самоврядування на локальному рівні й одночасно головним способом участі шляхти у політичному житті держави"[761].

Місце з'їзду земських сеймиків було чітко визначено. Натомість генеральний сеймик Галичини постійного місця засідання не мав. Воно було настільки невизначеним, що інколи траплялись казуси. Наприклад, весною 1453 р. генеральний сеймик мав відбутися у будь-якому місті Руського воєводства. Як засвідчують документальні джерела, генеральний сеймик зазвичай засідав у таких містах: Коломия, Львів, Городок, Вишня, Мостиська та ін. Польський учений Г.Ходинецький вважав, що причиною такої нестабільності було існування в Галичині двох географічно-політичних центрів: Львова та Перемишля. Тому місцеві шляхетські еліти цих міст, шукаючи компромісу в розміщенні провінційного сеймику, обирали міста рівновіддалені (розташовані посередині) від Львова і Перемишля. Найчастіше вони засідали у Мостиськах (у 1437, 1443 рр. та ін.) і Судовій Вишні. Узимку засідання генерального сеймику зазвичай відбувались у Львові[762].

---

[760] Kallas M. Historia ustroju Polski X–XX w. / Marian Kallas. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 2003. – S.54.

[761] Kriegseisen W. Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku / Wojciech Kriegseisen. – Warszawa, 1991. – S.15.

[762] Chodynicki H. Sejmiki ziem ruskich w wieku XV / Henryk Chodynicki // Studya nad historyą prawa polskiego wydawane pod redakcyą Oswalda Balzera. – Lwów : Nakładem Towarzystwa dla popierania nauki polskiej, 1906. – T. 3. – Z. 1. –S.12–15.

Періодичність сесій генерального сеймику була ще невизначенішою, ніж його місце засідання. Від 1434 р., коли провінційний сеймик Галичини зібрався вперше, документальні джерела не містять повідомлень про його діяльність аж до 60-х років XV ст. Інколи сесії відбувались аж двічі на рік. Велика перерва в його діяльності тривала між 1489 і 1505 рр. Упродовж цього періоду генеральний сеймик зібрався лише раз – у 1494 р. Зазвичай датами зібрань були: перший тиждень після Великодня; кінець червня (близько дня Святого Івана); кінець липня (після дня Святого Варфоломія); кінець вересня (близько дня Святого Матвія); перша половина листопада (близько дня Святого Матвія); друга половина листопада (близько дня Святого Мартина)[763]. Ці строки мали орієнтуючий характер і диспозитивну природу. Окрім того, генеральний сеймик Галичини інколи скликався в зовсім інші дні року. Проте вони формували певну систему періодичності засідань сеймику. Земські сеймики навіть такої системи не мали.

У зв'язку з тим, що не було чіткої фіксації періодичності засідань генерального сеймику Галичини, важлива роль належала суб'єкту, який скликав сесію і, відповідно, визначав час її проведення. Про те, хто був цим суб'єктом, в історико-правовій науці існує дискусія. На думку І.Линниченка, всі сесії генерального сеймику скликав король, і лише йому належала ця ініціатива[764]. З ним не погоджувався Г.Ходинецький. Він вважав, що король скликав провінційний (генеральний) сеймик в окремих випадках, коли виникала потреба вирішення конкретного регіонального питання, що становило загальнодержавний інтерес, а в інших випадках сесії генерально-

---

[763] Chodynicki H. Sejmiki ziem ruskich w wieku XV / Henryk Chodynicki // Studya nad historyą prawa polskiego wydawane pod redakcyą Oswalda Balzera. – Lwów : Nakładem Towarzystwa dla popierania nauki polskiej, 1906. – T. 3. – Z. 1. – S.15–17.

[764] Линниченко И. Черты из истории сословий в Юго-Западной Галицкой Руси XIV–XV в. / Иван Линниченко. – М., 1894. – С.23.

го сеймику скликав воєвода. Подібну модель цей дослідник пропонував і для земських сеймиків: їх сесії зазвичай скликав каштелян, а за наявності загальнодержавного інтересу – король[765].

Склад генерального сеймику і земських сеймиків у Галичині формувався за подібними критеріями. До цих органів входили: земяни, дигнітарії, чиновники. Земянами називали тих осіб, котрі мали у власності землю та постійно мешкали на відповідній території (якщо у генеральному сеймику – то Руського воєводства, а якщо у земському сеймику – відповідної землі). Термін "земяни" майже відповідав термінові "шляхта". Крім шляхти до земян належали нащадки бояр Галицько-Волинської держави. Безсумнівно, земяни були переважальною групою учасників генерального сеймику і земських сеймиків. Так, 13 грудня 1464 р. відбувся земський сеймик Львівської землі, в якому взяло участь 60 представників шляхти (земян). На одному зі засідань сеймику Сяноцької землі були присутні 16 земян.

Отже, сеймики не мали популярності на початку їх функціонування. Польська влада не схвалювала таку легковажність шляхти і навіть боролася з нею. У 1436 р. біля м. Вишня відбулася конференція представників Руських земель, де було вирішено зобов'язати усіх земян Галичини, Поділля, земель Холмської та Белзької імперативно брати участь у земських сеймиках під загрозою знищення їх майна[766]. Однак ця норма не діяла. Представники земель (земяни) у генеральний сеймик Галичини делегувались земянами на земських сеймиках.

Дигнітарії (воєвода, каштелян) й урядовці брали участь у засіданнях генерального сеймику за посадою. Це були пред-

---

[765] Chodynicki H. Sejmiki ziem ruskich w wieku XV / Henryk Chodynicki // Studya nad historyą prawa polskiego wydawane pod redakcyą Oswalda Balzera. – Lwów : Nakładem Towarzystwa dla popierania nauki polskiej, 1906. – T. 3. – Z. 1. – S.18–19.

[766] Там само. – S.20–28.

ставники шляхетських родів Тарновських, Ярославських, Стадницьких та ін. На засіданнях генерального сеймику часто були присутні високопосадові особи – коронний маршалок Р.Ярославський і краківський воєвода Я. Тарнавський. Дигнітарії в сеймі та сеймиках були духовні й світські. Духовних дигнітаріїв генерального сеймику представляв львівський архієпископ, який брав активну участь у його діяльності. Світських дигнітаріїв представляв воєвода Руського воєводства (головна особа сейму). Його присутність на засіданні була обов'язковою. Не існує жодної документальної згадки про генеральний сеймик, який відбувся б без його участі[767]. До повноважень воєвод стосовно роботи генерального сеймику входило: 1) визначення терміну засідання сеймику; 2) визначення місця проведення з'їзду; 3) головування на засіданні; 4) розпорядження правом вирішального голосу; 5) підписання документів, прийнятих сеймиком; 6) скликання генерального (провінційного) сеймику; 7) інші.

До світських дигнітаріїв належали каштеляни, які очолювали відповідні чотири землі – Львівську, Галицьку, Перемишльську, Сяноцьку. Присутність усіх чотирьох каштелян для відкриття засідання не було обов'язковою умовою. Майже завжди у генеральному сеймику брали участь Львівський і Перемишльський каштеляни. Рідше на них можна було зустріти галицького каштеляна. І хоча немає жодної документальної згадки про присутність Сяноцького каштеляна, однак, цілком ймовірно, він також брав участь в окремих засіданнях сеймику[768].

У генеральному сеймику Руського воєводства брали участь підкоморії. Є письмова згадка про участь львівського підко-

---

[767] Chodynicki H. Sejmiki ziem ruskich w wieku XV / Henryk Chodynicki // Studya nad historyą prawa polskiego wydawane pod redakcyą Oswalda Balzera. – Lwów : Nakładem Towarzystwa dla popierania nauki polskiej, 1906. – T. 3. – Z. 1. – S.33–35.

[768] Там само. – S.37.

морія на сесії 1441 р., яка відбулась у Мостиськах. Окрім підкоморіїв, на генеральному сеймику були присутні королівські старости. Найважливішим серед них вважався генеральний староста Руського воєводства. Простежується його особливо вагома роль у 1443–1464 рр. і 1479 р., коли він також був воєводою Руського воєводства. Нижчі чиновники також брали участь у генеральному сеймику: мечник, стольник, підчашій, хорунжий, суддя, підсудок. Участь суддів у зібраннях цього органу зумовлювалась тим, що генеральному сеймику надавалась низка судових повноважень:

– постановлення вироків і рішень у складніших справах, які гродські та земські суди передавали на його розгляд;

– надання юридичних роз'яснень у спірних правових питаннях гродським і земським судам за їх зверненням.

У зв'язку з цим суддя в сеймику як спеціаліст у галузі судочинства пояснював іншим учасникам сутність спірного питання та власну позицію з цього приводу. Інколи на засіданнях генерального сеймику Галичини засідав сам король, наприклад, 1465 р. у Львові – Казимир IV прибув на сеймик. Двічі король був очікуваним гостем сеймику – 1443 і 1448 рр.[769]

Діяльність генерального сеймику і земських сеймиків здійснювалась у двох напрямах: правотворчість і судочинство. Правотворчість зводилась до врегулювання місцевих правовідносин, пристосування існуючих приписів до місцевих умов, встановлення правових норм зі судової практики через правозастосовчі роз'яснення. Серед нормативних актів (тобто не роз'яснень) найважливішим документом, прийнятим провінційним сеймом Галичини, був акт про організацію коморницьких судів та визначення їх підсудності. Його схвалили у

[769] Chodynicki H. Sejmiki ziem ruskich w wieku XV / Henryk Chodynicki // Studya nad historyą prawa polskiego wydawane pod redakcyą Oswalda Balzera. – Lwów : Nakładem Towarzystwa dla popierania nauki polskiej, 1906. – T. 3. – Z. 1. – S.47.

1475 р. на з'їзді сеймику, який розпочався у Судовій Вишні, а закінчився в Мостиськах[770].

Сучасний польський дослідник Т. Мацієвський запропонував таку класифікацію повноважень місцевих (земських) сеймиків Польського Королівства:

1. *Передсеймові*: обрання депутатів вального сейму, надання їм своїх інструкцій.

2. *Реляційні*: застосування промов щодо нарад вального сейму, прийняття ухвал для реалізації сеймових конституцій, вирішення справ, переданих на розгляд вальним сеймом.

3. *Виборчі*: обрання кандидатів на посаду земського судді.

4. *Господарські*: прийняття ухвал щодо земельних питань, податків і армії[771].

Правотворча діяльність генерального сеймику і земських сеймиків Галичини розгорталась достатньо активно. Такий висновок випливає з того, що гродські й земські суди постійно посилались на їх рішення під час розгляду і вирішення цивільних і кримінальних справ. Земські сеймики встановлювали на відповідній території розмір головщини та шляхи її надходження. Їх ухвали також регулювали порядок затримання селянина, що ухилявся від виконання феодальних повинностей, а також затримання селян-втікачів[772]. У Польщі від 1435 р. виникла проблема із впровадженням у Галичині свого законодавства. Відмінність між польським правом і правовідносинами у Галичині повинна була подолати діяльність

---

[770] Chodynicki H. Sejmiki ziem ruskich w wieku XV / Henryk Chodynicki // Studya nad historyą prawa polskiego wydawane pod redakcyą Oswalda Balzera. – Lwów : Nakładem Towarzystwa dla popierania nauki polskiej, 1906. – T. 3. – Z. 1. – S.64.

[771] Maciejewski T. Historia ustroju i prawa sądowego Polski / Tadeusz Maciejewski. – Warszawa : Wyd-wo C. H. Beck, 2008. – S.56–57.

[772] Chodynicki H. Sejmiki ziem ruskich w wieku XV / Henryk Chodynicki // Studya nad historyą prawa polskiego wydawane pod redakcyą Oswalda Balzera. – Lwów : Nakładem Towarzystwa dla popierania nauki polskiej, 1906. – T. 3. – Z. 1. – S.67–68.

генерального сеймику та земських сеймиків унаслідок прийняття конкретизуючих, роз'яснювальних і адаптувальних правових норм. Тому нормотворчість цих органів спрямовувалась здебільшого на цю мету, а не на створення автономних правових норм для Руського воєводства.

Судова діяльність генерального сеймику не зводилась до остаточного винесення вироку. Сеймик розглядав справу і приймав рішення, що направлялось до суду, який уже виносив остаточний вердикт. До юрисдикції генерального сеймику належали кримінальні справи про звинувачення шляхтича в крадіжці, грабежі, розбої, шахрайстві, фальшивомонетництві, образі шляхетської честі та про оспорювання шляхетського походження. Так, на генеральному сеймику в Мостиськах 1441 р. шляхтич Кристин доводив факт свого походження. На іншому засіданні сеймику у цьому ж місті було постановлено вирок у справі Ф.Яцимерського про фальшування документа. Генеральний сеймик у Судовій Вишні 1457 р. вирішив справу про звинувачення Яна з Чайкова у викраденні панцира. Перемишльський гродський суд 1468 р. у справі про обвинувачення перемишльського старости і його підскарбія посилався на рішення генерального сеймику в цій же справі[773].

Генеральний сеймик Руського воєводства 12 квітня 1575 р. прийняв *laudum* (ухвалу), визначивши час розгляду цим органом судових справ. Датою судових засідань генерального сеймику Руського воєводства було названо 14 вересня. Обов'язок підготовки матеріалів судових справ до розгляду покладався на львівського каштеляна, місцем проведення цих засідань встановлювалось галицьке місто Вишня[774]. Здійснюючи герменевтичний аналіз цього документа, зазначимо, що

[773] Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów : Drukarnia E. Winiarza, 1909. – T. 20 : Lauda sejmikowe. – Cz. 1 : Lauda wiszeńskie 1572–1648 / oprac. A. Prochaska. – S.30.

[774] Там само. – S.30–31.

генеральний сеймик Руського воєводства під час виконання судових функцій набував правового статусу генерального воєводського суду, оскільки в нормативно-правовому акті терміни "генеральний воєводський суд" і "сеймик Руського воєводства" вживаються як синоніми.

Генеральний сеймик розглядав також цивільні справи, позивачем або відповідачем котрих був шляхтич: спори про нерухомість, великі грошові суми та ін. Наприклад, 1437 р. у Мостиськах генеральний сеймик розглядав спір про право власності на млин. У Судовій Вишні 24 вересня 1443 р. сеймик прийняв рішення у справі про визначення власника с. Чишки між шляхтичами Жешовським і Димітровським. У 1468 р. провінційний сеймик передав судову справу на розгляд королівського суду.

Найчастіше гродські й земські суди передавали справи на розгляд генерального сеймику Руського воєводства у зв'язку з неспроможністю вирішити їх через певну складність. Сеймик мав право вимагати від суду зупинення розгляду будь-якої справи, що розглядали гродські чи земські суди. Так, у 1471 р. він висунув вимогу перед перемишльським земським судом про зупинення провадження у низці справ Марти з Міклишович до наступної каденції генерального сеймику[775].

Генеральний сеймик виконував, окрім правотворчих і судових, також інші функції. Скажімо, 1474 р. зібраний у Львові сеймик підтвердив передання привілеїв львівським райцям терміном на 20 років. Узамін на це вони зобов'язувались дбати про забезпечення прав міщан Львова й охороняти їх від будь-яких протиправних дій.

Віддаленість земських сеймиків і центральної польської влади призвела до того, що вони виконували не лише функції

[775] Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów : Drukarnia E. Winiarza, 1909. – T. 20 : Lauda sejmikowe. – Cz. 1 : Lauda wiszeńskie 1572–1648 / oprac. A. Prochaska. – S.30.

самоврядування, а й самовільно присвоювали собі адміністративні функції.

Земські сеймики також наділялись повноваженнями в податковій сфері. Кожен із сяноцьких земян мав сплатити земський податок міському писарю в м.Сянок у розмірі півгривні, за винятком тих, хто був делегований у генеральний сеймик Галичини. Отже, Сяноцький земський сеймик, делегуючи представників у генеральний сеймик Галичини, тим самим звільнив їх від сплати податку[776].

Земським сеймикам, як і генеральному, належало право роз'яснення для судів змісту юридичних норм. Наприклад, Перемишльський земський сеймик роз'яснив відповідному гродському суду, що справа, яка перебувала в його провадженні, належить до підсудності земського суду. Правотворчість земських сеймиків була дуже широкою, оскільки польське законодавство не встановлювало перед ними жодних обмежень нормотворчої діяльності. Вони також мали судові повноваження. Галицький земський сеймик 6 грудня 1444 р. прийняв рішення на користь позивача у цивільній справі про виплату йому відповідачем 30 гривень[777].

Право голосувати на сеймиках мали шляхтичі, котрі мешкали у відповідному воєводстві чи повіті і мали маєток, а також єпископи, воєводи, каштеляни, посадові особи різного рівня. Для участі в сеймику треба було досягнути хоча би 18 років. Існувала вимога, що сеймик не міг відбутись у місті в часі його облоги. Ця норма не поширювалась на столицю Польського Королівства – м. Краків[778].

---

[776] Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów : Drukarnia E. Winiarza, 1909. – T. 20 : Lauda sejmikowe. – Cz. 1 : Lauda wiszeńskie 1572–1648 / oprac. A. Prochaska. – S.30.

[777] Там само. – S.30.

[778] Presiowski I. Krótka wiadomość o sejmach i sejmikach przedsejmowych w dawnej Polsce / Idzi Presiowski. – Kraków, 1861. –S.19.

Сеймики обирали делегатів до вального сейму більшістю голосів. Депутат вального сейму повинен був володіти земельною власністю і досягнути 23 років. Не міг стати депутатом шляхтич, який мав незавершену судову справу на розгляді сейму, а також у випадку невиплати ним податків. Посягання на особу депутата вального сейму вважалось одним з найважчих злочинів. Ця кримінально-правова охорона тривала впродовж усього часу повноважень сейму та протягом чотирьох тижнів після завершення його роботи[779].

Генеральний сеймик, обравши депутатів до вального сейму, давав їм інструкцію, тобто перелік завдань, які вони мали виконати. Так, 8 лютого 1590 р. на засіданні генерального сеймику Руського воєводства у м. Вишня була прийнята інструкція галицьким депутатам на вальний сейм. Вона складалася із 50 пунктів. У 23 пункті депутатам доручалось лобіювати прийняття правової норми, щоб у короля не було радників-іноземців; у 35 пункті – дізнатися причину, через яку духовенство підвищило податки; у 48 пункті – просити короля нагородити Єжи Фредра, який успішно вів переговори з Туреччиною, тощо[780].

Основна проблема місцевого самоврядування в Галичині у складі Польського Королівства – відсутність чіткого розмежування компетенції між генеральним сеймиком і земськими сеймиками. Тобто правова регламентація їх діяльності була невиразною. Звичаєм вони керувались частіше, ніж законом.

Отже, запровадження шляхетських сеймиків на Галицьких землях можна віднести до позитивних аспектів, і хоча воно здійснювалося не на основі звичаїв та норм права Галицько-

---

[779] Presiowski I. Krótka wiadomość o sejmach i sejmikach przedsejmowych w dawnej Polsce / Idzi Presiowski. – Kraków, 1861. – S.22.

[780] Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów : Drukarnia E. Winiarza, 1909. – T. 20 : Lauda sejmikowe. – Cz. 1 : Lauda wiszeńskie 1572–1648 / oprac. A. Prochaska. – S.87–91.

Волинської держави, а запозиченими нормами польського права, проте давало змогу ефективніше врахувати і забезпечити потреби місцевого населення, сприяти економічному та культурному розвитку окремих міст і містечок Галичини. Створення шляхетських сеймиків у Галичині було важливим етапом становлення та розвитку місцевого самоврядування на українських землях. У цей час через Польське Королівство до Галичини проникали європейські політико-правові тенденції та традиції, що допомагали формуванню окремих елементів демократичності у місцевому самоврядуванні.

3.4.2. Міське самоврядування

Як відомо, маґдебурзьке право виникло у Німеччині (Саксонії) у XII ст. Правовою основою став привілей архієпископа Віхмана 1188 р. Упродовж XII–XIII ст. маґдебурзьке право поширилося на німецькі землі, територію Чехії, Словаччини, Угорщини, Польщі. Наприкінці XIII – початку XIV ст. маґдебурзьке право почало поширюватися на українські землі. Найбільш ранній відомий привілей отримало м. Сянок у 1339 р., яке входило до складу Галицько-Волинської держави. Від кінця XIV ст. маґдебурзьке право отримали: Львів (1356 р.), Холм (1377 р.), Перемишль (1389 р.), Теребовля (1389 р.), Самбір (1390 р.), Кременець (1438 р.), Коропець (1453 р.), Бучач (1515 р.), Чортків (1522 р.), Тернопіль (1548 р.), Гусятин (1559 р.), Копичинці (1564 р.) та ін.[781]

У історико-правовій літературі дискутується питання, яке місто в Галичині отримало маґдебурзьке право першим. Одні дослідники вважають, що ним був Новий Сонч (1294 р.)[782],

[781] Кісь Я. Виникнення і розташування міст на території Руського і Белзького воєводств від XIV до середини XVII ст. / Я. Кісь // Архіви України. – 1968. – № 1(87). – С.38–40.

[782] Jakowliw A. Das Deutsche Recht in der Ukraine. – Berlin, 1942. – S.8.

інші називають Сянок (1339 р.)[783]. На думку Н. Полонської-Василенко, першим грамоту на маґдебурзьке право отримав м. Володимир[784]. Однак беззаперечним залишається факт, що маґдебурзьке право поширилося у Галичині до її захоплення польським королем. Дотримуючись цього, український історик Я. Падох, вважав, що духовна Європа закінчується на українській землі, й західна культура з органічних причин не сприймалася на схід чи на північ від неї[785].

Привілей на маґдебурзьке право, як уже згадувалося, за часів Польського Королівства отримали: Львів, Перемишль, Холм, Галич, Самбір, Теребовля, Белз та інші міста і містечка. Міста, котрі користувалися маґдебурзьким правом, мали й більш-менш значну свою земельну власність[786], а для поповнення міської казни (і відповідно – для покриття видатків) було введено низку міських податків: торгове мито з різноманітних привізних товарів[787], вагове від ваги, помірне від міри, мостове. Місто отримувало також доходи від передання у найм міських гостинних дворів, лазень, цегелень, млинів, пивоварень, воскобоєнь, різницьких лавок, солодовень, від перевезень; поповнювалася міська казна і за рахунок стягнення податку з купців та ремісників, розмір якого визначався відповідно до їх реальних доходів.

Позитивною рисою застосування маґдебурзького права у галицьких містах в складі Польського Королівства було те, що

---

[783] Владимирський-Буданов М. Німецьке право в Польщі і Литві : в 2 ч. Ч. 1. / М. Владимирский-Буданов // Розвідки про міста і міщанство в Україні-Руси в XV–XVIII в. – Львів, 1903. – 179 с.

[784] Полонська-Василенко Н. Історія України / Н. Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1992. – Т.1.– С.223.

[785] Падох Я. Міські суди в Україні після 1648 р. / Ярослав Падох. – Мюнхен, 1948. – С.12–13.

[786] Баранович А.И. Помещечий город времен Речи Посполитой / А.И.Баранович. – М., 1947. – С.7–11.

[787] Котляр М. Ф. Торгівля на Україні в XIV–XV ст. / М. Ф. Котляр // УІЖ. – 1975. – № 1. – С.38–47.

завдяки чіткому регламентуванню організації міського самоврядування, порядку організації суду та судочинства, у містах і містечках створювались сприятливі умови для їх соціально-економічного й культурного розвитку, зокрема діяльності купецьких корпорацій, ремісничих цехів, торгівлі та ін.

Відповідно до маґдебурзького права, у містах встановлювалась єдина організація самоврядування на чолі з магістратом. Це був виборний орган, що складався з двох колегій – ради і лави. Правом вибору їх членів користувалися лише католики, власники нерухомого майна. Найповніше організація самоврядування, згідно з маґдебурзьким правом, функціонувала у м. Львові. Перша згадка про магістрат Львова датується 1382 р.[788]

Маґдебурзьке право надавалося привілеєм польського короля, який засвідчував, що місто або містечко звільняли не лише від судової, а й виконавчої влади власника, на землі якого воно розташовувалось. Із загальнодержавних повинностей залишалася тільки військова. Мешканці міст і містечок самостійно утримували міську адміністрацію, сплачували податки духовенству. З них стягували також грошові податки на ремонтні роботи в місті чи містечку. Сутність маґдебурзького права полягала насамперед у тому, що воно надавало мешканцям міст і містечок значні права на самоврядування. Зокрема, міщани отримували право будувати ратушу з годинником і тримати трубача при ній. Ті міста, куди приїжджало багато купців, мали право будувати гостинний двір[789].

Серед головних джерел надходжень до казни власників міста вагоме значення мала торгівля, тому в кожному місті щонайменше раз на тиждень відбувалися торги. Зазвичай місцем

---

[788] Шараневич И. Стародавний Львов (от рока 1250–1350) / Исидор Шараневич. – Львов, 1861.

[789] Щигел Р. Проблеми урбанізації Центральної Європи у XII–XVI ст. / Рішард Щигел // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 1990. – Вип. 42. – С.16–22.

торгу був ринок, розташований у центрі міста, а продаж будь-яких товарів поза межами ринку суворо заборонявся. Продавати вироби і товари на торгу мали право не лише ремісники і купці, а й приїжджі селяни, оскільки головною метою торгів саме й було пожвавлення товарообігу зі сільською місцевістю, що створювала для міста місцевий ринок. Поряд з торгами окремі міста отримували особливі привілеї на право проведення ярмарків – зазвичай 1–3 рази на рік. На такі ярмарки з'їжджалися купці з віддалених земель, маючи змогу укладати на них великі угоди на значну суму грошей[790].

У другій половині XIV – на початку XV ст. у Польщі, а також в Галичині були досягнуті певні успіхи в економіці. Особливо інтенсивно розвивалося ремесло і цеховий устрій у Львові, Галичі, Перемишлі й інших галицьких містах та містечках. Наприкінці XV ст. швидкими темпами почала здійснюватися торгівля. Перший привілей на право проводити два ярмарки у Львові видав Казимир IV у 1472 р.: перший – на Трійцю (початок літа), другий – на Святої Агнети (21 січня)[791]. У привілеї детально регламентувалася торговельна діяльність під час проведення ярмарків, що тривали по два тижні кожного року.

У 1530 р. польський король Сигізмунд I Старий на прохання львівських міщан відмінив ярмарок на Трійцю, перенісши його на день святкування Святої Маргарити (13 липня). На думку львівського історика М.Капраля, у Львові відбувалися торги хлібом, рибою тощо, але не за привілеями польських королів, а за звичаєвою традицією[792].

Найбільшим та найрозвинутішим містом Галичини був Львів. Важливість м. Львова у суспільно-політичному житті

---

[790] История Польши : в 3 т. / под ред. В. Д. Королюка, И. С. Миллера, П. Н. Третьякова. – М., 1956. – Т. 1. – С.279.

[791] Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 1998. – С.110–117.

[792] Там само. – С.19.

держави підтверджує присяга, прийнята в 1388 р. польським королем Владиславом II Ягайлом у тому, що він ніколи не віддасть м. Львів жодному феодалові у володіння, а залишить назавжди його собі, королеві Ядвізі та їх нащадкам[793]. Дослідники Т.Гошко, М.Капраль, М.Кобилецький, В.Кіселичник та інші вважають: надання маґдебурзького права Львову королем Казимиром III у 1356 р. було повторним, тобто підтвердженням попередніх привілеїв. Малоймовірно, що маґдебурзьке право було надане Сяноку раніше, аніж Львову. Ця думка має документальне підґрунтя, адже внук Данила Галицького обіцяв німецьким купцям право вільної торгівлі у своїх володіннях[794]. Надання Львову маґдебурзького права сприяло його економічному та культурному розвитку, а також сприяло утвердженню самоврядування міської громади.

У Львові маґдебурзьке право зазнало особливого розвитку, небаченого в жодному українському місті Середньовіччя, створивши своєрідне львівське міське право. Термін "львівське міське право" одним з перших використав у своїх дослідженнях М.Владимирський-Буданов. Згодом до аналізу міського права зверталися С.Іваницький-Василенко, Ф.Тарановський, Я.Падох, Т.Гошко, В.Кіселичник та ін. Король Казимир III 28 грудня 1360 р. підтвердив і повторив ухвалений львівськими райцями та лавниками Статут Львова[795].

Можна погодитися з думкою В.Кіселичника, що у досліджуваний період поняття "міське право" застосовувалося, принаймні, у трьох значеннях:

– природне право громади на самоврядування, основою якого є свобода громадян, власне судочинство, право участі в

---

[793] Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 1998. – Док. 1. – С 52–53.

[794] Кіселичник В. П. Поширення маґдебурзького права в Україні, його роль і значення / В. П. Кіселичник // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 1996. – Вип. 33. – С. 68 – 71. – С.69.

[795] Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – С.59.

управлінні торговельними і ремісничими об'єднаннями, право на фортифікаційні споруди, а також право на прийняття власних статутів;

– право на сукупність актів органів місцевого самоврядування, звичаєве право, яке сформувалося безпосередньо в межах міста;

– право на здобуття міського громадянства, тобто правовий зв'язок між міщанами (громадянами) та міською громадою[796].

Розвинувши цю думку, можна додати, що таке "міське право" значно розширювало права насамперед католицького міського населення і позначилося на отриманні судового й податкового імунітету, права власності на землю, свободу від феодальних повинностей тощо.

Важливе значення для формування та функціонування міського права мало набуття міського громадянства, оскільки з його допомогою встановлювався правовий зв'язок між громадянином і конкретним містом, який виявлявся в їх взаємних правах і обов'язках.

У історико-правовій літературі право міського громадянства досліджували польський дослідник першої половини XX ст. А.Гілевич[797], В.Кіселичник[798] і сучасний український історик О.Заяць[799]. У своїх працях вони приділяли здебільшо-

---

[796] Кіселичник В. Львівське міське право : поняття, джерела, періодизація та зміст / Василь Кіселичник // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2004. – Вип. 39. – С.104.

[797] Gilewicz A. Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405–1604 / Aleksy Gilewicz // Studia z historii społecznej i gospodarczej poświęcone prof. dr Franciszkowi Bujakowi. – Lwów, 1931. – S. 18.

[798] Кіселичник В. Львівське міське право : поняття, джерела, періодизація та зміст / Василь Кіселичник // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2004. – Вип. 39. – С. 102–109.

[799] Заяць О. Надання міського громадянства некатолицькому населенню Львова у 1501–1571 р. / Орест Заяць // Наукові зошити історичного факультету. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка. – Львів, 2003. – Вип. 5/6. – С.42–48.

го увагу відомостям про походження новоприйнятих міщан Львова, вивченню їхнього професійного, національного й релігійного складу, розглядали окремі аспекти міського права як природного права громади на самоврядування та юридичні права громадян міста.

Становлення інституту міського громадянства пов'язане з наданням містам маґдебурзького права. Його вагомість полягала в тому, що міське громадянство становило необхідну умову для отримання посади або важливої міської служби, а також надавало право на здійснення міської торгівлі. Претендувати на його здобуття могла лише повнолітня особа чоловічої статі християнського віросповідання, обов'язково народжена у законному шлюбі[800].

На думку українського історика Т.Гошко, міське громадянство іноді набувалось і без рекомендаційного листа місцевої влади, за умови, що набувач зобов'язувався подати відповідний документ упродовж визначеного терміну, причому на підтвердження такого зобов'язання мали поручитися декілька міських громадян[801].

Ще однією умовою набуття міського громадянства було володіння нерухомим майном вартістю 300 злотих[802]. Датою набуття міського громадянства вважалася дата прийняття міською радою рішення про прийняття до міського громадянства. Після запису до відповідного реєстру міщанинові давали письмове посвідчення його прав. Якщо львівський громадянин з тієї чи іншої причини (вчинення злочину, переїзд до іншого

---

[800] Верещагин В. А. Старый Львов / В. А. Верещагин. – Петроград, 1915. – С.27.

[801] Гошко Т. Нариси з історії маґдебурзького права в Україні (XIV – початок XVII ст.) / Тетяна Гошко. – Львів : Афіша, 2002. – С.149.

[802] Заяць О. Умови та процес надання львівського міського громадянства у XV–XVIII ст. / Орест Заяць // ЗНТШ. – Львів, 2008. – Т. 256. – С.113–141.

міста) втрачав міське право, то був зобов'язаний повернути це посвідчення у магістрат[803].

Набуття міського громадянства надавало право львівському громадянинові на звільнення від сплати певного виду податків і можливість бути обраним до міської ради. Посади в органах міського самоврядування, зокрема у раді, були не лише почесними, а й вигідними. Хоча міський радник не отримував плати за виконання своїх повноважень, проте не сплачував ані королівських, ані міських податків від власного нерухомого майна[804]. Польський король Олександр 3 грудня 1503 р. підтвердив свій декрет, згідно з яким заборонялося у Львові тим, хто не має міського громадянства, купувати що-небудь у приїжджих купців упродовж двох років. Коли ж хто-небудь діяв усупереч цьому декрету, то куплені ним товари конфісковували та передавали на ремонт і будівництво оборонних споруд[805].

Маґдебурзьке право сприяло розвитку не лише Львова, а й багатьох інших міст і містечок Галичини. Одне з них – м.Теребовля. У 1389 р. король Владислав II Ягайло надав Теребовлі маґдебурзьке право, а 1418–1425 рр. дозволив провести локацію (заснування та заселення) нової частини міста на другому березі р.Гнізди, звільнивши міщан від чиншів і робіт на користь королівського двору впродовж 8 років[806]. У привілеї зазначалося, що у важливих кримінальних і цивільних справах війт та лавники могли звертатись до Львівської міської

---

[803] Кіселичник В. Львівське міське право : поняття, джерела, періодизація та зміст / Василь Кіселичник // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2004. – Вип. 39. – С.105.

[804] Гошко Т. Нариси з історії маґдебурзького права в Україні (XIV – початок XVII ст.) / Тетяна Гошко. – Львів : Афіша, 2002. – С.153.

[805] Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – С.151.

[806] Czolowski A. Trembowla / A. Czolowski, W. Fedjrowicz. – Lwów, 1929. – S.461.

ради, яка набула права самостійно виносити рішення у справі в першій інстанції. Згодом маґдебурзьке право м. Теребовлі неодноразово підтверджували інші польські королі[807].

Ще одним містом Галичини, яке функціонувало за маґдебурзьким правом, став Самбір. Йому було надане маґдебурзьке право у 1390 р. воєводою Спитком з Мельштина, який отримав м.Самбір і Самбірщину від короля Владислава II Ягайла в нагороду за військову службу. Спитко видав привілей на маґдебурзьке право, надав війтівство Генріхові з м.Лянцута[808]. Вони могли судитись лише у міському суді під головуванням війта. За привілеєм, війт був відповідальним перед воєводою Спитком і його правонаступниками згідно з нормами маґдебурзького права. Для поліпшення матеріального становища міста і збільшення кількості населення жителі впродовж восьми років звільнялися від сплати податків, а також від податків після викорчування лісу. Якщо на викорчуваних землях вирощували зернові культури, то податкові пільги збільшувалися до 14 років[809]. Після закінчення цих термінів міщани зобов'язувались сплачувати щорічно 1 гривню[810*] з лану та два снопи зерна. Війт за власний рахунок повинен був озброювати списоносця й двох лучників. Цей привілей підписувався у присутності п'яти свідків – шляхтичів. Фактично воєвода передавав місто війтові, який управляв від імені короля та

---

[807] Кобилецький М. Маґдебурзьке право у місті Теребовля / Микола Кобилецький // Вісник Львівського університету. Серія юридична – 2004. – Вип. 39. – С.111.

[808] Budzynowski W. Kronika miasta Sambora, zebrana i wydana ku uczczeniu 500 letniej rocznicy założenia miasta Sambora / M. Budzynowski – Sambor, 1891. – S.17.

[809] Kuczera A. Samborszczyzna. Ilustrowana monografja miasta Sambora i ekonomji samborskiej / Alexander Kuczera. – Sambor : Nakł. Księgarni Nauczycielskiej w Samborze, 1935. – T. 1. – S.201.

[810*] Гривнею називали лічильну одиницю, що дорівнювала 48 грошам. Також існувала монетна гривня – злиток срібла, вага якого, залежно від типу, могла коливатися від 140 до 204 грамів.

воєводи Спитка – представника короля. Війт виконував усі адміністративні функції, здійснював судочинство у цивільних і кримінальних справах міщан[811].

Магдебурзьке право було надано галицькому м. Бережани, початком заснування якого вважають 1530 р.[812] Процес надання маґдебурзького права цьому місту виглядав так: існуючому на руському (звичаєвому) праві селу видавали королівський привілей на заснування міста на маґдебурзькому праві (була ще інша можливість: поселяти колоністів, надавати їм різні пільги, зокрема звільняти від податків або чиншів на тривалий час, надати ділянки для забудови, землі для господарських потреб та ін.). Того ж 1530 р., на думку українського дослідника В.Бемка, король Сигізмунд I Старий дарував Бережанську волость Миколі Синявському "з привілеєм замінити село Бережани у місто на маґдебурзькому праві". Донаційний (дарунковий) акт був написаний латинською мовою. У ньому зазначалося: "З нашого відома і волі... дозволяємо із села Бережани, розташованого на львівській землі, утворити і вивершити місто, мешканців Бережан з права польського або руського, на право німецьке переносимо"[813]. Для м.Бережани маґдебурзьке право мало особливе значення, оскільки не лише сприяло його економічному розвитку, а й перетворило його із села на місто.

До найдавніших галицьких міст, яке отримало маґдебурзьке право, належав Городок. За польським адміністративно-територіальним поділом, Городок входив до складу Львівської землі Руського воєводства як окреме королівське містечко,

---

[811] Кобилецький М. Самоврядування у місті Самборі за маґдебурзьким правом / Микола Кобилецький // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2002. – Вип. 37. – С.93.

[812] Szczygieł R. Lokacje miast w Polsce XVI wieku / Ryszard Szczygieł. – Lublin, 1989. – S. 64–66, 236.

[813] Бемко В. Бережани – Бережанщина. Історично–географічний нарис Бережанщина в давніх роках / В. Бемко // Бережанщина у спогадах емігрантів. – Тернопіль, 1993. – С.5.

а пізніше став центром Городоцького староства. У 1389 р. польський король Владислав II Ягайло надав Городку привілей на маґдебурзьке право, звільнивши городоцьких міщан від податків і повинностей на 12 років. Маґдебурзьке право дало змогу створити у Городку міське самоврядування. До міських чиновників у Городку входили війт, лавники, писар та урядовці у справах торгівлі, промислів. Щороку обиралося міське самоврядування: чотири радники, котрі допомагали війту виконувати адміністративні й судові функції в місті[814]. У письмових актах 1388 р. згадується Микола Ульриків, який купив городоцьке війтівство за 30 гривень. За привілеєм короля Владислава II Ягайла 1388 р., із 100 міських ланів війтові виділялося чотири[815].

Згідно з королівським привілеєм 1431 р., м. Стрий одержало самоврядування за маґдебурзьким правом. За ним міське самоврядування (магістрат) складався з ради (її очолював бургомістр) і судової лави, очолюваної війтом[816].

Маґдебурзьке право було надано також м. Сокаль. Це місто вперше згадується в історичних джерелах 1411 р. У привілеї, виданому того ж року князем Земовитом м. Буську, зазначається: у Сокалі 15 серпня 1411 р. мазовецький князь Земовит надає Миколі Шеретові "війтівство в Буську на праві маґдебурзькому". Той же князь Земовит 1424 р. видав привілей про переведення Сокаля зі староруського права на маґдебурзьке і продав війтівство в ньому разом з чотирма ланами Миколі Шопальсу[817]. Проте у Сокалі не повністю реалізовувалося міське право. Управління було поділено між містом і представниками

---

[814] Baliński M. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana / Michal Baliński, Tymoteusz Lipiński. – Warszawa, 1846. – T. 2 . – S.569.

[815] Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. : Львівська область. – К.: УРЕ АН УРСР 1968. – С.208.

[816] Akta Grodzkie i Ziemskie. – Lwów, 1872. – T.3. – S.118 ; T.7. – S.4047.

[817] Голубець М. З історії міста Сокаля / М. Голубець. – Львів, 1929. – С.5–7.

князівської влади. Постійна боротьба між міською громадою та шляхтою мала певний вплив на специфіку формування та функціонування міського самоврядування. Офіційно очолював усю владу в місті шляхтич, представник мазовецьких князів. Верховним органом міського управління Сокаля була міська рада, очолювана бургомістром. Місто мало право щороку обирати бургомістра, лавників і двох райців – католиків та православних[818].

Історичні письмові джерела засвідчують, що маґдебурзьке право у Галичині надавалося не лише містам, а й містечкам. На думку вчених С.Соханевича, К.Камінської, М.Владимирського-Буданова[819], М.Кобилецького, німецьке право надавалося галицьким селам. Важко однозначно погодитися з такими авторитетними дослідниками про те, що в Галичині XIV–XVI ст. діяло німецьке право в селах. Адже маґдебурзьке право за своєю суттю було міським правом, яке регулювало організацію управління у містах. Можна погодитися з цими дослідниками лише в тому, що в Галичині існували села німецького (маґдебурзького) права, де мешкали компактно німецькі поселенці, котрі застосовували основні положення німецького права. У сільських поселеннях Галичини функціонували, крім сіл німецького права, ще три види сіл за їхнім правовим статусом:

– села українського (руського) права;
– села польського права;
– села волоського права.

У Галичині в тих селах, які користувалися німецьким правом, воно не набуло того застосування, що в німецьких і польських землях. Адже міцні позиції українського звичаєвого права трансформували норми маґдебурзького права на рівні сільського самоврядування.

---

[818] Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т.: Львівська область. – К.: УРЕ АН УРСР 1968. – С.722.

[819] Владимирський-Буданов М. Німецьке право в Польщі і Литві: в 2 ч. Ч. 1. / М. Владимирский-Буданов // Розвідки про міста і міщанство в Україні-Руси в XV–XVIII в. – Львів, 1903. – С.95.

Особливістю розвитку Галичини, де інтенсивно розвивалися ремесла і торгівля, окремі села активно перетворювалися на містечка. Зокрема це стосувалося галицьких сіл, розташованих у сприятливій місцевості для здійснення ярмарків, торгів тощо. Утворення міст та містечок відбувалося через отримання від короля локаційного привілею, який передбачав зазвичай надання маґдебурзького права. Заснування міст і містечок у Галичині того періоду приносило польській шляхті та магнатам суспільно-політичні й економічні вигоди, оскільки переведення сіл або закладення нових поселень на маґдебурзькому праві прискорювало отримання прибутків для їх власників. Міста та містечка ставали адміністративно-господарськими центрами навколишніх територій. Наприклад, містечко Княгиничі, розташоване в Галицькій землі Руського воєводства (нині – с. Княгиничі Рогатинського району Івано-Франківської області), отримавши маґдебурзьке право 1563 р., стало центром так званого Княгиницького ключа, куди входили села Загір'я, Явче, Васичин і Воскресінці[820]. За час перебування у складі Польського Королівства в Галичині виникло щонайменше 143 міста і містечка, з них 74 припинили існування в статусі міста на початку XIX ст.[821] Тому, очевидно, декотрі дослідники не брали до уваги цих особливостей.

Надання маґдебурзького права у Галичині зумовили два чинники: правовий та економічний. Перший встановлював

[820] Бойко І.Й. Нарис історії Княгинич / І.Й. Бойко. – Львів ; Опілля, 1994. – С.16–17 ; Кузик С. Княгиничі : краєзнавчі студії / Степан Кузик. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка : Опілля, 2002. – С.26–27.

[821] Horn M. Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej w latach 1501–1648 / Maurycy Horn // Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców śląskich w Opolu. Historia. – T. 13. – Seria A. – 1975. – S.29–49 ; Horn M. Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej do końca XV wieku // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych / Maurycy Horn. – 1974. – T. 35. – S.49–74 ; Петришин Г. Визначення кількості історично-сформованих міст як об'єкту охорони в Україні / Г. Петришин // Урбаністично-архітектурні проблеми міст Галичини : зб. наук. пр. – Львів, 1996. – С.18–19.

структуру самоврядування міста і судочинство, другий – здійснення, зокрема, господарських відносин. Натуральне господарство змінили чиншові відносини, що ґрунтувалися на європейських стандартах. Установлення нових економічних відносин мало позитивний характер. Застосування маґдебурзького права у Галичині сприяло вільній торгівлі, грошовому обігу, надало селам певної економічної самостійності[822].

Як уже зазначалося, згідно з маґдебурзьким правом, містом керував магістрат – орган, що об'єднував міську раду та лаву. Керівником міської ради був бургомістр, який головував на засіданнях ради. Спочатку міськими радами керували спадкові війти, але поступово у конфліктах, що виникали між радами та війтами, управління містом перейшло до ради, а один із радників отримував титул бургомістра (*burgemeister, magister conscilum, proconsul*). Бургомістра обирали радці. У королівських містах Руського воєводства результати виборів затверджував староста, а в приватновласницьких – власник міста. Часто ці посадові особи, а також власники міст самі призначали радців і бургомістрів[823]. Діяльність ради обмежувалася війтом. Тому міське населення домагалося права самостійно обирати війта[824]. Від XIV ст. цим правом користувалося міське населення Львова[825].

Міська рада була третім головним органом міського самоврядування після війта і лави у галицьких містах[826]: виконувала

---

[822] Kaminska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. / Krystyna Kamińska. – Toruń, 1990. – S.3.

[823] Бардах Ю. История государства и права Польши / Юлиуш Бардах, Богуслав Леснодорский, Михал Пиетрчак. – М., 1980. – С. 97.

[824] Учреждения Западной Украины до воссоединения ее в едином Украинском Советском Социалистическом государстве : справочник. – Львов: Львовский гос. ун-т., 1955. – С. 23, 24.

[825] Кобилецький М. Маґдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.) : історико-правове дослідження / Микола Кобилецький. – Львів : ПАІС, 2008. – С.201.

[826] Там само. – С.201.

функції міської адміністрації, поліції, контролювала фінансові справи міста, здійснювала судочинство у цивільних справах, через яке вона конкурувала з міською лавою[827]. Крім посередницької діяльності між загальнодержавними установами та міщанами, міська рада під керівництвом бургомістра повинна "один раз на тиждень або і більше, в разі потреби, сходитися в ратуші, радити про добро громади і запобігати шкоді, лагодити і розсуджувати різні суперечки, вживати заходів, щоб продукти і напої в місті не були занадто дорогими. Продавців, які порушують накази, карати. Крім того, вони повинні наглядати за пекарями, різниками, шинкарями, запобігати шахрайству в мірах і вагах під час продажу товарів, дивитися, щоб корці та інші міри ваги мали міський знак. Рада повинна не допускати суперечок в місті, захищати від кривд сиріт і вдів, не дозволяти і викорінювати шкідливі і безчесні ігри – карти, кості тощо. Кожного року рада мала складати рахунок з усіх міських прибутків перед старійшинами і визначнішими з громади, що старші ухвалять, інші повинні виконувати"[828]. Рада видавала обов'язкові для міщан статути – вількери (*wilkiere*).

У період між засіданнями поліційні й судові функції виконував бургомістр. Рада мала у своєму користуванні частину міських ґрунтів. Вона ж відала міською казною, яку поповнювали прибутки від різних мит, податків, штрафів, ренти від магістратських сіл, визначених у привілеї на маґдебурзьке право.

Перша відома згадка про львівську раду відноситься до 1359 р.[829] Приміщенням, де засідала рада у Львові, була ратуша на ринку. Вперше будинок міської управи збудував Владис-

---

[827] Кутшеба С. Очерк истории общественно-государственного строя Польши / Станислав Кутшеба / пер. с польс. ; под ред. И. В. Ястребова. – СПб. : изд. А. С. Суворика, 1907. – С.77.

[828] Нариси історії архівної справи в Україні / за ред. І. Й. Матяш та К. І. Климової. – К. : КМ Академія, 2002. – С. 80–81.

[829] Akta Grodzkie i Ziemskie. – Lwów, 1872. – T.3. – S.22.

лав Опольський у 1376 р. Проте 1381 р. під час пожежі вона згоріла. У 1491 р. її перебудували. У 1427 і 1571 рр. Львівська ратуша двічі горіла, у 1619 р. була відновлена[830].

Будинок львівської ратуші складався з декількох залів. Найголовнішою та найбільшою залою ратуші була кімната "панів", або "консулярія" ("радна"). Тут збиралася міська рада Львова. У радній кімнаті висіли образи, карти частин світу, великий герб Львова. Біля радної кімнати розташовувалася зала скарбниці, де зберігалися привілеї міста. На поверсі над радною залою розміщувалася кімната засідань лавничого суду, в якій висів старовинний образ Страшного суду. Далі розміщувалися міські канцелярії. Окремо була кімната Колегії 40 мужів (заснована 1577 р.)[831].

До складу ради щорічно обиралися радники (радці, райці). Це зазвичай були знатні міщани, передусім купці, котрі переважали в складі лави, а інколи ремісники. Кількість радців залежала від кількості населення міста, його економічного розвитку і налічувала переважно від 12 до 24 осіб. Особливості формування складу міської ради (радців) залежали від правового статусу міста, а воно могло бути привілейоване (те, яке мало маґдебурзьке право) і непривілейоване (яке не мало маґдебурзького права). Наприклад, до складу міської ради Теребовлі входили чотири радники: двох з них призначав староста міста та спадковий війт, а один обирався мешканцями міста. Четвертого радника обирали три вже обрані радники[832]. Вибори радників відбувалися щороку згідно з нормами маґдебурзького права. Посада радника була не просто почесною, а й прибутковою. Хоч радник і не отримував грошової платні

---

[830] Зуб Д. Ю. Нариси з історії золотарства Галичини / Д. Ю. Зуб. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – С.104.

[831] Там само. – С.105–106.

[832] Кобилецький М. Маґдебурзьке право у місті Теребовля / Микола Кобилецький // Вісник Львівського університету. Серія юридична – 2004. – Вип. 39. – С. 112.

безпосередньо за виконання своїх обов'язків, зате не платив податків від свого нерухомого майна: ні королівських, ні міських. Головною винагородою радникам був щорічний пай, який вони отримували від поділу каси ради: з поземельного майна та податку із судочинства, штрафи за вироки суду[833].

Міська рада (інколи її називали консульський уряд) засідала в певний час тижня. Головуючий поміж радниками називався проконсулом, президентом чи, найчастіше, бургомістром. У Львові було три проконсули, які виконували свої обов'язки почергово: рік поділявся на чотири частини, упродовж яких бургомістри почергово голосували у раді. Наприкінці року кожен бургомістр повинен був скласти перед радою звіт щодо витрачених ним коштів. На церемоніалі виборів радників бургомістр зі згоди ради представляв старості трьох членів (із числа шляхти), щоб староста обрав одного з них королівським бургомістром. Саме його каденція була першою в році. З двох інших поспільство обирало одного своїм бургомістром, а третій з них ставав бургомістром панів радних. Вибори чинів маґістрату відбувалися щороку 22 лютого. Після виборів рада присягала на вірність громаді перед королівськими комісарами[834].

Друга палата маґістрату називалася лавою (скабінатом). Вона складалася зазвичай із 4–12 засідателів, або лавників, але така їх кількість існувала лише в найбільших містах, частіше їх налічувалося вдвічі менше. Це була судова колегія, яку очолював війт. На відміну від радців і лавників, війта обирала вся міська громада, що обумовлювалося в привілеї на маґдебурзьке право цього міста, терміном на рік. Лавників обирали строком на рік. У великих галицьких містах (Львів, Перемишль) зустрічалися й пожиттєві лави з більшою кількістю лавників, із яких згодом щорічно і формувалася лава. Іноді

[833] Історія Львова : у 3 т. 1256–1772 / за ред. Я. Ісаєвича, М. Литвина, Ф. Стеблія. – Львів : Центр Європи, 2006. – Т. 1. – С.112.

[834] Там само. – С.111–113.

з цього великого числа лавників формувалися два її склади, котрі засідали почергово, кожен упродовж тижня. Обрання лавників належало до компетенції міської ради. У деяких містах Польського Королівства, зокрема й у містах Галичини сформувався окремий звичай, відповідно до якого радником не могла стати та особа, що не була лавником[835]. Головував на засіданнях війт, а інколи – помічник війта (лентвійт). Суд лавників розглядав кримінальні справи міщан.

Аналіз письмових історичних джерел засвідчує, що інститут війтівського управління й суду на українських землях існував ще у Галицько-Волинській державі, в якій війтівському суду були підпорядковані всі жителі – "чи це буде німець, поляк, угорець і русин"[836]. Тому в маґдебурзьких грамотах і в актових документах простежується важлива роль війта у міському самоврядуванні, при колегіальності управління й суду, до певної міри самостійність його влади. Стосовно посади війта вживали такі назви: *Vogt*, *Advocatus*, *Erbvogt*, *Erbrichter*. Це засвідчують грамоти князя Юрія II Тройденовича про надання маґдебурзького права Сяноку, привілей Казимира III про надання маґдебурзького права Львову, привілей Владислава Ягайла м.Самбору та ін.[837] Війт контролював виконання міщанами повинностей, здійснював суд, вів війтівські книги. Війт представляв місто у зв'язках з іншими населеними пунктами, органами державної влади тощо. Спочатку війтові належала у місті адміністративна, поліційна і судова влада. Згодом, після створення міської ради, за ним залишилися лише судові фун-

---

[835] Кутшеба С. Очерк истории общественно-государственного строя Польши / Станислав Кутшеба / пер. с польс. ; под ред. И. В. Ястребова. – СПб. : изд. А. С. Суворика, 1907. – С.78.

[836] Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів : Бібльос, 2006. – С.222.

[837] Кобилецький М. Маґдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.) : історико-правове дослідження / Микола Кобилецький. – Львів : ПАІС, 2008. – С.187.

кції. Першими в галицьких містах були спадкові війти. Цю посаду вони отримували за особливі заслуги перед польським королем. До обов'язків спадкового війта належало переведення міста з існуючого права (українського, польського) на маґдебурзьке та розбудова міст[838]. Так, у Самборі перший війт Спитко з Мельштина отримав війтівство за військові заслуги. Здебільшого війтами ставали особи, що знали німецьке право й володіли значними коштами, які вони сплачували за отримання своєї посади[839].

З утворенням Руського воєводства у складі Польського Королівства війта призначали, а відтак його кандидатуру затверджував польський король. Як уже зазначалося, посада війта спочатку була спадковою, її можна було продати чи купити. Багато міст викупили спадкові війтівства, ця посада стала виборною. Однак його повинен був затверджувати король. Оскільки війт мав найбільший авторитет у місті, то вибори відбувалися на урочистих зборах його мешканців. На посаду війта обирали зазвичай чотирьох кандидатів, з котрих пізніше польський король призначав війта. На процес виборів та їх результати, безумовно, впливали представники королівської адміністрації[840].

У другій половині XIV – на початку XV ст. у великих містах Польського Королівства (Познань, Краків), зокрема і в Галичині (Перемишль, Львів), почав формуватися певний орган міського самоврядування – поспільства. Він складався із 20 або 40 членів, від чого і виникла назва: *viginti*, або *guadraginta viri*. Переважно він складався наполовину з купців і ремісників.

---

[838] Кобилецький М. Маґдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.) : історико-правове дослідження / Микола Кобилецький. – Львів : ПАІС, 2008. – С.187.

[839] Там само. – С.187–188.

[840] Радібова І. Становлення та розвиток маґдебурзького права на території Галичини / І. Радібова // Актуальні проблеми правознавства : наук. зб. ЮІ ТАНГ. – 2001. – Вип. 2. – С. 96.

Головне завдання цього органу полягало в здійсненні контролю за діяльністю міської ради, зокрема за фінансовою. Виникнення цих органів засвідчувало посилення у містах впливу нижчих класів за рахунок попереднього аристократичного устрою. У містах, де не сформувалися "поспільства", контрольні функції влади стосовно ради отримала лава, подекуди старійшини цехів[841].

Адміністративному устрою українських міст у складі Польського Королівства на основі маґдебурзького права був притаманний важливий елемент – так звані юридики, тобто відокремлені міські території, котрі в адміністративному і правовому сенсі повністю або частково контролювалися феодальними власниками. На юридики не поширювалася судово-адміністративна влада міського самоврядування. Управління населенням здійснювалося від імені шляхти спеціальними посадовими особами – війтами і тіунами. Скажімо, до міської юрисдикції Самбора належало шість поселень передміщан: Гірне, Поводове, Заміське, Середнє, Дальнє, Завидівське. Жителями цих передмість були здебільшого поляки, що переселилися до Самбора 1390 р. після поширення пошестей та епідемій. Передміщани мали своїх десятників і четників, до повноважень яких входила підтримка правопорядку, пожежної безпеки та санітарного стану передмість[842]. Юридики створювали на основі власних органів самоврядування та судочинства. На виникнення юридик, як зазначає М. Кобилецький, впливали три основні чинники: 1) належність шляхті та духовенству земельних ділянок на території міста; 2) слабкість міст, що дала змогу феодалам і духовенству займати земельні ділянки на їх

---

[841] Кутшеба С. Очерк истории общественно-государственного строя Польши / Станислав Кутшеба / пер. с польс. ; под ред. И. В. Ястребова. – СПб. : изд. А. С. Суворика, 1907. – С.78.

[842] Бойко І. Державний лад і право в Галичині у складі Середньовічної Польщі (1349–1569 рр.) / Ігор Бойко // Право України. – 2005. – № 11. – С.125.

території; 3) слабкість королівської влади та всесилля світських і духовних феодалів, унаслідок чого феодали порівняно легко домагалися прав на незалежність від міста (юрисдикцію) своїх міських маєтків[843]. Правовою основою виникнення юридик у Польському Королівстві, зокрема в Руському воєводстві, було прийняття рішення вальним сеймом 1550 р., за яким шляхта отримала права на купівлю земельних ділянок у межах міста. Від юридик потрібно відрізняти передмістя, незалежно від того, чи мешканці передмість мали міське право, чи підпорядковувалися власним органам управління. Управляли юридиками, за згодою власників, війти, яких зазвичай обирали мешканці, а затверджували власники юридик. Мешканці галицьких юридик платили чинш (орендну плату) та виконували інші повинності на користь власників юридик[844].

Сучасна історико-правова наука містить неоднозначні оцінки й судження з приводу ролі та значення маґдебурзького права для українських міст і містечок, зокрема і для Галичини.

Одним з перших, хто почав досліджувати проблему значення та ролі маґдебурзького права для українських міст, був професор В.Антонович (1830–1908 рр.)[845]. Його погляди на маґдебурзьке право є своєрідною авторською концепцією і мають доктринальний характер[846]. Він вважав, що головним завданням маґдебурзького права був розвиток торгівлі й промисловості через обмеження влади королівської адміністрації (старост) і влади приватного власника міста на самоврядування

---

[843] Кобилецький М. Маґдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.) : історико-правове дослідження / Микола Кобилецький. – Львів: ПАІС, 2008. – С.237.

[844] Там само. – С.237–238.

[845] Антонович В. Исследование о городах в Юго-Западной России по актах 1432–1798 (Предисловие к первому тому V части Юго-Западной России / Владимир Антонович. – К., 1870 . – 94 с.

[846] Панов Д. І. Погляди професора В. Б. Антоновича на роль та значення маґдебурзького права для українських міст / Д. І. Іванов // Часопис Київського ун-ту права. – 2009. – № 1. – С.82.

та судочинство. На думку вченого, розширення прав міської громади мало другорядний характер, а тому радикальних змін на користь міста і громади маґдебурзьке право зробити не могло, оскільки це право було надане містам з великим обмеженням. В.Антонович стверджував, що маґдебурзьке право не спроможне було врятувати від повного занепаду міста, оскільки воно було сформоване на чужому ґрунті, мало сліди штучного походження, його ідеї не могли бути повністю сприйняті місцевим населенням. Учений наголошував: "Юридичні поняття і прийоми, вироблені маґдебурзьким правом, зовсім чужі духу та розумінню південно-руському народу, і в багатьох випадках суперечить загальним руським переказам"[847].

Економічні чинники запровадження маґдебурзького права в українських містах підтримував Д.Багалій (1857–1932 рр.), який вважав, що "правительство задумало викликати сили робом прибільшення числа мешканців зі сіл і купців та ремісників в особивості"[848].

М.Грушевський вважав, що маґдебурзьке право як витвір спеціальних суспільних і державних відносин, – наслідок боротьби чинників для міщанства руського чи польського, початково було чужим і не змогло розв'язувати проблем, породжених місцевими обставинами[849]. Крім того, М.Грушевський стверджував: саме маґдебурзьке право стало причиною занепаду міст, внесло у міське життя ненормальні явища, витіснило або зовсім позбавило українську етнічну громаду управління

---

[847] Антонович В. Исследование о городах в Юго-Западной России по актах 1432–1798 (Предисловие к первому тому V части Юго-Западной России / Владимир Антонович. – К., 1870 . – С.57.

[848] Багалій Д. Маґдебурзьке право на Лівобережній Україні / Дмитро Багалій // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Русі в XV–XVIII в. : у 2 ч. Ч. 2. – Львів, 1904. – С.390.

[849] Заяць А. Погляд М. Грушевського на розвиток міст України XVI–XVII ст. / Андрій Заяць // Михайло Грушевський : зб. наук. праць і матер. – Львів, 1994. – С.155–161.

містами, можливістю користуватися міськими свободами та привілеями[850].

У Польському Королівстві, в складі якого в досліджуваний період перебувала Галичина, рецепція німецького права значною мірою призвела до руйнування колишнього слов'янського устрою[851] і, за твердженням М.Владимирського-Буданова, перетворення самої Польщі на "федерацію панів": "Німецьке право послабило князівську владу, зменшивши князівські права землевласника і землевласницькі права князівським чиновникам, воно відібрало у князів фінансові права і право на повинності, а також судову і адміністративну владу, передавши її спочатку війтам, потім землевласникам, старостам і громадам. Крім цього воно: а) позбавило селянську громаду самостійного управління і суду; б) введенням приватного господарства обмежило становище вільних поселенців до становища прикріплених до землі цензуалів, а потім до становища селян-кріпаків"[852]. Дослідник вважав, що католицизм та полонізація в Галичині поширювалися через маґдебурзьке право і, головно, через діяльність міських магістратів та цехові управи. Цю ж позицію поділяв і Ф.Леонтович (1833–1911 рр.), який головними причинами запровадження маґдебурзького права

[850] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1994. – Т. 5 : Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. – С.237 ; Оцінку поглядів вченого дав : Заяць А. Погляд М. Грушевського на розвиток міст України XVI–XVII ст. / Андрій Заяць // Михайло Грушевський : зб. наук. праць і матер. – Львів, 1994. – С.155–161.

[851] Гошко Т. Д. Маґдебурзьке право Центрально-Східної Європи XII–XVIII ст. в українській та польській історіографії : Автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.06 "Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни" / Гошко Тетяна Дмитрівна ; НАН України ; Ін-т археографії та джерелознавства. – Львів, 1999. – С.7–11.

[852] Владимирський-Буданов М. Німецьке право в Польщі і Литві : в 2 ч. – Ч. 1. / М. Владимирский-Буданов // Розвідки про міста і міщанство в Україні-Руси в XV–XVIII в. – Львів, 1903. – С.229.

в українських містах вважав політичні. Учений перші спроби рецепції німецького права в українських містах пов'язував з процесом полонізації литовсько-руських земель[853].

Іншої думки дотримувався Р.Лащенко: "У сфері життя державного, – зазначав він, – німецьке право сприяло власне значному підриву королівської влади, вплинувши надзвичайно на докорінну зміну соціального устрою Польщі,.. цілковито змінило уклад життя сільського населення в Польщі, його особові та маєткові права...; німецьке право проникло... і на Україну, яка після унії 1569 р. майже в цілому комплексі своїх земель знаходилась у складі Польської держави, і хоча право німецьке і не розвинулося тут так, як на території самої "Корони", себто на території власне польській, але і на Україні німецьке міське право спричинилося значно до перебудови старовинного устрою... на нових німецьких підвалинах"[854].

Наголошуючи на позитивному впливові німецького права на зростання прибутковості земель, що було економічно вигідним і землевласникам, і королівській казні, поліпшення становища селянства й технологій обробітку землі, підвищення продуктивності землеробської праці, дослідник М.Любавський зазначав і його негатив – "онімечення" значної частини польських територій[855]. На думку С.Кутжеби, "німецька колонізація мала колосальний прогрес. Вона відкрила нову еру економічного розвитку, вплинувши і на зміцнення правового становища селянського населення в Польщі впродовж декількох століть!"[856] Я.Рутковський вважав, що головною перевагою

---

[853] Леонтович Ф. И. Сословный тип территориально-административного состава Литовського государства и его причины / Ф. И. Леонтович. – СПб., 1895. – С.6–7.

[854] Лащенко Р. Лекції по історії українського права / Р. Лащенко. – К. : Україна, 1998. – С.234–235.

[855] Любавский М. К. История западных славян / Матвей Любавский. – М., 1918. – С.255–256.

[856] Kutrzeba S. Przywilej jedlneński z r.1430 i nadanie prawa polskiego Rusi / Stanisław Kutrzeba. – Kraków, 1911. – S.69.

введення німецького права було зменшення до мінімуму панщини і застосування оброчної системи, зменшення грошових і натуральних податків. Це дало змогу не лише певною мірою підвищити життєвий рівень селянина, а й забезпечило зміцнення самостійності селянського господарства та регулярність сплати оброку землевласників[857].

На думку сучасного львівського правознавця М.Кобилецького, "маґдебурзьке право сприяло формуванню в Україні громадянського суспільства, демократизму та регламентуванню суспільного життя на підставі правових норм, створювало основу для незалежного функціонування міст[858].

Отже, можна спробувати запропонувати власне ставлення до впровадження маґдебурзького права у Галичині в XIV–XV ст. Його введення було об'єктивним процесом соціально-економічного та політичного розвитку. Цьому сприяв інтенсивний розвиток у галицьких містах ремесла та торгівлі. Міське право у Галичині до захоплення Польським Королівством було вже відомим. Як уже згадувалося, в 1339 р. маґдебурзьке право отримав Сянок. Тоді ж було створено нову юридичну основу для розвитку місцевого самоврядування.

Безперечно, маґдебурзьке право вважалося для того часу високорозвинутим, оскільки зазнало впливу римського права. Тому його розвинуті правові конструкції щодо організації самоврядування, суду, судочинства позитивно впливали на вдосконалення права інших народів, у тому числі й українського. Якби не польська окупація, то маґдебурзьке право могло б співіснувати мирно з іншими джерелами українського права. Проте польські королі впроваджували маґдебурзьке право в окремих галицьких містах, значно обмеживши права галиць-

---

[857] Рутковский Я. Экономическая история Польши / Ян Рутковский. – М., 1953. – С.32–36.

[858] Кобилецький М. Маґдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.) : історико-правове дослідження / Микола Кобилецький: Львів : ПАІС, 2008. – С.389.

ких українців у здійсненні місцевого самоврядування відповідно до українських правових традицій. Така політика, з одного боку, спричинила боротьбу галицьких міщан за національні, політичні, релігійні права. З іншого – застосування маґдебурзького права в Галичині мало позитивні наслідки, оскільки його норми сприяли формуванню нових рис ментальності місцевого українського населення. Йому стали притаманними демократизм, менша орієнтація на центральну владу, бажання формувати спільне життя на основі правових норм тощо. Тобто, маґдебурзьке право сприяло формуванню на українських землях елементів громадянського суспільства.

Водночас вплив цієї системи правових норм на тогочасне українське суспільство не можна назвати однозначно позитивним, оскільки вона зумовила посилення іноземної колонізації й обмеження прав місцевого населення. Маґдебурзьке право у Галичині переривало розвиток українського міського права і українських самоврядних традицій, хоч саме вплив українського звичаєвого права значно пом'якшив німецьку систему правових норм, які діяли на українських землях.

Особливості організації вірменського самоврядування у містах Галичини. Певні особливості самоврядування належали національним громадам. У привілеї Казимира III від 17 червня 1356 р. зазначалося: м.Львову надається німецьке (маґдебурзьке) право, "а для інших народів, що живуть у цьому місті, а саме: вірменам, євреям, сарацинам, русинам та іншим будь-якого стану чи становища з особливої нашої ласки дозволяємо користуватися відповідно до їх звичаїв, зберігати необмеженими їхні права, надаючи одночасно їм можливості, що будь-які кримінальні справи, які виникнуть між ними і іншими, вирішувати за маґдебурзьким правом і при війті відповідно до їхніх прохань. А якщо відмовлятимуться за маґдебурзьким правом, яким вищезгадане місто повинно користуватися, тоді вказані нації – вірмени, євреї, сарацини, татари, русини і всі інші нації, які є в цьому місті, мають можливість поставити і

вирішувати будь-яке питання на суді своєї нації, але під головуванням міського війта"[859]. Відповідно до цього привілею, з усіх перелічених у ньому національних громад лише вірмени та євреї змогли максимально скористатися з можливості організації власного самоврядування й автономних органів судочинства.

Самоврядування вірменської громади не завжди задовольняло львівську громаду. Кілька століть тривав спір львівського магістрату з вірменською громадою стосовно визначення їх підсудності та компетенції. Міська громада Львова стверджувала, що в місті повинен бути один війт, і його суду повинні підкорятися всі міщани, незалежно від національності, домагалася скасувати посаду окремого вірменського війта (як підтверджують архівні джерела, вірмени мали навіть двох війтів – у місті та передмісті)[860].

Головою вірменської громади був вірменський війт. У привілеї короля Владислава III Варненчика 1444 р. зазначалося, що посада війта не може належати одній якійсь родині й передаватися у спадок. Порядок обрання війта визначало звичаєве вірменське право. На відміну від міського війта, вибори якого відбувалися 22 лютого кожного року, вірменський війт виконував свої функції пожиттєво. Це не стосувалося тривалої хвороби та неможливості виконувати повноваження за станом здоров'я. Найвірогідніше, вибори вірменського війта і лавників відбувалися від 20 жовтня до 2 листопада[861]. Не існує даних про особу, яка призначала ви-

---

[859] Історія Львова в документах і матеріалах : зб. док. і мат. / упоряд. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич, О. А. Купчинський та ін. ; відп. ред. М. В. Брик. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 16.

[860] Кривонос Н. Армянская колония во Львове в XIV–XVIII веках / Н. Кривонос, В. Грабовецкий // Изд. акад. наук Армян. ССР. Общественн. науки. – 1958. – № 12. – С. 55.

[861] Balzer O. Sądownictwo ormiańskie w średniowecznym Lwowie / Oswald Balzer. – Lwów, 1909. – 188 s. (= Studya nad historyą prawa Polskiego. T. 4. – Z. 1). – S. 55.

бори, але ним, імовірно, міг бути львівський староста як представник короля. За прикладом міського війта, вірменського війта могли обирати старійшини вірменські нації, котрих у свою чергу обирала вірменська громада того міста. Новообраний війт і старійшина вірменської нації складали присягу перед старостою та міською радою. Найдавніший текст присяги відомий з 1528 р. Вона складалася з двох частин і була написана вірменською мовою. У першій частині йшлося про вірність польському королю та місту, в другій – про винесення справедливих вироків.

Юрисдикція вірменського війта поширювалася лише на львівських вірмен і вірмен, котрі мешкали на передмісті[862]. Вона не поширювалася на вірмен, які прийняли католицьку віру, тих, що за власним бажанням судилися у міських війтівсько-лавничих судах, а також вірмен, котрі проживали на Підзамче.

Для управління своєю громадою вірмени спочатку кожного року обирали старшого зі шести вірмен. Незабаром вони додали до шести раніше обраних старійшин ще шість, і в такий спосіб була утворена колегія старійшин з 12 вірмен. Старійшини вірменської громади здійснювали суд, керували справами громади, захищали інтереси вірмен перед львівським магістратом, і магістрат був вимушений рахуватися з їхньою думкою[863]. Вірменська старійшина виступала в інтересах свого населення у релігійних, політичних і господарських справах перед міською або державною владою.

Особливості організації єврейського самоврядування у Галичині. Зростання чисельності єврейського населення в

---

[862] Akta Grodskie i Ziemskie. – Lwów, 1872. – T.3. – S. 80.

[863] Дашкевич Я. Армянское самоуправление во Львове в 60-80-х гг. (Протоколы армянского совета старейшин как исторический источник) / Ярослав Дашкевич // Banber Matenadarani = Вестник Матенадарана. – Yerevan,1969. – № 9. – С.213.

Польському Королівстві, зокрема у Галичині, спричинило необхідність упорядкування всіх адміністративних функцій єврейської громади (нагляд за синагогою, кладовищем, лікарнями, школою, збір податків та ін.) Окрім того, існували й економічні причини щодо організації євреїв у свої громади (кагали): захист єврейського населення від нападів міщанства. Основою організації кагалів були генеральні й спеціальні королівські привілеї, угоди, укладені євреями з воєводами, закони, збірки законів "Шульхан-Арух"[864].

Внутрішнє життя єврейських громад регламентувалося приписами Галахи – єврейського законодавства, яке ґрунтувалося на Торі, а з початку XVI ст. відносини євреїв у громаді регулювалися кодексом галахічних приписів "Шульхан-Арух", укладеним єврейським ученим Йосипом бен Єфраїм Каро (1488–1575 рр.). Ці приписи не суперечили законам Польського Королівства, привілеям польського короля, відповідно до яких євреї повинні були сплачувати різні види податків у казну короля та місцевої влади, виконувати низку повинностей на користь короля, старост, воєвод і міської влади.

Становленню та розвитку єврейського самоврядування, зокрема в галицьких містах і містечках, сприяли польські королі й державна влада. З метою централізації євреїв у кожній землі та державі загалом, король Сигізмунд I Старий на початку XVI ст. утворив посаду генерального збирача податків з євреїв, так званого екзетатора. Першим екзетатором король призначив литовського шляхтича Михайла Йозифовича. Проте єврейські громади у Львові та Кракові не визнавали влади М.Йозифовича й відмовилися сплачувати йому податки. Відтак король призначив іншого екзетатора – Абрагама. Громади Руського і Белзького воєводств йому не підтримували підтримки. За цих умов король Сигізмунд II Август надав єврейським громадам повну адміністративно-правову та фінансову

[864] Хонигсман Я. С. Євреи Украины (краткий очерк истории) / Я. С. Хонигсман, А. Я. Найман. – К., 1992. – Ч. 1. – С.29.

автономію, що дозволяло галицьким єврейським громадам самоврядно вирішувати всі адміністративно-правові, фінансові й інші питання галицьких євреїв[865].

Організація та діяльність усіх органів управління єврейських громад Галичини зосереджувалась переважно в трьох сферах: адміністративно-фінансовій, судовій і релігійно-виховній. Кожна громада (кагал) складалася з чиновників трьох ланок: ратманів (рашим), "добрих мужів" (товим) й інституту 40 мужів-кагальників, яких щороку переобирали за допомогою жеребкування виборців із платників податків, купців та майстрів-ремесників[866].

Орган самоврядування єврейської громади в Галичині формувався внаслідок виборів, що відбувалися на третій день Паски. У цей день виборці збиралися в синагозі й вибирали членів кагала, склад якого майже не змінювався. Вибулих членів кагала зазвичай замінювали їхні родичі. Кількість членів кагала була пропорційною до загальної кількості всієї громади[867].

Керували кагалом четверо-п'ятеро старійшин (рашим), котрі разом з трьома почесними членами – "добрими мужами" (товим) становили правомочну колегію кагала, яка вирішувала найважливіші справи. Цей керівний орган кагала мав назву "семеро нотабелів міста" (*шива товей ха-іф*). Рашим почергово обіймали впродовж місяця посаду парнаса, тобто глави і скарбника кагала. Польська влада називала парнаса *Senior communitatis Judaeorum*, або *Senior mensis*. Члени кагала складалися здебільшого зі заможних купців, підрядників[868].

---

[865] Caro J. Geschichte der Juden in Lemberg / Jecheskiel Caro. – Kraków, 1894. – S.40–43.

[866] Bałaban M. Historia i literatura żydowska / Majer Bałaban.– Lwów, 1925.– T.3. – S.185–187.

[867] Schorr M. Organizacia żydow w Polsce / Mojżesz Schorr. – Lwów, 1899.– S.123–130.

[868] Michałowska A. Gmina zydowska w Rzeczypospolitej XVI–XVII w. Anna Michałowska // Magazin Historyczny. – № 1. – Warszawa, 1992. – S.25–30.

Важливе місце в кагальному самоврядуванні належало "шкільнику" громади. До його повноважень належало: супроводження сеньйора громади під час аудієнції з польським королем, присутність під час сплати податків, розгляд судових справ невеликої складності. Кагал як орган самоврядування мав декілька відділів, або комісій, котрі здійснювали загальний контроль за діяльністю громади. У Львові й інших містах Руського воєводства в кагалах функціонували особливі комісії, що займалися вирішенням соціально-економічних і побутових питань (лікарні, притулки для пристарілих та інвалідів, торгівлі та санітарії тощо).

У містах Галичини з ініціативи магнатів і шляхти поселялись євреї. Згодом вони створили власні громади, які в державно-фіскальному сенсі залежали від основних, тобто материнських громад. Так, після заснування гетьманом Станіславом Жолкевським Жовкви, євреї поселились у цьому містечку і створили свою громаду. Однак у всіх справах жовківська єврейська громада залежала від Львівського кагалу, тобто вона стала прикагальною. Згодом були створені прикагали в Самборі, Бучачі, Біберці, Тернополі й інших містах. Зростання кагальної автономії спричинило до виникнення і розвитку окружних ваадів або єврейських сеймиків, які об'єднували представників місцевих кагалів. Перший єврейський сеймик був організований в 1519 р. у Великій Польщі, а відтак – у Руському та Белзькому воєводствах[869]. Окружні єврейські сеймики (ваади) стали основою для майбутніх центральних єврейських організацій, котрі виникли в другій половині XVI ст. У Польському Королівстві був утворений коронний ваад. Він став органом управління всіма кагалами чотирьох земель (Великої та Малої Польщі, Руського, Белзького і Волинського воєводств) і складався з двох окремих установ: зборів обласних старійшин (*раший ха-мединат*) і зборів облас-

[869] Хонигсман Я. С. Євреи Украины (краткий очерк истории) / Я. С. Хонигсман, А. Я. Найман. – К., 1992. – Ч. 1. – С.32–33.

них даянів (*даянів хаарауоат*), тобто суддів, які репрезентували головні кагали областей. Головою ваад чотирьох земель був парнас. Він обирався з обласних старійшин і як маршалок представляв найвищу посаду серед органів єврейського самоврядування в Польському Королівстві.

Важливе місце серед органів єврейського самоврядування у Галичині посідав трибунал ваада, сформований з почесних мужів, що мали теологічну освіту, на чолі з маршалком, зазвичай відомим ученим равином. До компетенції трибуналу належало: розгляд справ між приватними особами та громадою, між громадою й округом. Рішення трибуналу з питань єврейського управління вимагали затвердження маршалком вааду, після чого вони набували законної сили[870].

Отже, в початковий період перебування Галичини під владою польського короля діяли органи самоврядування, створені ще в період Київської Русі та Галицько-Волинської держави. Відтак, унаслідок інкорпорації Галичини у склад Польського Королівства, поширилися польські органи самоврядування, які мали становий характер й остаточно не були відокремлені від адміністративних органів.

Запровадження європейських традицій місцевого самоврядування на Галицьких землях можна вважати позитивними, і хоча воно здійснювалося, як уже згадувалося, не на основі звичаїв і норм права Галицько-Волинської держави, а запозиченими з німецького права положеннями, проте це давало змогу певною мірою більше враховувати інтереси місцевого населення, сприяло економічному та культурному розвиткові окремих міст і містечок Галичини.

Особливістю міського самоврядування у вірменських громадах Галичини стало формування та функціонування, на підставі привілеїв польських королів, вірменської адміністративно-правової автономії, яка сприяла здійсненню та захисту прав, інтересів вірмен у Польському Королівстві.

---

[870] Bałaban M. Historia i literatura żydowska / Majer Bałaban.– Lwów, 1925.– T.3. – S.220–221.

Міське самоврядування в єврейських громадах Галичини мало особливий правовий статус, що формувався на основі привілеїв польських королів, а також за допомогою правового регулювання самої єврейської громади. На відміну від християнських руських і вірменських громад, євреї не зазнавали асиміляційного впливу домінуючої католицької спільноти ані в культурному, ані в релігійному, ані в правовому аспектах.

3.4.3. Самоврядування сільських громад

Самоврядування у селах Галичини формувалося з представників дворищ, а у волостях – з представників сіл. Самоврядні функції у галицьких селах до 1434 р., як уже зазначалося, здійснювали десятники, отамани, тіуни, котрі представляли села у волостях і перед шляхтою. У волостях самоврядування здійснювали старійшини. Вони були представниками волості перед шляхтою, а також перед воєводами або королем. Схід сільської громади, на якому обирали виконавчу владу і вирішували важливі питання, називали "копою", "великою громадою", а збори цього сходу – "віче".

З поступовим розвитком економічних відносин, а також політичними процесами, самоврядування у сільських громадах все більше очолювали українська та польська шляхта. Цим пояснюється і той факт, що наприкінці XIV ст., а особливо у XV ст., представників виконавчої влади сіл і волостей – десятників, отаманів, тіунів, незважаючи на активну непокору селян, усе частіше призначала шляхта, причому здебільшого зі свого середовища[871].

Особливість самоврядування сільських громад у Галичині полягала в наявності сіл з різним правовим статусом.

---

[871] Бойко І. Державний лад і право в Галичині у складі Середньовічної Польщі (1349–1569 рр.) / Ігор Бойко // Право України. – 2005. – № 11. – С. 125.

Села українського (руського) права продовжували і після 1349 р. керуватися тими ж правовими принципами місцевого самоврядування, які утвердилися свого часу в Галицько-Волинській державі. У межах цих сіл діяло українське право, передусім звичаєве. Ці села очолювали посадові особи, котрі в часи Галицько-Волинської держави називалися "старцями". Їх також обирала сільська територіальна громада, надаючи майже аналогічний правовий статус. Здебільшого керівників сіл руського права називали тіунами, але траплялися й інші назви – "десятники", "отамани" тощо. Колективним органом місцевого самоврядування сіл руського права було віче-схід сільської громади.

Український історик І.Линниченко наголошував, що в XV ст. у Галичині за кількістю переважали села українського права[872]. Центральна влада Польського Королівства не підтримувала сіл українського права, намагаючись в будь-який спосіб перевести їх на інший правовий статус. Ці намагання набули особливої активності після затвердження Єдлненського привілею 1430 р. і впровадження польського права 1434 р.

У селах українського права з XV ст. стала поширюватися панщина[873]. Натомість у селах німецького права соціально-економічні умови для селян були значно кращими.

Оскільки солтис мав право продати свою посаду іншій особі, то в ст. 107 Повного зводу статутів Казимира Великого постановлялося: посаду солтиса можна було продати лише за згодою "... пана того села, або державця, або патрона села...".[874]

---

[872] Линниченко И. Черты из истории сословий в Юго-Западной Галицкой Руси XIV–XV в. / Иван Линниченко. – М., 1894. – С.115.

[873] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1994. – Т. 5 : Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. – С.138.

[874] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S. 123.

Польський король Сигізмунд II на засіданні вального сейму 1563 р. у Варшаві скасував як шкідливий для держави, пред'явлений йому посланцями бургомістра, райців і громади Львова привілей Сигізмунда I Старого від 1538 р., що приєднував села Зубру та Сихів до Львова та водночас переводив їх зі земського на міське право. Проте 3 березня 1565 р., беручи до уваги заслуги бургомістра та львівських райців, їхню працю і кошти, вкладені у відбудову й укріплення міста, на наступному засіданні вального сейму в Пьоткрові король одним привілеєм знову приєднав згадані села до міста, перевів їх зі земського на міське право, звільнивши від громадських та земських податків. Згадані села вважались радше міськими, ніж земськими і були зобов'язані разом зі Львовом сплачувати податок – "шос", призначений на державні потреби[875].

Дискримінація сіл українського права в Галичині владою Польського Королівства інколи доходила до абсурду. Так, селам українського права було заборонено вести свою документацію, що стало головною причиною проблем у з'ясуванні особливостей розвитку їх місцевого самоврядування XIV–XVI ст.

Окремим селам Галичини, де мешкали німецькі переселенці (колоністи), надавалося німецьке право, яке передбачало спрощену систему управління та суду. Керував селом солтис (*Schulties*). Першими солтисами у Галичині були німецькі колоністи. З часом солтисами ставали поляки й українці. Згідно з Віслицьким статутом 1347 р., посаду солтиса мала право обіймати шляхта. За надання німецького права німецьким селам у Галичині в королівських привілеях зазначалося: "Жителі сіл звільняються від влади і юрисдикції воєвод, каштелянів, старост, суддів і підсуддів солтисом", а він, у свою чергу, "відпові-

[875] Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – С.302.

дав перед власником села"[876]. Солтис був представником села. До повноважень солтисів належали адміністративні, поліційні й судові функції. Перелік цих повноважень визначався у локаційних привілеях під час надання німецьким селам Галичини німецького права. Найважливішою функцією солтиса, а пізніше – війта було здійснення судочинства. Судова влада солтиса поширювалася на всіх мешканців села та його територію. До юрисдикції солтиса входило вирішення і цивільних, і кримінальних справ. Солтис здійснював судочинство разом з "лавою", тобто з сімома "лавниками", котрих він сам вибирав із колоністів. Лише тричі на рік приїжджав власник села (або його замісник) на "великі гайні суди"[877].

Колонізація сіл остаточно ввела в Польському Королівстві, в тому числів і в Галичині, замість натурального господарства товарно-грошове. До XIV ст. кожний селянин жив тим, що отримував від власного господарства, і лише великі господарства (шляхти, церкви) застосовували в господарських цілях відповідний розподіл праці між людьми, котрі мешкали на їх землях. Безперечно, торги та ярмарки в містах були відомі й раніше, але не мали такого значення. Колонізація принесла з собою гроші й товарообмін як основу господарського життя[878].

Солтиси також розподіляли земельні ділянки, займалися заселенням села, збирали податки, здійснювали нагляд за порядком. Адміністративні функції солтис виконував самостійно або з допомогою спеціальних урядовців. До найважливіших функцій солтиса належало збирати податки та "збори"

---

[876] Бойко І. Державний лад і право в Галичині у складі Середньовічної Польщі (1349–1569 рр.) / Ігор Бойко // Право України. – 2005. – № 11. – С. 125.

[877] Кутшеба С. Очерк истории общественно-государственного строя Польши / Станислав Кутшеба / пер. с польс. ; под ред. И. В. Ястребова. – СПб. : изд. А. С. Суворика, 1907. – С.32.

[878] Там само. – С.33.

на користь держави і власника села за допомогою спеціально визначених осіб – "поборців". Обов'язком солтиса також була охорона лісів, що прилягали до села.

У гірських і підгірських районах Галичини в другій половині XIII – першій половині XIV ст. виникали нові села, котрі зазнавали впливу так званого волоського звичаєвого права. На думку чеського дослідника К. Кадлеца, перша письмова згадка про носіїв етноніма "волохи" зафіксована на Балканах[879]. Волохами, вважає дослідник, було населення колишніх римських провінцій, які проживали у гірській місцевості. З розширенням розселення вони асимілювалися з іншими племенами, зокрема слов'янами, котрі також мешкали у гірській місцевості.

Дотепер питання застосування волоського права на українських землях залишається недостатньо вивченим в історико-правовій літературі, хоча певні результати вже досягнуті у працях молодого львівського дослідника Р. Шандри[880] та люблінського професора Г.Явора[881].

Уперше волоські поселенці з'явилися на руських (українських) землях у X ст. Носіями волоського права були переселенці з Волощини й Угорщини[882]. Активне переселення волохів на українські землі, зокрема в Галичину, розпочалося у другій половині XIII – початку XIV ст. Це пов'язано з тим, що осе-

---

[879] Kadlec K. Valaši a valašské právo v zemích slovaskŷ a uherskŷch. S úvodem podávajícím přehleg theorií o rníku rumuskédo národa / Karle Kadlec. – Praha, 1916. – S.2–3.

[880] Шандра Р. Волоське право та його поширення на українських землях / Роман Шандра // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2007. – Вип. 44. – С.135–142.

[881] Явор Г. Волоське осадництво на теренах Розточчя у пізньому середньовіччі / Гжегож Явор // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35/36. – С. 58–75.

[882] Dąbkowski P. Wołosi i prawo wołoskie w dawnej Polsce / Przemysław Dąbkowski // Studia historyczne ku czci Stanislawa Kutrzeby. – Krakow, 1938. – T. 1. – S.1–2.

редок української державності було перенесено на захід, в Галичину, де князь Роман створив сильну Галицько-Волинську державу[883].

Український дослідник М. Терлецький вважав, що перші волохи прибули у Галичину на запрошення галицько-волинського князя Данила Галицького із Закарпаття, Трансільванії та Молдавії[884].

На думку українського історика В. Інкіна, перша письмова згадка про волохів датується 1303 р. [885]

Чеський дослідник К. Кадлец вважав, що волоське право на руських (українських) землях почало застосовуватися у другій половині XIV ст. [886]

Особливістю волоського поселення на українських землях у XIV–XV ст. було те, що вони засновувалися в гірських і взагалі малопридатних до хліборобства місцевостях[887]. Такі поселення розміщались переважно в підніжжях Карпат і на їхніх північних схилах у межах Руського воєводства в складі Польського Королівства. Як зазначав професор Львівського університету П. Домбковський, волоські поселення були розташовані в "землях Сяноцькій, Самбірській, Перемишльській, Жидачівській, Львівській, Галицькій Руського воєводства (1434–1569 рр.)" [888]. Перша згадка про поселення волохів

---

[883] Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України? / С.Л. Рудницький./ Упор., передмова О.І. Шаблія. – Львів : Світ, 1994. – С.58.

[884] Terlecki M. Szlak dziejowy rodu Sas / Michał Terłecki. – Lwów, 2005. – S.53.

[885] Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Миколи Крикуна. – Львів, 2004. – I–XX+I–420+XXI–CII. – С. 264–265.

[886] Kadlec K. Valaši a valašské právo v zemích slovaskŷ a uherskŷch. S úvodem podávajícím přehleg theorií o rníku rumuskédo národa / Karle Kadlec. – Praha, 1916. – S.330–332.

[887] Енциклопедія Українознавства : гол. ред. проф. д-р В. Кубійович. – Львів, 1993. – Т. 1. – С.314.

[888] Dąbkowski P. Wołosi i prawo wołoskie w dawnej Polsce / Przemysław Dąbkowski // Studia historyczne ku czci Stanislawa Kutrzeby. – Krakow, 1938. – T. 1. – S.1.

у Сяноцькій землі датується 1340 р., Самбірській волості – 1377 р.[889], Белзькій землі – 1422 р.[890]

Заснування поселень у Галичині на волоському праві відбувалося внаслідок осадництва (надання права на заснування села у незалежних гірських землях) і переведення вже існуючого села на це право[891]. Так, у грудні 1377 р. Владислав Опольський надав Ладомирові Волошину пустиню "Годле Поле", щоби він на цій території "осадив" село на волоському праві[892]. Можна припустити, що волоське право мало станово-професійне походження і розвивалося в умовах скотарського способу життя селян у гірській місцевості. Воно давало змогу селянам, котрі займалися пастушим тваринництвом, самостійно регулювати внутрішні відносини у громадах, самостійно на підставі звичаїв здійснювати судочинство та ін.

Діяльність осадників, тобто засновників сіл мала, насамперед, господарський характер. Так, 1574 р. осадчий Грицько Одреховський продав селянину Петрові Лакошевому свій лан землі на Полавській осаді[893].

У XIV–XV ст. у Галичині заснування поселень на волоському праві відбувалося з метою заселення обширних пусток, тобто для посилення охорони кордонів держави й отримання економічних прибутків від функціонування волоських поселень.

---

[889] Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Миколи Крикуна. – Львів, 2004. – I–XX+I–420+XXI–CII. – С. 263.

[890] Лунів А. Любича-Князі. Причинки до історії сіл волоського права в Галичині / Андрій Лунів // Записки НТШ. – Львів, 1929. – Т. 150. – С.145.

[891] Шандра Р. Волоське право та його поширення на українських землях / Роман Шандра // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2007. – Вип. 44. – С.137.

[892] Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1878. – T. 7 : Dyplomatariusz / Wyd. O. Pietruski, X. Liske. – S.22.

[893] ЦДІА України у Львові, ф.37 (Громадський уряд с. Одрехови), оп.1, спр.1, арк. 2.

Український дослідник В. Інкін поділяв волоські поселення на привілейовані й непривілейовані, котрі мали неоднаковий обсяг прав[894].

Ранньою формою волоської колонізації в Галичині були непривілейовані волоські поселення. Вони займали невелику територію, не мали привілеїв на право заснування млина, корчми, права передавати владу князя у спадок тощо.

Привілейовані волоські поселення мали королівські грамоти з правом заснування млина, корчми, отримання третьої частини чиншів, данин, судових доходів тощо.

За волоським правом, керівником села був, як уже зазначалося, кнез (князь). Термін "кнез" має латинське походження і в дослідному перекладі означає – суддя, ватажок, арбітр, глава. Проте відомі й інші його назви, зокрема "жуде", "ватаман", повноваження якого відповідало солтису сіл польського або німецького права[895]. Отже, це був голова сільської адміністрації, що обирався громадою з членів привілейованої місцевої знаті й наділявся широкими адміністративними та судовими повноваженнями. Кнез скликав віча, де вирішувалися громадські справи, в тому числі питання опіки, сімейних поділів, примирення боржників, кредиторів, укладення договорів купівлі-продажу землі, худоби, реманенту та ін.[896] Усі майнові угоди укладалися виключно за участю громади. Це засвідчує існування демократичних форм місцевого самоврядування за волоським правом. Важливою функцією кнезя був нагляд за порядком у селі, зокрема щодо виконання селянами розпоряджень економії та крайників, розрахунків між корчмарем

---

[894] Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Миколи Крикуна. – Львів, 2004. – I–XX+I–420+XXI–CII. – С. 5.

[895] Гончаренко В. Д. Волоське право / В. Д. Гончаренко // Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 1 : А–Г. – С.512–513.

[896] Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Миколи Крикуна. – Львів, 2004. – I–XX+I–420+XXI–CII. – С. 215.

і громадою, дотримання договорів позики[897]. Кнез мав також повноваження голови сільського суду.

У гірських районах Руського воєводства група сіл волоського права становила крайну на чолі з крайниками, якого в королівських маєтках призначав староста, а у приватних – власник строком на рік. Крайна була судово-адміністративною округою для сіл волоського права. Двічі на рік скликалися судові віча під керівництвом крайника. Окрім керівництва судового віча або зборового суду, до повноважень крайника належав нагляд за виконанням населенням покладених на них обов'язків щодо сплати повинностей, організація оборони території від нападу ворогів та ін.[898]

Сільська громада волоського права платила податки й чинш худобою, сиром, вовною і похідними продуктами, третину яких отримував кнез, а решту – власник села. Окремі волоські села Руського воєводства мали обов'язок несення військової служби[899].

У декотрих волоських селах жителі Галичини, перебуваючи у контрактних відносинах до власника, користувалися тією ж свободою пересування, що і кметі сіл, які виникли через локацію на німецькому праві[900]. Згодом у великій частині воно влилося до стану дрібної шляхти.

Отже, у галицьких селах XIV–XV ст. відбувалися зміни у соціально-економічних та політичних відносинах. У окремих селах через німецьких переселенців виникали й розвивалися елементи європейських традицій місцевого самоврядування.

---

[897] Гошко Ю. Звичаєве право населення українських Карпат і Прикарпаття XIV–XIX ст. / Юрій Гошко. – Львів : Ін-т народознав. НАН України, 1995. – С.32.

[898] Там само. – С.31.

[899] Енциклопедія українознавства : гол. ред. проф. д-р В. Кубійович. – Львів, 1993. – Т. 1. – С.314.

[900] Kutrzeba S. Przywilej jedlneński z r.1430 i nadanie prawa polskiego Rusi / Stanisław Kutrzeba. – Kraków, 1911. – S.69.

Розділ 4

ПРАВО У ГАЛИЧИНІ

4.1. Загальна характеристика джерел права у Галичині (1349–1569 рр.)

4.1.1. Формування та функціонування правової системи Польського Королівства та її вплив на правове регулювання у Галичині

У процесі становлення Польської держави формувалося і розвивалося право як важлива її ознака. Стародавнє польське право формувалось зі звичаєвого права. У зв'язку з відсутністю в ранньофеодальній Польщі збірника права на зразок варварського права (*leges barbarorum*) збереглося дуже мало відомостей про чинне в X–XII ст. польське звичаєве право.

Історичні відомості про польське звичаєве право містяться у реляціях арабських купців, котрі відвідували польські землі, матеріалах хронік. З розвитком господарських відносин на польських землях з'являються князівські дипломи, що підтверджували правові дії приватних осіб (купівлі-продажу, дарування), князівські акти пожалувань, судові акти.

Важливим ранньофеодальним джерелом, в якому містяться відомості про становлення польського права, була так звана Генриківська книга (інакше її ще називають – "Книга цистерціанського монастиря в Генрикові" (Силезія) з XIII–XIV ст.).

У процесі формування владних структур з'явилися практичні порадники про те, як укладати правові акти й документи-формуляри. Існували формуляри для канцелярії монарха, архієпископської канцелярії в Гнєзно, для судів[901].

Правова система Польського Королівства була сформована внаслідок санкціонування звичаєвих норм. Цими звичаями

[901] Тищик Б. Й. Історія держави і права Середньовічної Польщі (X ст. – 1795 р.) / Б. Й. Тищик. – Львів, 2003. – С.115–116.

були встановлені правила поведінки, що визнавались племенними союзами, котрі мешкали на території Польщі. Ними були західнослов'янські племена, звичаї яких були подібні до звичаїв східних слов'ян. Польський учений Й.Лелевель дійшов висновку, що "Руська правда" значно вплинула на формування польського права. Адже суспільні відносини в Київській Русі та Польському Королівстві були подібними, тому польська влада інколи вдавалась до аналогічного способу правового регулювання, передбаченого у "Руській правді". Крім давньоукраїнського права, на формування польського права вплинуло великою мірою німецьке та норманське право[902].

Прийняття Польщею християнства стало чинником, який позитивно позначився на формуванні та розвитку правових інститутів. Це сталось не лише завдяки канонічному праву, а й вплинуло на правосвідомість польських правотворців і населення. Передусім необхідно звернути увагу на те, що офіційною мовою, якою творилося польське законодавство, стала латинська, оскільки вона була офіційною мовою католицької церкви. Тексти нормативно-правових актів формувались виключно латинською, хоча її не знала більшість населення Польського Королівства, в тому числі й населення Галичини. Народ не мав доступу до першоджерел правової інформації. Цей доступ, а також змогу освоїти юридичну професію, надавали лише полякам, котрі володіли латиною, були заможними й освідченими[903].

Найдавнішим джерелом польського звичаєвого права був збірник з другої половини XIII ст., відомий у польській історико-правовій літературі під назвою "Книга звичаєвого польського права ("*Księga prawa Zwyczajowego polskiego*"), інколи скорочено "Книга права" ("*Księga prawa*"), "Найдавніший звід

[902] Lelewel J. Początkowe prawodawstwo polskie cywilne i kryminalne do czasów jagiellońskich / Joachim Lelewel. – Warszawa, 1828. – S.26–27.

[903] Там само. – S.39–40.

польського права", або "Ельблонзька книга" ("*Księga Elblonska*"), книга Ноймана. Назва походить від того, що збірник польського звичаєвого права знайшов у м. Ельблонгу в 60-х роках XIX ст. в архіві бібліограф Ф.Нойман. Перше друковане видання "Польської правди" вийшло у світ 1869 р. В українській історико-правовій літературі цей збірник також називали "Польською правдою", аналогічно до назв пам'яток раннього Середньовіччя "Руська правда", "Салічна правда"[904]. Відповідно до ранньої середньовічної правової дійсності використовувався термін "правда", який мав юридичне значення і сприяв формуванню терміна "право". Адже термін "право" походить від кореня "прав", що означає правда, справедливість. Під "правдою" в той час розуміли "закон", який був обов'язковим до виконання, хоч поняття "закон" у правотворчості Середньовіччя не застосовували. За тогочасними уявленнями, закон розумівся як Божий припис, заповіді Святого Письма та ін.

Часом створення "Польської правди" прийнято вважати XIII ст. Її рукопис, збережений до наших часів, безперечно, не є оригіналом і датується близько 1340 р. Оригінал "Польської правди" створили німці. Річ у тім, що в XIII ст. від 1228 р. північнопольські етнічні землі перебували під владою Тевтонського ордену, а в 1249 р. місцеві князі уклали договір із великим магістром Тевтонського ордену, за яким отримали право застосовувати на цій території польське звичаєве право. Проте більшість суддів (німці) не були в ньому обізнані. Щоби вирішити цю проблему, влада Тевтонського ордену здійснила кодифікацію польського звичаєвого права, внаслідок чого було створено "Польську правду" ("Ельблонзьку книгу"), списки якої допомагали суддям німецької національності вирішувати судові справи на північнопольських землях.

---

[904] Качур В. Загально-правова характеристика джерел права Русі та Польщі в ранньофеодальний період / Polska – Rus – Ukraina : jedenaście wieków sąsiedstwa. Польща – Русь – Україна : одинадцять століть сусідства / Віра Качур. – К., 2002. – С. 11–15.

"Польська правда" писалася середньовічною німецькою мовою для потреб хрестоносців і їх адміністрації, під владою яких опинилась в ті часи частина польських земель. Основним укладачем "Польської правди" була особа німецької національності. Автор "Польської правди" зазначав, що зібрав оригінальне право, яке "мудреці цього народу з давніх-давен встановили і оголосили, щоб він звертався до нього. Народ цей називається поляками, його право повідомляю". Німецький автор писав про польське право як спільне для всіх польських земель, а це могло засвідчити, що система цього права не мала тоді станового характеру і складалася ще до розпаду Польщі на уділи, тобто до XII ст.[905]

"Польська правда" складалася зі вступу і чотирьох частин (право любецьке, староруське, старопольське і німецько-прусський словничок), налічувала 29 статей, котрі стосувалися різних галузей права. Отже, у збірнику є приписи щодо організації судів і судочинства (ст.I–VI), низка норм кримінального права, які передбачали різні види злочинів і покарань (ст. VII–XX), норми спадкового права (ст. XXI–XXII), процесуального права, зокрема передбачено систему доказів, причому детально врегульовано застосування ордалій ("судів Божих") (ст. XXIII–XXV), становище феодально-залежних людей (XXVIII–XXIX)[906].

Вивчення тексту "Ельблонзької книги" дає змогу відтворити майнове становище основних верств ранньосередньовічного суспільства, їхнє правове положення, місце в соціально-політичному житті країни.

Будучи важливим джерелом для вивчення соціально-економічних, політичних і правових відносин Польщі XII–

---

[905] Полный свод статутов Казимира Великого // Хрестоматия памятников феодального права и стран Европы / под ред. В.М.Корецкого. – М. : Юрид. лит., 1961. – С.748.

[906] Helcel A. Z. Starodawne prawa polskiego pomniki / Antoni Zygmunt Helcel. – Kraków, 1870. – T. 2. – S.13–14.

XIII ст., "Ельблонзька книга" містила цікавий матеріал для порівняльного вивчення середньовічного права Польщі та Київської Русі.

У "Польській правді" вперше згадується про коморника. Однак його правовий статус, порівняно з Віслицьким статутом 1347 р., суттєво відрізнявся. Згідно з "Польською правдою", він виконував роль дрібного судового чиновника, а у Віслицькому статуті – заступника судді. Також зазначимо появу в "Ельблонзькій книзі" найменшого в Польському Королівстві грошового покарання "триста", яке (за даними з її тексту) сплачувалося крихтами солі (триста крихт солі)[907].

Офіційної чинності "Польська правда" на території Галичини не набула. Ймовірно, однак, що значна частина положень застосовувалася в юридичній практиці у Галичині. Це зумовлювалось масовим переселенням поляків на територію Галичини, котрі привезли з собою власне право й інші звичаї.

Одночасно зі функціонуванням польського звичаєвого права відбувалося формування писаного права[908]. На думку польського дослідника XVIII ст. Б. Ленгніха, право писане – це право, зафіксоване письмово, яке можна прочитати; неписане – те, що ніколи не було оголошене, а використовується як звичай і рівне за юридичною чинністю з писаним правилом. Уперше воно було встановлене польськими королями у формі статутів і привілеїв, котрі вважалися першою формою писаного права. Статути – це розпорядження (усні чи письмові) польських королів, у яких вони вирішували окремі питання державного ладу. До найдавніших належать Статути Болеслава Кривоустого у справі врегулювання військових обов'язків населення та Статут Лєшка Білого для гірників[909]. Згодом

[907] Kutrzeba S. Historja źródeł dawnego prawa polskiego / Stanisław Kutrzeba. – Lwów ; Warszawa ; Kraków, 1925. – T. 1. – 286 s. ; – T. 2. – S.99–101.

[908] Lengnich G. Prawo pospolite królestwa Polskiego / Gottfried Lengnicz. – Kraków, 1836. – S.2–3.

[909] Тищик Б. Й. Історія держави і права Середньовічної Польщі (X ст. – 1795 р.) / Б. Й. Тищик. – Львів, 2003. – С.117.

з'являються й інші джерела писаного права, видані королем і сеймом (королівські статути, сеймові конституції, королівські привілеї, королівські декрети), правові акти, видані міською владою (міські ухвали), правові акти церкви.

З XIII ст. польські правителі видають привілеї, які поділялися на одноособові й земські. Привілей – це нормативно-правовий акт, що видавав польський король як глава держави стосовно встановлення, зміни чи припинення правовідносин для окремих фізичних і юридичних осіб. У латинській термінології – це привілей (*privilegium*), надання або донація (*donatio*), звільнення (*libertas*), імунітет (*immunitas*), відступлення (*cessio*)[910]. До категорії привілеїв не належали декрети, мандати, розпорядження, універсали королів, що стосувалися виконання певних правових дій, джерелом яких були або привілеї, або загальнодержавні конституції та статути[911].

Одноособові привілеї польський король видавав окремим особам – магнатам, шляхті, монастирям, церквам. Незабаром польські королі почали видавати земські привілеї для окремих станів або всієї землі, а також видавали загальнодержавні привілеї, що стосувалися всього Польського Королівства загалом.

Привілеї як джерело права у Галичині в складі Польського Королівства не завжди мали нормативно-правовий характер[912]. Із цією позицією С.Кутжеби доцільно погодитись, оскільки не можна вважати нормативно-правовими актами, скажімо, привілей на володіння певним селом. Отже, привілеї можна розподілити за правовою природою на нормативно-правові акти й інші документи (адміністративно-розпорядчі, господарські тощо).

---

[910] Kutrzeba S. Historja źródeł dawnego prawa polskiego / Stanisław Kutrzeba. – Lwów ; Warszawa ; Kraków, 1925. – T. 1. – 286 s. ; – T. 2. – S.70.

[911] Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 2000. – С.8.

[912] Kutrzeba S. Historja źródeł dawnego prawa polskiego / Stanisław Kutrzeba. – Lwów ; Warszawa ; Kraków, 1925. – T. 1. – 286 s. ; – T. 2. – S.70.

Привілеї мав право видавати лише польський король як глава держави. Оскільки він володів широкою державною владою, інколи її свідомо обмежували через прийняття привілеїв щодо окремих осіб, соціальних груп, регіонів або всього населення держави. Тому за критерієм, кому був наданий привілей, ці документи можна класифікувати на чотири основні групи;

– привілеї для духовенства;
– привілеї для шляхти та рицарів;
– привілеї для міст;
– привілеї для євреїв[913].

За юридичною дією в просторі, привілеї поділялись на загальнодержавні (генеральні) та регіональні (провінційні). Генеральні поширювали дію на територію всієї держави; провінційні (земські) – на шляхту однієї провінції чи землі. Перший загальнодержавний привілей шляхти прийнятий у м.Буда 1355 р. королем Людовиком Угорським[914]. Останній загальнодержавний королівський привілей – Нешавський, прийнятий у 1454 р. Безперечно, регіональні привілеї за кількістю значно переважали загальнодержавні. Найважливішим для Галичини регіональним привілеєм став привілей Владислава III 1434 р., за яким на її території було поширено чинність польського законодавства[915].

У 1374 р. Людовик Угорський, прагнучи утвердити на польському престолі свою дочку, змушений був видати Кошицький привілей. За цим нормативно-правовим актом шляхта звільнялася від податків на користь держави (виняток стано-

[913] Kutrzeba S. Historja źródeł dawnego prawa polskiego / Stanisław Kutrzeba. – Lwów ; Warszawa ; Kraków, 1925. – T. 1. – 286 s. ; – T. 2. – S.84.

[914] Bardach J. Historia państwa i prawa Polski do roku 1795 / Juliusz Bardach. – Cz. 1 : Do polowy XV wieku. – Warszawa : Państw. Wydawn. Nauk., 1957 (wyd. 2. popr. i uzup. 1964). – S.426–427.

[915] Kutrzeba S. Historja źródeł dawnego prawa polskiego / Stanisław Kutrzeba. – Lwów ; Warszawa ; Kraków, 1925. – T. 1. – 286 s. ; – T. 2. – S.70–71.

вили символічних 2 гроші з лану). Шляхта могла бути призвана на військову службу лише у випадку "сильного нападу ворогів", тобто зі службової суспільної групи ставала привілійованою. Для порівняння: у Росії право дворян самостійно вирішувати питання про перебування їх на державній службі надала Катерина II у "Жалуваній грамоті дворянству" аж 1785 р., а до цього часу військова та цивільна служба російських дворян вважалася обов'язковою. Згідно з Кошицьким привілеєм 1374 р., рицарство урівнювалося в правах з магнатами у питаннях володіння землею та звільнення від повинностей. Посада каштеляна ставала пожиттєвою, а призначали на неї лише представників місцевої знаті. Під контроль каштелянів переходили 23 міста, що раніше були опорою королівської влади. Водночас скасовувався обов'язок шляхти брати участь у будівництві нових і ремонті старих замків. Умовні утримання земель знаті (на умовах служби королю) були замінені на спадкові. Шляхта звільнялась навіть від обов'язку приймати на постій короля та його військо[916].

Видання Кошицького привілею 1374 р. – важливий етап у подальшому формуванні шляхетського стану, становленні його як суб'єкта державної політики[917]. Кошицький привілей ще сильніше зменшив слабкі ресурси королівської казни, додавши королівській владі залежності не лише від магнатів, а й від шляхти. У подальші часи, спираючись на надані їй привілеї, підсилені формуванням із шляхти "посполитого рушення", яке становило неабияку політичну силу, шляхта набула впливу та значення, що переважали у декілька разів політичний вплив і значення аналогічних соціальних верств у інших тогочасних європейських країнах.

Важливе значення у правотворчій діяльності короля Казимира III мало видання Статуту 1356 р. про заборону міським

---

[916] Jus Polonicum codicibus veteribus manuscriptis et editionibus / ed. J. W. Bandtkie. – Varsoviae, 1831. – P. 184–186.

[917] Зашкільняк Л. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів / Леонід Зашкільняк, Микола Крикун. – Львів : ЛНУ, 2002. – С.89.

судам, які перебували під юрисдикцією німецького права, звертатися за роз'ясненням правових норм (так званими ортилями) за кордон. У зв'язку з цим було створено Вищий суд магдебурзького права Краківського замку. До його повноважень входило надавати правові роз'яснення з питань застосування права лавничими судами міст Малопольщі й бути провінціальним судом для війтів і солтисів із королівських міст[918]. Вищою інстанцією для міських судів став королівський суд, який ще називали комісарським судом шести міст[919]. Його вироки обов'язково повинен був затверджувати польський король. Наприклад, апеляції на рішення, постановлені лавничим судом Львова, передавалися до короля, оскільки Львів був наділений правом першої апеляційної інстанції для всіх руських міст[920].

Важливим правовим джерелом на польських землях стало німецьке право. Тут воно почало поширюватися від середини XIII ст., причому не в усній, звичаєвій формі, а у вигляді правових актів та стосувалося і міст, і сіл. Його правовою підставою були локаційні привілеї, надані правителем містові чи селу (якщо вони розташовувались у його володіннях), або на підставі дозволу правителя – власника землі – поселенцям на його території. У локаційному документі зазначалося, що поселення буде користуватись німецьким правом, визначався його устрій, система управління, господарське і правове становище поселенців тощо; зауважувалось, який населений пункт "на німецькому праві" служитиме для поселення зразком.

Основним німецьким джерелом права для таких поселень було "Саксонське зерцало", укладене близько 1220 р., і ство-

---

[918] Bardach J. Historia ustroju i prawa polskiego / Juliusz Bardach, Bogusław Leśnodorski, Michał Pietrzak. –Warszawa : Lexis Nexis, 2005. – S.122.

[919] Mecherzyński K. O magistratach miast polskich a w szczególności miasta Krakowa / Karol Mecherzyński. – Kraków : Nakl. i Druk Friedleina, 1845. – IV. – S.152.

[920] Zubrycki D. Kronika miasta Lwówa / D. Zubrycki. – Lwów : Nakł. autora, 1844. – S.24.

рені на його основі системи німецького права – маґдебурзьке, хелмінське, любецьке. У зв'язку з місцевими особливостями, до цього права вносились різні доповнення та зміни. По суті, кожне поселення (місто чи село) мало "своє" німецьке право.

Найпоширенішим у Польщі був приватний збірник маґдебурзького права під назвою "*Magdeburgisches Weichbild*" ("Маґдебурзька міська територія") від початків XIV ст. Цей збірник дещо переробив, пристосувавши до польських умов, Конрад з Ополя (1308 р.).[921]

Окрім того, Маґдебург систематично давав польським містам правові поради та консультації. Наприклад, такі поради-вказівки зі судових питань, видані для м. Вроцлава 1261 р., налічували 64 статті.

Важливим джерелом права стали судові міські книги й акти міських судів (найдавніші з них стосуються Кракова (1300 р.), різні торговельні, митні й інші привілеї, надавані монархами різним містам (найдавніші стосуються Вроцлава 1309 р., найбільше їх мав Краків).

Наприкінці XIII – початку XIV ст. у Польському Королівстві здійснювалася централізація державної влади, наслідком якої, зокрема, було створення єдиних судебників, згодом об'єднаних у Повний звід статутів Казимира Великого. До Казимира III польські суди керувалися переважно нормами звичаєвого права, які багато в чому застаріли, не відображали нових соціально-економічних відносин і в кожному удільному князівстві мали свої особливості. До джерел права належали окремі князівські розпорядження, часто суперечливі[922].

Найважливішою пам'яткою писемного права цього періоду був Віслицький статут 1347 р., що мав загальнодержавне

---

[921] Тищик Б. Й. Історія держави і права Середньовічної Польщі (X ст. – 1795 р.) / Б. Й. Тищик. – Львів, 2003. – С.118.

[922] Полный свод статутов Казимира Великого // Хрестоматия памятников феодального права и стран Европы / под ред. В.М.Корецкого. – М. : Юрид. лит., 1961. – С.749.

значення, тому й поширював чинність на Галичину. Його видав король Казимир III і оголосив у неділю, 11 березня 1347 р., на генеральному з'їзді (*generale et grande conventum*) представників шляхти Малої та Великої Польщі (прелатів і баронів). Це був перший правовий акт Польського Королівства, який покладено в основу всіх наступних правових актів королівської влади. Аналізуючи джерела Статуту 1347 р., наголосимо, що Казимир III використав їх творчо. Водночас, як зауважує український історик Р.Лащенко, в процесі його укладання використовувалися і норми звичаєвого польського, і звичаєвого руського права, оскільки Статут містив уже багато норм, майже тотожних з нормами "Руської правди" Київської Русі[923]. Проте у польській літературі висловлюється думка: це зібрання було лише одним із трьох звичайних судових віч, котрі щороку відбувалися у Вислиці; з них одне зазвичай припадало на неділю. Польський дослідник Р.Губе допускав, що головним укладачем Вислицького статуту була особа духовного сану. З ученим погоджувався український дослідник Р. Лащенко, оскільки вживані у тексті статуту звороти були характерні для декреталій Папи Григорія IX (1234 р.) і посилань на Святе Письмо[924]. Аналіз тексту Вислицького статуту 1347 р. засвідчує, що він написаний з позицій теологічної концепції права, адже в ньому містились положення, згідно із котрими суддя, розглядаючи справу, повинен пам'ятати, що найвищим покаранням є Божа кара[925]. Вислицький статут 1347 р. розпочинався з передмови, в якій король визначив мету видання статуту: "Тим документом указуємо, що усі піддані нашого Польського Королівства повинні піклуватися один за одного, не кривдити один одного, але

[923] Лащенко Р. Лекції по історії українського права / Р. Лащенко. – К.: Україна, 1998. – С.237.

[924] Там само. – С.236–237.

[925] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S. 3.

справедливо допомагати"[926]. За структурою Віслицький статут 1347 р. складався з двох частин.

До першої частини Віслицького статуту входили приписи, що стосувалися судочинства, а також приписи, віднесені до цивільного права. Друга частина завершувалася кримінально-правовими нормами. У обох частинах налічувалось 59 статей, кількість яких збільшилась до 113. До Статуту ввійшли й інші норми. До них належали, зокрема, "преюдикати", тобто судові рішення, що визнавалися зразковими і мали характер прецеденту, оскільки цих приписів і повинні були у подальшій діяльності дотримуватися суди. Таких преюдикатів у Віслицькому статуті містилося 25. Крім того, дещо пізніше до нього були введені 20 додаткових законодавчих розпоряджень – *extrawaganty* (*extrawaganty constitutiones*). Вони доповнили основні засадничі норми статуту. В частині правових приписів, котрі врегульовували відносини власності, у Віслицькому статуті містилася низка приписів про давність (*praescriptionibus*), спадщину "без заповіту", а також окремі загальні норми про позови, судові доводи та свідків. Він регулював правовідносини, містив норми публічного і приватного права. Статут 1347 р. визначав правовий статус окремих станів суспільства, передусім шляхти та духовенства. На обидва стани покладалися обов'язки військової служби на користь короля залежно від розмірів землеволодіння. Якщо з певних причин священик не міг виконати цей обов'язок, то допускалась можливість передати це комусь із близьких родичів, в іншому випадку земельне володіння вилучалося і поверталося до королівського земельного фонду.

За Віслицьким статутом 1347 р., шляхта зобов'язувалась відбувати службу в межах держави. Її участь у військових походах поза межами Польського Королівства визнавалась справою добровільною, з окремою грошовою оплатою[927].

---

[926] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S. 2.

[927] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С.103.

Важливим джерелом права у Польському Королівстві був Пьотрківський статут 1347 р. Однак він не поширював чинність на Галичину, а лише на Велику Польщу. Віслицький статут перекладено українсько-руською мовою, а Пьотрківський – ні. Дослідник Р.Губе дійшов висновку, що між цими статутами існували суттєві розбіжності. На його думку, Віслицький статут не лише узаконив діючі в державі норми звичаєвого права, а й містив багато правових нововведень, що відповідали новим соціально-економічним та політичним умовам розвитку Польського Королівства. Пьотрківський статут обмежувався лише викладом чинних законів і звичаїв. Через вузьку юридичну природу він застосовувався лише у Великій Польщі, а Віслицький статут мав загальнодержавне значення і діяв на всій території Королівства, в тому числі у Галичині[928]. Це положення підтверджують також факт перекладу Віслицького статуту 1347 р. українсько-руською мовою у зміненій редакції, яка враховувала місцеву специфіку Галичини[929].

Порівнюючи Пьотрківський статут із Віслицьким статутом, можна простежити політичні відмінності між ними. Віслицький статут став результатом нормопроектування малопольської еліти, зокрема краківської. Краків був столицею Польського Королівства, тому не дивно, що у ньому мешкали кваліфікованіші фахівці в галузі права, котрі у Віслицькому статуті втілили низку законодавчих новел, що відповідали умовам державно-правового розвитку. Серед авторів Віслицького статуту – краківський каштелян Спицимир, краківський канцлер Збігнев та інші представники столичної інтелігенції. Натомість у Пьотрківському статуті акцентувалось на кодифі-

[928] Hube R. Prawo polskie w XIV wieku : Ustawodawstwo Kazimierza Wielkiego / Romuald Hube. – Warszawa, 1881. – S. 75–77.

[929] Ветуляни А. О времени перевода земских статутов Казимира III и Владислава Ягелло на украинско-русский язык / А. Ветуляни, С. Романа // Ученые записки Института славяноведения. – М. : Изд-во. АН СССР, 1951. – Т. 4. – С.348.

кації правових звичаїв, котрі діяли у Великопольщі, застосовуючи незначну редакцію чинного права[930].

Віслицький статут детально визначав порядок судового процесу, що було особливо важливим у середньовічних правових системах. У Пьотрківському статуті процесуальне право регламентувалось дотично. Натомість Пьотрківський статут значно чіткіше регулював сімейно-правові відносини порівняно з Віслицьким. Це було позитивною рисою Пьотрківського статуту, хоча навіть такий позитив не був насправді великим у зв'язку зі збереженням окремих архаїчних звичаєвих норм у сімейному праві.

У першій половині XIV ст. польські королі намагалися уніфікувати польське законодавство через кодифікацію, в основу якої було покладено об'єднання Віслицького та Пьотрківського статутів[931]. Необхідність кодифікації польського права чітко виражена у ст. 119 Повного зводу статутів Казимира Великого: "Оскільки народ, який перебуває під владою одного короля, не повинен користуватися різним правом, щоб він не був подібним до чудовиська з декількома головами, для загального блага корисно, щоб на основі єдиного й однакового права як в Кракові, так і у всій Польщі судили. Бо один король, одне право і одна монета у всьому Королівстві повинні бути"[932].

Кодифікаційний процес закінчився створенням нового письмового нормативно-правового акта – Повного зводу статутів Казимира Великого у 1420 р. Кодифікатори вирішили низку складних теоретичних і практичних питань польського

---

[930] Hube R. Prawo polskie w XIV wieku : Sądy ich praktuka i stosunki prawa społeczeństwa w Polsce ku schylkowi XIV wieku trzynastym / Romuald Hube. – Warszawa, 1886. – S.74–76.

[931] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С.102–103.

[932] Полный свод статутов Казимира Великого // Хрестоматия памятников феодального права и стран Европы / под ред. В.М.Корецкого. – М. : Юрид. лит., 1961. – С.749.

права в дусі ідей західної традиції права. Однак в історико-правовій літературі точна дата його укладення не встановлена. Повний звід статутів Казимира Великого і Доповнення до зводу статутів Казимира Великого налічував 165 статей і складався з двох статутів: Віслицького (Малопольського) і Пьотрківського (Великопольського). Його аналіз засвідчує, що норми Віслицького статуту ввійшли у цей статут повністю, а норми Пьотрківського – лише частково. Із Пьотрківського статуту перенесено лише ті норми, котрі не суперечили Віслицькому статуту. Повний звід статутів Казимира Великого (в літературі він згадується під назвою "Статути Казимира Великого") був ґрунтовно опрацьований, нормативний матеріал систематизований, суперечливі положення усунені. Оригінал Статутів Казимира Великого не знайдено, вони відомі з пізніших (XV ст.) рукописів. Статути Казимира Великого, як і більшість офіційних документів того часу, були написані латинською мовою. Найкращим перекладом Повного зводу статутів Казимира Великого польською мовою був переклад, опублікований А.Гельцелем у 1856 р.[933]

У 1423 р. було прийнято Вартський статут, який складався з 30 артикулів. Він був актом загальнообов'язкової дії на території Польського Королівства і характеризувався чіткістю та досконалістю правових норм[934]. Вартський статут було прийнято 28 жовтня 1423 р. у м. Варт королем Владиславом II Ягайлом. Його застосовували до кінця XVI ст. До найважливіших положень цього документа належав дозвіл шляхті викупляти неефективні господарства. Крім того, Вартський статут визначав судові повноваження старост, обмежував право селян покидати село, надавав право воєводам встановлювати ціни

[933] Helcel A. Z. Starodawne prawa polskiego pomniki / Antoni Zygmunt Helcel. – Kraków, 1870. – T. 2.

[934] Kutrzeba S. Historja źródeł dawnego prawa polskiego / Stanisław Kutrzeba. – Lwów ; Warszawa ; Kraków, 1925. – T. 1. – 286 s. ; – T. 2. – S.186.

без участі представників цехів. Цей нормативно-правовий акт формував правові основи для економічного розвитку шляхетських фільварків, проте водночас обмежував можливості розвитку міст[935]. Головна увага у Вартському статуті 1423 р. приділялась регулюванню сімейних, спадкових та опікунських відносин. В окремих статтях визначалася компетенція сільських старост. Дата прийняття Вартського статуту була дискусійним питанням у польській історико-правовій науці. Тривалий час вважалось, що Вартський статут прийнято у 1423 р., доки цю думку не опротестував польський дослідник А.Клодзинський. Він презюмував: датою прийняття цього нормативно-правового акта був 1434 р. Згодом цим питанням зацікавився інший польський дослідник – С.Роман, який, провівши ґрунтовні дослідження, обґрунтував, що Вартський статут прийнято у 1423 р. Аналізуючи оригінальні тексти цього статуту, порівнюючи їх з лонкошинськими та мазовецькими документальними джерелами, польський історик права Ф.Собальський дійшов висновку: правильнішою була думка С.Романа, ніж А.Клодзинського, а Вартський статут було прийнято у 1423 р.[936] Статути Казимира Великого (1420 р.) та Вартський статут (1423 р.), що уточнював їх, стали основними писаними джерелами польського права, які діяли в Руському воєводстві до 1569 р.

Оскільки на польських землях письмові джерела права з'явилися пізніше, ніж на українських, тому цілком обґрунтовано можна допустити, що раннє законодавство Польського Королівства формувалося з урахуванням українського досвіду правотворення. На думку П.Раковецького, до часу прийняття

---

[935] Statut warscki // Режим доступу : http : // portalwiedzy.onet.pl/ 69053,,,,statut_warsci. haslo.html

[936] Sobalski F. Jeszcze o dacie powstania statutu warskiego / Franciszek Sobalski // Czasopismo Prawno-Historyczne. – T. 7. – Z. 2. – Poznań, 1955. – S.307.

Статутів короля Казимира Великого у межуючих з українськими землями польських регіонах, ймовірно, діяла "Руська правда". Цей погляд також підтримував вітчизняний дослідник Ф.Леонтович, який також звернув увагу на подібність правових норм "Руської правди" та польських статутів. Він навіть склав порівняльну таблицю тотожних правових норм цих законодавчих актів:

"Руська правда" (Розширена редакція)	Тотожна стаття	Віслицький статут
ст. 69	Про викрадення бджіл	ст. 34
ст. 4–5	Хто буде поранений у сварці	ст. 36
ст. 85	Коли кметь помре без дітей, тоді пан отримує спадщину	ст. 54
ст. 71	Коли смерд (кметь) вб'є іншого кметя	ст. 56
ст. 86	Дівчина виходить заміж: бере з батьківського майна віно, а спадщина, за відсутності синів, переходить князю	ст. 105
ст. 89	При братах сестри беруть тільки віно	ст. 127

Як і у Віслицькому, так і у Вартському статутах містилися норми, що дублювали "Руську правду". Ст. 7 Вартського статуту дублювала ст. 89 Розширеної редакції "Руської правди" (сини після батьківської смерті повинні сестер видати заміж). Ст. 12 Вартського статуту повторювала ті самі положення ст. 64–66 Розширеної редакції "Руської правди" (про порушення меж і знаків). У ст. 5 Вартського статуту зазначалося: "... дружина після смерті свого чоловіка... усе майно, поки на стільці вдовичому сиділа, під своєю опікою тримала, а так своєю злою волею багаторазово дітям майно витрачала, тому, переглянувши це, скасовуємо, встановлюючи, що вдова може взяти тільки своє віно та посаг, а не інше майно, яке має їх з чоловіком дітям віддати"[937]. Ст. 101 Розширеної редакції "Руської правди": "Якщо дружина після смерті чоловіка за-

[937] Wojcicki K. W. Statuta polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / Kazimierz Wojcicki. – Warszawa, 1847. – S.28.

лишилася вдовою, витратила майно чоловіка, а потім знову вийшла заміж, то їх заплатити за все дітям"[938]. Отже, ці статті відповідають одна одній за змістом.

Порівняльний аналіз цих правових норм засвідчує, що законодавство Польського Королівства розвивалося також завдяки рецепції давньоукраїнського права. Причиною цього було, передусім, сусідство до 1349 р. з Галицько-Волинською державою та вплив її високорозвинутої правової системи.

Король Владислав Ягайло 4 березня 1430 р. видав Єдлненський привілей, в якому підтвердив права шляхти і духовенства, надані їм земськими привілеями 1374, 1386, 1388 і 1425 рр., та надав нові права цим суспільним верствам[939]. У ньому регламентувався порядок поширення польського права на Галичину, Куявську та Добжинську землі. Зокрема, ст.18 Єдлненського привілею гласить про розпорядження права земель польських на "*terra Russie*". Подібну норму містили також привілеї короля 1425 р. і 1433 р.[940] Так, у Краківському привілеї 1433 р. Владислава II Ягайла (повна назва нормативно-правового акта – "Підтвердження прав земських через осяяного Владислава короля польського 1433 р. у Кракові") зазначалося: "... всі землі наші Королівства Польського, теж земля Руська... до одного права і одного статуту посполитого всіх земян приводимо і з'єднуємо..."[941]

Авторитетний польський дослідник С.Кутжеба вважав: попри прийняття нормативно-правових актів, Руське воє-

---

[938] Леонтович Ф. Русская Правда и Литовский Статут в видах настоятельной необходимости включить литовское законодательство в круг истории русского права / Ф. Леонтович // Антологія української юридичної думки : у 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – Т. 2 : Історія держави і права України. Руська Правда. – К. : Юридична книга, 2002. – С.163.

[939] Kutrzeba S. Przywilej jedlneński z r.1430 i nadanie prawa polskiego Rusi / Stanisław Kutrzeba. – Kraków, 1911. – S.3.

[940] Там само. – S.10–11.

[941] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S. 93.

водство перейшло на польське право аж у липні 1434 р., коли було затверджено ще один привілей, який докладніше регулював порядок цієї правової реформи. Польський хроніст Ян Длугош наголошував: перед прийняттям рішення про впровадження в Галичині польського права тривала гостра дискусія між двома політичними угрупуваннями впливових польських магнатів. Одні підтримували повне впровадження польського права в Галичині, інші – ні, оскільки не хотіли ділитись своїми привілеями з феодальною верхівкою Руського воєводства[942]. Єдлненський привілей 1430 р. впроваджував нову судову систему та новий адміністративний апарат. Так, 2 травня 1433 р. містилася перша згадка про каштеляна перемишльського; 7 листопада 1433 р. – каштеляна сяноцького; 16 січня 1434 р. – підкоморія та мечника сяноцьких; 25 липня 1434 р. – підкоморіїв перемишльського та галицького; 23 серпня – хорунжого сяноцького[943].

Прийняття Єдлненського привілею мало важливе значення для Галичини. До 1434 р. Руське воєводство не мало своїх представників у королівській раді. Єдлненський привілей надавав право Галичині мати таке представництво, передусім в особі каштеляна та воєводи[944].

Відповідно до положень Єдлненського привілею змінювалась система судоустрою. Були впроваджені земські суди, підкоморські суди, а старостинські суди стали іменуватися гродськими судами. Реалізація цієї реформи затрималась на кілька років. У Львівській землі її реалізували 1 січня 1435 р.; у Галицькій землі – 12 вересня 1435 р., Сяноцькій – 22 вересня 1435 р. Точна дата невідома, але у Перемишльській землі теж були організовані в 1435 р.[945].

---

[942] Kutrzeba S. Przywilej jedlneński z r.1430 i nadanie prawa polskiego Rusi / Stanisław Kutrzeba. – Kraków, 1911. – S.15–16.

[943] Там само. – S.22–23.

[944] Там само. – S.25.

[945] Там само. – S.25.

У 1454 р. польська шляхта отримала право скликати свої сеймики. Це право надав Казимир IV Ягеллончик, який змушений був видати Нешавські статути. Оригінальна назва Нешавських статутів – "Відновлення прав земських із дозволення деяких статей через осяяного Казимира короля Польського 1454 р. в Нешаві"[946]. За Нешавськими статутами, король не мав права прийняти жодного важливого рішення без скликання генерального з'їзду шляхти – сейму[947]. Пізніше цей порядок підтвердили Мельницький і Радомський привілеї 1505 р.

Нешавські статути 1454 р. складалися з чотирьох частин: великопольського, малопольського, серадзького та холмського. Можна погодитися з польським дослідником М.Бобжинським в тому, що зміст малопольського та холмського Нешавських статутів був однаковим[948].

Нешавські статути вилучали з підсудності королівського суду певні категорії кримінальних справ про злочини, вчинені шляхтою. Цей нормативно-правовий акт зрівнював права шляхти і магнатів стосовно заміщення державних посад. Нешавські статути передали також сеймикам право на здійснення судочинства. Його в особливих випадках здійснював загальнодержавний сейм. Вільне селянство мало власний копний суд, який обирався на громадському віче. Суд над кріпаками здійснював власник села. У межах володінь, належних їм, магнати довільно змінювали чинні норми права, диктували свою волю не лише селянам, а й безземельній шляхті.

У 1505 р. було видано Радомський привілей, який підвищував роль вального сейму в державно-політичному житті Польського Королівства. Згідно з цим привілеєм, польський

---

[946] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S. 79.

[947] Bobrzynski M. O ustawodawstwie Nieszawskim Kazimierza Jagiellończyka / Michał Bobrzyński. – Kraków, 1873. – S.22–26.

[948] Там само. – S.28–30.

король втратив право самостійно видавати статути та привілеї, роздавати коронні землі[949].

У польській літературі Радомський привілей 1505 р. називають конституцією *Nihil novi* (з лат. – "Нічого нового"), адже цим актом для прийняття королем загальнодержавних нормативно-правових актів встановлювалася необхідність надання згоди вального сейму. Радомський привілей зазначав: "Оскільки загальні права і статути держави стосуються не однієї людини, а всього народу, тому на цьому вальному сеймі в Радомі разом з усіма як доцільно та справедливо визнаємо і постановляємо, що віднині і в майбутньому на вічні віки нічого нового (*nivil novi*) не може бути встановлено нами та нашими наступниками без спільної згоди сенаторів і послів земських, бо інакше це буде шкодою для Польської держави і кожного її жителя, кривдою приватною, яка спрямована на скасування загального права та публічної свободи"[950].

Окрім цього, Радомський привілей 1505 р. дав визначення терміна "шляхтич". За привілеєм, шляхтичем можна вважати тільки того, у кого кожен з батьків був шляхтичем і походить з шляхетського роду, а він і його батьки проживали і проживають у своїх маєтках, гродах, містечках або селах згідно зі звичаями шляхти, статутами і правами шляхти Польського Королівства. Привілей також визнавав шляхтичем того, у кого батько шляхтич, а мати належала до іншої суспільної групи, якщо він дотримувався зазначених умов і не займався діяльністю, притаманною міщанам або селянам (ремісництво, землеробство та ін.)[951].

Однією з найґрунтовніших систематизацій польського середньовічного права був Статут Ласького 1506 р. За юридичною природою, цей нормативно-правовий акт був результатом

[949] Volumina legum. – Petersburg, 1859. – T. 1. – S.138.

[950] Там само. – S.138.

[951] Historia ustroju państw w zrodlach / M. Dyjakowska, M. Lipska, L. Cwicla. – Lublin, 2001. – S.33.

інкорпорації, оскільки формувався із чинних джерел права без змін їхнього змісту. Ініціатором створення цього документа був коронний канцлер Ян Ласький, а автором – коронна канцелярія на чолі з ним. Ідея створення законодавчого зводу, в якому були б поміщені найважливіші закони держави прозвучала 1505 р. на засіданні вального сейму в м. Радом[952]. Цей об'ємний документ надрукували 27 січня 1506 р. у м.Краків під назвою "*Commune inaliti Poloniae Regni privilegium constitutionum et indultum*" (Зібрання польських королівських привілеїв, конституцій і розпоряджень". – *І.Б.*)[953].

У Галичині Статут Ласького мав широке застосування під час рокошу (бунту) львівської шляхти в 1537 р. Юридичної дії Статуту Ласького 1506 р. було надано на підставі привілею польського короля Олександра, який був оголошений ним на засіданні вального сейму 1506 р.

До складу Статуту Ласького 1506 р. увійшли: статути (Віслицький, Пьотрківський, Вартський та ін.), сеймові конституції (1496, 1504, 1505 рр.), генеральні привілеї шляхти (Кошицький, Червинський, Єдлненський та ін.), міжнародні договори з Великим князівством Литовським і Тевтонський орденом, державно-церковні акти, привілеї для євреїв, списки звичаєвого права, джерела маґдебурзького та канонічного права[954]. Інкорпорація законодавства Польського Королівства була здійснена у такий спосіб, що нормативно-правові акти в Статуті Ласького 1506 р. розміщувалися у хронологічному порядку. Статут Ласького отримав затвердження польського короля, тому офіційно набув юридичної чинності. Серед

---

[952] Uruszczak W. Commune incliti Poloniae Regni privilegium constitutionum et indultuum. O tytule i mocy prawnej Statutu Laskiego z 1506 roku. – Режим доступу : www.law.uj.edu.pl

[953] Cytowska M. Bibliografia druków urzędowych XVI wieku / M. Cytowska. – Wrocław, 1961. – S.53–54.

[954] Uruszczak W. Commune incliti Poloniae Regni privilegium constitutionum et indltuum. O tytule i mocy prawnej Statutu Laskiego z 1506 roku. – Режим доступу : www.law.uj.edu.pl

джерел німецького права в статут було введено: "Саксонське зерцало", вейхбільд маґдебурзький, право любецьке[955].

Статут Ласького 1506 р. не охопив усіх діючих у Польському Королівстві законів, а ті нормативно-правові акти, що потрапили до його складу, не припинили юридичної дії, будучи чинними паралельно з ним.

У 1523 р. вальний сейм ухвалив підготовлений спеціальною комісією проект процесуального кодексу, який ґрунтувався на маґдебурзькому процесуальному праві. Він був названий "Формула кодексу", налічував 111 артикулів з чітко викладеними положеннями (усунені з судового процесу архаїчність, формалістика, консерватизм). Текст кодексу поділявся на дві частини: у першій (арт. 1–75) містилися приписи про порядок здійснення судового процесу; в другій (арт. 76–111) зібрано процесуальні формули, докладно розроблено процедуру виконання вироків і рішень[956]. Його спочатку застосовувала лише Малопольща, а згодом – інші землі Польського Королівства.

Унаслідок подальших кодифікаційних робіт у 1532 р. був опублікований проект законів із основних галузей польського права, названий "Коректура права" ("*Correctura iurium*"). Він складався з 929 артикулів, налічував п'ять книг (перша стосувалася діючих джерел права, організації держави і судів; друга – процесуальне право; третя – сімейне та спадкове право; четверта – зобов'язальне і кримінальне право; п'ята – процесуальне право)[957].

Творці проекту "Коректури права" у процесі його створення використовували Статут Ласького 1506 р. і Зібрання Сигізмунда I Старого 1524 р. Їх метою було редагування

---

[955] Maciejewski T. Historia ustroju i prawa sądowego Polski / Tadeusz Maciejewski. – Warszawa : Wyd-wo C. H. Beck, 2008. – S.105.

[956] Бардах Ю. История государства и права Польши / Юлиуш Бардах, Богуслав Леснодорский, Миихал Пиетрчак. – М., 1980. – С.180.

[957] Тищик Б. Й. Історія держави і права Середньовічної Польщі (X ст. – 1795 р.) / Б. Й. Тищик. – Львів, 2003. – С.122.

діючого права внаслідок усунення повторів і суперечностей правових норм, ліквідації партикуляризмів, а також уніфікації своєї правової системи. Безсумнівно, ці наміри були дуже прогресивними.

Заплановане прийняття "Коректури права" на засіданні вального сейму в Пьотркові в 1534 р. не відбулося. Шляхта вирішила, що цей нормативно-правовий акт може перешкодити збільшенню її прав і привілеїв, окрім того, стати надійною правовою основою для посилення державної влади польського короля. Провал "Коректури права" 1534 р. мав негативне значення для подальшого розвитку польського законодавства, адже наступні кодифікаційні роботи відбулися аж в епоху Відродження[958].

Однак ідея кодифікації польського права не цілковито зникла серед політичної еліти Польського Королівства. У 1553 р. шляхтич Я.Прилуцький упорядкував обширне зібрання законів, яке мало стати основою для майбутньої кодифікації. Законодавчий збірник Я.Прилуцького отримав назву "*Leges seu statuta ac privilegia Regni Poloniae*" ("Закони, статути та привілеї Польського Королівства". – *І.Б.*). Нормативно-правові акти в збірнику систематизовані за зразком "Інституцій" давньоримського юриста Гая. Центральна влада Польського Королівства визнала таку систематизацію права невдалою для держави та не надала їй офіційного затвердження.

У 1563 р. шляхтич Я.Гербут здійснив неофіційну кодифікацію законодавства Польського Королівства – "*Statuta Regni Poloniae in ordinen alphabeti digesta*" ("Статути Польського Королівства, укладені в алфавітному порядку". – *І.Б.*), яка отримала широке застосування у судовій практиці. Збірник укладений латинською мовою, тому автор отримав завдання від центральної влади Польського Королівства перекласти його

[958] Maciejewski T. Historia ustroju i prawa sądowego Polski / Tadeusz Maciejewski. – Warszawa : Wyd-wo C. H. Beck, 2008. – S.106.

польською. Це було виконано в 1570 р., але, як і попередній збірник, він не отримав урядового визнання[959].

Польське середньовічне право було спрямоване на обмеження влади короля і зміцнення влади шляхти. Такий характер законодавства простежується в усіх згаданих джерелах польського права. Однак найбільшої влади шляхті надав нормативно-правовий акт під назвою "Артикули короля Генріха Валуа[960*] 1573 р.". У ньому закріплено небачений у тогочасній Європі феномен виборчого характеру королівської влади. Що два роки король зобов'язувався скликати сейм, без згоди якого заборонялося оголошувати війну чи укладати мир. Нормативні акти (статути, ухвали, конституції) приймав лише вальний сейм. У випадку відмови короля від дотримання Генріхових артикулів шляхті надавалося законне право на збройну боротьбу за свої права. Над королем встановлювався юридично закріплений контроль, що покладався на постійно діючу раду сенаторів.

Окрім цих найважливіших нормативно-правових актів Польського Королівства, діяли також і менш значущі нормативні акти, хоча вони заслуговують на увагу історико-правової науки (зокрема, привілеї, видані королівською владою з окремих питань державного управління). До них, наприклад, можна віднести привілеї Казимира III про військову й монетну справу, застосування німецького і канонічного права та ін.[961]

Законодавча діяльність польських королів до XIV ст. не була активною. До періоду правління останнього короля з ди-

---

[959] Sójka-Zielińska K. Historia prawa / Katarzyna Sójka-Zielińska. – Warszawa : Wyd-wo Prawnicze : Lexis Nexis, 2008. – S.93.

[960*] Генріх Валуа (1551–1589) – король польський, потім французький, син Генріха II, короля Франції. Він був вибраний польським королем у 1573 р. Після п'ятимісячного перебування в Польщі повернувся у Францію і там став королем, відмовившись від польського престолу.

[961] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С. 104.

настії П'ястів – Казимира III – польські королі прийняли обмаль актів, котрі б мали нормативно-правовий характер (серед них першим відомим актом був Статут Мєшка I, який зобов'язував жителів Польського Королівства дотримуватися церковного посту та встановлював заборону багатоженства). У 1138 р. (1139 р.) польський король Болеслав Кривоустий видав ординації про засади і правила престолонаслідування, а 1286 р. Пшемислав II – нормативно-правовий акт, який визначав документальну форму привілеїв. Владислав I Локетек у 1298–1299 рр. надав окремим містам, через прийняття відповідних нормативно-правових актів, право самостійно карати злочинців[962].

Джерелами права були також загальні й особисті привілеї, законодавство сеймиків, а з утворенням вального сейму – його власні акти: конституції, постанови, статути тощо.

Нормативно-правові акти, які приймав вальний сейм Польського Королівства, називалися "конституції". Перші відомі сучасній історико-правовій науці конституції вального сейму прийняті 1493 р. Щоправда, не всі нормативно-правові акти вального сейму називалися "конституціями", а лише ті, котрі регулювали найважливіші сфери суспільного життя. Загальною назвою актів вального сейму була "ухвали".

Конституції в Польському Королівстві поділялися на два види:

– *constitutiones perpetuae* – чинності, необмежені часом, тобто "вічні конституції";

– *constitutiones temporales* – з певним строком юридичної дії, так звані тимчасові конституції.

На засіданні вального сейму в м.Пьоткові було прийнято тимчасові конституції (вони діяли впродовж трьох років), а на засіданні сейму в м.Радом у 1505 р. – і вічні, й тимчасові конституції (термін дії таких тимчасових конституцій – до наступної

[962] Kutrzeba S. Historja źródeł dawnego prawa polskiego / Stanisław Kutrzeba. – Lwów ; Warszawa ; Kraków, 1925. – T. 1. – S.159–160.

сесії вального сейму). Такий строк зазвичай встановлювався щодо військових конституцій, котрі визначали оборонну політику держави на певний проміжок часу. Конституції 1519 р. повинні діяти в Польському Королівстві три роки, але після спливу цього строку (1524 р.) вальний сейм надав їм статус вічних[963]. Отже, вальний сейм мав право за потреби змінювати термін чинності своїх нормативно-правових актів.

Ухвали вального сейму, що здійснювали правове регулювання податкових правовідносин, мали назву "податкові універсали".

Усі сеймові ухвали приймалися іменем Польської Корони, а в їхніх преамбулах зазначалося, що вони є результатом згоди сейму – палати представників і сенату. Зазвичай з ініціативою прийняття певної ухвали виступав на засіданні вального сейму король. Ця законодавча ініціатива в польській юриспруденції позначалася терміном "петиція" (*petitia*). У 1508 р. на засіданні вального сейму в Кракові з петицією виступила палата представників, що було нетиповим випадком[964].

Унаслідок прийняття нормативно-правових актів вальний сейм впливав на суспільні відносини, регулюючи важливі сфери економіки, судочинства, господарства тощо. Це засвідчують норми, які в них закріплювалися, зокрема ухвали:

– 1512 р. – про злодіїв; обов'язки старост та ін.;

– 1515 р. – про монети;

– 1523 р. – про затвердження *Formula processus* (кодифікації процесуально-правових норм), таксу на товари, про договори та ін.;

– 1524 р. – про кримінально-правову відповідальність за вбивство;

– 1564 р. – про затвердження декрету "на суди нові";

---

[963] Kutrzeba S. Historja źródeł dawnego prawa polskiego / Stanisław Kutrzeba. – Lwów ; Warszawa ; Kraków, 1925. – T. 1. – S.189–191.

[964] Там само. – S.193.

– 1501, 1569 рр. – конституції щодо унії з Великим князівством Литовським;

– інші[965].

Податкові універсали мали переважно вузький предмет правового регулювання, встановлюючи чи скасовуючи один або два податки. Так, 1511 і 1518 рр. вальний сейм приймав ухвали щодо "побору" та "чопового". У 1519 р. було прийнято кілька податкових універсалів: про "побір", податок з євреїв, а також так звану поборову ординацію. Конституції 1503, 1504 і 1505 рр. Ян Ласький ввів до складу свого Статуту 1506 р.

Отже, результатом законодавчої діяльності вального сейму стало прийняття широкого кола нормативно-правових актів, котрі здійснювали правове регулювання суспільних відносин у Галичині.

Як відомо, до утворення вального сейму та генеральних земських сеймиків у Польському Королівстві важливі справи вирішувалися загальнодержавними та місцевими з'їздами шляхти. Окрім багатьох інших функцій, ці з'їзди займалися і законодавчою діяльністю. Прийняті ними нормативно-правові акти називалися "конклузіони" ("*conclusiones*"). Так, у 1444 р. загальнодержавний з'їзд шляхти у м. Пьотрків прийняв кілька конклузіонів, оскільки король перебував тривалий час в Угорщині[966].

Кожне воєводство та кожна земля Польського Королівства володіли певною адміністративно-правовою автономією. Право прийняття нормативно-правових актів, які поширювали юридичну дію на територію одного воєводства чи однієї землі, належало вічам, а в XV ст., у зв'язку з прийняттям Нешавських статутів 1454 р., перейшло до генеральних і земських сеймиків. Ці місцеві нормативно-правові акти називали "ляуди" ("*laudum*"). У ляудах здійснювалося правове регулювання

---

[965] Kutrzeba S. Historja źródeł dawnego prawa polskiego / Stanisław Kutrzeba. – Lwów ; Warszawa ; Kraków, 1925. – T. 1. – S.194.

[966] Там само.– S.179–180.

питань судочинства, цивільного (приватного) і кримінального права. Деколи вони визначали правове становище селянства чи навіть земської оборони.

Зазвичай ляуди були невеликі за обсягом і містили по кілька статей. Однак відомі й такі ляуди, в яких налічувалося кільканадцять статей, наприклад, ляудум Красноставського сеймику 1477 р. Цікаво зазначити, що Руське воєводство входило до регіонів Польського Королівство, де сеймиковим ляудам належала велика роль у системі джерел права.

На відміну від конклузіонів, котрі приймали з'їзди шляхти, ляудам для набуття чинності не було необхідно затвердження короля. Це давало змогу сеймикам здійснювати активну правотворчу діяльність, розвивати інститут місцевого самоврядування в Галичині й ефективно вирішувати питання регіонального значення[967].

Генеральний сеймик Руського воєводства 20 вересня 1587 р. прийняв на засіданні у м. Вишня постанову про участь галицької шляхти в бою під Віслицею, де повинні були воювати збройні сили Польщі та Швеції. Подібна за змістом і призначенням ухвала, прийнята генеральним сеймиком Руського воєводства 5 листопада 1587 р. У ст. 4 цього нормативно-правового акта зазначалось про намір галицької шляхти обрати нового керівника для здійснення управління та судочинства[968].

Джерелами польського права були також постанови польських королів, законодавство сеймиків, а з утворенням вального сейму – його власні акти. Королівські привілеї зазвичай отримували міста й містечка та соціальні групи населення

---

[967] Kutrzeba S. Historja źródeł dawnego prawa polskiego / Stanisław Kutrzeba. – Lwów ; Warszawa ; Kraków, 1925. – T. 1. – S.187–188.

[968] Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów : Drukarnia E. Winiarza, 1909. – T. 20 : Lauda sejmikowe. – Cz. 1 : Lauda wiszeńskie 1572–1648 / oprac. A. Prochaska. – S.71–73.

Польського Королівства, зокрема й Галичини. Прикладом слугують привілеї та постанови, видані з XIV ст. м.Львову. Так, привілей польського короля Казимира III від 17 червня 1356 р. надав м.Львову, як уже згадувалося, маґдебурзьке право, а привілеєм цього ж короля від 28 грудня 1360 р. визначив правовий статус м.Львова як автономного адміністративного центру Руського воєводства[969].

Із сеймових постанов можна назвати постанову 1496 р., що юридично закріплювала виняткове право польської шляхти на землю, а постанова 1550 р. стосувалася юридичного оформлення прав міського населення[970]. Земельні сеймики також видавали нормативні акти стосовно своєї землі. Їх називали "земські ляуди". Іноді складались збірники цих ляуд. Важливим джерелом права була коронна метрика (*Metrica Regni Poloniae*) – реєстраційні книги. Їх вели канцлер і підканцлер, записуючи сюди дипломатичні документи, листування, королівські нормативні акти, вироки королівських судів, розпорядження центральних органів влади[971]. У містах джерелом права, крім загальнодержавних актів, були свої статути (вількери). Велись також книги міських рад і лав.

Серед підзаконних нормативно-правових актів Польського Королівства необхідно виділити також маршалківські статті (артикули). Їх приймали на засіданнях вального сейму Польського Королівства. Ця практика розпочалася за правління Сигізмунда II Августа. Маршалківські статті здійснювали правове регулювання управління королівським двором, судочинство над шляхтою, справи церемоніальні та ін.

---

[969] Історія Львова в документах і матеріалах : зб. док. і мат. / упоряд. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич, О. А. Купчинський та ін. ; відп. ред. М. В. Брик. – К. : Наук. думка, 1986. – С.16–17.

[970] Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А. П. Ткач. – К., 1968. – С.34.

[971] Kętrzyński S. Zarys nauki o dokumencie polskim wieków średnich / S. Kętrzyński. – Warszawa, 2008. – S.411 ; Krawczuk W. Metrykańci koronni. Rozwój registratury centralnej od XVI do XVII wieku. – Kraków, 2002. – S.37–60.

Подібне значення мали гетьманські статті, що приймали гетьмани Польського Королівства (керівники збройних сил) зі середини XVI ст. Вони врегулювали судочинство над військовослужбовцями та деякі організаційні військові питання. Уперше гетьманські статті були прийняті в 1561 р. гетьманом Ф. Зебжидовським.

Ординації підскарбів містили конкретизацію положень сеймових конституцій у фінансових справах. Перша ординація підскарбія прийнята в 1539 р. і визначала права скарбових писарів.

Воєводи приймали нормативно-правові акти, які називалися "такси". У них визначались ціни та товари у воєводстві. Право прийняття такс було надано воєводам Вартським статутом 1423 р. У XV – першій половині XVI ст. воєводські такси визначали ціни лише на певні товари. Починаючи з 1565 р., воєводські такси встановлювали ціни на всі товари, за винятком завезеного в місто збіжжя. На певні товари такси мали право встановлювати вальний сейм, маршалки та гетьмани.

У XVI ст. старости почали приймати ординації, в котрих визначали порядок діяльності гродських уряду та суду. Старостинські ординації заносилися в актові книги гродських судів. Перші ординації були прийняті краківським староством у 1562 р. і 1574 р.[972]

Крім ординацій, старости приймали також інші нормативно-правові акти місцевого значення. Так, у листопаді 1435 р. староста Галицької землі Руського воєводства Михайло Бучацький прийняв спільно зі шляхтою рішення, в якому було визначено: "Коли хтось гнав слід за своїм злодієм і прийшов у село, в якому звинуватив якусь людину в злочині, то в цей день у тому селі повинен був відбутися суд у цій справі. Якщо власник, отаман чи хтось з радців того села заявляв, що в селі немає тої людини, то потерпілий повинен був чекати три дні.

[972] Maciejewski T. Historia ustroju i prawa sądowego Polski / Tadeusz Maciejewski. – Warszawa : Wyd-wo C. H. Beck, 2008. – S.104.

На третій день мав відбутися суд. Якщо винного й до тих пір не було і його не можна було знайти, то власник сам повинен був компенсувати потерпілому шкоду. Коли ж такий феодал відмовлявся платити чи не бажав сприяти судочинству, то на нього покладався штраф у розмірі трьох гривень"[973].

З-поміж найважливіших особливостей правової системи Польського Королівства найбільше привертає увагу співіснування у ній трьох правових субсистем: польського земського права; міського (званого німецьким); церковного (канонічного) права[974].

Канонічне право в Польському Королівстві, зокрема у Галичині, було важливим регулятором церковних відносин. Для Галичини це право не вважалося новим, адже в Київській Русі та Галицько-Волинській державі діяли головно церковні статути київських князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Однак поступово змінювалися норми, які визначали систему канонічного права в Галичині. У Польському Королівстві його також називали костельним правом, основне завдання якого полягало у регулюванні внутрішньоцерковного життя, відносин церкви (костела) з державою, суспільством та ін. Канонічне право встановлювало права й обов'язки для духовенства, однак з приводу окремих питань, наприклад, шлюбно-сімейного та процесуального права, воно мало загальнообов'язкову юридичну чинність для населення Польського Королівства.

У XIV–XV ст. діяли збірники канонічного права – "Троїстий" (кінець XI), бо мав три частини (папські декрети, постанови

---

[973] Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów : 1 związkowa drukarnia, 1894. – T. 12 : Najdawniejsze zapiski sądow halickich 1435–1475 / wyd. A. Stadnickiego. – S.425–426.

[974] Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранньоновий час) : навч. посіб. / за ред. проф. Б. Й.Тищика. – Львів : Світ, 2006. – С.490–491.

церковних соборів і витяги римського права зі судовими рішеннями). Потім – "Декрет Граціана" – приватна праця монаха з Болоньї (XII ст.). Він також був розділений на три частини (у першій частині охарактеризовано різні джерела права й ієрархія церковних посад; у другій – норми процесуального, сімейного та земельного права; у третій – питання церковної обрядовості, літургії та ін.).

Ще одним збірником канонічного права були декрети Папи Григорія IX, зібрані й опрацьовані у п'яти книгах. Тут містилися декрети і булли Римських Пап, видані у XII–XIII ст. Джерелами канонічного права були й рішення синодів, тобто з'їздів єпископів, їх збірники[975].

Важливим збірником Малопольського канонічного права був "*Lauda Cracovi Cracoviensa*". О.Бальцер вважав, що він прийнятий у 1447 р. і складався з 25 статей:

1.Судочинство духовенства.

2. Заповіти священнослужителів.

3–10. Десятини.

11. Папські комісії, що мали судові повноваження.

12, 13. Про право патронату.

14. Про покарання, які застосовувались до священнослужителів.

15. Моніції та позви.

16. Військові зобов'язання духовенства.

17. Покарання щодо проклятих.

18. Про викрадачів церковного майна.

19. Про грабежі в церкві.

20. Про вбивство світського особою духовної та навпаки.

21. Про субсидії духовенства у військових походах.

22–25. Церковні податки[976].

---

[975] Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранньоновий час) : навч. посіб. / за ред. проф. Б. Й.Тищика. – Львів : Світ, 2006. – С.489.

[976] Balzer O. Studya nad prawem polskiem / Oswald Balzer. – Poznań, 1889. – VIII. – S.117–118.

Іншим збірником канонічного права був "*Laudum Vartense*", який регулював питання десятин[977]. На думку О. Бальцера, його прийнято між 1423 і 1428 рр.[978]

Канонічне право Польського Королівства було консервативним. Більшість його джерел мали давній характер. Це право створено не в Галичині й не у Польщі, а передусім у Ватикані. Його основним завданням було зміцнення влади Папи Римського, захист моральних цінностей церкви та суспільства, формування духовенства як окремого правового статусу. Однак інколи канонічне право використовували недобросовісно. Для підтвердження цього варто хоча б згадати свавілля єзуїтів на Галицьких землях у XVI–XVII ст. До джерел канонічного права належить привілей польського короля Сигізмунда I Старого (1522)[979].

Хоча правова система Польського Королівства орієнтувалась здебільшого на правовий звичай і нормативно-правовий акт, у правових відносинах часто регулятором виступав і судовий прецедент. Судова практика як джерело польського права періоду Середньовіччя виявлялась у тому, що рішення вищих королівських судів і місцевих з'їздів шляхти створювали обов'язковий судовий прецедент для вирішення аналогічних справ. Уже від XIV ст. у практичній діяльності вищих королівських судів траплялись випадки, коли ці суди виносили вирок у конкретній справі на основі прийнятих раніше судових рішень, причому спеціально зумовлювалося, що у подальшому справи повинні вирішуватися аналогічно. Згодом судовий прецедент як джерело права отримав ще біль-

---

[977] Ulanowski B. Laudum Vartense / Bolesław Ulanowski // Rozprawy i Sprawozdania Wydziału histor.-filoz. Akademii Umiejętnosci. – T. 21. – Kraków, 1887. – S.141.

[978] Balzer O. Studya nad prawem polskiem / Oswald Balzer. – Poznań, 1889. – VIII. – S.119.

[979] Історія держави і права України : підручник. – у 2 т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина. – Т. 1 / кол. авт. : В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. – К. : Ін Юре, 2000. – С.180–190.

ший розвиток. Це спричинило видання спеціальних збірників судових рішень, котрим була надана обов'язкова юридична чинність для розгляду відповідних кримінальних і цивільних справ[980].

Отже, головним недоліком польського законодавства, яке діяло на території Галичини з 1434 р. до 1569 р., стало те, що чіткої кодифікації права не було здійснено. Система права Польського Королівства не мала достатньої єдності. Причина недосконалості правової системи Польського Королівства полягала в тому, що найвпливовішим світським і духовним магнатам, а також шляхті це було невигідно, адже кодифікація польського права могла б обмежити їхні широкі права заради захисту прав інших суспільних груп[981].

Загалом польське право доби Середньовіччя мало подібні ознаки з правом інших держав Європи цього історичного періоду. Найсуттєвішою вирізняючою рисою був значний обсяг прав польської шляхти. Це засвідчувало існування соціальної нерівності у Польському Королівстві.

Порівнюючи право Польського Королівства та Великого князівства Литовського за хронологічний період 1349–1529 рр., зауважимо, що польське право перебувало в цей час на дещо вищому рівні розвитку, ніж литовське. У Польському Королівстві діяли Віслицький, Пьотрківський статути, Повний звід статутів Казимира Великого, Вартський статут й інші нормативно-правові акти, котрі були прикладом високого рівня законодавчої техніки.

Аналізуючи правові системи Польського Королівства та Великого князівства Литовського, можемо стверджувати, що ці дві держави спочатку розвивались подібним шляхом. Як і

---

[980] Hube R. Prawo polskie w XIV wieku : Sądy, ich praktuka i stosunki prawa społeczeństwa w Polsce ku schylkowi XIV wieku trzynastym / Romuald Hube. – Warszawa, 1886. – S.15–16.

[981] Бардах Ю. История государства и права Польши / Юлиуш Бардах, Богуслав Леснодорский, Михал Пиетрчак. – М., 1980. – С.180.

Литва, так і Польща не ризикували відразу поширювати дію своїх правових актів на українські землі. Однак у 1434 р. Польське Королівство на основі Єдлненського привілею 1430 р. започаткувало процес скасування у Галичині чинності джерел права колишньої Галицько-Волинської держави, запровадивши там своє право. Правова політика Литви стосовно української території будувалася на принципі: "Старого не ламаємо, а нового не вводимо". Більше того, після інкорпорації Литвою українських земель та рецепції "Руської правди" офіційною державною мовою стала руська (давньоукраїнська) мова.

Характеризуючи право Польського Королівства та Великого князівства Литовського за 1529–1569 рр., зазначимо, що литовське право не лише наздогнало польське за рівнем розвитку юридичної техніки, а й випередило його. Як уже згадувалося, на відміну від Литви, в Польському Королівстві так і не було здійснено кодифікації законодавства. Правова система Великого князівства Литовського значною мірою ґрунтувалась на "Руській правді", але у 1529 р. був прийнятий Перший статут Великого князівства Литовського – перший у тогочасній Європі систематизований звід законів різних галузей права. Він юридично закріпив основи суспільного та державного ладу, правове становище верств, станів і соціальних груп населення, порядок утворення, склад і повноваження органів державного управління й суду. Перший Статут Великого князівства Литовського слугував міцною основою для розвитку законодавства, був головним джерелом у процесі підготовки Статуту Великого князівства Литовського 1566 р.[982]

Одним з джерел статутів Великого князівства Литовського стало польське право. Як уже зазначалося, у 1385 р. Велике князівство Литовське було об'єднане з Польським Королівством так званою особистою унією (одна і та сама особа була

[982] Детальніше про це див. : Первый Литовский статут 1529 года : материалы республиканской науч. конф., посвящ. 450-летию Первого Статута. – Вильнюс, 1982. – С. 159.

королем польським і великим князем литовським). З того часу польське право починає впливати на право литовсько-руське. Згодом, зокрема після унії 1569 р., вплив польського права посилився, а в статутах 1566 і 1588 рр. він був ідентичним. Вплив польського права відображено в процесуальних нормах статутів Великого князівства Литовського; судові норми переносяться у Велике князівство Литовське. У статутах Великого князівства Литовського 1566 і 1588 рр. містився розділ, присвячений визначенню прав і привілеїв шляхетського стану. Джерелом цього розділу було польське право[983].

Аналіз наведених основних історичних аспектів розвитку правових джерел у Галичині в складі Польського Королівства, а також окремих положень чинного права на українських землях Великого Королівства Литовського дає підставу дійти висновку, що правова система на українських землях формувалася відповідно до романо-германського типу правової системи, для якої, на думку професора Л.Луць, характерні такі суттєві юридичні ознаки: 1) визнання нормативно-правового акта основним джерелом права; 2) ієрархічність нормативно-правових актів, що визначається їхньою юридичною чинністю; 3) визнання найвищого рівня в цій ієрархії за конституцією; 4) кодифікованість значної частини нормативно-правових актів; 5) наявність спеціалізованих органів конституційного правосуддя; 6) поділ права на публічне та приватне, а також галузевий поділ; 7) відведення ролі генетичного джерела формування принципів права в правовій доктрині; 8) подібність правових принципів та понять у національних правових системах цього типу; 9) існування чіткої й ефективної юридичної техніки[984].

---

[983] Малиновский И. Лекции по истории русского права / И. Малиновский; Вып. 1 : Введеніе. Литература. Источники. История государственного права. – Варшава, 1914.– С.61.

[984] Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти) : монографія / Л. А. Луць.– К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – С.202.

Окремі наведені ознаки формувалися в праві, яке діяло, зокрема, у Галичині з 1349 до 1434 р., а відтак – з 1434 до 1569 рр. Це стосується також основного джерела права – нормативно-правового акта (князівські грамоти, привілеї польських королів, статути вального сейму тощо), кодифікації як способу систематизації таких актів, їхньої ієрархічності та ін.

Однак наступ на територіальну адміністративно-правову автономію Галичини, який розпочався ще в роки правління Казимира III, а також розвиток правотворчої діяльності польських королів і вального сейму Польського Королівства у XV ст. і особливо у першій половині XVI ст. призвели до того, що, крім українських правових джерел, у Галичині починають застосовуватися певні нормативні акти Польського Королівства, зокрема статути і привілеї польських королів, статути й ухвали вальних сеймів, збірники канонічного права. Через Польське Королівство у Галичині поширювалася західна традиція права. До характерних рис західної традиції права належало співіснування та змагання в середині одного суспільства різних юрисдикцій і різних правових систем, котрі взаємно збагачувалися, взаємодіяли[985]. Саме цей плюралізм юрисдикцій та правових систем і надавав перевагу нормативно-правовому акту (привілею, статутам, ухвалам) як регулятора суспільних відносин, хоча це й призводило до звуження правової автономії Руського Королівства, зокрема чинності українських правових джерел та встановлення пріоритету польського законодавства. Польська колонізація, що вирізнялася широкими масштабами у Галичині, переносила зі собою польську правову систему, що накладалася на джерела руського права.

---

[985] Берман Г. Дж. Западная традиция права : эпоха формирования / пер. с анг. : 2-е изд. / Г. Дж. Берман. – М. : Из-во МГУ ; изд. гр. ИНФРА М-Норма, 1998. – С.27.

4.1.2. Джерела права у Руському Королівстві (1349–1434 рр.) і Руському воєводстві (1434–1569 рр.)

У сучасній юридичній літературі термін "джерело права" чітко усталений. Джерела права – це зовнішня форма існування норм права у вигляді письмового документа, виданого в межах повноважень суб'єктів правотворчості, згідно зі спеціальною процедурою, яка має юридичну чинність та обов'язковість до виконання, відображає волю народу, політику держави і суб'єктів місцевого самоврядування та спрямована на регулювання суспільних відносин. Сучасний український правознавець Н.Пархоменко виокремила такі ознаки джерела права:

1. Публічність – джерела права, котрі в комплексі утворюють систему, приймаються суб'єктами правотворчості та поширюють свою дію на всіх осіб, які перебувають у межах юрисдикції.

2. Формальність – джерела права, крім правових звичаїв, становлять сукупність відповідно оформлених документів (правових актів).

3. Нормативність – змістом джерела права є система юридичних норм, офіційно визнаних і чинних у певній державі.

4. Юридична сила – джерела права, котрі утворюють систему, розташовуються в порядку зменшення юридичної сили, в такий спосіб набуваючи ієрархічності.

5. Обов'язковість, гарантованість і безпосередній зв'язок з державою – джерела права приймаються від імені держави або з дозволу, їх реалізація забезпечується за допомогою системи державних гарантій і санкцій.

6. Безпосередній зв'язок джерела права з колом суб'єктів, простором і часом – формується на основі джерела права, діючих

у певний часовий період і у відповідній державі, а відтак безпосередньо залежить від цих "змінних величин"[986].

Джерела права в кожній державі становлять певну систему, оскільки їх впорядкування необхідне для виконання ними функцій. Стабілізуюча та регулятивна функції права неможливі без функціонування системи джерел права.

Джерела права суттєво впливають на суспільні відносини через реалізацію своїх функцій, визначення та закріплення цілей права, завдання соціально-нормативного регулювання, основ правопорядку, головні цінності суспільства та дії, які визначаються державою[987].

Ієрархічний характер системи джерел права найпритаманніший системі нормативно-правових актів. Юридична сила та соціальна значущість кожного виду нормативно-правових актів залежить від того, яке місце в системі державних органів посідає орган, який їх приймає. Тобто, ієрархія нормативно-правових актів визначається ієрархією відповідних державних органів. Акти нижчих органів повинні відповідати нормативно-правовим актам вищих органів. Нормативно-правові акти нижчих і вищих органів не повинні підмінювати одне одного. Найважливіші суспільні відносини, котрі підлягають правовому регулюванню, повинні бути регламентовані законом. Нормативно-правові акти нижчих органів можуть бути змінені чи скасовані лише ними самими або вищими органами[988].

Окрім нормативно-правових актів, до джерел права належать нормативно-правові договори, правові принципи, правові звичаї, правові прецеденти, релігійні тексти та юридична доктрина.

---

[986] Пархоменко Н. М. Джерела права : проблеми теорії та методології / Н. М. Пархоменко. – К. : Юридична думка, 2008. – С.110–111.

[987] Там само. – С. 111.

[988] Мурашин О. Акти прямого народовладдя, їх система та класифікація / Олексій Мурашин // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 1. – С.61.

Джерела права – результат розвитку суспільних відносин, тому їх формування та діяльність безпосередньо залежать від потреби нормативного впливу на ці відносини. Отже, суспільство, висуваючи перед соціальним феноменом права окремі завдання, наділяє джерела права певними функціями. Економічні й політичні потреби суспільства становлять підставу виникнення та розвитку джерел права з погляду їхньої об'єктивної необхідності, а джерела права у свою чергу, є формою опосередкування соціально-економічних і політичних відносин, які виникають у суспільстві. У зв'язку з цим джерела права виконують соціальну, політичну й економічну функції. Соціальна функція джерел права покладає на них виконання світоглядних, координаційних, ідеологічно-програмуючих та ідеологічно-виконавчих завдань[989].

У Галичині XIV–XVI ст. відбулися значні зміни у правовому регулюванні суспільних відносин, пов'язані зі захопленням Галичини Польським Королівством у 1349 р. Особливістю правового статусу Галичини (1349–1434 рр.) стало співіснування та її території певного дуалізму правових джерел: колишньої Галицько-Волинської держави та Польського Королівства. У Галичині спостерігався однаковий ступінь загальнообов'язковості цих правових джерел, які забезпечувалися авторитетом суспільної думки і державним примусом до 1434 р.

Правові джерела Галицько-Волинської держави та Польського Королівства мали відмінності. Правова система Польського Королівства сформувалася під впливом західної традиції права, а правова система Київської Русі, Галицько-Волинської держави – на основі звичаєвого права, яке є найдавнішою формою виникнення й розвитку права в суспільстві. Українське звичаєве право відображало безпосередньо свідомість та інтереси праукраїнців, станови-

[989] Пархоменко Н. М. Джерела права : проблеми теорії та методології / Н. М. Пархоменко. – К. : Юридична думка, 2008. – С. 118–119.

ло форму існування суспільства на українських землях, яке розробило саме суспільство. Цілком обґрунтованими є міркування й висновки авторів (І. Усенка, В. Бабкіна, І. Музики, Т. Бондарук та ін.) фундаментальної монографії про правовий звичай як джерело українського права IX–XIX ст., які зазначають, що "функціонування звичаєвого права на українських землях, хоча і відбувалося в контексті загального історичного розвитку європейського права, мало також свої конкретно-історичні особливості. Вивчення його в більшості випадків суттєво ускладнюється відсутністю відповідних документальних джерел та польових досліджень[990]. І в Київській Русі, й у Галицько-Волинській державі звичаєве право виступало особливою формою права серед інших форм права. На думку згаданих авторів, "надалі звичаєве право як комплекс норм зберігається лише у селянських громадах. На практиці мало місце надання чинності нормам звичаєвого права як державою, так і спільнотою (громадою, суспільством), яка визнавала певні звичаї як право, тобто загальнообов'язкові норми поведінки. У цьому випадку його реалізація забезпечувалася не державним примусом, а авторитетом суспільної думки"[991]. Тому польська влада після приєднання у 1349 р. Галичини не запроваджувала в повному обсязі свій державно-правовий лад тут до 1434 р., а правові відносини регулювались джерелами права Галицько-Волинської держави: українське звичаєве право, "Руська правда", грамоти галицько-волинських князів, маґдебурзьке право (вже діяло у м.Сянок від 1339 р.). Наголосимо, що основою формування правових відносин у Галичині після захоплення її у 1349 р. польським королем була правова система Галицько-Волинської держави, створена під впливом розвинутої правової системи Київської Русі. Правотворчість київських князів, функціональність українського звичаєвого

[990] Правовий звичай як джерело українського права (IX–XIX ст.) / за ред. І. Б. Усенка. – К. : Наук. думка, 2006. – С.253.

[991] Там само. – С.253–254.

права, рецепція візантійського (римського) права, торговельні й політичні зв'язки Київської Русі з Візантією, Німеччиною, Францією позитивно вплинули на формування і функціонування права Київської Русі. Після її розпаду правова основа Київської Русі була покладена в основу правового регулювання суспільних відносин у Галицько-Волинській державі, яка під впливом нових соціально-економічних, культурних і політичних відносин розвинула та вдосконалила чимало правових положень і конструкцій. У цей час мала місце наступність у розвитку права Галицько-Волинської держави, що передбачала зв'язок, наявність спільних рис у процесі становлення і розвитку правових норм, котрі їх не розмежовували, а об'єднували, робили подібними.

У юридичній літературі поняття наступності в праві належить до малодосліджених. Недостатньо досліджено також поняття наступності в науці історії держави та права України. Такого поняття не називає жодне з довідкових загальноправових видань[992]. Усупереч сподіванням, відповідних визначень немає і в спеціальному монографічному виданні Н.Нєновскі[993]. Чи не єдиною працею, в якій висвітлено це питання, була стаття професора М.Бажанова. Автор, не зосереджуючись спеціально на понятті наступності, все-таки зазначав таку найзагальнішу її рису, як використання попереднього правового досвіду, а

[992] Словник законодавчих і нормативних термінів : Юридичний словник / авт.-укл. І. Дахно. – К. : Бліц-інформ, 1998; Словник термінів і понять, що вживаються у чинних нормативно-правових актах України. – К. : Генеза, 2000.; Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия / Михаил Тихомиров. – [3-е изд., доп. и перераб.]. – М. : Юринформцентр, 1995.; Юридический энциклопедический словарь / гол. ред Сухарев А.Я. – 2-е изд., доп. – М. : Советская энциклопедия, 1987; Юридичний словник / за ред. Б. М. Бабія [та ін.]. – [2-ге, перер. і доп.]. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1983.

[993] Неновски Н. Преемственность в праве (перевод с болгарского) / Н. Неновски. – М. : Юридическая литаретура, 1977. – С.16–19.

також окремі аспекти наступності в праві[994]. Повнішим дослідженням поняття наступності в праві стала праця професора В.Навроцького, де він визначив поняття наступності як зв'язок, наявність спільних рис у правових нормах, судовій практиці, наукових положеннях, а також обґрунтував елементи та поняття наступності в кримінальному законодавстві[995].

У історико-правовій літературі під наступністю в історії права необхідно розуміти розвиток державно-правових інститутів від попередника до наступника, те, що відбувається послідовно, почергово. Це безперервність державно-правових процесів, явищ тощо. Вияви наступності в праві Галицько-Волинської держави мали специфіку, оскільки визначальна роль в її забезпеченні належала наступності законодавства. Отже, в нових правових джерелах Галицько-Волинської держави зберігалися основні риси, ознаки, властивості попередньої правової системи Київської Русі (звичаєве право, князівське законодавство, "Руська правда", канонічне право й інші джерела права, які відповідали новим соціально-економічним і політичним відносинам). Із викладеного випливає, що станом на 1349 р. на етнічних українських землях, введених до Польського Королівства, була сформована і функціонувала українська правова традиція. "Усі змістовні характеристики вживання терміна "правова традиція", – зауважив Ю.Лобода, – відрізняються тим, що вказують на своєрідність правової системи, зумовлену її унікальним конкретно-історичним шляхом розвитку"[996]. Водночас ознаки, котрі визначають неповтор-

---

[994] Бажанов М. И. К вопросу о преемственности в уголовном праве / М. И. Бажанов // Проблемы законности : республиканский межведомственный научный сборник. – Вып. 30. – Х., 1995. – С.114–115.

[995] Навроцький В. О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.) / В. О. Навроцький. – К. : Атіка, 2001. – С.27–29.

[996] Лобода Ю. П. Правова традиція українського народу (Феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу) / Ю. П. Лобода. – Львів : Світ, 2009. – С.72.

ність, особливість, оригінальність етнонаціональної організації, розглядаються передусім як етнічні.

До найпоширеніших норм українського звичаєвого права, що діяло в Галичині у перші роки її перебування під владою польського короля Казимира III, належали норми, які регулювали порядок окремих процесуальних дій в українських селах під час здійснення копного судочинства. Авторитет звичаєвого права у Галичині, до її введення 1349 р. до Польського Королівства і поширення польського права у 1434 р., був обумовлений архаїчним, консервативним характером українського звичаєвого права, що сприяло захисту староукраїнських традицій правового ладу від невиправданих змін або накидання чужих правових норм. Українське звичаєве право зберігало дух, ідеологію українського народного права, у ньому віддзеркалювався рівень розвитку правової культури того часу. Українське звичаєве право не сприяло радикальним змінам, котрі ініціювалися польськими королями у Галичині до 1434 р. Важливим писаним правом в українській Галичині в складі Польського Королівства була, як уже згадувалося, "Руська правда"[997].

До середини XV ст. існувала практика, за якою польські королі підтверджували з певною періодичністю чинність у Галичині джерел руського права через прийняття відповідних нормативно-правових актів. Так, 18 лютого 1387 р. польська королева Ядвіга видала привілей Перемишльській землі[998].

Достатньо поширеною практикою в Галичині було підтвердження права власності через перезатвердження грамот

---

[997] Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів : Бібльос, 2006. – С.232–233.

[998] Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1878. – T. 7 : Dyplomatariusz / Wyd. O. Pietruski, X. Liske. – S.36–37.

галицько-волинських князів привілеями польських королів. Польський король Казимир III 31 серпня 1358 р. підтвердив Яцьку Солнечку грамоту князя Лева на села Угерці та Розбір[999], а 20 березня 1350 р. – жителю Руського Королівства шляхтичу Ходкові Макутейовичу привілей "славетного володаря князя Лева", виданого його предкам, стосовно права власності на с. Хлопчичі Перемишльської землі[1000]. У 1448 р. 15 березня польський король Казимир IV, на прохання Левка, Гаврила, Яцька, Тимка, Андрія та Петра Василевичів, підтвердив наданий їх предкам "привілей" князя і володаря Руських земель Лева"[1001]. Ці й інші факти підтверджують те, що джерела права Галицько-Волинської держави не були і не могли бути цілковито замінені джерелами права Польського Королівства.

Окремим джерелом права у Галичині було, як уже зазначалося, маґдебурзьке (німецьке) право. Воно сформувалося під впливом західної традиції права і спочатку регулювало міське самоврядування у м. Сянок (1339 р.), з 1356 р. – у м. Львові, а відтак – в інших галицьких містах і містечках.

Загальновідомо, що правові системи більшості європейських країн були сформовані зі значним впливом римського права. Упродовж історичного розвитку, внаслідок комплексу історичних і політичних чинників, територія України мала зв'язки з Римською імперією (і зі східною, і зі західною її частинами). Східна частина Римської імперії перетворилась на Візантійську імперію, правова система якої, безперечно, ґрунтувалася на римській класичній правовій традиції. Крім того, значно вплинула на українські землі й західна традиція

---

[999] Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть / Олег Купчинський. – Львів : НТШ, 2004. – С.781.

[1000] ЦДІА України у Львові, ф.15 (Сянський гродський суд), оп.1, спр.151, арк. 2302–2306.

[1001] Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть / Олег Купчинський. – Львів : НТШ, 2004. – С.784–786.

права, яка через німецьке (маґдебурзьке) право, сформоване на виключно римській класичній правовій традиції, поширювалась у Галицько-Волинській державі. Визначивши вплив римського права на формування української правової традиції, можна визначити напрям зв'язків між правовими системами України та Римської імперії, а через останню – з країнами Європи[1002].

Важливе значення на формування правової системи Київської Русі, а відтак Галицько-Волинської держави, мала рецепція римського права, яка розпочалася в XI–XII ст., охопивши практично всю тогочасну Європу й Київську Русь. У науці римського приватного права вчені-правознавці визначають два види рецепції римського права: пряму та опосередковану (похідну). Пряма рецепція римського права передбачає запозичення римських правових ідей і правових рішень із першоджерел; опосередкована (похідна) здійснюється не лише через запозичення римських першоджерел, а й через ті системи права, де рецепція відбулася раніше. Опосередкована рецепція характерна для колишніх європейських країн, котрі в зв'язку з певними обставинами виявилися на узбіччі загальних тенденцій розвитку європейського законодавства, що творилося внаслідок поєднання засад римських та національних[1003].

Для визнання можливості рецепції римського приватного права в Україні, її типу і наслідків перспектив необхідно з'ясувати, до якого виду цивілізації відноситься українська

[1002] Цвєткова Ю. Деякі приклади візантійського впливу на формування української правової традиції / Юлія Цвєткова // Про українське право : часопис кафедри теорії та історії держави і права / І. Безклубий, Н. Вангородська, О. Верник, О. Вовк, О. Ковальчук, О. Костенко, В. Котюк, В. Самохвалов, Ю. Цвєткова ; за ред. І. Безклубого. – Ч. 2. – К., 2007. – С.144–145.

[1003] Орач Є. М., Основи римського приватного права : навч. посіб./ Є. М. Орач, Б. Й. Тищик. – Львів, 2000. – С.19.

культура, – так обґрунтовано стверджує авторитетний учений-правознавець, професор Е.Харитонов[1004].

Лінгвістичні, археологічні й антропологічні матеріали засвідчують, що культура Київської Русі здебільшого була зорієнтована на східноєвропейську цивілізацію, тобто візантійську. Прийняття християнства як державної релігії в Київській Русі сприяло переважному впливу правової візантійської культури порівняно з впливом тогочасних західноєвропейських держав. Видатний дослідник візантійського права Є.Ліпшиц вважав: "Візантійське право було однією з найяскравіших сторін візантійської культури, і за силою впливу на культуру інших народів Середньовіччя воно може порівнюватись хіба що з візантійським мистецтвом і архітектурою"[1005]. Річ у тому, що внаслідок прийняття християнства "з рук" візантійського патріарха та наявності наприкінці X ст. власної правової традиції Київської Русі на основі звичаєвого та писаного права, найбільшого впливу візантійського права зазнали ті галузі й інститути права Київської Русі, котрі мали безпосереднє відношення до церковної юрисдикції[1006]. З ініціативи вищої церковної адміністрації Київської Русі на її територію були привезені численні писемні джерела, необхідні для повноцінного функціонування новоствореної церкви. До таких джерел належали ритуальні тексти, християнсько-філософські твори та візантійські збірки правових норм. Одним із найвизначніших джерел права Візантійської імперії, які повністю чи частково потрапляли на територію Київської Русі, були "Номоканони" – комплек-

---

[1004] Харитонов Є.О. Рецепція римського приватного права / Є. О. Харитонов. – Одеса, 1997. – С.192.

[1005] Липшиц Е. Э. Право и суд в Византии в IV–VIII вв. / Е. Э. Липшіц. – Л., 1976. – С.3.

[1006] Цвєткова Ю. Деякі приклади візантійського впливу на формування української правової традиції / Юлія Цветкова // Про українське право : часопис кафедри теорії та історії держави і права / І. Безклубий, Н. Вангородська, О. Верник, О. Вовк, О. Ковальчук, О. Костенко, В. Котюк, В. Самохвалов, Ю. Цвєткова ; за ред. І. Безклубого. – Ч. 2. – К., 2007. – С.145.

сні збірки з джерел церковного та світського права, створені відомими церковними діячами Візантії Іоаном Схоластиком і патріархом Фотієм. Доповнені різними правовими нормами вітчизняного й іноземного походження, ці збірки в Київські Русі отримали назву "Кормчі книги" і в багатьох списках, редакціях упродовж віків регламентували всі церковні та деякі інститути позитивного права. Найдавнішою з відомих сучасним дослідникам є "Єфремівська кормча книга", яка датується кінцем XI – початком XII ст. і містить фотієвський "Номоканон" з 14 титулів, фрагменти "Родоського морського закону", "Землеробського закону Юстиніана", "Еклоги", "Прохірону", "Новел" з "*Corpus Juris Civililis*" – тобто, елементи найзначніших джерел церковного та світського права Візантійської імперії, створених до X ст. Наявністю такого унікального представництва правових норм Візантії на території Київської Русі можна пояснити увагу дослідників до "Єфремівської кормчої книги", аналіз правових норм якої дає змогу визначати певні особливості розвитку правової системи Київської Русі після появи тенденцій впливу на неї візантійського права[1007].

Цілком слушні особливості впливу римського права на правову систему Київської Русі назвав видатний український правник М.Чубатий: "Християнство на полі права привело у нас до великого перевороту. Наше звичаєве право (Київської Русі. – *І.Б.*) мало багато понять, які стояли в суперечності з християнськими поняттями, як: родовід, многоженьство, наложництво і т.д. Прихід християнства модифікував наше звичаєве право. На Україні приходить духовенство зі своїми церковними канонами і своїм окремим судівництвом, і в цьому напрямі вони не хотіли підчинятися звичаєвому праву, але принесли зі собою готові збірники як церковного, так і світського права"[1008].

[1007] Щапов Я. Н. Византийское и южнословянское правовое наследие на Руси в XI–XIII вв. / Я. Н. Щапов. – М., 1978. – С.40–63.

[1008] Огляд історії українського права по записках за викладами проф. др. М. Чубатого на Тайнім Українськім Університеті у Львові в 1920–1923 рр. – 2-е поширене вид. // Історія джерел та державного права. – 1922. – Ч. 1/2. – С.20.

Разом з нормами церковного права візантійських збірок на територію Київської Русі потрапляли й окремі положення римського цивільного права, котрі збереглися дотепер та увійшли до галузі сучасного цивільного права України.

Іншим подібним правилом "Кормчої", що увійшло до цивільного права і, зокрема, містяться у чинному Цивільному кодексі України, є трирічний термін позовної давності з можливістю його продовження за поважних причин. Так, "Єфремівська кормча книга" визначає особливу систему перерозподілу єпархій у територіях, клір яких добровільно вирішив повернутися у християнство з єритичних течій. Упродовж трирічного терміну, з моменту встановлення кордонів єпархій, приймаються всі претензії з переділу територій, котрі спрямовувались до церковного суду або помісного собору. Цей термін продовжували, якщо єпископ, права якого порушені, з об'єктивних причин не міг звернутися до суду. Так само, як передбачено і в Цивільному кодексі України, поважність обставин, що спричинили пропуск строку позовної давності позивачем, вирішує безпосередньо судовий орган[1009].

Саме в правових нормах "Єфремівської кормчої книги" чітко зафіксовано підстави недійсності правочину, який вчинено під впливом насильства або за вкрай невигідних умов, що міститься в чинному Цивільному кодексі України.

Ми повністю поділяємо міркування М.Чубатого стосовно неоднозначності впливу римського права в Київській Русі, а також про міцні правові традиції, сформовані київськими князями. Так, М.Чубатий справедливо стверджував: "Рецептоване візантійське право збагатило українське право новим правовим поняттям, а через поширення по Україні чужих

[1009] Цвєткова Ю. Деякі приклади візантійського впливу на формування української правової традиції / Юлія Цветкова // Про українське право : часопис кафедри теорії та історії держави і права / І. Безклубий, Н. Вангородська, О. Верник, О. Вовк, О. Ковальчук, О. Костенко, В. Котюк, В. Самохвалов, Ю. Цвєткова ; за ред. І. Безклубого. – Ч. 2. – К., 2007. – 212 с.

збірників права право уодностайнилося; треба підкреслити, що кожна земля мала своє звичаєве право, кожне плем'я на Русі мало свій обичай, доперва введення чужих збірників, а рівночасне поширення з ними "Руської правди" як збірника українського права надало цілій Київській державі право спільне для всіх земель. Все-таки на Заході рецепція чужого римського права оставила на собі глибинніші сліди, чим у нас, приміром у Німеччині, римське цивільне право зовсім виперло германське німецьке право. У нас рецепція чужого права (візантійського) так сильно не зазначилася, а зміни були незначні і то лиш конечні. Завдячити треба сильному прив'язанню слов'янського елементу до свого звичаєвого права і консерватизмові українських племен"[1010]. З цього випливає, що, на відміну від держав Західної Європи, зокрема Італії, Франції, Німеччини, в Україні за Київської Русі процес рецепції римського права здійснювався на перших етапах не так активно і тому не набув такого поширення, як у цих державах. До того ж, на думку львівського правознавця А.Федущак-Паславської, це була "переважно, не пряма, а похідна рецепція, тобто нормативні акти, відображали рецептовані іншими державами норми, ідеї, засади римського права"[1011].

Вплив візантійського права простежується у русько-візантійських договорах 907, 911, 944, 971 рр., де були посилання і на норми візантійського права (тобто візантійські переробки римського права), і на "закони руські", що засвідчило взаємозв'язок і взаємовплив правових систем Київської Русі й Візантійської імперії у цей період.

[1010] Огляд історії українського права по записках за викладами проф. др. М. Чубатого на Тайнім Українськім Університеті у Львові в 1920–1923 рр. – 2-е поширене вид. // Історія джерел та державного права. – 1922. – Ч. 1/2. – С.24–27.

[1011] Федущак-Паславська А. До питання про рецепцію римського приватного права в Україні / Анна Федущак-Паславська // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2002. – Вип. 37. – С.150.

Галицько-Волинські правителі неодноразово відвідували Захід, а західні в свою чергу – Галицько-Волинську державу. Правлячі династії Галицько-Волинської держави, Польщі, Чехії, Угорщини часто зв'язували себе династичними шлюбами. Події у Галицько-Волинському Королівстві широко відображались у хроніках західних країн, а руські літописи, зокрема Галицько-Волинський, часто фіксував різні події в Західній Європі.

Правова система Галицько-Волинської держави ґрунтувалася переважно на джерелах права Київської Русі: звичаєве право, Коротка редакція "Руської правди", судова практика.

Важливим джерелом права Галицько-Волинської держави було німецьке (Маґдебурзьке) право, яке почало формуватися з 1188 р. у м. Маґдебург й у XIII ст. поширилося на інші німецькі землі, а далі – на міста Польщі, Литви, Чехії, Галицько-Волинської держави, Угорщини. Німецьке (маґдебурзьке) право під час формування зазнавало впливу західної традиції права, тобто римського права. Згодом німецьке (маґдебурзьке) право поширилося у Галицько-Волинській державі. Це стало наслідком загальноєвропейського розвитку міст, який європейські дослідники називають "міською революцією Європи"[1012]. Галицько-Волинські володарі заселяли німецьких переселенців задля розбудови міст і нарощування темпів їх економічного розвитку, створення оборонних споруд, а також значну увагу приділяли правотворчій діяльності. Можна допустити, що переселення німецьких колоністів у Галицько-Волинську державу спричинило необхідність врегулювати їх відносини. Привезені німецькими переселенцями "права" сприяли, зокрема, рецепції римського права. Особливості цієї рецепції полягали у тому, що вона здійснювалася через посередництво джерел права Київської Русі, яка своєю чергою

[1012] Кобилецький М. Маґдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.) : історико-правове дослідження / Микола Кобилецький. – Львів : ПАІС, 2008. – С.387.

значно раніше зазнавала впливу візантійського (опосередкованого – римського) права через русько-візантійські договори 907, 911, 944, 971 рр.

Отже, можна стверджувати, що в Київській Русі, а відтак у Галицько-Волинській державі, зокрема і в Галичині – складовій цих держав, відбувалася опосередкована рецепція римського приватного права, позитивно впливаючи на вдосконалення правових систем цих держав, зближення тогочасної України до західноєвропейської цивілізації. Однак татарське нашестя, загарбання і розчленування українських земель перервало не лише процес державно-правового розвитку українського народу, а й повноцінну рецепцію римського приватного права.

Проаналізований матеріал дає підстави для певних міркувань. Київська Русь і Галицько-Волинська держава та їхні правові системи пройшли складний шлях розвитку. Самобутність українського права до 1434 р. зумовлювалась міцними традиціями правотворення. Безперечно, визначальна роль у збереженні національних особливостей українського правотворення належала українському звичаєвому праву. Державно-правовий розвиток на українських землях ґрунтувався, крім стабільної й авторитетної національної бази, ще і на зовнішніх впливах, котрі особливо відчутними стали після 1349 р., адже втрата політичної незалежності неодмінно провокує та примножує у кілька разів зовнішній вплив на державу та право.

Яким був цей вплив упродовж XIV–XVI ст.? Позитивним чи негативним? Східним чи західним? До 988 р. вплив на українську державно-правову систему ззовні майже не відчувався. Більше того, Київська Русь сама визначала прогресивні тенденції розвитку права, політики, культури й економіки в усій тогочасній Європі, не визнаючи над собою патронату, а тим паче – зверхності інших держав. Чого лишень вартий щит, прибитий князем Олегом на воротах Царгорода – столиці Візантії!

Як відомо, у 988 р. Київська Русь прийняла державною релігією християнство східного обряду (православ'я). З

того моменту розпочався візантійський (східний) вплив на її державно-правовий розвиток, оскільки релігія, зокрема в період Середньовіччя, неодмінно на ньому позначалася. На українських землях почали набувати чинності візантійські джерела права, зокрема "Намоканон" та "Еклога", які привносили не лише позитивні тенденції (рецепція римського права), а й сумнівної вартості (смертна кара, тілесні покарання, тортури). Однак візантійський вплив на українське право не був настільки сильним, як може видатись на перший погляд. Археологічні й писемні тогочасні джерела засвідчують, що християнство тривалий час не було релігією більшості українського народу, зокрема до XIII ст., а отже, зберігались національні традиції, серед яких – регулювання правовідносин. Окрім того, християнство почало ставати релігією окремих праукраїнців до 988 р., а саме – з I ст., коли на етнічну праукраїнську територію почали поширюватись впливи і тенденції сусідньої Римської імперії. Це стало виявом західноєвропейського впливу на формування держави та права України.

У 1199 р. на західноукраїнських землях була утворена Галицько-Волинська держава – типова середньовічна європейська феодальна держава, на той час – одна з найрозвинутіших. Здійснюючи військову й дипломатичну політику, спрямовану на захист своєї території від сусідніх держав (Польщі, Угорщини та ін.), Галицько-Волинська держава часто укладала з ними тимчасові військові союзи. Це не могло не позначитись на розвитку її державно-правової системи, що зазнала впливу союзників. Одночасно безсумнівним був вплив Галицько-Волинської держави на сусідів. Так, у Віслицькому та Пьотрківському статутах 1347 р. відчутно простежується рецепція "Руської правди". Однак зазначимо, що вплив і взагалі характер Галицько-Волинської держави був західноєвропейським, адже Візантія перебувала в стані занепаду, а майже весь географічний схід Європи окупувала Золота Орда з настільки низькою правовою культурою, що її вплив на Галицько-Волин-

ську державу був мінімальним навіть після визнання Данилом Галицьким себе васалом хана.

У 1253 р. Папа Римський коронував Данила Галицького. Це був визначний момент, оскільки від того часу західноєвропейський вплив на Галицько-Волинську державу та її правову систему суттєво посилився. Трансформація Галицько-Волинської держави з князівства у королівство означала її приєднання на рівних правах до західноєвропейської спільноти держав і певну інтегрованість у західноєвропейські правові системи. Безперечно, цей крок Риму був радше політичним, аніж правовим, оскільки Європі потрібен був захист від Золотої Орди, а Галицько-Волинська держава мала виконувати роль своєрідного щита. Так чи інакше, але це мало місце, і Галицько-Волинська держава набула західноєвропейської моделі організації влади – Королівства з усіма випливаючими з цього принципами й особливостями.

Ключовою відмінністю між Західною та Східною частинами Римської імперій було розуміння вищої державної влади. Після прийняття християнства в Римі встановилась офіційна доктрина, за якою правитель держави отримував владу безпосередньо від Господа Бога. Символом цієї влади став меч.

У Західній Римській імперії мечів було два: один – для керівника світської влади, а інший – для керівника церковної влади. Отже, існував дуалізм державної влади, притаманний і наступним епохам історії Західної Європи. Натомість у Східній Римській імперії (Візантії) меч був один, тому імператор правив і державою, і церквою. Часто траплялося й так, що керівники світської та церковної влади були рідними братами.

Аналізуючи історію Галицько-Волинської держави, доходимо висновку: вона перейняла теорію "двох мечів", як і держави Західної Європи, оскільки вплив державного апарату на справи церковні був мінімальним. Ця розмежованість сфер компетенції світської та церковної влади характерна майже для всієї історії держави і права України, за винятком періоду

перебування українських земель у складі Російської імперії, адже ця держава перейняла візантійську доктрину "одного меча", взаємодію держави та церкви і підпорядкування церкви державі.

У 1339 р., як уже згадувалося, м. Сянок отримало маґдебурзьке право, відтак – й інші галицькі міста, а з XV ст. воно надано містам Наддніпрянської України. Маґдебурзьке право було одним із видів середньовічного європейського міського права, яке сприяло економічному розвитку міст, захищало міщан від феодальної залежності, гарантувало їм право на самоврядування, а також – джерелом рецепції римського права на українських землях. Рецепція маґдебурзького права засвідчує найяскравіші приклади західноєвропейського впливу на державу та право України.

Отже, станом на 1349 р., тобто на час входження Галичини до складу Польського Королівства, український народ уже мав власні традиції формування держави та правотворення європейського зразка.

4.2. Характерні риси основних галузей та інститутів права у Галичині

4.2.1. Цивільне право

Майнові відносини у Галичині регулювалися цивільно-правовими інститутами, котрі в XV–XVI ст. поступово виділялися в особливі сфери. До 1434 р. у Руському Королівстві правове регулювання цивільних відносин здійснювалося на основі українських джерел права ("Руська правда", звичаєве право, окремі грамоти галицько-волинських князів) та Вислицького статуту 1347 р., який спочатку застосовувався до польського населення Галичини, а з 1434 р. поширився на все населення Руського воєводства. Поступова інкорпорація

Галичини в складі Польського Королівства переносила з собою польське, зокрема цивільне (приватне) право. У Віслицькому статуті 1347 р. та інших нормативно-правових актах Польського Королівства, що почали в повному обсязі застосовуватися в Руському воєводстві з 1434 р., нормам цивільного права приділялося менше уваги, ніж нормам кримінального та процесуального права, наприклад, порівняно з "Руською правдою" Київської Русі. Однак суттєві зміни в майнових відносинах привели до формування і розвитку низки інститутів цивільного права Польського Королівства, в складі якого перебувала Галичина.

Розвиток цивільно-правових відносин у Польському Королівстві був спричинений значним внутрішнім обігом і стійкими зовнішніми економічними відносинами з іншими державами. Правове регулювання майнових відносин у Галичині в складі Польського Королівства будувалося на основі нерівної правоздатності суб'єктів, зумовленої становою та релігійною належністю, залежали від правового становища особи. У той період суб'єктами цивільних правовідносин були і приватні, й колективні особи (громади, монастирі та ін.). До першої групи належали люди вільного стану, зокрема магнати, шляхта, духовенство, міська знать, вільні селяни. Суб'єкти права повинні були відповідати визначеним вимогам, насамперед володіти правоздатністю та дієздатністю, яка визначалася залежно від станової приналежності, досягнення встановленого віку, статі[1013]. Стосовно впливу віку на правоздатність і дієздатність, то польське середньовічне право відрізняло особи, котрі досягли повноліття, від осіб неповнолітнього віку[1014]. Повнолітні в польських правових джерелах називалися "*legitima*

[1013] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С. 105.

[1014] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S. 101–102.

actas", або "*majenes*", інші – "*actas infantiles i minores annis*", або "*impuberes*"[1015].

Найповнішу правоздатність у Польському Королівстві мали ті, хто належав до привілейованого стану і володів привілеями, порівняно зі селянами, які у XIV ст. фактично були безправними. Феодали мали право вільно, без жодних обмежень розпоряджатися майном, що їм належало.

Найобмеженішими у правоздатності були залежні люди – "невільні люди", котрі перебували у правовій залежності від своїх панів[1016]. Про те, в якому віці наставало повноліття, а, відповідно, і повна дієздатність, зазначено в ст. 37 Віслицького статуту 1347 р., що поширював чинність у Галичині. Подібна за змістом і ст. 70 Повного зводу статутів Казимира Великого 1420 р.[1017] Згідно з цією статею, повноліття наставало із досягненням 12-річного віку. Однак зміст цієї статті лише частково відповідав даним судової практики. Наприклад, деякі дослідники вважають, що з досягненням 12 років ставали повнолітніми лише особи жіночої статі, а особи чоловічої – після 14-річного[1018]. Проте ці дані не можна вважати точними. На думку окремих дослідників, повноліття, яке вело за собою повну дієздатність, наставало лише в 24 роки[1019]. До повноліття діти залишалися під владою батька або опікуна і звільнялися від обов'язків нести відповідальність у судах. У Польському

[1015] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С. 106.

[1016] Бардах Ю. История государства и права Польши / Юлиуш Бардах, Богуслав Леснодорский, Михал Пиетрчак. – М., 1980. – С. 129.

[1017] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S. 101–102.

[1018] Hube R. Prawo polskie w XIV wieku : Ustawodawstwo Kazimierza Wielkiego / Romuald Hube. – Warszawa, 1881. – S.114.

[1019] Бардах Ю. История государства и права Польши / Юлиуш Бардах, Богуслав Леснодорский, Михал Пиетрчак. – М., 1980. – С. 106 ; Дунин К. О мазовецком праве / К. О. Дунин. – Варшава, 1876. – Ч. 1. – С.105.

Королівстві чоловіки перебували у вигіднішому становищі, ніж жінки. Перевага чоловіків полягала в тому, що вони як брати мали право викупити у примусовому порядку в своїх сестер родові маєтки. Крім того, рідні брати здійснювали над ними опіку і мали вирішальне слово у питанні вибору для них нареченого[1020].

Право Польського Королівства розрізняло дівчат, заміжніх і вдів за ступенем наявності правоздатності та дієздатності. Згідно з цим поділом, правоздатність жінки у певних питаннях обмежувалась. Найбільшою обмеженістю володіли незаміжні дівчата, котрі не мали права укладати будь-які цивільно-правові угоди з приводу набуття або відчуження майна. Однак усі жінки, незалежно від названого розподілу, мали право виступати в суді через своїх довірених осіб або захисників – як позивачі, так і відповідачі[1021].

Певні обмеження цивільних прав поширювалися на іноземців. Спадок іноземця, що помер, не залишивши на території Польського Королівства спадкоємця або заповіту, переходив до держави.

Особлива правоздатність встановлювалася для євреїв. Їм було заборонено вступати в шлюб з християнами; поселятися вони повинні були у визначених місцевостях або кварталах міста. Проте, на відміну від християн, євреям дозволялося укладати договори позики під відсотки. Ці привілеї пов'язувалися з особливим статусом євреїв у державі, котрі трактувалися як "слуги казни"[1022].

Важливим чинником, що впливав на дієздатність, був психічний стан особи. Наприклад, ст.17 Віслицького статуту 1347 р. встановлювала: у цивільних угодах можуть бра-

---

[1020] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S. 127.

[1021] Там само. – S. 53–54.

[1022] Bałaban M. Historia i literatura żydowska / Majer Bałaban.– Lwów, 1925.– T.3. –S.185–186.

ти участь особи, котрі володіють здоровим розумом (*habentes plenam discretionem*)[1023].

Поняття юридичної особи – суб'єкта цивільних відносин – не було передбачено у джерелах польського середньовічного права. Проте наявність королівського двору зі земельним фондом, наявність власного господарства у церкви, монастирів засвідчувала зародження і розвиток суспільних об'єднань щодо спільної господарської діяльності[1024].

Польські джерела права поділяли речі на рухомі та нерухомі[1025]. Відмінність рухомих і нерухомих речей як об'єктів права власності полягала в тому, що відчуження перших оформлялося у земських і гродських книгах, а для відчуження других достатньо було усної згоди[1026]. Перехід права власності на нерухоме майно здійснювався через складну процедуру, так зване введення у володіння, а перехід права власності на рухоме майно – через просте передавання речі[1027]. Це положення підтверджувало значний вплив римського права на польське, що сприяло вдосконаленню правової системи Польського Королівства.

Право власності. Розвиток і утвердження приватної власності, майнової нерівності, урізноманітнення майнових відносин у Польському Королівстві, зокрема і в Галичині, призводив до необхідності правового регулювання цих суспільних відно-

---

[1023] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S.32.

[1024] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С. 107.

[1025] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S. 92.

[1026] Дунин К. О мазовецком праве / К. О. Дунин. – Варшава, 1876. – Ч. 1. – С.154.

[1027] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С. 107.

син. На перших етапах розвитку майнових відносин у західних (польських) слов'ян їх регламентацію здійснювали звичаї. З інтенсивним розвитком соціально-економічних відносин, розширенням цивільного обороту в Польському Королівстві значна увага приділялася регулюванню права власності.

Від 1349 р. до 1434 р. у Руському Королівстві право власності регулювалося відповідно до "Руської правди" та звичаєвого права. Згідно з нормами "Руської правди", яка діяла в Галичині до 1434 р., суб'єктами права власності були князі, бояри, дружинники, духовенство, ремісники, купці, селяни. Суб'єктами права власності не могли виступати невільні селяни. Відповідно до українського звичаєвого права, власник мав право розпоряджатися майном, укладати договори, отримувати прибуток з майна, вимагати захисту належного йому майна у випадку посягань інших осіб на це майно[1028].

Об'єктами права власності у Галичині були земля, знаряддя праці, коні, одяг, робоча худоба, торгові товари та ін. З утвердженням правового регулювання майнових відносин земля стала основним об'єктом права власності в Галичині під владою Польського Королівства.

Феодальна земельна власність у Галичині 1349–1434 рр. розвивалася на основі колишніх грамот галицько-волинських князів, а також привілеїв із королівського домена польських королів. Феодальна власність встановлювалася і внаслідок примусового вилучення боярами земель у громади[1029].

У Галичині 1349–1434 рр. основними підставами набуття права феодальної земельної власності були купівля, дарування, спадкування, міна, освоєння вільних земель, надання королем

[1028] Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів : Бібльос, 2006. – С.240–241.

[1029] Юшков С. В. История государства и права СССР / Серафим Юшков. – Ч. 1. – М., 1961. – С.114.

земель за службу, захоплення земель громад[1030]. Однак польський король Казимир III після захоплення Галичини отримав у своє розпорядження домени галицьких князів, зокрема конфісковані вотчини і пустуючі державні землі. Поступово у Галичину починає проникати ленне право як різновид службового права на володіння землею, що надавалося за службу (насамперед військову) васалам (шляхті) від сюзерена (польського короля), яке передавалося за спадком (від батька до сина і т.д.). Виникнення тут ленного права М.Грушевський пов'язував з "рецепцією польськими королями західного, переважно німецького права"[1031]. В.Гейнош поділяв цей погляд і одночасно погоджувався з А.Прохаскою, який допускав існування ленів у Галичині до Владислава Опольського[1032]. На думку Г.Пашкевича, розвиток ленного права у Галичині став результатом перенесення польським королем і його наступниками на місцевий ґрунт (Галичину. – І.Б.) норм німецького права, які застосовувалися відносно солтисів[1033]. М. Кордуба наголошував на подібності галицького суспільного ладу зі західноєвропейським феодалізмом, що відображалось у додатковому впливі сусідніх країн – Польщі й Угорщини на Галичину[1034]. Траплялися випадки, коли землі надавалися не

[1030] Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів : Бібльос, 2006. – С.241–242.

[1031] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – Т. 4 : XIV–XVI віки – відносини політичні. – С.78.

[1032] Hejnosz W. Jus Ruthenicale. Przeżytki ustrojowe w ziemi zanockiej w XVI w. / Wojciech Hejnosz // Sprawordania Towarzystwa Naukowego w Lwowe / pod red. P. Dąbkowskiego. – Lwów : Nakł. Towarzystwa Naukowego, 1926. – T. 6. – S.32.

[1033] Paszkiewiecz H. Polityka ruska Kazimierza Wielkiego / Henryk Paszkiewiecz. – Kraków, 2002. – S.215–216.

[1034] Кордуба М. Суспільні верстви та політичні партії в Галицькім князівстві до половини XIII століття / Мирон Корбуда // ЗНТШ / під ред. М. Грушевського. – Львів, 1888. – Т. 31/32 : Реферати, призначені на Київський археологічний з'їзд. Перша половина : археологія, історія, етнографія. – С.8.

королем, а його намісником. Так, 6 липня 1375 р. Владислав Опольський надав Яську с. Дросів Самбірського повіту[1035]. На першому плані у поданнях Владислава Опольського виступали три основні моменти: надання становило лен; з наданням пов'язаний обов'язок військової служби й інші обов'язки васала; забезпечення васалові ленного заступництва[1036]. На думку В.Інкіна, основними рисами руського лену були:

– залежність характеру служби в якісних і кількісних показниках від розміру земельного надання; зокрема йдеться про переважання легкоозброєних лучників над списниками;

– обов'язок васала перебувати невідлучно на Русі;

– заборона передання ленних маєтків в треті руки без згоди короля;

– обов'язок васала платити королю подимне – 2 гроші широких з осідлого кметя;

– обов'язок сплати королю вівсяної данини та низки платежів на користь міст, утримання в оборонній готовності та забезпечення замків усім необхідним для оборони (інколи – замковою "роботизною").

Предметом надання могла бути не лише земля, а й інші об'єкти (джерела прибутків)[1037].

Унаслідок впровадження польського права Галичині у 1434 р., інститут права власності зазнав суттєвих змін, оскільки він почав функціонувати відповідно до законодавства Польського Королівства.

[1035] Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1878. – T. 7 : Dyplomatariusz / Wyd. O. Pietruski, X. Liske. – S.18–19.

[1036] Prochaska A. Lenna i mánstwa na Rusi i na Podolu / Antoni Prochaska // Rozprawy Akademii Umiejętnoścy. Wydział Historyczno-Filozoficzny. – Serya 2. – Kraków, 1902. – T. 17. – S.8.

[1037] Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Миколи Крикуна. – Львів : Добра справа, 2004. – С.137.

Поняття права власності (*własność*) існувало в ранньому Середньовіччі, хоч юридичний термін у Польському Королівстві сформульовано у XVI ст. До того йшлося не про власність (від "володіти"), а про дідизну, успадкування майна "від дідів"[1038].

У давньому польському праві власність поділялася на публічну й індивідуальну. До публічної власності відносили поля, пущі. Вони не належали нікому, але водночас належали всім. Таку форму власності називали польськомовним терміном "*puscizna*". Той, хто присвоїв собі це майно, ставав його власником. Хаотичність у розподілі індивідуальних володінь, битви, бійки та ворожнечі між власниками спричинили необхідність правового регулювання цього питання державою. Так виникло фундаментальне правило: нерухомість у власність отримували ті особи, котрі перебували на службі в короля[1039].

Право власності на майно поділялося на індивідуальне й колективне. Суб'єктами права власності в Польському Королівстві були король, магнати, шляхта, духовенство, ремісники, купці, селяни та ін.

Польські джерела права регламентували правовий статус власника, який мав право володіння майном, користування, а також допустиме право у межах розпорядження ним. Право користування і розпорядження майном у Польському Королівстві обмежувалося правами третіх осіб. Польський король Владислав III Варненчик 18 липня 1444 р., бажаючи виявити свою особливу опіку над м. Львовом, зобов'язав усіх духовних і світських осіб шляхетського походження продавати свої будинки й нерухоме майно, отримані у Львові в спадщину , особам, підлеглим міському праву з тією метою, щоб ці маєтки не вийшли з-під його

[1038] Бардах Ю. История государства и права Польши / Юлиуш Бардах, Богуслав Леснодорский, Михал Пиетрчак. – М., 1980. – С. 134.

[1039] Lelewel J. Początkowe prawodawstwo polskie cywilne i kryminalne do czasów jagiellońskich / Joachim Lelewel. – Warszawa, 1828. – S.29–30.

підпорядкування[1040]. Цей документ підтвердив король Сигізмунд II Август у Любліні 16 квітня 1554 р.[1041]

Аналіз Віслицького статуту 1347 р., Повного зводу статутів Казимира Великого 1420 р., Вартського статуту 1423 р. та інших нормативно-правових актів Польського Королівства дав змогу стверджувати: складніший характер мали майнові права, пов'язані з набуттям і переданням нерухомої власності.

Основними формами земельної власності у Польському Королівстві загалом і Руському воєводстві зокрема вважалися помістя та вотчина. Надаючи як винагороду за службу свої земельні угіддя служилим людям, королі тим самим забезпечували їх ленну, васальну від себе залежність. Ці земельні ділянки передавали служилим людям. Вони являли собою служиле помістя, яке польські правові джерела називали "*wysluzonc*". Особливістю помістя полягала в тому, що воно не передавалося за спадком, а їх держатель, який був васалом короля, зобов'язаний був нести військову й адміністративну службу при королівському дворі. Після припинення королівської служби це майно поверталося у земельний фонд короля[1042].

Водночас у середньовічній Польщі мав місце й інший вид земельного володіння – так звана вотчина (маєток), яка позначалася "*haereditates*". На відміну від вислуженого маєтку, вона становила цілковиту власність їх володільців. З цього випливало, що право власності феодалів на землю характеризувалося наявністю двох видів: повного права власності, що мали володільці вотчини, й обмеженого права власності, яким володіли володільці вислужених помість.

[1040] Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – С.87.

[1041] Там само. – С.276.

[1042] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С. 109.

У Галичині XV ст. галицькі бояри повинні були доводити з допомогою свідків давність володіння своїми вотчинами перед знатними польськими родами, котрі репрезентували інтереси польського короля[1043]. Доля нащадків князівських слуг і дрібних галицьких бояр визначалася завданням польського уряду в новопридбаних землях заселити, спустошений війнами, анексований край і створити збройні сили для його оборони. Тому необхідно було залучити на свій бік корінний "служилий елемент"[1044]. У перші роки перебування Галичини в складі Польського Королівства ні польський король Казимир III, ні "управитель" Владислав Опольський не порушували старих ленних відносин. Їхні надання різним слугам і службовцям пов'язувалися з військовою службою – кінною зі списами і легшою – з луками та стрілами. Зобов'язання галицького васала, зокрема участь у кожному поході, ленне судочинство і допомога своєму панові у здійсненні судових функцій нічим не відрізнялися від васальних обов'язків у країнах Західної Європи. Винятком був обов'язок особисто проживати у Галичині[1045]. Ленний характер земельних надань польського короля Казимира III визначався тим, що вони були пов'язані з військовою службою. Ця умова була важливою ще з часів існування Галицько-Волинської держави (наприклад, можна назвати грамоти князя Лева)[1046]. Особливо виражений характер мали земельні надання на території Самбірщини. Владислав Опольський 6 липня 1375 р. привілеєм дарував Яськові та його законним спадкоємцям с.Дорожів у Самбірській во-

---

[1043] Линниченко И. Черты из истории сословий в Юго-Западной Галицкой Руси XIV–XV в. / Иван Линниченко. – М., 1894. – С.115.

[1044] Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Миколи Крикуна. – Львів : Добра справа, 2004. – С.141.

[1045] Prochaska A. Lenna i mánstwa na Rusi i na Podolu / Antoni Prochaska // Rozprawy Akademii Umiejętnoścy. Wydział Historyczno-Filozoficzny. – Serya 2. – Kraków, 1902. – T. 17. – S.4–12.

[1046] Там само. – S.7–8.

лості з умовою несення служби списником і лучником, участі в кожному генеральному ополченні та сплати подимного по 2 гроші з кожного селянського двору на день Святого Мартина. Донатор декларував своєму васалові заступництво – викуп у випадку необхідності з полону та відшкодування вартості під час бою коня[1047].

Ленне право у Галичині ототожнювалося зі службовим правом, яке давало право володіння земельною ділянкою і надавалося за службу (насамперед військову) васалам (шляхті) від сюзерена (польського короля). У королівському привілеї 1519 р. сказано про звільнення васала від "феодального або службового права" та ленного суду. Однак не всі служилі були васалами. На думку Б.Грекова, польський король простежив у документах галицько-волинських князів імена двірцевих слуг – військових і домових з одного боку, а з іншого – селян різного юридичного статусу. Все це населення почала називатися терміном "*servitores*"[1048].

Галицькі служилі люди XV–XVI ст., хоч і не мали права виходу, виконували земську службу в судах, військову та ін. Вони були звільнені від сплати чиншів і данини, які сплачували кметі. Що стосується стації, то її сплачували лише під час приїзду польського короля. Окрім військових обов'язків (військова варта в замку, охорона кордонів волостей), вони також розвозили листи, збирали податки і мита, виконували адміністративні обов'язки. Службове становище цих людей прив'язувалося не до особи, а до землі й могло бути перенесено на іншу особу. Цілком справедливо вважав В.Інкін: "Публічно-правовий елемент надання ленного права поступався

[1047] Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Миколи Крикуна. – Львів : Добра справа, 2004. – С.141–142.

[1048] Греков Б. Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII века / Б. Греков. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1946. – С.359.

приватно-правовому", тому ці особи "розпоряджалися землею як своєю власністю"[1049].

У процесі подальшого розвитку феодальних відносин у Польському Королівстві, зокрема й у Галичині, відмінності між вотчиною та вислугою стиралися. За прикладом західноєвроейських держав, у Польському Королівстві відбулися перетворення вислуг на вотчини. Тобто, польській шляхті у першій половині XIV ст. вдалося закріпити за собою вислужене майно на праві невідчужуваної феодальної власності й одночасно з цим набути у своїх землеволодіннях ті самі привілеї, якими вже володіли барони[1050]. Водночас деякі відмінності в правовому режимі між вотчиною і вислуженим майном ще залишалися. Наприклад, якщо вислуга переходила за спадком лише за чоловічою лінією, вотчина могла успадковуватися й особами жіночої статі. Крім того, на противагу вислуженим помістям, вотчини могли відчужуватися їх володільцем. Однак найближчим родичам володільця було надано право родового викупу набутої вотчини іншими особами[1051].

Феодальна власність існувала у вигляді королівського домену, переважно на королівських пожалуваннях. Королівський домен був не лише власністю короля та важливим господарським механізмом, а й гарантією непорушності його влади. Існували різні способи формування королівського домену. Важливим шляхом набуття права власності стала конфіскація маєтків шляхти внаслідок визнання особи ворогом короля, не підтвердження шляхетського походження чи правових

[1049] Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Миколи Крикуна. – Львів : Добра справа, 2004. – С.143.

[1050] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С. 110.

[1051] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С. 110.

підстав набуття права власності на маєток. Особливо активно конфісковував маєтки та роздавав землі з королівського домену Казимир III. Після його смерті був організований рух шляхти, яка вимагала повернення своїх конфіскованих маєтків, тому Людовик Угорський мусив повернути окремі маєтки колишнім власникам.

Королівський домен поділявся на ключі, котрі об'єднували від кількох до кільканадцяти сіл. Управління ними здійснювали державні службовці – підручні, чи бурграфи. У Галичині ці службовці підпорядковувались старості.

Зазвичай місцем перебування бурграфа, який управляв частиною королівського домену, був замок, що символізував владу на цій території, адміністративний центр ключа. Навколо нього зосереджувалось суспільне життя всієї околиці. Штат замкової служби формувався солтисами сусідніх сіл, а інколи до її складу входили місцеві рицарі на підставі привілеїв про надання земельних ділянок. Такі надання пов'язані з відбуванням військових обов'язків, тому формувалась суспільна група замкових службовців.

"Феодальна власність на землю формувалася як власність, розділена між кількома суб'єктами. Сутність роздільної власності полягала в тому, що король володів верховною власністю на землю, залишаючи селянинові лише право на неї, що визначалися терміном "підвладної власності". Не все селянство, однак, користувалися таким видом власності, суть якої полягала у праві передання майна спадкоємцям за низхідною лінією і розпорядження нею на визначених умовах"[1052]. У більшості галицьких сіл селяни мали право лише тимчасово користуватися землею, але, як засвідчують джерела, в окремих селах селяни виступали повноправними суб'єктами права власності.

[1052] Бардах Ю. История государства и права Польши / Юлиуш Бардах, Богуслав Леснодорский, Михал Пиетрчак. – М., 1980. – С. 136.

Так, 1549 р. у с. Одрехова селянин Іван Глоденський продав селянину Грицеві свою земельну ділянку[1053].

Право верховної власності на землю належало державі й було пов'язане з правом вимагати від селян оброк та інші феодальні повинності, встановлені в локаційному документі, або як звичай. Сфера утилітарної власності й норм, що визначали її становище, передбачалась у Вартському статуті 1423 р., за яким селянина, що втік, пан повинен був 4 рази покликати повернутися і лише після того посадити на цю землю іншого селянина. Статути Казимира Великого 1420 р. встановили: селяни не відповідають за борги свого пана[1054].

За правовим статусом, земельні володіння шляхти поділялися на три категорії: 1) вотчини, дідизни; 2) маєтки, вислужені або отримані в користування (державні) на визначений або невизначений термін; 3) куплені маєтки. Право власності на землю у Польському Королівстві тісно співвідносилося з військовою службою. Це виявлялося в тому, що кожен власник маєтку чи землі виконував спеціальні повинності, притаманні тільки конкретно його маєтку або землі.

Правовий статус володіння іноді позначався терміном "держання", що суттєво відрізняло його від права власності. Під правом володіння розумілося фактичне володіння (панування) річчю, але з обмеженим правом розпоряджатися нею. За певних умов держання могло перетворитися на право власності (наприклад, у випадку володінням нерухомим майном понад 10 років). Польський король мав право видати привілей про передання маєтку в пожиттєве володіння шляхтичеві. Володіння, як і власність, підлягало судовому захисту.

Подібно до інших країн тогочасної Європи, земельні володіння польських феодалів поділялися на дві частини: безпо-

---

[1053] ЦДІА України у м.Львові, ф.37 (Громадський уряд с. Одрехова), оп.1, спр.16, арк. 1.

[1054] Бардах Ю. История государства и права Польши / Юлиуш Бардах, Богуслав Леснодорский, Михал Пиетрчак. – М., 1980. – С. 137.

середньо власні помістя феодала і частина землі, яку надавали в користування селянам цього феодала. Отримуючи землю від феодала, селяни зобов'язувались відбувати повинності на його користь. Будучи власниками землі – лена, феодали володіли значними привілеями, отриманими від польських королів. Окрім того, вони мали право розпоряджатися своєю земельною ділянкою: продати її, передати у спадок, подарувати, виміняти, закласти для забезпечення боргу[1055]. Під час відчуження земельної власності необхідно було зробити відповідний запис у земських або гродських книгах.

Польські королі, здійснюючи свою політику, акцентували на закріпленні та захисті права власності польської шляхти, причому нерідко обмежуючи, а інколи й позбавляючи права власності українських землевласників, нащадки яких набули цей статус переважно у Галицько-Волинській державі. Король Казимир III у 1352 р. затвердив право власності Юрія Руперта та Маргарити, синів і дочки покійного львівського війта Матвія, на млин "Сільський кут" зі ставом поблизу Львова, а також на с.Малі Винники з млином, ставом, корчмою та фільварком. "Підпреск" – маєток, подарований князем Левом їхньому дідові, львівському війтові Бертольдові[1056]. У 1374 р. руський староста, власник Віснича та Буська, Івасько Кміта віддав у володіння Пшимиславові два села у Буському повіті та зобов'язав його брати участь у військовому поході[1057]. Владислав II Ягайло 18 березня 1408 р. надав за заслуги Тошкові та Миколі Пакошовичам королівське с. Тошкигав за умови, що вони особисто поселяться в Саноцькій землі, будуть платити по 2 гроші від кожного двору та нести військову службу в Галичині за потреби. З цього випливало, що статус представ-

[1055] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S. 121.

[1056] Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – С.26.

[1057] Там само. – С.31.

ників руської шляхти, позбавлених своїх маєтків, засвідчував: відчуження маєтків, що перебували у руської шляхти як вотчини або застави до початку правління Владислава III (1434–1444 рр.), негативно впливало на цю групу населення.

Дії, спрямовані на відчуження шляхетської власності у Галичині, стали можливим на підставі принципових змін у політиці королівських надань за перших Ягеллонів[1058]. Упродовж XV ст. зростаюча потреба польських королів у грошах призвела до поширення практики застав державних володінь. Система застав давала королівській владі змогу накопичувати кошти, потрібні для покриття видатків королівського двору. Крім того, вкладання коштів у королівські позики й отримання натомість королівських земель сприяли зростанню мобільності та збільшенню політичної вагомості магнатів, суттєвим змінам у розподілі власності та влади в Польському Королівстві[1059].

Правління Владислава III особливо відрізнялось масштабами заставлень королівських володінь. Застави стали основним джерелом капіталів, які польський король потребував для ведення постійних війн з Угорщиною й іншими країнами і на винагороди службовій шляхті. Достатньо сказати, що застави становили приблизно 60 % виданих Владиславом III привілеїв – цифра, особливо значна порівняно з кількістю заставних привілеїв, що збереглися від правління його попередника Владислава II Ягайла (лише 25 % від загальної кількості королівських документів)[1060].

За протоколами судових справ про спірні володіння між дідичними власниками і новими одержувачами заставлених королівщин можна відтворити картину цивільно-

---

[1058] Зазуляк Ю. Шляхи легітимізації прав на земельну власність серед руської шляхти в середині XV ст. / Юрій Зазуляк // Вісн. Львів. нац. ун-ту. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С.95.

[1059] Там само. – С.55.

[1060] Sułkowska-Kurasiowa I. Dokumenty królewskie i ich funkcja w panstwie Andegawenów i pierwszych Jagiellonów / Irena Sułkowska-Kurasiowa. – Warszawa, 1977. – S.45.

правових відносин у Галичині. Ці протоколи збереглися у судових книгах Руського воєводства від початку правління Владислава III. Дослідники неодноразово зверталися до цих документів[1061]. У процесі вивчення справ, котрі зберігаються у судових книгах Львівської землі Руського воєводства, львівський історик Ю. Зазуляк опрацював 29 випадків, найдавніший з яких зафіксовано 5 вересня 1440 р.[1062] Найбільша кількість справ (17) припадає на 1442–1443 рр. Записи за 1445–1454 рр. містять інформацію про сім випадків. Справи можна поділити на дві групи. Першу становлять справи про суперечки між шляхтичами, що отримали ті самі маєтки, другу – справи (таких налічується 13), в яких одна зі сторін, зазвичай відповідач, оголошував маєток своєю спадковою власністю. Загалом про другу групу справ збереглася повніша і детальніша інформація[1063].

Цікавою для аналізу інституту права власності в Галичині була справа про с.Стронятин, яку А.Малеховський розпочав проти П.Гамладиновича. Зазначимо, що під час першого розгляду (12 листопада 1443 р.) королівський староста звертався до П.Гамладиновича як до міщанина й *Armenus*[1064]. П. Гамладинович проголосив Стронятин своєю власністю, що вказувала на його статус як землевласника і шляхтича. Факт неоднозначної та суперечливої його соціальної ідентичності

[1061] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1994. – Т. 5 : Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. – С.23.

[1062] Зазуляк Ю. Шляхи легітимізації прав на земельну власність серед руської шляхти в середині XV ст. / Юрій Зазуляк // Вісн. Львів. нац. ун-ту. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С.95–96.

[1063] Там само. – С.96.

[1064] Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów : 1 związkowa drukarnia, 1889. – T. 14 : Najdawniejsze zapiski sądów lwowskich 1440–1456 / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – S.894.

передбачливо використав А.Малеховський, який не пропустив можливості піддати сумніву шляхетське походження відповідача. М.Гологорський, виступаючи у суді як представник (прокуратор) П.Гамладиновича, протестував проти такого твердження і зобов'язав Гамладиновича пройти процедуру "очищення" шляхетства. Як підтверджує запис 20 березня 1444 р., П.Гамладинович успішно здійснив її, і М.Гологорський подав доказ суду міста, що засвідчив цей факт[1065].

Джерела польського середньовічного права, характеризуючи основний інститут системи права – право власності, підтверджують право феодальної власності на нерухоме та рухоме майно. Основним видом нерухомого майна була земельна власність. Визначальна роль земельної власності в період Середньовіччя випливала з того, що земля у феодальному суспільстві є основним засобом виробництва і, відповідно, власність на неї була основою феодальної системи загалом[1066]. Так, у реляції (звіті) 1551 р. возного Яна Заборського згадувалось про с. Гаї, що було власністю Яна Щенсного (Гербурта)[1067].

Рухоме майно було виключно індивідуальною власністю шляхти, а власність на землю в період Польського Королівства часто мала перероздільний характер: земля була власністю сімейної громади. На відміну від співволодіння, що давало право на розпорядження майном, члени сімейної громади не мали права на реальну частку майна. У випадку смерті члена громади його майнові права не переходили до спадкоємців, спільна частка лише збільшувалася[1068].

[1065] Зазуляк Ю. Шляхи легітимізації прав на земельну власність серед руської шляхти в середині XV ст. / Юрій Зазуляк // Вісн. Львів. нац. ун-ту. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С.99.

[1066] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С.116.

[1067] ЦДІА України у м.Львові, ф.9 (Львівський гродський суд), оп.1, спр.28, арк.45–46.

[1068] Бардах Ю. История государства и права Польши / Юлиуш Бардах, Богуслав Леснодорский, Михал Пиетрчак. – М., 1980. – С.138–139.

Джерела польського права до способів обмеження власності відносили право близькості, що розумілося на основі спорідненості, охоплювало право першочергової купівлі та право ретракту. За правом першочергової купівлі, родичі продавця (у випадку відчуження спадкового майна) отримували перевагу на першочергове його придбання. За їх відмови від цього права нерухомість могла передаватися чужій людині. Якщо родичів оминали, вони могли скористатися правилом ретракту. Існував також ретракт-захоплення, що реалізувався близькими родичами безкоштовно у випадку дарування, проведеного без їхньої згоди.

Збільшення земельного обороту призвело до реалізації права власника та гарантованої йому свободи розпорядження своїм майном. Строком добросовісного володіння, після закінчення якого володілець майна набував прав власника, було три роки і три місяці. Упродовж цього терміну будь-яка зацікавлена особа мала право звернутися з позовом за справою про маєток, який перебував у чужому володінні. Якщо позивачем стосовно відновлення права власності на майно виступала жінка, то строк законної давності відповідно продовжувався для заміжньої жінки до десяти років, а для вдови – до шести[1069].

Повний звід статутів Казимира Великого 1420 р. заохочував ліквідацію нероздільних маєтків, встановлюючи для поділу незафіксований документально термін у 3 роки та 3 місяці, після спливу якого розподіл уже не міг бути оскаржений. Усе більше обмежувалося право ретракту, що належало родичам.

Обсяг правоздатності власника рухомого майна не мав обмежень. Повноваження власника нерухомого майна були неоднаковими до різних суб'єктів і залежали від двох чинників: 1) способу набуття права на майно; 2) правового режиму, в якому перебувало майно в попереднього власника.

[1069] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S.108.

Право Польського Королівства передбачало два способи набуття права власності: первинний і вторинний. Перший – це привласнення нічиїх, або безгосподарних цінностей, у тому числі заволодіння неосвоєних вільних земель, захоплення та присвоєння селянської землі шляхтичами, встановлення залежності дрібних землевласників від магнатів, узаконення на підставі давності володіння тощо. Землю привласнювали частіше в процесі її використання. Правовою формою привласнення, а пізніше – підтвердження права власності була так звана заповідь. Вона полягала в оголошенні державного акта, згідно з яким ніхто, крім того, хто оголосив про своє відношення до певної землі, не мав на неї прав, і ця земля з моменту оголошення ставала його власністю[1070].

Первинний спосіб набуття права власності в польському праві розглядався як споконвічне володіння. Воно було визнанням права власності на основі давнього та безперервного проживання на цих землях і узаконювалося на підставі давності володіння, а суд у кожному конкретному випадку вирішував, чи достатній названий термін для обґрунтування визнання права власності. Відповідно до Повного зводу статутів Казимира Великого 1420 р., така давність встановлювалася 30-тирічним терміном.

Ще одним способом набуття права власності вважалася воєнна здобич (трофеї), що охоплювала майно, цінності, відібрані у ворога.

Набуття права власності похідним, вторинним способом полягало у переході права власності на майно від однієї особи до іншої. Відомі такі похідні, вторинні способи набуття власності на майно: через отримання спадщини; через надання землі як безпосередньо, так і на ленному праві; набуття майна внаслідок укладання цивільно-правової угоди та ін.

[1070] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С. 116–117.

За первинного способу набуття права власності, обсяг правоздатності не мав жодних обмежень. На підставі похідного способу набуття права власності обсяг правоздатності зумовлювався обсягом прав попереднього власника чи обмежувався умовами надання (привілею або угоди). У Польському Королівстві похідними способами набуття права власності були:

– пожалування польськими королями служилому дворянству помісті на ленному праві;

– перехід права власності внаслідок різних юридичних угод, зокрема: купівлі–продажу, міни, дарування, позики;

– набуття права власності за давністю;

– інші випадки похідного способу набуття права власності: забезпечення приданим, виділ повнолітніх синів з відповідною часткою майна, спадкування та присудження спірного майна за рішенням суду[1071].

Процес юридичного оформлення майнових прав магнатів і шляхти на землю завершився у XV–XVI ст. Відтоді підставою законного володіння землею стали правові акти. Основним способом набуття майнових прав на землю був похідний – права переходили від одних осіб до інших. Найповніше законодавство Польського Королівства регламентувало набуття майнових прав у порядку спадкування, вислуги, дарування, купівлі-продажу, застави та ін.

Особливості спадкування ми розглянемо в іншому пункті дослідження, тому на цьому етапі не будемо зупинятися на його конкретизації. Власність переходила до нового набувача за договором, що йменувався в польському праві "*zdaniem*", або "*wzdaniem*"[1072].

Передання власності здійснювалося за певними визначеними правилами, в присутності представника державної вла-

---

[1071] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С. 117.

[1072] Там само. – С. 111.

ди. Підтверджуючи відчуження, воєвода видавав відповідний документ, скріплений печаткою. Так, в архівному акті зазначалось: "Діялося у львівському Нижньому замку в найближчу середу перед днем Святого апостола Андрея року Божого 1543 у присутності шляхетних і знатних Миколая Гінека з Унєва, підстарости львівського, Миколая Голомбека з Зимної Води, львівського земського судді, Валентина Ласького, Станіслава Луговського, Леонарда Чижиковського, Марцина Дампського й інших численних, гідних свідчити представлене. ...Обачний Ян з Белза, земський возний, у присутності Марцина Дампського і Станіслава Носсовського, відкрито і без примусу зізнав, що його покликав Захарія Миколайовський до львівського генерального суду через Станіслава Одновського зі Спрови, воєводу земель Руських, інших осіб та урядовців львівського земського суду (з вимогою) повернути гроші Захарії Миколайовському, позивачеві за інтромісію *(введення у володіння)* у добра села Закомар'я, яке тримає в оренді Матей Влонський ... та на всі інші добра Матея Влонського на Руських землях. Згаданий Матей Влонський цю інтромісію на добра Закомар'я та на всі інші у Королівстві Польському не визнав, заявивши, що добра не віддаються і не відчужуються, що й зізнає возний"[1073].

Від інших способів набуття власності необхідно відрізняти набувальну давність. Вона вперше з'явилась у законодавстві Польського Королівства в Повному зводі статутів Казимира Великого 1420 р. Строком добросовісного володіння, після закінчення якого володілець майна перетворювався на власника, було три роки і три місяці[1074]. Упродовж цього часу будь-яка зацікавлена особа могла подати позов зі справи про маєток, що перебував у чужому володінні, причому коли позивачем з відновлення права власності виступала жінка, то строк законної

[1073] ЦДІА України у м.Львові, ф.9 (Львівський гродський суд), оп.1, спр.20, арк.296–298.

[1074] Wojcicki K. W. Statuta polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / Kazimierz Wojcicki. – Warszawa, 1847. – S.22.

давності відповідно продовжувався: для заміжньої жінки – до десяти років, а для вдови – до шести. Надання заміжнім жінкам тривалішого терміну позовної давності закон мотивував тим, що чоловіки у зв'язку із привілейованим становищем могли обмежувати дії своїх дружин; стосовно вдів, то збільшення в їх інтересах терміну законної давності Віслицький статут 1347 р. пояснював "слабкістю жіночої статі"[1075].

За правом давності, набуття володіння, як й інші важливі права, пов'язані з ним, здобували титул права власності. Давність призводила до втрати права, не використаного впродовж визначеного періоду. Втраті права, з одного боку, відповідало утвердження, з іншого – істотне значення давність набуття мала як підстава для усунення претензій третіми особами на основі права близькості та ін. Перебіг терміну давності розпочинався від моменту фактичного вступлення у володіння маєтком, але у двох випадках він міг призупинятись – на час війни, участь в яких брав володілець, і на період перебування володільця у полоні, якщо він туди потрапляв під час військових дій[1076].

Давність у Віслицькому статуті 1347 р. була визначена у декількох статтях, котрі здебільшого мали казуїстичний характер. До вимог про витребування нерухомого майна з чужого незаконного володіння встановлювався загальний строк позовної давності – три роки і три місяці. Строк давності для заміжніх жінок становив десять років, а для вдів – шість років. Отже, держава намагалася захистити права вдів. До заміжніх жінок законодавець враховував ту особливість, що в них було багато сімейних обов'язків. Стосовно заставного майна термін позовної давності становив 15, а договору позики – чотири

[1075] Wojcicki K. W. Statuta polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / Kazimierz Wojcicki. – Warszawa, 1847. – S.23.

[1076] Полный свод статутов Казимира Великого // Хрестоматия памятников феодального права и стран Европы / под ред. В.М.Корецкого. – М. : Юрид. лит., 1961. – С.757.

роки. Сплив терміну позовної давності переривався, якщо позивач потрапляв у полон татар[1077].

Отже, встановивши найчастіше використовуваний термін у три роки, а в окремих випадках – три роки і три місяці, Повний звід статутів Казимира Великого відображав прагнення шляхти і міст припинити стародавні та тривалі суперечки, діючи в інтересах забезпечення надійності цивільно-правових договорів, зміцнити та розширити інститут давності набуття[1078].

Певні особливості правового регулювання з окремих питань про давність було визначено для малолітніх. Якщо вони виступали позивачами зі спорів про маєток, то перебіг терміну позовної давності призупинявся до досягнення ними повноліття, після чого розгляд судової справи поновлювався і справа розглядалася по суті. Водночас, якщо неповнолітній самостійно був добросовісним володільцем і виступав у суді відповідачем, то він мав право за законом захищатися і посилатися на той термін давності, що сплив у нього або в його батьків ще перед першим викликом до суду[1079].

Отже, коли зацікавлена особа, яка вважала себе власником маєтку, що перебувала в чужому володінні, впродовж названого у законі терміну давності не подавала позову про повернення йому цього майна, то добросовісний володілець останнього отримував на нього законне право власності[1080].

Особа, посилаючись на законну давність, повинна була доводити її наявність за допомогою свідків[1081]. Саму

[1077] Hube R. Prawo polskie w XIV wieku : Sądy ich praktuka i stosunki prawa społeczeństwa w Polsce ku schylkowi XIV wieku trzynastym / Romuald Hube. – Warszawa, 1886. – 128–131.

[1078] Рубаник В. Є. Інститут права власності в Україні : проблеми зародження, становлення й розвитку в період до 1917 р. / В. Є. Рубаник. – Х., 2002. – С.143.

[1079] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S.126–127.

[1080] Там само. – S.81–83.

[1081] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S.31.

ж процедуру заяви відповідача про сплив позовної давності називали відводом з причини законної давності (*exceptio praescriptiones*)[1082]. Як передбачав Віслицький статут 1347 р., що застосовували на території Галичини, в цьому випадку відповідач, заперечуючи проти позову з допомогою відводу, був зобов'язаний довести своє твердження[1083].

У Галичині в складі Польського Королівства (та й в усій Центральній Європі) усні свідчення функціонували як інституціоналізована колективна пам'ять певної спільноти і виконували вирішальну роль у земельних суперечках[1084]. Широке визнання такого способу підтвердження прав на землю в юридичній практиці Руського воєводства було явищем звичним[1085]. Це підтверджують записи судового процесу про с. Великий Любінь. Перший запис у судовій книзі зроблено 1450 р. Він починався з вимоги генерального руського старости П.Одровонжа, щоб, відповідно до мандату короля, шляхтичі Іван і Петро подали докази про підтвердження на частину земельної власності, якою вони володіли у цьому селі. Їхні права були опротестовані шляхтичем Х. Італікусом, службовцем львівської митниці та відомим кредитором короля і старости П.Одровонжа. І вимога старости, і королівська інструкція, дана йому і введена у документ під назвою "Sequitur littera Regalis", висували умову

[1082] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С. 112.

[1083] Зазуляк Ю. Шляхи легітимізації прав на земельну власність серед руської шляхти в середині XV ст. / Юрій Зазуляк // Вісн. Львів. нац. ун-ту. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С.97.

[1084] Gorecki P. Communities of Legal Memory in Medieval Poland, c.1200–1240 / Piotr Gorecki // Journal of Medieval History. – Vol. 24. – New York, 1998. – S.127.

[1085] Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów : 1 związkowa drukarnia, 1889. – T. 14 : Najdawniejsze zapiski sądów lwowskich 1440–1456 / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – S.573.

про залишення Великого Любіня у власності Петра й Івана до подання ними привілеїв на володіння ним упродовж шести тижнів. Як засвідчують подальші стадії спору, Іван та Петро не виконали вимоги старости, але намагалися переконати суд по-іншому. Згідно зі записом їхньої промови, вони оголосили спірне володіння своєю дідизною і зазначили давність своїх спадкових справ.

Однак у записах йдеться про свідків, представлених шляхтичами з Великого Любіня. Промова Миколая зі Страдова, обвинувача Христофора Італікуса, виголошена одразу після промови відвідувачів, частково пояснювала мовчання джерела стосовно осіб свідків. Миколай зі Страдова звинуватив Петра й Івана у нешляхетському походженні, стверджуючи, що вони та їх батько були сервіторами у колишніх власників Великого Любіня. Запис про це відображав останню стадію судової справи. Найімовірніше, відповідачі не змогли засвідчити своє шляхетство, що вимагалося і від свідків, тому жодних документів стосовно їх "очищення" не збереглося у судових книгах. Цей факт, очевидно, відігравав вирішальну роль у їх поразці. З іншого запису цієї справи відомо, що суд прийняв рішення передати спірний маєток у власність Христофора Італікуса[1086]. Припинення права власності здійснювалося тими самими способами, як і набуття. Відмінність полягала в тому, що замість пожалування тут виступала конфіскація майна – покарання за певні злочини[1087].

У Польському Королівстві, в тому числі й у Галичині, важливе значення серед забезпечення виконання зобов'язань мала застава, як гарантія укладеного договору позики. Залежно від речі, якою боржник гарантував інтереси кредитора, роз-

---

[1086] Зазуляк Ю. Шляхи легітимізації прав на земельну власність серед руської шляхти в середині XV ст. / Юрій Зазуляк // Вісн. Львів. нац. ун-ту. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С.97–98.

[1087] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S.95.

глядали заставу рухомого та нерухомого майна. У земському праві основне значення мала застава нерухомості. Предметом застави-володіння могла бути шляхетська або міська нерухомість, селянське господарство. Відповідно до Повного зводу статутів Казимира Великого 1420 р., власник заставленого помістя мав право його викупу впродовж визначеного законом строку. В іншому випадку він втрачав своє право власності на заставлене помістя.

Умови викупу заставленої землі були визначені у нормативному порядку:

1. Якщо власник заставленого помістя впродовж 15 років не викупить його або у зазначений період ані він, ані його найближчі родичі не зафіксують щорічно "охоронну відмітку" щодо заставленого майна в суді, тоді заставодавець втрачав право власності на заставлену ним землю.

2. Якщо власник або його найближчі родичі зроблять згадані "охоронні відмітки", то він зберігав за собою право викупу заставленого майна до закінчення 30-річного строку[1088].

Характеризуючи правовий режим заставленого майна, окрема стаття Повного зводу статутів Казимира Великого 1420 р. встановлювала: якщо власник заставленого майна, використовуючи строк викупу, наданий йому законом, захоче повернути борг і викличе з цією метою заставоутримувача в суд, то у відсутності останнього визнається повне право власності на це майно[1089].

Значна увага в польському законодавстві приділялася регулюванню меж землеволодіння. Виходячи з багаточисленних спорів, Повний звід статутів Казимира Великого 1420 р. визначав: якщо кордоном між маєтками була ріка, яка змінювала напрямок своєї течії, то кордоном між вотчинами залишалося попереднє русло. Проте мешканці сіл, котрі жили з обох боків

[1088] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S.82.

[1089] Там само. – S.47.

першого русла ріки, зберігали за собою право ловлі риби і в новій водоймі[1090].

У Галичині XIV ст. сформувалися нові форми застави: застава-оренда і застава – без оренди. Застава-оренда полягала в тому, що користувач відносив прибуток від заставлених маєтків у рахунок боргу. Внаслідок цього після спливу часу заборгованість анульовувалася, а застава поверталася боржнику. Після затвердження Статуту Великого князівства Литовського 1529 р. польський король Сигізмунд I Старий видав привілей, згідно з яким боржник, що передавав у заставу свою ділянку землі чи ціле господарство, повинен був щонайменше раз на рік оголошувати своє прізвище та суму грошей, яку він узяв під заставу[1091]. Згодом до цього привілею додавалися такі постанови: "Всі застави без оренди є дійсними, коли вони записані до міських або земських актів того повіту, де перебуває власник маєтків"[1092]. Від запису в земські книги звільнялися лише ті, хто тримав землю в заставі чи оренді до 1531 р. "Давність власності цих земель залишається в силі, вони завжди можуть бути викуплені, навіть через ближчих родичів, тому що вони були в заставі"[1093]. Для підтвердження цього наведемо за приклад заставну грамоту від 1386 р., укладену відповідно до норм "Руської правди": "В ім'я Отця і Сина і Святого Духа. Амінь. Я, пан, Михайло Іванович, заставив своє село Черешневе Григорію, сину Давидовського Осташка за 210 гривень без одної гривні на рік від Спасового дня до Спасового дня. Адже його не викупить за рік, то має держави село опять до

[1090] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S.113.

[1091] Bandtkie-Sterzynski J.W. Prawo prywatne polskie : napisane i wykładane przed rokiem 1830 w Warszawskim Aleksandryjskim Uniwersytecie / Jan Wincenty Bandtkie-Sterzynski . – Warszawa, 1851. – S.249.

[1092] Гошко Ю. Звичаєве право населення українських Карпат і Прикарпаття XIV–XIX ст. / Юрій Гошко. – Львів : Ін-т народознав. НАН України, 1995. – С.210.

[1093] Там само. – С.210.

другого року. А на то свідки пан Мартин – воєвода, пан Олешко Янчинський, пан Баграт – соцький львівський, пан Богдан Лемковський, соцький теребовлянський"[1094].

У XIV–XV ст. розвинулася земельна рента, характерна наявністю трьох форм: грошової, відробіткової та продуктивної[1095]. Власник капіталу давав власнику нерухомості певну грошову суму в обмін на те, що останній зобов'язувався надавати йому землю постійно, впродовж певного часу, до визначених оплат, частіше – грошових, поки не спливе договірний термін, пожиттєво і навіть вічно (це переходило і на його спадкоємців). Власник нерухомості мав право звільнитися від сплати ренти через викуп, який полягав у поверненні капіталу. Власник капіталу не мав права у цьому відмовити. Отже, власність у Польському Королівстві, в тому числі й у Галичині, а передусім власність на землю, становили економічну основу політичної могутності держави, тому повною мірою охоронялася законом від будь-яких незаконних посягань.

Отже, інститут права власності на землю у Галичині до 1434 р. регламентувався нормами руського права, а також певними нормами Віслицького статуту 1347 р. Однак після 1434 р. на Галичину (Руське воєводство) поширилася чинність польського права, що регулювало цивільні правовідносини. Джерела польського права характеризують право власності на землю як єдину форму успадкованого вільного лену. Право власності на землю в Польському Королівстві досягнуло високого рівня, що характеризує активне укладення застави і купівлю–продажі землі. Це засвідчувало інтенсивність розвитку товарно-грошових відносин у Галичині XV – першій половині XVI ст.

[1094] Гошко Ю. Звичаєве право населення українських Карпат і Прикарпаття XIV–XIX ст. / Юрій Гошко. – Львів : Ін-т народознав. НАН України, 1995. – С.210–211.

[1095] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958.– С. 115.

Зобов'язальне право. Польське законодавство передбачало неоднакову правоздатність суб'єктів у зобов'язаннях. Ширшою вона була для шляхти, обмеженішою – для напіввільних і залежних людей. Наприклад, залежна людина не мала права без згоди пана укладати угоди на землю, бути поручителем тощо.

До 1434 р. на території Галичини діяли норми й інститути зобов'язального права Галицько-Волинської держави. Зобов'язання виникали за двома підставами: внаслідок укладання договору; в зв'язку зі заподіянням шкоди. Найпоширенішими були такі договори: купівля-продаж, позика, міна, поклажа, особисте наймання й інші, що зумовлювалось вигідним розташуванням Галичини, сприятливим для економічного розвитку.

Договір купівлі-продажу належав до найдавніших і значно поширених у Галичині. У "Руській правді" цей договір мав чітку регламентацію. Якщо продавець продавав річ, яка йому не належала на праві власності, то цей договір визнавався недійсним. Відтак річ передавали власнику, а покупець подавав позов на продавця про відшкодування збитків[1096].

Важливе місце серед договорів, котрі укладалися в Галичині, належало договору позики. За ним одна особа позичала в іншої особи гроші, продукти, речі та ін. Винятки допускалися лише для позик на суму не більше 3 гривень. У цих випадках для стягнення боргу кредиторові достатньо було скласти присягу. Боржник був зобов'язаний сплачувати відсотки, які називали "резами" (для грошей), "наставом" (для меду), "присипом" (для жита). Якщо сплата боргу тривала понад рік, то замість щомісячних відсотків стягувались річні, розмір котрих визначала ст. 31 Розширеної редакції "Руської правди", а саме – 50 % від суми боргу.

[1096] Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів : Бібльос, 2006. – С.245.

У "Руській правді" зазначалося: "Хто дасть гроші на процент або під заставу, або збіжжя на присип, той має ставити свідків, як з ними умовився, так і буде мати". Детальніша регламентація застави визначалася у звичаєвій практиці Галицько-Волинської держави[1097]. До 1434 р. ці правові норми були чинними в Галичині під владою Польського Королівства. Одним з прикладів їх застосування була заставна грамота Михайла Іванкова, видана у 1386 р. Осташкову Григорієві Давидовському із с. Черешневе: "Во ім'я Отця і Сина і Святого Духа. Амінь. Я, пан, Михайло Іванкович, заставив своє село Черешкове Григорію, сина Давидовського Осташка, за 210 гривень без одної гривні на рік від Спасового дня до Спасового дня. Але, якщо його не викупить за рік, то має держати село знову до другого року. А на то свідки пан Мартин – воєвода, пан Олешко Янчинський, пан Багран – соцький львівський, пан Богдан Лемковий – соцький теребовлянський"[1098].

Джерела права, які зберігали юридичну дію у Галичині до 1434 р., передбачали можливість укладання договору поклажі (зберігання чужих речей). Речі на зберігання могли передаватися без послухів (свідків). Якщо той, хто віддав речі на зберігання, звинуватив зберігача у приховуванні їх частини, то зберігач звільнявся від звинувачень через принесення присяги[1099].

Економічною основою зобов'язальних правовідносин, характерних для Польського Королівства, в тому числі й для Галичини, було натуральне господарство (панівне). Однак

[1097] Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів : Бібльос, 2006. – С.247.

[1098] Гошко Ю. Звичаєве право населення українських Карпат і Прикарпаття XIV–XIX ст. / Юрій Гошко. – Львів : Ін-т народознав. НАН України, 1995. – С.210–211.

[1099] Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів : Бібльос, 2006. – С.248–249.

розглядати ці правовідносини, які виникали лише з натурального господарства, не можна, оскільки товарно-грошові відносини, котрі поступово розвивалися, в багатьох випадках стосувалися й натурального господарства, що, в свою чергу, позначалося на розвитку зобов'язального права. Зобов'язання, які регламентувалися джерелами польського права, поширювалися і в сільській, і в міській місцевостях. У межах міст, де більшого розвитку досягнули товарно-грошові відносини, зобов'язальне право доповнювалося нормами торгового права, що мало низку специфічних інститутів, зокрема право складу, вексельне право.

У господарському житті Галичини впродовж XIV–XV ст. велику увагу приділяли розвитку ремесла, який значно залежав від ступеня зв'язків між окремими його галузями та стану обміну й торгівлі. Основну частину продукції ремісники збували на ринку. Розвиток торгівлі в Польському Королівстві, куди входила Галичина, сприяв утвердженню окремої соціальної групи купців.

Польський король Владислав III, бажаючи піднести добробут Львова та забезпечити права купців, що прибувають до міста, 16 липня 1444 р. постановив:

1. Усі купці, крамарі, торговці різних національностей: греки, вірмени, сарацини, євреї й інші, що прибувають з товарами до Львова, можуть бути покликані лише у львівський міський суд, де судитимуться відповідно до маґдебурзького права.

2. Італійські купці повинні продавати заморські товари у Львові, а решту товарів вивозити назад, а не у Волощину, щоб не зашкодити торгівлі Львова з Волощиною.

3. Усі львів'яни, котрі підлягають міському праву, повинні зробити заповіти в присутності війта, двох лавників, священика і публічного нотарія.

4. Якщо спадкоємцем будинку або якогось іншого нерухомого майна буде костьол чи духовна особа, то цей будинок або інше нерухоме майно має бути продане впродовж року,

а гроші використані так, як це записано в духівниці, аби нерухоме майно не перейшло з маґдебурзького права на церковне"[1100].

Усі ці умови економічного розвитку в Польському Королівстві вимагали правового регулювання, що відображено у Віслицькому статуті 1347 р., привілеях польських королів та ін. Більшість відносин господарського характеру в Польщі регулювалися зобов'язальним правом.

У польському праві XIV ст. поняття зобов'язання розуміло-ся як відносини, де одна особа несе юридичну відповідальність перед іншою. Так, "у 1543 р., ставши особисто перед урядом і нинішніми львівськими гродськими книгами, шляхетний Станіслав Фредро, власник частини села (...), землі та повіту Перемишльського земського, згідно з правом львівським гродським старостинським на частину свого добра, добровільно зізнався, що отримав 150 злотих від згаданого Миколая Одновського з Фельштина, каштеляна перемишльського і старости львівського; ця сума була записана покійним возним Андреєм Барзою до перемишльських земських актів із зобов'язанням про виплату"[1101].

У Польському Королівстві основою виникнення зобов'язання були договір, проступок і закон. До зобов'язань, котрі виникали з договору, належали взаємини сторін стосовно купівлі-продажу, позики тощо. Крім того, зобов'язальні відносини виникали між феодально залежними селянами і феодалами. Феодал мав право зобов'язати залежну від себе людину виконувати певну роботу або ж передати певне майно на користь третьої особи. Договір становив головну підставу для виникнення зобов'язань. У Польському Королівстві най-

[1100] Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – С.85–86.

[1101] ЦДІА України у м.Львові, ф.9 (Львівський гродський суд), оп.1, спр.20, арк.274–275.

поширенішими були такі договори: купівля-продаж, позика, міна (у 1378 р. володар Руської землі Владислав, на прохання львівського міщанина Григорія Штехера поміняв свої землі в с. Малі Винники на землі Григорія Штехера[1102]), поклажа, особистий найм, дарування (у 1375 р. згаданий князь подарував київському єпископу Якову, ченцеві василіанського монастиря при церкві св. Івана Хрестителя у Львові, город і дворище на території міста з умовою, що після смерті Якова це майно повинно перейти у власність церкви та монастиря)[1103] та ін. У середньовічній Галичині, безсумнівно, траплялися випадки, коли укладалися договори, не передбачені законодавством. Так, у 1578 р. Марко Муха передав братові Стецю Мусі у користування частину власної земельної ділянки, а Стець взамін надав Марку право мешкати у своєму домі[1104]. Цей та інші факти підтверджують визнання принципу свободи договору.

Загальні положення стосовно форми й порядку укладення, умов договорів були врегульовані у Повному зводі статутів Казимира Великого 1420 р., відповідно до якого під час укладання договору, за польськими джерелами права, не обов'язково вимагалася одразу ж сплата всієї суми, зумовленої угодою. Покупець мав право упродовж визначеного часу залишатися боржником у розмірі недоплаченої ним суми. Наприклад, 2 квітня 1550 р. селяни Андрій, Федір і Гриць зі с.Щавного підтвердили факт отримання грошей від селянина Давида Камби за продану оселю[1105], причому продавець мав законне право вимагати погашення заборгованості або визнання договору недійсним. Однак якщо продавець не подавав свої претензії

[1102] Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – С.32.

[1103] Там само. – С.31.

[1104] ЦДІА у м.Львові, ф.37 (Громадський уряд с. Одрехова), оп.1, спр.1, арк. 27–28.

[1105] Там само. спр.16, арк. 14.

до спливу терміну позовної давності, то угода вважалася такою, що не може бути розірвана, і претензії позивача не підлягали задоволенню[1106]. Договір купівлі-продажу широко укладався у Галичині, зокрема Львові, Галичі, Перемишлі, Теребовлі, Рогатині, Княгиничах та інших містах і містечках, де здійснювали найрозвинутішу торгівлю. Передмістя Львова – місце різнопланових і часто неконтрольованих міграцій – створювало сприятливі умови для існування, наче на межі двох систем права: міського й земського, певної кількості мешканців, котрі залишалися поза межами юрисдикції старостинської адміністрацій та уникали виконання чи сплати повинностей на їх користь. У 1501 р. львівський міщанин, вірменин Лазар, власник двох будинків у передмісті, підтвердив перед гродським судом, що ніколи не платив з цієї власності податку й не виконував на користь замку жодних робіт. Коли ж Лазаря запитали, чому і на якій підставі він так вчинив, він відповів: земельну ділянку, де розміщені названі будинки, купив у невідомої вдови. За рішенням старости, власність Лазаря була конфіскована на користь короля.

Договір міг укладатися через посередника. У 1437 р., за посередництвом старости Гумпрехта і канцлера князя Петра Бернарда, було укладено договір між братами з Берави Іваном Зубрським і Павлом Гавронкою, згідно з яким Іван Зубрський повинен був заплатити Павлу Гавронці 30 гривень за всі маєтки[1107].

Письмові джерела засвідчують, що договір купівлі-продажу належав до найпоширеніших зобов'язань у Руському воєводстві. Продавати та купувати можна було рухомі й нерухомі

[1106] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С.127.

[1107] Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – С.75.

речі, причому стосовно родових вотчин за родичами передбачалось першочергове право викупу відчужених маєтків[1108]. У 1392 р. сандомирський воєвода та руський староста Іван з Тарнова стверджували, що львів'янин Петро Блорок продав Михайлові Ламбарцькому с.Малехів Львівського повіту за 34 копи руських грошів[1109].

Щецинський князь Богуслав 31 січня 1391 р. надав право вільної торгівлі терміном на рік галицьким купцям. Згідно з текстом іншої судової записки, передмістя розташовувалось у сприятливому місці для розвитку "тіньової економіки", де укладалися договори й відбувалася торгівля товарами, з яких ані місто, ані королівські митниці не отримували прибутків. У 1498 р. львівський митник Ян Домбрувка звинуватив теребовлянського міщанина Яна в заподіянні збитків львівській митниці: він не публічно, як належало пристойному купцеві, а "потаємно і по-злодійськи на передмісті, на теренах, від міста віддалених, позаду дворища каштеляна камінського, купив товар, який не представив на митниці", і вивіз його до свого маєтку, знехтувавши міське право.

Певним обмеженням свободи договору купівлі-продажу було "право складу". Воно полягало у тому, що через місто, якому було надане це право, заборонялося провозити товари (чи то ж будь-які, чи то ж лише спеціально визначені особливим привілеєм) без виставлення їх на продаж. Право складу поділялося на умовне й абсолютне. Якщо місто отримувало таке право складу на певний товар або на всі товари, іноземний купець повинен був повністю продати їх у цьому місті й не мав права за жодних умов везти товар далі. Це давало змогу міським купцям диктувати ціну приїжджим, отримуючи значний прибуток від перепродажу за завищеними цінами. Якщо ж

[1108] Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – С.127.

[1109] Там само. – С.37.

місто мало умовне право складу, то приїжджий зобов'язувався виставити товар для продажу на чітко визначений термін (наприклад, на 5, 7, 10 днів), після закінчення якого мав право везти далі залишки, не викуплені у нього за цей час[1110].

Польський король Владислав III 7 жовтня 1435 р. наказав усім старостам, бурграфам, державцям, прокураторам, їхнім заступникам, воєводам, збирачам мита, охоронцям доріг, лісів і решті урядовцям оголосити публічно на ярмарках, у костьолах та інших людних місцях, що під загрозою тілесної кари й арешту всіх товарів забороняється "купцям їхати з товарами новими, невизначеними досі дорогами, оминаючи львівський склад і приносити шкоду королівським збирачам мит так само, як і встановлювати нові незаконні мита"[1111].

Право складу стало можливим, з одного боку, завдяки так званому дорожньому примусу, тобто нав'язаному купцям обов'язку їхати зі своїм товаром чітко визначеним шляхом, не уникаючи встановлених там королями митниць і сплати обов'язкових зборів та мита. З іншого боку, ці дороги знаходилися під особливою "князівською" охороною, а отже, були й безпечнішими для подорожей. "Право складу", отримане найбільшими містами, ставило їх у привілейоване становище за рахунок обмеження прав купців на розпорядження власним товаром[1112].

Король Угорщини та Польщі Людовик 11 листопада 1380 р. установив 14-денне право складу в м. Львові на товари, котрі транспортувались у Золоту Орду. Суддя Ян з Олесниці та підсудок Добєлав з Кошиць 13 травня 1406 р. прийняли

[1110] Бардах Ю. История государства и права Польши / Юлиуш Бардах, Богуслав Леснодорский, Михал Пиетрчак. – М., 1980. – С.61.

[1111] Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – С.75.

[1112] Рубаник В. Є. Інститут права власності в Україні : проблеми зародження, становлення й розвитку в період до 1917 р. / В. Є. Рубаник. – Х., 2002. – С. 164.

рішення у справі дороги в Золоту Орду й Валахію. За ним, краківським купцям надавався дозвіл користуватись цією дорогою, але вони мусили впродовж 14 днів продавати свої товари у Львові під час кожної такої подорожі.

Поширеним був договір позики, а відтак – і зобов'язальні відносини сторін, що виникали на основі договору. Цей вид договору міг мати місце у відносинах споживчих предметів і в зв'язку з позикою грошей. За позики грошей, незважаючи на заборони католицької церкви, згідно з Віслицьким статутом, кредитори[1113] зазвичай брали відсотки. "Перед урядом і Львівськими гродськими актами 1554 р. Григорій Маковецький відкрито та без примусу зізнався, що від Еразма Опоровського, старости Грушівського, отримав суму – 400 польських золотих, щоби віддати Яну Гербурту за Кам'янобрід, і заповідав, у випадку, якщо сам не віддасть, щоб це зробили його нащадки"[1114].

Наголосимо також, що шляхта, порівняно з іншими станами, перебувала у привілейованому становищі навіть у тому випадку, якщо ставала боржником. Це засвідчувала ст. 26 Віслицького статуту. Відповідно до неї, шляхтич, який отримав у торговця кредит, судно або інші речі, мав право відхилити заявлені до нього претензії з приводу несплаченого кредиту через складення особистої присяги. У Віслицькому статуті 1347 р. містилась окрема стаття про позику пшениці. Кредитор повинен був витребувати її в боржника "до спливу чотирьох років"[1115].

Польський король Владислав III 25 лютого 1440 р. у Кракові заявив, що позика, взята від Львова ним і його батьком

[1113] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S.91.

[1114] ЦДІА України у м.Львові, ф.9 (Львівський гродський суд), оп.1, спр.28, арк.183–184.

[1115] Wojcicki K. W. Statuta polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / Kazimierz Wojcicki. – Warszawa, 1847. – S.24–25.

Владиславом II на закупівлю шовку, полотен і соболів, надісланих у подарунок турецькому султанові, становила 905 гривень. Він же, бажаючи сплатити цей борг, віддав адміністрації Львова королівські мита на товари та худобу, яку львів'яни купували на шляху між Краковом і Львовом[1116].

Часто з договору позики виникав спір між його сторонами. Наприклад, у 1485 р. Львівський земський суд розглядав справу про позику Корави Прокіпа, власника Малехова, у Миколи зі Жмигорода 90 польських гривен[1117], а 1486 р. – справу про борг Єлизавети, власниці Гологір, львівському архієпископу Григорієві зі Сянку[1118]. Відбувся судовий процес у 1540 р. у Жидачівському гродському суді між шляхтичем Мартином Ходорівським (позивач) та Прокопом Синявським (відповідач) про несплату останнім 840 золотих боргу[1119].

У Галичині договір особистого та майнового найму широко не застосовувався. У тогочасних письмових джерелах наводяться лише згадки про найм заступника для участі в судовому розгляді у випадку захворювання представника однієї зі сторін, а також про найм пастухів. Існував також договір найму (оренди) нерухомості. Так, у 1486 р. було прийнято судове рішення про майновий спір графа Йордана Станіслава з орендарем його маєтків у селах Біскупичі та Золота Біскупицького ключа[1120].

Документальні джерела підтверджують, що об'єктом оренди у Польському Королівстві могла були не лише нерухомість. Скажімо, у 1500 р. польський король Ян Ольбрахт видав привілей, згідно з яким віддав львівським радцям в оренду строком на рік

[1116] Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – С.77–78.

[1117] Там само. – С.136.

[1118] Там само.– С.136.

[1119] Там само. – С.237.

[1120] ЦДІА України у Львові, ф.181 (Лянцкоронські), оп.1, спр. 3683, арк. 1–4.

львівське мито на суму 350 гривень[1121]. Невідповідність договору оренди чинним правовим нормам зумовила його недійсність. Так, у 1528 р. Львівський гродський суд визнав недійсним (*alltgal*) договір оренди між В.Нізборським і Я.Бжирезовським[1122], оскільки його уклали з порушеннями.

Способами забезпечення договору позики були застава та поручительство. Застава належала до поширених способів забезпечення зобов'язання за позикою, адже кредитори охоче брали в заставу землю, доходи від якої з надлишком покривали їм відсотки, формально заборонені католицькою церквою[1123]. У 1444 р. власники Ходорівстава брати Станіслав, Іван та Юрша віддали під заставу жидачівському судді шляхтичу Дмитрові, "званому Данилом, Заджевецькому, своє с.Молодинче Жидачівського повіту за 36 кіп широких празьких грошів"[1124]. Микола Сенявський каштелян кам'янецький, польний гетьман і стрийський староста та його дружина Анна 21 січня 1577 р. передали в заставу 21 волоку землі Мартину Михальському і його дружині Софії Порожинській як забезпечення договору позики на суму 400 кіп литовських грошей.

Одним із видів забезпечення зобов'язання було поручительство. Згідно із законом, у випадку, якщо в кого-небудь виявляли річ, яка пропала, і звинувачений у крадіжці заявив на суді, що ця річ була ним куплена, суддя наказував йому привести у визначений термін "звідника", він обов'язково повинен був "дати поручителів у тому, що повернеться і приведе свого звідника"[1125].

[1121] Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 2000. – С.147.

[1122] ЦДІА України у Львові, ф.9 (Львівський гродський суд), оп.1, спр. 14, арк.36.

[1123] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С. 128.

[1124] ЦДІА у м.Львові, ф.181 (Лянцкоронські), оп.2, спр.221, арк.1–2.

[1125] Wojcicki K. W. Statuta polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / Kazimierz Wojcicki. – Warszawa, 1847. – S.18.

У польському законодавстві XIV ст. поручительство як форма забезпечення зобов'язання мало широке відображення. Найчастіше поручитель виступав гарантією виплати боржником свого боргу і внесення штрафів, накладених на винного за неявку в суд, як це передбачено у Віслицькому статуті 1347 р.[1126]

Основною метою цього виду зобов'язання було приєднання додаткового боржника до основного: за борг фактичного боржника на себе відповідальність брала інша особа – поручитель. Особа, яка поручилася за сплату боржником боргу, звільнялася від претензій, висунутих до неї, коли доводила, що інтереси кредитора повністю задоволені головним боржником. У окремих випадках згода про поруку визнавалася законом недійсною, і поручитель звільнявся від виконання прийнятого на себе зобов'язання[1127].

Згідно з Віслицьким статутом 1347 р., особа, яка поручилася за сплату програної суми грошей, не примушувалася до виконання даного нею зобов'язання. Хоча статут і замовчував про це, але, звісно, поручитель, сплативши борг, мав право вимагати задоволення від головного боржника або його спадкоємців.

Окрім застави та поруки, в Галичині під владою Польського Королівства виконувались також інші види забезпечення зобов'язань. Присяга використовувались як забезпечення договору, оскільки вважалось, що порушник мав зазнати Божої кари. У Галичині збереглися традиції звичаєвого права, "питання могоричу" та подачі руки, узаконені судами всіх інстанцій[1128]. Могорич був видом забезпечення зобов'язання

[1126] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S.23.

[1127] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С. 129.

[1128] Гошко Ю. Звичаєве право населення українських Карпат і Прикарпаття XIV–XIX ст. / Юрій Гошко. – Львів : Ін-т народознав. НАН України, 1995. – С.221–222.

він полягав у бесіді двох сторін договору та частуванні. Згодом замість частування покупець почав передавати продавцеві незначну грошову суму, що з плином часу переросла в окремий вид забезпечення зобов'язання – завдаток.

Подібною за правовими наслідками до присяги була церковна цензура, яка застосовувалась для забезпечення договорів, укладених церквою. У договорі контрагент попереджався про Божий гнів або анафему (церковне прокляття) у випадку невиконання умов договору.

Образа також могла забезпечувати зобов'язання у Польському Королівстві. Сторони договору могли домовитись про те, що, за невиконання одним з них своїх обов'язків, інший отримував право ображати його усно чи письмово (для цього використовувались образливі листи)[1129].

Письмові джерела права того часу згадують також про виникнення зобов'язання внаслідок укладення договору позики. За цим договором, якщо одна особа передавала іншій у тимчасове безоплатне користування будь-яку річ, то держатель повинен був поводитися з цією річчю так само бережно і добросовісно, як з власною. Якщо ж дана у користування річ була зіпсована, то держатель зобов'язаний привести її в справний стан або, за домовленістю із власником, відшкодувати збитки[1130].

Договір підряду набув великого значення у міському праві. У випадку виявлення помилок під час виконання підряду ремісник, який виконував роботу, мав повернути завдаток і сплатити відповідний штраф замовнику.

Факт укладання договору фіксувався у спеціальних судових книгах, хоча не вийшли з ужитку й символічні обряди. На

[1129] Bardach J. Historia ustroju i prawa polskiego / Juliusz Bardach, Bogusław Leśnodorski, Michał Pietrzak. –Warszawa : Lexis Nexis, 2005. – S.148–149.

[1130] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S.92–93.

підтвердження добровільності обох сторін під час переходу права власності на нерухоме майно продавець передавав покупцеві "зелену галузку". З поширенням польського права у Галичині почав застосовуватися той самий могорич, відомий у всій Русі, але у польській інтерпретації – "лідкуп". В історичних документах є таке пояснення: "лідкуп" – чвертка горілки[1131].

Розглядаючи зобов'язання, що випливають із правопорушень, зауважимо: польське право не містило загальних положень про цей вид зобов'язань. Однак їх існування доводилося наявністю конкретних прикладів, наведених у статутах, привілеях польських королів того часу, а також у польському звичаєвому праві. Ці зобов'язання виникали внаслідок завдання шкоди особою, яка вчинила незаконне діяння і зобов'язана була відшкодувати потерпілому заподіяні збитки[1132].

У Віслицькому та Пьотрківському статутах наводилися приклади певних зобов'язань. Так, ст. 10 Віслицького статуту 1347 р. передбачала відповідальність власника за шкоду, заподіяну тваринами, котрі йому належали. Ці пам'ятки засвідчують також наявність обов'язків, що виникали безпосередньо у зв'язку з приписом правової норми. Наприклад, власник маєтку зобов'язаний був винагородити того, хто знайде диких бджіл на території його володіння; спадкоємці під час заміжжя дочок спадкодавця були зобов'язані забезпечити останніх приданим та ін.

Цивільне право Польського Королівства містило норми, які регулювали питання азартних ігор. Найпопулярнішою була гра в кості. Скажімо, Віслицький статут не забороняв цієї гри, але містив певні застереження. У ті часи траплялося, що діти програвали майно батьків, тому законодавство

[1131] ЦДІА України у м.Львові, ф.51 (Магістрат м. Ячміра), оп.1, од.зб.3, арк.33.

[1132] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С. 130–131.

звільняло батька від обов'язків платити за програш сина. Був установлений принцип: програш у кості не поширюється на майно батьків. Якщо єврей позичав гроші дитині, то батьки цієї особи не зобов'язані були сплачувати борг[1133]. Якщо шляхтич програвав у кості іноземцю, то він мав право свій борг не виплачувати. Іноземець не мав права його до цього змушувати. І якщо цей переможець говорив про боржника лайливі слова, образи чи проклинав його, тоді він повинен бути покараним. Згодом ці норми доповнились. Ніхто не міг вимагати у того, хто програв у кості, шахи чи іншу гру, його ігровий борг. Дозволялись ігри для забави, тренувань і проведення відпочинкового часу[1134]. Кожного, хто свого ігрового боржника публічно ганьбив, ображав або заподіяв побої, притягували до кримінальної відповідальності. Як покарання винний сплачував "п'ятнадцять" потерпілому та "п'ятнадцять" суду, який розглядав справу[1135].

Отже, в процесі становлення середньовічного Польського Королівства майнові відносини регулювалися нормами цивільного права, в сфері якого вдосконалювалося речове, договірне, зобов'язальне, заставне право. У Руському воєводстві розвивалися товарно-грошові відносини, ремесло, торгівля. Удосконалювалися форми і зміст укладання договорів, засоби забезпечення зобов'язань та ін.

Право спадщини. Право спадщини регулювало порядок переходу майна померлого до інших осіб. Від 1349 р. до 1434 р. на території Галичини спадкові правовідносини регулювалися нормами "руського права". В умовах становлення феодальних

[1133] Wojcicki K. W. Statuta polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / Kazimierz Wojcicki. – Warszawa, 1847. – S.35.

[1134] Hube R. Prawo polskie w XIV wieku : Sądy ich praktuka i stosunki prawa spoleczeństwa w Polsce ku schylkowi XIV wieku trzynastym / Romuald Hube. – Warszawa, 1886. – S.127–128.

[1135] Wojcicki K. W. Statuta polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / Kazimierz Wojcicki. – Warszawa, 1847. – S.36.

відносин почала розвиватися свобода заповітних розпоряджень. Батько мав право заповідати своє майно одним членам сім'ї, залишаючи інших без спадку. У Галичині 1349–1434 рр. існувало два види спадкування: за законом і за заповітом; два порядки спадкування: для бояр і для смердів. За "Руською правдою", якщо батько помирав, не склавши заповіт, його майно передавалося дітям, за винятком частини, яка передавалася церкві. Коли спадкоємець мав синів, дочки до спадкування не допускалися. За "Руською правдою", спадкувати могли лише діти, котрі народилися у законному шлюбі. У Галичині XIV – першої половини XV ст. заповіт укладався переважно усно. Письмова форма вживалася рідко.

Від 1434 р. спадкування у Галичині почало регламентуватися польськими джерелами права, зокрема "Польською правдою", Віслицьким статутом 1347 р., Повним зводом статутів Казимира Великого 1420 р.

Для середньовічного Польського Королівства характерним було переважно спадкування за законом. Спадкування за заповітом становило виняток і мало місце в рідкісних випадках. Джерела польського права ("Польська правда") згадують про спадкування за заповітом лише у зв'язку з даруванням майна на користь церкви на "спомин душі". Як стверджував польський дослідник К.Дунін, складення духовних заповітів на користь католицької церкви мало своїм предметом рухоме майно, оскільки на перехід або відчуження нерухомості необхідно було отримати згоду родичів. Відчуження права на заповіт мало головною метою не допустити дроблення нерухомого майна, зокрема землі[1136].

У польському праві перевага надавалася успадкуванню за законом. Спадкування було найпоширенішим способом набуття права власності на землю, незважаючи на те, що, як уже зазначалося раніше, в цей період існували й інші способи

[1136] Дунин К. О мазовецком праве / К. О. Дунин. – Варшава, 1876. – Ч. 1. – С.150.

набуття права власності на землю. Передавати спадщину за заповітом дозволялося лише в окремих випадках. На початку XVI ст. нерухомість узагалі було заборонено заповідати, дозволялося успадковувати за заповітом гроші та рухомі речі[1137].

За польським законодавством, правом на спадкування володіли передусім сини. Так, у 1576 р. "селяни Стець, Демко і Марко, пасинки Мілки, вдови покійного Гната Мухи, а також Петро Закотів (опікун дітей покійного Васька Мухи) отримали спадщину після смерті батька"[1138]. Батьківський спадок належав усім синам, причому кожному – рівна частка. Сини були обов'язковими спадкоємцями. Ще за життя батька їх становище прирівнювалося до становища співвласників[1139]. Якщо спадкоємець не мав синів, то майно переходило до дружини на праві пожиттєвого володіння. Так, "21 червня 1555 р. король Сигізмунд Август доручив суду в особі Юзефа Гджицького детальніше розглянути справу про спадщину Анни, вдови Мартина Гафеля, і його спадкоємців за с. Голо(в)сько"[1140].

Якщо в померлого не залишалося ані синів, ані дружини, то все майно переходило у власність польського короля як виморочене. Звідси випливало, що дочки спадкових прав не мали. Винятком для них було виділення приданого під час виходу заміж[1141].

До прийняття християнства в Польщі всі жінки чоловіка вважались його дружинами. Діти чоловіка з кожною із жінок мали рівні права. Чоловік повинен був визнати сина спадкоємцем,

---

[1137] Захарченко П. П. Історія держави і права України : підручник / П. П. Захарченко. – К. : Атіка, 2004. – С.6.

[1138] Акти села Одрехова / упоряд. І. М. Керницький, О. А. Купчинський. – К., 1970. – С.54–55.

[1139] Бардах Ю. История государства и права Польши / Юлиуш Бардах, Богуслав Леснодорский, Михал Пиетрчак. – М., 1980. – С. 143.

[1140] ЦДІА України у м.Львові, ф.9 (Львівський гродський суд), оп.1, спр.32, арк.5–6.

[1141] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С.123.

щоб він міг отримати після нього спадок. Процедура спадкового визнання називалась "пострижини". Із прийняттям християнства юридичне значення цього обряду зникло, але залишалось ще тривалий час у побуті польського народу як культурна традиція. Чоловік мав право здійснювали "пострижини" декілька разів стосовно багатьох синів, а не лише стосовно одного. Ця процедура відбувалась після вимовлення сином свого першого слова чи в день досягнення семирічного віку. Батько, визнаючи сина спадкоємцем, присвоював йому ім'я. "Пострижини" могли проводити чоловіки незалежно від соціального статусу. У присутності великої кількості гостей батько заявляв, що з'явився його спадкоємець.

Якщо чоловік помирав, не залишивши після себе дітей і внуків, його майно переходило у форму публічної власності. Таке спадкове майно називалось "осиротілим"[1142]. "Осиротіла" спадщина перебувала в статусі "*puscizna*". Її міг привласнити будь-хто. З розвитком державно-правових інститутів Польського Королівства, запровадженням християнства спадкове право значно змінилося. Правом спадкування стали наділятись родичі бічної лінії споріднення, за умови, якщо пряма лінія була вичерпана. Тому термін "*puscizna*" втратив своє значення і вийшов з ужитку. Щоправда, траплялись випадки, коли спадкодавець все-таки не залишав жодних спадкоємців. Цю власність присвоювали собі місцеві феодали ("княжата"). У 1208 р. на цій підставі Генріх Бородатий забрав с. Блітоцим у Стефана. Близько 1276 р. Болеслав Великопольський втретє подарував с. Трупчин, оскільки два його попередні власники Яхно і Прохор померли бездітними. Документальні матеріали містять інформацію про боротьбу між паном де Биберштейном і Плоговським князем Генріхом близько 1350 р. за право отримати "осиротілу" спадщину після Пака де Соравіа[1143].

[1142] Lelewel J. Początkowe prawodawstwo polskie cywilne i kryminalne do czasów jagiellońskich / Joachim Lelewel. – Warszawa, 1828. – S.31–32.

[1143] Там само. – S.35–36.

Спадкування побічними родичами – явище пізніше, у польському праві. Практика, що встановилася в середовищі польської шляхти, знала спадкування побічними родичами аж до четвертого покоління. Близькі родичі усувалися від спадкування інших віддалених[1144]. Так було, коли йшлося про приватну власність. За спільної власності спадкування не існувало, оскільки тут сім'я, а не особа вважалася суб'єктом правовідносини.

Право жінок успадковувати майно чоловіків і можливість позбавлення дітей спадщини обмежувалося і пов'язувалося з феодальним обов'язком власників маєтків відбувати військову службу та виставляти визначену кількість воїнів від кожного маєтку. Відтак коли в сім'ї були брати, дочки спадкодавців не успадковували нерухомого майна батька, а лише отримували ¼ його вартості.

Особливість польського спадкового права полягала і в тому, що існувало обмеження прав жінки на успадкування нерухомого майна. Законодавчі перешкоди створювалися з метою не втратити майна, нажитого зусиллям усієї родини. Порядок успадкування майна жінками у XVI–XVII ст. мав назву "четвертинки", передбачав правила успадкування майна, зокрема 3/4 батьківського майна переходило до синів, а ¼ успадковували дочки незалежно від їхньої кількості. У випадку смерті шляхтича, який не мав синів, його майно переходило державі, зі зобов'язанням виділити придане дочкам померлого та повернути цінності, що становили власність матері. Вартський статут 1423 р. санкціонував право спадкування землі дочками шляхти, але лише у випадку відсутності синів. Коли в сім'ї були сини, дочкам виділялося лише придане в грошах, які становили їх спадкову частину[1145].

[1144] Полный свод статутов Казимира Великого // Хрестоматия памятников феодального права и стран Европы / под ред. В.М.Корецкого. – М. : Юрид. лит., 1961. – С.759.

[1145] Бардах Ю. История государства и права Польши / Юлиуш Бардах, Богуслав Леснодорский, Михал Пиетрчак. – М., 1980. – С. 144.

Істотна роль у спадковому праві належала поділу майна на батьківське та материнське. Після смерті батька майно переходило його дітям. Однак до настання їхнього повноліття розпорядження всім майном здійснювала мати, яка могла втратити це право лише тоді, коли укладала другий шлюб. У випадку повторного виходу заміж матері все батьківське майно і половина власного переходило до володіння дітей від першого шлюбу. Через низхідних законних спадкоємців привілейоване становище займали сини та їхні спадкоємці, а спадкові права дочок задовольнялися обов'язком братів забезпечити сестер приданим. Якщо померлий не мав синів, тоді спадок переходив до його дочок, причому за родичами по батьківській лінії зберігалося право викупу родових вотчин, котрі переходили за спадком у власність дочкам[1146]. Згідно із земським правом, після смерті матері її спадок успадковували в рівних частках діти. Управляв майном батько, але воно перебувало в управлінні батька доти, доки він не одружувався вдруге. Якщо батько вдруге одружувався, то він не лише позбавлявся права управління, а й повинен був виділити дітям відповідну частину зі свого майна. Такі ж наслідки наставали у випадку, якщо батько визнавався марнотратником загальної сімейної власності.

Право Польського Королівства передбачало різний порядок спадкування майна у всіляких ситуаціях. Після смерті матері її діти успадковували посаг, віно, інше майно, що їй належало. Існував давній звичай: чоловік після смерті дружини повинен був передати дітям половину їх спільного майна. Однак Віслицький статут 1347 р. скасував цей звичай, передбачивши, що діти не мають права вимагати у батька частини спільного з його померлою дружиною майна, доки він не одружиться знову чи почне марнотратствувати майно[1147].

[1146] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С.123.

[1147] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S.26–27.

Коли помирав чоловік, його вдова ставала власником усього його майна, незалежно від наявності у них спільних дітей. Якщо ця жінка укладала новий шлюб, майно, що належало колись її чоловіку та половина майна їх подружжя, спільно нажитого за час шлюбу, поділялось порівну між їхніми дітьми[1148].

Правовий порядок спадкування змінив Повний звід статутів Казимира Великого 1420 р. та Вартський статут 1423 р., запровадивши нові правила спадкування. Вдова мала право успадковувати лише речі домашнього вжитку, а скарб (перли, дорогоцінне каміння, золото, гроші, зброю) зобов'язана була віддати дітям, залишивши собі з цього те, що їй належало за віном і посагом. Кіньми вона ділилася з дітьми порівну[1149].

Якщо помирало подружжя, а дітей у них не було, спадкували найближчі родичі. Спадкоємці поділяли майно між собою добровільно чи на вимогу одного з них. Діти, котрі поділили між собою батьківський маєток, називались "розділені". Поділ спадщини здійснювався за посередництва близьких родичів. Коли поділ завершувався, вони складали акт, в якому констатували цей юридичний факт. У ньому містились підписи учасників цієї процедури. Далі акт направляли в суд для затвердження. Після затвердження суду, ніхто не мав права його оскаржити чи витребувати у спадкоємців належних їм спадкових часток. Поділ спадщини без затвердження суду вважався недійсним. Для проведення цієї процедури встановлювався термін: три роки та три місяці від дня смерті спадкодавця. У 1436 р. Катерина, незаміжня дочка Івана Зубрського, як й інші її сестри, відмовилася від батьківської та материнської спадщини на користь батька і брата[1150].

[1148] Hube R. Prawo polskie w XIV wieku : Sądy ich praktuka i stosunki prawa społeczeństwa w Polsce ku schylkowi XIV wieku trzynastym / Romuald Hube. – Warszawa, 1886. – S.120–121.

[1149] Wojcicki K. W. Statuta polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / Kazimierz Wojcicki. – Warszawa, 1847. – S.68–69.

[1150] Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – С.73.

Ще за життя батьки мали право виокремлювати для дітей "виділ", тобто надавати своїй дитині чи кільком дітям частину свого майна, але ця частина переходила до них після смерті того, хто цей "виділ" здійснив. Це було своєрідним зародженням інституту заповіту в Польському Королівстві.

Після смерті матері батько водночас із переданням дітям майна повинен був виділити їм половину власного, батьківського майна, оскільки існувала небезпека, що з новим шлюбом батька діти від першого шлюбу можуть понести збитки. Закріплюючи приватну власність батька, Повний звід статутів Казимира Великого 1420 р. відхилив цей звичай. Відтоді батько не був зобов'язаний виділяти дітям частини свого володіння ще за життя.

Після смерті батька майно також переходило до дітей. Однак до досягнення ними повноліття розпорядження всім майном належало матері, яка втрачала це право лише тоді, коли вступала в другий шлюб. У випадку повторного заміжжя матері все батьківське майно і половина її власного переходила у володіння дітей, котрі залишилися від першого шлюбу.

Польський король Сигізмунд II Август, на прохання львівських громадян 27 березня 1553 р., скасував старий звичай, згідно з яким онуки не брали жодної участі в розподілі дідівського майна серед дядьків або тіток, і постановив, що в майбутньому внуки після смерті батьків нарівні з дядьками і тітками отримуватимуть рівну частку з усього рухомого та нерухомого дідівського майна, причому бургомістр і райці Львова уповноважувались остаточно вирішувати всі спірні питання у цих справах[1151].

Спадкових прав позбавлялися особи, котрі вчинили вбивство своїх родичів з метою заволодіння їхнім майном. Це позбавлення спадкових прав поширювалося не лише на осіб, які безпосередньо вчинили вбивство, а й на їхніх дітей[1152].

[1151] Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 1998.– С.325.

[1152] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S.114–115.

Незважаючи на те, що заповіт не застосовувався так широко, він був відомий у Польщі ще з кінця XII ст.[1153] – спочатку усний, а вже у XIII ст. набув форми письмового розпорядження стосовно майна на випадок смерті. Статути встановлювали коло осіб, які не мали права заповідати майно. До них належали: неповнолітні діти (повнолітні сини, не відокремлені від батьків, мали право заповідати лише особисто набуте майно), особи, котрі втратили власність відповідно до рішення суду, ченці, полонені, недієздатні, вигнанці й позбавлені честі. Право на заповіт захищала католицька церква. Це відбувалося тому, що частина спадку заповідалася на її користь. Церква наполягала також на тому, щоби заповіт складався в присутності духовної особи, зобов'язаної простежити за тим, аби за спокуту гріхів було вчинено запис на користь церкви. Такі заповіти мали своїм предметом переважно рухоме майно, оскільки на перехід або відчуження нерухомості необхідно було отримати згоду родичів. Визначення права на заповіт мало на меті не допускати дроблення нерухомого майна, насамперед земельної власності. У 1426 р. було укладено договір між Ядвігою, вдовою молодшого Івана Заммерштейна, вдруге заміжньою за солтисом Миколою та її дочкою Анною стосовно спадщини Івана Заммерштейна, згідно з яким на частку Ядвіги припадала 1/3, а Анни – 2/3 його маєтків[1154].

За відсутності родичів, які мали право на спадкування, або неможливості здійснити розпорядження за заповітом, спадок переходив польському королю. Це те, що згодом буде назване "виморочним майном". Характерною особливістю спадкування у середовищі шляхти було розширене спадкування побічними родичами, хоча спадкування в селянському середовищі

[1153] Бардах Ю. История государства и права Польши / Юлиуш Бардах, Богуслав Леснодорский, Михал Пиетрчак. – М., 1980. – С. 144.

[1154] Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – С.64.

до середини XIV ст. обмежувалось лише синами. Жінки в селянській сім'ї спадкових прав не мали, проте сини після смерті батька були зобов'язані проживати разом з матір'ю й утримувати її. Якщо ж мати укладала другий шлюб, то сини виділяли їй певні необхідні речі: подушки, чохли на лавки і так звану *denicze*, на яких спали[1155].

Майно померлого селянина переходило у власність його власника (пана). Тобто феодал у цьому випадку здійснював "право мертвої руки" на майно своїх селян. Спадкове право селян розширив Повний звід статутів Казимира Великого 1420 р., ввівши спадкування селянського майна далекими родичами. Водночас статути відмінили звичай спадкування селянського майна панам. Тепер, згідно зі законодавством, із майна, що залишилося після смерті селянина, повинна була бути куплена чаша для парафіяльної церкви або внесені цій церкві гроші в сумі півгривні, а решта майна переходила вже не у власність пана, а успадковувалася найближчими родичами померлого селянина[1156].

Отже, аналіз норм тогочасного спадкового права засвідчує існування соціальної нерівності, що забезпечувала недоторканність і непорушність власності шляхти, у тому числі й через розширення кола осіб, які претендували на спадок. У свою чергу, в нормах спадкового права простежується певна залежність селян, котрі не мали змоги повністю розпоряджатися своїм майном.

Сімейно-шлюбне право. У Польському Королівстві сімейно-шлюбне право розглядалося як сукупність норм права, вміщених у Віслицькому статуті, Повному зводі статутів Кази-

---

[1155] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С.125.

[1156] Hube R. Prawo polskie w XIV wieku : Sądy ich praktuka i stosunki prawa spoleczeństwa w Polsce ku schylkowi XIV wieku trzynastym / Romuald Hube. – Warszawa, 1886. – S.121–123.

мира Великого, Вартському статуті, що переважно регулювали сімейно-шлюбні відносини, зокрема в Галичині.

У сімейно-шлюбних відносинах XIV ст. у Галичині відбулися позитивні зміни. Тривалий час тут існував громадянський шлюб, заснований на народних весільних звичаях і традиціях. Від XVI ст. між батьками й родичами молодої та батьками і родичами молодого укладався договір (зговір, змовини, згода), спочатку – усно, а з XVII ст. – письмово, щоб закріпити за молодими придане. У XV–XVI ст. церква встановила контроль над процесом одруження. Відтоді лише через обряд вінчання шлюб ставав дійсним. Джерела права Польського Королівства, зокрема Повний звід статутів Казимира Великого 1420 р., Вартський статут 1423 р., регулювали порядок і умови укладання шлюбу, особисті й майнові відносини, що виникали зі шлюбу, родинні зв'язки, опіку, прийняття осіб у сім'ю. Порядок укладання шлюбу в Польському Королівстві регламентувався нормами церковного права.

Укладання шлюбу здійснювалось у декілька етапів: сватання, оглядини, заручини, вінчання та весілля. Сватання й оглядини не породжували правових наслідків. Іншим етапом на шляху укладання шлюбу були заручини, які породжували юридичні наслідки.

Релігійна форма укладання шлюбу була найпоширеніша серед шляхти. Водночас тривалий час зберігалися й договірні шлюби, котрі укладалися за участю свідків. Визнаючи їх дійсними аж до середини XVI ст., католицька церква наполягала, щоб сторони узаконили їх актом вінчання в церкві[1157].

Церковна форма укладання шлюбу замінила старовинний договір заручення. З правового погляду, заручини були вступним договором, який містив зобов'язання наречених про укладання шлюбу в майбутньому і визначав його умови. Після сватання й заручин представники нареченої та нареченого

[1157] Бардах Ю. История государства и права Польши / Юлиуш Бардах, Богуслав Леснодорский, Михал Пиетрчак. – М., 1980. – С. 131.

укладали шлюбний договір. Порядок оформлення шлюбних договорів і наслідки їх невиконання докладно визначено у Повному зводі статутів Казимира Великого 1420 р. та Вартському статуті 1423 р. Головну частину такого договору становили майнові права й обов'язки подружжя.

Умовами, необхідними для укладання шлюбу, були досягнення визначеного віку та згода батьків або близьких родичів. Хоча певні джерела і зазначають, що згода на шлюб була потрібна лише для осіб жіночої статі, однак деякі науковці вважають: потрібен був також і дозвіл батьків на одруження сина, оскільки він залежав від батьківської волі[1158]. Перешкодою для укладання шлюбу могло стати різне віросповідання. Скажімо, жінкам-християнам заборонялося одружуватися з мусульманами. Вартський статут 1423 р. забороняв одружуватися особам, котрі раніше перебували у трьох шлюбах.

Підставою для припинення шлюбу за церковними канонами була лише смерть одного з подружжя, адже розлучення за церковним правом не дозволялося. Як виняток канонічне право дозволяло "відлучення від стола і ложа" ("*separation athovo et mensa*")[1159], або сепарацію (так його визначено у чинному Сімейному кодексі України). Основне значення сепарації полягало у легалізації окремого проживання подружжя, бо одним із норм тогочасного шлюбного права був обов'язок спільного сімейного проживання. У 1563 р. Тридентський собор Римської католицької церкви остаточно заборонив розлучення: "Того, що з'єднав Господь, не може роз'єднати людина". Замість розірвання шлюбу було дозволено встановлення сепарації – режиму окремого проживання. Однак встановлення такого режиму не надавало їм права вступати в новий шлюб.

[1158] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С.119.

[1159] Bandtkie-Sterzynski J.W. Prawo prywatne polskie : napisane i wykładane przed rokiem 1830 w Warszawskim Aleksandryjskim Uniwersytecie / Jan Wincenty Bandtkie-Sterzynski . – Warszawa, 1851. – S.359–361.

За іронією долі, найпалкіший прихильник серед польських королів регулювання сімейних правовідносин на підставі канонічного права Болеслав Хоробрий двічі розлучався та тричі укладав шлюб[1160].

Суспільні відносини Галичини знали розривання сімейних стосунків. У люстраціях королівщин XVI ст. зберігся давньоруський звичай про "розвідне", або "вихідне", коли "русин свавільний" хоче розлучитися з дружиною або дружина з чоловіком, і щоби не карати, то, згідно з давнім звичаєм, з них брали "до замку по три гривні". Однак ця плата не була однаковою для всієї територій Галичини. Так, у Самбірській економії вона становила 2 гривні. На час люстрації отримано 2 флорини, тобто зафіксоване одне розлучення[1161]. У Стрийському старостві платили по 3 гривні. Тут отримано разом з "куничним" 20 злотих. У Теребовлянському старостві плата також становила 3 гривні[1162]. Найбільше отримано в Перемишльському старостві (тут ці прибутки були об'єднані з "куничним" і "перемитним") – усього 50 злотих[1163].

Коли дружина знала, що чоловік має позашлюбні зв'язки з іншою жінкою, вона, згідно зі звичаєвим правом, повинна була повідомити про це громаду, оскільки громада несла відповідальність за кожного свого члена. Так, коли Василь Меленич із с. Ільник покинув законну дружину і жив з іншою жінкою, було видане розпорядження крайника Ільницької громади, щоб громада його "впіймала і доставила до замку"[1164]. Ще один приклад. У

[1160] Bardach J. Historia ustroju i prawa polskiego / Juliusz Bardach, Bogusław Leśnodorski, Michał Pietrzak. –Warszawa : Lexis Nexis, 2005. – S.133.

[1161] Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – Т. 1 : До року 1340. – С.227.

[1162] Там само. – С.129.

[1163] Там само. – 1992. – Т. 2 : XII–XIII вік. – 640 с. – С.158.

[1164] Гошко Ю. Звичаєве право населення українських Карпат і Прикарпаття XIV–XIX ст. / Юрій Гошко. – Львів : Ін-т народознав. НАН України, 1995. – С.257.

с. Яблонці Вижній син І.Дем'яновича, маючи дружину, жив з іншою. Громада повинна була під загрозою покарання в 10 гривень впіймати його і "привести у Самбірський замок"[1165].

Панівне становище в галицькій сім'ї мав чоловік – йому дружина зобов'язувалася бути вірною. Однак у сім'ях шляхетського стану дружина посідала в окремих випадках самостійне становище.

Вартський статут 1423 р. та інші джерела польського права значну увагу приділяли регулюванню майнових відносин подружжя. Майнові відносини подружжя залежали від того, яке майно кожен з них вносив, коли укладав шлюб: адже посаг дружини, хоч і переходив у спільну власність сім'ї, забезпечувався нерухомим майном чоловіка. Під час оформлення шлюбного договору наречена приносила в дім чоловіка певне майно – придане (посаг), що складалося зазвичай з її особистих речей, постелі, предметів домашнього вжитку. Дочкам шляхти належали служниці, одяг, килими, а дочці селянина давали лише постіль та одяг. Все це ставало власністю дружини[1166]. Придане становило частину сімейного майна, яке необхідно було виділити дочці, видаючи її заміж. Зобов'язання виділити придане покладалося на батьків або найближчих родичів. Дочка, отримавши придане, вже не могла претендувати на батьківський спадок. Придане нареченої могло складатися або з грошей, або з нерухомого майна. Придане в грошах встановлювалося у присутності найближчих родичів, а придане з нерухомості призначалося за згодою на це королівської влади[1167]. Відповідна норма передбачена у ст. 102 Повного зводу статутів Казимира

[1165] Гошко Ю. Звичаєве право населення українських Карпат і Прикарпаття XIV–XIX ст. / Юрій Гошко. – Львів : Ін-т народознав. НАН України, 1995. – С.258.

[1166] Бардах Ю. История государства и права Польши / Юлиуш Бардах, Богуслав Леснодорский, Михал Пиетрчак. – М., 1980. – С. 132.

[1167] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С.119.

Великого[1168]. Це вимагалося для того, щоб запобігти дробленню маєтків і зосередити все майно в одних руках.

Важливим інститутом шлюбно-сімейного права був інститут віна. Він полягав у тому, що чоловік мав надати дружині так званий передшлюбний дар – віно (*wiano*). Метою віна було майнове забезпечення дружини на випадок смерті чоловіка. Управління приданим і віном належало чоловікові, але без згоди дружини він не мав права на відчуження цього майна. Віно встановлювалося спеціальним записом, який вносився у судові книги[1169].

У випадку смерті одного з подружжя іноді виникали розбіжності стосовно управління майном тими, котрі залишилися після смерті спадкодавця[1170]. Якщо після смерті одного з подружжя залишалася живою дружина, то обсяг права на майно залежав від того, чи залишалася вона вдовою, чи вдруге виходила заміж. Становище вдови вирізнялося значною самостійністю. Вона набувала право власності на придане, віно і все те, що особисто придбала під час шлюбу, а рештою майна володіла нарівні зі своїми дітьми. Якщо ж вдова виходила заміж, вона втрачала право на віно, зобов'язуючись залишити його дітям або родичам чоловіка, і набувала права власності на придане й особисті речі[1171].

Якщо чоловік переживав дружину, то її майно (придане і віно) переходило у власність дітям, причому чоловік мав право користуватися цим майном до того часу, поки не одружувався повторно. Якщо ж дітей не було, то придане померлої дружини

[1168] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S. 121.

[1169] Helcel A. Z. Starodawne prawa polskiego pomniki / Antoni Zygmunt Helcel. – Kraków, 1870. – T. 2. – S.18–19.

[1170] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С. 120.

[1171] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S. 121.

переходило до її найближчих родичів, а віно поверталося чоловікові або його родичам. Львівський земський суддя Станіслав з Давидова і підсудок Іван Голомбек із Зимної Води 1 лютого 1435 р. свідчили, що дружина Семка з Бібрки, дочка Івана Зубрського Дорота поквиталася з батьком від свого імені й від імені своїх сестер, отримавши від нього придане, залишене їй матір'ю[1172].

У відносинах батьків і дітей основну владу мав батько. Призупинення такої влади над дітьми відбувалося за виділення повнолітніх синів із відповідною часткою майна, а стосовно дочок – після їх заміжжя.

Діти, перебуваючи під владою батька, не лише не мали майна, яке б належало їм особисто на праві власності, а й не мали права володіння тією чи іншою річчю. Крім цього, Вислицький статут 1347 р., що діяв на території Галичини, постановляв: будь-яке зобов'язання, самостійно прийняте дітьми, котрі знаходяться під батьківською владою, не мало жодної юридичної чинності й правових наслідків[1173].

Проаналізований матеріал дає право стверджувати, що до основних принципів сімейного права належав принцип "верховенства" чоловіка, батька над іншими членами сім'ї. Після смерті батька малолітні діти, у зв'язку з недієздатністю, до настання повноліття потребували правового захисту. З цією метою було встановлено інститут опіки, тісно пов'язаний зі сімейним і цивільним правом.

Опіка призначалася над малолітніми дітьми. Опікуном вважалися батько або мати, котрі здійснювали її доти, доки не вступали у повторний шлюб. Якщо ж малолітні діти залишалися без обох батьків або ж мати вдруге виходила заміж, то

[1172] Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – С.72.

[1173] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S.22.

право опіки над дітьми переходило до найближчих родичів. Опіка призначалася над дітьми до досягнення ними повноліття, після чого вони набували повної дієздатності. Наприклад, 8 лютого 1443 р. краківський каштелян і староста, королівський намісник у Польщі Іван з Чижова свідчив у земському суді, що власник с. Зубри Іван призначив Миколу з Гологір опікуном своїх малолітніх дітей та всієї спадщини[1174].

Окрім опіки над дітьми існувала також опіка над жінками. Така опіка насамперед здійснювалася повнолітніми братами, зобов'язаними за відсутності батьків утримувати своїх сестер і видати їх заміж із відповідним виділенням приданого. Якщо ж братів не було, то право опіки поширювалося на найближчих родичів, причому перевага надавалася родичам по батьківській лінії. Опіка над жінкою закінчувалася з моменту взяття шлюбу. Вартський статут 1423 р. надавав батькові на випадок смерті право призначення опікуна в заповіті[1175].

Стосовно родичів і форми спорідненості, то їх виділяли по прямій і побічній лініях. Далекими, непрямими родичами вважалися брати, сестри, племінниці та ін. Такий поділ відігравав на той час важливу роль. Значення його не обмежувалося спадковим правом. Воно ставало істотним і в інших правовідносинах, наприклад, у справах про розслідування вбивства та сплатою штрафу за нього.

Водночас із кровною спорідненістю існувала спорідненість, що виникала на основі правового акта. Найпоширенішою його формою було усиновлення. Воно слугувало головно для спадкування нерухомості на випадок смерті через обмеження свободи заповіту. Відомим був старовинний спосіб усиновлення зятів за відсутності синів. У такому випадку зять входив у сім'ю тестя.

[1174] Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – С.83.

[1175] Бардах Ю. История государства и права Польши / Юлиуш Бардах, Богуслав Леснодорский, Михал Пиетрчак. – М., 1980. – С. 134.

Отже, шлюбно-сімейне право в Польському Королівстві, а відповідно, і в Галичині, було розвинутим. Це, зокрема, засвідчує наявність інститутів сепарації, який застосовувався у зв'язку зі забороною розлучень. Запровадження ж такого правового інституту в сучасній Україні стало можливим лише після прийняття 2002 р. Сімейного кодексу України. Статус жінки у тогочасній сім'ї був достатньо самостійний, зважаючи на практику, яка спостерігалася в багатьох європейських країнах того періоду. Безумовно, обсяг прав, що належав жінкам того часу, не можна порівняти з тим, який належить сучасним жінкам. Однак у той період він був прогресивним. Наведені приклади, власне, і дають змогу дійти висновків про значний розвиток шлюбно-сімейного права Польського Королівства, яке регулювало шлюбно-сімейні відносини, в тому числі й у Галичині.

Загалом правове регулювання цивільно-правових відносин у Галичині в складі Польського Королівства формувалося на основі нерівної правоздатності суб'єктів правовідносин. Повноваження суб'єктів обумовлювалися становою та релігійною належністю, залежали від правового статусу особи в суспільстві. В основу регулювання цивільно-правових відносин були покладені норми речового та зобов'язального права. Значного рівня розвитку досягли інститути спадкового й сімейного права.

4.2.2. Кримінальне право

У Польському Королівстві XIV ст. відбувалися становлення і розвиток норм та інститутів кримінального права. Підтвердженням цього стали норми Віслицького статуту 1347 р., Повного зводу статутів Казимира Великого 1420 р., Вартського статуту 1423 р. й інших нормативних актів, що передбачали відповідальність за правопорушення, які переслідувалися

від імені держави королівськими чиновниками[1176]. Найбільші зміни стосовно трактування поняття злочину відображені у Віслицькому статуті 1347 р. На відміну від "Руської правди", де під злочином розумілася образа, заподіяння матеріальної або моральної шкоди окремій особі, у польському праві для визначення злочину використовувалася неоднакова термінологія. Залежно від характеру і наслідків злочинних дій поняття злочину трактувалось як "*crimen*" і "*delictum*"[1177]. Під поняттям "*crimen*" малося на увазі важке злочинне діяння, яке переслідувалося не лише за скаргою потерпілого, а й у офіційному порядку від імені державної влади, під поняттям "*delictum*" розуміли незначні злочини та проступки, покарання за котрі призначалися лише за заявою потерпілої особи[1178]. Отже, існував поділ справ на справи приватного та публічного обвинувачення.

Справи приватного обвинувачення торкалися майнового й особистого інтересу особи. У Польщі від давніх часів за злочини проти особи застосовувалася помста. Однак у процесі вдосконалення правової системи Польського Королівства її використання обмежилось. У XIV–XV ст. помста застосовувалась лише за вбивство. Польське звичаєве право давало змогу здійснити помсту не лише потерпілому, а й усім чоловікам його роду. Коли в Польському Королівстві посилилась диференціація суспільства, право помсти злочинцю залишилось тільки у шляхетських родів. У другій половині XV ст. помста здійснювалась родом рідко. Вона стала справою власне потерпілого. Коли потерпілий помстився кривднику, то вони мінялись ро-

---

[1176] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С.131.

[1177] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa pólskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S. 64–65.

[1178] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С. 131.

лями, тобто право помсти отримував той, якому помстилися. Коли помста за вбивство відбувалась, то рід мстив за померлого. Знову відбувалась заміна ролей, і так виникали в Польському Королівстві війни між шляхетськими родами. Ці протистояння деколи призводили до того, що зникали цілі роди рицарів. Тому сформувався звичай, який давав можливість ворогуючим сторонам помиритись. Процедура їх примирення називалась "єднання". Для її здійснення залучались посередники ("поєднувачі"). Кожна зі сторін конфлікту призначала рівну кількість "поєднувачів". На їх засіданні формувались умови "єднання", а інколи вони обирали поміж собою лідера, який називався "суперарбітр". Основними елементами поєднання (примирення) були відкуп і покора. Покора – це символічна процедура, внаслідок якої потерпілий пробачав винному його злочин. Процедура покори полягала в тому, що винний у вчиненні злочину ставав перед потерпілим навколішки та просив вибачення у той час, коли потерпілий символічно розмахував мечем над його головою[1179]. Процедура покори відбувалася публічно. Місцем примирення зазвичай призначалося місце, де мало зібратися якомога більше свідків.

У XIV і XV ст. не в усіх регіонах Польського Королівства процедура покори була однаковою. У Галичині шляхта здійснювала це також своєрідно: винний ставав перед найближчим родичем убитого на коліна, просячи пробачення, а цей родич підносив меч над його головою, тобто здійснював своєрідну імітацію кровної помсти. Покора відбувалась на цвинтарі або в церкві. На межі XV і XVI ст. процедура покори зникла[1180].

Попри правові норми про обмеження кровної помсти, закріплені в "Руській правді", вона, як стародавній правовий

[1179] Dąbkowski P. Zemsta, okup i pokora na Rusi Halickiej w wieku XV i pierwszej polowie wieku XVI / Przemysław Dąbkowski. – Lwów, 1898. – S.29–30.

[1180] Kutrzeba S. Dawne polskie prawo sądowe w zarysie / Stanisław Kutrzeba. – Lwów ; Warszawa ; Kraków, 1927. – S. 8–12.

звичай, продовжувала застосовуватися населенням Галичини у 1349–1569 рр. Хоча такі факти були вкрай малочисельними. Щоб обмежити цей звичай, гродські суди в Галичині під владою Польського Королівства часто вживали відповідних заходів[1181].

Найчастіше з цією метою застосовувався заклад (*vadium*). Так, Львівський гродський суд 1501 р. встановив заклад (*vadium*) стосовно К.Мендзиновського[1182], а у 1440 р. у цьому ж суді потерпілий уклав заклад на суму 200 гривень, що не буде самовільно здійснювати судочинство над винним[1183]. Отже, заклад був своєрідною гарантією того, що потерпілий або його родич не вдаватиметься до помсти, адже в іншому випадку він міг зазнати суттєвих матеріальних витрат. Однак, імовірно, суди акцентували не на фінансовому аспекті ситуації, а на психологічному, адже у випадку помсти без закладу потерпілий месник також зазнавав матеріальних втрат, тобто штрафу.

Зазвичай органи судової влади у Галичині встановлювали заклад за заявою винного у злочині, який боявся, що потерпілий або його родичі йому помстяться. Траплялися випадки, коли заклад встановлювався за заявою третьої особи, наприклад, свідка злочину.

Активну діяльність, спрямовану на встановлення закладів у Галичині, розвинули старости. Окрім них заклади встановлювали інші гродські упорядники – гродські судді, воєводи, бурграфи, а в окремих випадках – король або судовий службовець на підставі королівського доручення, що зумовлювалося можливістю посягання на владу короля як

[1181] Dąbkowski P. Zemsta, okup i pokora na Rusi Halickiej w wieku XV i pierwszej polowie wieku XVI / Przemysław Dąbkowski. – Lwów, 1898. – S.5

[1182] ЦДІА у м.Львові, ф.9 (Львівський Гродський суд), оп.1, спр.7, арк. 9.

[1183] Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów : 1 związkowa drukarnia, 1889. – T. 14 : Najdawniejsze zapiski sądów lwowskich 1440–1456 / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – № 6.

главу держави. У таких випадках сума закладу була нетипово високою[1184]. Відомі факти, коли вона становила навіть 5 тис. гривень[1185].

Хоча заклад певною мірою обмежував свободу позивача, однак не позбавляв його можливості захистити свої права в судовому порядку. Юридична дія закладу завершувалася прийняттям судом вироку. Інколи навіть за укладання закладу відповідний державний орган встановлював термін його чинності. Зазвичай він становив три роки. Заклад допускалося укладати між представниками різних станів. Матеріали судових справ, котрі розглядалися галицькими судами у XV ст., дають підстави стверджувати, що заклад можна було встановити навіть на користь представника нижчої соціальної верстви стосовно представника вищої[1186].

В опублікованих рішеннях гродських і земських судів Галичини містяться згадки про заклади на користь міщан і селян стосовно шляхти[1187].

Судова практика галицьких гродських судів у другій половині XVI ст. складалася, однак, у такий спосіб, що заклади на користь непривілейованих суспільних груп проти шляхти унеможливлювались[1188]. Це зумовювалось зростанням правового статусу шляхти на тлі утворення Речі Посполитої – "шляхетсь-

---

[1184] Dąbkowski P. Zemsta, okup i pokora na Rusi Halickiej w wieku XV i pierwszej polowie wieku XVI / Przemysław Dąbkowski. – Lwów, 1898. – S.6–7.

[1185] Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie – Lwów : 1 związkowa drukarnia, 1888. – T. 13 : Najdawniejsze zapiski sądów przemyskich i przeworskiego / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – S 6–7.

[1186] Dąbkowski P. Zemsta, okup i pokora na Rusi Halickiej w wieku XV i pierwszej polowie wieku XVI / Przemysław Dąbkowski. – Lwów, 1898. – S.7–8.

[1187] Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów : 1 związkowa drukarnia, 1889. – T. 14 : Najdawniejsze zapiski sądów lwowskich 1440–1456 / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – S.7.

[1188] Dąbkowski P. Zemsta, okup i pokora na Rusi Halickiej w wieku XV i pierwszej polowie wieku XVI / Przemysław Dąbkowski. – Lwów, 1898. – S.8.

кої республіки", а також занепадом з поступовою ліквідацією давньоруських правових традицій.

Зазначимо, що застосування закладу не змогло цілковито усунути з життєвої практики кровну помсту в Галичині 1349–1569 рр. На думку авторитетного правознавця П.Домбковського, наїзди (напади на маєток) і розбої серед галицької шляхти були одним із виявів цієї помсти. Кровна помста, відповідно до давньоукраїнського звичаєвого права, була правом не лише потерпілого, а й усього його роду, тому злочинця (зазвичай убивцю) держава часто захищала кількома закладами. Крім того, серед галицької шляхти існувало переконання, що будь-який родич убитого мав право помститися за нього[1189]. Такі відносини спричиняли ворожнечу, навіть війни між шляхетськими родами[1190]. Судові матеріали Перемишльської землі 1438–1465 рр. містять відомості про війни між шляхетськими родами[1191].

Кровна помста в Галичині у складі Польського Королівства майже не застосовувалась. Коли злочинець був заможнішим і впливовішим, аніж потерпілий, про неї взагалі не йшлося. У таких випадках потерпілий звертався до суду за захистом своїх прав. Професор П.Домбковський зазначав: "Підтримання справи судом давало позивачу значну користь матеріальну у формі відкупу, а за виконання помсти наражало його на небезпеку невдачі та неможливість отримання відкупу"[1192]. Ці й інші переваги завершили на Галицьких землях справу,

---

[1189] Dąbkowski P. Zemsta, okup i pokora na Rusi Halickiej w wieku XV i pierwszej polowie wieku XVI / Przemysław Dąbkowski. – Lwów, 1898. – S.8–9.

[1190] Pawiński A. O pojednaniu w zabójstwie wedlug dawnego prawa polskiego / Adolf Pawiński. – Warszawa, 1884. – S.15.

[1191] Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie – Lwów : 1 związkowa drukarnia, 1888. – T. 13 : Najdawniejsze zapiski sądów przemyskich i przeworskiego / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – № 802, 5880.

[1192] Dąbkowski P. Zemsta, okup i pokora na Rusi Halickiej w wieku XV i pierwszej polowie wieku XVI / Przemysław Dąbkowski. – Lwów, 1898. – S.10.

розпочату князем Київської Русі Ярославом Мудрим, який обмежував кровну помсту, а в наступних редакціях "Руської правди" вона зазнала ще більших обмежень від його нащадків. Правителі Галицько-Волинської держави не приймали спеціальних нормативно-правових актів стосовно цього питання, однак із впевненістю можна сказати, що вони вживали заходів щодо обмеження помсти, яка була пережитком додержавного суспільства та суттєво суперечила християнській ідеології, основоположній у цій державі. Польське Королівство через законодавство та судову практику, хоч і з винятками, відкинуло кровну помсту із суспільно-правового життя галицьких українців.

Відкуп був платою винного потерпілому за шкоду, яку він йому завдав, на підставі акта примирення. У Віслицькому статуті 1347 р. відкуп за вбивство селянина становив 15 гривень, але у юридичній практиці Галичини ця сума була меншою – 10 гривень. На думку професора П.Домбковського, відмінність зумовлена існуванням у Галичині відповідного правового звичаю, за яким винний у вбивстві селянина сплачував його сім'ї 10 гривень, здійснюючи примирення.

Зауважимо, що в судових книгах галицьких судів містяться дані, коли відкуп був більшим чи меншим: 5, 8, 12, 15, 17 гривень[1193].

У юридичній практиці Галичини сума відкупу за вбивство шляхтича зазвичай відповідала польському середньовічному законодавству та становила 60 гривень. Однак і в таких справах могли бути винятки, адже в судових актах існують згадки і про 63 гривні, й про 40 гривень, і про 30 гривень, навіть 10 гривень як відкуп за вбивство шляхтича[1194].

Чинником, що впливав на суму відкупу, був перебіг процедури єднання, тобто ті аргументи, котрі сторони представляли,

---

[1193] Dąbkowski P. Zemsta, okup i pokora na Rusi Halickiej w wieku XV i pierwszej polowie wieku XVI / Przemysław Dąbkowski. – Lwów, 1898. – S.20.

[1194] Там само. – S.21.

обґрунтовуючи справедливість того чи іншого розміру відкупу. Впливова особа, вчинивши вбивство, мала значно більше шансів зменшити суму відкупу, ніж людина непривілейованого стану[1195]. Це засвідчувало соціальну несправедливість у тогочасному суспільстві.

Відкуп за вбивство єврея становив 60 гривень[1196]. Оскільки таку ж суму треба було заплатити під час примирення за вбивство шляхтича, це дає змогу дійти висновку: в Галичині під владою Польського Королівства держава реально опікувалася євреями.

Відкуп за вбиту людину отримували її родичі, передусім діти, незалежно від статі. Оскільки розмір відкупу зазвичай був визначеним, тому його здебільшого виплачували частинами. Процедура виплати визначалась у кожному конкретному випадку сторонами поєднання. В одному випадку встановлювалась щотижнева плата по 1 гривні, в іншому – відкуп 4 гривні та 8 шкойців сплачувався поетапно: 1 серпня 1465 р. (2 гривні), 14 вересня 1465 р. (2 гривні); 11 листопада 1465 р. (8 шкойців). Відомий випадок, коли відкуп у розмірі 10 гривень був виплачений у два етапи – по 5 гривень, інтервал між якими становив місяць. Інколи між сторонами примирення виникала необхідність забезпечення сплати відкупу. Тоді застосовувалась порука[1197]. Цей інститут цивільно-правового характеру у кримінальному праві підтверджує недостатньо чітку відмежованість і самостійність галузей польського середньовічного права, яке застосовувалося з 1434 р. у Руському воєводстві.

Відкуп не завжди відбувався у грошовій формі. У Галичині інколи використовувалась натуральна форма відкупу. Так, 1460 р. у Перемишльській землі Руського воєводства винний

[1195] Dąbkowski P. Zemsta, okup i pokora na Rusi Halickiej w wieku XV i pierwszej polowie wieku XVI / Przemysław Dąbkowski. – Lwów, 1898. – S.22.

[1196] Akta grodskie i ziemskie.– Tom XV.– Lwów, 1891.– № 2649.

[1197] Dąbkowski P. Zemsta, okup i pokora na Rusi Halickiej w wieku XV i pierwszej polowie wieku XVI / Przemysław Dąbkowski. – Lwów, 1898. – S.25.

сплачував відкуп у натуральній формі, виходячи з розразунку: 1 гривня за коня, 0,5 гривні за вола, 16 грошів за корову, по 3 гроші за вівцю чи ягня[1198].

Отже, правовий інститут відкупу був засобом, який сприяв примиренню кривдника з потерпілим, компенсував матеріальну та моральну шкоду від злочину, а також обмежував каральний характер кримінального права Польського Королівства.

Кримінальне право Польського Королівства приділяло значну увагу характеристиці суб'єктивної сторони злочину. У декількох складах злочинів Віслицького статуту 1347 р. умисл визнався самостійним елементом злочинного діяння. Вина трактувалася як зв'язок між задумом і дією чи бездіяльністю[1199]. Злочинцем вважалась людина, що порушила норму права. Поміж діянням і наслідком мав бути причинний зв'язок. Повний звід статутів Казимира Великого визначав стадії вчинення злочину. Вони закріплювали принцип, який підтримується і в сучасній юридичній доктрині, – незнання закону не звільняє від юридичної відповідальності. Караною була не лише дія, а й бездіяльність, яка порушувала закон або звичай. Скажімо, сільська громада, яка не здійснила гоніння сліду злочинця, притягалася до відповідальності, але не кримінальної, а майнової, тобто цивільної. За шкоду, заподіяну твариною, відповідав її власник. Розмір заподіяної шкоди визначався з урахуванням місця та часу вчинення злочину. Наприклад, відповідальність була більшою, якщо злочин вчинено в замку польського короля чи в його володіннях[1200].

[1198] Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie – Lwów : 1 związkowa drukarnia, 1888. – T. 13 : Najdawniejsze zapiski sądów przemyskich i przeworskiego / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – № 4557.

[1199] Handelsman M. Prawo Karne w Statutach Kazimierza Wielkiego / Marceli Handelsman. – Warszawa, 1909. – T. 2. – S.109–112.

[1200] Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. Т. 2. Статут Великого князівства Литовського 1566 р. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса : Юрид. літ., 2003. – С.102–103.

Польське кримінальне право передбачало обставини, що відкидали злочинність діяння. Іншим шляхом розвивалося право Великого князівства Литовського, яке досягнуло в XVI ст. у кримінально-правовій галузі значно вищого рівня розвитку, ніж Польське Королівство. Обставинами, котрі за статутами Великого князівства Литовського звільняли від кримінальної відповідальності, вважались необхідна оборона та крайня необхідність. Право на необхідну оборону визнавалося за будь-якою особою, що зазнала нападу. Для звільнення від покарання достатньо було довести першість вчинення агресивних дій потерпілим. У Великому князівстві Литовському також не несли покарання й посадові особи, котрі вбили злочинця під час учинення ним опору. Покарання не передбачала дія, вчинена за умов крайньої необхідності. Наприклад, тяжким злочином вважалися здача ворогу замку через голод, що розглядалася як дія, вчинена за крайньої необхідності, й не тягнула за собою кримінальної відповідальності.

У Другому статуті Великого князівства Литовського 1566 р. зроблено першу спробу сформулювати презумпцію невинуватості. Судам, у випадку висунення сумнівних звинувачень, рекомендувалось бути більше схильними до виправдання, ніж до покарання[1201].

Кримінальне право Польського Королівства визнавало поняття співучасті. Спочатку співучасники злочину, незалежно від рівня суспільної небезпеки кожного з них, притягувались до однакової кримінальної відповідальності. Пізніше законодавство провело диференціацію між виконавцем та іншими співучасниками, котрі були названі помічниками. Виконавця злочину в Польському Королівстві називали "принципал". Щоправда, і виконавець, і помічники несли однакову відповідальність за свої діяння, окрім справ про вбивство. Мазовецький статут 1453 р. передбачав: за вбивство, вчинене колектив-

[1201] Терлюк І. Історія держави і права України (Доновітній час) / Іван Терлюк. – К. : Атіка, 2006. – С.122.

но, мав відповісти лише один співучасник (смертною карою). Очевидно, йшлося про виконавця.

Середньовічне право Польського Королівства містило поняття "банди". Організатор і керівник банди називався "принципал", тобто формально визнавався найнебезпечнішим у цьому угрупованні. Інші члени – помічники. До XV ст. за злочини банди відповідав здебільшого лише "принципал". Від XV ст. за них почали відповідати також усі його помічники, тобто члени банди, але меншою мірою, ніж їх керівник[1202].

У польському середньовічному праві на тяжкість покарання впливали соціальні (станові) відмінності. Життя, здоров'я та майно феодалів перебували під особливою охороною права, тому за вчинення злочинів передбачалася значно суворіша відповідальність. Найчіткіше це виявлялося у розмірах головщини, яка залежала від приналежності потерпілого до певного суспільного стану. Водночас вбивство шляхтича шляхтичем тягнуло меншу кару, ніж, наприклад, вбивство шляхтича селянином. Особливо небезпечними злочинами вважалися вбивство жінки та розбій на публічній дорозі. У 1555 р. Львівський земський возний Якуб Журавський, поставши разом зі знатними Яном Мястковським і Франциском Блізинським, силою своєї реляції заявив, що "Станіслав Чайковський, орендатор і управитель добрами королівського с. Міклашів, яке належить Матею Горецькому, хорунжому Познанському, протестує проти Анни з Глівників, каштелянової Сандомирської, вдови Миколая Вольського, каштеляна Сандомирського та його родичів. Вона сама найближчої суботи після дня св.Марії Магдалени вчинила насильство у с. Миклашів, зламавши ворота, вдерлася до маєтку, накинулася на челядь, від Сенявського з згаданого маєтку і насильницьки вимагала виконувати домашні роботи й працювати на полях

[1202] Kutrzeba S. Dawne polskie prawo sądowe w zarysie / Stanisław Kutrzeba. – Lwów ; Warszawa ; Kraków, 1927. – S.25–27.

і городах. Це все возному і присутнім представлено і доведено до відома"[1203].

Обставиною, яка обтяжувала злочинність діяння, був рецедив. Рецедивістами вважалися особи, засуджені за злочин. Пьотрківський статут передбачав покарання у формі інфамії для осіб, котрі тричі засуджувались за крадіжку.

У польському праві звільнення від покарання мало назву "залишення на ласці". У справах про публічні злочини право "залишати на ласці" мав король або староста, а в справах про приватні злочини – потерпілий.

У середньовічному польському праві існувало поняття сукупності злочинів. Скажімо, скільки особа завдала ран іншій особі, стільки ж вона повинна була заплатити штрафів[1204].

Кримінальні злочини у Польському Королівстві поділялися на справи великі (*causae maiores*) і справи менші (*causae minores*). Цей поділ також стосувався і цивільних справ.

Польське право поділяло злочини на окремі види. Віслицький статут 1347 р. виділяв такі види злочинів: розбій (розділ 11); заподіяння тілесних ушкоджень (розділ 100); крадіжка (розділ 88); вбивство (розділи 63, 65, 66); підпал (розділ 72); зґвалтування (розділ 73)[1205]. Статут 1347 р. уніфікував систему права Польського Королівства, визначивши принципи чинності права в просторі, терміни давності за вчинення злочину. Це було пов'язано з тим, що автор Статуту 1347 р. польський король Казимир III через уніфіковане законодавство намагався централізовано управляти підвладними територіями. Розділ 150 Віслицького статуту 1347 р. встановлював, що на

[1203] ЦДІА України у м.Львові, ф.9 (Львівський гродський суд), оп.1, спр.32, арк.16–17.

[1204] Bardach J. Historia państwa i prawa Polski do roku 1795 / Juliusz Bardach. – Cz. 1 : Do polowy XV wieku. – Warszawa : Państw. Wydawn. Nauk., 1957 (wyd. 2. popr. i uzup. 1964). – S.519–521.

[1205] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S.19–20, 26, 28–29, 32.

всій території Польського Королівства діє одне право і спори вирішуються на підставі цього права. Відповідно до розділу 74 Статуту 1347 р., кожна особа, вчинивши злочин, вважалася суб'єктом права, несла відповідальність за тим правом, під юрисдикцією якого перебувала ця територія. Крім цього, встановлювалося, що строк давності залежав від виду злочину та місця перебування особи після його вчинення. Найважчим визнавався злочин проти держави, який передбачав діяння, спрямовані проти польського короля, а особливо – замах на його життя. Польська влада переслідувала і такий злочин, що загрожував загальнодержавним інтересам, – зраду. Особливими формами зради були передання землі супротивникові або введення ворога в країну. З поняттям зради пов'язували також бунт проти короля.

Опір владі вважався кримінально-караним. Він міг бути здійснений і дією (застосування фізичної сили для перешкоджання діяльності службової особи), і бездіяльністю (невиконання наказів посадової особи). Неповага до влади була кримінально-караною, якщо стосувалась короля чи суду. В цих двох злочинах мав бути умисел. Пьотрківський статут 1347 р. неповагу до влади визнавав оголенням меча в присутності польського короля. Якщо нікого в процесі вчинення цієї дії не було поранено, польський король мав право помилувати злочинця, а в іншому випадку кара була неминучою[1206].

Польське Королівство кримінально-правовими нормами гарантувало безпеку в державі, зокрема від зловживань посадових осіб судової влади. Особливо каралось вимагання хабаря суддею. Покарання за хабар передбачало звільнення з посади судді та нанесення йому клейма на обличчя[1207]. Серед злочинів проти основ держави Віслицький статут 1347 р. виділяв лише один – порушення обов'язку несення

[1206] Handelsman M. Prawo Karne w Statutach Kazimierza Wielkiego / Marceli Handelsman. – Warszawa, 1909. – T. 2. – S.184–186.

[1207] Там само. – S.188.

військової служби. Ст. 8 цього акта визнавала суб'єктом такого злочину володільців земської власності, зобов'язаних нести військову службу[1208].

У Польському Королівстві передбачалась відповідальність за злочини проти релігії. У Польщі католицька церква мала привілейоване становище. Церковні статути передбачали відповідальність за церковну крадіжку, чарівництво, єресь тощо.

Існували також покарання за злочини проти державної казни. Повний звід статутів Казимира Великого відносив до злочинів проти скарбниці незаконне видобування солі з королівських копалень, захоплення чиновниками частини доходів, що належать скарбниці, використання в обігу іноземної монети (це почало вважатися злочином після едикту про примусове введення вітчизняної монети), фальшивомонетництво[1209].

Фальшування монет у Галичині в складі Польського Королівства було поширеним злочином, оскільки технологія виготовлення польських грошей була дуже простою.

Перша згадка про фальшування монет у Галичині датується червнем 1425 р. і міститься в сяноцьких гродських книгах. Тоді місцевий староста Ян із Кобилян звинуватив Сухана в розповсюдженні підроблених монет. Згодом кількість звернень до земських і гродських урядовців про цей вид злочину зросла. Чимало таких кримінальних справ розглянули гродські суди у 1437 р. Так, сяноцький староста Миколай Хронстовський зобов'язав шляхтянку Анну Стечкову (під загрозою штрафу в 2 тис. гривень) передати слідству її підданих, звинувачених у виготовленні фальшивої монети. Через певний час до Ся-

---

[1208] Friedberg J. Pospolite ruszenie w Wielkopolsce w drugiej połowie XV wieku / Jan Friedberg. – Warszawa, 1900. – S.16. (= Studya nad historyą prawa polskiego. – T. 1. – Z. 3).

[1209] Бардах Ю. История государства и права Польши / Юлиуш Бардах, Богуслав Леснодорский, Михал Пиетрчак. – М., 1980. – С. 151.

ноцького гродського суду звернувся місцевий житель Бєнек (Бенедикт), який повідомив, що окремі мешканці прикордонних сіл приносять з Угорщини підроблені гроші. Наприкінці цього року Сяноцький гродський суд зобов'язав жителя с. Тарнава Івана Чайку скласти присягу про непричетність до фальшування монети. Таку присягу 1439 р. склали мешканці с. Мрохова, а 1478 р. присягнули про свою непричетністю у справі виготовлення та поширення підроблених монет с. Хлопчиці шляхтичі Петро та Іван[1210].

Зростання злочинів з фальшування монети змусило польську владу вдатися до надзвичайних заходів. Одним з них стало посилення покарання за вчинення цього злочину. Надалі фальшивомонетники й особи, котрі розповсюджували підроблену монету, незалежно від їх станової приналежності, мали засуджуватися до спалення на вогнищі. Вжиті заходи принесли позитивні наслідки, оскільки впродовж XVI ст. в актових джерелах майже не простежуються згадки про фальшування монети. Лише 1579 р. було страчено львівського ювеліра Леонарда Матіяшека, який займався підробкою грошей. У складі монетних скарбів, що датуються XVI ст., фальшиві номінали також майже не трапляються. Тільки зі с. Жабче Холмської землі Руського воєводства виявлено декілька підроблених півгрошів Яна I Ольбрахта і Сигізмунда I Старого[1211].

До окремих видів злочинів належали злочини проти влади та суду. Насамперед передбачалося покарання за неповагу до королівської влади, що виявлялася, як уже згадувалось, в оголенні меча в присутності короля. Аналогічна відповідальність наставала і у випадку оголення меча перед старостою, а також

[1210] Шуст Р. Карбування та розповсюдження фальшивої монети на територіях Руського воєводства в XV–XVII ст. / Роман Шуст, Андрій Шлапінський // Вісник Львівського національного університету. Серія історична. – 2002. – Вип. 37. – Ч. 1. – С.95.

[1211] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S.6–7.

за вчинення цього діяння в присутності архієпископа. Такі ж дії, вчинені перед судом, також підлягали покаранню.

У Віслицькому статуті 1347 р. відображено правові норми про кримінальну відповідальність за злочини у сфері судочинства. Судовий службовець, який без доручення судді викликав до суду певних осіб, карався, відповідно до Віслицького статуту, тавруванням на обличчі, втратою посади та повною конфіскацією майна[1212]. Ця кримінально-правова норма передбачена у ст. 29 Віслицького статуту[1213].

Писар суду, що призначив до розгляду справу з порушенням порядку, в якому повинні були розглядатися справи, втрачав посаду[1214].

Кримінально-правову відповідальність за неповагу до суду встановлювала ст. 24 Віслицького статуту. За цей злочин було передбачено грошове покарання – "п'ятнадцять"[1215].

Особи, котрі без доручення позивача від його імені позивалися на когось у суд, підлягали, відповідно до ст. 33 Віслицького статуту, покаранню у вигляді штрафу "п'ятнадцять"[1216].

Злочинами визнавалися невиконання вироку земського або гродського суду, вихід із судового засідання без задоволення вимог потерпілої сторони, без оплати штрафів або представлення поручителя. Крім того, закон встановлював, що особи, які переховують таких злочинців, оголошувались "позбавленими честі" й підлягали також відповідним заходам

[1212] Hube R. Prawo polskie w XIV wieku : Sądy ich praktuka i stosunki prawa społeczeństwa w Polsce ku schylkowi XIV wieku trzynastym / Romuald Hube. – Warszawa, 1886. – S.143.

[1213] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S. 13.

[1214] Hube R. Prawo polskie w XIV wieku : Sądy ich praktuka i stosunki prawa społeczeństwa w Polsce ku schylkowi XIV wieku trzynastym / Romuald Hube. – Warszawa, 1886. – S.143.

[1215] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S. 11.

[1216] Там само. – S. 15.

кримінальної відповідальності[1217]. Так, згідно з повідомленням Яна Длугоша, Мацек Боркович за надання притулку групі осіб, котрі вчинили грабіж на публічній дорозі, був покараний за вироком суду 1358 р. голодною смертю.

Сигізмунд II Август 13 червня 1567 р. у зв'язку з донесенням про те, що бургомістр і райці Львова дозволяли на прохання окремих осіб залишати відчиненими міські брами не лише ввечері, а й уночі, що зв'язано з великою небезпекою для Львова і особливо в час, коли з усіх боків загрожували вороги, наказав бургомістру та райцям відчиняти і велику, і малу міську брами лише у випадку крайньої необхідності, водночас доручаючи королівським інстигаторам передавати до суду тих осіб, котрі всупереч цьому декрету вимагали відчинити міські брами[1218].

Злочини, спрямовані проти власності, становили порівняно чисельну групу. До них належали розбій, грабіж, крадіжка, підпал та ін. Одним із найнебезпечніших злочинів вважався розбій, у тому числі пограбування на публічній дорозі.

Віслицький статут 1347 р. передбачав покарання за грабіж. Згідно з ним, пограбування (*violentia vel spolium*), вчинене на публічній дорозі (*publicastrata*), каралося штрафом "сімдесят"[1219].

Постійні протистояння між міщанством і шляхтою призводили до того, що часто вчинялись пограбування одних іншими. Здебільшого цим зловживали шляхтичі. Вони інколи навіть нападали на будинки, вбивали його жителів і забирали в них майно, після чого спалювали будинок. Польські

[1217] Полный свод статутов Казимира Великого // Хрестоматия памятников феодального права и стран Европы / под ред. В.М.Корецкого. – М. : Юрид. лит., 1961. – С.754.

[1218] ЦДІА України у Львові, ф.131 (колекція грамот на пергаменті), оп.1, спр.536, Арк.1–2.

[1219] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S.9–10.

королі, намагаючись цьому протидіяти, встановлювали суворі покарання за такі дії. Особливо це стосувалось представників Ягеллонської династії XVI ст. Траплялися випадки, коли міщани вчиняли самосуд над шляхтою, вішаючи їх. Повернення до кровної помсти також не подобалось королям, які регламентували своїми актами порядок судового процесу в таких ситуаціях. Король Сигізмунд I прийняв "Статут щодо пограбувань у Торуні, вчинених у 1520 р." За ним шляхтич, який вчиняв у місті пограбування, мав бути взятий під варту в ратуші міста, де його було затримано. Міська влада не мала права його судити чи карати, оскільки ця функція належала старості, під владою якого перебувало відповідне місто. Якщо влада міста погоджувалась із рішенням старости, то винного карали відповідно до нього. Якщо ж виникала колізія між правовою позицією старости та думкою міської влади, то її повинен був вирішити самостійно польський король. У процесі очікування висновку короля перебіг процесуальних строків призупинявся. Порушення норм Статуту 1520 р. Сигізмунда I мало наслідком відрубування голови бургомістру й одному з райців. У 1527 р. король Сигізмунд I Старий прийняв ще один Статут, який регулював ці відносини. Він стосувався кримінальної відповідальності за вбивство та шкоду, заподіяну шляхтичами під час пограбування. Згідно з цим Статутом, шляхтич, який вбивав людей чи заподіяв шкоду пограбуванням міста чи містечка, віддавався в гродський суд, а міська влада судити чи карати його не могла, а лише заарештовувала. У 1550 р. було прийнято Статут короля Сигізмунда II Августа, де роз'яснювалось, який саме грабіж, учинений шляхтичем, карався повішанням. Якщо шляхтич напідпитку в будинках міських жителів убивав, рубав, з дому виганяв жінок, гвалтував або вчиняв це на дорозі, то його мали схопити влада міста і віддати на суд старості, який вирішував питання вини підсудного, в тому числі можливість його страти через повішання. Якщо він був засуджений старостою, його вішали. Якщо шляхтич у

нетверезому стані в міській корчмі влаштував бійку та заподіяв людям поранення, він не карався повішанням[1220].

Окремим видом злочинів проти власності були майнові злочини. Найнебезпечнішими з них вважалися розбій і крадіжка, причому в Польському Королівстві, поряд з поняттям викрадення майна взагалі, виділялася крадіжка шляхетської власності. Справи про крадіжки, на відміну від звинувачень в розбої, розглядалися у земських судах. Однак злодія, спійманого під час нічної крадіжки, можна було безкарно вбити на місці вчинення злочину[1221].

Зі злочинів, спрямованих проти власності, виділявся також підпал. Найчастіше такий злочин був формою протесту галицьких селян проти порушень соціально-економічних прав польською шляхтою. Якщо у вчиненні цього злочину брало участь кілька осіб, усі співучасники несли однакову кримінальну відповідальність. Згідно зі ст. 22 Віслицького статуту 1347 р., кримінальні справи про підпал лісу розглядалися виключно на підставі польського права[1222] (не волоського, німецького чи українського. – *І.Б.*). Ст. 57 Повного зводу статутів Казимира Великого 1420 р. встановлювала кримінальну відповідальність за незаконну порубку лісу[1223].

За пошкодження міського муру чи пробирання через нього наступала смертна кара. Польське право визнавало міські оборонні споруди непорушними[1224].

[1220] Opatrny M. J. Niektóre instrukcje polskiego prawa XVI-go stulecia. Według Bartosza Groickiego. Cz. 1. – Leszno, 1939. – S.61–63.

[1221] Полный свод статутов Казимира Великого // Хрестоматия памятников феодального права и стран Европы / под ред. В.М.Корецкого. – М. : Юрид. лит., 1961. – С.751.

[1222] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S. 75.

[1223] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S. 111.

[1224] Maisel W. Poznańskie prawo karne do końca XVI wieku / Witold Maisel. – Poznań, 1963. – 352 s.

Повний звід статутів Казимира Великого виділяв такі види вбивства: вбивство родича, вбивство шляхтича в його домі, за що співучасники несли відповідальність нарівні з основними винуватцями.

За вбивство Віслицький статут 1347 р. установлював такі покарання:

– за вбивство рицаря рівним йому рицарем – 60 гривень;

– за вбивство рицаря солтисом або кметем – 15 гривень;

– за вбивство кріпака кріпаком – 4 гривні.

Пьотрківський статут за вбивство передбачав покарання:

1. У випадку вбивства рицаря вбивця повинен був сплатити 30 гривень батькам, дітям або родичам вбитого.

2. У випадку вбивства кметя вбивця сплачував 6 гривень, з них – 3 гривні дружині, дітям або родичам вбитого; інші 3 гривні – феодалові, якому належали злочинець і жертва, а якщо вони належали різним феодалам, то ці 3 гривні ділились порівну між феодалами[1225].

Згідно з маґдебурзьким правом, за вбивство передбачались такі покарання:

– той, хто вбивав людину (або більше) з метою наживи, мав бути прив'язаний до коня, який волочив його навколо ринку, а потім був втиснений у колесо;

– той, хто вбивав людину через помсту, мав бути покараний мечем;

– той, хто вбивав унаслідок самооборони або стріляючи в птаха, зрізаючи дерево, тобто з необережності (й коли доведе це свідками), повинен був заплатити за голову[1226].

[1225] Handelsman M. Prawo Karne w Statutach Kazimierza Wielkiego / Marceli Handelsman. – Warszawa, 1909. – T. 2. – S.162–163.

[1226] Groicki B. Porządek sądow i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej / B. Groicki ; red. odpowiedz. oraz wstęp i objaśnienia Karola Koranyiego. Przekład tekstów Lacinskich Jakuba Sawickiego. Oprac. red. tekstu Krystyny Orłowskiej. – Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze, 1953. – S.141.

Економ Самбірської економії І.Гаур дав рекомендації сільським судам економії про покарання винних у вбивстві на основі німецького права: "Коли селянин вбив селянина і коли сторона потерпіла не бажала примиритись, тоді на гарячому праві судити і горлом карати. А коли потерпілий відмовлявся від гарячого права, то їх помирити; нам має дати 10 гривень і старості 3 гривні"[1227].

Окрім вбивства, штрафом на користь потерпілого карали за тілесні ушкодження. Польське кримінальне право вирізняло в цьому випадку заподіяння каліцтва, яке, в свою чергу, поділялося на скалічення різних частин тіла. Розрізняли криваві рани та синці. До поранень відносили також і побиття[1228].

Кримінальну відповідальність за заподіяння тілесних ушкоджень, що спричинили втрату працездатності, передбачав Повний звід статутів Казимира Великого. На підставі цього акта винний сплачував штраф 30 грошів, якщо потерпілим був шляхтич, і 5, коли потерпілим був селянин[1229]. Диференційовані санкції встановлювались і за заподіяння менш тяжких тілесних ушкоджень, котрі не потягли за собою втрату працездатності. Згідно з "Польською правдою", за побої, нанесені селянином шляхтичеві на сільській дорозі, призначався штраф 6 грошів на користь потерпілого, а за побої на сільській дорозі селянина – штраф на користь потерпілого – всього "триста"[1230]. Згідно з Повним зводом статутів Казимира Великого, селянин, поранивши шляхтича,

---

[1227] Handelsman M. Prawo Karne w Statutach Kazimierza Wielkiego / Marceli Handelsman. – Warszawa, 1909. – T. 2. – S.168.

[1228] Бардах Ю. История государства и права Польши / Юлиуш Бардах, Богуслав Леснодорский, Михал Пиетрчак. – М., 1980. – С.152.

[1229] Полный свод статутов Казимира Великого // Хрестоматия памятников феодального права и стран Европы / под ред. В.М.Корецкого. – М. : Юрид. лит., 1961. – С.748.

[1230] Там само. – С.761. "Trzysta" в XIII ст. у Польському Королівстві прирівнювалося 1 шкойцу, а 9 шкойців – 6 гривням. Стаття XX Польської Правди говорить, що судді іноді замість штрафу "триста" брали 4 курки.

сплачував штраф 10 грошів, а шляхтич за таке діяння щодо князя – всього 3 гроші[1231]. Нанесення селянином шляхтичеві побоїв палицею закон кваліфікував як поранення мечем[1232]. Ст. 57 Віслицького статуту 1347 р. визнавала злочином відрубування пальців іншій людині[1233].

За заподіяння тілесних ушкоджень відповідальність несла особа, яка їх вчинила. Винятком із загального правила був припис про поранення в нічний час у будинку невідомою особою. У цьому випадку відповідальність несла особа, що в момент сварки погасила свічку в домі. Віслицький статут наводить ситуацію, до якої застосовувалась ця норма: "Іджик вніс скаргу на Фалька про те, що одного разу ввечері Фальк, прийшовши додому і зауваживши сварку, взяв свічку і погасив її. У цій темряві Іджик був поранений, але винного побачити не зміг. У цьому випадку суддя під час розгляду справи приводив Іджика до присяги, і якщо він підтверджував, що насправді не знає того, хто поранив його у темряві, то Фальк відповідав за поранення так, наче сам його заподіяв"[1234].

Гродські суди в Галичині часто розглядали справи про побої. Наприклад, 13 листопада 1421 р. колишній бургграф львівського замку Альберт і Станіслав Слідзень отримали від райців і жителів Львова 30 гривень відшкодування, присудженого їх третейським судом, який розглядав справу із львів'янами стосовно ран і побоїв[1235]. "14 лютого 1553 р. перед

[1231] Полный свод статутов Казимира Великого // Хрестоматия памятников феодального права и стран Европы / под ред. В.М.Корецкого. – М. : Юрид. лит., 1961. – С.761.

[1232] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С.139.

[1233] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S. 26–27.

[1234] Там само. – S.29.

[1235] Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – С.55.

урядом і львівськими гродськими актами позивачка Єлизавета, (дружина) Яна Лемішки, виступила проти шановної Варвари (...), заявивши, що в будинку Дороти Курозванської їй нанесли дві криваві рани в спину, третю – в голову, четверту – в поясницю чи в поперек. Ці рани уряд засвідчив і записав до актів"[1236].

У вівторок "перед Святим Станіславом Великим 1554 р. Яремко з Личакова, який підлягав львівській цивільній юрисдикції, протестує проти челядників шляхетного Косткова, які у неділю перед Вознесінням Господнім нанесли йому криваві рани у потилицю. Уряд це оглянув і записав"[1237].

Особливу групу злочинів проти особи становили злочини проти честі. З формуванням поняття шляхетської честі образа гідності стала тяжким злочином. Образа гідності виявлялася у приниженні образливим словом або в обмові гідності людини. Якщо обвинувачення не спростовувалося, обмовник підлягав покаранню, зазвичай такому ж, яке належало за злочин, що інкримінувався.

Відповідно до Повного зводу статутів Казимира Великого, за образу шляхтича *"Kurwim synem"* винний карався штрафом 60 гривень, тобто скільки ж, скільки платив винний у вчиненні вбивства[1238]. Такому ж покаранню підлягав той, хто ображав матір шляхтича словом *"meretricem"*. Необхідно було просити вибачення за свої образливі слова або доводити відповідність їх дійсності. Відмову від своїх слів той, хто образив, повинен був доповнити передбаченою законом фразою: "Те, що я сказав поганого, – це брехня собача"[1239]. Польський хроніст Ян Длугош наводить приклад із судової практики, коли Гневош із

[1236] ЦДІА України у м.Львові, ф.9(Львівський гродський суд), оп.1, спр.28, арк.87–88.

[1237] Там само. – арк.177–178.

[1238] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S.112–113.

[1239] Полный свод статутов Казимира Великого // Хрестоматия памятников феодального права и стран Европы / под ред. В.М.Корецкого. – М. : Юрид. лит., 1961. – С.713.

Далевиць за образливі слова, які він сказав на адресу королеви Ядвіги, був присуджений, окрім сплати відповідного штрафу, ще й "до гавкання з-під лавки"[1240].

Польське право звертало особливу увагу на випадок, коли образливі слова звучали в присутності архієпископа. У цій ситуації відповідальність винного була ще суворіша: крім передбаченого законом звичайного покарання за образу, він присуджувався до сплати штрафу "п'ятнадцять" на користь архієпископа[1241].

Штрафом на користь потерпілого карали за насильство. До цієї групи злочинів належали різноманітні фактичні обставини, спільною ознакою котрих було застосування фізичного примусу. Вирізняли насильство над особою та сваволю щодо чужого майна. До насильства над особою відносилося обмеження свободи людини, викрадення або зґвалтування жінки. Ці злочини каралися штрафом на користь судді та відшкодуванням збитку потерпілій. Штраф встановлювали високий, це давало змогу охороняти жінок привілейованого стану. Водночас за зґвалтування селянки, що трапилося в полі або в лісі, платився значно менший штраф. Він був ще меншим, якщо чиясь дочка опинялася одна в полі або в лісі, "куди ходити їй не належить". У таких випадках ґвалтівник сплачував найменший штраф – "триста"[1242].

У польському законодавстві XIV ст. винний у згвалтуванні дівчини або жінки віддавався у владу потерпілої та її рідних з правом життя та смерті над ним. Якщо потерпіла прощала гвалтівника, який виявив згоду одружитись із нею, то в цьому

[1240] Hube R. Prawo polskie w XIV wieku : Sądy ich praktuka i stosunki prawa społeczeństwa w Polsce ku schylkowi XIV wieku trzynastym / Romuald Hube. – Warszawa, 1886. – S.137.

[1241] Полный свод статутов Казимира Великого // Хрестоматия памятников феодального права и стран Европы / под ред. В.М.Корецкого. – М. : Юрид. лит., 1961. – С.792.

[1242] Там само. – С.752.

випадку вона назавжди втрачала право на отримання приданого від батьків[1243].

Кримінально-правову відповідальність за згвалтування передбачала ст. 133 Віслицького статуту[1244]. Хоча, відповідно до Повного зводу статутів Казимира Великого, винного у згвалтуванні можна було видати родичам потерпілої з правом позбавлення життя, але з іншої статті цього ж нормативно-правового акту випливало, що насправді у практиці за вчинення цього злочину суди присуджували винному штраф "сімдесят"[1245]. "У день першої неділі Великого Посту 1553 р. Маруся з Рогови(...), піддана пана Миколая Одновського, чашника воєводи і намісника сандомирського.., перед урядом протестувала проти Юрека Тосика з Малехова та його співучасників, які в суботу після свята Введення, вчинили насильство над нею"[1246].

Суд розглядав справи про згвалтування лише за скаргою потерпілої, яка повинна була повідомити про згвалтування негайно ж після вчинення злочину. Віслицький статут 1347 р. заборонив судочинство над винними у згвалтуванні за маґдебурзьким правом навіть у містах, де воно застосовувалося. Винний у такому злочині мав судитись і каратись виключно за польським правом[1247]. З цього випливає, що тогочасне польське кримінальне право відображало переважно інтереси шляхти. Найчастіше це робилося за допомогою покарань, що

[1243] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С. 140.

[1244] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S. 55–56.

[1245] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S.139.

[1246] ЦДІА України у м.Львові, ф.9 (Львівський гродський суд), оп.1, спр.28, арк.88.

[1247] Wojcicki K. W. Statuta polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / Kazimierz Wojcicki. – Warszawa, 1847. – S.32.

застосовувалися у випадку вчинення злочинів, про які вже згадувалося.

Отже, у Польському Королівстві XIV–XV ст., зокрема у Галичині, відбулися зміни в трактуванні злочину, розширилися види злочинів.

Мета і система покарань. Покарання у Польському Королівстві позначалося терміном "кара" і стосувалося всіх видів покарань. Основною метою покарання у Польському Королівстві були: а) залякування, яке полягало в тому, щоб за допомогою залякування суворими покараннями можна було утримати особу від вчинення злочину або навіть виправити злочинця; б) відшкодування заподіяної шкоди та створення майнових вигод потерпілому за рахунок майна або праці злочинця, або його родичів; в) заподіяння страждань злочинцеві (відплата), що здійснювалась з огляду на станову приналежність і потерпілого, і кривдника. Польське право як основний вид покарання за злочини проти особи тривалий час визнавало кровну помсту, але вже в період раннього Середньовіччя від такого правила поступово відмовляються.

У старопольському праві основи визначення міри покарання визначалися принципом таліону. Проте у феодальному суспільстві життя, здоров'я, достаток привілейованих осіб перебували під особливою охороною держави. Це виявлялося у диференціації штрафу за вбивство і грошового відшкодування – залежно від станової приналежності вбитого або пораненого. Посилена охорона шляхти від посягань осіб нижніх станів полягала у застосуванні до міщан і селян, котрі вбили шляхтича, обов'язкової смертної кари. Під час призначення покарань за вчинений злочин особливо наочно виявлявся характер польського феодального кримінального права як права-привілею.

Питання про покарання осіб, винних у вбивстві шляхтича або простої людини, залежало від станової належності потерпілого та злочинця і витлумачувалося неоднаково.

У Польському Королівстві застосовували такі види покарань за злочини:

– грошові покарання (були такі, що сплачувались державі, й такі, що сплачувались потерпілому);

– особисті покарання (тілесні покарання, смерть, неволя);

– майнові покарання (конфіскація, зайняття маєтку);

– змішані покарання (обмеження прав, інфамія)[1248].

Обставиною, яка обтяжувала покарання, був рецидив. Рецидивістами зазвичай визнавалися люди, що тричі засуджувалися за крадіжку або грабіж. Затримання на місці злочину або затримання з речовим доказом призводили до посилення покарання – застосування смертної кари або тілесних покарань.

За кожний злочин призначалося окреме покарання. Якщо було заподіяно кілька ран одній і тій самій особі, винний засуджувався до такої кількості грошових відшкодувань і штрафів, яку кількість ран він заподіяв потерпілому. Ця сума могла перевищувати штраф за вбивство.

Найсуворішим видом покарання у Польському Королівстві була смертна кара – проста і кваліфікована. Простою стратою вважалося відрубування голови, втоплення, повішання. Як кваліфіковані (мученицькі) види смертної кари застосовувалися спалення на вогнищі, четвертування, переломлювання рук і ніг, колесування. Кваліфікована смертна кара пов'язувалася з особливими стражданнями. Так, згідно з давнім польським правом, за здачу міста ворогу зрадник підлягав розп'яттю. Відомі були четвертування та спалення живцем, зокрема спаленню підлягали фальшивомонетники. Згодом з'явилося запозичення з німецької практики – колесування[1249].

У привілеї Казимира III, виданому 1367 р. для євреїв Галичини, підтвердженому Владиславом II Ягайлом у

[1248] Handelsman M. Prawo Karne w Statutach Kazimierza Wielkiego / Marceli Handelsman. – Warszawa, 1909. – T. 2. – S.143–145.

[1249] Захарченко П. П. Історія держави і права України : підручник / П. П. Захарченко. – К. : Атіка, 2004. – С.84.

1387 р., встановлювалась смертна кара як покарання за вбивство єврея. За цей злочин також передбачалась смертна кара в привілеї для євреїв Казимира IV Ягеллончика, прийнятому 24 серпня 1453 р.[1250] Отже, євреї як суспільний стан Польського Королівства користувалися високим рівнем правової охорони державою, що засвідчує значні гарантії прав національних меншин у Галичині XIV–XVI ст.

Особливою мірою покарання була проскрипція. Вона тягнула за собою громадянську смерть особи, яка підлягала проскрипції. Засуджений оголошувався поза законом, тобто він переставав існувати для закону як суб'єкт права: його майно конфіскували, дружина могла знову вийти заміж, а його самого позбавляли права захисту державою. У випадку, якщо його впіймали на місці вчинення злочину, потерпілий мав право його вбити.

Визнання й оголошення поза законом застосовувалося переважно до злочинців-шляхтичів, коли їх звинувачували у злочині, за який передбачалась смертна кара. Оголошення особи вигнаною здійснювалося через акт, що видавався місцевою владою. Усім людям під страхом смертної кари заборонялося переховувати його чи навіть спілкуватися з ним. Самовільне повернення із вигнання могло призвести до смертної кари.

Конфіскація майна була самостійним видом покарання у Польському Королівстві й застосовувалася до тих шляхтичів, котрі ухилялися від військової повинності. Конфіскацією маєтку каралося нез'явлення до місця збору війська, втеча з поля бою тощо. Під час конфіскації нерухомості чиновники, котрі її здійснювали, грабували рухоме майно засудженого. Тому конфіскацію ще в XV ст. називали грабежом (обдирання).

Застосовувалися також тілесні покарання, які поділялись на калічницькі й болісні. У випадку застосування калічницьких покарань засудженому завдавалося непоправне ушкодження

[1250] Dąbkowski P. Zemsta, okup i pokora na Rusi Halickiej w wieku XV i pierwszej polowie wieku XVI / Przemysław Dąbkowski. – Lwów, 1898. – S.23.

тіла: відрізання вуха (за крадіжку в дворі короля або шляхтича), руки і, нарешті, таврування. Практикувалося виривання язика, відрізування носа. Такі покарання мали на меті залякувати інших, а також назавжди накладали своєрідне тавро на засудженого, попереджаючи всіх про його колишню злочинну діяльність. До болісних покарань належали побиття батогом або різками. Воно могло відбутися біля ганебного стовпа. Прості покарання застосовувалися здебільшого до простих людей.

Однак з часом своєрідного значення і вагомості набували майнові покарання, що полягали у визначенні грошових сум, відповідних до завданої злочином шкоди. Установлення грошових покарань за конкретно визначений злочин спочатку мало характер відкупу від смертної кари або тілесних покарань. Грошові покарання поділялися на публічні (їх призначав шляхтич або суддя) та приватні, які називалися платежами. Джерельні матеріали засвідчують, що 15 листопада 1421 р. львівський бурграф Гримко з Богуславич отримав від райців і громадян Львова 10 гривень середніх грошів, присуджених йому третейськими суддями у зв'язку з нанесеними йому ранами та пошкодженнями[1251].

До грошових покарань застосовувався загальний термін "пеня". Зауважимо, що грошові покарання були найпоширенішими у Повному зводі статутів Казимира Великого, а серед них найпопулярнішим – головщина. Трохи пізніше застосовувались грошові стягнення за рани та тілесні ушкодження.

Грошове покарання "сімдесят" стягувалось на користь держави. Згідно з Віслицьким статутом 1347 р., його призначали за такі види злочинів: розбій, грабіж і побої на публічній дорозі; оголення меча чи кинджала під час судового засідання. Відповідно до Великопольського (Пьотрківського) статуту 1347 р., "сімдесят" призначали за:

[1251] Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – С.56.

– вбивство рицаря в його будинку;
– співучасть у нападі на будинок рицаря;
– розбій і гвалтування на публічній дорозі;
– вирубування трьох дерев з бджолами;
– "накладення ганьби на діву чи жону"[1252].

Найбільше грошове покарання називалося "сімдесят". Воно передбачалось у ст. 36 Віслицького статуту 1347 р.[1253] Далі – покарання в 15 і 20 гривень. Це були значні покарання. До невеликих відносились покарання на 6 гривень і найменша кара називалася "триста". Ст. 90 Повного зводу статутів Казимира Великого передбачала покарання у вигляді штрафу 6 гривень за грабіж плаща чи іншої речі[1254].

Уперше в праві Польського Королівства покарання "триста" запроваджено в "Ельблонській книзі". Їх роз'яснення було таким:

– для рицаря покарання "триста" означало 8 шкойців (16 грошів);

– для селянина покарання "триста" означало 3 шкойці (6 грошів).

"Ельблонська книга" передбачала застосування покарання "триста" у 12 випадках, з яких 8 стосувалися ситуацій, коли воно вживалося як альтернатива щодо суворішого покарання[1255].

Дещо інший характер, аніж "триста", мало "трешне", хоча, на думку А.Стенцеля, останнє не було покаранням, а платою суду за розгляд справи. Ф.Пекосінський, навпаки, ототож-

---

[1252] Handelsman M. Prawo Karne w Statutach Kazimierza Wielkiego / Marceli Handelsman. – Warszawa, 1909. – T. 2. – S.193–194.

[1253] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S. 16–17.

[1254] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S. 115.

[1255] Bardach J. Kara "trzysta" i opłata "trzesne" w najdawniejszym prawie polskim / Juliusz Bardach // Czasopimo Prawno-Historyczne. – Warszawa, 1966. – T. 18. – Z. 1. – S.45–47.

нював "триста" і "трешне"[1256]. У XV ст. у справі Польського Королівства, в тому числі в редакціях тексту статутів Казимира Великого, "трешне" було замінено на "тринадцять"[1257].

Невдовзі після їх встановлення грошові покарання виявилися надто високими стосовно платоспроможності тогочасного населення. Суддя мав право виявити милосердність до винного і призначити йому штраф на власний розсуд – "якщо його про це просять".

Грошові платежі отримував потерпілий, а коли це були платежі як покарання за вбивство, – сім'я вбитого. Платежі становили форму санкції, де містилися водночас елементи покарання і відшкодування шкоди. Від відшкодування шкоди таке покарання відрізнялося тим, що його вартість встановлювалася на основі звичаю, а не залежала від вартості завданих збитків.

Залежно від станової приналежності також диференціювалося відшкодування будь-якої іншої шкоди. У містах, містечках і селах Галичини, заснованих на німецькому праві, кримінальне право, що мало джерелом "Саксонське зерцало", опиралося на систему покарання "життям і тілом". Королівська влада в боротьбі проти феодальної роздробленості посилювала репресії відповідно до земського права. За часів Казимира III суди нерідко засуджували підсудних до смертної кари і тілесних покарань. Смертною карою зазвичай карали грабіжників і злодіїв, а також єретиків (найчастіше через спалення) і осіб, котрі розкрадали державну скарбницю.

Покарання безчестям застосовувалися до шляхти. Найважливішим і найбільшим принципом для них було позбавлення честі (інфамія), що означало втрату шляхетської гідності. Поз-

---

[1256] Bardach J. Kara "trzysta" i opłata "trzesne" w najdawniejszym prawie polskim / Juliusz Bardach // Czasopimo Prawno-Historyczne. – Warszawa, 1966. – T. 18. – Z. 1. – S.72–73.

[1257] Bardach J. Kara "trzysta" i opłata "trzesne" w najdawniejszym prawie polskim / Juliusz Bardach // Czasopimo Prawno-Historyczne. – Warszawa, 1966. – T. 18. – Z. 1. – S.76.

бавлялись честі особи, які ухилялись від виконання військової повинності, вигнанці, злочинці, засуджені до смертної кари, але помилувані, а також інші злочинці, що побували в руках ката. Між інфамією і вже згадуваною раніше проскрипцією існувала суттєва відмінність. Особа, яку піддали інфамії, позбавлялась честі, але не всіх інших своїх прав. Вона не могла обіймати державних посад, виконувати обов'язки, що потребують суспільного довір'я, та ін.[1258]

За образливий наклеп, що, скажімо, шляхтич був сином розпусної жінки або що його мати – розпусна, треба було сплатити штраф або спростувати наклеп словами: "Те, що я говорив, я збрехав, як пес". Спростування наклепник повинен був промовити, залізши під лаву, і провити "собачим голосом"[1259].

Поряд із публічними та приватними покараннями, до яких засуджували державні суди, існували також церковні покарання, що призначалися духовними судами. Найважливішим покаранням було відлучення від церкви. Інша церковна кара – місцевий інтердикт, тобто заборона богослужінь, сповіді та релігійний похорон на території дії інтердикту (воєводство, місто). Відлучення від церкви й інтердикт становили водночас засоби впливу, покликані схилити непокірних до підкорення церковній владі та виконання зумовленого нею покарання. Покаяння було найпоширенішим церковним покаранням, яке полягало в зобов'язанні засудженого привселюдно в церкві або костьолі стояти на підвищеному місці, 4 рази на рік оголошувати людям про свій злочин і просити вибачення.

[1258] Бардах Ю. История государства и права Польши / Юлиуш Бардах, Богуслав Леснодорский, Михал Пиетрчак. – М., 1980. – С. 159.

[1259] Hube R. Prawo polskie w XIV wieku : Sądy ich praktuka i stosunki prawa społeczeństwa w Polsce ku schylkowi XIV wieku trzynastym / Romuald Hube. – Warszawa, 1886. – S.137.

Вирізняли "торжественне" (урочисте), публічне і приватне покаяння[1260].

Звільнення від покарання відбувалось на підставі амністії, тобто акта, яким польський король виявляв свою "ласку" до злочинців. У 1349 р., після війни Польського Королівства з Тевтонським орденом, король застосував акт амністії стосовно втікачів з міст, котрі перейшли на бік ворога. Амністія звільняла винного від публічного покарання, але не позбавляла його обов'язку відшкодувати шкоду, заподіяну злочином[1261].

Отже, кримінальне право Польського Королівства, яке застосовувалося у Галичині, мало становий характер. Воно захищало насамперед інтереси польської шляхти. Це, зокрема, виявлялося у встановленні штрафу за вбивство, адже у збереженні своєрідної відкупної плати були зацікавлені представники правлячого стану, котрі за вбивство несли порівняно легке покарання – сплату доступного штрафу, а бідняк за цей самий злочин підлягав смертній карі, оскільки для нього сплата відповідного грошового еквівалента була фактично неможливою.

Польська феодальна верхівка, порівняно з рештою населення країни, перебувала у привілейованому становищі й у питаннях звільнення їх від звинувачення, й у питаннях покарання за те чи інше злочинне діяння.

Кримінальне право дотримувалося принципів перетворення найбільшої кількості злочинних діянь із відносин обвинувачення, що мали приватний характер, на відносини, які переслідуються *officio*, тобто переслідуються від імені королівської влади. Це виражало тенденції до захисту панівного державного ладу.

[1260] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С.143.

[1261] Bardach J. Historia ustroju i prawa polskiego / Juliusz Bardach, Bogusław Leśnodorski, Michał Pietrzak. –Warszawa : Lexis Nexis, 2005. – S.167.

4.2.3. Процесуальне право

Джерела польського права значну увагу приділяли регламентації здійснення судочинства. Питання процесуального права найповніше було врегульовано у Віслицькому статуті 1347 р. та Повному зводі статутів Казимира Великого 1420 р. На формування процесуального права Польського Королівства мали вплив правові системи західних європейських держав. Ця галузь права зазнала певних рецепцій з канонічного, німецького, ломбардійського, чеського права[1262].

Центральною фігурою судового процесу в Польському Королівстві був суддя, який мав визначений правовий статус. Суддів гродських і земських судів призначав на посаду польський король. У XV ст. шляхта отримала змогу взяти участь у процесі призначення суддів земських судів. Вона подавала королю список із чотирьох кандидатів, а він обирав одного з них, причому обирав зазвичай того кандидата, який перебував у списку під першим номером. Право формувати список кандидатів у земські суди було надано шляхті, відповідно до норм Єдлненського привілею 1430 р. Станом на XV ст. у Польському Королівстві сформувався правовий звичай, за яким судді призначались на посаду пожиттєво. Виняток становили судді, котрі здійснювали свої повноваження лише під час розгляду певної справи, а з її вирішенням переставали бути суддями. Такий порядок стосувався комісарських і сільських судів[1263]. Від кінця XIV ст., а точніше, з часу видання Кошицького привілею 1374 р., і впродовж XV ст. відбувався процес формування нормативних вимог до особи щодо права на зайняття судової посади. Отже, законодавство Польського

[1262] Kutrzeba S. Dawne polskie prawo sądowe w zarysie / Stanisław Kutrzeba. – Lwów ; Warszawa ; Kraków, 1927. – S.65.

[1263] Rafacz J. Dawny proces polski / Józef Rafacz. – Warszawa, 1929. – S.50–51.

Королівства стосовно цього питання було встановлене вже у XVI ст. Вимоги до судді були такими:

1. *Досягнення повноліття*, тобто не молодше 25 і не старше 70 років[1264].

2. *Польське громадянство*. Уперше цю вимогу затвердив Кошицький привілей 1374 р., а потім Нешавські статути (1454 р.). У деяких землях навіть вимагалось постійне проживання в землі, на яку поширював юрисдикцію відповідний суд.

3. *Чоловіча стать*. Жінки могли бути суддями лише тоді, коли вони обіймали посаду старости. Однак це положення не мало практичного застосування. Навойка була перемишльською старостою у 1493–1494 рр., але від її імені судові функції виконував підстароста[1265].

4. *Осілість*. Ця умова встановлювалась рішенням Пьотрківського сейму в 1454 р. і 1496 р., хоча на практиці застосовувалася не завжди, оскільки були різні трактування терміна "осілість". Неточність формулювання (це дуже притаманно сучасності) дала змогу робити "обхід закону" неосілим кандидатам. Щоб усунути цю проблему, конституція вального сейму 1562 р. дала визначення осілості як право постійного проживання і володіння нерухомості в межах воєводства. Виняток становили Руське, Мазовецьке, Равське воєводства, де вимагалось володіння нерухомістю на території відповідної землі. У 1503 р. рішенням вального сейму встановлювалось, що неосілому судді ніхто не має обов'язку підкорятись. Конституція вального сейму 1520 р. давала судді строк – півроку для купівлі необхідної нерухомості, а інакше він втрачав посаду.

[1264] Білостоцький С. Посадові особи війтівсько-лавничого суду Львова та їх процесуальний статус у XVI–XVIII ст. / Степан Білостоцький // Львів : місто – суспільство – культура : зб. наук. пр. / за ред. Мар'яна Мудрого. – Львів : ЛДУ ім. Івана Франка, 1999 р. – Т. 3 : [Вісник Львівського ун-ту. Серія історична. Спеціальний вісник]. – С. 159.

[1265] Rafacz J. Dawny proces polski / Józef Rafacz. – Warszawa. 1929. – S.52–53.

5. *Незаплямована честь.*

6. *Світська приналежність.* Посаду суддів обіймали світські люди, а не духовенство. Виняток становили духовні референдарі в сеймових судах. Цікаво, що конституція вального сейму 1538 р. також заборонила представникам духовенства бути земськими писарями, але дозволила старостам призначати їх на посади гродських писарів.

7. *Дотримання вимог про недопустимість сумісництва.* Заборонено було обіймати водночас посаду старости і земського судді. Рішенням вального сейму в 1562 р. встановлювалась недопустимість обіймати посади декількох старостів однією особою. У 1550 р. була встановлена заборона поєднання посад земських і гродських суддів, але траплялись випадки, коли цей припис порушувався;

8. *Складання присяги.* Уперше ця вимога була закріплена у рішенні вального сейму 1505 р. щодо складу земського суду, а потім поширилася на всіх суддів у державі[1266].

Важливе місце серед вимог до судді належало діловим та моральним якостям кандидата на посаду: вмінню поважати і виконувати правові норми, бути милосердним, сміливим і принциповим, чітко висловлювати свої думки, користуватися авторитетом серед мешканців, бути поважним громадянином, на котрого б люди "дивилися як на Бога"[1267]. Заборонялося обіймати посаду судді психічно хворим, особам із вродженими фізичними вадами (глухим, сліпим, німим), підданим баніції чи інфамії, народженим не у шлюбі, нехристиянам, а також тим, хто мав заплямовану репутацію.

Польський дослідник Ю.Рафач вважав, що умова до кандидатів у судді про обізнаність в юриспруденції також була

[1266] Rafacz J. Dawny proces polski / Józef Rafacz. – Warszawa, 1929. – S.54–57.

[1267] Groicki B. Porządek sądow i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej / B. Groicki ; red. odpowiedz. oraz wstęp i objaśnienia Karola Koranyiego. Przekład tekstów Lacinskich Jakuba Sawickiego. Oprac. red. tekstu Krystyny Orłowskiej. – Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze, 1953. – S.26.

характерна для Польського Королівства, але перевірка знань кандидатів не здійснювалася належно. У 1496 р. обізнаність у галузі права стала обов'язковою для зайняття посади заступника старости, а в 1507 р. – для референдарів[1268].

Тимчасові судді звільнялись із посади після закінчення терміну, на який їх обирали або після вирішення певної справи. Пожиттєві звільнялись із посади на таких підставах:

– смерть;

– самозречення, тобто відставка за власним бажанням; звільнення на цій підставі було можливим лише після згоди польського короля;

– перехід на вищу посаду, якщо вона була несумісною з посадою судді;

– довготривала хвороба, яка унеможливлювала виконання суддею службових обов'язків;

– відступ від вимог для зайняття посади судді, наприклад, інфамія чи втрата осілості;

– невиконання суддею службових обов'язків;

– застосування до судді покарання за вчинений злочин[1269].

Польський король Казимир IV 23 жовтня 1456 р. підтвердив усім прелатам, баронам, рицарям і шляхті Руської землі всі права, привілеї, листи та документи, які вони раніше отримали від попередніх королів і князів Польщі, водночас наказуючи, щоби у випадку його переходу через українські землі суди відбувались так, як це прийнято в інших землях, – за участю суддів і офіціалів Руської землі, а не з інших країв, "і щоб згадані судді й офіціали дотримувались встановленого порядку"[1270].

Для польського середньовічного судочинства характерний судовий формалізм. Воно здійснювалося усно й відкрито з до-

---

[1268] Rafacz J. Dawny proces polski / Józef Rafacz. – Warszawa. 1929. – S.60.

[1269] Там само. – S.68–69.

[1270] Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – С.100.

триманням певних процесуальних правил. Детально регулюючи питання процесу, Віслицький статут 1347 р. і Повний звід статутів Казимира Великого 1420 р. розмежовували зазвичай цивільне та кримінальне судочинство. З цього випливало, що в Польському Королівстві в досліджуваний період ще не було чіткого розмежування між цивільним і кримінальним процесом, хоч зміст окремих статутів, зокрема Повного зводу статутів Казимира Великого, підтверджує наявність специфіки в судочинстві певних кримінальних справ[1271]. Воно було єдиним і для цивільних, і для кримінальних справ. Увесь процес мав показовий (звинувачувальний) характер. Сторонам судового процесу надавалися широкі процесуальні права щодо захисту своїх прав.

Початковою стадією цивільного судочинства була заява позивача, в якій викладалися сутність справи і зміст прохання, зверненого до суду, а також прохання про виклик відповідача до суду. Порядок звернення в суд, а також судовий розгляд були спільними для всіх цивільних справ, незалежно від того, чи торкалися вони питань, пов'язаних із позовами, які виникали з права власності на рухоме чи нерухоме майно або інших правопорушень[1272]. Відповідно до Віслицького статуту 1347 р., для налагодження порядку розгляду справ у судах судді мали розпочати роботу від 9 год. і працювати до 21 год.[1273]

Судді зобов'язані були здійснювати розгляд справи на підставі писаного права або звичаєвих норм, поширених у тій чи іншій місцевості, й заявляти самовідвід, якщо рішення в справі могло вплинути на їхні особисті та родинні інтереси, встановлювати істину в справі під час винесення вироків, намагатися

[1271] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С. 144.

[1272] Там само. – С. 145.

[1273] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S.9–10.

зрозуміти людину, яка допустилася життєвої помилки, за що й змушена нести покарання. Розгляд справи мав здійснюватися без поспіху, гніву, ненависті, жалості, боязні, незважаючи на подарунки, які "засліплюють очі розумній людині та перекручують людську справедливість"[1274].

У Польському Королівстві, зокрема в Руському воєводстві, застосовували два варіанти відкриття судового провадження. В одному обидві сторони процесу поставали перед судом, щоби вирішити спір між ними, а в іншому – позивач звертався до суду зі заявою. У цьому випадку службовець суду направляв до відповідача позов. У XIII ст. цей позов висилав коморник, а XIV ст. ця функція перейшла до возного. Так, згідно з актами реляції Львівського гродського суду 1541 р., внесено позов від імені шляхетного Єжи Чаршковського[1275]. Пізніше вона закріпилась за судовим писарем. Позови, видані підкоморними, комісарськими суддями і старостами, називались "іннотесценсії", а позови судів асесорських – "манозатами".

Спочатку позови були усними. Така форма передбачалась і в Повному зводі статутів Казимира III. Наприкінці XIV ст. перед шляхтою постав обов'язок вносити позови у письмовій формі. Шляхтич, який усно позивав іншого шляхтича, ризикував бути покараним, а суд відмовляв у його вимогах зі справи. Він навіть міг бути позбавлений шляхетства, якщо таку вимогу перед судом висував відповідач. Серед шляхти усний позов допускався лише на сеймах і трибуналах, а також у випадку, коли позов стосувався щойно вчиненого злочину[1276].

Позивач, звертаючись у суд з позовною заявою, мав право

[1274] Groicki B. Porządek sądow i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej / B. Groicki ; red. odpowiedz. oraz wstęp i objaśnienia Karola Koranyiego. Przekład tekstów Lacinskich Jakuba Sawickiego. Oprac. red. tekstu Krystyny Orłowskiej. – Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze, 1953. – S.26.

[1275] ЦДІА України у м.Львові, ф.9 (Львівський гродський суд), оп.1, спр.19, арк.404.

[1276] Kutrzeba S. Dawne polskie prawo sądowe w zarysie / Stanisław Kutrzeba. – Lwów ; Warszawa ; Kraków, 1927. – S.74–75.

зайти в приміщення суду будь-коли, навіть під час розгляду справи. Аналіз низки норм Повного зводу статутів Казимира Великого 1420 р. засвідчує формування інституту підсудності. Критерій поняття підсудності, тобто в який суд належало звертатися позивачу, визначався особою, яка виступала відповідачем за заявленим позовом. Це було пов'язано з тим, що різні категорії осіб були підсудні різним судам. Окрім цього, в Польському Королівстві діяли не лише різні суди, котрі застосовували земське або гродське право, а й суди, які керувалися німецьким і канонічним правом[1277].

Аналіз українських джерел права, що діяли у Галичині до 1434 р., а відтак польського законодавства, дає змогу дійти висновку: відповідачі в князівському суді повинні були викликатись листом з печаткою князя. Однак у такому листі не називалась справа, в якій відповідач мав брати участь. Повідомлення про зміст справи доводилось усно. Якщо виклик у суд доводився листом, то в ньому містився зміст позову. Повний звід статутів Казимира Великого змінив цей порядок, передбачивши, що жоден позов не може здійснюватися без правової підстави, а жоден виклик у суд – без визначеного предмета спору. Про форму позову кінця XIV ст. – початку XV ст. можна дізнатися із записів судових книг. Так, у 1399 р. відбувся судовий процес за спором двох вдів. Вдова Катерина подала позов до суду на вдову Серадзького підкомор'я. Предметом спору був маєток Посвєнтне. У виклику в суд (його також називали позовом) було зазначено:

– те, що він виданий від імені короля;
– ім'я позивача та відповідача;
– предмет спору;
– термін, в який розглядатиметься справа;
– дата видачі виклику (позову).

З цього документа випливав сумнів про необхідність у

[1277] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S.97.

XIV–XV ст. печатки в позові, адже у ньому її не було. У позові краківського земського суду 1403 р. на тильній стороні виклику видно залишки печатки червоного кольору. Це позов камінського воєводи Якуба Сендзьовця та його дружини Єлизавети до Яна з Жешува про повернення боргу в розмірі 130 гривень. У іншому позові цього ж суду в 1423 р. також на тильній стороні судового виклику, містилася печатка на червоному лаку. У цій справі шляхтич Збігнєв подав скаргу на іншого шляхтича Пшебожа, оскільки той наніс його кметю вісім кривавих поранень. Польський дослідник Р.Губе, аналізуючи згадані документи, висловив обґрунтовану думку, з якою треба погодитися: суди всього Польського Королівства подавали позови від імені короля; у них зазначались імена позивачів і відповідачів, предмет спору, найменування суду, термін розгляду справи, а також час подання позову[1278].

У Польському Королівстві звертатися в суд з позовом мали право лише особи, котрі досягнули повноліття[1279]. На основі заяви позивача суд викликав відповідача. Згідно зі статтею Повного зводу статутів Казимира Великого, форма виклику відповідача в суд була усною, за винятком тих випадків, коли відповідачами виступали "знатні рицарі", яких повідомляли про виклик у суд письмово[1280]. Самовільний виклик, без прохання про це позивача, будь-кого в суд був заборонений під загрозою покарання. Відповідно до ст. 15, 22 Повного зводу статутів Казимира Великого, відповідачеві, викликаному в суд за заявою позивача, обов'язково повідомлялося на вимогу, від кого цей виклик здійснений, з якої справи, хто конкретно викликається, строки явки і місцезнаходження суду, в який

[1278] Hube R. Kilka aktów oryginalnych sądowych z wieku XIV i XV / Romuald Hube. – Warszawa, 1873. – S.2–5.

[1279] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S.20.

[1280] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S.65.

відповідач повинен з'явитися, хто видав розпорядження про виклик відповідача у суд[1281].

Позивач мав право доручати подання позову возному. Якщо злочин вчинявся у королівському дворі чи суді, позов покладався на будь-якого службовця суду. Возний шукав відповідача, а коли знаходив, ішов до нього з палицею в руці, оскільки палиця в середньовічній Польщі символізувала судову гілку влади. Відповідно до Повного зводу статутів Казимира Великого, возний підходив до дому відповідача, вдаряв у ворота палицею та виголошував позов. Коли в 1523 р. було прийнято *Formula processus*, ця процедура змінилась. Возний заносив письмовий позов у двір відповідача, якщо він був шляхтичем. Якщо відповідач був феодально залежним селянином, возний вручав письмовий позов власнику цього села. І в одному, і в іншому випадку возний повинен був оголосити позов публічно. Коли шляхтича не було вдома, возний залишав позов у дверях, прибивав до дерева або залишав біля землі, а потім повідомляв про це власника села чи керівника місцевої церковної парафії. Якщо шляхтич був неосілим, позов йому давали в руки, прибивали на дверях судової канцелярії або церкви, до якої він ходив на Богослужіння. Якщо місцезнаходження відповідача було невідомим, у Середньовіччі його позивали "біля стовпа" на ринку повітового міста 3 рази впродовж 6 тижнів[1282].

Возний ішов з позовом у супроводі позивача або особи, яку позивач призначав. Цей супровід був потрібний для того, щоб, коли возний помирав, позивач мав право підтвердити факт вручення позову. Між датами вручення відповідачеві позову та початку розгляду справи встановлювався певний

[1281] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S.59–60, 66, 72–73.

[1282] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S.6–7.

процесуальний строк, щоб дати відповідачеві змогу підготуватися до захисту в суді. Повний звід статутів Казимира Великого встановлював цей термін – три тижні. Поступово цей строк скорочувався і становив інколи три дні. *Formula processus* 1523 р. диференційовано підійшла до визначення цього строку. Залежно від складності справи, він міг збільшуватись або зменшуватись. У деяких справах земського суду цей термін становив тиждень, а в найважливіших справах його можна було продовжити до чотирьох тижнів.

У XV ст. возний після передання позову відповідачеві відправлявся в суд і свідчив, що доставив позов відповідачу. Про це робився відповідний запис у судовій книзі.

Польський дослідник С.Кутжеба вирізняв такі наслідки внесення позову в суд:

– переривався строк позовної давності;

– відповідач був зобов'язаний з'явитись у суд і вступити у справу;

– зміст позову визначав зміст процесу, тобто позивач у процесі розгляду не мав права виходити за межі позовних вимог;

– сторони повинні були брати участь у розгляді справи; у випадку, якщо певна сторона впродовж року і шести місяців не брала у розгляді участі, то автоматично програвала спір[1283].

У позові зазначалися місцезнаходження суду і суддя, який повинен був розглядати справу, а також термін судового розгляду. *Formula processus* 1523 р. передбачала такі вимоги до письмового позову:

1. Визначення того, від чийого імені видавався позов. У королівських судах позови видавались від імені короля. У земських судах Великопольщі позови видавались від імені генерального старости до 1505 р., в інших судах у позові зазначались ім'я і титул судді.

[1283] Kutrzeba S. Dawne polskie prawo sądowe w zarysie / Stanisław Kutrzeba. – Lwów ; Warszawa ; Kraków, 1927. – S.78–81.

2. Ім'я позивача та відповідача. Якщо позов стосувався маєтку шляхтича, то в позові називалося місцезнаходження маєтку. Якщо маєток мав кількох власників, то зазначалось, що їх прав позов не торкався. Позов міг стосуватись не лише одного відповідача, а й кількох співвідповідачів, про що в ньому робилась позначка "*citat te*".

3. Дата і місце судового процесу.

4. Причина заяви позивача. Вона зазначалась стисло.

5. "Такса" – вартість предмета спору, визначена в грошовому еквіваленті. У XV ст. виробилась практика, що відповідач мав право звільнитись від участі в судовому процесі, виплативши "таксу" позивачеві. "Таксу" визначав позивач, але суд міг її зменшити, якщо вона була занадто високою. У кримінальних справах, де винний не міг бути покараний грошовим стягненням, у справах про поділ майна, визначення його меж, викуп земської власності, – "такса" не встановлювалась. Поряд з нею зазначався розмір шкоди, завданої відповідачем, який зазвичай дорівнював "таксі".

6. Дата і місце складання позову.

7. На позові повинна була міститись печатка. Якщо позов подавався з королівського суду – земська печатка, а якщо з іншого – особиста печатка судді[1284].

На підставі заяви позивача позов складав судовий писар. У XV ст. траплялись випадки, коли позов складав позивач, а судовий писар вписував дату і ставив печатку. Позов мав бути у двох примірниках. Один залишав собі позивач, а другий возний доставляв відповідачеві. Ці два примірники мали бути тотожними. Їх складали методом "хірографії", тобто писали обидва примірники позову на одному аркуші паперу, а потім розрізали його. Такий метод допомагав уникнути зловживань сторін у праві, адже суддя перед початком розгляду складав ці примірники разом – вони повинні були "зійтись". На початку

[1284] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S.6–7, 30–33.

XVI ст. "хірографія" позовів перестала застосовуватись. Спочатку позови писались латинською мовою, але конституція 1543 р. дозволила складати їх польською[1285].

Якщо в позові траплялися хоча б найменша помилка чи закреслення, він визнавався недійсним. Більше того, в окремих випадках суд мав право з цієї причини визнати правоту відповідача і вирішити справу на його користь. Від кінця XV ст. таке радикальне ставлення до позову почало змінюватись. *Formula processus* 1523 р. визнала недійсними лише ті позови, де неправильно були названі відповідач або позивач, суд або суддя чи вжита не та печатка. Інші помилки не спричиняли недійсності позову[1286]. Так, у 1544 р., "поставши особисто перед урядом і цими львівськими гродськими старостинськими актами, Георгій з Городка, львівський земський возний, публічно подав реляцію про те, що в селі Добряни, власності знатного Андраша, у його ж війтівському будинку шляхетний Матей Броньовський, орендар села Милятин, у понеділок перед днем Св.Адальберта подав позов проти самого Андраша, за законом і за формою, який виголошується"[1287].

Позивач у польському праві йменувався *pierca*, відповідач – *sapierzem*. Наприклад: у 1488 р. Стахно, власник Плетеничів, (*pierca*), позивався у Львівському земському суді до власника Пилипа Подусова Пилипа (*sapierz*) у справі про повернення шести вкрадених коней[1288].

Реальний обсяг прав кожної зі сторін залежав від її станового та майнового становища. У Польському Королівстві най-

---

[1285] Kutrzeba S. Dawne polskie prawo sądowe w zarysie / Stanisław Kutrzeba. – Lwów ; Warszawa ; Kraków, 1927. – S.76–78.

[1286] Там само. – S.81–82.

[1287] ЦДІА України у м.Львові, ф.9 (Львівський гродський суд), оп.1, спр.20, арк.239.

[1288] Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – С.139.

ширшу процесуальну правоздатність мали магнати і шляхтичі. Обмеженою правоздатністю володіли залежні люди. Не в усіх судах вони самостійно могли брати участь у справі. Взагалі не мали процесуальної правоздатності невільні люди. Звертатися до суду з позовом мали право лише особи, що досягли повноліття. На основі заяви позивача суд викликав відповідача. Це здійснював спеціальний судовий чиновник. Відповідачеві, якого викликали за заявою позивача в суд, обов'язково повідомляли: за якою вимогою мав місце виклик до суду і з якої справи; хто конкретно викликається, термін, коли треба з'явитися; місцезнаходження суду, в який потрібно прибути; від кого виходило розпорядження про виклик.

Ст. 5 Віслицького статуту 1347 р. передбачала, що виклик відповідача в суд повинен відбуватися за три тижні до початку розгляду справи. Цей строк давався відповідачеві для підготовки до справи, з якої він викликався. Судом було заборонено призначати тривалий строк, незалежно від складності справи[1289]. Ст.16 Повного зводу статутів Казимира Великого передбачала випадки: коли мав місце спір про повернення боргу менше 40 гривень або про словесну образу, то суддя мав право призначити сторонам строк явки в суд на "завтрашній день"[1290].

Позивач і відповідач були зобов'язані з'явитися в суд у визначений день. Так, "перед урядом і львівськимим гродським судом 1542 р. постав Федір з Потелич разом із Яном Вале(...) зі сторони Федька Любечинського та Яном В(...)"[1291].

Якщо одна зі сторін у зв'язку з поважними причинами не могла з'явитися в суд, то вона повинна була своєчасно повідомити про це суддю і просити його відтермінувати розгляд

[1289] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S.57–58.

[1290] Там само. – S.57–58.

[1291] ЦДІА України у м.Львові, ф.9 (Львівський гродський суд), оп.1, спр.19, арк.405.

справи. За поважну причину визнавалися хвороба, повінь, перебування під вартою, виклик у справах королівської служби. У таких випадках суддя зобов'язувався перенести слухання справи на новий термін. За неявку в суд без поважної причини відповідач засуджувався до штрафу (конфіскація двох волів)[1292]. За третю неявку відповідач автоматично програвав справу, і позивач втрачав право на захист[1293].

Нормативно-правовий акт 1506 р. "Commune incliti Polonie Regni privilegium", прийнятий королем Олександром, містив положення, яке сприяло вирішенню складного процесуального питання, коли суб'єкт процесу мав бути присутнім на декількох судових розглядах одночасно. Такі особи отримали право вибрати справу, яка для них була важливішою. У таких випадках вони свідчили в суді, де розглядалась менш важлива справа, про те, що в них була інша судова справа, в якій вони повинні брати участь. Якщо сторона процесу цього не робила, то програвала справу, на розгляді якої була відсутня. На думку польського дослідника Р.Губе, процедура обрання стороною процесу важливішої справи отримала назву "*promajori*"[1294].

Процедура *promajori* не лише забезпечувала ефективні можливості для особи захистити свої права, а й розвивала співпрацю між судами в державі. Наслідком нез'явлення в суд позивача було вирішення справи на користь відповідача за умови, що той з'явився в судове засідання[1295].

У судах Польського Королівства, зокрема й Руського воєводства, зберігалась черговість розгляду справ, згідно зі списком викликаних осіб. У архівному документі зазначалось:

[1292] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S. 18.

[1293] Там само. – S.8.

[1294] Hube R. Kilka aktów oryginalnych sądowych z wieku XIV i XV / Romuald Hube. – Warszawa, 1873. – S.8–9.

[1295] Бардах Ю. История государства и права Польши / Юлиуш Бардах, Богуслав Леснодорский, Михал Пиетрчак. – М., 1980. – С.164–165.

"Терміни львівські гродські або ж судові справи на цей день, чи які залишилися (попередньо), або які треба розглядати львівським земським возним Неграшем, з котрими у львівському гродському (суді) необхідно визначитися впродовж шести тижнів. Це означає, що до найближчого дня Св.Станіслава і тепер для обидвох сторін треба призначити термін, згідно з їх позовом, і комісію для їх розгляду в найближчу середу перед днем Св.Станіслава, і належно розглянути, не надаючи переваги жодній зі сторін, відповідно до закону в усіх пунктах. Діялося у львівському Нижньому замку в суботу в день Св.Ідза (1 вересня) року від народження Господа Христа 1543. Були при тому возний і старшини Миколай (...) з Вишні, підстароста львівський, Валентин Ласький, Ян Бужантковський, Станіслав Ясловський і Матей, возний львівський та інші"[1296] .

Відповідав за цей порядок судовий писар. Він доручав виконавцеві запрошувати в суд сторони почергово, за згаданим списком. Виконавець запрошував сторони до залу суду для розгляду їх справи внаслідок триразового вигуку. Якщо одна зі сторін у момент запрошення була відсутня, то присутню сторону видаляли зі залу суду, і вона чекала повторного виклику відсутнього. Якщо ж після повторного запрошення виконавця відсутня сторона не поставала перед судом, то вона вважалась такою, що не з'явилась, зі всіма наслідками[1297]. У сторони був час до 12 год. з'явитись, оскільки її поява в суді не мала значення для справи[1298].

Відповідно до ст.9, 10 Повного зводу статутів Казимира Великого, позивач або відповідач мав право доручити ведення

[1296] ЦДІА України у м.Львові, ф.9 (Львівський гродський суд), оп.1, спр.20, арк.274.

[1297] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С. 146.

[1298] Hube R. Prawo polskie w XIV wieku : Sądy ich praktuka i stosunki prawa społeczeństwa w Polsce ku schylkowi XIV wieku trzynastym / Romuald Hube. – Warszawa, 1886. – S.156–157.

справи в суді іншим особам – уповноваженим та повіреним, тобто прокураторам й адвокатам[1299]. Таке право сторін зумовлювалось тим, що, за ст.10 Повного зводу статутів Казимира Великого, порушення справи та її ведення вимагають певного хисту і знань, а тому з метою кращого захисту своїх прав сторони могли користуватись послугами кваліфікованого захисника[1300].

Прокуратор (адвокат), який брав на себе обов'язок представництва в суді інтересів позивача чи відповідача, призначався судом за клопотанням сторони. Для цього необхідно було прийти і повідомити про це суд ще до початку розгляду справи. Виняток з цього правила встановлювала ст.30 Віслицького статуту 1347 р. для жінок "благородного" походження, до котрих суддя відправляв чиновника додому для розв'язання питання стосовно захисника[1301].

У другій половині XV ст. з польського процесуального права зникають такі службовці, як оправці, каштеляни, старости та інші, оскільки їх участь у процесі вважалася пережитком раннього Середньовіччя. Їх змінили особи з подібним процесуальним статусом, але пристосованішим до нових соціально-економічних і політичних умов розвитку[1302]. Ці посадові особи називались інстигаторами. Ця назва походила від латинського терміна "*instigare*" – "змушувати". Термін "інстигація" використовувався в текстах судових книг відповідного періоду як "звинувачення". Інстигатор виступав на стороні позивача, що підтверджує типовий запис в одному з реєстрів цього періо-

---

[1299] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S.53.

[1300] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С. 147.

[1301] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S.19.

[1302] Rafacz J. Dawny proces polski / Józef Rafacz. – Warszawa, 1929. – S.75–79.

ду: "*Instigator et actor N. conta citatum N*" – "Інстигатор і позивач проти відповідача"[1303].

Зауважимо, що характер повноважень інстигатора в судовому процесі Польського Королівства був подібний до статусу сучасного прокурора. Перша згадка про коронного інстигатора датується 1527 р. У 1551–1553 рр. згадувалося про гродського інстигатора. Польський дослідник Ю.Рафач вважав, що інстигатори замінили саме оправців, оскільки час появи перших і час зникнення других приблизно збігається. Поступово інстигатори з'явились в усіх судах Польського Королівства. Інстигатори не становили єдиної, пов'язаної між собою, системи. Крім того, вони не підтримували між собою службових чи адміністративних відносин. Як виняток, можна навести той факт, що в 1564 р. було зобов'язано всіх гродських інстигаторів надіслати коронному інстигатору списки тих осіб, котрих їх суди засудили за вбивство.

Ю.Рафач виділяв такі види інстигаторів за критерієм їх компетентності: коронний інстигатор; земські інстигатори; інстигатори в судах. Коронний інстигатор репрезентував інтереси всієї держави, тому мав право виступати у будь-якому суді Королівства. Земський інстигатор (по одному на кожну землю) представляв інтереси певної землі, тому мав право виступати в будь-якому суді, розташованому в її межах[1304].

Судові інстигатори могли виступати лише в одному суді, за яким вони були закріплені. Інстигатори в судах (судові інстигатори) поділялись на:

– тих, хто виступали (виступали в суді, представляли позивача, підтримували обвинувачення);

– скринькових (стягували грошові суми та штрафи зі сторін);

[1303] Makarewicz J. Instygator w dawnem prawie polskiem / Juliusz Makarewicz. – Warszawa, 1942. – S.1.

[1304] Rafacz J. Dawny proces polski / Józef Rafacz. – Warszawa. 1929. – S.76.

– забезпечувальних (здійснювали нагляд за безпекою в залі судового засідання, а також місцем нарад, складом суду)

Генерального інстигатора призначав польський король як глава держави. Усіх інших інстигаторів обирали суди. До коронного та земських інстигаторів встановлювали такі самі вимоги, як і до інших урядовців: честь, шляхетство, осілість тощо. До судових інстигаторів висувались такі самі вимоги, окрім осілості[1305].

Інстигатори обмежувались законом у своїй компетенції, однак вона була достатньо об'ємною та різноманітною. Наприклад, у Конституції 1560 р. містився такий припис: "Воєводам країв Корони нашої наказуємо.., щоб у жодному воєводстві вони не допустили найму жупи євреєм ... під загрозою ста гривень.., яку витребує інстигатор..."[1306] Інстигатори виступали представниками інтересів державної чи земської казни, прав потерпілого, державними обвинувачами, виконували інші повноваження.

Серед публічних судових чиновників найпопулярнішу посаду обіймав королівський інстигатор. Королівський інстигатор (коронний, державний) викликався до королівського (надвірного) суду, коли йшлося про належні королю доходи та визнання права власності короля на певне майно. Королівський інстигатор виступав не лише як захисник сторони позивача, а й як захисник сторони відповідача. Від судових оплат інстигатор повністю звільнявся. У Конституції 1590 р. зазначалося: "Передаючи справи з сейму до трибуналу, вирішується, де наш інстигатор повинен бути присутнім і проводити справи... пам'ятного від інстигатора ані трибунальний суд, ані писар брати не повинні"[1307].

[1305] Rafacz J. Dawny proces polski / Józef Rafacz. – Warszawa. 1929. – S.76–77.

[1306] Там само. – S.77–78.

[1307] Makarewicz J. Instygator w dawnem prawie polskiem / Juliusz Makarewicz. – Warszawa, 1942. – S.8.

Інстигатор як чиновник мав право допустити затягування з метою з'ясування обставин поданої справи. За шкоду, спричинену казні, він відповідав своїм майном. Королівський інстигатор виступав також у кримінальних справах, які стосувалися: порушення порядку і недоторканності суддів; депутатів сеймів; чиновників або королівських послів; фальшування грошей; викрадення та згвалтування жінок; окрім того – і в низці військових злочинів: дезертирство, зрада тощо.

Важливим службовцем суду був возний, присутність і участь у процесі якого була обов'язковою. До кінця XIII ст. його повноваженнями наділявся коморник. Від XIV ст. замість коморника було сформовано інститут возного, якого також називали різними латинськими термінами: "*officialis*", "*preso*", "*ministerialis*" та "*servilis*". У Польському Королівстві функціонували кілька видів возних:

– генеральні (їх повноваження поширювались на всю державу);
– воєводські;
– земські;
– повітові;
– гродські (діяли в гроді та його найближчих околицях).

Спочатку функціонували провінційні возні, тобто воєводські, земські та повітові. Віслицький статут 1347 р. дозволив викликати відповідача до суду не лише через возного, а й через служебника. Оскільки цю норму часто використовували позивачі, то згодом цих служебників почали називати гродськими возними. Посада генерального возного була введена Конституцією вального сейму 1576 р.

Генерального возного призначав польський король, воєводських, земських і повітових возних – воєвода, а гродських возних – староста. Вимоги, які висувались до особи, що претендувала на посаду возного, – повноліття, чоловіча стать, незаплямована честь та ін. Так, "у 1555 р. шляхетний Горець-

кий (...) обіцяє виконувати свої обов'язки возного чесно та добросовісно і цілує хрест"[1308].

У Галичині, як і на більшості територій Польського Королівства, не було вимоги до возного про належність до шляхетського стану чи осілість. Штатна чисельність возних у суді залежала від фактичної потреби. Наприклад, Краківський суд мав двох возних, Сяноцький суд – одного, а Перемишльська земля – трьох возних[1309].

Учасники судового процесу платили возному за ті функції, котрі він виконував у їх інтересах, наприклад, позивач платив возному за виклик відповідача. До прийняття Віслицького статуту 1347 р. розрахунки між сторонами процесу і возним здійснювались у натуральній формі, а з 1347 р. – переведені на грошову форму. Ця плата не була у всьому Польському Королівстві однакова. У Руському воєводстві вона становила 1 грош, у Мазовії – 0,5 гроша. Починаючи з 1523 р. сформувалась практика довічного призначення возного на посаду[1310].

Розгляд справи у суді, по суті, починався з роз'яснення позивачем змісту своєї заяви з чітким формулюванням висунених вимог. Замість усного викладу своїх претензій позивач мав право подати їх відповідачеві в письмовій формі[1311]. На заяву позивача відповідач давав свої пояснення або заперечення, що вважалося його вступом у судовий процес[1312]. Під час розгляду справи суддя мав право задавати сторонам запитання і вимагати від них вичерпної відповіді для з'ясування сутності спору. Водночас відповідач мав право відмовитися відповідати

[1308] ЦДІА України у м.Львові, ф.9 (Львівський гродський суд), оп.1, спр.32, арк.41.

[1309] Rafacz J. Dawny proces polski / Józef Rafacz. – Warszawa, 1929. – S.79–81.

[1310] Там само.– S.82–83.

[1311] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S.18.

[1312] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S.6.

на питання у трьох передбачених законом випадках, тобто, якщо відповідач:

– посилався на свою непідсудність цьому суду;

– ще не досягнув повнолітнього віку;

– просив суд з метою повнішого розгляду справи викликати названу ним третю особу, яка, згідно з твердженнями відповідача, повинна була повідомити особливо важливі обставини у справі, що розглядалася судом[1313].

У першому випадку, якщо позивач наполягав на продовженні розгляду справи, то він повинен був викликати відповідача в суд, якому той був підсудний. Наголосимо, однак: у королівських привілеях поряд із звільненням від підсудності земському суду, відповідно до наданого "німецького права", траплялися також випадки звільнення від підсудності окремих представників шляхти і магнатів, котрі мали особливі заслуги перед королем. Той відповідач, який стверджував, що він викликаний не у відповідний суд, зобов'язаний був показати судді королівський привілей, в якому зазначалося про звільнення від відповідальності перед тією судовою інстанцією[1314]. У другому випадку суддя відкладав розгляд справи до того часу, доки відповідач досягав повноліття[1315]. У третьому випадку суддя, за вимогою відповідача, викликав названих ним третіх осіб для дачі пояснень по суті спору. Виклик цих осіб у суд здійснювався звичайним способом, якщо їх місцезнаходження було відомо, або через триразовий публічний виклик, якщо їх місцезнаходження було невідомим[1316].

[1313] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С.147.

[1314] Hube R. Prawo polskie w XIV wieku : Sądy ich praktuka i stosunki prawa społeczeństwa w Polsce ku schylkowi XIV wieku trzynastym / Romuald Hube. – Warszawa, 1886. – S.162.

[1315] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S.21–22.

[1316] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S.33.

Відповідно до норм Повного зводу статутів Казимира Великого, відповідач, захищаючи свої інтереси від претензій позивача, мав право посилатися на сплив строку позовної давності. Тому заяву відповідача про сплив строку позовної давності статут називав відводом причин законної давності. Водночас відповідач мав обов'язок довести обґрунтованість свого відводу[1317].

На початку розгляду справи відповідач мав право заявити проти скарги позивача так званий зустрічний позов[1318]. Однак цей зустрічний позов приймався суддею лише в тому випадку, якщо позивач також був підсудний цьому суду[1319]. Характерною рисою польського середньовічного процесуального права було те, що воно визнавало за сторонами право укладати мирову угоду. Так, у 1443 р. була укладена мирова угода між Іваном Зубрським і його дочкою Маргаритою Голомбек у судовій справі про спадщину[1320].

Після початкової стадії судового процесу, коли позивач і відповідач виклали предмет спору, суддя переходив до розгляду доказів, наданих сторонами. До судових доказів відносили особисте зізнання, присягу, покази свідків, висновок судового виконавця і, крім того, документи – офіційні, у вигляді королівських привілеїв, особисті, наприклад, боргові зобов'язання. Суд зазначав, які саме докази кожна сторона повинна надати. Для того, щоб особисте зізнання отримало

[1317] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S.84, 91, 116.

[1318] Бардах Ю. История государства и права Польши / Юлиуш Бардах, Богуслав Леснодорский, Михал Пиетрчак. – М., 1980. – С.165.

[1319] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S.18.

[1320] Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – С.83.

офіційну силу доказу, воно мало проголошуватись безпосередньо перед судом[1321].

Аналізуючи законодавство Польського Королівства, можна дійти висновку, що процесуальне право не визнавало принцип вільної оцінки судом представлених доказів, який актуальний, скажімо, в сучасній Україні. Доказова система, передбачена польським середньовічним законодавством, ґрунтувалася насамперед на формальних доказах, спрямованих на дотримання певної процедури, притаманної феодальному суспільству, а не на пошук матеріальної істини. Тому під час здійснення судочинства у судових установах Галичини (1434–1569 рр.) мало велике значення те, кому зі сторін суд доручав здійснити цю формальну процедуру, наприклад, прийняти присягу. Критерієм цього вибору були аргументи привілейованих станів, сторін, вагоміших і переконливіших[1322].

Якщо суд визнавав за стороною справи право надати формальний доказ, а вона не реалізувала це право, то воно переходило до протилежної сторони. Серед чинників, котрі впливали на вибір суду, були: процесуальний статус сторони (часто відповідач отримував право здійснити відвід звинувачення внаслідок присяги чи свідків); станова приналежність (передусім суди надавали право надати формальний доказ особі, яка належала до вищого суспільного стану); інші обставини справи[1323].

Свобода вибору судом сторони, що повинна була представити формальний доказ, обмежувалася відповідними законодавчими приписами. Так, ст. 5 Повного зводу статутів

[1321] Полный свод статутов Казимира Великого // Хрестоматия памятников феодального права и стран Европы / под ред. В.М.Корецкого. – М. : Юрид. лит., 1961. С.736.

[1322] Matuszewski J. Bliższość do dowodu w Statutach Kazimierza Wielkiego / Jacek Matuszewski // Studia z dziejów państwa i prawa polskiego. – T. 5. – Lodź ; Kraków, 2000. – S.48–49.

[1323] Там само. – S.52.

Казимира Великого передбачала, що справи про службові зловживання вирішували на підставі присяги позивача. На підставі ст. 33 цього нормативно-правового акта в справі про крадіжку потерпілий повинен був представити свідків. Коли він цього не робив, підсудний отримував право очиститися від підозри через присягу. Ст. 35 Повного зводу статутів Казимира Великого регулювала судове провадження в справах, де сторони одне одного взаємно поранили. Якщо до поранень дійшло внаслідок сварки, то доводити свою позицію повинен був підсудний. У інших ситуаціях заподіяння поранення позивач доводив свою правоту. За час розгляду судом кримінальної справи про грабіж волів, відповідно до ст. 87 Повного зводу статутів Казимира Великого, факт злочину за допомогою формальних доказів повинен був доводити позивач[1324]. Так, 20 вересня 1443 р. воєвода і генеральний староста Руської землі Петро Одровонж із Спрови, розглянувши справу між шляхтичами позивачем Франциском з Дев'ятник і відповідачем Миколою із Зарудців щодо прав обох на с. Зарудці Львівського повіту, вирішив її на користь Франциска, оскільки Микола не пред'явив своїх прав і доказів про власність на це село[1325].

У м.Теребовля 1449 р. воєвода Подільської землі, теребовлянський староста, красноставський орендар Грицько Кердейович з Поморян розглянув спір за дорученням польського короля Казимира IV між снятинським старостою Михайлом Мужилою та шляхтичем Скарбеком про їх права на с.Білий Потік (Теребовлянський повіт). У зв'язку з тим, що Михайло

[1324] Matuszewski J. Bliższość do dowodu w Statutach Kazimierza Wielkiego / Jacek Matuszewski // Studia z dziejów państwa i prawa polskiego. – T. 5. – Lodź ; Kraków, 2000. – S.55–57.

[1325] Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – С.84.

Мужила подав беззаперечні докази власності на це село, суд визнав його правоту[1326].

Для того, щоб власне зізнання отримало юридичну силу доказу, воно мало здійснюватись безпосередньо в суді[1327]. Так, 15 січня 1563 р. на засіданні Сяноцького гродського суду Войцех Михайлович особисто зізнався в тому, що продав двох крадених волів восени 1562 р.[1328] До найважливіших доказів під час здійснення судочинства належала присяга, яку складали і позивач, і відповідач. Позивач допускався до присяги з метою доведення свого твердження, а відповідач – для спростування вимог позивача[1329]. Присяга вважалась у Польському Королівстві найвагомішим доказом. Її авторитет полягав у тому, що вона складалася від імені Бога, від совісті й розуму та була спрямована до совісті та розуму. Тому сторона, не переконана у своїй правоті, намагалася сама уникати складання і не допускати присяги супротивника. Особливо це стосувалось присяги шляхти. Нерідко суд приймав рішення під впливом присяги. Таке вирішення судових справ важко назвати об'єктивним. Зазвичай обвинувачений заперечував своєю присягою вину в злочині, тобто "очищувався" від звинувачень. Присяга як судовий доказ домінувала до утвердження системи раціональних доказів у процесуальному праві Польського Королівства[1330].

[1326] Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – С.93.

[1327] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S.29.

[1328] ЦДІА України у м.Львові, ф.5 (Галицький гродський суд), оп.1, спр.448, арк. 25–26.

[1329] Бардах Ю. История государства и права Польши / Юлиуш Бардах, Богуслав Леснодорский, Михал Пиетрчак. – М., 1980. – С. 166.

[1330] Prochaska A. Przysięga w postępowaniu dowodowym narodów słowiańskich / Antoni Prochaska // Czasopismo Prawno-Historyczne. – T. 12. – Z. 1. – Poznań, 1960. – S.12–13.

Присяга походила від клятви. Учасник судового процесу, який клявся, давав у заставу (в переносному розумінні) не лише свою особу, а й усе, що з нею було пов'язано. Клятва стала присягою у зв'язку зі змінами, котрі відбувалися у світогляді, коли магічні вірування переросли у язичницьку релігію. З прийняттям і утвердженням християнства в Польщі роль присяги зросла. Християнська присяга містила згадку про Святу Трійцю, Святий Хрест, Діву Марію, усіх святих загалом або тільки одного святого. Приймаючи присягу, християни торкалися рукою Євангелія, а євреї – Декалогу[1331].

Присяга складалась учасником процесу в термін, визначений судом. Серед середньовічних держав саме процесуальне право Польського Королівства вирізнялось неоднорідністю цих строків. Зазвичай присяга призначалась на наступне засідання суду. Сторони переважно присягали спільно з співприсяжниками. У Польському Королівстві кількість співприсяжників не перевищувала 15. У середньому їх могло бути 12. Присягати могла лише особа у визначеному віці, психічно здорова, без заплямування честі, а в спорах про нерухоме майно вона повинна була належати до того ж округу та тієї ж суспільної групи, що й інші співприсяжники[1332].

Інститут співприсяжництва мав місце у тих випадках, коли позивач або відповідач бажали підсилити доказову вагомість своєї присяги присягами інших осіб. Однак співприсяжники не присягали про те, що слова відповідача чи позивача відповідають об'єктивній дійсності, а висловлювали свої погляди про неправдивість свідчень присягаючої особи, яка викликала їх. Кримінальне право Польського Королівства суворо карало за

[1331] Prochaska A. Przysięga w postępowaniu dowodowym narodów słowiańskich / Antoni Prochaska // Czasopismo Prawno-Historyczne. – T. 12. – Z. 1. – Poznań, 1960. – S.23.

[1332] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S.14, 27.

неправдиві присяги в суді, незалежно від вчинення їх свідомо чи несвідомо[1333].

Доказ співприсяги ґрунтувався передусім на основі кровної спорідненості. У процесуальному праві Польського Королівства формули присяги учасників процесу та співприсяжників були однаковими. Натомість у західноєвропейських державах Середньовіччя ці формули були різними. З часом доказ співприсяги родичів змінився на співприсягу неспоріднених людей. Співприсяжниками в судовому процесі Польського Королівства почали виступати сусіди. У Галичині їх називали "сусідами околичними", "тутошними людьми", "старожилами" або "старцями". Сторони процесу, залучаючи в статусі співприсяжників родичів, знайомих, сусідів, намагались переконати суд у позитивному для них вирішенні справи. Це було негативним явищем, оскільки ускладнювалась можливість з'ясування судом об'єктивної істини. Тому король Казимир IV 1477 р. установив заборону співприсяги родичів[1334].

Відповідно до Віслицького статуту, позивач за допомогою присяги мав право довести вину лише одного, а не всіх співучасників злочину[1335]. І хоча у судовій практиці Польського Королівства ще застосовувалась колишня формула присяги, але не дуже часто. Під впливом рецепції маґдебурзького права польська судова присяга стала подібною та майже дослівною з німецькою та чеською.

Важлива роль у програші сторони в судовому процесі належала словесній помилці під час виголошення присяги. У Польському Королівстві вона позначалась терміном "потинель".

[1333] Prochaska A. Przysięga w postępowaniu dowodowym narodów slowiańskich / Antoni Prochaska // Czasopismo Prawno-Historyczne. – T. 12. – Z. 1. – Poznań, 1960. – S.37.

[1334] Там само. – S.39–42.

[1335] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S.29–30.

Окрім того, сторона могла програти спір, не дотримавшись умовних рухів і позиції в процесі виголошення присяги[1336].

Процес централізації влади в Польському Королівстві зумовив зростання значення раціональних доказів. Промови (показання та пояснення) сторін поступово витісняли присягу й ордальні елементи зі судового процесу. З'являлись контрдокази, раціоналізувався порядок судового розгляду кримінальних справ, а під час затримання злочинця "на гарячому" могли виступати лише фактичні свідки. Присяга поступово зникла з цивільного процесу[1337]. Недотримання формули присяги перестало спричиняти програш у справі, воно мало наслідком сплату штрафу та повторну присягу. Особа виголошувала присягу в давній Польщі "з пам'яті", а в XV ст. це відбувалось за допомогою судового службовця, зокрема через повторювання за ним визначених слів. Судді часто вагались, коли допускалась незначна помилка в присязі. Сяноцький міський суд у 1474 р., наприклад, прийняв рішення про повторення присяги, коли учасник процесу сказав у присязі "120 гривень" замість "1020 гривень". Львівський суд у 1407 р. звернувся до вищої інстанції, коли селянина Федора звинуватив у крадіжці Ян Чижовський, а обвинувачений "очистився" присягою, застосовуючи неналежні слова[1338].

У Польському Королівстві 1453 р. було ліквідовано "почитель". Вирішення справи в суді перестало безпосередньо залежати від точності слів, сказаних у присязі. Проте "почитель" ще тривалий час застосовувався у судовій практиці, незважаючи на приписи закону. Найдовше серед всіх земель Польського Королівства "почитель" продовжував використовуватись у Галичині[1339].

[1336] Prochaska A. Przysięga w postępowaniu dowodowym narodów słowiańskich / Antoni Prochaska // Czasopismo Prawno-Historyczne. – T. 12. – Z. 1. – Poznań, 1960. –S.58–59.

[1337] Там само. – S.74.

[1338] Там само. – S.79.

[1339] Там само. – S.80.

Порівняно з процесуальним правом Великого князівства Литовського, присяга не вважалась самостійним доказом і не так суттєво впливала на рішення суду. Серед доказів у Литві найважливішими були такі: власне зізнання (дане не під примусом); документальні свідчення (особливо з поширенням писаного права та шляхетських привілеїв, коли змінився сам характер правової процедури – перевага надавалась письмовій фіксації, а не усному свідченню); речові докази (найважливішу роль відігравали у кримінальному судочинстві) та покази свідків[1340].

Польське процесуальне право визначало один із видів доказів – покази свідків. Віслицький статут встановлював, що покази свідків повинні даватися людьми добросовісними і здатними давати такі покази. Свідчення набувало сили доказу лише в тому випадку, коли воно підтверджувалося присягою на Розп'ятті. Так, в архівному акті зазначалось: "У львівському Нижньому замку найближчої суботи перед днем Св.Агнети 16 січня 1546 р. у присутності пана Симона Чемежинського, старости львівського, та Станіслава Стажеховського каноніка, мансіонарія Симона Вощельського, Яна (...)ежинського, Миколая Сухорабського, Миколая Борсовського, Леонарда Чижикова (...) Вислобоцького й інших гідних довіри свідків, Альберт із Винників, львівський земський возний, поставши особисто перед урядом, цими львівськими гродськими актами разом із Миколаєм Борсовським і Андрієм Вислобоцьким виголосив: у суботу після свята Богоявлення, бачили, як у Трохима, підданого Івашка Ваньки Лагодовського, забирали двох гнідих волів і одного пістрявого з возом, навантаженим деревиною, на подвір'я староства с. Чишки для Яна Болановського, сторожа конвенту Св.Франциска; вимагали принести

[1340] Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. Т. 3 : Статут Великого князівства Литовського 1588 р. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса : Юрид. літ., 2004. – С.176–179.

свідчення під присягою від жінки, яка була неподалік у названому війтівстві, але вона заперечувала побачене"[1341].

У випадку, коли свідками виступали родичі, інша сторона могла оголосити їм відвід. Однак такий відвід повинен був оголошуватись тоді, коли імена зазначених свідків називав чиновник у суді[1342]. Після того, як свідок прийняв присягу, його відвід не міг бути задоволений.

У Польському Королівстві XIV ст. сформувалася судова практика, яка вирізняла свідків, присутніх під час вчинення проступку, тобто були очевидцями того, про що на суді давали показання, і свідків, котрі давали свідчення про те, що вони гарантували правдивість свідків відповідної сторони. Відтак свідки-очевидці починали присягу словами: "Оскільки ми при цьому були...", а ті, хто не був очевидцем: "Оскільки ми знаємо, то свідчимо..."[1343] З цього випливало: свідками були лише ті, які були особи, присутні під час вчинення певних дій, інші – просто співприсяжниками[1344].

Стосовно висновку судового виконавця як одного із видів доказів, то він переважно використовувався в процесі розгляду кримінальних справ, але в окремих випадках до нього зверталися і за судового розгляду певних цивільних справ. У процесуальному праві Польського Королівства функціонував інститут мирової угоди. Гнезненський архієпископ Микола "як третейський суддя 8 листопада 1412 р. затвердив акт мирової угоди в десятьох параграфах між парохом костьолу Св. Марії

[1341] ЦДІА України у м.Львові, ф.9 (Львівський гродський суд), оп.1, спр.23, арк.1.

[1342] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С.149.

[1343] Hube R. Prawo polskie w XIV wieku : Ustawodawstwo Kazimierza Wielkiego / Romuald Hube. – Warszawa, 1881. – S. 169–170.

[1344] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С.150.

у Львові Іваном Русином і управою, райцями, лавниками та громадою Львова в справі окремих зборів і повинностей на користь згаданого костьолу"[1345].

Одним із доказів були офіційні документи і деякі приватні письмові угоди. Так, згідно зі ст.39 Вислицького статуту 1347 р., міщанин, який звертався в суд з позовом проти шляхтича про стягнення з останнього грошового боргу, крім пред'явлення боргової розписки, зобов'язаний був ще з допомогою свідків довести, що це грошове зобов'язання було між ними укладено[1346].

Після виступу сторін з оцінки всіх доказів, отриманих у справі, суд виносив рішення. Каштелян і львівський староста Іван з Тарнова, розглянувши суперечку між Дмитром Вечерею з Лісневич і настоятелем церкви св. Івана на львівському передмісті монахом Іваном у справі земельних угідь у с.Ямному та біля Годовищі, 24 березня 1396 р. виніс рішення разом зі своїми асесорами, що лики на борті в Ямному належать Василеві-бортнику, а угіддя на Годовищі – с. Годовищі та монаху Іванові[1347]. Відповідно до ст. 37 Вислицького статуту 1347 р., сторона, на користь якої вирішено справу, повинна була внести на користь судді, що розглядав спір, певну грошову суму[1348]. Ця плата називалася "подарунок на пам'ять". Польське законодавство дозволяло судді стягувати за розгляд складних цивільних справ 4 гроші, а за розгляд дрібних справ

[1345] Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – С.39.

[1346] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S.19.

[1347] Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – С.39.

[1348] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S.26–27.

– 2 гроші[1349]. Рішення, винесене судом першої інстанції, не було остаточним. Сторона, незадоволена рішенням суду, мала право на апеляцію у вищий суд. Вона повинна була зробити це відразу ж після оголошення рішення судом першої інстанції, в іншому випадку право на апеляцію втрачалося, а рішення набувало законної сили і не підлягало оскарженню[1350].

Право на апеляцію мала та сторона, не на чию користь було вирішено справу. Однак як виняток встановлювався порядок оскарження судових рішень у справах про розподіл вотчини. Згідно з Віслицьким статутом 1347 р., у цих випадках рішення могло бути опротестоване особами, котрі не брали участі в розгляді справи, але мали право на вотчину, в той самий суд, що розглядав цю справу. Кожна зацікавлена особа мала право опротестувати рішення про розподіл вотчини лише в частині, що стосувалася його частки, і не могла виступати захисником інтересів будь-кого зі своїх родичів.

Значення права на оскарження рішення суду в процесуальному праві Польського Королівства наголошувалося тим, що воно було задекларовано вже у ст.1 Віслицького статуту 1347 р.: "... судячи сторони... зламувачі правди, продавці свого сумління та честі не були б належними... підтримуючи одну сторону... тоді сторона обтяжена відкличе до вищого столу (інстанції. – *І.Б.*)"[1351]. Ця стаття також демонструвала зневагу, з якою законодавець відносився до суддів, котрі з умислом приймали неправомірні рішення.

[1349] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S.19.

[1350] Hube R. Prawo polskie w XIV wieku : Sądy ich praktuka i stosunki prawa spoleczeństwa w Polsce ku schylkowi XIV wieku trzynastym / Romuald Hube. – Warszawa, 1886. – S.230.

[1351] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S. 2.

У Польському Королівстві існувала система різних юридичних засобів опротестування рішення суду. Ю.Рафач умовно поділив їх на звичайні та надзвичайні. Звичайні юридичні засоби використовувались тоді, коли рішення чи вирок ще не вступили в дію (апеляція та догана судді), а надзвичайні застосовувались, якщо рішення або вирок суду вже набули юридичної сили[1352].

Догана судді була юридичним засобом, який можна назвати звичайним. Він полягав у тому, що учасник процесу заявляв судді звинувачення, бо, на його думку, рішення чи вирок несправедливі. Практика застосування цього засобу сформувалася у XIV ст. Якщо сторона, яка заявила догану судді, змогла її обґрунтувати та довести, суддя зазнавав інфамії, втрачаючи свою посаду. Новокорчинський статут 1465 р. пом'якшив відповідальність судді за оголошену догану, змінивши інфамію на грошове покарання. *Formula processus* 1523 р. і Конституція вального сейму 1538 р. підтвердили норму Новокорчинського статуту 1465 р. З розвитком суспільних відносин догана судді щоразу частіше використовувалась одночасно з апеляцією. Для того, щоб оголосити догану судді, учасник процесу повинен був дотримуватися певних умов:

1. Допустимість стосовно судді догани. Річ у тому, що не до всіх суддів допускалась догана. Не можна було заявляти догану королю, коли він був суддею в королівських судах, а у Великопольщі не можна було заявляти догану старості як судді вічевого суду.

2. Дотримання строку, наданого на оскарження. Догану судді можна було заявити відразу після оголошення рішення чи вироку. Це обмеження в часі було характерне для тих земель, де сторона, яка перемогла, мала сплатити судді грошову суму. До моменту сплати цієї суми сторона, що програла справу, могла заявити догану судді.

[1352] Rafacz J. Dawny proces polski / Józef Rafacz. – Warszawa, 1929. – S.186–186.

3. Сплата "коча" відразу під час заявлення догани або до початку дисциплінарного провадження проти судді. "Коч" був формою застави, яку сплачував обвинувач. У випадку доведення догани, застава йому поверталась. Якщо ж суддю визнавали невинним, а його вирок справедливим, "коч" переходив у власність судді. У ранньому Середньовіччі "коч" сплачувався в натуральній формі, а пізніше становив зафіксовану грошову суму – 3 гривні[1353].

Щодо категорій справ, не існувало жодних обмежень з приводу заявлення догани судді. Провадження зі справи зупинялось до моменту винесення рішення в дисциплінарному процесі стосовно судді, якому було заявлено догану. Сторона, що перемогла в справі, не могла вимагати виконання рішення, доки не було завершено дисциплінарне провадження. Суддя, якому заявили догану, не міг виконувати своїх повноважень. Тому в тих справах, котрі перебували в його провадженні, крім тієї, за яку йому заявили догану, він призначав уповноваженого заступника. Суддя також не міг бути свідком, оскільки його честь ще не була очищена. У 1465 р. ситуація змінилась. Недоведена догана не ставила під сумнів його честь. Він мав право вирішувати й справи, в яких йому догану не заявлено.

Органом, що розглядав дисциплінарну справу про догану судді, був будь-який інший суд, а пізніше це право перейшло до суду вищої інстанції. У цьому процесі використовувались докази, притаманні всьому судовому процесу загалом. Цікаво, що в Середньовіччі дисциплінарну справу про догану гродського судді розглядав староста, а від 1538 р. це повноваження перейшло до сеймового суду.

Правовий інститут апеляції в польському праві сформувався у XV ст.[1354] Апеляцію могла внести будь-яка сторона процесу або її представник (заступник). Апеляція могла стосуватися і всього рішення, і його частини. Суддя, вирок якого

[1353] Rafacz J. Dawny proces polski / Józef Rafacz. – Warszawa, 1929. – S.186–189.

[1354] Там само. – S.191.

оскаржувався, самостійно визначав термін розгляду справи в суді вищої інстанції. У 1527 р. за апеляції до короля цей термін становив 3 дні. В інших випадках визначалися інші строки – 5, 6 днів або два тижні та ін.

За статутами Казимира III, відповідач, програвши справу, повинен був виконати судове рішення. Якщо він цього не робив, суд наказував його зв'язати та видати позивачу. Якщо цей відповідач зумів втекти від позивача, то навіть задоволені судом вимоги втрачали юридичну чинність, окрім тих випадків, коли справа стосувалась розкрадання. Згодом статути Казимира Великого зазнали змін з цього приводу. Невиконання рішень і вироків суду вважалось образою суду і каралось законом. Це покарання мало грошовий характер. Особа, яка відмовилась виконати рішення чи вирок суду, присуджувалась до покарання "сімдесят". Лише у XV ст. виконання вироку чи рішення було віднесено до компетенції державних органів, а не вважалося приватною справою особи[1355].

Розвиток у XV ст. державної ініціативи виконання рішень і вироків суду розпочався у Малопольщі, а від 1434 р. почав застосовуватися в Галичині. Відповідний акт суду виконував возний. Коли боржник або засуджений своїми діями чи бездіяльністю перешкоджали йому в цьому виконанні, возний подавав на нього позов у суд за образу. Суд автоматично виносив вирок: стягнення на користь суду та позивача (по "п'ятнадцять" для кожного)[1356*]. Спроба виконати судове рішення вчинялась возним декілька разів (зазвичай 3 рази), і за кожен раз, коли відповідач перешкоджав у виконанні, стягувалось "п'ятнадцять". Худоба відповідача забиралась у королівські стайні; якщо він не сплатив те, що зобов'язаний, вона продавалась. Отримана сума покривала позовні вимоги, а решту віддавали відповідачеві. Коли вартість худоби була

[1355] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S. 67.

[1356*] "П'ятнадцять" прирівнювалося 3 гривням.

меншою від позовних вимог, продавалась нерухомість відповідача у кількості, необхідній для покриття претензій, шкоди та покарання.

У справах про нерухомість існував інший порядок виконання рішень суду. Якщо відповідач відмовлявся виконувати рішення суду, позивачеві судом надавався письмовий дозвіл, в якому зазначалося, що відповідач програв справу й ухилявся від виконання судового рішення. Тоді позивач подавав цей документ до старости. Староста висував перед відповідачем вимогу виконати позовні вимоги під загрозою штрафу 60 гривень. Якщо відповідач не зробив цього, возний позивав його до гродського суду, який автоматично призначав йому штраф на користь доповідача – "*vadium*" (становив 60 гривень). Після другої вимоги старости без відповіді знову призначалось "*vadium*". Це могло статись і втретє. Тоді староста примусово вилучав у відповідача його майно, в тому числі нерухоме, і передавав позивачу.

Як уже зазначалося, 1523 р. було прийнято кодифікований акт *Formula processus*. Він визначав основні засади процесуального права для Малопольщі й суттєво реформував процедуру виконання судових рішень та вироків. Суд, вирішивши справу, давав позивачу возного для витребування майна відповідача. За відмови відповідача підпорядковуватися судовому рішенню возний повідомляв про це гродський суд, і справа передавалася до старости.

Після цього староста видавав позов до відповідача. Якщо відповідач не виконав вимогу і не пояснив справедливу причину цього, йому загрожував потрійний заклад. Якщо й тоді відповідач не виконав вимоги старости, гродський суд приймав рішення про "баніцію". Староста скликав повітову шляхту, примусово вилучав майно відповідача та затримував його, а тоді поміщав у вежу й очікував рішення польського короля.

Отже, виконання судових рішень і вироків обмежувалось у часі[1357].

Судове рішення сторони мали виконувати зазвичай добровільно. Однак трапляються випадки, коли виконання судових рішень здійснювали спеціальні судові чиновники. Такими рішеннями були: рішення у справах про вотчину, про борг, який був забезпечений заставою майна або не гарантований заставою. Судові представники здійснювали також конфіскацію майна у відповідача, що не з'явився за викликом суду в засіданнях.

Викладені стадії судового процесу були характерними і для всіх цивільних, і для більшості кримінальних справ.

Значна кількість кримінальних правопорушень у досліджуваний період мала характер справ приватного обвинувачення. Підтвердженням цьому було те, що кримінальні справи, як і цивільні, порушувалися на основі заяви потерпілої особи від злочину. Окрема категорія справ, зокрема про державну зраду, розбійні напади, вбивства, крадіжки, грабежі з публічно-правовим характером, мали винятковий характер, оскільки вони порушувалися від імені королівської влади[1358].

Судочинство в кримінальних справах розпочиналося зазвичай із поданої заяви потерпілої сторони про вчинений злочин. Заявник зобов'язаний був назвати у своїй заяві ім'я вбивці, оскільки судді не мали права розглядати справи про вбивства, якщо ім'я особи, яка вчинила злочин, було невідомим[1359]. З цього випливає, що розшук вбивці повинен був здійснюватися родичами вбитого, котрі й притягали злочинця

[1357] Kutrzeba S. Dawne polskie prawo sądowe w zarysie / Stanisław Kutrzeba. – Lwów ; Warszawa ; Kraków, 1927. – S.11.

[1358] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С.153.

[1359] Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – S.15.

до відповідальності. Отримавши заяву, суддя назначав потерпілому на допомогу спеціальних судових чиновників для розслідування злочину в виклику обвинуваченого в суд. Виклик стосовно обвинуваченого в суд відбувався як з кримінальних, так і з цивільних справ за 3 тижні до розгляду справи. Водночас у судочинстві з кримінальних справ з цього правила були певні винятки. Зокрема, ст.20 Повного зводу статутів Казимира Великого встановлювала: особа, яка вчинила правопорушення в суді чи у дворі суду, негайно доставлялася в суд, де відразу розглядалася кримінальна справа. Розшук злочинця проводив заявник. Роль судових чиновників у розслідуванні злочину зводилася до огляду місця вчинення злочину, зокрема огляду тіла вбитого. За цей огляд вони отримували 1 гріш від того, хто їх викликав. Однак цим судовим службовцям заборонялось забирати одяг трупа[1360]. Про результати огляду судовий чиновник подавав у суд спеціальний звіт, якому надавалася сила доказу з цієї справи. Крім того, як докази приймав суд і свідчення свідків. На стороні заявника мало бути зазвичай шість свідків[1361].

Право Польського Королівства містило певні правові норми про підсудність кримінальних справ. За основу брався принцип територіальності, тобто особа зверталася в суд зі заявою за місцем, де затримали злочинця чи був вчинений злочин[1362]. Справи про підпал і згвалтування були підсудні лише судам польського права, їх не могли розглядати суди німецького права. Навіть коли винний був затриманий у місті, яке функціонувало на німецькому праві, його судили в іншому місті

[1360] Hube R. Prawo polskie w XIV wieku : Sądy, ich praktuka i stosunki prawa społeczeństwa w Polsce ku schylkowi XIV wieku trzynastym / Romuald Hube. – Warszawa, 1886. – S.167.

[1361] Hube R. Prawo polskie w XIV wieku : Ustawodawstwo Kazimierza Wielkiego / Romuald Hube. – Warszawa, 1881. – S. 171.

[1362] Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – S. 93, 99–100.

відповідно до польського права. Польський король Владислав III, бажаючи виявити вдячність Львову і львівським громадянам за їх повсякчасну вірність, 17 липня 1444 р. постановив:

– воєводи чи інші чиновники або їх заступники не мають права порушувати міського лавничого судочинства;

– усі руські міста, містечка та села повинні звертатись у своїх справах до львівської апеляції й звідти отримувати відповідні судові артикули, так звані ортилії;

– Львівський лавничий суд мав право розшукувати "по всій Руській землі" злочинців, убивців та злодіїв і тут їх судити й карати[1363].

Певні особливості мало кримінальне судочинство у галицьких привілейованих містах, яке здійснювалося відповідно до норм маґдебурзького права. У той час почав розвиватися інквізиційний процес.

До характерних рис інквізиційного процесу належать:

1. Порушувати судову справу могла і приватна особа (приватна ініціатива), і громадське об'єднання чи держава (публічна ініціатива). У першому випадку справа порушувалася на підставі заяви потерпілої особи або її близьких родичів, у другому – суддею (війтом) самостійно або на підставі повідомлення про злочин.

2. Функції слідчого та судді виконував війт з лавниками, іноді слідство здійснював інстигатор.

3. Розгляд справи у суді був гласним (у деяких тогочасних європейських державах діяв принцип його таємності). Виконання вироку відбувалося відкрито у присутності сторонніх осіб.

4. Слідчі дії фіксувалися письмово. Протоколи відображали повну картину вчинення злочину, на їх підставі складався текст обвинувального вироку.

[1363] Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – С.59.

5. Судді користувалися повною свободою в оцінці доказів. Суд виносив вирок на підставі матеріалів, з якими безпосередньо ознайомлювалися судді (війт, лавники) під час слідства і судового розгляду.

6. Існував принцип формалізму: обвинувачений мав обов'язок довести свою невинність. Основним доказом вини вважали зізнання обвинуваченої особи в тому, що саме вона вчинила злочин.

7. Головним засобом перевірки свідчень обвинуваченого (в окремих випадках і свідків) були тортури. Інквізиційний процес складався з трьох стадій: встановлення факту вчинення злочину (генеральна інквізиція); ведення слідства у справі (спеціальна інквізиція); судовий розгляд і виконання вироку[1364].

Потерпілий повинен був відразу звернутися у гродський суд і публічно оголосити про злочин. Інколи відсутність такого оголошення розцінювалася судом не на користь потерпілого. Гродський суд дотримувався принципу: "Кому кривда діється, той має право сам шукати". Формою оголошення про вбивство було "поволання" над трупом убитого. Ним визнавався факт злочину, а також покладався обов'язок на мешканців робити все можливе для розшуку злочинця. "Поволанням" усі закликалися до збирання доказів у цій справі. За відсутності такого оголошення суд піддавав сумніву сам факт злочину. До "поволання" найчастіше вдавалися рідні потерпілого, закликаючи насамперед підозрюваних до "очищення совісті" перед судом[1365]. Після "поволання" або водночас з ним потерпілий розпитував усіх, що кому відомо про злочин. Якщо це опи-

---

[1364] Білостоцький С. Провадження в кримінальних справах у Львівському лавничому суді XVI–XVIII ст. / Степан Білостоцький // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1998. – Вип. 33. – С.81.

[1365] Пашук А. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. (1648–1782) /А. Й. Пашук. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1967. – С.121.

тування не давало бажаних результатів і потерпілий не міг потрапити на слід злочинця, тоді вдавалися до "прослуху". За даними "прослуху", потерпілий сподівався отримати будь-яку інформацію, завдяки якій можна було б знайти злочинця. У судових документах пошуки злочинця потерпілим або судом називалися "слідом"[1366]. Коли потерпілий натрапляв на слід злочинця і знаходив крадене, відбувалося "лицювання", тобто позначення краденого як "лице". "Личковану" річ передавали возному (виконавець публічно-правових процедур, який здійснював нагляд за дотриманням у судочинстві законодавства) для збереження до суду. Під час "явних злочинів" потерпілий або його родичі мали право самостійно переслідувати і викривати злочинця "на гарячому" та привести до суду[1367]. Наявність доказів, що підтверджували причетність підозрюваного до розслідуваного злочину, давали підстави визнавати його обвинуваченим.

У Руському воєводстві під час розшуку злочинця поряд з польським правом застосовувалися норми давньоруського права, зокрема процедури досудового слідства "зводу" і гоніння сліду. Якщо особа, затримана з краденими речами, не визнавала себе винною, а заявляла, що речі вона купила, її "вели на звід" – очну ставку з тим, від кого вона отримала річ, опитували, де вона її взяла і на кого посилалася. Так тривало доти, доки не знаходився той, хто не міг пояснити, звідки в нього крадена річ. Він визнавався винним у вчиненому злочині. Наступним елементом розшуку було гоніння сліду. Воно полягало в тому, що після виявлення сліду, який залишив злодій, його переслідували в певному напрямку. Коли слід

[1366] Kutrzeba S. Dawne polskie prawo sądowe w zarysie / Stanisław Kutrzeba. – Lwów ; Warszawa ; Kraków, 1927. – S.11.

[1367] Groicki B. Porządek sądow i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej / B. Groicki ; red. odpowiedz. oraz wstęp i objaśnienia Karola Koranyiego. Przekład tekstów Lacinskich Jakuba Sawickiego. Oprac. red. tekstu Krystyny Orłowskiej. – Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze, 1953. – S.9.

приводив до певного села, то громада повинна була видати злочинця.

Після встановлення обвинуваченого здійснювалася перевірка зібраних доказів внаслідок допиту обвинуваченого. Допит здійснював війт у присутності двох лавників і писаря[1368]. Важливим етапом допиту було застосування тортур[1369]. Потерпілий мав право бути присутнім на допиті обвинуваченого і ставити з дозволу війта запитання допитуваному[1370]. Перед початком тортур війт повинен був з'ясувати, чи обвинувачений визнає себе винним. Якщо той погоджувався дати покази без застосування тортур, війт повинен був його вислухати, а писар – сказане запротоколювати. Тортури також не застосовувалися, якщо ув'язненого було схоплено на місці вчинення злочину (явний злочин) або подано неспростовні докази його вини.

Під час попереднього розслідування, зокрема відповідно до маґдебурзького права, важливу роль виконував війт. Він був зобов'язаний ретельно проаналізувати покази обвинуваченого, аби не сталося так, що їх зумовив лише страх ув'язненого перед тортурами або ж прагнення приховати тяжкий злочин. Заборонялося тортурувати лікарів, шляхтичів, державних урядовців, міських урядовців, осіб до 14 років і старших 70 років, психічно хворих, розумово відсталих осіб, вагітних жінок. Не дозволялося, за незначними винятками, здійснювати тортури у святкові дні, не піддавали тортурам і важко хворих (на момент допиту) осіб, зокрема, коли існувала загроза, що вони не зможуть витримати страждань. Суддя, визначаючи

[1368] Groicki B. Porządek sądow i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej / B. Groicki ; red. odpowiedz. oraz wstęp i objaśnienia Karola Koranyiego. Przekład tekstów Lacinskich Jakuba Sawickiego. Oprac. red. tekstu Krystyny Orłowskiej. – Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze, 1953. – S.210.

[1369] Там само. – S.21.

[1370] Білостоцький С. Провадження в кримінальних справах у Львівському лавничому суді XVI–XVIII ст. / Степан Білостоцький // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1998. – Вип. 33. – С.82.

вид тортур, мав враховувати ступінь суспільної небезпеки і шкоду, завдану злочином. Допитуючи піддану тортурам особу, він мав право ставити запитання лише з вчиненого злочину. Наприклад, обвинувачених у вбивствах, розбоях, грабежах війт запитував: що спонукало вчинити злочин; день, час і місце вчинення злочину; засоби, за допомогою котрих він вчинив злочин; кількість співучасників; місце укриття тіла чи знарядь убивства; у який спосіб відбувся факт убивства; в що був одягнений убитий, які речі мав при собі, що з ним сталося та ін.[1371] У випадку розгляду справи про державну зраду чи перехід до ворога, суддя з'ясовував: хто завербував зрадника і кому той передав таємні відомості; яку винагороду йому за це обіцяно і скільки грошей з цього отримав; у який спосіб передав інформацію, що планував, але не встиг вчинити; чи були співучасники; що спонукало до вчинення злочину. Так само визначалося коло запитань, котрі війт повинен був дати під час допиту обвинуваченого в отруєнні, підпалі, чарівництві та ін.[1372] У груповому злочині першим допитувався той, хто бажав добровільно свідчити. Якщо злочин вчинили батько з сином, то допит розпочинали із сина, якщо подружжя – то з дружини[1373].

Судовий розгляд складався із двох етапів: розгорнутого засідання та судного дня. На першому війт разом із лавниками ретельно вивчали докази, подані у справі сторонами процесу, аналізували тексти протоколів слідчих дій і визначали вид

[1371] Groicki B. Porządek sądow i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej / B. Groicki ; red. odpowiedz. oraz wstęp i objaśnienia Karola Koranyiego. Przekład tekstów Lacinskich Jakuba Sawickiego. Oprac. red. tekstu Krystyny Orłowskiej. – Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze, 1953. – S.25.

[1372] Там само. – S.27.

[1373] Білостоцький С. Провадження в кримінальних справах у Львівському лавничому суді XVI–XVIII ст. / Степан Білостоцький // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1998. – Вип. 33. – С.82.

покарання[1374]. Обов'язково мав бути присутній писар, який фіксував усі висловлені суддями думки з приводу обговорюваної справи і складав проект вироку. Зазвичай з'ясовувалися причини вчинення злочину, чи підсудний добровільно зізнався в ньому, яким був намір, чи злочин вчинено вперше, за допомогою яких засобів його здійснено. Якщо судді – через суперечність фактів або складність справи – не могли прийняти рішення, тоді здійснювалося додаткове розслідування. Інколи судді зверталися за роз'ясненням до знавців права міста чи до вищої судової інстанції[1375].

Про початок судового засідання суду оголошувалося за допомогою міських дзвонів. Засідання починалося з моменту появи в залі суду війта разом з членами міської лави. Головував під час судового засідання війт. Насамперед він перевіряв кворум (у судовому засіданні мало взяти участь не менше 7 лавників із 12; рішення вважалося прийнятим, якщо за нього проголосувало більше половини присутніх) і готовність лавників до роботи. Потім головуючий оголошував, що розглядається справа у звинуваченні особи (називалося прізвище та ім'я, станову належність, місце проживання). Далі суддя перепитував інстригатора, чи справді він бажає підтримувати обвинувачення в суді проти названої особи. Суд закривав справу й у випадку виправдувального вироку. Якщо інстригатор відмовлявся від висунутих претензій, а підсудний вимагав розгляду справи, судове засідання продовжувалося[1376].

У Польському Королівстві провадження у справах про тяжкі злочини інколи набувало форми "ругів". Цікаво, що

[1374] Groicki B. Porządek sądow i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej / B. Groicki ; red. odpowiedz. oraz wstęp i objaśnienia Karola Koranyiego. Przekład tekstów Lacinskich Jakuba Sawickiego. Oprac. red. tekstu Krystyny Orłowskiej. – Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze, 1953. – S.48.

[1375] Ptaśnik J. Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce / Jan Ptaśnik. – Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1934. – S.122.

[1376] Білостоцький С. Провадження в кримінальних справах у Львівському лавничому суді XVI–XVIII ст. / Степан Білостоцький // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1998. – Вип. 33. – С.83–84.

найпритаманнішим це явище було для Галичини, зокрема у 1438 р. Назва "руги" походила від німецького слова *"Rügeverfahren"*, а в Польщі їх називали синодальними судами. На території Галичини така форма провадження була найпоширенішою в Сяноцькій землі. З 1450 р. "руги" з'явились у Краківській землі, а в 1451 р. – у всьому Польському Королівстві. Така форма процесу починалась із того, що компетентні державні службовці скликали шляхту згаданого округу на "руги". Там шляхтичі під присягою повинні були свідчити про факти розбою та крадіжок, які їм були відомі. "Ругам" були притаманні риси інквізиційного процесу[1377].

Пьотрківський статут 1347 р. передбачав два варіанти поведінки підозрюваного у вчинені злочину з власної волі: взяти участь у кримінальному процесі або уникати слідства, суду і навіть втекти з країни. Втеча підозрюваних у злочині висвітлювалася в різних джерелах польського середньовічного права. Така дія могла бути і протиправною, і такою, що закон дозволяв[1378].

До уваги брався не певний процесуальний момент або припис, а виключно дух правди і справедливості. Один з найвизначніших принципів кримінального права Польського Королівства полягав у тому, що невинний не міг бути покараним. Звідси випливає висновок, що невинна особа, яка стала жертвою судової помилки чи боїться нею стати, мала повне право втекти за кордон, аби уникнути покарання, на яке вона не заслуговувала. І те, що вона була невинною у вчиненні злочину, доводила ця особа за законом сумління, честі та духом правди. У випадку, коли підозрюваний здійснив втечу за кордон, провадження з його кримінальної справи не зупинялось. Цей факт пояснюється тим, що процесуальне право

[1377] Kutrzeba S. Dawne polskie prawo sądowe w zarysie / Stanisław Kutrzeba. – Lwów ; Warszawa ; Kraków, 1927.– S.121.

[1378] Balzer O. O prawnéj i bezrpawniej ucieczce zbrodniarzów według statutów Kazimierza Wielkiego / Oswald Balzer. – Kraków, 1882. – S.18–20.

Польського Королівства не висувало обов'язкові вимоги перед підсудним особисто бути присутнім на судовому розгляді. За його відсутності інтереси підсудного представляв у суді прокуратор[1379].

Правомірна втеча підозрюваного за кордон мала також певне процесуальне регламентування. Треба було дотримати низку формальностей. Офіційною назвою правомірної втечі була "екскургація". Процедура її здійснення починалася із внесення протесту до єпископа, де підсудний аргументував невинність і побоювання в тому, що некваліфікований або упереджений суд несправедливо визнавав його вину. Після того, як єпископ задовольняв цей протест, підозрюваний потрапляв під опіку воєводи. Ця опіка тривала 6 тижнів. Упродовж цього строку воєвода повинен був від імені цього підопічного вимагати від польського короля (якщо злочин був тяжким) або старости (якщо злочин був невеликої тяжкості) дозвіл на проведення "екскургації". Коли ж у межах 6 тижнів дозвіл було видано, воєвода мав відвести підозрюваного до державного кордону, де той покидав країну. Лише неухильне дотримання цієї процедури давало змогу визнати втечу підозрюваного правомірною[1380].

Якщо підозрюваний допустив порушення процесу екскургації, але втік за кордон, така втеча вважалась незаконною і за неї встановлювалось покарання безчестя – інфамії. Однак якщо він втік з країни, не здійснюючи процедури екскургації взагалі, його втеча вважалась злочином, за який покарання полягало в інфамії, конфіскації майна та смертній карі[1381].

Особливу процедуру було передбачено для розгляду справи про вбивство. Потерпіла сторона, тобто родичі вбитого – брат, син, батько, дядько – мала право звернутися до суду

[1379] Balzer O. O prawnéj i bezrpawniej ucieczce zbrodniarzów według statutów Kazimierza Wielkiego / Oswald Balzer. – Kraków, 1882. – S.23–24.

[1380] Там само. – S.25.

[1381] Там само. – S.26.

зі заявою про вчинений злочин. Заява подавалась до суду за місцем вчинення злочину. Заявник повинен був назвати ім'я вбивці, оскільки судді не мали права розслідувати справи про вбивство, якщо ім'я злочинця було невідоме.

У Польському Королівстві існував звичай, за яким позивач у справі про вбивство мав право своєю присягою довести вину підсудного. У Віслицькому статуті 1347 р. зазначено: у випадку вчинення вбивства групою осіб позивач присягою мав право довести вину лише одного з підсудних, а стосовно інших потрібні були додаткові докази[1382].

У справах про заподіяння тілесних ушкоджень як доказ допускалися огляд судовим виконавцем ран потерпілого, присяга та покази свідків. Згідно з Віслицьким статутом 1347 р., потерпілий від заподіяних тілесних ушкоджень доводив факт поранення принесенням присяги, за винятком випадку, коли рани були отримані під час сварки або бійки. У таких випадках потерпілий повинен був до розгляду справи залучити свідків, а обвинувачений мав право спростувати звинувачення через подання показів своїх свідків[1383].

Якщо в справах про крадіжки злодій був затриманий на місці злочину з викраденими речами, то жодних додаткових доказів у обґрунтуванні скарги від заявника не вимагалося, і винний засуджувався до відповідного покарання.

Шляхтич, якого звинуватили у крадіжці чи хуліганстві (якщо раніше таких скарг на нього не було), мав право за умови його позитивної характеристики від сусідів бути звільненим від обвинувачень складанням присяги. Якщо потерпілий і винний у крадіжці мешкали в одному повіті, то у випадку по-

---

[1382] Hube R. Prawo polskie w XIV wieku : Sądy ich praktuka i stosunki prawa społeczeństwa w Polsce ku schylkowi XIV wieku trzynastym / Romuald Hube. – Warszawa, 1886. –S.171.

[1383] Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – С.154.

дання скарги до суду потерпілим, після спливу року від часу здійснення крадіжки, він мав доводити цей факт за допомогою свідків[1384].

Стосовно винесення вироків кримінальних справ, суд, вичерпавши все, що допомагало вирішенню справи, або засуджував винного або, за недостовірністю доказів, відхиляв вимоги заявника. Причому винесений вирок у декотрих випадках не лише вирішував конкретне питання, а й установлював норму права, згідно з якою в аналогічних ситуаціях справи вирішувалися аналогічно.

За вчинення важких злочинів передбачалась смертна кара, яку виконував кат. Ката вважали "майстром справедливості", "екзекутором", або "майстром". Перша згадка про цю посаду у Галичині, зокрема у Львові, датується початком XV ст.[1385] Право на ката мали лише ті міста з маґдебурзьким правом, в яких судді були шляхтичами. Основним завданням ката як посадової особи був захист справедливості та суспільства від "засилля поганства", "щоб зло не ширилося на світі"[1386].

Автори середньовічних хронік XV–XVIII ст. стверджували: кат, виконуючи судові рішення, не має гріха ні перед Богом, ні перед людьми, бо є Божим слугою і робить усе в ім'я справедливості. Проте суспільство Галичини вороже ставилося до катів та їх родичів, а цехові статути забороняли ремісникам укладати з ними цивільно-правові угоди[1387].

[1384] Hube R. Prawo polskie w XIV wieku : Sądy ich praktuka i stosunki prawa społeczeństwa w Polsce ku schylkowi XIV wieku trzynastym / Romuald Hube. – Warszawa, 1886. – S.174–175.

[1385] Мельник Б. Вулицями старого Львова / Борис Мельник.– [3-тє вид., зі змінами]. – Львів : Світ, 2006. – С.51. (Серія : Історичні місця України).

[1386] Groicki B. Porządek sądow i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej / B. Groicki ; red. odpowiedz. oraz wstęp i objaśnienia Karola Koranyiego. Przekład tekstów Lacinskich Jakuba Sawickiego. Oprac. red. tekstu Krystyny Orłowskiej. – Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze, 1953. – S.45.

[1387] Zaremska H. Niegodne rzemiosło. Kat w społeczeństwie Polski XV–XVI w. / Hanna Zaremska – Warszawa : PWN, 1986. – S.107.

Кат адміністративно підпорядковувався війту. Він також числився у штаті магістрату й отримував від міста платню за роботу. Так, у 1452 р. м.Львів сплачував своєму кату 1 злотий і 30 грошів за тиждень[1388].

Окремо плату кат одержував за кожну смертну кару. Так, 1531 р. львівський кат отримав 12 грошів за відрубання голови, а 1548 р. – 7,5 грошів за таку ж роботу[1389].

У Польському Королівстві, яке було типовою європейською феодальною державою, сформувався в системі процесуального права окремий інститут, який об'єднав норми, котрі регулювали процедуру повернення підневільних селян, що втекли від свого феодала. Джерелами цього інституту стали договори польських "княжат" з Тевтонським орденом і "Ельблонська книга". У Польщі цього історичного періоду була поширеною ситуація, коли феодально-залежний селянин втікав в іншу землю, щоби там сховатись від свого володаря. На підставі правових норм феодал не мав права без дозволу володаря землі входити у неї та ловити втікача. Судову справу про втечу селян розглядав вічевий суд, де головував князь. Той, кого звинувачували у втечі, мав право заперечити статус, який нав'язував цьому обвинувач, тобто статус селянина-втікача, коли це заперечення він підтверджував своєю присягою та присягою ще 6 осіб. Така присяга називалася у польському середньовічному праві "самосім". Коли піддані селяни втікали до іншої землі, судовий розгляд не відбувався. Феодал, якому вони належали, надсилав володарю відповідної землі лист з витребуванням підданих або уповноваженого представника, котрому віддавали втікачів.

Коли кметь без згоди феодала покидав його, це також вважалось втечею, але правові наслідки цієї втечі були іншими.

[1388] Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Денис Зубрицький / пер. з польськ. І. Сварника ; коментарі М. Капраля ; ред. О. Шишки. – Львів : Центр Європи, 2002. – С.97.

[1389] Там само. – С.138.

Феодал мав право володіти, користуватися та розпоряджатися майном, яке кметь-втікач залишив у його селі. Відповідно до Вартського статуту 1423 р., власник села повинен був 4 рази викликати кметя-втікача, щоби він повернувся на своє господарство, а тоді мав право присвоїти це майно іншій особі[1390].

Підсумовуючи, доходимо висновку: процесуальному праву Польського Королівства, куди входила і Галичина, були характерні такі особливості, як наявність справ, за котрими переслідування здійснювалося від імені держави, тобто справ, що набували публічно-правового характеру, а також наявність елементів слідчого начала у судочинстві та формуванні специфічних видів доказів, ще не відомих "Руській правді" (наприклад, протокол огляду місця події).

Польський учений С.Кутжеба виділив такі основні риси процесуального права Польського Королівства:

– не відбулося розмежування цивільного та кримінального процесу;

– в основу кримінально-процесуального права було покладено принцип приватного інтересу, а не публічного;

– двома визначальними принципами судового процесу були гласність та усність;

– як і в усіх європейських державах епохи Середньовіччя, польський процес у суді був формалізований; найвиразніше цей формалізм виявлявся щодо правового інституту позовів;

– у судовому процесі функціонувала диспозитивність, яка широко застосовувалась на практиці[1391].

До наведених польським ученим характерних рис процесуального права можна додати:

– судовий процес мав позовний (змагальний) характер;

[1390] Bardach J. Historia ustroju i prawa polskiego / Juliusz Bardach, Bogusław Leśnodorski, Michał Pietrzak. –Warszawa : Lexis Nexis, 2005. – S.176.

[1391] Kutrzeba S. Dawne polskie prawo sądowe w zarysie / Stanisław Kutrzeba. – Lwów ; Warszawa ; Kraków, 1927. – S.65–67.

– сторонам судового процесу надавалися достатньо широкі процесуальні права;

– реальний обсяг справ кожної зі сторін судового процесу залежав від її станового й майнового становища;

– на всіх етапах розвитку судового процесу в Руському Королівстві (1349–1434 рр.), а відтак Руському воєводстві (1434–1569 рр.) значна роль належала українському звичаєвому (копному) праву, яке засвідчило наступність і живучість українського права на етнічних українських землях.

Отже, можна дійти загального висновку про те, що в польському праві раніше, ніж у праві інших західноєвропейських країн, отримала розвиток законодавча діяльність польських королів з такими джерелами права, як Віслицький статут 1347 р., спеціально перекладений руською мовою для Галичини, і Повний звід статутів Казимира Великого. Водночас право Польського Королівства, поряд із загальними правовими інститутами, відомими іншим державам, мало низку специфічних інститутів (наприклад, наявність колективної відповідальності громади за злочини, вчинені на її території, коли злочинець не був виявлений). Визначальною ознакою є також порівняльний розвиток кримінального та процесуального права, що підтверджувався чіткою регламентацією судового процесу і розширенням кола правопорушень, переслідування за вчинення котрих здійснювалося від імені держави. Загалом польське право було розвинутим як для середньовічного суспільства і повністю відповідало історичним реаліям та вимогам феодального ладу.

ВИСНОВКИ

Здійснений історико-правовий аналіз і нові підходи до наукової проблеми сприяють поглибленню історико-правових знань сутності й змісту формування та функціонування державно-правових й самоврядних інститутів у Галичині в складі Польського Королівства (1349–1569 рр.), що є відповідним внеском у вітчизняну історико-правову науку. Виконане дослідження дає змогу дійти таких висновків:

1. У Польському Королівстві першої половини XIII ст. посилився процес централізації державного управління. Польська зовнішня політика щодо зайнятих українських земель зі сучасного погляду була загарбницькою, оскільки мала на меті посилити владу польського короля і збільшити розміри його володінь. Так, Галичина була насильно введена до Польського Королівства внаслідок завойовницьких походів польського короля Казимира III – у 1340 і 1349 рр., який прагнув зміцнити кордони держави та забезпечити значне збільшення доходів за рахунок мит від купців, котрі подорожували на Схід через Галицькі землі. Це було типовим для епохи Середньовіччя актом анексії, що мав на меті зміцнити польські кордони і встановити контроль над трансєвропейським торговельним шляхом, який через Краків, а далі – через Володимир, Львів і Галич пролягав у Причорномор'я, зокрема до генуезьких колоній Криму. Інтереси польської шляхти збігалися з інтере-

сами краківської церковної ієпархії й авіньйонської папської курії, котрі прагнули поширювати католицизм на Сході. Жодні історико-правові аргументи на користь польських прав стосовно Галичини не відповідають історичній правді, оскільки Галицькі землі – це етнічні українські землі, складова частина Київської Русі, а відтак – основа спадкоємництва та наступності української державно-правової традиції – Галицько-Волинської держави.

Галичина впродовж 1349–1370 рр. перебувала в особистій власності польського короля Казимира III, 1372–1387 рр. – під владою угорських феодалів; з 1387 до 1434 рр. – в особистій власності королеви Ядвіги, а відтак, після її смерті, – у власності короля Владислава II Ягайла; з 1387 р. до 1569 р. – у складі Польського Королівства, згодом – у складі Речі Посполитої до 1772 р. Від 1349 р. до 1434 р. Галичина в документах іменувалася "Руське Королівство", а 1434–1569 рр. – "Руське воєводство" як адміністративно-територіальна одиниця Польського Королівства.

2. Підтверджено, що після приєднання Галичини під владу польського короля Казимира III до середини XIV ст. вона зберігала певну територіальну адміністративно-правову автономію, яка характеризувалася історичними, географічними, економічними, національними, правовими особливостями. Окремими волостями управляли руські воєводи; їм підпорядковувалися сотські, десятники, тіуни, вірники, мечники й отроки. Офіційні документи складалися староукраїнською мовою. Тіуни, здійснюючи судочинство у галицьких волостях, керувалися українським, а не польським правом. Певний час у Львові карбувалася окрема монета Руського Королівства. Однак це тривало недовго. Виконуючи волю заможних польських магнатів, польський король здійснював політику інкорпорації Галичини до Польського Королівства.

Наступ на захоплені українські землі посилювався і набував різних форм, у тому числі адміністративно-правових.

Польський король почав призначати у волості своїх представників-старост. Окрім Львова старости управляли у Галичі, Теребовлі, Сяноку, Перемишлі, Самборі й інших містах.

Це дає підстави стверджувати, що державотворчі народи Польського Королівства (силезці, мазовці, галицькі українці) були конструктивно-творчими народами, для котрих характерні патріотизм, державознавство, віра тощо. Галицькі українці виявили здібності й досвід у процесі формування адміністративно-правових і самоврядних інститутів, реалізм у міжнародній політиці Польського Королівства, на яку вони, в зв'язку зі своєю ментальністю, геополітичним чинником, значно більше впливали, аніж мали реально економічну й політичну силу. Галицькі українці, дотримуючись своїх історичних, культурних традицій, національних інтересів, в умовах перебування в складі Польського Королівства сформували адміністративно-правові та самоврядні інститути, що автономно функціонували у Галичині до остаточної інкорпорації краю, яку за особливостями можна назвати "галицькою моделлю".

Приєднання Галичини до Польського Королівства змушувало українців призвичаюватися до тієї системи управління, яка існувала на Заході Європи. Польське Королівство часто виступало посередником у культурних зв'язках українського народу з народами західноєвропейських країн, відігравало роль моста між Україною і "справжнім Заходом" – території, через яку в Україну проникали "ідеї гуманізму та реформації". Вплив цих зв'язків зумовлювався тими прогресивними гуманістичними й освітніми тенденціями, котрі знаменували розквіт Відродження в Європі. Галичина була одним з перших регіонів України, яка зазнала позитивного впливу прогресивних європейських традицій в умовах Середньовіччя. Досвід формування та функціонування державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині в складі Польського Королівства заслуговує на увагу з погляду теорії та практики як новий напрям у вітчизняних дослідженнях проблем держав-

но-правового творення у Центрально-Східній Європі в період Середньовіччя.

3. Встановлено, що у 1434 р. усі Галицькі землі польський уряд об'єднав, створивши Руське воєводство з адміністративним центром у Львові, яке складалося з чотирьох земель: Львівської, Галицької, Перемишльської та Сяноцької. У тому ж році привілеєм польського короля Владислава II Ягайла у Галичині було скасовано руське право, а замість нього введено польське право і запроваджено такий самий державний лад, як і в Польському Королівстві. Водночас відбувалося заселення Галичини іноземними колоністами: поляками, німцями, чехами. Колонізація вирізнялася широкими масштабами. Польсько-католицька шляхта повсюдно витісняла православних українців зі сфери адміністративного управління, виробництва, освіти, культури. Здійснювалася масова полонізація галицького населення, що, в свою чергу, гальмувало економічний, політичний і культурний розвиток Галицьких земель.

4. Доведено, що правовий статус Галичини у складі Польського Королівства мав свої особливості. Від 1434 р. він став іншим, оскільки на цій території змінилася правова система. Наголосимо, що Руське воєводство, безперечно, не було "державою в державі" та підпорядковувалось центральній владі, але не можна не зауважити певні відмінності в праві й адміністративному апараті від тих інститутів, які діяли на інших територіях Польського Королівства. Таких відмінностей можна б навести чимало, але історичні джерела достатньо дотично порушують це питання. Так, В.Абрагам не впевнений в існуванні в Галичині оправців. Копний (зборовий) суд був характерним саме для Галичини, а не для всіх територій Польського Королівства. Однак не варто вважати, що лише Галичина мала спеціальний правовий статус. Окрім неї вирізнялись Мазовія, Серадська земля, Холмська земля, Краківська земля, Прусська земля та ін. Водночас у "глобальнішому" масштабі територія Польського Королівства поділялась на

Великопольщу та Малопольщу. На одних землях діяв Пьотрківський статут, а на інших – Віслицький. Нешавські статути 1454 р. також були укладені за територіальним принципом правового регулювання. Це засвідчує: Польське Королівство в 1349–1569 рр. не було монолітною державою. Більше того, важко стверджувати, чи вона була унітарною. На думку російського дослідника Ю. Кареєва, Польське Королівство мало федеральний характер державно-територіального устрою, що підтверджує подібність структури вального сейму до вищих представницьких органів федерації. *Liberum veto*, притаманне вже для Польського Королівства, дуже красномовно заявляє певну політичну незалежність місцевої влади від центральної, а воєводста і земель – від польського короля. Сеймики були настільки авторитетним інститутом влади (а в Галичині це простежувалось дуже чітко), що їх діяльність нерідко була визначальнішою та вирішальнішою, ніж правління центральної влади Польського Королівства. Щоб обійняти посади, судді повинні були мати нерухомість на території відповідного воєводства, а в Галичині – навіть на території відповідної землі. Це знову ж таки підтверджує, що в земель і воєводств Польського Королівства були певні автономні ознаки.

5. Уже від 1349 р. Руське Королівство, а від 1434 р. – Руське воєводство вирізнялося з-поміж інших воєводств Польського Королівства великою територією і густотою населення. Правовий статус населення Галичини визначався належністю до певного стану: шляхти, духовенства, міщан і селянства. Привілейоване становище посідали польська шляхта і католицьке духовенство. Правове становище галицьких селян у складі Польського Королівства характеризувалося політичним безправ'ям і неповною цивільною правоздатністю та дієздатністю. Наприклад, селяни стали повністю залежними від пана людьми, підневільними, кріпаками, їхнє правове становище мало чим відрізнялося від рабського. Селянське самоврядування у Галичині також було зведене до мінімуму. Шляхта

отримала змогу втручатися навіть в особисте життя селян, скажімо, давати чи не давати дозвіл на шлюб, похорон (беручи за дозвіл плату).

6. Перебування Галичини у правовому полі Польського Королівства збагатило привілегійовані стани Галицької України досвідом участі в її станово-представницьких органах державної влади – у вальному сеймі, сеймових зібраннях (сеймиках), прилучило їх до традицій і культури політичного представництва впливової на той час європейської держави. Формування та діяльність шляхетських сеймиків у Руському воєводстві сприяли подальшому розвитку демократичних традицій українського народу, звичок до народоправових інститутів. Підґрунтям формування українського парламентизму в козацько-гетьманській державі, зокрема генеральних (загальних) козацьких рад і рад старійшин, були польські станові сеймики як представницькі органи, котрі діяли в Руському воєводстві від 1434 р. у складі Польського Королівства, а відтак – Речі Посполитої. На основі аналізу привілеїв польських королів, статутів, конституцій вального сейму Польського Королівства й архівних матеріалів детально проаналізовано їхній склад, компетенцію, функції та роль у державно-політичному житті країни.

7. Обґрунтування "прав" Польського Королівства щодо Галичини, на нашу думку, були фікцією, оскільки ці "права" не мали під собою жодних історичних та правових підстав. Галичина як споконвічна українська земля завдяки своїй самобутності не втратила ознак етнічної ідентичності: мала до захоплення Польщею і зберегла певною мірою надалі територію, мову, релігію, звичаї, державно-правові й культурні традиції та ін. Галицькі українці, володіючи культурно-національними і правовими традиціями ще з часів Київської Русі, Галицько-Волинської держави, перебуваючи у Центрально-Східній Європі, зазнавали культурних та правових впливів із Західної Європи. Унаслідок волелюбності й патріотизму,

правових традицій галицькі українці вберегли себе від асиміляції Польщі, а Галичина стала в подальшому важливим політично-патріотичним центром для всієї України. Зокрема, факт проголошення ЗУНР 9 листопада 1918 р. саме у Львові, яка охоплювала переважно етнічну Українську Галичину, завдав відчутних ударів тим польським дослідникам, хто ставив під сумнів приналежність галицьких українців до єдиного українського народу. Її проголошення стало наслідком боротьби українців за право на національну державу після Першої світової війни.

Особливістю впровадження колоніальної політики Польського Королівства в управлінські структури Галичини було те, що формування адміністративного апарату здійснювалося виключно заходами польської влади. Це підтверджують призначення на керівні посади польської шляхти, що в свою чергу зумовило полонізацію українського населення. Приєднання Галичини до складу Польського Королівства переривало процеси українського державотворення, можливість збереження власної національної держави на багато століть. Однак Україна вистояла у цих тяжких випробуваннях.

8. Розвиток права у Галичині засвідчив, що право Польського Королівства часто містило колізійні норми та спричиняло дискусійні питання. Зокрема, це стосується тлумачення термінів. Термін "староста" міг вживатись і до високопосадової урядової особи, яка вважалася намісником короля у воєводстві чи землі, й до старости "гроду" (замку), тобто посадової особи, що мала передусім судові повноваження. Термін "позов" використовувався і для позначення вимоги позивача (потерпілого) до відповідача (обвинуваченого), і для позначення виклику відповідача в суд (судового акта за юридичною природою). Термін "вічевий суд" вживався і для позначення суду, який складався з представників територіальної громади ("віче"), і для позначення одного з видів королівських судів.

У Галичині правові колізії виникали, мабуть, частіше, ніж

в інших воєводствах, адже на цій території співіснували різні системи права: староукраїнське (руське), польське (земське), маґдебурзьке (німецьке), волоське, а також – канонічне право. Водночас існувала жорстка конкуренція між нормативно-правовим актом і правовим звичаєм (причому, і українським, і польським).

Термін "суддя" інколи вживався у надзвичайно широкому розумінні: король, референдарі, асесори, комісари, судді, воєводи, старости, підсудки (заступники судді), війт, лавники, коморії, підкоморники.

Нерідко польське законодавство того часу не розрізняло термінів "сейм" і "сеймик", хоча вони мали різне значення. Натомість закон чітко розмежовує королівський сеймовий суд і сейм, а це, по суті, був один і той самий орган.

Українські джерела права (від 1434 р. і польські джерела права, які діяли у Галичині), зазнали позитивного впливу римського права, внаслідок чого у правовому регулюванні суспільних відносин, у тому числі в Галичині, використовувалися римські правові конструкції, зокрема у процесі кодифікації інститутів речового, зобов'язального, спадкового права (які за римською інституційною системою входять до складу "*res*"). Тобто сприймалися не лише традиції та принципи римського права, а й цілі конструкції цивільних правовідносин; рецепція відбувалася і відбувається на інституційному рівні.

Однак правовідносини у Галичині в складі Польського Королівства вирішувалися не лише римським правом. Запозичення відбувалося також з візантійського, німецького, литовського права, які, в свою чергу, рецепіювали римське право. Це дає право стверджувати: у процесі формування і функціонування українського права у досліджуваний період мала місце пряма та непряма рецепція римського права, що засвідчувало прогрес у розвитку та застосуванні західноєвропейських правових традицій, зокрема в Галичині XIV–XVI ст. Окремі правові ідеї та положення, котрі вже існували на той

час, актуальні дотепер. Показовий приклад із так званим інститутом сепарації, який уже існував у Польському Королівстві, а відповідно – і в Галичині XIV–XV ст. У сучасній Україні запровадження інституту сепарації стало можливим лише після прийняття у 2002 р. нового Сімейного кодексу України.

Водночас польське право XIV–XVI ст., будучи середньовічним за сутністю, відстоювало насамперед інтереси польської шляхти, що підтверджувало існування соціальної нерівності й несправедливості. Проте такий стан був характерний не лише для польського права того часу, а й для всіх тогочасних країн середньовічної Європи.

Беручи до уваги потреби утвердження Української держави і права, враховуючи також проаналізований матеріал монографії, автор вважав за доцільне висловити низку пропозицій, які тією чи іншою мірою могли б бути корисними і політикам-практикам, і дослідникам з проблем історії формування та функціонування державно-правових і самоврядних інститутів на українських землях.

З урахуванням історичного досвіду формування та функціонування державно-правових інститутів на українських землях, зокрема у Галичині в складі Польського Королівства, варто переглянути сучасну державну політику України в сфері організації та діяльності центральних і місцевих органів влади. Так, необхідно здійснити заходи щодо децентралізації державного управління, розширити сферу місцевого самоврядування та зміцнити контроль за державними службовцями і посадовими особами органів місцевого самоврядування з боку представницьких органів влади на місцях. Окрім того, доцільно було б посилити ротацію кадрового складу державних службовців, розробити комплекс заходів, спрямованих на поліпшення їх патріотичного виховання, не допускати надмірного зростання обсягів особистих прав і привілеїв, що набуватимуться у зв'язку зі зайняттям певної посади, та ін.

У процесі формування правової політики в Україні доцільно використовувати результати досліджень вітчизняної юридичної науки, зокрема науки історії держави і права України. Значні зміни у праві та державі в сучасних умовах потребують відображення у правовій політиці й системі юридичної освіти особливостей розвитку державних і самоврядних інститутів, що відповідають державним традиціям українського народу. Їх сприйняття народом сучасної України можливе лише за умови врахування правової спадщини різних регіонів України, які впродовж тривалого часу розвивалися не в єдності, не мали однієї правової системи. На нашу думку, вивчення і врахування історії формування та функціонування державно-правових і самоврядних інститутів, зокрема у Галичині в складі Польського Королівства (1349–1569 рр.), та інших регіонів України здатне не лише виявити витоки правового менталітету їх населення, а й визначити особливості розвитку правових культур різних регіонів України, котрі поступово стираються під впливом інтеграційних процесів, що відбуваються в сучасній Європі й світі, в основу яких покладено єдині європейські цінності: права людини, верховенство права, правова держава та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

І. Нормативно–правові акти та джерела

1. Акти села Одрехова / упоряд. І. М. Керницький, О. А. Купчинський. – К., 1970. – 260 с.
2. Армянский судебник Мхитара Гоша / [пер. с древнеармян. А. А. Паповяна ; ред, вступ ст. и прим. П.М. Арутюняна. – Ереван : Изд-во АН Армянской ССР, 1954. – 269 с.
3. Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження / О. А. Бевзо. – К., 1971. – Вид. 2. – 200 с.
4. Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.) : зб. док. і матер. – К., 1988. – 288 с.
5. "Великая хроника" о Польше, Руси и их соседях XI–XIII вв. – М., 1987. – 386 с.
6. Галицько-Волинський літопис. – К., 2002. – 400 с.
7. Галл А. Хроника и деяния князей или правителей польских / А. Галл. – М., 1961.
8. Головні Артикули Берестейської унії до Папи і до короля, що їх підготувала Єрархія Київської Митрополії від 1/11 червня 1995 р. / Основні документи Берестейської унії. – Львів : Свічадо, 1996.
9. Грамоти XIV століття / [упоряд., вступ. ст., ком. і сл.-покажч.

М. М. Пещак ; відп. ред. В. М. Русанівський]. – К. : Наук. думка, 1974. – 256 с.

10. Древнерусские княжеские уставы XI–XIV вв. / [изд. подгот. Я. Н. Щапов ; отв. ред. Л. В. Черепнин]. – М. : Наука, 1976. – 240 с.

11. Економічні привілеї міста Львова XV–XVIII ст. : привілеї та статути ремісничих цехів і купецьких корпорацій : зб. док. / упоряд. М. Капраль. – Львів : Піраміда, 2007. – 816 с., 8 іл.

12. Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1895. – Т. 1 : Описи королівщин в землях руських XVI віку. Т. 1 : Люстрациї земель Галицької й Черемиської / під ред. М. Грушевського. – VIII+312 с.

13. Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1897. – Т. 2 : Описи королівщин в руських землях XVI віку. – Т. 3 : Люстрациї земель Перемиської й Сяноцької / під ред. М. Грушевського. – 314 с. ; 1900. – Т. 3 : Описи королівщин в руських землях XVI віку. Т. 3 : Люстрациї земель Холмської, Белзької і Львівської / під ред. М. Грушевського. – 586 с. ; 1903. – Т. 7 : Описи королівщин в руських землях XVI віку. – Т. 4 : Люстрация 1570 р. / під ред. М. Грушевського. – 364 с.

14. Зиморович Б. Потрійний Львів : Leopolis Triplex / Бартоломей Зиморович ; / пер. з лат. Н. Царьової ; комент. І. Мицька ; ред. О. Шишка. – Львів, 2002. – 224 с.

15. Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Денис Зубрицький / пер. з польськ. І. Сварника ; коментарі М. Карпаля ; ред. О. Шишки. – Львів : Центр Європи, 2002. – 602 с.

16. Історія Львова в документах і матеріалах : зб. док. і мат. / упоряд. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич, О. А. Купчинський та ін. ; відп. ред. М. В. Брик. – К. : Наук. думка, 1986. – 424 с.

17. Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 рр. / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – 676 с.

18. Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) / відп. ред. В. В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1991. – 344 с.

19. Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть / Олег Купчинський. – Львів : НТШ, 2004. – 1286 с.

20. Літопис Руський за Іпатським списком / пер. Леонід Махновець. – К., 1989. – 591 с.

21. Летопись по Лаврентиевскому списку. – СПб., 1872. – 398 с.

22. Лѣтопись Руси отъ 1340 до 1887 года, розтолкована Богданомъ А. Дѣдицкимъ. – Львовъ, 1887. – 57 с.

23. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України / подав М. Грушевський. Серія перша (1361–1530) // Записки Наукового товариства ім. Шевченка (далі – ЗНТШ). – Львів, 1905. – Т. 63. – С. 1–46.

24. Описи Перемишльського староства 1494–1497 рр. / подав М. Грушевський // ЗНТШ. – Львів, 1897. – Т. 19. – С. 1–24.

25. Пам'ятки історії Східної Європи. Джерела XV–XVII ст. Т. 5 : Руська (Волинська) метрика. Книги за 1652–1673 рр. / підг. до др. Петро Кулаковський. – Острог ; Варшава ; Москва, 1999. – 607 с.

26. Повесть временных лет. – М. : Изд. Ан СССР, 1950.

27. Полное собрание русских летописей. – Т. 2 : Ипатьевская литопись. – М., 1962.

28. Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 1998. – 640 с.

29. Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 2000. – 576 с.

30. Российское законодательство X–XX веков. – М., 1984. – Т. 1. – 432 с.

31. Российское законодательство X–XX веков. – М., 1985. – Т. 2. – 520 с.

32. Русская Правда по спискам Академическому, Карамзинскому и Троицкому / под ред. проф. Б. Д. Грекова. – М. ; Л. : ОГИЗ ; Гос. соц.-эконом. изд-во, Ленинград отделение, 1934. – 64 с.

33. Саксонское зерцало : Памятник, комментарии, исследования / отв. ред. акад. АН УССР В. М. Корецкий. – М. : Наука, 1985. – 271 с.

34. "Слово о полку Ігоревім". – К. : "Радянська школа", 1989.

35. Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст. : зб. док. / під ред. Я. П. Кіся. – Львів, 1961. – 442 с.

36. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. Т. 2. Статут Великого князівства Литовського 1566 р. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса : Юрид. літ., 2003. – 560 с.

37. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. Т. 3 : Статут Великого князівства Литовського 1588 р. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса : Юрид. літ., 2004. – 568 с.

38. Хрестоматия по истории средних веков : в 3 т. [Для университетов и педагогических институтов] / под ред. [и с введ.] С. Д. Сказкина. М. : Соцэкгиз, 1961. – Т. 1 : Раннее средневековье. – 688 с.

39. Хрестоматия по истории средних веков : в 3 т. [Для университетов и педагогических институтов] / под ред. [и с введ.] С. Д. Сказкина. М. : Соцэкгиз, 1963. –Т. 2 : X–XV века. – 751 с.

40. Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Європы / под ред. В. М. Корецкого. – М. : Государственное суд-во юрид. литературы, 1961. – 950 с.

41. Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. / упоряд. : А. С. Чайковський (кер.), О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс, В. В. Свистунов, Г. І. Трофанчук. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 656 с.

42. Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. : навч. посіб. / за ред. В. Д. Гончаренка : вид. 2-ге, переробл. і доп. – К., 2000. – Т. 1 : З найдавніших часів до початку XX ст. / уклад. : В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький. – К. : Ін Юре, 2000. – 472 с.

43. Хрестоматія з історії України / упоряд. та авт. комент. О. М. Уривалкін. – К. : КНТ, 2007. – 520 с.

44. Хрестоматія з історії Української РСР. З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. / за ред. І. О. Гуржія. – К. : Радянська шк., 1959. – 747 с.

45. Хроника Галла Анонима // Щавелева Н. И. Польские латиноязычные средневековые источники : тесты, перевод, комментарий. – М., 1990. – С. 40–75.

46. Хроника магистра Винценти Кадлубека // Щавелева Н. И. Польские латиноязычные средневековые источники : тесты, перевод, комментарий. – М., 1990. – С. 76–140.

47. Akta Grodzkie i Ziemskie z Czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, L. Tatomir. – Lwów : Drukarnia zakładu narodowego imenia Ossolińskich, 1868. – T. 1. – 287 s.

48. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski,

X. Liske. – Lwów : Drukarnia zakładu narodowego imenia Ossolińskich, 1870. – T. 2. – 286 s.

49. Akta Grodzkie i Ziemskie z Czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1875. – T. 5. – 293 s.

50. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1878. – T. 7 : Dyplomatariusz / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – 325 s.

51. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1880. – T. 8 : Dyplomatariusz kapituły przemyskiej obrządku łacińskiego / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – 351 s.

52. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów : 1 związkowa drukarnia, 1883. – T. 9 : Dyplomatariusz / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – 340 s.

53. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów : 1 związkowa drukarnia, 1886. – T. 11 : Najdawniejsze zapiski sądów sanockich 1423–1462 / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – XXV+568 s.

54. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie – Lwów : 1 związkowa drukarnia, 1888. – T. 13 : Najdawniejsze zapiski sądów przemyskich i przeworskiego / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – XIV+730 s.

55. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów : 1 związkowa drukarnia, 1889. – T. 14 : Najdawniejsze zapiski sądów lwowskich 1440–1456 / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – XVII+635 s.

56. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów : 1 związkowa drukarnia, 1894. – T. 16 : Najdawniejsze zapiski sądow sanockich 1463–1552 / wyd. A. Prochaska. – XVIII+581 s.

57. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów : 1 związkowa

drukarnia, 1894. – T. 12 : Najdawniejsze zapiski sądow halickich 1435–1475 / wyd. A. Stadnickiego. – XVIII+482 s.

58. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów : Drukarnia E. Winiarza, 1901. – T. 17 : Najdawniejsze zapiski sądow grodzkich przemyskich i lwowskich 1469–1506 / wyd. A. Prochaska. LVIII+660 s.

59. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów : Drukarnia E. Winiarza, 1903. – T. 18 : Najdawniejsze zapiski sądu ziemskiego przemyskiego 1469–1506 / wyd. A. Prochaska. – XLIII+701 s.

60. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów : Drukarnia E. Winiarza, 1906. – T. 19 : Najdawniejsze zapiski sądu ziemskiego przeworskiego 1458–1506 / wyd. A. Prochaska. – XXXIV+855 s.

61. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów : Drukarnia E. Winiarza, 1909. – T. 20 : Lauda sejmikowe. – Cz. 1 : Lauda wiszeńskie 1572–1648 / oprac. A. Prochaska. – L+640 s.

62. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów : Drukarnia E. Winiarza, 1911. – T. 21 : Lauda sejmikowe. – Cz. 2 : Lauda wiszeńskie 1648–1673 / oprac. A. Prochaska. – XXXIV+753 s.

63. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów : Drukarnia E. Winiarza, 1914. – T. 22 : Lauda sejmikowe. – T. 3 : Lauda wiszenskie 1673–1732 / oprac. A. Prochaska. – XXI+848 s.

64. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów : 1 związkowa drukarnia, 1928. – T. 23 : Lauda sejmikowe wiszeńskie, lwowskie, przemyskie i sanockie 1731–1772 / wyd. A. Prochaska. – XXI1+682 s.

65. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów : 1-a związkowa drukarnia, 1935. – T. 25 : Lauda sejmikowe balickie 1696–1772 / wyd. W. Hejnosz. – XX+760 s.

66. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwówie. – Lwów :

Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1876. – T. 6 : Dyplomatariusz / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – 302 s.

67. Codex diplomaticus Poloniae quo continentur privilegia regum Poloniae, magnorum ducum Lithvaniae, bullae pontificum, nec non jura a privatis data illustrandis domesticis rebus gestis inservitura ad huc nusquam typis exarata, ab antiquissimis inde temporibus usque ad annum 1506 / ed. L. Rzyszczewski, A. Muczkowski. – Varsaviae, 1847. – T. 1. – 367 + LXXII s.

68. Czechowicz J. Praktyka kryminalna, to jest : wzór rozważnego i porządnego spraw kryminalnych sądzenia / Jakub Czechowicz. – Chełmno, 1769. – 233 s.

69. Długosz J. Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. – Warszawa, 1961–1985. – Ks. 1–11.

70. Dörflerówna A. Materiały do historji miasta Sambora 1380–1795 / Anna Dörflerówna // Zabytki dziejowe. – Lwów : Wyd-wo Towarzystwa Naukowego we Lwowie, 1936. – T. 4. – Zesz. 2. – S. 157–394.

71. Groicki B. Artykuły prawa magdeburskiego które zowią Speculum Saxonum z łacińskiego języka na polski przełożone / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629. (перевидання : Groicki B. Artykuły prawa magdeburskiego. Postępek sądów około karania na gardle. Ustawa placej u sądów. – Warszawa : Wyd-two prawnicze, 1954. – 259 s. + XI (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy-prawników. – T. 2).

72. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевидання : Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa : Wyd-wo prawnicze, 1953. – 259 s. (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy-prawników. – T. 1).

73. Jabłonowski A. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. – T. 7. – Cz. 2 : Ziemie Ruskie. Ruś Czerwona // Źródła dziejowe. – Warszawa, 1903. – T. 18. – Cz. 2. – 491 s. + 33 s. + III.

74. Józefowicz J. T. Kronika miasta Lwowa od roku 1634 do 1690 obejmująca w ogólności dzieje dawnej Rusi Czerwonej a zwłaszcza Historyą arcybiskupstwa lwowskiego w tejże epoce / Jan Tomasz Józefowicz. – Lwów : Drukarnia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1854. – 504 s.

75. Jus Polonicum codicibus veteribus manuscriptis et editionibus / ed. J. W. Bandtkie. – Varsoviae, 1831. – XXII, 472 s.

76. Kronika Jana z Czarnkowa / tłum. J. Żerbiłło. – Kraków, 2001.

77. Księga ławnicza miejska (1441–1448) / wyd. A Czołowski, F. Jaworski. – Lwów, Drukarnia W. A. Szyjkowskiego, 1905. – 361 s. (= Pomniki dziejowe Lwowa. – T. 4).

78. Księgi referendarskie. – Warszawa : Wyd-wo Tow-wa Naukowego Warszawskiego, 1910. – T. 1 : 1582–1602 / wyd. I. T. Baranowski. – 176 s.

79. Kuszewicz P. Prawo Chełmińskie poprawione y z łacińskiego języka polski przetłumaczone. Xiąg pięcioro ku pospolitemu pozitkowi / Paweł Kuszewicz. – Poznań : Drukarnia Jana Rossowskiego, 1623. – 203 s.

80. Lustracja województwa ruskiego 1661–1665. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wyd-wo Polskiej Akademii Nauk, 1970. – Cz. 1 : Ziemia przemyska i sanocka / wyd. K. Arłamowski, W. Kaput. – 308 s.

81. Lustracja województwa ruskiego 1661–1665. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wyd-wo Polskiej Akademii Nauk, 1974. – Cz. 2 : Ziemia lwowska / wyd. E. i K. Arłamowscy. – 216 s. ;

82. Lustracja województwa ruskiego 1661–1665. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wyd-wo Polskiej Akademii Nauk, 1976. – Cz. 3 : Ziemie halicka i chelmska / wyd. E. i K. Arłamowscy, W. Kaput. – 303 s.

83. Materiały archiwalne wyjęte głównie z Metryki Litewskiej od 1348 do 1607 roku / wyd. A. Prochaska. – Lwów, 1890. – 210 s.

84. Matricularum Regni Poloniae Summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur. – Varsoviae, 1905. – P. 1 : Casimiri IV regis tempora complcctcns (1447–1492). – 191 p.

85. Matricularum Regni Poloniae Summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur. – Varsoviae, 1908. – P. 2 : Joannis Alberti regis tempora complectens (1492–1501). – 190 p.

86. Matricularum Regni Poloniae Summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur. – Varsoviae, 1908. – P. 3 : Alexandri regis tempora complectens (1501–1506). – 302 p.

87. Matricularum Regni Poloniae Summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur. – Varsoviae, 1910.

– P. 4 : Sigismundi I regis tempora complectens (1507–1548). – Vol. 1 : Acta cancellariorum 1507–1548. – 477 p.

88. Matricularum Regni Poloniae Summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur. – Varsoviae, 1912. – P. 4 : Sigismundi I regis tempora complectens (1507–1548). – Vol. 2 : Acta vicecancellariorum 1507 – 1535. – 476 p.

89. Matricularum Regni Poloniae Summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur. – Varsoviae, 1915. – P. 4 : Sigismundi I regis tempora complectens (1507–1548). – Vol. 3 : Acta vicecancellariorum 1533–1548. – 439 p.

90. Matricularum Regni Poloniae Summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur. – Varsoviae, 1919. – P. 5 : Sigismundi Augusti regis tempora complectens (1548–1572). – Vol. 1 : Acta cancellariorum 1548–1572. – 253 p.

91. Matricularum Regni Poloniae Summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur. – Varsoviae, 1961. – P. 5 : Sigismundi Augusti regis tempora complectens (1548–1572). – Vol. 2 : Acta vicecanceliariorum 1548–1572. – 381 p.

92. Mistrz Wincenty tzw. Kadłubek. Kronika Polska / tłum., oprac. B. Kürbis. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1992. – 332 s.

93. Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. – Cracoviae, 1882. – T. 6 : Codex epistolaris Vitoldi Magni ducis Lithuaniae 1376 – 1430 / wyd. A. Prochaska. – CXVI+1113 p.

94. Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. – Krakow : Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności, 1927. – T. 19 : Acta Alexandri regis Poloniae, magni ducis Lithuaniae etc. (1501–1506) / wyd. F. Papee. – XIV+622 s.

95. Pomniki dziejów Lwówa. – T.1.– № 571.

96. Rachwał S. Jan Alnpek i jego "Opis miasta Lwowa" z początku XVII wieku / Stanisław Rachwał. – Lwów : Nakł. Redakcji Wschodu, 1930. – 56 s.

97. Statuta Polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / wyd. K. Wł. Wojcicki – Warszawa, 1847. – 138 s.

98. Statut warscki // Режим доступу : http : // portalwiedzy.onet. pl/69053,,,,statut_warsci. haslo.html

99. Studia z historii prawa / pod red. W. Litewskiego. – Kraków, 1992. – 172 s. (= Prace Prawnicze. – Zesz. 141).

100. Szczerbicz P. Jus Municipale to iest prawo miejskie Magdeburskie / nowo z łacińskiego y z niemieckiego na polski ięzyk z pilnością y wiernie przełożone / P. Szczerbicz .– Lwów, 1581. – 215 s.

101. Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis vaticanis / A. Theiner. – Roma, 1860. – T. 1.

102. Volumina legum. – Peterburg, 1859. – T. 1. 288 s. XII s. ; T.2. – 482 s. XIII s.

103. Wybór tekstów źródłowych z historii państwa i prawa polskiego / oprac. J. Sawicki. – Warszawa, 1952. – T. 1. – Cz. 1. – 263 s.

104. Zbiór praw Litewskich od roku 1389 do roku 1529. Tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563 / wyd. A. T. Działyński. – Poznań, 1841. – 2+ 542+ IV s.

105. Zbiór praw polskich i W.K.Litewskiego. Od r. 1347 sejmu Wislickiego do r. 1786 / ułożony przez F. B. Piekarskiego. – Kraków, 1813.– 196 s.

106. Zimorowicz B. Historia miasta Lwowa królestw Galicyi i Lodomeryi stolicy. Z opisaniem dokładnem okolic i potrójnego obłężenia / Bartłomiej Zimorowicz / tłum. M. Piwocki. – Lwów, 1833. – 508 s.

107. Zwód zupełny statutów Kazimierza Wielkiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / wyd. A. Z. Hekel. – T. 1. – Warszawa, 1856. – 361 s.

II. Неопубліковані джерела архівних фондів

108. Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаника НАН України. – Відділ рукописів. – Ф. 4, оп. 1, спр. 1360.

109. Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка. – Відділ рукописів, стародрукованих і рукописних книг ім. Ф. П. Максименка. – № 514, III ; № 519/II.

110. ЦДІА України у Львові, ф. 5 (Галицький гродський суд).

111. ЦДІА України у Львові, ф. 9 (Львівський гродський суд).

112. ЦДІА України у Львові, ф. 15 (Сяноцький гродський суд).

113. ЦДІА України у Львові, ф. 37 (Громадський уряд с. Одрехова).
114. ЦДІА України у Львові, ф. 51 (Магістрат м. Ячміра).
115. ЦДІА України у Львові, ф. 52 (Магістрат м. Львова).
116. ЦДІА України у Львові, ф. 181 (Лянцкоронські).
117. ЦДІА України у Львові, ф. 856 (Самбірська економія).
118. ЦДІА України у Львові, ф. 131 (колекція грамот на пергаменті).

III. Спеціальна література

119. Аннерс Э. История европейского права / Э. Аннерс. – М. : Наука, 1994. – 397 с.
120. Антонович В. Исследование о городах в Юго-Западной России по актах 1432–1798 (Предисловие к первому тому V части Юго-Западной России / Владимир Антонович. – К., 1870 . – 94 с.
121. Антонович В. Исследования о городах Юго-Западного края / Владимир Антонович // Антонович В. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. – Т. 1. – К., 1885. – 156 с.
122. Антонович В. Очерк истории Великого княжества Литовского до половины XV ст. / Владимир Антонович. – К., 1878. – Вып.1. – 351 с.
123. Антонович В. Українські міста / Володимир Антонович // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII ст. – К.; Львів, 1904. – Т. 2. – С. 175 – 462.
124. Алексеев Л.В. Полоцкая земля / Л.В. Алексеев // Древнерусские княжества. – М., 1975. – С.217–230.
125. Ауліх В. Княжий Галич / Вітольд Ауліх // Галичина та Волинь у добу Середньовіччя. – Львів, 2001. – С. 146–147.
126. Багалій Д. Маґдебурзьке право на Лівобережній Україні / Дмитро Багалій // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Русі в XV–XVIII в. : у 2 ч. Ч. 2. – Львів, 1904. – С. 386–442.
127. Бажанов М. И. К вопросу о преемственности в уголовном праве / М. И. Бажанов // Проблемы законности : республиканский межведомственный научный сборник. – Вып. 30. – Х., 1995.

128. Балух В. О. Фільваркове господарство Польщі в XVI–XVII ст. / В. О. Балух. – Чернівці, 1999. – 378 с.

129. Бандурко А. М. Этнопсихология / А. М. Бандурко, В. А. Друзь. – Х. : Изд-во Ун-та внутренних дел. – 2000. – 237 с.

130. Баранович А.И. Помещечий город времен Речи Посполитой / А.И.Баранович. – М., 1947.

131. Барвінський Б. Конашевичі в Перемиській землі в XV і XVI ст. Генеалогічно-історична монографія (з 5 ілюстраціями й 3 генеалогічними таблицями) / Б. Барвінський // ЗНТШ. – Львів, 1930. – Т. 6 : Ювілейн. зб. на пошану акад. Кирила Студинського. Ч. 2 : Праці історичні. – С. 19–175.

132. Бардах Ю. История государства и права Польши / Юлиуш Бардах, Богуслав Леснодорский, Михал Пиетрчак. – М., 1980. – 559 с.

133. Бемко В. Бережани – Бережанщина. Історично–географічний нарис Бережанщина в давніх роках / В. Бемко // Бережанщина у спогадах емігрантів. – Тернопіль, 1993.

134. Берман Г. Дж. Западная традиция права : эпоха формирования / пер. с анг. : 2-е изд. / Г. Дж. Берман. – М. : Из-во МГУ ; изд. гр. ИНФРА М-Норма, 1998. – 624 с.

135. Бєняк Я. Вигаснення галицько-волинської княжої династії / Януш Бєняк // Галичина та Волинь у добу Середньовіччя : До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. – Львів, 2001. – С. 79–85.

136. Білостоцький С. Застосування норм звичаєвого права в міських судах XVI–XVIII ст. (за матеріалами війтівсько-лавничого суду м. Львова) / Степан Білостоцький // Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні : матеріали IX Всеукр. наук.-практ. конф. (30–31.05. 2008 р). – Острог : Вид-во Нац. ун-ту "Острозька академія", 2008. – С. 22–26.

137. Білостоцький С. Посадові особи війтівсько-лавничого суду Львова та їх процесуальний статус у XVI–XVIII ст. / Степан Білостоцький // Львів : місто – суспільство – культура : зб. наук. пр. / за ред. Мар'яна Мудрого. – Львів : ЛДУ ім. Івана Франка, 1999 р. – Т. 3 : [Вісник Львівського ун-ту. Серія історична. Спеціальний вісник]. – С. 158–166.

138. Білостоцький С. Провадження в кримінальних справах у Львівському лавничому суді XVI–XVIII ст. / Степан Білостоцький // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1998. – Вип. 33. – С. 80–85.

139. Блок М. Феодальне суспільство / Марк Блок. – К. : Всесвіт, 2002. – 526 с.

140. Бойко І. Історико-правові аспекти приєднання Галичини до складу середньовічної Польщі у XIV ст. / Ігор Бойко // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XII регіональної наук.-практ. конф. (9–10 лютого 2006 р.) – Львів, 2006. – С. 73–75 с.

141. Бойко І. Державний лад і право в Галичині у складі Середньовічної Польщі (1349–1569 рр.) / Ігор Бойко // Право України. – 2005. – № 11. – 123 с.

142. Бойко І. Й. До питання про правові основи виникнення єврейських поселень в період Галицько-Волинського князівства // Матеріали IV звітної науково-практичної конференції професорсько-викладацького та курсантського (студентського) складу Кримського юридичного інституту Національного університету внутрішніх справ : у 2 ч. – Сімферополь : Доля, 2002. – Ч. 1. – С. 156.

143. Бойко І. Й. Надання судового самоврядування вірменській громаді м. Львова (XIV–XVIII ст.) / І. Й. Бойко // Вісн. академії правових наук України. – 2002. – № 3 (360). – С. 75–80.

144. Бойко І.Й. Нарис історії Княгинич / І.Й. Бойко. – Львів ; Опілля, 1994. – 44 с.

145. Бойко І. Й. Правове становище вірменської громади міста Львова (XIV–XVIII ст.) / І. Й. Бойко // Держава і право : зб. наук. пр. – К., 2002. – Вип. 17. – С. 32–36. – (Юридичні і політичні науки).

146. Брайчевський М. Ю. Адміністративна реформа Володимира Святого (Оцінка проблеми за літописною статтею 988 р.) / М. Ю. Брайчевський // ЗНТШ. – 1993. – Т. 225. – С. 147–166.

147. Буданова В. П., Горский А. А., Ермолова И. Е. Великое переселение народов. Этнополитические и социальные аспекты / В. П. Буданова, А. А. Горский, И. Е. Ермолова. – М., 1999. – 360 с.

148. Василевський Л. Современная Галиция / Л. Василевский. – СПб., 1900. – 232 с.

149. Василенко М. П. Матеріали до історії українського права / М. П. Василенко. – К., 1929. – Т. 1. – 335 с.

150. Великий А. Г. ЧСВВ. З літопису християнської України / А. Г. Великий. – Львів ; Рим : Місіонер, 1999. – Кн. 4. – 288 с.

151. Верещагин В. А. Старый Львов / В. А. Верещагин. – Петроград, 1915. – 141 с.

152. Ветуляни А. О времени перевода земских статутов Казимира III и Владислава Ягелло на украинско-русский язык / А. Ветуляни, С. Романа // Ученые записки Института славяноведения. – М. : Изд-во. АН СССР, 1951. – Т. 4.

153. Вінниченко О. Інститут сеймикового маршалка в Руському і Белзькому воєводствах останньої чверті XVI – першої половини XVII ст. / Олексій Вінниченко // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 1999. – Вип. 34. – С. 109–121.

154. Владимирский-Буданов [М. Ф.]. Немецкое право в Польше и Литве / [М. Ф.] Владимирский-Буданов. – СПб., 1868. – 302+ 2 с.

155. Владимирский-Буданов М. Обзоръ истории русскаго права / М. Владимирский-Буданов. – [6-е изд.] – СПб. ; К., 1909. – 673 с.

156. Владимирский-Буданов М. Ф. Формы крестьянского землевладения в Западной России XVI века / М. Ф. Владимирский-Буданов. – К. : Типография Императорского ун-та св. Владимира, 1911. – 24 с.

157. Владимирський-Буданов М. Німецьке право в Польщі і Литві : в 2 ч. Ч. 1. / М. Владимирский-Буданов // Розвідки про міста і міщанство в Україні-Руси в XV–XVIII в. – Львів, 1903. – 179 с.

158. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви : в 4. т. Т. 1. – Репринтне видання / Іван Власовський. – К., 1998. – 294 с.

159. Войтович Л. Княжа доба на Русі : портрети еліти / Леонтій Войтович. – Біла Церква, 2006. – 783 с.

160. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кін. IX – поч. XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль : історико-генеалогічне дослідження / Леонтій Войтович. – Львів, 2000. – 649 с.

161. Воробій Л. І. Загір'я Княгиницьке : історико-краєзнавчі студії / Л. І. Воробій. – Львів ; Опілля, 2005. – 616 с.

162. Вступ до українського права / за ред. С. В. Ківалова, Ю. М. Оборотава. – Одеса : Юридична літ., 2005. – 616 с.

163. Галас К. Й. До питання про валаську колонізацію // Тези доповідей до XIX наукової конференції. Серія мовознавча / К. Й. Галас, П. М. Лизанець ; відп. ред. Й. О. Дзендзелівський. – Ужгород : Ужгородський держ. ун-т, 1965. – С. 39–46.

164. Гербільський Г. Ю. До історії Львова в добу феодалізму (XIII–XVIII ст.) / Г. Ю. Гербільський // Доповіді та повідомлення [Львівського державного університету ім. І. Франка]. – 1955. – Вип. 5. – Ч. 1.

165. Головко А. Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. / А. Б. Головко. – К., 1988. – 136 с.

166. Головко О. Ю. Князь Роман Мстиславич та його доба / О. Ю. Головко. – К., 2001. – 249 с.

167. Голубець М. З історії міста Сокаля / М. Голубець. – Львів, 1929. – 87 с.

168. Голубець М. За український Львів / М. Голубець. – Львів, 1927. – 36 с.

169. Голубець М. Історія Львова від найдавніших часів / М. Голубець. – Львів, 1925. – 219 с.

170. Голубинский Е. Е. История русской церкви / Е. Е. Голубинский. – М., 1997. – Т. 2. – 926 + X + XVII с.

171. Гончаренко В. Д. Волоське право / В. Д. Гончаренко // Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 1 : А–Г. – 672 с.

172. Горбатенко В.П. Влада / Юридична енциклопедія : В 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 1998. – Т.1 : А–Г. – С. 489–490.

173. Горбенко С. О. Ярослав Осмомисл. Реконструкція антропологічна та історична / С. О. Горбенко. – Львів-Винники, 1996. – 221 с.

174. Гошко Т. Дослідження історії міського самоврядування XIV–XVI ст. польськими істориками Львова (початок XX ст.) / Тетяна. Гошко // Львів : місто – суспільство – культура : зб. наук. пр. / за ред. Мар'яна Мудрого. – Львів : ЛДУ ім. Івана Франка, 1999 р. – Т. 3 : [Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний вісник]. – С. 396–408.

175. Гошко Т. Д. Маґдебурзьке право Центрально-Східної Європи XII–XVIII ст. в українській та польській історіографії : Автореф. дис. Здобуття наукового ступеня канд. іст. наук : 07.00.06 „Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни" / Гошко Тетяна Дмитрівна ; НАН України ; Ін-т археографії та джерелознавства. – Львів, 1999. – 19 с.

176. Гошко Т. З історії вивчення проблеми самоврядування міст України в XVI–XVIII ст. / Тетяна Гошко // Україна в минулому. – К. ; Львів, 1993. – Вип. 4. – С 40–63.

177. Гошко Т. Львівська маґдебургія через призму окремих рукописних джерел (XIV–XVIII ст.) / Тетяна Гошко // Україна в минулому. – К. ; Львів, 1992. – Вип. 2. – С. 27–49.

178. Гошко Т. Маґдебурзьке право Львова (XIV–XVII ст.) / Тетяна Гошко // Незалежний культоролічний часопис "Ї". – Львів, 2003. – Ч. 29. – С. 81–87.

179. Гошко Т. Нариси з історії маґдебурзького права в Україні (XIV – початок XVII ст.) / Тетяна Гошко. – Львів : Афіша, 2002. – 255 с.

180. Гошко Ю. Звичаєве право населення українських Карпат і Прикарпаття XIV–XIX ст. / Юрій Гошко. – Львів : Ін-т народознав. НАН України, 1995. – 336 с.

181. Грабовецкий В. В. Армянские поселения на западноукраинских землях / В. В. Грабовецкий // Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. – Ереван, 1971. – С. 92–109.

182. Грабовецький В. В. Гуцульщина XIII–XIX століть. Історичний нарис / В. В. Грабовецький. – Львів : Вища шк., 1982. – 151 с.

183. Грабовецький В. В. Столиця Ростиславовичів і Романовичів у міждержавних відносинах XII–XIII століття (до 1100-річчя заснування Галича) / В. В. Грабовецький // Вісник Прикарпатського ун-ту. Серія історична. – Івано-Франківськ, 1998.

184. Греков Б. В. Древнейшие судьбы Западной Украины / Б. Греков // Новый мир. – 1939. – № 10/11. – С. 249–261.

185. Греков Б. Д. Киевская Русь / Б. Д. Греков. – М., 1953. – 568 с.

186. Греков Б. Д., Золотая орда и ее падение / Б. Д. Греков, Я. Ю. Якубовский. – М. : Богородский Печатник, 1998. – 368 с.

187. Греков Б. Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII века / Б. Греков. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1946. – 960 с.

188. Грещук І. Так постало Тернопілля / І. Грещук. – Т., 2001.

189. Грушевский М. Очерк истории украинского народа. – М. Грушевський [2-е изд.] / . – К. : Лыбидь, 1991. – 398 с.

190. Грушевский М. Киевская Русь / М. Грушевский. – Т.1. – Санкт-Петербург, 1911.

191. Грушевський М. Історія України. З додатком нового періоду Історії України за роки від 1914 до 1919. – УККА – 1990 – 560 с.

192. Грушевський М. Матеріали до історії суспільно–політичних і економічних відносин Західної України / Михайло Грушевський // ЗНТШ. – 1905. – Т. 63. – С. 1–26 ; Т. 64. – С. 27–84 ; 1906. – Т. 69, кн. 1. – С. 84–166.

193. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – Т. 1 : До року 1340.

194. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1992. – Т. 2 : XII–XIII вік. – 640 с. – (Пам'ятки іст. думки України).

195. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – Т. 3 : До року 1340. – 592 с.

196. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – Т. 4 : XIV–XVI віки – відносини політичні. – 544 с.

197. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1994. – Т. 5 : Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. – 704 с.

198. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1995. – Т. 6 : Життя економічне, культурне, національне XIV–XVII віків. – 680 с.

199. Грушевський М. Сторінка з історії українсько-руського сільського духовенства (по самбірським актам XVI в.) / М. Грушевський // ЗНТШ / під ред. М. Грушевського. – 1900. – Т. 34. – С. 1–82.

200. Гудавичюс Э. История Литвы с древних времен до 1569 года / Э. Гудавичюс. – М., 2005. – Т. 1. – 679 с.

201. Гудзяк Б. Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. – Львів, 2000. – 429 с.

202. Гураль П. Ф. Територіальна громада в Україні : історико-правове дослідження / П. Ф. Гураль. – Львів : ЛьвДУВС Край, 2008. – 468 с.

203. Гурбик А. О. Копні суди на українських землях у XIV–XVI ст. / А. О. Гурбик // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 1990. – № 10. – С. 110–116.

204. Гуревич А. Я. Проблема генезиса феодализма в Западной Европе [Учебн. пособие для студентов ист. факультетов] / А. Я. Гуревич. – М. : Высш. шк., 1970. – 224 с.

205. Гуслистий К. Нариси з історії України. – Вип. 2 : Україна під литовським пануванням і захоплення її Польщею (з 1569 р.) / Костянтин Гуслистий. – К. : Вид-во АН УРСР, 1939. – 194 с.

206. Давня історія України : у 3-х т. Т. 3 : Слов'яно-руська доба / відп. ред. П. П. Толочко. – К., 2000. – 626 с.

207. Дашкевич Н. Заметки по истории Литовско-Русского государства / Николай Дашкевич. – К., 1885. – 192 с.

208. Дашкевич Я. Армянское самоуправление во Львове в 60-80-х гг. (Протоколы армянского совета старейшин как исторический источник) / Ярослав Дашкевич // Banber Matenadarani = Вестник Матенадарана. – Yerevan,1969. – № 9. – С. 213–240.

209. Дашкевич Я. Давній Львів у вірменських та вірменсько-кипчацьких джерелах / Ярослав Дашкевич // Україна в минулому. – Київ ; Львів, 1992. – Вип. 1. – С. 7–13.

210. Дашкевич Я. Адміністративні, судові і фінансові книги на Україні в XIII–XVIII ст. (Проблематика, стан і методика дослідження) / Я.Р. Дашкевич // Історичні джерела та їх використання. – К. : Наукова думка, 1969. – Вип. IV. – С.129–171.

211. Дедицкий А. Летопись Руси от 1340 до 1387 г. – Львов, 1887. – 216 с.

212. Демкова М. Застосування королівського законодавства під час здійснення вірменського судочинства у Львові (XV–XVIII ст.) / Марека Демкова // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 2004. – Вип. 40. – С. 98–104.

213 . Демкова М. Правовий статус вірменських старшин та їх роль у здійсненні судочинства у Львові (XIV–XVIII ст.) / Марека Демкова // Право України. – 2004. – № 10. – С. 124 – 126.

214. Дністрянський М. С. Кордони України. Територіально-адміністративний устрій / М. С. Дністрянський. – Львів : Світ, 1992. – 142 с.

215. Дністрянський С. Загальна наука права і політики / Станіслав Дністрянський. – Прага : Накл. укр. у-ту, 1923. – 397 с.

216. Добрянский А. История епископов трех соединенных епархий, Перемышльской, Самборской и Сяноцкой / Антоний Добрянский. – Львов, 1893. – XII+64 ; XVIII+104 ; XIV+90 с.

217. Довідник з історії України : у 3-х т. / за ред. І. Підкови та Р. Шуста. – К., 1995. – Т. 2. – 400 с.

218. Думнич Ю. В. "Волохи" Закарпатья по данным грамот XIV в. / Юрий Думнич // Славяно-волошские связи : Сб. ст. / отв. ред. Н. А. Мохов. – Кишинев : Штиинца, 1978. – С. 148–162.

219. Дунин К. О мазовецком праве / К. О. Дунин. – Варшава, 1876. – Ч. 1.

220. Енциклопедія історії України : у 5 т. / ред. : В. А. Смолій (голова) та ін. – Т. 2 : Г–Д. – К. : Наукова думка, 2004.

221. Енциклопедія Українознавства : гол. ред. проф. д-р В. Кубійович. – Львів, 1993. – Т. 1. – 400 с.

222. Зазуляк Ю. Шляхи легітимізації прав на земельну власність серед руської шляхти в середині XV ст. / Юрій Зазуляк // Вісн. Львів. нац. ун-ту. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 86–94.

223. Захарченко П. П. Історія держави і права України : підручник / П. П. Захарченко. – К. : Атіка, 2004. – 368 с.

224. Зашкільняк Л. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів / Леонід Зашкільняк, Микола Крикун. – Львів : ЛНУ, 2002. – 752 с.

225. Заяць А. Є. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII : монографія / Андрій Заяць. – Львів, 2001. – 206 с.

226. Заяць А. Погляд М. Грушевського на розвиток міст України XVI–XVII ст. / Андрій Заяць // Михайло Грушевський : зб. наук. праць і матер. – Львів, 1994. – С. 155–161.

227. Заяць О. Надання міського громадянства некатолицькому населенню Львова у 1501–1571 р. / Орест Заяць // Наукові зошити

історичного факультету. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка. – Львів, 2003. – Вип. 5/6. – С. 42–48.

228. Заяць О. Умови та процес надання львівського міського громадянства у XV–XVIII ст. / Орест Заяць // ЗНТШ. – Львів, 2008. – Т. 256. – С. 113–141.

229. Зимин А. А. Холопы на Руси (с древнейших времен до конца XV в.) / А. А. Зимин / Академия Наук СССР. Ин-т истории СССР. – М. : Наука, 1973. – 391с.

230. Зуб Д. Ю. Нариси з історії золотарства Галичини / Д. Ю. Зуб. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 360 с. : 100 іл.

231. Зубрицкий Д. И. Критико-историческая повесть временных лет Червоной или Галицкой Руси / Денис Зубрицкий. – М., 1845. – 640 с.

232. Инкин В. Ф. Волость (краина) и вече (собор) на Галиции в XVI–XVIII вв. / В. Ф. Инкин // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1970 г. – Рига, 1977. – С. 72–79.

233. Инкин В. Ф. Гонение следа в галицкой общинной практике XV–XVIII вв. (материал для обьяснения 77-й статьи Пространной Правды) / В. Ф. Инкин // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1985 год. – М. : Наука, 1986. – С. 131–140.

234. Инкин В. Ф. Дворище и лан в королевских имениях Галичины в XV–XVIII вв. / В. Ф. Инкин // Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР. – М. : Наука, 1974. – Сб. 8 / Отв. ред. А. М Анфимов. – С. 27–41.

235. Инкин В. Ф. Статьи Русской Правды о мести в свете обычной практики галицких общинных судов по актам XVI–XVIII вв. / В. Ф. Инкин // Вестн. Москов. ун-та. – 1990. – № 1. – С. 72 – 85. – (Серия 8 : История).

236. Исаевич Я. Город Дрогобич в XVI–XVIII в. / Я. Исаевич // Города феодальной России. – М. : Наука, 1966. – С. 160–166.

237. Исаевич Я. Д. Гродские и земские акты – важнейший источник по истории аграрных отношений в Речи Посполитой в XIV–XVIII вв. / Я. Д. Исаевич // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. – Рига, 1961. – С. 189–197.

238. История государства и права славянских народов : учеб. пособ. / авт.-сост. И. Н. Кузнецов. – М., 2004. – 587 с.

239. История Львова / ред. кол. В. В. Секретарюк и др. – К., 1984. – 415 с.

240. История Польши : в 3 т. / под ред. В. Д. Королюка, И. С. Миллера, П. Н. Третьякова. – М., 1956. – Т. 1. – 706 с.

241. История южных и западных славян : в 2 т. Т. 1 / под ред. Г. Ф. Матвеева и З. С. Ненашевской. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1998.

242. Іванченко Р.П. Історія без міфів : Бесіди з історії Української державності / Р.П. Іванченко. – К, 1996.

243. Ідзьо В. Українська держава в IX–XIII століттях / Володимир Ідзьо. – Львів : Сполом, 2004. – 418 с.

244. Інкін В. Інститут співприсяжництва та громадські сільські суди в галицькій звичаєвій практиці XVI–XVIII ст. порівняно з Руською Правдою / Василь Інкін // Україна модерна. – Львів, 1996. – Ч. 1. – С. 18–41.

245. Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Миколи Крикуна. – Львів : Добра справа, 2004. – I–XX+I–420+XXI–CII с.

246. Інкін В. Ф. Історична оцінка панщинно-фільваркової системи феодального господарства Польщі / В. Ф. Інкін // Проблеми слов'янознавства : республ. міжвідомч. наук. зб. – Львів, 1982. – Вип. 26 : Історія зарубіжних слов'янських народів / відп. ред. В. П. Чугайов. – С. 58–67.

247. Інкін В. Ф. Сільські суди німецького права в Галичині XVI–XVIII ст. / В. Ф. Інкін // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів : Вища шк., 1984. – Вип. 20 : З історії стародавності і Середньовіччя / відп. ред. Ю. М. Гроссман. – С. 34–40.

248. Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. / Я. Д. Ісаєвич. – К., 1966. – 242 с.

249. Ісаєвич Я. Д. Загарбання земель Галицько-Волинського князівства іноземними державами / Я. Д. Ісаєвич // Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі. – Львів, 1968 – С. 74 – 81.

250. Ісаєвич Я. Д. Україна давня і нова. Народ, релігія, культура / Я. Д. Ісаєвич. – Львів, 1996. – 335 с.

251. Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранньо- новий час) : навч. посіб. / за ред. проф. Б. Й.Тищика. – Львів : Світ, 2006. – 696 с.

252. Історія держави і права України : підруч. / кер. авт. кол. : А. С Чайковський ; В. І. Батрименко, Л. О. Зайцев, О. Л. Копиленко та ін. ; за ред. А. С. Чайковського. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 512 с.

253. Історія держави і права України : підручник. – у 2 т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина. – Т. 1 / кол. авт. : В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. – К. : Ін Юре, 2000. – С. 48.

254. Історія держави і права Української РСР : у 3 т. Т. 1. – К., 1967. – 673 с.

255. Історія європейської ментальності / за ред. П. Дінцельбахера. – Львів : Літопис, 2004. – 720 с.

256. Історія Львова / під ред. Ю. Сливки, Ф. Стеблія та ін. – К. : Наук. думка, 1984. – 414 с.

257. Історія Львова : короткий нарис. – Львів : Львівський ун-т ім. Івана Франка, 1956. – 295 с.

258. Історія Львова : у 3 т. 1256–1772 / за ред. Я. Ісаєвича, М. Литвина, Ф. Стеблія. – Львів : Центр Європи, 2006. – Т. 1. – 296 с.

259. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. : Закарпатська обл. – К. : Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1969. – 786 с.

260. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. : Івано-Франківська обл. – К. : УРЕ АН УРСР, 1971. – 639 с.

261. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. : Львівська область. – К. : УРЕ АН УРСР 1968. – 979 с.

262. Історія Південних і Західних слов'ян / за ред. проф. В. А. Жебокрицького. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1966.

263. Історія селянства Української РСР. – К. : Наук. думка, 1967. – Т. 1. – 551 с.

264. Історія України : нове бачення : у 2 т. / за ред. В. А. Смолія. – К., 1995. – Т. 1.

265. Історія українського селянства. – К., 2006. – Т. 1. – 632 с.

266. Історія Української РСР : у 8 т. Т. 1 : Первіснообщинний лад і розвиток феодалізму (з найдавніших часів до середини XVII ст.). Кн. 2 : Розвиток феодалізму. Наростання антифеодальної боротьби (Друга половина XIII – перша половина XVII ст.) / ред. кол. В. О. Голобуцький, С. З. Заремба, Я. Д. Ісаєвич, П. В. Михайлина. – К., 1979. – 344 с.

267. Історія Української РСР : у 8 т., 10 кн. – К. : Наук. думка, 1979. – Т. 2. – 615 с.

268. Історія Центрально-Східної Європи / за ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2001. – 659 с.

269. Гісторыя Беларусі. Т. 2 : Беларусь у перыяд Вялікага княства Літоўскага. – Мінск : Современная школа ; Экоперспектива, 2008. – 685 с.

270. Капраль М. Національні громади Львова XVI–XVIII ст. Соціально-правові взаємини / Мирон Капраль. – Львів, 2003. – 440 с.

271. Капраль М. Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст. (історико-джерелознавчий огляд) / Мирон Капраль // Привілеї міста Львова : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 1998. – Т. 1. – С. 7–25. – (Львівські історичні пам'ятки).

272. Капраль М. Привілеї національних громад міста Львова XIV–XVIII ст. (історико-джерелознавчий огляд) // Привілеї національних громад міста Львова XIV–XVIII ст. : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 2000. – С. 5–37.

273. Капраль М. Привілеї та статути ремісничих цехів і купецьких корпорацій Львова XV–XVIII ст. (історико-правовий аналіз) / Мирон Капраль // Економічні привілеї міста Львова XV–XVIII ст. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 2007. – С. V–LI.

274. Капраль М. Привілей 1356 року як повторне надання маґдебурзького права для міста Львова / Мирон Капраль // Львів : місто – суспільство – культура. – Львів, 1999. – Т. 3. – С 11–21. – (Вісник Львівського університету. Серія історична : Спецвипуск).

275. Кареев Н. Историчесий очерк польского сейма / Н. Кареев. – М., 1888. – 163 с.

276. Карташев А. В. Очерки истории Русской Церкви : в 2 т. / А. В. Карташев. – М. : Наука, 1991. – Т. 1. – 685 с.

277. Качур В. Загально-правова характеристика джерел права Русі та Польщі в ранньофеодальний період / Polska – Rus – Ukraina : jedenaście wieków sąsiedstwa. Польща – Русь – Україна : одинадцять століть сусідства / Віра Качур. – К., 2002. – С. 11–15.

278. Кашанина Т. В. Происхождение государства и права : учеб. пособ. / Т. В. Кашанина. – М. : Высшая шк., 2004. – 325 с.

279. Кіселичник В. Львівське міське право : поняття, джерела, періодизація та зміст / Василь Кіселичник // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2004. – Вип. 39. – С. 102–109.

280. Кіселичник В. Міське право та самоврядування громади Львова (друга половина XIX – початок XX століття) : монографія / Василь Кіселичник. – Львів : ЛЬВДУВС ; Край, 2008. – 352 с.

281. Кіселичник В. П. Поширення маґдебурзького права в Україні, його роль і значення / В. П. Кіселичник // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 1996. – Вип. 33. – С. 68 – 71.

282. Кіселичник В. Про надання українським містам у XIV–XVII ст. маґдебурзького права / Василь Кіселичник // Право України. – 1996. – № 9. – С. 82–84.

283. Кісь Я. Виникнення і розташування міст на території Руського і Белзького воєводств від XIV до середини XVII ст. / Я. Кісь // Архіви України. – 1968. – № 1(87). – С. 35–41.

284. Кісь Я. Промисловість Львова у період феодалізму (XIII–XIX ст.) / Я. Кісь. – Львів, 1968. – 223 с.

285. Клочовський Є. Історія Польщі до кінця XV століття : пер. Н. Яковенко / Є. Клочовський. – Люблін, 2005. – 238 с.

286. Кобилецький М. Маґдебурзьке право в селах Галичини / Микола Кобилецький // Право України. – 2003. – № 8. – С. 120–124.

287. Кобилецький М. Маґдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.) : історико-правове дослідження / Микола Кобилецький. – Львів : ПАІС, 2008. – 406 с.

288. Кобилецький М. Маґдебурзьке право у місті Теребовля / Микола Кобилецький // Вісник Львівського університету. Серія юридична – 2004. – Вип. 39.

289. Кобилецький М. Самоврядування у місті Самборі за маґдебурзьким правом / Микола Кобилецький // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2002. – Вип. 37. – С. 93–99.

290. Кобилецький М. Суди маґдебурзького права у селах Галичини // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали IX регіон. наук.-практ. конф. (13–14 лютого 2003 р.) / Микола Кобилецький. – Львів, 2003. – С. 79–81.

291. Кобилецький М., Бартоломій Гроїцький та його дослідження маґдебурзького права / Микола Кобилецький // Вісник

Львівського університету. Серія юридична. – Вип. 44. – Львів, 2007. – С. 90–96.

292. Ковальский Н. П. Источниковедение истории Украины XVI – первой половины XVII в. / Н. П. Ковальский. – Днепропетровск, 1979. – Ч. 1 : Обзор основных отечественных собраний архивных источников. – 110 с.

293. Козицький А. Кримінальний світ старого Львова / Андрій Козицький, Степан Білостоцький. – Львів : Афіша, 2001. – 231 с.

294. Козій А. М. Зміни в юридичному становищі селян Речі Посполитої в другій половині XVI–XVII ст. (на прикладі Холмської землі) / А. М. Козій // Проблеми слов'янознавства. Історія зарубіжних слов'янських народів : респуб. міжвідомчий наук. зб. – Львів, 1982. – Вип. 26. – С. 101–107.

295. Кольбенко А. Надання судового самоврядування вірменським поселенням у Галичині (XIV–XVIII ст.) / Андрій Кольбенко // Вісник Львівсього університету. Серія юридична. – 1999. – Вип. 34. – С. 37–40.

296. Компан О. Міста України в другій половині XVII ст. / О. Компан. – К. : Академія наук УРСР, 1963. – 338 с.

297. Копистянський А. Історія Русі / А. Копистянський. – Львів, 1931–1932. – Ч. 1/2.

298. Копитко А. Д. Зовнішньоекономічні зв'язки Галицької і Волинської земель (кінець X – перша половина XIV ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 „Історія України" / А. Д. Копитко. – Львів, 2003. – 20 с.

299. Кордуба М. Суспільні верстви та політичні партії в Галицькім князівстві до половини XIII століття / Мирон Корбуда // ЗНТШ / під ред. М. Грушевського. – Львів, 1888. – Т. 31/32 : Реферати, призначені на Київський археологічний з'їзд. Перша половина : археологія, історія, етнографія. – С. 1–42.

300. Королюк В. Д. Древнепольское государство / В. Д. Королюк. – М., 1957.

301. Костик М. В. Історія княжого Галича / М. В. Костик. – Галич : Національний заповідник "Давній Галич", 2001. – 136 с.

302. Костицький М. Відновне правосуддя в контексті правової політики в Україні [Електронний ресурс] / Михайло Костицький // Режим доступу : www.scourt.gov.ua. – Назва з екрану.

303. Котляр М. Ф. Галицька Русь у другій половині XIV – першій чверті XV ст. / Микола Котляр. – К., 1968. – 216 с.

304. Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь / М. Ф. Котляр. – К. : Альтернативи, 1998. – 336 с.

305. Котляр М. Ф. Данило Галицький. / Микола Котляр. – К., 2002. – 328 с.

306. Котляр М. Ф. Торгівля на Україні в XIV–XV ст. / М. Ф. Котляр // УІЖ. – 1975. – № 1. – С. 38–47.

307. Котляр Н. Ф. Армяне в экономике средневекового Львова (XIV–XV вв.) / Н. Ф. Котляр // Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. – Ереван, 1971. – С. 201–207.

308. Котляр Н. Ф. Дипломатия Галицко-Волынской Руси в XIII в. / Н. Ф. Котляр // Восточная Европа в исторической ретроспективе : Сб. ст. – М., 1999. – С. 123–125.

309. Котляр Н. Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. / Н. Ф. Котляр. – К., 1985. – 184 с.

310. Кривонос В. До питання про діяльність середземноморських греків у Львові в XVI – середині XVII ст. / В. Кривонос // Lwów – Miasto, społeczeństwo, kultura. – Kraków, 1998. – T. 2. – S. 59–65.

311. Кривонос В. Торгівля левантійським вином у Львові в середині XVI – першій половині XVII ст. // Львів : місто – суспільство – культура / В. Кривонос. – Львів, 1999. – С. 126–136. – (Вісник Львівського університету. Серія історична. Спец. випуск).

312. Кривонос Н., Грабовецкий В. Армянская колония во Львове в XIV–XVIII веках / Н. Кривонос, В. Грабовецкий // Изд. акад. наук Армян. ССР. Общественн. науки. – 1958. – № 12. – С. 51 – 62.

313. Крижанівський А. Львівський монетний двір у XIV–XV століттях / Андрій Крижанівський. – Львів, 2007. – 222 с.

314. Крижанівський А. Хронологія діяльності Львівського монентного двору XIV–XV ст. / Андрій Крижанівський // До джерел. На пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Київ ; Львів, 2004. – Т. 1. – С. 663–674.

315. Крижанівський О. П., Плохій С. М. Історія церкви та релігійної думки : навч. посіб. : у 3 кн. – Кн. 3 : Кінець XVI – середина XIX століть / О. П. Крижанівський, С. М. Плохій. – К. : Либідь, 1994. – 336 с.

316. Крикун М. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV–XVIII ст. Кордони воєводств у світлі джерел / Микола Крикун. – К., 1993. – 186 с.

317. Крикун М. Земські уряди на українських землях у XV–XVIII століттях / Микола Крикун // ЗНТШ. – 1994. – Т. 228 : Праці іст.-філософ. секції / ред. О. Купчинський. – С. 65–122.

318. Крикун М. Поширення польського адміністративно–територіального устрою на українських землях / Микола Крикун // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 1990. – Вип. 42. – С. 24–32.

319. Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст. : дослідження і матеріали / Іван Крип'якевич. – Львів, 1994. – 390 с.

320. Крип'якевич І. П. Галицько–Волинське князівство / І. П. Крип'якевич – К. : Наукова думка, 1984. – 176 с.

321. Крип'якевич І. П. Галицько–Волинське князівство / І. П. Крип'якевич. – 2-е вид., із змін. і доп. ; Ін-ут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; відп. ред. Я. Ісаєвич. – Львів, 1999. – 220 с.

322. Крип'якевич І. П. Джерела з історії Галичини періоду феодалізму (до 1772 рр.). Огляд публікацій / І. П. Крип'якевич. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1962. – 84 с.

323. Крип'якевич І. П. Історія України / Іван Крип'якевич. – Львів, 1990. – 520 с.

324. Крип'якевич І. Референдарські суди і їх діяльність в українських землях на переломі XVI–XVII вв. / Іван Крип'якевич // ЗНТШ / під ред. М. Грушевського. – 1910. – Т. 97. – С. 175–188.

325. Крипякевич И. П. К вопросу о начале армянской колонии во Львове / И. П. Крипякевич // Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. – К., 1965. – С. 122–127.

326. Кузик С. Княгиничі : краєзнавчі студії / Степан Кузик. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка : Опілля, 2002. – 448 с.

327. Кузьминець О. Історія держави і права України / Олександр Кузьминець, Володимир Калиновський. – вид. 2-ге, доп. – К., 2002. – 446 с.

328. Кулиш П. Записки о Южной Руси / П. Кулиш. – СПб., 1856. – Т. 2. – К., 1994. – 719 с. – (Репринтное издание).

329. Кульчицкий В. Правосудие в армянских поселениях на территории Галиции (XIV–XVIII вв.) / Володимир Кульчицкий // Правоведение. – 1974. – № 2. – С. 116–118.

330. Кульчицький В. С. Джерела і структура вірменського Судебника Мхітара Гоша / В. С. Кульчицький, І. Й. Бойко // Вісник інституту внутрішніх справ. – 2002. – № 3. – С. 145–154.

331. Кульчицький В. Історія держави і права України : підручник / Володимир Кульчицький, Борис Тищик. – К. Ін юра : 2007. – 624 с.

332. Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів, Бібльос : 2006. – 280 с.

333. Купчинський О. Земські та гродські судово-адміністративні документальні фонди Львова / Олег Купчинський. – К., 1998. – 99 с.

334. Курицын В. М. Концепция истории государства и права : науч. изд. / В. М. Курицын. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 720 с.

335. Кутшеба С. Очерк истории общественно-государственного строя Польши / Станислав Кутшеба / пер. с польс. ; под ред. И. В. Ястребова. – СПб. : изд. А. С. Суворика, 1907. – 231 с.

336. Лащенко Р. Лекції по історії українського права / Р. Лащенко. – К. : Україна, 1998. – 253 с.

337. Леонтович Ф. И. Сословный тип территориально-административного состава Литовського государсвта и его причины / Ф. И. Леонтович. – СПб., 1895. – 56 с.

338. Леонтович Ф. Правоспособность Литовско-Русской шляхты / Ф. Леонтович // Журнал министерства народного просвещения. – Спб., 1908. – Июнь. – С. 272–275.

339. Леонтович Ф. Русская Правда и Литовский Статут в видах настоятельной необходимости включить литовское законодательство в круг истории русского права / Ф. Леонтович // Антологія української юридичної думки : у 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – Т. 2 : Історія держави і права України. Руська Правда. – К. : Юридична книга, 2002. – С. 155–223.

340. Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев. – Л. : Ленинградский университет, 1958. – 159 с.

341. Ливанцев К. Е. Сословно-представительная монархия в Польше, ее сущность и особенности (вторая половина XIV – конец XVI вв.) / К. Е. Ливанцев. – Ленинград, 1968. – 80 с.

342. Линниченко И. Критический обзор новейшей литературы по истории Галицкой Руси / Иван Линниченко // Журн. Министерства народ. просвещения. – Спб., 1891. – Шестое десятилетие. – Ч. 275 : Май. Отдел наук. – С. 147–170 ; Июнь. Отдел наук. – С. 454–492 ; – Ч. 276 : Июль. Отдел наук. – С. 125–171.

343. Линниченко И. Ф. Брачные разводы в древней Польше и Юго-Западной Руси / И. Ф. Линниченко // Юридический весник. – 1890.– Кн. 12. – С. 46–53.

344. Линниченко І. Суспільні верстви Галицької Русі XIV–XV в. / І. Линниченко. – Львів, 1899.

345. Линниченко И. Черты из истории сословий в Юго-Западной Галицкой Руси XIV–XV в. / Иван Линниченко. – М., 1894. – 240 с.

346. Липшиц Е. Э. Право и суд в Византии в IV–VIII вв. / Е. Э. Липшиц. – Л., 1976. – 163 с.

347. Литаврин Г. Г. Византия и славяне / Г. Г. Литаврин. – СПб., 1999. – 517 с.

348. Лобода Ю. П. Правова традиція українського народу (Феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу) / Ю. П. Лобода. – Львів : Світ, 2009. – 280 с.

349. Лотоцький А. Княжа слава / А. Лотоцький. – Львів : "Каменяр", 1991.

350 Лунів А. Любича-Князі. Причинки до історії сіл волоського права в Галичині / Андрій Лунів // Записки НТШ. – Львів, 1929. – Т. 150. – С. 93–108.

351. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти) : монографія / Л. А. Луць.– К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 304 с.

352. Луць Л. Сучасні правові системи світу / Л. Луць. – Львів, 2003. – 247 с.

353. Любавский М. К. История западных славян / Матвей Любавский. – М., 1918. – с.

354. Любавский М. К. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно / Матвей Любавский. – М., 1915. – 401+ III с.

355. Мавродин В. В. Очерки по истории феодальной Руси / Владимир Мавродин // Ленинград. гос. ун-т им. А. А. Жданова. – Л. : Изд-во Ленинград. гос. ун-та, 1949. – 204 с.

356. Магочій П. Р. Історія України / Павло Роберт Магочій. – К. : Критика, 2007. – 639 с.

357. Майоров А. В. Галицко-Волынская Русь / А. В. Майоров. – СПб., 2001. – 640 с.

358. Макарчук В. С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн / В. С. Макарчук. – К. : Атіка, 2001. – 624 с.

359. Макарчук С. А. Джерелознавство історії України : навч. посіб. / С. А. Макарчук. – Львів : Світ, 2008. – 512 с.

360. Малиновскій І. Лекции по истории русского права / И. Малиновский ; Вып. 1 : Введеніе. Литература. Источники. История государственного права. – Варшава, 1914.– 293 с.

361. Марочкін В. Українське місто від XV до середини XVII ст. Звичаєво-правова атрибутика як історичне джерело / Василь Марочкін. – Торонто, 1999. – 157 с.

362. Мейендорф И. Византия и Московская Русь / Иоан Мейендорф. – Париж, 1990. – 290 с.

363. Мельник Б. Вулицями старого Львова / Борис Мельник.– [3-тє вид., зі змінами]. – Львів : Світ, 2006. – 272 с. – (Серія : Історичні місця України).

364. Милькович В. Студия критична над историей русько-польской / В. Милькович. – Львов, 1893. – Ч. 1.

365. Мицак А. Особливості митної політики Речі Посполитої на українських землях у XIV–XVIII ст. / Андрій Мицак // Право України. – 2002. – № 9.

366. Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576–1636) / І. З. Мицько ; відп. ред. Я. Д. Ісаєвич ; АН УРСР. Ін-т суспільних наук. – К. : Наук. думка, 1990. – 192 с.

367. Музиченко П. Історія держави і права України / Петро Музиченко. – К. : Знання, 2000. – 662 с.

368. Мурашин О. Акти прямого народовладдя, їх система та класифікація / Олексій Мурашин // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 1.

369. Навроцький В. О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.) / В. О. Навроцький. – К. : Атіка, 2001. – 272 с.

370. Нариси історії архівної справи в Україні / за ред. І. Й. Матяш та К. І. Климової. – К. : КМ Академія, 2002. – 612 с.

371. Неновски Н. Преемственность в праве (перевод с болгарского) / Н. Неновски. – М. : Юридическая литаретура, 1977.

372. Огляд історії українського права по записках за викладами проф. др. М. Чубатого на Тайнім Українськім Університеті у Львові в 1920–1923 рр. – 2-е поширене вид. // Історія джерел та державного права. – 1922. – Ч. 1/2. – 321 с.

373. Окіншевич Л. Вступ до науки про право і державу / Лев Окішкевич. – Мюнхен : Український Вільний унверситет, 1987. – 223 с.

374. Орач Є. М., Основи римського приватного права : навч. посіб / Є. М. Орач, Б. Й. Тищик. – Львів, 2000.

375. Отамановский В. Развитие городского строя на Украине в XIV–XVIII вв. и маґдебурское право / Валентин Отамановский // Вопросы истории. – 1958. – № 3. – С. 122 – 135.

376. Павлов А. С. О начале Галицкой и Литовской митрополии и о первых тамошних митрополитах по византийским документальным источникам XIV в. / А. С. Павлов// Русское собрание. – 1894.– № 5.

377. Павлюк С. Про походження українського народу / С. Павлюк // Науковий збірник Українського Вільного Університету. – Мюнхен ; Львів, 1995. – Т. 17. – С. 13–17.

378. Падох Я. Ґрунтове судочинство на Лівобережній Україні у другій половині XVII–XVIII ст. / Ярослав Падох // Антологія української юридичної думки : у 6 т. Т. 3. / редкол. Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – К. : Юридична книга, 2003. – С. 520–539.

379. Падох Я. Історія Західно-європейського права. Історія німецького права / Ярослав Падох. – Мюнхен, 1947. – Ч. 1. – 220 с.

380. Падох Я. Міські суди в Україні після 1648 р. / Ярослав Падох – Мюнхен, 1948. – 186 с.

381. Падох Я. Нарис історії українського карного права / Ярослав Падох. – Мюнхен : Молоде життя, 1951. –128 с.

382. Падох Я. Суди й судовий процес Старої України / Ярослав Падох. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто ; Львів, 1990. – 129 с.

383. Панов Д. І. Погляди професора В. Б. Антоновича на роль та значення маґдебурзького права для українських міст / Д. І. Іванов // Часопис Київського ун-ту права. – 2009. – № 1. – С. 79–84.

384. Пархоменко Н. М. Джерела права : проблеми теорії та методології / Н. М. Пархоменко. – К. : Юридична думка, 2008.

385. Пасічник М. С. Політичні унії між Польщею і Литвою в історичній долі українського народу / М. С. Пасічник // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1992. – Вип. 28. – С. 13–19.

386. Пашин С. С. Боярство и зависимое население Галицкой (Червоной) Руси XI–XV вв. / С. С. Пашин : автореф. диск на соискакие научної степени канд. ист. наук. – Л., 1986. – 19 с.

387. Пашин С. С. Земельные владения перемышльских владык в XIII–XV вв. / Сергей Пашин // Религия и церковь в Сибири : тезисы и мат. науч. конф. – Тюмень, 1990. .

388. Пашин С. С. Червонорусская шляхта XIV–XV вв. (потомки галицких бояр в общественной структуре Польского королевства) / Сергей Пашин // Общественно-политическая жизнь дореволюционной России. – Тюмень, 1990. – С. 21–32.

389. Пашук А. Організація судів на Україні в другій половині XVIII ст. / Андрій Пащук. – Х., 1961. – 48 с.

390. Пашук А. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. (1648–1782) /А. Й. Пашук. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1967. – 179 с.

391. Пашук А. Й Філософський світогляд Івана Франка / Андрій Пашук. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – 432 с.

392. Пашуто В. Т. Вешняя политика Древней Руси / В. Т. Пашуто. – М., 1968. – 472 с.

393. Первый Литовский статут 1529 года : материалы республиканской науч. конф., посвящ. 450-летию Первого Статута. – Вильнюс, 1982. – 159 с.

394. Петришин Г. Визначення кількості історично-сформованих міст як об'єкту охорони в Україні / Г. Петришин // Урбаністично-архітектурні проблеми міст Галичини : зб. наук. пр. – Львів, 1996.

395. Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов / Григорій Півторак. – К. : 2001.

396. Полный свод статутов Казимира Великого // Хрестоматия памятников феодального права и стран Европы / под ред. В.М.Корецкого. – М. : Юрид. лит., 1961. – С. 748–765.

397. Погорілко В. Ф. Публічна влада / В. Ф. Погорілко // Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 2003. – Т. 5 : П–С. – С. 196.

398. Полонська-Василенко Н. Історія України / Н. Полонська-Василенко. – К. : "Либідь", 1992. – Т.1.

399. Похилевич Д. Л. Право крестьян Белоруссии, Литвы и Украины на землю и выход в XV–XVI вв. / Д. Л. Похилевич // Вопросы истории. – 1973. – № 12.

400. Право в средневековом мире : вып. 2/3 : сб. ст. – СПб. : Алетея, 2001. – 346 с.

401. Правовий звичай як джерело українського права (IX–XIX ст.) / за ред. І. Б. Усенка. – К. : Наук. думка, 2006. – 280 с.

402. Пресняков А. Е. Лекции по истории – Т. 2 : Западня Русь и Литовко-Русское государство / А. Е. Пресняков. – М., 1939. – 247 с.

403. Принятие христианства народами Центральной и Юго-Восточной Европы и крещение Руси. – М., 1988. – 270 с.

404. Радібова І. Особливості надання маґдебурзького права Бережанам / І. Радібова // Актуальні проблеми правознавства : наук. зб. ЮІ ТАНГ. – 2001. – Вип. 3. – С. 136 – 139.

405. Радібова І. Становлення та розвиток маґдебурзького права на території Галичини / І. Радібова // Актуальні проблеми правознавства : наук. зб. ЮІ ТАНГ. – 2001. – Вип. 2. – С. 95–98.

406. Развитие этнического самосознания славян в эпоху зрелого феодализма. – М., 1989. – 352 с.

407. Развитие этнического самосознания славянских народов раннего средневековья. – М., 1982. – 358 с.

408. Разумовская Л. В. Очерки по истории польских крестьян в XV–XVI вв. / Л. В. Разумовская. – М., 1968. – 324 с.

409. Разумовская Л. В. Очерки по истории польских крестьян. От древних времен до XV века / Л. В. Разумовская. – М. ; Л., 1958.

410. Раннефеодатьные государства и народности (южные и западные славяне (VI–XV вв.). – М., 1991.

411. Рапов О. М. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XII в. / Олег Рапов. – М., 1977. – 264 с.

412. Розов В. Українські грамоти / В. Розов. – К., 1928.

413. Рубаник В. Є. Інститут права власності в Україні : проблеми зародження, становлення й розвитку в період до 1917 р. / В. Є. Рубаник. – Х., 2002. – 352 с.

414. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? / Степан Рудницький. – Львів : Світ, 1994.

415. Рутковский Я. Экономическая история Польши / Ян Рутковский. – М., 1953. – 428 с.

416. Сас П. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. / Петр Сас. – К. : Наук. думка, 1989. – 232 с.

417. Середюк В. Найвищий судовий орган в українських землях за часів їх перебування у складі Литви, Польщі та Речі Посполитої (XIV – середина XVII ст.) / В. Сердюк // Право України. – 2006. – № 3. – С. 124 – 127.

418. Сидоренко О. Ф. Українські землі у міжнародній торгівлі (IX – сер. XVII ст.) / О. Ф. Сидоренко. – К., 1992. – 230 с.

419. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консул, 2001. – 656 с.

420. Словник законодавчих і нормативних термінів : Юридичний словник / авт.-укл. І. Дахно. – К. : Бліц-Інформ, 1998.

421. Словник термінів і понять, що вживаються у чинних нормативно-правових актах України. – К. : Генеза, 2000.

422. Софроненко К. А. Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси XI–XIII вв. / К. А. Софроненко. – М. : Юрид. лит., 1955. – 140 с.

423. Спицын А. А. Русская историческая география / Александр Спицын. – Петроград, 1917. – 68 с.

424. Старовойт О. Культурно-національне відродження в Україні кінця XVI – першої половини XVII ст. в контексті європейської історії / Олександр Старовойт // Науковий збірник Українського Вільного Університету : Львів, травень 1993 р. Народ, нація, держава : українське питання в європейському вимірі : матер. конф. – Мюнхен ; Львів, 1995. – С. 29–33.

425. Стахів М. Християнська церква в Україні (988–1596 р.) / М. Стахів. – Стемфорд, 1985.

426. Страхов М. М. Історія держави і права зарубіжних країн / М. М. Страхов. – Х. : Право, 1999.

427. Тальберг Д. Русское уголовное судопроизводство : Пособие к лекциям / Д. Тальберг. – К., 1889. – Т. 1.

428. Тарановский Ф. Обзор памятников маґдебургского права западнорусских городов литовской эпохи / Федор Тарановский. – Варшава, 1897. – 186 с.

429. Терещенко Ю. Україна і європейський світ : нарис історії від утворення старокиївської держави до кінця XVI ст. / Юрій Терещенко. – К. : Перун, 1996. – 496 с.

430. Терлецький О. Політичні події на Галицькій Русі в р. 1340 по смерті Болеслава Юрія II / Омелян Терлецький // ЗНТШ. – 1886. – Кн. 4. – Т. 12. – С. 1–26.

431. Терлюк І. Історія держави і права України (Доновітній час) / Іван Терлюк. – К. : Атіка, 2006. – 400 с.

432. Тымовский М. История Польши / М. Тымовский, Я. Кеневич, Е. Хольцер / пер. с польск. – М. : Изд-во „Весь мир", 2004. – 544 с.

433. Тимошенко Л. В. Берестейська унія 1596 р. : навч. посіб. / Леонід Тимошенко. – Дрогобич : Коло, 2004. – 197 с.

434. Тихомиров М. Ю. Древняя Русь / М. Ю. Тихомиров. – М., 1975.

435. Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия / Михаил Тихомиров. – [3-е изд., дополн. и перераб.]. – М. : Юринформцентр, 1995.

436. Тихомиров Н. Д. Галицкая митрополия / Н. Д. Тихомиров.– СПб., 1895. – 189+VII с.

437. Тихомиров Ю. А. Публичное право : учеб. / Ю. А. Тихомиров. – М. : Изд-во БЕК, 1995. – 496 с.

438. Тищик Б. Й. Західноукраїнська Народна Республіка (1918–1923) : Історія держави і права / Б. Й. Тищик. – Львів : Тріада плюс, 2004. – 392 с.

439. Тищик Б. Й. Історія держави і права Середньовічної Польщі (X ст. – 1795 р.) / Б. Й. Тищик. – Львів, 2003. – 128 с.

440. Тищик Б. Й. Суспільно-політичний лад і право України у складі Литовської держави та Речі Посполитої / Б. Й. Тищик, О. А. Вівчаренко. – Івано-Франківськ, 1996. – 34 с.

441. Тищик Б. Пшемислав Домбковський – видатний історик права (До 130-річчя від дня народження / Борис Тищик // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 2007. – Вип. 44. – С.14–24.

442. Тищик Б. До питання про Берестейську церковну унію та її наслідки (до 140-річчя прийняття) / Борис Тищик, Костянтин Марисюк // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Вип. 44. – Львів, 2007. – С. 124–134.

443. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А. П. Ткач. – К., 1968.

444. Токарев С. А. Религия в истории народов мира / С. А. Токарев. – [4-е изд., пер. и доп.]. – М. : Политиздат, 1986. – 576 с.

445. Толочко П. Київська Русь / Петро Толочко. – К. : Абрис, 1996. – 360 с.

446. Толочко П. П. Древняя Русь. Очерки социально-политической истории / П. П. Толочко. – К. : Наукова думка, 1987. – 246 с.

447. Толочко П. Ярослав Мудрий / Петро Толочко. – К., 2002. – 272 с.

448. Томашівський С. Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі / Степан Томашівський // ЗНТШ. – Львів, 1897. – Т. 19. – С. 1–70.

449. Торжество історичної справедливості. – Львів, 1968. – 803 с.

450. Трачевский А. Польское бескоролевье по прекращении династии Ягеллонов / А. Трачевський. – М., 1869.

451. Третьяков П.Н. Восточнословянские племена / П.Н. Третьяков ; 2-е изд. – М. : Изд. Академии Наук СССР, 1953. – с.

452. Украинский народ в его прошлом и настоящем. – СПб, 1914. – Т.1. – С.162–163.

453. Українська народність : нариси соціально-економічної та етнополітичної історії / В. Й. Борженко, В. А. Смолій, Г. Я. Сергієнко [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1990. – 560 с.

454. Українське державотворення : невитребуваний потенціал. Словник-довідник / за ред. О. М. Мироненка. – К., 1997. – 560 с.

455. Український Радянський Енциклопедичний Словник : у 3 т. / редкол. : А. В. Кудрицький (відп. ред.) [та ін.] : 2-ге вид. – К., 1987. – Т. 2. – 735 с.

456. Ульяновський В. Історія церкви та релігійної думки в Україні. Кн. 1 : Середина XV – кінець XVI : навч. посіб. / Василь Ульяновський : у 3 кн. Кн. 1. – К. : Либідь, 1994. – 256 с.

457. Уривалкін О. М. Історія України (середина XIII – середина XVII ст.) : навч. посіб. / О. М. Уривалкін – К. : Кондор, 2005. – 284 с.

458. Учреждения Западной Украины до воссоединения ее в едином Украинском Советском Социалистическом государстве : справочник. – Львов : Львовский гос. ун-т., 1955. – 180 с.

459. Федущак-Паславська А. До питання про рецепцію римського приватного права в Україні / Анна Федущак-Паславська // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2002. – Вип. 37. – С. 149–155.

460. Филевич И. Борьба Польши и Литвы-Руси за Галицко-Владимирское наследие / И. Филевич. – СПб., 1890. – 233 с.

461. Флоря Б. Н. Русско-польские отношения и политическое развитие Восточной Европы во второй половине XVI – начале XVII в. / Б. И. Флоря. – М., 1978.

462. Франко І. Наш погляд на польське питання // Іван Франко. Зібрання творів : у 50 т. ; редкол. : Є. Кирилюк (голова) [та ін.]. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 204–220.

463. Франко І. Панщина та її існування 1848 р. // Іван Франко. Зібрання творів : у 50 т. ; редкол. : Є. Кирилюк (голова) [та ін.]. – К. : Наук. Думка, 1976. – 1986. – Т. 47. – С. 7–122.

464. Харитонов Є.О. Рецепція римського приватного права / Є. О. Харитонов. – Одеса, 1997.

465. Хонигсман Я. С. Євреи Украины (краткий очерк истории) / Я. С. Хонигсман, А. Я. Найман. – К., 1992. – Ч. 1. – 157 с.

466. Цвєткова Ю. Деякі приклади візантійського впливу на формування української правової традиції / Юлія Цвєткова // Про українське право : часопис кафедри теорії та історії держави і права / І. Безклубий, Н. Вангородська, О. Верник, О. Вовк, О. Ковальчук, О. Костенко, В. Котюк, В. Самохвалов, Ю. Цвєткова ; за ред. І. Безклубого. – Ч. 2. – К., 2007. – С. 144–163.

467. Центральна і Східна Європа в XV–XVIII ст. : питання соціально-економічної та політичної історії. До 100-річчя від дня народження проф. Дмитра Похилевича / за ред. Л. Зашкільняка та М. Крикуна. – Львів, 1998. – 304 с.

468. Черепнин Л. В. Вотчинное право на Руси XIV–XV вв. / Л. В. Черепин // Проблемы социально-экономической истории России : сб. ст. к 85-летию со дня рождения академика Николая Михайловича Дружинина / отв. ред. Л. М. Иванов. – М. : Наука, 1971. – С. 13–25.

469. Черкаський І. Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI–XVIII вв. / Іринарх Черкаський // Праці комісії для виучування історії західноруського та вкраїнського права. – К., 1928 – Вип. 4/5. – 714 с.

470. Чехович В. А. Брестська церковна унія 1596 р. / В. А. Чехович // Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К., 1998. – Т. 1 : А–Г. – 672 с.

471. Чехович В. А. Городельська унія 1413 / В. А. Чехович // Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К., 1998. – Т. 1 : А–Г. – 618 с.

472. Чижевський Д. Історія української літератури. Від початків до доби реалізму / Дмитро Чижевський. – К., 2001. – 568 с.

473. Чорний М. Діяльність домініканського ордену в Центрально-Східній Європі в XIII – першій половині XIV ст. / Модест Чорний // Наукові зошити історичного факультету Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка. – Львів, 2000. – Вип. 3. – С. 191–198.

474. Чорпіна Я. Чортків. Історико-краєзнавчий нарис / Я. Чорпіна. – К., 1992. – 64 с.

475. Чубатий М. Державно-правове становище українських земель Литовської держави під кінець XIV в. / Микола Чубатий // ЗНТШ. – Т. 134/135. – Львів, 1924. – С. 19–65.

476. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні / Микола Чубатий. – Рим ; Нью-Йорк, 1965.– Т. 1.– 816 с.

477. Чубатий М. Огляд історії українського права / Микола Чубатий // Історія держави та державного права. – Мюнхен ; Київ, 1994.

478. Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского / Феликс Шабульдо. – К., 1987. – 184 с.

479. Шандра Р. Волоське право та його поширення на українських землях / Роман Шандра // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2007. – Вип. 44. – С. 135–142.

480. Шандра Р. Князь та його правовий статус за Волоським правом / Роман Шандра // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XIII регіональної науково-практичної конференції (8–9 лютого 2007 р.). – Львів, 2007. – С. 142–144.

481. Шандра Р. Суд і судочинство за волоським правом на західноукраїнських землях у XIII–XVIII ст. / Роман Шандра // Право України. – 2008. – № 6. – С. 153–154.

482. Шараневич И. История Галицко-Володимирской Руси от наидавнейших времен до року 1453 / Исидор Шараневич. – Львов, 1863. – 122 с.

483. Шараневич И. Стародавний Львов (от рока 1250–1350) / Исидор Шараневич. – Львов, 1861.

484. Шахматов А. А. Древнейшие судьбы русского племени / Алексей Шахматов. – Петроград, 1919. – 64 с.

485. Швидько А. К вопросу о ремесленном цехе в средневековом городе (по германским и украинским источникам) / Анна Швидько // Вопросы германской истории и историографии. – Днепропетровск, 1973. – Вып. 2. – С. 3–16.

486. Швидько А. Советская историография о сущности и роли немецкого права в городах Украины XV–XVIII вв. / Анна Швидько // Вопросы германской истории и историографии. – Днепропетровск, 1975. – Вып. 3. – С. 125–136.

487. Шевченко О. Історія держави і права зарубіжних країн / Олександр Шевченко. – К. : Вентурі, 1995. – 255 с.

488. Шип Н. А. Дискусія про термін "Русь" / Н. А. Шип // УІЖ. – 2002. – № 6. – С. 92–107.

489. Шиян Р. Купці-шотландці в містах Руського воєводства у XVI–XVII століттях / Раїса Шиян // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1998. – Вип. 33. – С. 50–55.

490. Шиян Р. Торгівля міст Руського і Белзького воєводств у XVI – першій половині XVI століття / Раїса Шиян // ЗНТШ. – Львів, 1994. – Т. 228. – С. 123–159.

491. Шуст Р. Карбування та розповсюдження фальшивої монети на територіях Руського воєводства в XV–XVII ст. / Роман Шуст, Андрій Шлапінський // Вісник Львівського національного університету. Серія історична. – 2002. – Вип. 37. – Ч. 1. – С. 95–102.

492. Шуст Р. Львівський монетний двір у середині XVII ст. : функціонування та типологізація продукції / Роман Шуст, Андрій Шлапінський // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1998. – Вип. 33. – С. 66–79.

493. Щапов Я. Н. Византийское и южнословянское правовое наследие на Руси в XI–XIII вв. / Я. Н. Щапов. – М., 1978. – 292 с.

494. Щапов Я. Н. Государство и церковь Древней Руси X–XIII вв. / Я. Н. Щапов. – М., 1989. – 232 с.

495. Щигел Р. Проблеми урбанізації Центральної Європи у XII–XVI ст. / Рішард Щигел // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 1990. – Вип. 42. – С. 16–22.

496. Юридичний словник-довідник / за ред. Ю. С. Шемшученка / Худож. оформи. В. М. Штогрина. – К., Феміда, 1996. – 696 с.

497. Юридический энциклопедический словарь / гол. ред Сухарев А.Я. – 2-е изд., доп. – М. : Советская энциклопедия, 1987.

498. Юридичний словник / за ред. Б. М. Бабія [та ін.]. – [2-ге, перер. і доп.]. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1983.

499. Юсяк П. Оточення князя Владислава Опольчика в період його правління на Русі (1372–1379) / Павел Юсяк // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1999. – № 34. – С. 81–91.

500. Юшков С. В. История государства и права СССР / Серафим Юшков. – Ч. 1. – М., 1961. – 679 с.

501. Явор Г. Волоське осадництво на теренах Розточчя у пізньому середньовіччі / Гжегож Явор // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35/36. – С. 58–75.

502. Яковенко Н. Здобутки і втрати Люблінської унії / Наталя Яковенко // Київська старовина. – 1993. – № 3.– С. 77–85.

503. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна / Наталя Яковенко. – К., 2008. – 472 с.

504. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Наталя Яковенко. – К. : Критика, 2005. – 582 с.

505. Яковенко Н. Нарис історії Середньовічної та ранньої України / Н. Яковенко. – К., 2005. – 584 с.

506. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. / Наталя Яковенко. – К., 2000. – 312 с.

507. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. / Наталя Яковенко. – К., 2002.– 416 с.

508. Яковенко Н. Підкормські книги Правобережної Українни кінця XVI – першої половини XVII ст. // Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) / Наталя Яковенко ; АН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні та ін. ; відп. ред. В. В. Німчук. – К. : Наук. Думка, 1991. – С. 5–56.

509. Яковлів А. Околиці (округи) копних судів XVI–XVIII вв. на Україні / Андрій Яковлів // Життя і право. – Львів, 1929. – Ч. 1. – С. 5–19.

510. Якубский В. А. Проблемы аграрной истории средневековой Польши / В.А. Якубский. – Ленинград, 1975. – 118 с.

511. Ясінська Л. Розвиток нотаріальної діяльності в Україні XIV–XVII ст. / Ліліона Ясінська // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 1996. – Вип. 43. – С. 104–111.

512. Abraham W. O justycjarjuszach w Polsce w XIV i XV wieku / Władysław Abraham. – Kraków, 1885. – 59 s.

513. Abraham W. Początki arcybiskupstwa łacińskiego we Lwowe / Władysław Abraham. – Lwów, 1909. – 186 s.

514. Abraham W. Powstanie organizacyi Kościoła Łacińskiego na Rusi / Władysław Abraham. – Lwów, 1904. – T. 1. – 418 s.

515. Adamus J. Zastaw w prawie litewskiem XV i XVI wieku / Jan Adamus. – Lwów, 1925. – 142 s.

516. Bączkowicz F. Prawo kanoniczne : podręcznik dla duchowieństwa / F. Bączkowicz – Wydawnictwo diecezjalne sw. Krzyża w Opolu, 1957. – T. 1. – 784 s.

517. Baczkowski K. Dzieje Polski późnośredniowiecznej (1370–1506) / Krysztof Baczkowski . – Kraków, 1999. – 327 s.

518. Bałaban M. Historia i literatura żydowska / Majer Bałaban.– Lwów, 1925.– T.3.

519. Bałaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku / Majer Bałaban. – Lwów, 1906. – 577 s. – (Друге видання : – Lwów, 1909. – 604 s.).

520. Bałaban M. Dzielnica żydowska, jej dzieje i zabytki / Majer Bałaban. – Lwów, 1909. – 99 s.

521. Baliński M. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana / Michael Baliński, Tymoteusz Lipiński. – Warszawa, 1846. – T. 2 . – 546 s.

522. Balzer O. Historyą ustroju Austryi w zarysie / Oswald Balzer. – Lwów : Ks. Jakubowski, 1908. – VII, 512 s.

523. Balzer O. Historya ustroju Polski : przegląd wykładów uniwersyteckich / Oswald Balzer. – Lwów ; Warszawa, 1922. – 38 s.

524. Balzer O. Królestwo Polskie / Oswald Balzer. – Lwów, 1919. – T. 2. – s.

525. Balzer O. O niemcach w Polsce / Oswald Balzer // Kwartalnik historyczny. – Lwów, 1911. – T. 25. – S. 429–454.

526. Balzer O. O prawnéj i bezrpawniej ucieczce zbrodniarzów według statutów Kazimierza Wielkiego / Oswald Balzer. – Kraków, 1882. – 45 s.

527. Balzer O. Porządek sądów i spraw prawa ormiańskiego z r.1604 / Oswald Balzer. – Lwów, 1912. – 64 s. (= Studya nad historyą prawa Polskiego. T. 5. – Z. 1).

528. Balzer O. Sądownictwo ormiańskie w średniowecznym Lwowie / Oswald Balzer. – Lwów, 1909. – 188 s. (= Studya nad historyą prawa Polskiego. T. 4. – Z. 1).

529. Balzer O. Statut ormiański w zatwierdzeniu Zygmunta I z r. 1519 / Oswald Balzer // – Lwów, 1910. – 290 s. (= Studya nad historyą prawa Polskiego. T. 4. – Z. 2).

530. Balzer O. Studya nad prawem polskiem / Oswald Balzer. – Poznań, 1889. – VIII, 349 s.

531. Bandtkie J. Historya prawa polskiego / Jan Bandtkie . – Warszawa : Drukarnia Banku Polskiego, 1850. – 728 s.

532. Bandtkie-Sterzynski J.W. O notaryacie dawnijeszym i nowszym w Polsce / Jan Wincenty Bandtkie-Sterzynski // Pamiętnik Warszawski, 1815. – T. 3. – S. 327–469.

533. Bandtkie-Sterzynski J.W. Prawo prywatne polskie : napisane i wykładane przed rokiem 1830 w Warszawskim Aleksandryjskim Uniwersytecie / Jan Wincenty Bandtkie-Sterzynski . – Warszawa, 1851. – X+ 480+ XIV s.

534. Bandtkie-Sterzynski J.W. Rozprawy o prawie i sądownictwie karzącym i urzędach w dawnej Polsce / Jan Wincenty Bandtkie-Sterzynski / z rękop. Jana Wincentego Bandtkie-Stężyńskiego wyd. A. Heylman. – Warszawa, 1868.– 64 s.

535. Barącz B. Kronica Oleska / Sadok Barącz. – Tarnopol, 1864. – 137 s. (Перевид. Barącz B. Kronica Oleska. – Броди, 2005. – 112 с.).

536. Barącz S. Żywoty sławnych Ormian w Polsce / Sadok Barącz. – Lwów, 1856. – 485 s.

537. Baranowski B. Sprawy obyczajowe w sądownictwie wiejskim w Polsce wieku XVII i XVIII / B. Baranowski. – Lodz, 1955. – 117 s.

538. Baranowski B. Z badań nad miejskim procesem karnym czasów nowożytnych / B. Baranowski // Historia prawa. Historia kultury. Liber memorialis Vitoldo Maisel dedicatus. – Poznań, 1994. – S. 31–44.

539. Baranowski I. T. Sądy referendarskie / Ignacy Tadeusz Baranowski // Przegląd Historyczny. – Warszawa, 1909. – T. 9. – Z. 1. – S. 82–96 ; Z. 2. – S. 170–184.

540. Baranowski I. T. Wies i folwark. Studya z dziejów agrarnych Polski / Ignacy Tadeusz Baranowski. –Warszawa, 1914. – 303 s.

541. Barański F. Przewodnik po Lwowie : z planem i widokami Lwowa / F. Barański. – Lwów : Nakł. Księgarni H.Altenberga, 1902. – XVI, 182 s.

542. Bardach J. Historia państwa i prawa Polski do roku 1795 / Juliusz Bardach. – Cz. 1 : Do polowy XV wieku. – Warszawa : Państw. Wydawn. Nauk., 1957 (wyd. 2. popr. i uzup. 1964). – 592 s.

543. Bardach J. Historia ustroju i prawa polskiego / Juliusz Bardach, Bogusław Leśnodorski, Michał Pietrzak. –Warszawa : Lexis Nexis, 2005. – 667 s.

544. Bardach J. Kara "trzysta" i opłata "trzesne" w najdawniejszym prawie polskim / Juliusz Bardach // Czasopimo Prawno-Historyczne. – Warszawa, 1966. – T. 18. – Zesz. 1. – S.45–80.

545. Bardach J. Prawidlnik w dawnym polskim prawie sądowym / Juliusz Bardach // Czasopismo Prawno-Historyczne. – Warszawa, 1969. – T. 21. – Zesz. 2. – S. 31–67.

546. Bardach J. O genezie sejmu polskiego / Juliusz Bardach // VIII powszechny zjazd historyków polskich w Krakowie, 14–17 września 1958. Referaty i dyskusja. – Warszawa : Polskie Towarzystwo Historyczne, 1959. – Sekcja 7 : Historia państwa i prawa / pod red. Z. Kaczmarczyka. – S. 5–32.

547. Barzkiewicz J. Polska czasów Kazimierza Wielkiego / J. Barzkiewicz // Kwartalnik Historyczny. – 1960. – № 1. – S. 170–172.

548. Baszkiewicz J. Polska czasów Kazimierza Wielkiego / Jan Baszkiewicz // Kwartalnik Historyczny. – 1960. – № 1. – S. 170–172.

549. Baszkiewicz J. Polska czasów Łokietka / Jan Baszkiewicz. – Warszawa, 1968. – 199 s.

550. Baszkiewicz J. Powstanie zjednoczonego Państwa Polskiego (na przełomie XIII i XIV w.) / Jan Baszkiewicz. – Warszawa, 1954. – 488 s.

551. Bernhaut M. Przyczynki do historii prawa niemieckiego i wołoskiego w wojewodztwie ruskim / M. Bernhaut // XXXV Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazyum w Brodach za rok szkolny 1912/1913. – Brody, 1913. – S. 18–26.

552. Bischoff F. Das alte Recht der Armenier in Lemberg / Ferdinand Bischoff. – Wien, 1857. – 50 s.

553. Biskup M. Trzynastoletnia Wojna z Zakonem Krzyżackim / Marian Biskup. – Warszawa, 1997. – 823 s.

554. Biskup M., Górski K. Kazimierz Jagiellończyk : zbiór studiów o Polsce drugiej połowy XV wieku / Marian Biskup, Karol Górski. – Warszawa 1987. – 371 s.

555. Biskup M. Dzieje Zakonu Krzyżackiego w Prusach / Marian Biskup, Gereard Labuda. – Gdańsk 1988. – 624 s.

556. Błaszczyk G. Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych do współczesności / Gregorz Błaszczyk .– Poznań, 1998. – T. 1. – 304 s.

557. Bobiński W. Województwo Kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy. Studium osadnictwa i stosunków własności ziemskiej / Witold Bobiński. – Warszawa, 2000. – 599 s.

558. Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie / Michał Bobrzyński. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987. – 558 s.

559. Bobrzyński M. O dawnym prawie polskim, jego nauce i umiejętnym badaniu / Michał Bobrzyński. – Warszawa, 1874. – 87 s.

560. Bobrzyński M. O ustawodawstwie Nieszawskim Kazimierza Jagiellończyka / Michał Bobrzyński. – Kraków, 1873. – 169 s.

561. Bochuszewicz J. Nowe poglądy na autonomię Królestwa Polskiego / J. Bochuszewicz. – Lwów, 1907.– 29 s.

562. Bogucka M. Kazimierz Jagiellończyk i jego czasy / Maria Bogucka. – Warszawa, 1981. – 288 s.

563. Bogucka M. Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej / Maria Bogucka, Henryk Samsonowicz. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk ; Łódź, 1986. – 675 s.

564. Breiter E. Władysław książę opolski, palatyn węgierski i wielkorządca Rusi i Polski, pan na Wieluniu, Dobrzynim i Kujawach. Zarys biograficzny / Ernest Breiter. – Lwów, 1889. – VIII+ 239 s.

565. Buczek K. Targi i miasta na prawie polskim (okres wczesnośredniowieczny) / Karol Buczek.– Wrocław, 1964.– 140 s.

566. Budzynowski W. Kronika miasta Sambora, zebrana i wydana ku uczczeniu 500 letniej rocznicy założenia miasta Sambora / M. Budzynowski – Sambor, 1891. – 52 s.

567. Budzyński Z. Ludność pogranicza polsko-ruskiego w drugiej połowie XVIII wieku. Stan, rozmieszczenie, struktura wyznaniowa i etniczna / Zdzisław Budzyński. – Przemyśl ; Rzeszów, 1993. – T. 1. – 442 s. ; T. 2. – 520 s.

568. Bujak F. Studja historyczne i społeczne / Franciszek Bujak. – Lwów : Wydawnictwo Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich, 1924. – 261 s.

569. Bujak F. Z odległej i bliskiej przeszłości. Studja historyczno-gospodarcze / Franciszek Bujak. – Lwów ; Warszawa ; Kraków : Wyd-wo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1924. – VIII+ 325 s.

570. Bujak F. O wiecach w Polsce do końca wieku XIII ze szczególnym uwzględnieniem Wielkopolski / Franciszek Bujak // Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby. – Kraków, 1938. – T. 1. – S. 45–80.

571. Burzyński P. O prawie bliższości w dawnej Polsce / Piotr Burzyński // Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń Wydziału historyczno-filozoficznego Akademii Umiejętnosci. – Kraków, 1977. – T. 6. – S. 21–52.

572. Bystroń J. Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI–XVIII / Jan Bystroń. – Warszawa, 1994. – T. 1. – 474 s. ; T. 2. – 593 s.

573. Bobrzyński M. Sejmy za Olbrachta i Aleksandra // Ejusdem. Szkice i studia historyczne / Michał Bobrzyński. – Kraków, 1922. – T. 1. – 181 s.

574. Caro J. Geschichte der Juden in Lemberg / Jecheskiel Caro. – Kraków, 1894. – 119 s.

575. Charewiczowa Ł. Handel średniowiecznego Lwowa / Łucja Charewiczowa. – Lwów : Wyd-wo zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1925. – 156 s.

576. Charewiczowa Ł. Historiografia i miłośnictwo Lwowa / Łucja Charewiczowa. – Lwów, 1938. – 291 s.

577. Chłapowski K. Realizacja reform egzekucji dóbr (1563–1665). Sprawa zastawów królewszczyzn małopolskich / Krzysztof Chłapowski. – Warzawa, 1984. – 250 s.

578. Chodynicki H. Sejmiki ziem ruskich w wieku XV / Henryk Chodynicki // Studya nad historyą prawa polskiego wydawane pod redakcyą Oswalda Balzera. – Lwów : Nakładem Towarzystwa dla popierania nauki polskiej, 1906. – T. 3. – Zesz. 1. – 119 s.

579. Chodynicki I. Historya stołecznego królewstw Galicyi i Lodomeryi miasta Lwowa od założenia aż do czasów teraźniejszych / Ignacy Chodynicki. – Lwów, 1829. – 466 s.

580. Chrzanowski T. Sztuka w Polsce Piastów i Jagiellonów / Tadeusz Chrzanowski. – Warszawa 1993. – 216 s.

581. Chrześcijaństwo w Polsce / red. J. Kłoczowski. – Lublin, 1992. – 113 s.

582. Chynczewska-Hennel T. Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i kozaczyzny od schyłku XVI do połowy XVII w. / Teresa Chynczewska-Hennel. – Warszawa, 1985. – 187 s.

583. Cytowska M. Bibliografia druków urzędowych XVI wieku / M. Cytowska. – Wrocław, 1961.

584. Czołowski A. Historia Lwowa od założenia – do roku 1600 / Aleksander Czołowski. – Lwów, 1925. – 20 s.

585. Czołowski A. Lwów za ruskich czasów / Aleksander Czołowski // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1891. – R. 5. – S. 779–812.

586. Czołowski A. Obraz dziejowy Lwowa / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów, 1896. – S. III–XX.

587. Czołowski A. Pogląd na organizacyę i działalność dawnych władz miejskich do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów, 1896. – S. XXIII–LXXXIV.

588. Czołowski A. Trembowla / A. Czolowski, W. Fedjrowicz. – Lwów, 1929.

589. Dąbkowski P. Litkup w prawie polskiem sredniowiecznem / Przemysław Dąbkowski // Przegląd Historyczny. – Warszawa, 1907. – T. 5. – Z. 3. – S. 377–383.

590. Dąbkowski P. Migracje wołoskie na ziemiach polskich / Kazimierz Dobrowolski / Przemysław Dąbkowski // Pamiętnik V powszechnego zjazdu historyków polskich w Warszawie 28 listopada do 4 grudnia 1930 r. – Lwów : Nakł. Polskiego Towarzystwa Historycznego, 1930. – T. 1 : Referaty. – S. 135–152.

591. Dąbkowski P. Palestra i księgi sądowe w dawnej Polsce / Przemysław Dąbkowski. – Lwów, 1925. – 55 s.

592. Dąbkowski P. Podział administacyjny województwa Ruskiego i Bełzkiego w XV wieku / Przemysław Dąbkowski. – Lwów, 1939. – 337 s.

593. Dąbkowski P. Prawo prywatne polskie / Przemysław Dąbkowski. – Lwów, 1910. – T. 1. – XXII, 602 s. – [Prace Naukowe Towarzystwa Naukowego we Lwówie. Dział historyczno-filologiczny].

594. Dąbkowski P. Uwagi o urządzeniu ksiąg sądowych w dawnej Polsce / Przemysław Dąbkowski.– Lwów, 1918.– 31 s.

595. Dąbkowski P. W sprawie skupu solectw w Polsce w XV i XVI w. (*рец. на* Rutkowski Jan. Skup solectw w Polsce w XVI w. Pozn. Tow. Przyj. Nauk. Prace Kom. hist. – Poznan, 1921. – T. I. – Zesz. 1. – S. 26) / Przemysław Dąbkowski // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1924. – Rocz. 38. – S. 1–28.

596. Dąbkowski P. Wołosi i prawo wołoskie w dawnej Polsce / Przemysław Dąbkowski // Studia historyczne ku czci Stanislawa Kutrzeby. – Krakow, 1938. – T. 1. – S. 105–118.

597. Dąbkowski P. Zaginione księgi sądowe wojewodztwa ruskiego i bełskiego / Przemysław Dąbkowski // Studya nad historyą prawa polskiego wydawane pod redakcyą Oswalda Balzera. – Lwów, 1921. – T. 8. – Z. 1. – 112 s.

598. Dąbkowski P. Zemsta, okup i pokora na Rusi Halickiej w wieku XV i pierwszej polowie wieku XVI / Przemysław Dąbkowski. – Lwów, 1898. – 190 s.

599. Dąbkowski P. Ziemia sanocka w XV stuleciu. – Cz. 2. – Lwów, 1931. – T. 12. – 134 s.

600. Dąbrowski J. Ostatnie lata Ludwika Wielkiego 1370–1382 / Jan Dąbrowski. – Kraków, 1918. – 115 s.

601. Dargun L. O zródłach prawa miast polskich w wieku XVI. O źródłach przepisów karnych w dziełach Groickiego oraz o źródłach porządku sądowego Groickiego // Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny. – Kraków, 1888. – T. 22. – S.7–90.

602. Dessewffy A. De jure sacrae regni Hungariae coronae in terras Russiae rubrae. – Pest, 1831. – 46 p.

603. Dutkiewicz W. O mniemanem prawie obyczajowem w Polsce / Walenty Dutkiewicz.– Warszawa, 1876.– 71 s.

604. Dzieje Sejmu polskiego / koordynator pracy J.Bardach. – Warszawa, 1993. – 399 s.

605. Dzieje teologii katolickiej w Polsce/ red. M. Rechowicz. – Lublin, 1974. – T. 1. – 212 s.

606. Dzierożynski D. Rzecz o sądownictwie najwyższym czyli o potrzebie przywrócenia zupełnego sądu kassacyjnego w Królewstwie Polskim / Damazy Dzierożyński. – Warszawa : Druk. Lątkiewicza, 1828. – 169 s.

607. Ehrlich L. Starostwa w Halickiem w stosunku do Starostwa lwowskiego w wiekach średnich (1390–1501) / Ludwik Ehrlich // Studya nad historyą prawa polskiego wydawane pod redakcyą Oswalda Balzera. – Lwów, 1914. – T. 6. – Zesz. 1. – 136 s.

608. Estreicher S. Historia prawa karnego. Historia procesu cywilnego i karnego / Stanisław Estreicher. – Kraków [b.r.w.]. – 140 s.

609. Estreicher S. Wykłady z historii ustroju państwa i prawa na zachodzie Europy / Stanisław Estreicher. – Kraków, 2000. – 390 s.

610. Falniowska-Gradowska A. Sędziowie żydowscy w województwie Krakowskim w XVI–XVIII wieku / Alicja *Falniowska-Gradowska* // Żydzi w Maśopolsce. – Przemyśl, 1991. – S. 111–119.

611. Fastnacht A. Osadnictwo ziemi sanockiej w latach 1340–1650 / Adam Fastnacht. – Wrocław, 1962. – 291 s.

612. Friedberg J. Pospolite ruszenie w Wielkopolsce w drugiej połowie XV wieku / Jan Friedberg. – Warszawa, 1900. – S. 16. (= Studya nad historya prawa polskiego. – T. 1. – Zesz. 3).

613. Gawlas S. O kształt zjednoczonego Królestwa / Sławomir Gawlas. – Warszawa, 1996. – 211 s.

614. Gilewicz A. Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405–1604 / Aleksy Gilewicz // Studia z historii społecznej i gospodarczej poświęcone prof. dr Franciszkowi Bujakowi, Lwów, 1931. – S. 375–414.

615. Gloger Z. Geografia historyczna ziem dawnej Polski / Zygmunt Gloger. – Kraków, 1903. – 146 S.

616. Glogier G. Księga rzeczy polskich / Zygmunt Gloger. – Lwów, 1896. – 498 s.

617. Glombik K. Kara śmierci przed Trybunałem sumienia. Studium problematyki w niemieckiej literaturze teologicznej / Konrad Glombik. – Lublin : KUL, 2001. – 336 s.

618. Godłowski M. K. Historia starożytna ziem polskich / M. K. Godłowski., J. K. Kozłowski. – Warszawa, 1985. – 191 s.

619. Goicki B. Niektóre instytucje polskiego prawa XVI-go stulecia / B. Goicki – Cz. 1. – Leszno, 1939. – 79 s.

620. Góralski Z. Urzędy i godności w dawnej Polsce / Zbigniew Góralski. – Warszawa, 1988. – 281 s.

621. Gorecki P. Communities of Legal Memory in Medieval Poland, c.1200–1240 / Piotr Gorecki // Journal of Medieval History. – Vol. 24. – New York, 1998. – S. 127–154.

622. Górski K. Historya piechoty polskiej / Konstanty Górski. – Kraków, 1893. – 272 s.

623. Górski K. Zarys dziejów duchowości w Polsce / Karol Górski. – Kraków, 1986. – 397 s.

624. Gorzycki K. Połączenie Rusi Czerwonej z Polską przez Kazimierza Wielkiego. – Lwów, 1889. – 111 s.

625. Grabowski I. Prawo kanoniczne. – Warszawa : Gebethner i Wolff, 1948. – 720 s.

626. Grabski W. Społeczne gospodarstwo agrarne w Polsce / Władysław Grabski. – Warszawa : Książka, 1923. – 458 s.

627. Grajewski H. Granice czasowe mocy obowiązującej norm dawnego prawa polskiego / Henryk Grajewski. – Łódź, 1970. – 126 s.

628. Grodzinski S. Stosunek szlachty do cechów w swietle statutu warckiego // Czasopismo Prawno-Historyczne. – T. 6. – Zesz. 2. – Warszawa, 1954. – S. 177–193.

629. Groicki B. Porządek sądow i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej / B. Groicki ; red. odpowiedz. oraz wstęp i objaśnienia Karola Koranyiego. Przekład tekstów Lacinskich Jakuba Sawickiego. Oprac. red. tekstu Krystyny Orłowskiej. – Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze, 1953.

630. Grużewski B. Sądownictwo królewskie w pierwszej połowie rządów Zygmunta Starego / Bolesław Grużewski. – Lwów : Drukarnia Wł. Łozińskiego, 1906. – 124 s.

631. Grzybowski S. Jan Zamojski / Stanisław Grzybowski. – Warszawa, 1994. – 302 s.

632. Grzybowski K. "Corona Regni" a "Corona Regni Poloniae" / K. Grzybowski // Czasopismo Prawno-Historyczne. – T. 9. – Zesz. 2. – Poznań, 1957. – S. 299–332.

633. Grzybowski S. Henryk Walezy / Stanisław Grzybowski. – Wrocław, 1985. – 242 s.

634. Handelsman M. Prawo Karne w Statutach Kazimierza Wielkiego / Marceli Handelsman. – Warszawa, 1909. – T. 2. – 214 s.

635. Hejnosz W. Jus Ruthenicale. Przeżytki dawnego ustroju społecznego na Rusi Halickiej w XV w. / Wojciech Hejnosz. – Lwów, 1928. – 112 s. (= Studya nad historyą prawa polskiego. – 1928. – T. 12. – № 1).

636 Hejnosz W. Jus Ruthenicale. Przeżytki ustrojowe w ziemi zanockiej w XVI w. / Wojciech Hejnosz // Sprawordania Towarzystwa Naukowego w Lwowe / pod red. P. Dąbkowskiego. – Lwów : Nakł. Towarzystwa Naukowego, 1926. – T. 6. – 268 s.

637. Hejnosz W. Przypisanie chłopów do ziemi // Pierwsza konferencia metodołogiczna historykòw polskich / Wojciech Hejnosz. – Warszawa, 1925. – T. 1. – 356 s.

638. Helcel A. Z. Starodawne prawa polskiego pomniki / Antoni Zygmunt Helcel. – Kraków, 1870. – T. 2. – 428 s.

639. Heylman A. O sądownictwie w Królestwie Polskiem. Wyklad Historyczny. – Warszawa, 1834. – 138 s.

640. Heylman A. O sądownictwie w Królestwie Polskim : wykład historyczny. – Warszawa, 1834. – 38 s.

641. Historia chłopów polskich. – Warszawa : Ludowa spółdzielnia wydawnicza, 1970. – T. 1 : Do upadku Rzeczypospolitej szlacheckiej / Pod red. S. Inglota. – 578 s.

642. Historia Europy Środkowo–Wschodniej / red. J. Kłoczowski. – Lublin, 2000. – T. 1. – 554 s. ; T. 2. – 354 s.

643. Historia Polski. – Warszawa. – 1957. – T. 1. – Cz. 1.

644. Historia sejmu polskiego. – Warszawa, 1984. – T. 1 : Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej / pod red. J. Michalskiego, oprac. : J. Bardach, W. Czapliński, J. Michalski, A. Sucheni-Grabowska, W. Uruszcza. – 452 s.

645. Historia ustroju państw w zrodlach / M. Dyjakowska, M. Lipska, L. Cwicla. – Lublin, 2001. – 190 s.

646. Horn M. Chłopi Ziemi Sanockiej i ich walka z wyzyskiem szlacheckim w latach 1638–1648 / Maurycy Horn // Rocznik Przemyski. – Przemysl : Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciól Nauk w Przemyślu, 1958. – T. 9. – Zesz. 1. – R. 1957. – S. 119–149.

647. Horn M. Handel wołami na Rusi Czerwonej w pierwszej polowie XVII w. / Maurycy Horn // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. – Poznań : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1963. – T. 24. – R. 1962. – S. 73–88.

648. Horn M. Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej do końca XV wieku // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych / Maurycy Horn. – 1974. – T. 35. – S. 49–74.

649. Horn M. Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej w latach 1501–1648 / Maurycy Horn // Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców śląskich w Opolu. Historia. – T. 13. – Seria A. – 1975. – S. 29–49.

650. Horn M. Rzemiosło miejskie województwa bełskiego w pierwszej połowie XVII wieku. Zagadnienie kryzysu gospodarczego Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII w. / Maurycy Horn – Wrocław, 1966. – 263 s.

651. Horn M. Skutki ekonomiczne najazdów tatarskich z lat 1605–1633 na Ruś Czerwoną / Maurycy Horn. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1964. – 233 s.

652. Horn M. Walka klasowa i konflikty spoleczne w miastach Rusi Czerwonej w latach 1600–1647 na tle stosunków gospodarczych / Maurycy Horn. – Wrocław, 1972. – S. 78–94.

653. Horn M. Żydowski ruch osadniczy w miastach Rusi Czewonej do 1648 r. / Maurycy Horn // Biuletyń Żydowskiego Institutu Historyznego. – 1974. – Nr 90. – S. 3–24.

654. Hornowa E. Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemi halickiej w latach 1590–1648 / Elżbieta Hornowa. – Opole, 1963. – 382 s.

655. Hube R. Prawo polskie w XIV wieku : Sądy ich praktuka i stosunki prawa spoleczeństwa w Polsce ku schylkowi XIV wieku trzynastym / Romuald Hube. – Warszawa, 1886. – 410 s.

656. Hube R. Statuta nieszawskie z 1454 roku / Romuald Hube. – Warszawa, 1885. – 56 s.

657. Hube R. Kilka aktów oryginalnych sądowych z wieku XIV i XV / Romuald Hube. – Warszawa, 1873. – 23 s.

658. Hube R. Prawo polskie w wieku trzynastym / Romuald Hube. – Warszawa, 1874. – 271 s.

659. Hube R. Prawo polskie w XIV wieku : Ustawodawstwo Kazimierza Wielkiego / Romuald Hube. – Warszawa, 1881. – 226, LXVI, V s.

660. Ihnatowicz I., Mączak A., Zientara B. Społeczeństwo polskie od X do XX wieku / Ireneusz Ihnatowicz, Antoni Mączak, Benedykt Zientara. – Warszawa 1979. – 628 s.

661. Jablonowski A. Historia Rusi poludniowej do upadku Pzeczypospolitej Polskiej / Aleksander Jabłonowski. – Kraków, 1912. – 201 s.

662. Jakowliw A. Das Deutsche Recht in der Ukraine. – Berlin, 1942. – 220 s.

663. Janeczek A. Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo Bełskie od schyłku XIV do początku XVII w. / Andrzej Janeczek – Warszawa, 1993. – 388 s.

664. Jawor G. Osady prawa wołoskiego i ich mieszkańcy na Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu / Gregorz Jawor . – Lublin, 2000. – 223 s.

665. Jawor G. Zasięg i charakter osadnictwa wołoskiego na Rusi Czerwonej w XIV–XVI wieku /Grzegorz Jawor // Галицько–Волинська держава : передумови виникнення, історія, культура, традиції. Міжнародн. наук. конф. Галич, 19–21 серп. 1993 р. Тези доповідей та повідомлень / Академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Відповідальні за випуск В. Петсгирич, В. Івановський. – Львів, 1993. – С. 123–125.

666. Jawor G. Imigranci ruscy i wołoscy we wsiach województwa lubelskiego w późnym średniowieczu (XIV–XV w.) / Grzegorz Jawor // Annales Universitatis Mariae Curie–Skłodowska. Sectio F ; Historia. – Lublin, 1990. – Vol. 43–44 : 1988–1989. – S. 7–20.

667. Jaworski F. Nobilitacja miasta Lwowa / Franciszek Jaworski. – Warszawa, 1909. – 59 s. (= Biblioteka lwowska. –T. 4).

668. Jaworski F. Ratusz Lwowski / Franciszek Jaworski. – Lwów, 1907. – 66 s.

669. Jaworski I. Zarys powszechnej historii państwa i prawa / Iwo Jaworski. – Warszawa, 1963. – 355 s.

670. Jurek P. Historia panstwa i prawa polskiego / Piotr Jurek. – Wrocław, 1998. – 148 s.

671. Kadlec K. Valaši a valašské právo v zemích slovaskŷ a uherskŷch. S úvodem podávajícím přehleg theorií o rníku rumuskédo národa / Karle Kadlec. – Praha, 1916. – S.330–332.

672. Kaindl R. F. Beiträge zur Geschichte des deutschen Rechtes in Galizien / Raimund Friedrich Kaindl // Archiv für österreichische Geschichte. – Bd. 95. – 1906. – S. 163–234 ; Bd. 96. – 1907. – S. 319–389 ; Bd. 100. – 1910. – S. 309–493.

673. Kalina A. Artykuły Prawa Magdeburskiego z rękopismu około roku 1500 / Antoni Kalina.– Kraków, 1880.– 318 s.

674. Kallas M. Historia ustroju Polski X–XX w. / Marian Kallas. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 2003.

675. Kaminska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. / Krystyna Kamińska. – Toruń, 1990.

676. Kamler M. Kary za przestępstwa pospolite w dużych miastach Polski w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII wieku / Marcin Kamler // Kwartalnik Historyczny. – R. 40. – 1994. – S. 25–39.

677. Kamler M. Recydywa w przestępczości kryminalnej w Polsce drugiej połowy XVI i pierwszej połowy XVII wieku / Marcin Kamler // Czasopismo Prawno-Historyczne. – T. 44. – Zesz. 1/2. – 1992. – S. 123–131.

678. Kamler M. Świat przestępczy w Polsce XVI i XVII stulecia/ Marcin Kamler. – Warszawa : Wyd-wo naukowe PWN, 1991. – 197 s.

679. Karbownik H. Sprawa prowadzenia procesów o czary w przedrozbiorowej Polsce w świetle ówczesnego prawa kanonicznego i polskiego / Henryk Karbownik // Kościół i prawo. – Lublin : KUL, 1998. – T. 13. – S. 165–174.

680. Karbownik H. Udział przedstawicieli kapituł w sejmach i sejmikach dawnej Rzeczypospolitej (XV–XVIII wieku) / Henryk Karbownik // Czasopimo Prawno-Historyczne. – Warszawa, 1971. – T.22. – Zesz. 2. – S. 169–176.

681. Kareew N. Zarys historyczny Sejmu Polskiego / Nikołaj Kareev.– Warszawa, 1893.– 203 s.

682. Karpiński A. Przestępczość we Lwowie w końcu XVI i w XVII wieku / Andrzej Karpiński // Przegląd Historyczny. – 1996. – T. 87. – № 4 – S. 753–768.

683. Kętrzyński S. Zarys nauki o dokumencie polskim wieków średnich / S. Kętrzyński. – Warszawa, 2008. – 424 s.

684. Kiryk F. Skupiska żydowskie w miastach małopolskich / Feliks Kiryk, Franciszek Leśniak. – Przemysl, 1991.

685. Kiryk F. Wielki król i jego następca. Dzieje narodu i Państwa polskiego / Felks Kiryk. – Kraków, 1992.

686. Kłoczowski J. Zarys dziejów Koscioła Katolickiego w Polsce / Jerzy Kłoczowski, Lidia Müllerowa, Jan Skarbek. – Kraków, 1986. – 470 s.

687. Kłoczowski J. Dzieje chrześcijaństwa polskiego / Jerzy Kłoczowski. – Paryż 1987. – T. 1. – 223 s.

688. Kłoczowski J. Młodsza Europa. Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza / Jerzy Kłoczowski. – Warszawa, 1998. – 307 s.

689. Kłoczowski J. Unia lubelska / Jerzy Kłoczowski. – Lublin, 1999. – 219 s.

690. Knoppek W. Zmiany w ukladzie sil politycznych w Polsce w drugiej polowie XV wieku i ich związek z genezą dwuizbowego sejmu // Czasopismo Prawno-Historyczne. – T. 7. – Zesz. 2. – Poznań, 1955. – S. 55–98.

691. Konopczyński W. Liberum veto. Studium porównawczo-historyczne / Władysław Konopczyński. – Kraków, 1918. – 168 s.

692. Koranyi K. Joannes Cervus Tucholiensis i jego dzieła (z dziejów praw obcych literatury prawniczej w Polsce) / Karol Koranyi // Przewodnik Historyczno-Prawny. – Lwów, 1930. – S. 17–26.

693. Koranyi K. Powszechna historia prawa) / Karol Koranyi. – Warszawa : PWN, 1976. – 369 s.

694. Koranyi K. Przywilej dla miasta Krakowa i miasta Lwowa z roku 1444) / Karol Koranyi. – Lwów, 1936. – 11 s.

695. Koranyi K. Powszechna historia państwa i prawa) / Karol Koranyi. – Warszawa : PWN, 1966. – T. 3. – S. 332–340.

696. Koranyi K. W sprawie genezy czterech artykółów starościńskich) / Karol Koranyi // Sprawozdania Towarzywstwa Naukowego we Lwowe. – T. 11. – 1911. – S.11–22.

697. Krawczuk W. Metrykańci koronni. Rozwój registratury centralnej od XVI do XVII wieku. – Kraków, 2002. – 186 s.

698. Krawiec A. Seksualność w średniowiecznej Polsce / Adam Krawiec. – Poznań, 2000. – 278 s.

699. Kriegseisen W. Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku / Wojciech Kriegseisen. – Warszawa, 1991. – 294 s.

700. Kriegseisen W. Sejm Rzeczypospolitej szlacheckiej (do roku 1763) : geneza i kryzys władzy ustawodawczej / Wojciech Kriegseisen. – Warszawa, 1995. – 222 s.

701. Krzyżaniakowa J., Ochmański J. Władysław II Jagiełło / Jadwiga Krzyżaniakowa, Jerzy Ochmański. – Wrocław, 1990. – 256 s.

702. Kuczera A. Samborszczyzna. Ilustrowana monografja miasta Sambora i ekonomji samborskiej / Alexander Kuczera. – Sambor : Nakł. Księgarni Nauczycielskiej w Samborze, 1935. – T. 1. – 492 s.

703. Kuczyński S. Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje / Stefan Kuczyński. – Warszawa 1993. – 316 s.

704. Kuczyński S. Król Jagiełło 1351–1444 / Stefan Kuczyński. – Warszawa, 1985. – 206 s.

705. Kulejewska Z. Ze studiów nad zagadnieniem łokacji miejskich w Wielkopolsce od XVI do XVIII w. / Zofia Kulejewska // Przegląd Zahodni. – Poznań, 1953. – №9/10. – S. 180–194.

706. Kurnatowska Z. Monarchia pierwszych Piastów / Zofia Kurnatowska, Gerard Labuda, Jerzy Strzelczyk. – Warszawa, 1994. – 72 s.

707. Kutrzeba S. Historia ustroju Polski. Korona / Stanisław Kutrzeba. – Poznań, 2001. – 270 s.

708. Kutrzeba S. Historja źródeł dawnego prawa polskiego / Stanisław Kutrzeba. – Lwów ; Warszawa ; Kraków, 1925. – T. 1. – 286 s. ; – T. 2. – 462 s.

709. Kutrzeba S. Charakter prawny związku Litwy z Polską 1385–1569 / Stanisław Kutrzeba. – Lwów,1935.– 11 s.

710. Kutrzeba S. Dawne polskie prawo sądowe w zarysie / Stanisław Kutrzeba. – Lwów ; Warszawa ; Kraków, 1927. – 126 s.

711. Kutrzeba S. Historya ustroju Polski w zarysie / Stanisław Kutrzeba. – Lwów : Księgarnia Polska Polonieckiego, 1920. – T. l. – 214 s.

712. Kutrzeba S. Przywilej jedlneński z r.1430 i nadanie prawa polskiego Rusi / Stanisław Kutrzeba. – Kraków, 1911. – 33 s.

713. Kutrzeba S. Sądy grodzkie i ziemskie w wiekach średnich / Stanisław Kutrzeba. – Kraków, 1901. – 217 s.

714. Kutrzeba S. Starostowie ich początki i rozwój w XIV wieku / Stanisław Kutrzeba. – Kraków, 1903. – 120 s.

715. Kutrzeba S. Studyja do historii sądownictwa w Polsce / Stanisław Kutrzeba. – Seryja 1. – Lwów, 1901. – 126 s.

716. Kutrzeba S. Studyja do historii sądownictwa w Polsce / Stanisław Kutrzeba. – Seryja 2. – Lwów, 1903.–56 s.

717. Korczak L. Litewska Rada Wielkoksiązęca w XV wieku / Lidia Korczak. – Kraków, 1998. – 120 s.

718. Labuda G. Historiograficzna analiza tak zwanego niemieckiego "naporu na Wschód" / Gerard Labuda // Wschodnia ekspansja Niemiec w

Europie środkowej. Zbiór studiów nad tak zwanym niemieckim "Drang nach Osten". – Poznań, 1963. – S. 14–56.

719. Łaguna S. O prawie grocnicznem polskiem / Stosław Łaguna. – Warszawa, 1875. – 181 s.

720. Leciejewicz L. Słowianie Zachodni. Z dziejów tworzenia się średniowiecznej Europy / Lech Leciejewicz. – Wrocław, 1989. – 115 s.

721. Lelewel J. Początkowe prawodawstwo polskie cywilne i kryminalne do czasów jagiellońskich / Joachim Lelewel. – Warszawa, 1828. – 403 s.

722. Lengnich G. Prawo pospolite królestwa Polskiego / Gottfried Lengnicz. – Kraków, 1836. – 544 s.

723. Litwin H. Między monarchią a demokracją. Studia z dziejów Polski XV–XVIII wieku / Henryk Litwin. – Warszawa, 1994. – 318 s.

724. Łosowski J. Kancelaria grodzka Chełmska od XV do XVIII wieku / Janusz Łosowski. – Lublin, 2004. – 444 s.

725. Łosowski J. Kancelarie miast szlaheckich województwa Lubelskiego od XV do XVIII wieku. – Lublin : Agencja wydawniczo-handlowa Antoni Dudek, 1997. – 273 s.

726. Łoziński W. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku / Władysław Łoziński. – Lwów, 1890. – 307 s.

717. Łysiak L. Jus Supremum Magdeburgense Castri Cracoviensis 1356–1794 / Ludwik Łysiak. – Frankfurt am Main : Klostermann, 1990.

728. Łysiak L. Sądownictwo królewskie w sprawach chłopskich do polowy XVI wieku / Ludwik Łysiak // Czasopismo Prawno-Historyczne. – Warszawa, 1965. – T. 17. – Zesz. 2. – S. 11–70.

729. Łysiak L. Polskie statuty ziemskie w redakcji najstarszych druków / Ludwik Łysiak, Stanisław Roman. – Warszawa, 1958.– 235 s.

730. Maciejewski T. Historia ustroju i prawa sądowego Polski / Tadeusz Maciejewski. – Warszawa : Wyd-wo C. H. Beck, 2008. – 469 s.

731. Maciejewski W. Historya prawodawstw slowiańskich / Wacław Maciejewski. – Warszawa. – 1856. – T. 1. – 401 s.

732. Maciszewski J. Szlachta polska i jej państwo / Jarema Maciszewski. – Warszawa, 1984. – 307 s.

733. Magistri Vincenti Chronican Polonorun / ed. A.Biclowski / Manumenta Poloniae Histotica. – Lwów, 1872. – T.2.

734. Maisel W. Dawne polskie prawo karne miejskie od połowy XV do połowy XVIII wieku / Witold Maisel // Odbitka z Historii państwa i prawa Polski. – Warszawa ; Toruń, 1966. – T. 2. – S. 343–361.

735. Maisel W. Poznańskie prawo karne do końca XVI wieku / Witold Maisel. – Poznań, 1963. – 352 s.

736. Maisel W. Prawo karne w statutach miast polskich do końca XVIII wieku / Witold Maisel // Czasopismo Prawno-Historyczne. – T. XXVI – Z. 2 – 1974. – S. 99 – 117.

737. Maisel W. Sądownictwo miasta Poznania do końca XVI wieku / Witold Maisel . – Poznań, 1961. – 325 s.

738. Maisel W. Archeologia prawna Europy / Witold Maisel. – Warszawa ; Poznań : Państwowe wyd-wo naukowe, 1989. – 372 s.

739. Maisel W. Archeologia prawna Polski / Witold Maisel. – Warszawa–Poznań : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1982. – 365 s.

740. Maisel W. Kara śmierci w średniowiecznym prawie karnym / Witold Maisel // Kościół i prawo. – Lublin, 1990. – T. 7. – S.67 – 72.

741. Makarewicz J. Instygator w dawnem prawie polskiem / Juliusz Makarewicz. – Warszawa, 1942. – 138 s.

742. Makarski W. Pogranicze polsko-ruskie do połowy wieku XIV : Studium językowo-etniczne / Władysław Makarski. – Lublin, 1996.

743. Maleczyński K. Stanowisko dokumentu w polskim prawie prywatnym i przewodzie sądowym do połowy XIII w. / Karol Maleczyński – Lwów, 1935.– 56 s.

744. Matuszewski J. Chłopska glówszczyzna cywilna w Polsce / Jacek Matuszewski // Czasopismo Prawno-Historyczne. – Warszawa, 1964. – T. 16. – Zesz. 1. – S. 185–230.

745. Matuszewski J. Bliższość do dowodu w Statutach Kazimierza Wielkiego / Jacek Matuszewski // Studia z dziejów państwa i prawa polskiego. – T. 5. – Lodź ; Kraków, 2000. – S.47–60.

746. Matuszewski J. Najstarszy zwód prawa polskiego / Jacek Matuszewski. – Warszawa, 1959. – 196 s.

747. Matuszewski J. Rękojma w rozumieniu Kodeksu Zobowiazańi rékojma w dawnej polszczyźnie / Jacek Matuszewski // Czasopismo Prawno-Historyczne. – Warszawa, 1963. – T. 15. – Zesz. 1. – S. 203–222.

748. Matuszewski J. W sprawie genezy sądu referendarskiego / Jacek Matuszewski // Czasopismo Prawno-Historyczne. – T. 4. – Zesz. 2. – Warszawa, 1954. – S. 338–366.

749. Matwijowski K. Prawa ormiańskie w dawnej Polsce / K. Matwijowski. – Lwów, 1939.

750. Maurer R. Urzędnicy kancelaryjni krajów polskich z lat 1434–1506 / Roman Maurer. – Brody, 1881. – 51 s.

751. Maurer R. Urzędnicy kancelaryjni Władysława Jagiełły. Studyum dyplomatyczne / Roman Maurer. – Warszawa, 1877. – 49 s.

752. Mazurkiewicz J. Ustawy amortyzacyjne w dawnej Polsce / Józef Mazurkiewicz. – Lwów, 1933. – 79 s.

753. Mazurkiewicz J. W sprawe sądów wojewodzkich w czasach popiastowskich / Józef Mazurkiewicz // Czasopismo Prawno-Historyczne. – Warszawa, 1966. – T. 18. – Zesz. 2. – S. 263–272.

754. Mecherzyński K. O magistratach miast polskich a w szczególności miasta Krakowa / Karol Mecherzyński. – Kraków : Nakl. i Druk Friedleina, 1845. – IV+ 288 s.

755. Męclewska M., Mikolajczyk A. Skarby monet z lat 1500–1649 na obszarze PRL / Marta Męclewska, Andrzej Mikolajczyk. – Warszawa, 1983.

756. Michałowska A. Gmina zydowska w Rzeczypospolitej XVI–XVII w. Anna Michałowska // Magazin Historyczny. – № 1. – Warszawa, 1992. – S. 25–30.

757. Modzelewski K. Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej / Karol Modzelewski. – Wrocław ; Gdańsk ; Łódź, 1987. – 296 s.

758. Natanson-Leski J. Rozwój terytorialny Polski od czasów najdawniejszych do kresu przebudowy państwa w latach 1569-1572 / Jan Natanson-Leski. – Warszawa, 1964. – 164 s.

759. Niemirowski A. Wykład notariatu dziejowy i porównawczy. Część szczególna / Adam Niemirowski. – Warszawa : Drukarnia K. Kówalewskiego, 1876. – 464 s.

760. Nowak T. M. Władysław Łokietek – polityk i dowódca Tadeusz Nowak. – Warszawa, 1978. – 274 s.

761. Opatrny M. J. Niektóre instrukcje polskiego prawa XVI-go stulecia. Według Bartosza Groickiego. Cz. 1. – Leszno, 1939. – 79 s.

762. Ostrowski T. Dzieie i prawa kościoła Polskiego / Teodor Ostrowski. – Warszawa, 1846. – T.1. – 198 s. ; T. 2. – 299 s. ; 1847. – T. 3. – 324 s.

763. Ostrowski T. Prawo cywilne narodu Polskiego / Teodor Ostrowski. – Warszawa, 1787. – T. 1–3. – 391 s.

764. Papée F. Aleksander Jagiellończyk / Fryderyk Papée. – Kraków, 1999. – 123 s.

765. Papée F. Historia miasta Lwowa / Fryderyk Papée. – Lwów, 1894. – 212 s.

766. Papée F. Jan Olbracht / Fryderyk Papée. – Kraków, 1999. – 243 s.

767. Parlamentaryzm w Polsce we współczesnych badaniach / red. J. Bardach. – Warszawa, 1995. – 220 s.

768. Paszkiewiecz H. Polityka ruska Kazimierza Wielkiego / Henryk Paszkiewiecz. – Kraków, 2002. – 285 s.

769. Pawiński A. O pojednaniu w zabójstwie wedlug dawnego prawa polskiego / Adolf Pawiński. – Warszawa, 1884. – 187 s.

770. Pawiński A. Sejmiki ziemskie. Początek ich i rozwój aż do ustalenia się udziału posłów ziemskich w ustawodawstwie sejmu walnego 1374–1805 / Adolf Pawiński.– Warszawa, 1885.– 240 s.

771. Piekarski K. Uwagi o chronologji Statutów sejmowych z czasów Zygmunda Starego / Kazimierz Piekarski. – Kraków, 1929.– 32 s.

772. Piekosinski F. Akta sądu lenskiego wyższego w Gródku Golewskim 1405–1546 / Franciszek Piekosiński. – Kraków, 1889.– 320 s.

773. Piekosinski F. Uwagi nad ustawodawstwem wislicko-piotrkowskiem króla Kazimierza Wielkiego / Franciszek Piekosiński. – Kraków, 1891. – 91 s.

774. Pieradzka K. Monarchia stanowa w Polsce XIV w. w walce z feudałami, a działalność księcia Władyslawa Opolskiego / Krystyna Pieradzka // Sprawordania z posiedzeń Wydziału Akademii Umiejętności w Krakowie. – Kraków, 1951. – T.5. – 216 s.

775. Piwowarczyk D. Obyczaj rycerski w Polsce późnośredniowiecznej (XIV–XV wiek) / Dariusz Piwowarczyk. – Warszawa, 1998. – 276 s.

776. Płaza S. Historia prawa w Polsce na tle porównawczym / Stanisław Płaza. – Cz. 1. – Kraków, 2002. – 630 s.

777. Podhorodecki L. Chanat Krymski i jego stosunki z Polską w XV–XVIII w. / Leszek Podhorodecki. – Warszawa, 1987. – 320 s.

778. Podhorodecki L. Dzieje Lwówa / Leszek Podhorodecki. – Warszawa, 1993. – 286 s.

779. Polska wieków średnich czyli Joachima Lelewela w dziejach narodowych polskich postrzeżenia. – Poznań, 1859. – T. 3. – 636 s.

780. Polska : dzieje narodu, państwa i kultury / red. J. Topolski. – Poznań, 1993. – T. 1. – 317 s.

781. Presiowski I. Krótka wiadomość o sejmach i sejmikach przedsejmowych w dawnej Polsce / Idzi Presiowski. – Kraków, 1861. – 66 s.

782. Prochaska A. Konfederacja lwowska 1464 roku / Antoni Prochaska. – Kraków, 1907. – 215 s.

783. Prochaska A. Lenna i mánstwa na Rusi i na Podolu / Antoni Prochaska // Rozprawy Akademii Umiejętnoścy. Wydział Historyczno-Filozoficzny. – Serya 2. – Kraków, 1902. – T. 17. – S. 1–30.

784. Prochaska A. Przysięga w postępowaniu dowodowym narodów slowiańskich / Antoni Prochaska // Czasopismo Prawno-Historyczne. – T. 12. – Zesz. 1. – Poznań, 1960. – S. 9–84.

785. Ptaśnik J. Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce / Jan Ptaśnik. – Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 1934. – 511 s.

786. Ptaśnik J. Walka o demokratyzacje Lwowa od XVI–XVIII wieku / Jan Ptaśnik // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1925. – R.39. – Zesz. 2. – S. 228–248.

787. Rafacz J. Dawny proces polski / Józef Rafacz. – Warszawa. 1929.– 131 s.

788. Redelbach A. Wstęp do prawoznawstwa / Andrzej Redelbach. – Poznań : Wyd-wo naukowe Uniwersytetu im. A.Mickewicza, 1995. – 231 s.

789. Roman S. Z badań nad dawnością w prawie polskim XIV wieku / Stefan Roman // Czasopismo Prawno-Historyczne. – Warszawa, 1965. – T. 17. – Zesz. 2. – S. 71–92.

790 Rosenblatt J. Wykład austryackiego procesu karnego / Józef Rosenblatt. – Kraków, 1884. – 296 s.

791. Rożek M. Polskie koronacje i korony / Michał Rożek. – Kraków, 1987. – 160 s.

792. Samsonowicz H. Złota jesień poslkiego średniowiecza / Henryk Samsonowicz. – Poznań, 2001. – 287 s.

793. Schorr M. Organizacia żydow w Polsce / Mojżesz Schorr. – Lwów, 1899.

794. Schorr M. Żydzi w Przemyślu do końca XVIII wieku / Mojżesz Schorr. – Lwów, 1903. – VIII + 295 s.

795. Sczaniecki M. Powszechna historia państwa i prawa / M. Sczaniecki. – Wydanie IX. – Warszawa, 2007. – 560 s.

796. Sieradzki J. Regnum Russial / Józef Sieradzki // Kwartalnik Historyczny. – 1958. – № 2. – S. 506–507.

797. Skrzypek J. Studia nad pierwotnym pograniczem polsko-ruskim w rejonie Wołynia i Grodów Czerwieńskich / Józef Skrzypek. – Warszawa, 1962.

798. Ślipko T. Etyczne aspekty kary śmierci / Tadeusz Ślipko // Kościół i prawo. – Lublin : KUL, 1990. – T. 7. – S. 25–49.

799. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego. – Warszawa, 1884. – T. 5. – 960 s. ; 1885. – T. 6. – 960 s. ; 1886. – T. 7. – 960 s. ; 1887. – T. 8. – 960 s. ; 1889. – T. 10. – 960 s. ; 1890. – T. 11. – 960 s. ; 1892. – T. 12. – 960 s. ; 1893. – T. 13. – 960 s.

800. Słownik języka polskiego / wyd. Linde S. B. – Lwów, 1859. – T. 5 : R–T. – 764 s.

801. Słownik władców polskich. – Poznań, 1997. – 494 s.

802. Sobalski F. Jeszcze o dacie powstania statutu warskiego / Franciszek Sobalski // Czasopismo Prawno-Historyczne. – T. 7. – Zesz. 2. – Poznań, 1955. – S. 35–44.

803. Soboleski W. Doktryna dowodu formalnego w procesie karnym // Przegląd Policyjny. – R. 2. – Warszawa, – Marzec, Nr. 2 (8). – S. 102–121.

804. Sochaniewicz K. Terminologia czerwonoruskich miar nasypnych (zbożowych) w XV i XVI wieku / Kazimierz Sochaniewicz // Zapiski Numizmatyczne / pod red. R. Mękickiego. – Lwów, 1925. – R. 1 : 1925. – № 2 : Kwiecień-czerwiec. – S. 39–42 ; № 3 : Lipiec-wrzesień. – S. 67–71.

805. Sochaniewicz S. Wójtowstwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi lwowskiej / Stefan Sochaniewicz // Lwów : Nakł. Towarzystwa Naukowego, 1921. – 415 s. (= Studya nad historyą prawa polskiego. – T. 7).

806. Sójka-Zielińska K. Historia prawa / Katarzyna Sójka-Zielińska. – Warszawa : Wyd-wo Prawnicze : Lexis Nexis, 2008. – 405 s.

807. Sìreniowski S. Organizacja sejmiku halickiego / Stanisław Sìreniowski. – Lwów, 1938. – 166 s. (= Studya nad historyą prawa polskiego. – T. 16. –Zesz. 3).

808. Sroka S. W sprawie daty objęcia Rusi przez Władysława Opolczyka / Stanisław Sroka // Rocznik Przemyski. – 1993/1994. – T.29/30. – S. 309–310.

809. Stadnicki A. O kniaztwach we wsiach wołoskich z poglądem na wójtowstwa we wsiach na magdeburskiem prawie osadzonych / Alexander Stadnicki. – Lwów, 1853. – 37 s. (= O Wsiach Wołoskich. – Cz. 2).

810. Stadnicki K. Synowie Gedymina / Kazimierz Stadnicki. – Lwów, 1853. – T. 2 : Lubart, xiążę wołyński. – 272, XXXIV s.

811. Sucheni-Grabowska A. Odbudowa domeny królewskie w Polsce 1504–1548 / Anna Sucheni-Grabowska. – Wrocław, 1967. – 232 s.

812. Sucheni-Grabowska A. Zygmunt August król polski i wielki książę litewski 1520–1572 / Anna Sucheni-Grabowska. – Warszawa, 1996. – 315 s.

813. Sułkowska-Kurasiowa I. Dokumenty królewskie i ich funkcja w panstwie Andegawenów i pierwszych Jagiellonów / Irena Sułkowska-Kurasiowa. – Warszawa, 1977. – 301 s.

814. Swieżawski A. Ziemia bełska. Zarys dziejów politycznych do poku 1462 / Aleksander Swieżawski. – Częstochowa, 1990. – 161 s.

815. Szczaniecki M. Powszechna historia państwa i prawa / Michał Szczaniecki. – Warszawa ; Lexis Nexis, 2007. – 560 s.

816. Szczur S. Historia Polski. Średniowiecze / Stanisław Szczur. – Kraków : Wyd-wo Literackie, 2002. – 676 s.

817. Szczygieł R. Lokacje miast w Polsce XVI wieku / Ryszard Szczygieł. – Lublin, 1989. – 358 s.

818. Szujski J. Historii polskiej ksiąg dwanaście / Józef Szujski. – Warszawa, 1880. – 319 s.

819. Terlecki M. Szlak dziejowy rodu Sas / Michał Terłecki. – Lwów, 2005. – 301 s.

820. The Settlement of Dispute in Early Medieval Europe / ed. W. Davis, P. Fouracze. – Cambridge, 1986. – 304 p.

821. Ulanowski B. Laudum Vartense / Bolesław Ulanowski // Rozprawy i Sprawozdania Wydziału histor.-filoz. Akademii Umiejętnosci. – T. 21. – Kraków, 1887. – S. 46–59.

822. Uruszczak W. Commune incliti Poloniae Regni privilegium constitutionum et indltuum. O tytule i mocy prawnej Statutu Laskiego z 1506 roku. – Режим доступу : www.law.uj.edu.pl

823. Uruszczak W. Korektura praw z 1532 roku : studium historyczno-prawne / Wacław Uruszczak. – Kraków, 1990. – 277 s.

824. Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. – Kórnik, 1992. – 220 s.

825. Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku. Spisy. – Wrocław, 1987. – 415 s.

826. Volumina legum. – Petersburg, 1859. – T. 1. – 288 s., XII s. ; T. 2. – 482 s., XIII s.

827. Wejnert A. O starostwach w Polsce do końca XVIII wieku. – Warszawa, 1877. – 391 s.

828. Wilamowski M. Powstanie i początki hierarchii urzędów ziemskich województwa ruskiego i Podola / Maciej Wilamowski // Roczniki Historyczne. – R. 64. – Warszawa, 1998. – S. 36–49.

829. Winiarz A. O sejmach w Polsce / Alojzy Winiarz. – Lwów, 1901. – 42 s.

830. Wisner H. Unia. Sceny z przeszłosci Polski i Litwy / Henryk Wisner. – Warszawa, 1988. – 328 s.

831. Wisner H. Najaśniejsza Rzeczpospolita. Szkice z dziejów Polski szlacheckiej XVI–XVII wieku / Henryk Wisner. – Warszawa, 1978. – 271 s.

832. Włodarski B. Polska i Ruś 1194–1340 / Bronisław Włodarski. – Warszawa 1966. – 136 s.

833. Wojcicki K. W. Statuta polskie króla Kazimierza w Wislicy złożone / Kazimierz Wojcicki. – Warszawa, 1847. – 179 s.

834. Wojciechowski Z. Zygmunt Stary (1506–1548) / Zygmunt Wojciechowski. – Warszawa, 1979. – 213 s.

835. Wójcik W. Interwencje monarsze u sędziów koscielnych w Polsce XV–XVI wieku // Czasopismo Prawno-Historyczne / W. Wójcik. – Warszawa, 1966. – T. 19. – Zesz. 2. – S. 89–106.

836. Wójcik Z. Dzieje narodu i panstwa Polskiego / Zbigniew Wójcik. – Kraków, 1998. – 316 s.

837. Wójcik Z. Wojny kozackie w dawnej Rzeczypospolitej. Dzieje Narodu i Państwa Polskiego / Zbigniew Wójcik. – Kraków, 1989. – 356 s.

838. Wolski K. Osadnictwo okolic Pruchnika w XV wieku // Rocznik Przemyski. – Przemyśl : Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciol Nauk w Przemyślu, 1958. – T. 9. – Zesz. 1. – R. 1957. – S. 63–117.

839. Wożniakowa M. Sąd Assesorski Koronny (1537–1795) jego organizacja funkcjonowanie i rola w dziejach prawa chełmińskiego i magdeburskiego w Polsce / Maria Wożniakowa. – Warszawa, 1990. – 432 s.

840. Wrzesinski S. Dzieciobójstwo na ziemiach polskich od XIII do XVIII wieku / Szymon Wrzesinski [Електронний ресурс] // http : M//historycy.pl/index – Назва з екрану.

841. Wyczański A. Studia nad folwarkiem szlacheckim w Polsce w latach 1500–1580 / Andrzej Wyczański.. – Warszawa, 1960. – 317 s.

842. Wyczański A. Początki Sejmu Polskiego / Andrzej Wyczański. – Warszawa, 1993. – 216 s.

843. Wyczański A. Polska – Rzeczą Pospolitą Szlachecką 1454–1764 / Andrzej Wyczański. – Warszawa, 1965. – 170 s.

844. Wyrozumski J. Dzieje Polski piastowskiej (VIII wiek – 1370) / Jerzy Wyrozumski. – Kraków, 1999. – T. 2. – S.376–377.

845. Wyrozumski J. Kazimierz III Wielki / Jerzy Wyrozumski. – Wrocław, 1982. – 326 s.

846. Wyrozumski J. Królowa Jadwiga. Miedzy epoką piastowską i jagiellońską / Jerzy Wyrozumski. – Kraków, 1997. – 320 s.

847. Zakrzewski A. Wizerunek Żyda w propagandzie antysemickiej do końca XVIII w. / Andrzej Zakrzewski // Tolerancja. – Częstochowa, 1995. – T. 2. – S. 191–216.

848. Zamora H. State and Nobility in Early Morden Germany. The Knightly Feud in Francomia 1440–1567 / Hillay Zmora. – Cambridge, 1997. – 236 p.

849. Zaremska H. Niegodne rzemiosło. Kat w społeczeństwie Polski XV–XVI w. / Hanna Zaremska – Warszawa : PWN, 1986. – 144 s.

850. Zaremska H. Banici w średniowiecznej Europie / Hanna Zaremska. – Warszawa, 1993. – 172 s.

851. Zdrójkowski Z. Praktyka kryminalna Jakuba Czehowicza. Jej źródła i system na tle rozwoju współczesnego prawa karnego Zachodniej Europy / Zbigniew Zdroìjkowski. – Toruń : Towarzystwo Naukowe w Toruniu, 1949. – 182 s.

852. Żółtowski A. Border of Europe : a study of the Polish eastern provinces / Adam Żółtowski. – London : Hollis & Carter, 1950. – 348 s.

853. Zubrycki D. Kronika miasta Lwówa / D. Zubrycki. – Lwów : Nakł. autora, 1844. – 492 s.

854. Zysiak Z. Sądownictwo królewskie w sprawach chłopskich do polowy XVI w. / Z. Zysiak // Czasopismo prawno-historyczne, 1956. – Z.2. – 217 s.

Зміст

ВСТУП 3

Розділ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА..... 13

Розділ 2. ПОЛІТИЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРИЄДНАННЯ ГАЛИЧИНИ ДО СКЛАДУ ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛІВСТВА 37

2.1. Соціально-політичний розвиток Галичини в складі Київської Русі та Галицько-Волинської держави 38

2.2. Захоплення Галичини Польським Королівством та його наслідки 99

2.3. Інкорпорація Галичини Польським Королівством та зміни у суспільно-правовому статусі галицького населення..... 140

Розділ 3. СИСТЕМА ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У ГАЛИЧИНІ В СКЛАДІ ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛІВСТВА 191

3.1. Вищі органи державної влади Польського Королівства та їх роль у формуванні правового статусу Галичини..... 192

3.2. Місцеві органи державної влади Польського Королівства в механізмі управління Галичиною та їхня компетенція 216

3.3. Судові органи: організація та діяльність у Галичині 235

3.3.1. Державні суди 235

3.3.2. Міські суди 254

3.3.3. Сільські суди 269

3.4. Самоврядування у Галичині..... 294

3.4.1. Шляхетські сеймики та їх повноваження .. 294
3.4.2. Міське самоврядування 310
3.4.3. Самоврядування сільських громад 342

Розділ 4. ПРАВО У ГАЛИЧИНІ 351
4.1. Загальна характеристика джерел права у Галичині (1349–1569 рр.) 352
4.1.1. Формування та функціонування правової системи Польського Королівства та її вплив на правове регулювання у Галичині..... 352
4.1.2. Джерела права у Руському Королівстві (1349–1434 рр.) і Руському воєводстві (1434–1569 рр.) 390
4.2. Характерні риси основних галузей та інститутів права у Галичині 407
4.2.1. Цивільне право 407
4.2.2. Кримінальне право 468
4.2.3. Процесуальне право 501

ВИСНОВКИ 552
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 562

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Бойко Ігор Йосипович

Органи влади і право в Галичині у складі Польського Королівства (1349–1569 рр.)

Монографія

Редактор *Карпин Д.*
Технічний редактор *Сеник С.*
Комп'ютерне верстання *Лобач Н.*
Обкладинка *Роган В.*

Формат 60x84/16. Друк офсет. Умовн. друк. арк. 36,4.
Тираж 300 прим. Зам. 44
Видавничий центр Львівського національного університету
імені Івана Франка. 79000 Львів, вул. Дорошенка, 41.

СВІДОЦТВО
про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДС №3059 від 13.12.2007

Бойко Ігор Йосипович,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави, права та політико-правових вчень Львівського національного університету імені Івана Франка.

Народився 17 січня 1973 р. у с. Княгиничі Рогатинського району Івано-Франківської області. У 1996 р. закінчив з відзнакою Львівський державний університет імені Івана Франка. У 1996–1999 рр. навчався в аспірантурі. У 1999 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: "Цивільне право Гетьманщини за кодексом 1743 р." У 1999–2005 рр. – асистент кафедри теорії та історії держави і права Львівського національного університету імені Івана Франка. У 2005 р. присвоєно вчене звання доцента кафедри.

Автор близько 70 наукових праць з історії держави і права України.